

ΑΣΤΕΡΗΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ ΚΑΙ ΣΩΤΗΡΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΑΦΡΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΟΙ

Οι Σχέσεις της Αφρικής με την Ευρώπη και τον Κόσμο

Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά
Συγγράμματα και Βοηθήματα
www.kallipos.gr

HEALLINK
Σύνδεσμος Ελλενικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΑΣΤΕΡΗΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ

ΣΩΤΗΡΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Η Αφρική και οι Άλλοι

Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά
Συγγράμματα και Βοηθήματα
www.kallipos.gr

Η Αφρική και οι Άλλοι

Συγγραφή

Αστέρης Χουλιάρας (Κύριος Συγγραφέας)

Σωτήρης Πετρόπουλος

Κριτικός αναγνώστης

Σωτήρης Ρούσσος

Συντελεστές έκδοσης

Γραφιστική Επιμέλεια: Σοφία Λουκέρη

Τεχνική Επεξεργασία: Σοφία Λουκέρη

ISBN: 978-960-603-218-9

Copyright © ΣΕΑΒ, 2015

Το παρόν έργο αδειοδοτείται υπό τους όρους της άδειας Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Όχι Παράγωγα Έργα 3.0. Για να δείτε ένα αντίγραφο της άδειας αυτής επισκεφτείτε τον ιστότοπο <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/gr/>

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Ηρώων Πολυτεχνείου 9, 15780 Ζωγράφου

www.kallipos.gr

Περιεχόμενα

Χάρτες – Γραφήματα – Εικόνες.....	7
Συντομογραφίες.....	8
Ευρετήριο Όρων	10
Εισαγωγή	15
Βιβλιογραφία	18
Κεφάλαιο 1	
Κυριαρχία, εξάρτηση, επιρροή:	
Από την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία	19
Η αποικιοκρατία	25
Η αποαποικιοποίηση	29
Αμφισβητώντας τα διεθνή σύνορα	33
Η ιδιαίτερη περίπτωση της Νότιας Αφρικής	35
Οι χώρες των λευκών εποίκων.....	36
Πέρα από τα σύνορα	38
Βιβλιογραφία	39
Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 1	40
Κεφάλαιο 2	
Πεδίο μάχης των υπερδυνάμεων:	
Η Αφρική στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου.....	41
Η κρίση στο Κονγκό	44
Η Σοβιετική Ένωση και άλλες κομμουνιστικές χώρες.....	47
Οι Ηνωμένες Πολιτείες.....	48
Γαλλία και Βρετανία.....	49
Άλλες δυνάμεις	53
Οι επιπτώσεις του Ψυχρού Πολέμου.....	55
Βιβλιογραφία	60
Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 2	62
Κεφάλαιο 3	
Επιτέλους Ελεύθερη;	
Η Αφρική μετά το τέλος του Διπολικού Ανταγωνισμού.....	63
Το τέλος των ένοπλων συγκρούσεων: Ερυθραία, Μοζαμβίκη, Αγκόλα	66
Η επέμβαση στη Σομαλία.....	70
Η γενοκτονία στη Ρουάντα.....	72
Η κρίση στο Ζαΐρ/Κονγκό και ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος της Αφρικής	76
Από τον Ψυχρό Πόλεμο στον γαλλοαμερικανικό ανταγωνισμό;.....	78

Η κρίση του κράτους	79
Αναζητώντας πολιτικές	82
Αιθιοπία: Το δικαίωμα της απόσχισης.....	85
Ο πόλεμος Αιθιοπίας – Ερυθραίας	86
Συμπεράσματα	88
Βιβλιογραφία	89
Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 3	92
Κεφάλαιο 4	
Βγαίνοντας από το περιθώριο:	
Η άνοδος της στρατηγικής σημασίας της Αφρικής στον 21ο αιώνα	93
Το εσωτερικό περιβάλλον.....	93
Το εξωτερικό περιβάλλον.....	99
Γαλλία: Πίσω στις στρατιωτικές επεμβάσεις;	104
Ηνωμένες Πολιτείες: Νέο ενδιαφέρον;	106
Συμπεράσματα	107
Βιβλιογραφία	109
Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 4	111
Κεφάλαιο 5	
Πρώτες ύλες, διεθνής βοήθεια και ανάπτυξη:	
Η Αφρική στην παγκόσμια οικονομία	112
Το κράτος-εισοδηματίας.....	117
Οικονομική παρακμή και διαφθορά στη Νιγηρία	119
Η διεθνής αναπτυξιακή βοήθεια.....	120
Τα διαμάντια.....	123
Η περίπτωση του Μαυρίκιου.....	124
Συμπεράσματα	125
Βιβλιογραφία	126
Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 5	128
Κεφάλαιο 6	
Ο αιώνιος εταίρος:	
Οι σχέσεις της Αφρικής με την Ευρωπαϊκή Ένωση	129
Βοήθεια	130
Εμπόριο.....	132
Εξωτερική πολιτική.....	135
Το μέλλον των σχέσεων ΕΕ-Αφρικής.....	137
Βιβλιογραφία	141
Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 6	143

Κεφάλαιο 7

Ανεξερεύνητες προοπτικές:

Η Αφρική και η Ελλάδα	144
Διακρατικές σχέσεις.....	144
Εμπορικές συναλλαγές.....	145
Αναπτυξιακή βοήθεια	149
Επιχειρηματικά συμφέροντα	151
Μεταναστευτικές κοινότητες και εμβάσματα	152
Ελληνικές κοινότητες στην Αφρική	154
Εκκλησία	156
Το παράδειγμα της Τουρκίας	158

Βιβλιογραφία	159
---------------------------	------------

Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 7	160
---	------------

Κεφάλαιο 8

Αισιόδοξοι κατά απαισιόδοξων:

Το Μέλλον της Αφρικής	161
Η ειρηνευτική διαδικασία στο Σουδάν	162
Το μέλλον της Αφρικής: Η μεγάλη συζήτηση	169
Οι μεγάλες προκλήσεις	173
Η αφρικανική διπλωματία στον 21ο αιώνα	177
Συμπεράσματα	179
Σημειώσεις.....	180

Βιβλιογραφία	181
---------------------------	------------

Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 8	184
---	------------

Ντοκιμαντέρ	185
--------------------------	------------

Ευρετήριο	189
------------------------	------------

Χάρτες – Γραφήματα – Εικόνες

Χάρτες

Η Μερκατορική προβολή
Η χαρτογραφική προβολή Peters
Το πραγματικό μέγεθος της Αφρικής
Οι άξονες των Ηπείρων (Jared Diamond)
Το ατλαντικό δουλεμπόριο
Η Αφρική στις παραμονές του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου
Τα ανεξάρτητα κράτη της Αφρικής
Η Δυτική Σαχάρα
Σομαλοί πέρα από τα σύνορα
Η κρίση στο Κονγκό
Σύμμαχοι των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ στη δεκαετία του '80
Η Αγκόλα του Ψυχρού Πολέμου
Γαλλικές στρατιωτικές βάσεις στην Αφρική και αμυντικές συμφωνίες
Η ανεξάρτητη Ερυθραία
«Πατριές» στη Σομαλία
Η γενοκτονία στη Ρουάντα (1994)
Αμφισβητούμενες περιοχές στα σύνορα Αιθιοπίας-Ερυθραίας
Η Γκάμπια περιβάλλεται από τη Σενεγάλη
Κομόρες / Mayotte
Εισόδημα και οικονομική μεγέθυνση
Η Αφρική ως δρόμος κοκαΐνης και ηρωΐνης
Ο ορυκτός πλούτος της Αφρικής
Κοιτάσματα πετρελαίου και φυσικού αερίου στην Αφρική
Οι ζώνες των Οικονομικών Εταιρικών Συμφωνιών στην Αφρική
Σουδάν και Νότιο Σουδάν
Νταρφούρ: Η δυτική επαρχία του Σουδάν

Σχήματα

Παγκόσμιος πληθυσμός
Δημογραφικές εξελίξεις (2010-2100)
Φυλετική σύνθεση της Νότιας Αφρικής (1994)
Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στην Αφρική
Άμεσες Ξένες Επενδύσεις σε πλούσιες και λιγότερο πλούσιες σε φυσικούς πόρους χώρες
Ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης
Διεθνές εμπόριο της Αφρικής
Εμπόριο Κίνας-Αφρικής
Εμπόριο Βραζιλίας-Αφρικής
Οι σημαντικότεροι οικονομικοί εταίροι της Αφρικής
Βοήθεια και ανάπτυξη στην Αφρική
Οι μεγαλύτεροι δωρητές στην Υποσαχαρική Αφρική το 2006 (δισ. \$)

Εικόνες

Ο Βασιλιάς Λεοπόλδος Β΄ και η Αφρική

Συντομογραφίες

ΑΕγχΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν
ΑΚΕ	Αφρική – Καραϊβική – Ειρηνικός
ΔΝΤ	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΟΑΕ	Οργανισμός Αφρικανικής Ενότητας
ΠΟΕ	Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου
ΥΔΑ	Υπηρεσία Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας
ANC	African National Congress / Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο
APF	African Peace Facility / Ταμείο Αφρικανικής Ειρήνης
CFSP	Common Foreign and Security Policy / Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
EBA	Everything But Arms / Όλα εκτός από Όπλα
ECOWAS	Economic Community of West African States / Οικονομική Κοινότητα Κρατών Δυτικής Αφρικής
EDF	European Development Fund / Ευρωπαϊκό Ταμείο Ανάπτυξης
EEAS	European External Action Service / Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης
ENP	European Neighborhood Policy
EPAs	Economic Partnership Agreements / Οικονομικές Εταιρικές Σχέσεις
EPRDF	Ethiopian People's Revolutionary Democratic Front / Επαναστατικό Δημοκρατικό Μέτωπο του Αιθιοπικού Λαού
ESDP	European Security and Defence Policy / Ευρωπαϊκή Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας
FNLA	Frente Nacional de Libertação de Angola / Εθνικό Μέτωπο για την Απελευθέρωση της Αγκόλας
FRELIMO	Frente de Libertação de Moçambique / Απελευθερωτικό Μέτωπο της Μοζαμβίκης
LDCs	Less Developed Countries / Λιγότερο Αναπτυγμένες Χώρες
LLDCs	Least LDCs / Ελάχιστα Αναπτυγμένες Χώρες
MPLA	Movimento Popular de Libertação de Angola / Λαϊκό Κίνημα για την Απελευθέρωση της Αγκόλας
NATO	North Atlantic Treaty Organization / Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου
NEPAD	New Partnership for Africa's Development / Νέα Εταιρική Σχέση για την Ανάπτυξη της Αφρικής
RENAMO	Resistência Nacional Moçambicana / Μοζαμβικανή Εθνική Αντίσταση
RPF	Rwandan Patriotic Front / Πατριωτικό Μέτωπο της Ρουάντας
SADC	Southern African Development Community / Αναπτυξιακή Κοινότητα της Νοτιότερης Αφρικής
SWAPO	South West Africa People's Organization / Οργανισμός του Λαού της Νοτιοδυτικής Αφρικής

UNITA	União Nacional para a Independência Total de Angola / Εθνικό Μέτωπο για την Ολοκληρωτική Ανεξαρτησία της Αγκόλας
UNITAF	Unified Task Force
UNMISS	United Nations Mission in the Republic of South Sudan / Αποστολή των Ηνωμένων Εθνών στη Δημοκρατία του Νοτίου Σουδάν
UNOSOM	United Nations Operation in Somalia / Επιχείρηση των Ηνωμένων Εθνών στη Σομαλία
ZANU	Zimbabwe African National Union / Ζιμπάμπουε Αφρικανική Εθνική Ένωση
ZAPU	Zimbabwe African People's Union / Ζιμπάμπουε Ένωση Αφρικανικού Λαού

Ευρετήριο Όρων

Άγρια ανθρωπότητα	Savage humanity
Αιρεσιμότητα	Conditionality
Ακυβέρνητοι χώροι	Ungoverned spaces
Αναζητήστε πρώτα το πολιτικό βασίλειο	Seek ye first the political kingdom
Ανθρωπιστική επέμβαση	Humanitarian intervention
Αντάρτικη «νοοτροπία»	Guerrilla mentality
Αντάρτικο κίνημα «Νέες Δυνάμεις»	Forces Nouvelles
Απληστία κατά διαμαρτυρίας	Greed versus grievance
Απόσπαση πόρων	Extraction
Αποτελέσματα διάχυσης/εξάπλωσης	Diffusion effects
Αποτυχημένα κράτη	Failed states
Αυτογενοκτονίες	Self-genocides
Αφρικανικό είδος κολλεκτιβοποίησης	Ujamaa
Βασικό κράτος	Framework nation
Δημιουργός νορμών	Norm-maker
Λειτουργική ολοκλήρωση	Functional integration
Διαδικασίες γνώσης	Learning processes
Διαιρεί και βασίλευε	Divide and rule
Διαιρεμένες κοινωνίες	Segmentary societies
Διανεμητικά κράτη	Allocation ή distributive states
Διαπεριφερικότητα	Interregionalism
Εκπολιτιστική αποστολή	Mission civilisatrice (Γάλλοι) / White Man's Burden (Άγγλοι)
Έμμεση διακυβέρνηση	Indirect rule
Ενιαίος δρών	Unitary actor
Επιβολή της ειρήνης	Peace-enforcement
Εσωτερικοποίηση	Internalization
Ζώνη επιρροής	Domaine réservé ή pré carré
Η κρίσιμη σημασία των παράπλευρων επιπτώσεων των παρενεργειών	The centrality of side effects
Θεωρία του κράτους-εισοδηματία	Rentier state theory
Καλοπροαίρετη υπερδύναμη	Benign superpower
Καταπατητές	Squatters
Κατάρα των πόρων	Resource curse
Κατεπείγουσα διπλωματία	Emergency diplomacy
Κινητό χρήμα	Mobile money
Κλεπτοκρατία	Kleptocracy

Κοινές δράσεις	Joint actions
Κόπωση των δωρητών	Donor fatigue
Κυλιόμενος προγραμματισμός	Rolling programming
Ληστεία μέρα-μεσημέρι	Daylight robbery
Ματωμένα διαμάντια	Blood diamonds
Μαύρη απειλή	Swart gevaar
Μεγάλοι Άνδρες	Big Men
Μη επέμβαση	Non-interference
Μιγάδες	Coloureds
Μοίρασμα της εξουσίας	Ower-sharing
Κάνω την ενότητα ελκυστική	Make unity attractive
Νεοαποικιοποίηση	Neocolonization
Νοοτροπία γρήγορου πλουτισμού	Get-rich-quick mentality
Ο νικητής τα παίρνει όλα	Winner-take-all principle
Οικοδόμηση κράτους	Nation-building
Παγίωση	Consolidation
Πατρίες	Clans
Περίκλειστη	Landlocked
Περιφερισμός	Regionalism
Πετρελαϊκές ομάδες πίεσης	Oil lobbies
Πόλεμοι δι' αντιπροσώπων	Proxy wars
Πολιτική αιρεσιμότητα	Political conditionality
Πολιτισμική αποστολή	Mission civilisatrice
Πολύ μικρή μεσαία τάξη του Βελγικού Κονγκό	Evolués
Πρακτική των υποτιμολογήσεων	Transfer pricing
Πρόβλημα «εντολής»	Agency problem
Προγράμματα Διαρθρωτικής Προσαρμογής	Structural Adjustment Programmes
Προσέγγιση «ήπειρος-προς-ήπειρο»	Continent-to-continent approach
Σιωπηλή διπλωματία	Quiet diplomacy
Συγκεχυμένο μήνυμα	Confused message
Συμφωνίες μοιράσματος της εξουσίας	Power-sharing deals
Συνεκτικότητα	Coherence
Συστηματική «διπλωματική προσέγγιση»	Diplomaticisation
Σχολή της εξάρτησης	Dependency school
Τα πάντα εκτός από ένταξη	Everything but accession
Υποπατρίες	Sub-clans
Φυλές	Tribes
Φυλετικός διαχωρισμός	Απαρτχάιντ
Χρηστή διακυβέρνηση	Good governance

Εικόνα 0.1: Η Αφρική (<https://en.wikipedia.org/wiki/File:AfricaCIA-HiRes.jpg>)

	Πληθυσμός (εκατ.) (2014)	Α.Εγχ.Π. (δισ. \$) (2014)	Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα κατά κεφαλή (\$ (2014) **
Αγκόλα	22,14	131,40	5.300
Αίγυπτος	83,39	286,50	3.280
Αιθιοπία	96,51	54,80	550
Ακτή Ελεφαντ.	20,80	34,25	1.550
Αλγερία	39,93	214,10	5.340
Γκάμπια	1,90	0,81	450
Γκαμπόν	1,71	17,23	9.320
Γκάνα	26,44	38,65	1.620
Γουϊνέα	12,04	6,62	480
Γουϊνέα Μπισ.	1,74	1,02	570
Ερυθραία	6,53	3,86	530
Ζάμπια	15,02	27,07	1.760
Ζιμπάμπουε	14,60	13,66	860
Ισημ. Γουϊνέα	0,78	14,31	13.340
Καμερούν	22,82	32,55	1.350
Κεντροαφρικ. Δ.	4,71	1,78	330
Κένυα	45,55	60,94	1.280
Κομόρες	0,76	0,65	840
Κονγκό, Δημ.	4,55	14,14	2.680
Κονγκό, Λ. Δημ.	69,36	32,96	410
Λεσότο	2,09	2,09	1.350
Λιβερία	4,40	2,03	400
Λιβύη	6,25	41,12	7.920
Μαδαγασκάρη	23,57	10,59	440
Μαλάουι	16,83	4,26	250
Μαλί	15,77	12,07	720
Μαρόκο	33,49	107,00	3.020
Μαυρίκιος	1,26	12,62	9.710
Μαυριτανία	3,98	5,06	1.260
Μοζαμβίκη	26,47	16,40	630
Μπενίν	10,60	8,75	810
Μποτσουάνα	2,04	15,81	7.880
Μπουρούντι	10,48	3,09	270
Ναμίμπια	2,35	13,43	5.820
Νίγηρας	18,53	8,17	430

Νιγηρία	178,50	568,50	2.950
Νότια Αφρική	54,00	349,80	6.800
Νότιο Σουδάν	11,74	13,07	960
Ουγκάντα	38,84	26,31	660
Πράσ. Ακρωτ.	0,50	1,87	3.520
Ρουάντα	12,10	7,89	650
Σενεγάλη	14,55	15,58	1.050
Σεϋχέλλες	0,09	1,41	13.990
Σιέρα Λεόνε	6,21	4,89	720
Σομαλία	10,81	0,92	150
Σουαζιλάνδη	1,27	3,40	2.700
Σουδάν	38,76	73,82	1.740
Τανζανία	50,76	49,18	930
Τζιμπουτί	0,89	1,58	1.030
Τόγκο	6,99	4,52	580
Τσαντ	13,21	13,92	1.010
Τυνησία	11,00	46,99	4.120
Ελλάδα	10,96	237,60	22.090

Πίνακας 0.1: Βασικά Στοιχεία

** Μέθοδος Άτλας

Εισαγωγή

Το βιβλίο αυτό είναι μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις της Αφρικής και ιδιαίτερα στις σχέσεις της με την Ευρώπη. Καθώς το βόρειο τμήμα της ηπείρου είναι μέρος του Αραβικού Κόσμου (Μαγκρέμπ) και συνήθως εξετάζεται από τους κοινωνικούς επιστήμονες ως τμήμα της Μέσης Ανατολής, το βιβλίο εστιάζει κυρίως στη Νοτίως της Σαχάρας Αφρική (ή Υποσαχάρια Αφρική). Ασφαλώς υπάρχουν αναφορές στην Αίγυπτο, την Αλγερία, τη Λιβύη, την Τυνησία και το Μαρόκο. Ωστόσο αυτές οι αναφορές σχετίζονται περισσότερο με εξελίξεις στην Υποσαχάρια Αφρική (π.χ. σχέσεις Μαρόκου-Δυτικής Σαχάρας, Λιβύης-Τσαντ, Αιγύπτου-Σουδάν) και δεν αποτελούν μια συνεκτική αφήγηση των σχέσεων της Βόρειας Αφρικής με τον υπόλοιπο κόσμο.

Η Αφρική αποτελείται από 54 κράτη (πάνω από το ¼ των κρατών της γης) και κατοικείται από περίπου 1 δισεκατομμύριο ανθρώπους (το 1/7 του παγκόσμιου πληθυσμού). Διαχρονικά η στενότερη σχέση της Αφρικής ήταν με την Ευρώπη. Όμως, παρά τη γεωγραφική εγγύτητα, οι σχέσεις Ευρώπης και Αφρικής είναι γεμάτες από τραυματικές εμπειρίες και στερεότυπα που συνεχίζουν να εμποδίζουν την αμοιβαία κατανόηση. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα, αυτά τα στερεότυπα είναι έντονα: η Αφρική περιγράφεται ως μια ήπειρος χαοτική, απελπιστικά φτωχή, γεμάτη ασθένειες και ένοπλες συγκρούσεις. Φράσεις όπως «γίναμε Ζιμπάμπουε», «είμαστε Ουγκάντα» κλπ. είναι σχεδόν καθημερινά κλισέ.

Στην πραγματικότητα βέβαια τόσο η «Ευρώπη» όσο και η «Αφρική» απέχουν πολύ από το να είναι ενιαίες οντότητες και από πολλές πλευρές δεν είναι τίποτε περισσότερο από «νοητικές κατασκευές». Οι δύο ήπειροι είναι τόσο πολυποικίλες – η Αφρική μάλιστα περισσότερο από την Ευρώπη – που είναι ίσως τελείως αυθαίρετο να μιλά κανείς με όρους «διηπειρωτικών» σχέσεων. Οι Σουηδοί διαφέρουν πολύ λιγότερο από τους Ιταλούς ή οι Γάλλοι από τους Βούλγαρους, από ό,τι οι Φουλάνι από τους Σόνα ή οι Ήβε από τους Αμχάρα. Δίπλα σε κάθε Ζιμπάμπουε υπάρχει μια Μποτσουάνα, σε μια Λιβερία μια Γκάνα και σε ένα Κονγκό μια Ρουάντα – χώρες δηλαδή τελείως διαφορετικές η μια από την άλλη. Πώς μπορεί λοιπόν κανείς να μιλήσει για μια ενιαία Αφρική;

Ίσως κάποιος θα μπορούσε να επιχειρηματολογήσει υπέρ ενιαίων γεωγραφικών οντοτήτων στη βάση κοινών ιστορικών εμπειριών. Ωστόσο, αν αναφερθεί στην αποικιοκρατία θα πρέπει να αγνοήσει ότι πολλές χώρες της Ευρώπης (συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας) δεν υπήρξαν ποτέ αποικιοκρατικές δυνάμεις ενώ άλλες ευρωπαϊκές χώρες (όπως η Κύπρος και η Μάλτα) υπήρξαν οι ίδιες αποικίες, για μακρά μάλιστα χρονικά διαστήματα. Στην ίδια την Αφρική, η Αιθιοπία και η Λιβερία δεν υπήρξαν ποτέ αποικίες και, υπό μια οπτική, η Νότια Αφρική ήταν περισσότερο αποικιοκρατική δύναμη παρά αποικία. Επίσης, οι ευρωπαϊκές χώρες (Βρετανία, Γαλλία, Βέλγιο, Πορτογαλία, Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία) συμπεριφέρθηκαν στις αφρικανικές κτήσεις τους με πολύ διαφορετικούς τρόπους – και είναι επομένως υπερβολικό να μιλά κανείς για ίδιες ή έστω παρόμοιες εμπειρίες. Και αν πάει κανείς, αναζητώντας ιστορικές εμπειρίες για να δικαιολογήσει την Αφρική ως ενιαία οντότητα, πιο πίσω, στο δουλεμπόριο, θα πρέπει να λάβει υπόψη του ότι μέρος των δουλεμπόρων ήταν Άραβες ή Αφρικανοί και μεγάλο μέρος της Αφρικής παρέμεινε ανεπηρέαστο απ' αυτό το φρικτό εμπόριο ανθρώπων. Δεν υπάρχει λοιπόν καμία αμφιβολία ότι το να μιλά κανείς για την Αφρική ως σύνολο απαιτεί ένα νοητικό άλμα που μπορεί να οδηγήσει σε εύκολους χαρακτηρισμούς, βιαστικά συμπεράσματα και άκριτες γενικεύσεις.

Το βιβλίο επιχειρεί αυτό το νοητικό άλμα με πλήρη συναίσθηση των δυσκολιών και των κινδύνων. Η επιλογή αυτή αντανακλά την πίστη ότι μέσα από τη μελέτη της Αφρικής μπορούν να αναδειχθούν πληρέστερα οι διαφορές, οι αντιφάσεις και κυρίως η ποικιλομορφία της ηπείρου.

Το βιβλίο είναι το αποτέλεσμα μιας διανοητικής περιπέτειας που ξεκίνησε πριν από εικοσιπέντε χρόνια με την ενθάρρυνση του Διευθυντή του Ινστιτούτου Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων Χαράλαμπου Τσαρδανίδη. Η περιπέτεια αυτή άρχισε με ταξίδια (συνήθως με επίσημες αποστολές της ΕΕ, του ΟΗΕ και της Ελλάδας) – κυρίως, αλλά όχι μόνον, ως παρατηρητής εκλογών - σε διάφορες χώρες της Αφρικής (Αιθιοπία, Ερυθραία, Ζιμπάμπουε, Μαλί, Μοζαμβίκη, Νιγηρία, Νότια Αφρική και Ουγκάντα). Ήταν κυρίως αυτά τα ταξίδια που με έκαναν να γνωρίσω μια *terra incognita*, μια άγνωστη για τους περισσότερους Έλληνες ήπειρο. Αυτά τα ταξίδια άλλαξαν τελείως τον ερευνητικό μου προσανατολισμό. Επίσης ήταν πολύτιμη η εμπειρία που απέκτησα από τις συνεδριάσεις του Expert Working Group on Sub-Saharan Africa του NATO όπου συμμετείχα επί σειρά ετών στη δεκαετία του '90 ως εκπρόσωπος του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών. Στις Βρυξέλλες είχα τη δυνατότητα να κάνω πολλές και διαφωτιστικές συζητήσεις με διπλωμάτες από τη Δυτική Ευρώπη (συμπεριλαμβανομένης της Γαλλίας) και τη Βόρεια Αμερική οι οποίοι ειδικεύονταν στην Αφρική.

Ακολούθησε μια μακρά περίοδος έρευνας, με συμμετοχή σε πολλά διεθνή συνέδρια (Βέλγιο, Βρετανία, Γαλλία, ΗΠΑ, Ιταλία, Ολλανδία, Πορτογαλία, Σλοβενία, Σουηδία) και βέβαια συστηματική συγγραφή άρθρων σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά που ειδικεύονται στην Αφρική όπως τα *African Affairs* (Oxford University Press), *Commonwealth and Comparative Politics* (Routledge), *The Journal of Modern African*

Studies (Cambridge University Press), The Journal of Contemporary African Studies (Taylor & Francis), The Journal of North African Studies (Taylor & Francis), The Hague Journal of Diplomacy και The Round Table (Taylor & Francis) αλλά και σε περιοδικά με ευρύτερο αναγνωστικό κοινό όπως το Orbis (Elsevier) και το Survival (IISS/Taylor & Francis).

Επίσης στη δεκαετία του '90 ο αείμνηστος εκδότης Χρήστος Παπουτσάκης, μου έδωσε τη δυνατότητα να δημοσιεύσω μικρά άρθρα για τις περισσότερες χώρες της Αφρικής στις σελίδες της δεκαπενθήμερης πολιτικής επιθεώρησης *Αντί* (που δυστυχώς έχει διακόψει την έκδοσή της). Αυτά τα κείμενα – στο περιοδικό *Αντί* και στα διεθνή επιστημονικά περιοδικά – αποτέλεσαν την πρώτη βάση για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου. Σ' αυτό το υλικό προστέθηκαν ιδέες και αφηγήσεις από περισσότερο δημοσιογραφικά άρθρα που δημοσιεύθηκαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους στις εφημερίδες *Η Καθημερινή της Κυριακής*, το *Βήμα της Κυριακής*, η *Ελευθεροτυπία* και *Η Αυγή της Κυριακής*, αλλά και από πιο επιστημονικά κείμενα που δημοσίευσα κατά καιρούς σε περιοδικά όπως η *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, το *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, η *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* και τα *Επίκεντρα*. Όλα όμως έχουν δουλευτεί από την αρχή, αναθεωρηθεί και επικαιροποιηθεί και έχουν ενταχθεί σε μια – ελπίζω – ενιαία αφήγηση.

Πάνω από όλα όμως αυτό το ταξίδι στην Αφρική περιλαμβάνει δεκαπέντε χρόνια διδασκαλίας, πρώτα στο Τμήμα Γεωγραφίας του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου και την Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης (Τμήματα Εμπορικών Ακολούθων και Ακολούθων Επικοινωνίας) όπως επίσης (από το 2009 και μετά) στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου – που είναι και το μοναδικό πανεπιστημιακό τμήμα στην Ελλάδα που σήμερα προσφέρει προπτυχιακό μάθημα για τις διεθνείς σχέσεις της Αφρικής. Οι προπτυχιακοί φοιτητές έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των απόψεων που παρουσιάζονται εδώ. Ο συν-συγγραφέας μου Σωτήρης Πετρόπουλος υπήρξε ίσως ο καλύτερος διδακτορικός φοιτητής μου. Μετά την ολοκλήρωση της εξαιρετικής του διατριβής για την περιφερειακή συνεργασία στις Λιγότερο Αναπτυγμένες Χώρες έχει αποκτήσει ένα πλούσιο ερευνητικό έργο σε ζητήματα ανάπτυξης και έναν σαφή ερευνητικό προσανατολισμό στις σχέσεις Βορρά-Νότου. Η συμβολή του σ' αυτό το βιβλίο είναι πολύτιμη – ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τις σχέσεις της Αφρικής με την Ελλάδα και τις οικονομικές εξελίξεις στην ήπειρο. Επίσης σημαντική ήταν και η βοήθειά του στον σχεδιασμό των γραφημάτων και την επιλογή των χαρτών.

Επίσης οφείλω πολλά στις μακρές και γόνιμες συζητήσεις με τον Πρόεδρο και ιδρυτή του Ελληνοαφρικανικού Επιμελητηρίου και πρώην Αναπληρωτή Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ Σωτήρη Μουσούρη αλλά και τον καθηγητή διεθνών οργανισμών στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Αιγαίου Κωνσταντίνο Μαγκλιβέρα, με τον οποίο συνιδρύσαμε το *Ελληνικό Δίκτυο Αφρικανικών Σπουδών* το οποίο έχει ήδη καταφέρει να φέρει σε επαφή ελληνόφωνους ερευνητές από την Ελλάδα, την Κύπρο και άλλες χώρες, να ενταχθεί σε διεθνή ερευνητικά δίκτυα υψηλού κύρους (AEGIS – African Studies in Europe) και να διοργανώσει αξιόλογες ημερίδες και συνέδρια (<http://hellenicafricanstudies.wordpress.com>). Ο Καθηγητής Μαγκλιβέρας είχε την καλοσύνη να διαβάσει σε βάθος μια προχωρημένη έκδοσή του κειμένου και να κάνει πολύ εύστοχα σχόλια και παρατηρήσεις. Ο Καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου και από τους πιο γνωστούς διεθνώς αναλυτές των αποσχιστικών κινήματων, Αλέξης Ηρακλείδης, επίσης διάβασε μια τελική έκδοσή του κειμένου και εντόπισε αρκετά λάθη και παραλείψεις. Τον ευχαριστώ θερμά. Ιδιαίτερες ευχαριστίες και στον συνάδελφο Αναπληρωτή Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου Σωτήρη Ρούσσο, που αξιολόγησε το βιβλίο για λογαριασμό του Προγράμματος Κάλλιπος και επίσης έκανε χρήσιμα σχόλια. Η συγγραφή του βιβλίου δεν θα ήταν εφικτή χωρίς τη γενναιοδωρή υποστήριξη της Δράσης «Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα» με την κωδική ονομασία «Κάλλιπος», η οποία συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Υπουργείο Παιδείας. Η Δράση αποτελεί την πρώτη ολοκληρωμένη προσπάθεια για την εισαγωγή του ηλεκτρονικού, διαδραστικού και «πολυμεσικού» (multimedia) βιβλίου στην ελληνική Ανώτατη Εκπαίδευση.

Η δομή του βιβλίου είναι κυρίως χρονική: από την εποχή της αποικιοκρατίας, την αποαποικιοποίηση, τον Ψυχρό Πόλεμο μέχρι και σήμερα. Ωστόσο υπάρχει και μια θεματική διαφοροποίηση. Ένα ξεχωριστό κεφάλαιο εξετάζει τις σχέσεις της Αφρικής με την Ευρωπαϊκή Ένωση, ένα άλλο τη θέση της Αφρικής στην παγκόσμια οικονομία και ένα τρίτο τις σχέσεις των χωρών της ηπείρου με την Ελλάδα. Όλα τα κεφάλαια εμπλουτίζονται με σύντομες παρουσιάσεις των σχετικών εξελίξεων σε συγκεκριμένα κράτη της Δυτικής Αφρικής όπως η Γκάνα, η Λιβερία και η Νιγηρία, της Ανατολικής Αφρικής όπως η Αιθιοπία, η Ερυθραία, η Κένυα και το Σουδάν, της Κεντρικής Αφρικής όπως η Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό και η Ρουάντα και της Νοτιότερης Αφρικής όπως η Αγκόλα, η Μοζαμβίκη, η Μποτσουάνα και η Νότια Αφρική.

Πέρα από τη χρονική δομή, υπάρχουν τρία θεωρητικά ζητήματα που διατρέχουν τα επιμέρους κεφάλαια και επιτρέπουν μια βαθύτερη – λιγότερο ιστορική και περισσότερο αναλυτική – προσέγγιση των διεθνών σχέσεων της Αφρικής. Πρώτον, το ζήτημα των συνόρων. Δεύτερον, το θέμα των εθνοτικών διαφορών και των

ενόπλων συγκρούσεων. Και τρίτον, το ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης. Οι τρεις αυτές θεματικές επιτρέπουν προβληματισμούς που συνδέουν την εμπειρία της Αφρικής με την ευρύτερη θεωρητική συζήτηση στις διεθνείς σχέσεις.

Είναι σε θέση κλασικές θεωρητικές προσεγγίσεις των διεθνών σχέσεων όπως ο ρεαλισμός να κατανοήσουν την πολυπλοκότητα των διεθνών σχέσεων της Αφρικής; (Harman & Brown, 2013· Dunn & Shaw 2001) Ήταν οι Αφρικανοί απλά θύματα των αποφάσεων τρίτων; Μήπως, όπως θα έλεγε ο Kenneth Waltz, αρκεί η μελέτη των Μεγάλων Δυνάμεων για την κατανόηση της ιστορίας των διεθνών σχέσεων γιατί, όπως γράφει, αυτά είναι «τα κράτη που κάνουν τη μεγαλύτερη διαφορά»; (Waltz, 1979: 73) Η απάντηση που θα δώσουμε στις επόμενες σελίδες είναι αρνητική: οι Αφρικανοί ήταν *συνδιαμορφωτές* της ιστορίας τους και των σχέσεών τους με τον υπόλοιπο κόσμο. Μάλιστα, όπως θα δείξουμε, σήμερα έχουν περισσότερο έλεγχο της θέσης τους στον κόσμο και ασκούν περισσότερη επιρροή σ' αυτόν από ποτέ άλλοτε.

Αστέρης Χουλιάρας
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Βιβλιογραφία

- Dunn, K. C. & T. M. Shaw (2001) *Africa's Challenge to International Relations Theory*, London: Palgrave.
- Harman, S. and W. Brown (2013) 'In from the margins? The changing place of Africa in International Relations', *International Affairs*, Vol. 89 (1), pp. 69-87.
- Waltz, K. (1979) *Theory of International Politics*, New York: Random House.

Κεφάλαιο 1

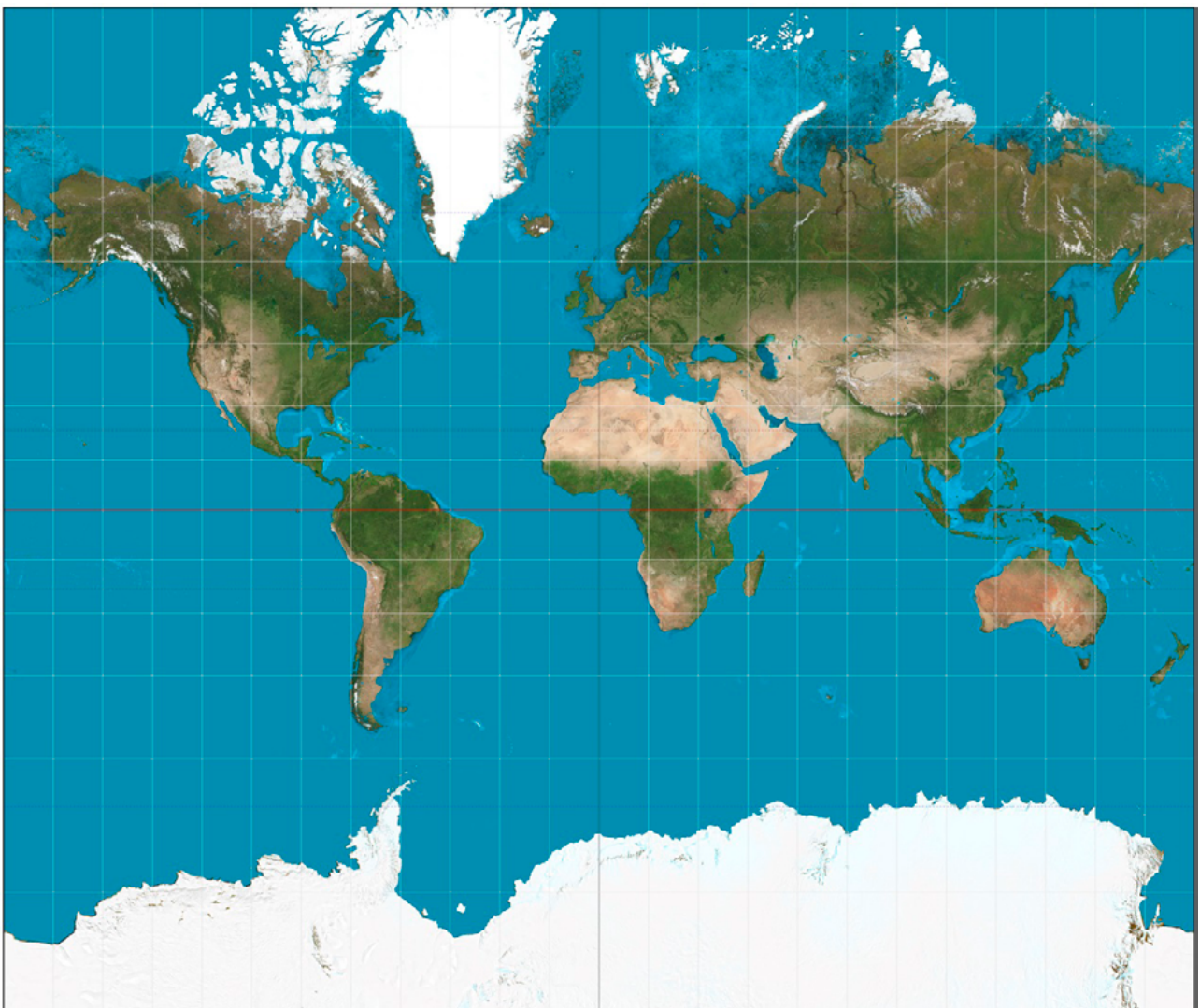
Κυριαρχία, εξάρτηση, επιρροή:

Από την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία

Σύνοψη

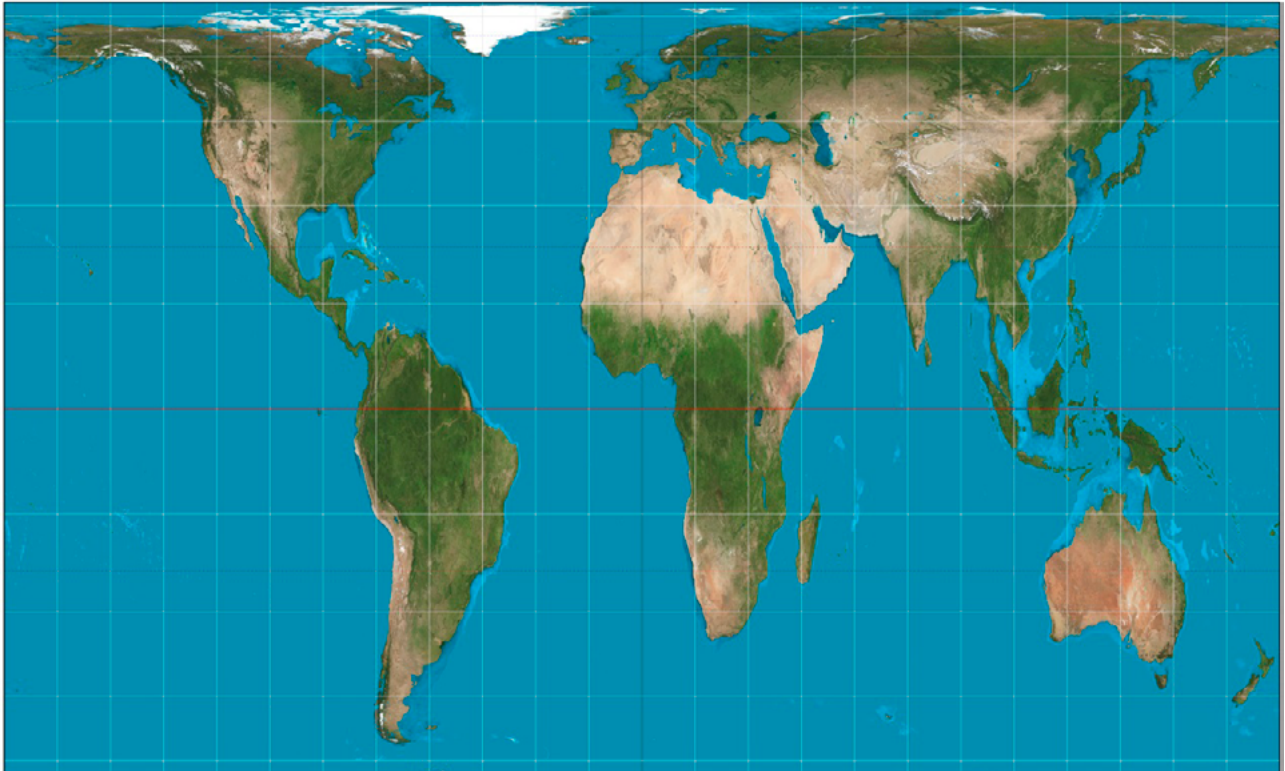
Η περίοδος της αποικιοκρατίας είναι κρίσιμης σημασίας για την κατανόηση της Αφρικής και των σχέσεών της με τον κόσμο. Το κεφάλαιο αυτό αναφέρεται στα κίνητρα των αποικιοκρατών, στις διαφοροποιήσεις μεταξύ των αποικιοκρατικών δυνάμεων (έμμεση και άμεση διακυβέρνηση), στα θετικά και τα αρνητικά της αποικιοκρατίας με έμφαση στην χάραξη αυθαίρετων συνόρων. Η αποαποικοποίηση μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν σε μεγάλο βαθμό αναίμακτη. Ωστόσο η ανεξαρτησία ήταν δυσκολότερη σε χώρες με μεγάλο αριθμό λευκών εποίκων.

Οι παγκόσμιοι χάρτες που είναι αναρτημένοι στους τοίχους των ευρωπαϊκών σχολείων παρουσιάζουν μια πολύ μικρότερη (σε έκταση) Αφρική από ό,τι είναι στην πραγματικότητα. Η Μερκατορική Προβολή που συνήθως χρησιμοποιούν οι σχολικοί χάρτες υπερτονίζει το μέγεθος του Βορείου Ημισφαιρίου και υποτιμά σημαντικά το μέγεθος του Νοτίου, παρουσιάζοντας την Αφρική μικρότερη ακόμη και από τη Γροιλανδία – ενώ στην πραγματικότητα είναι 14 φορές μεγαλύτερη. Και βέβαια η Αφρική είναι πολύ μεγαλύτερη από τη Νότια αλλά και από τη Βόρεια Αμερική.

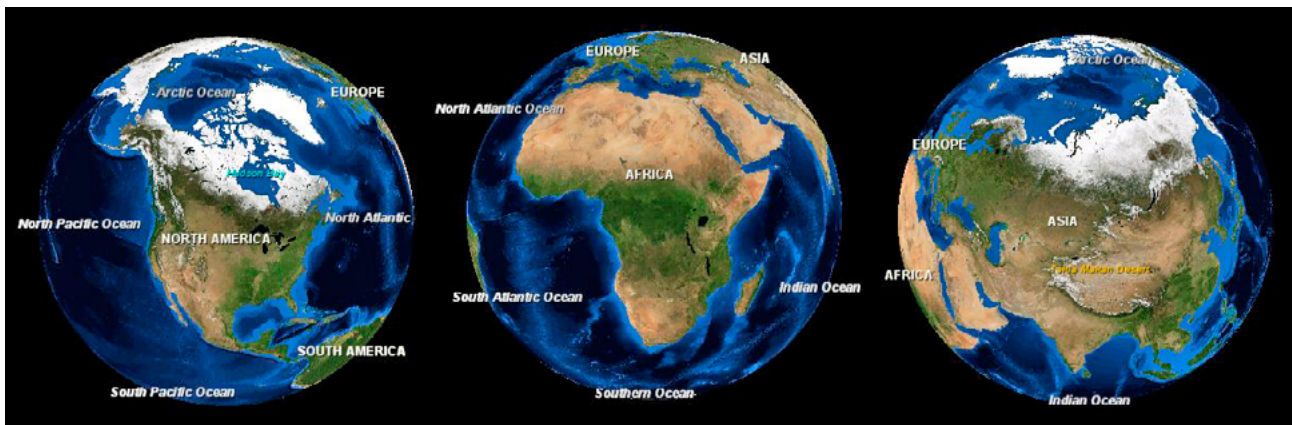
Χάρτης 1.1 Η Μερκατορική Προβολή (https://en.wikipedia.org/wiki/File:Mercator_projection_SW.jpg)

Η Χαρτογραφική Προβολή Peters, παρά το γεγονός ότι αλλοιώνει το σχήμα των ηπείρων (όπως φαίνονται από το διάστημα), αποδίδει πολύ καλύτερα το σχετικό μέγεθός τους. Η προβολή χρησιμοποιείται από τον ΟΗΕ και πολλές Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες.

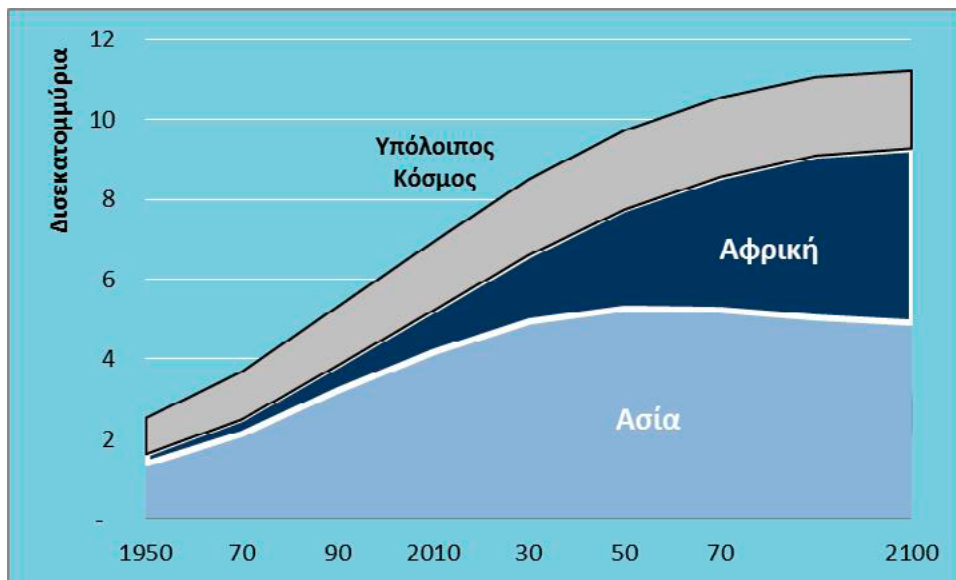
Χάρτης 1.2 Η Χαρτογραφική Προβολή Peters (https://en.wikipedia.org/wiki/File:Gall%E2%80%93Peters_projection_SW.jpg)

Ο χάρτης 1.3 σημειώνει το πραγματικό μέγεθος της Αφρικής, καθώς καταδεικνύει ότι η ήπειρος είναι μεγαλύτερη από τις Ηνωμένες Πολιτείες, τον Καναδά και το Μεξικό καθώς και το μεγαλύτερο μέρος της Ασίας.

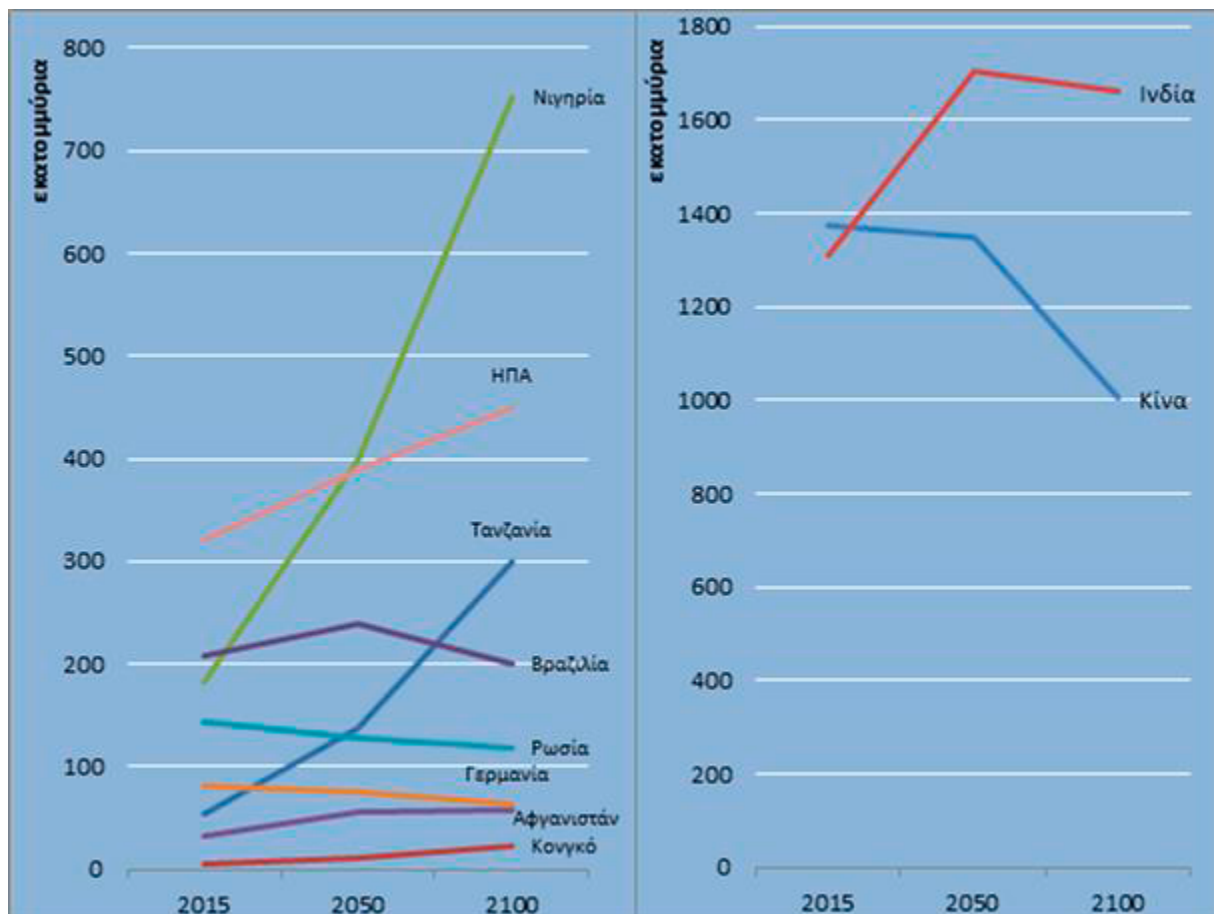
Χάρτης 1.3 Το πραγματικό μέγεθος της Αφρικής (<https://en.wikipedia.org/wiki/File:Africa-asia-america-to-scale.jpg>)

Η Αφρική έχει έναν ραγδαία αυξανόμενο πληθυσμό. Υπολογίζεται ότι, αν οι τρέχοντες ρυθμοί συνεχίσουν, το 2100 σχεδόν τα μισά παιδιά (με ηλικία μικρότερη των 18 ετών) στον κόσμο θα έχουν γεννηθεί στην Αφρική.

Σχήμα 1.1. Παγκόσμιος Πληθυσμός

Μάλιστα, μέχρι το 2050 η Νιγηρία θα έχει ξεπεράσει τις Ηνωμένες Πολιτείες και θα είναι το τρίτο πολυπληθέστερο κράτος στον κόσμο, ενώ πριν το 2070, η Τανζανία και η Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό θα έχουν ξεπεράσει τη Βραζιλία και τη Ρωσία και θα είναι η 5η και η 6η χώρα με τον μεγαλύτερο πληθυσμό στον κόσμο.

Σχήμα 1.2 Δημογραφικές Εξελίξεις (2010-2100)

Τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της Αφρικής δεν διευκόλυναν τις επαφές με τον υπόλοιπο κόσμο. Αποκομμένη από τις άλλες ηπείρους από δύο ωκεανούς (Ατλαντικός και Ινδικός) και τη μεγαλύτερη έρημο στον κόσμο (Σαχάρα), χωρίς φυσικά λιμάνια (με μια ακτογραμμή μικρότερη από την αντίστοιχη της Ευρώπης), η ήπειρος

είχε ελάχιστες επαφές με την Ευρώπη και την Ασία μέχρι και τον 15^ο αιώνα. Τότε οι Ευρωπαίοι ανακάλυψαν την Αφρική (ο πρώτος περίπλους της έγινε από τον Πορτογάλο εξερευνητή Βάσκο Ντα Γκάμα). Η επιδρομή τους στην ήπειρο έγινε σε δύο φάσεις: πρώτα με το δουλεμπόριο και στη συνέχεια με την αποικιοκρατία.

Γιατί όμως η ιστορία δεν πήρε την αντίστροφη πορεία; Γιατί δεν είδαμε τους Αφρικανούς να αποβιβάζονται στις ευρωπαϊκές ακτές και να κατακτούν τμήματα της Ευρασίας; Οι Αφρικανοί, την περίοδο που προηγήθηκε της αποικιοκρατίας, πάλευαν σε ένα αφιλόξενο περιβάλλον προσπαθώντας να αντιμετωπίσουν θανατηφόρες ασθένειες όπως η μαλάρια (ελονοσία), ο αιμορραγικός πυρετός και η ασθένεια του ύπνου και αναζητώντας σπάνιους και διασκορπισμένους πόρους. Η Αφρική έχει πλούσιο υπέδαφος με πετρέλαιο, διαμάντια και σπάνια μεταλλεύματα. Αυτός όμως ο ορυκτός πλούτος αποκτά αξία μόνο σε εξελιγμένες βιομηχανικές οικονομίες. Η Αφρική είναι φτωχή στους δύο φυσικούς πόρους που έχουν σημασία για την αγροτική παραγωγή η οποία είναι απαραίτητη για την πρωτογενή συσσώρευση: το εύφορο έδαφος και το νερό. Η ήπειρος έχει πολύ φτωχά εδάφη ενώ διαθέτει λίγους διαθέσιμους για άρδευση υδάτινους πόρους. Το φυσικό περιβάλλον επίσης περιλαμβάνει λίγους πλωτούς ποταμούς (Νείλος, Νίγηρας, Κονγκό), αδιαπέραστα τροπικά δάση και μεγάλες ερήμους. Η ήπειρος δεν διέθετε τους πόρους για να συντηρήσει μεγάλους αγροτικούς πληθυσμούς. Η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού της Αφρικής που εμφανίζεται στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα και συνεχίζεται στον 21^ο είναι αποτέλεσμα κυρίως της ιατρικής τεχνολογίας.

Συμπερασματικά, η κύρια συμβολή των Αφρικανών στην παγκόσμια ιστορία είναι ότι εποίκισαν μια αφιλόξενη ήπειρο (Pliffe, 2007: 1). Χάρη σε μια δημιουργική χρήση της φύσης και σε μια επιτυχημένη προσαρμογή σε αυτήν, οι κάτοικοι της ηπείρου κατάφεραν μεν να επιβιώσουν, αν και σε μικρούς αριθμούς. Ως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα η Αφρική αντιμετώπιζε έλλειψη του πιο σημαντικού πόρου: στερούνταν ανθρώπων. Ακόμη και σήμερα – και παρά τα όσα λέγονται περί «υπερπληθυσμού» - η Αφρική είναι η πιο αραιοκατοικημένη ήπειρος στον κόσμο: παρά το ότι είναι σε έκταση η δεύτερη μεγαλύτερη ήπειρος μετά την Ασία, διαθέτει μόλις το 1/7 του παγκόσμιου πληθυσμού (1 δισεκατομμύριο άνθρωποι).

Ο γεωγράφος Jared Diamond στο βιβλίο του *Όπλα, Μικρόβια και Ατσάλι* προσφέρει ίσως την πιο ολοκληρωμένη και πειστική απάντηση στο γιατί οι Ευρωπαίοι κατέλαβαν την Αφρική και όχι οι Αφρικανοί την Ευρώπη (οι Κινέζοι έφθασαν πριν από τους Ευρωπαίους στην Αφρική με έναν τεράστιο στόλο το 1421 – αλλά η επιτυχία τους δεν είχε συνέχεια, καθώς ο Αυτοκράτορας Χονγκ Τζι απαγόρευσε το 1433 όλες τις υπερπόντιες αποστολές). Ο Diamond απορρίπτει όλες τις ρατσιστικές αντιλήψεις περί πνευματικής υπεροχής των λευκών (Diamond, 1999: 400-1). Η ερμηνεία του βασίζεται στις τυχαιότητες της γεωγραφίας και της βιογεωγραφίας. Επισημαίνει ότι από τα 57 είδη ποωδών φυτών με μακρύ σπόρο όπως τα σιτηρά, 32 προέρχονται από την Ευρασία και μόνον 4 από την Αφρική. Με τον βασικό της γεωγραφικό άξονα την Ανατολή-Δύση και έτσι παρόμοιες οικογεωγραφικές ζώνες, η Ευρασία είχε ένα μεγάλο πλεονέκτημα έναντι της Αφρικής αλλά και της Αμερικής των οποίων ο γεωγραφικός άξονας ήταν Βορράς-Νότος:

Χάρτης 1.4 Οι άξονες των ηπείρων (Jared Diamond)

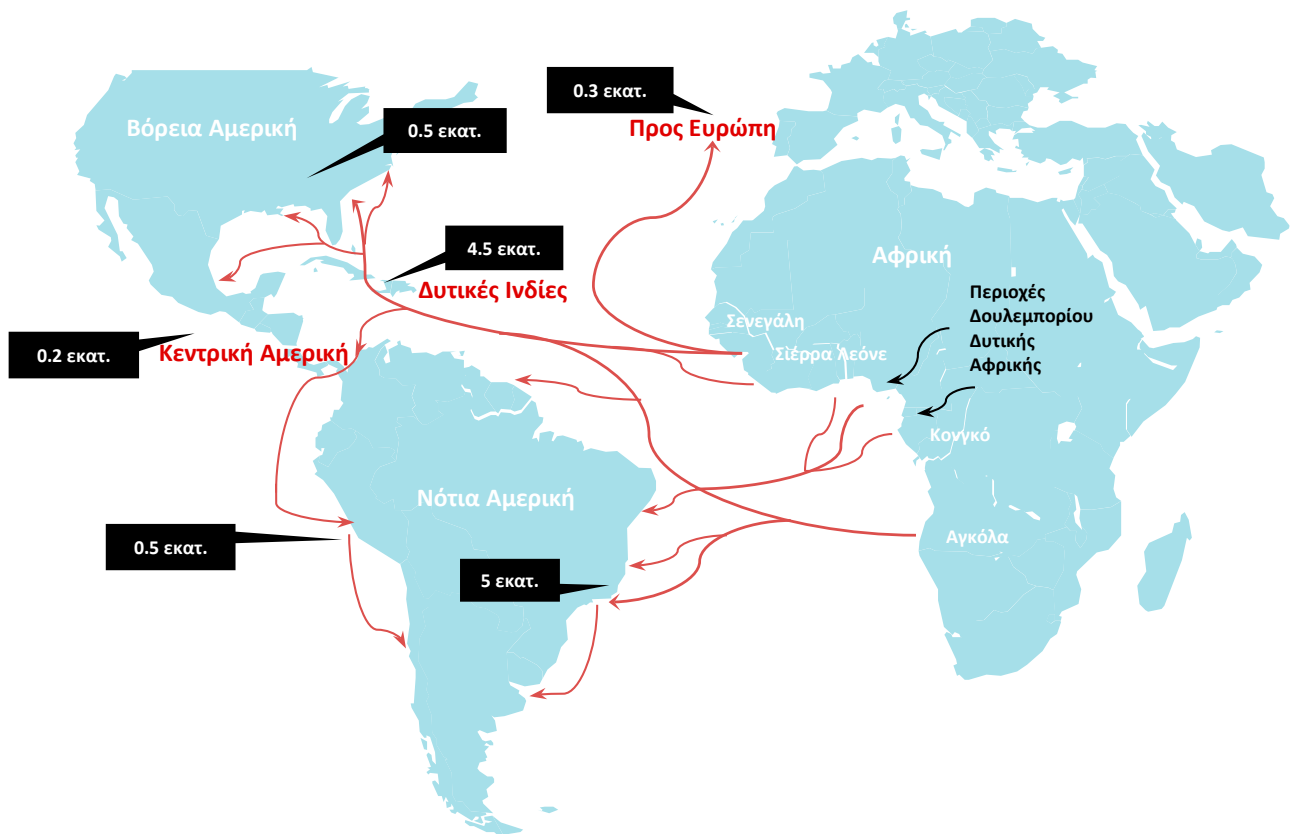
Τα καλλιεργήσιμα φυτά και οι αντίστοιχες γεωργικές τεχνικές μπορούσαν να διαδοθούν πολύ ευκολότερα στην Ευρασία η οποία είχε τεράστιες εκτάσεις με παρόμοιο κλίμα και βλάστηση σε σχέση με την Αφρική (ή την Αμερική) με τα αδιαπέραστα τροπικά δάση, τις ημιάνυδρες ζώνες και τις μεγάλες ερήμους που απομόνωναν τελείως τις περιορισμένες εύκρατες ζώνες τους. Ακόμη, η Ευρασία, εκτός από την χλωρίδα της, υπερτερούσε και στην πανίδα της, καθώς διέθετε πολύ μεγαλύτερη ποικιλία θηλαστικών που μπορούσαν να εξημερωθούν και να χρησιμοποιηθούν για αγροτικές εργασίες και ως πηγή πρωτεϊνών. Από τα 14 μεγάλα θηλαστικά που εξημερώθηκαν από τον άνθρωπο τα 13 είναι ευρωπαϊκής ή βορειοαφρικανικής προέλευσης. Στην Αφρική κατοικούν πολλά μεγάλα θηλαστικά, αλλά η προσπάθεια εξημέρωσής τους δεν απέδωσε ποτέ είτε γιατί δεν μπορούν να αναπαραχθούν σε αιχμαλωσία, είτε γιατί ο κύκλος ενηλικίωσής τους είναι μεγάλος, είτε γιατί δεν μπορούν να βοσκήσουν σε αγέλες. Όλες αυτές οι τυχαιότητες της βιογεωγραφίας επέτρεψαν στην Ευρασία να συντηρήσει πολύ περισσότερους ανθρώπους από την Αφρική με αποτέλεσμα την εξειδίκευση της εργασίας, την εμφάνιση καινοτομιών και τη διάδοση της γνώσης. Με τον βασικό της άξονα στη γραμμή Βορρά-Νότου και τις διαφορετικές οικογεωγραφικές ζώνες (από ερήμους μέχρι τροπικά δάση), η Αφρική υστερούσε: οι συνθήκες ήταν πολύ διαφορετικές, για παράδειγμα, για να διαδοθούν καινοτόμες πρακτικές στη γεωργία. Άρα η κατάκτηση της Αφρικής από τους Ευρωπαίους ήταν αποτέλεσμα τυχαίων βιογεωγραφικών παραγόντων που επηρέασαν τις κοινωνικές εξελίξεις από πολύ παλιά, από την ανακάλυψη της γεωργίας το 11.000 π.Χ..

Από τον 15ο αιώνα οι Ευρωπαίοι ξεκίνησαν τις πρώτες μεγάλες θαλάσσιες εξερευνήσεις και ήλθαν για πρώτη φορά σε επαφή με την Αφρική νοτίως της Σαχάρας. Η επιβολή τους ήταν εύκολη και γρήγορη: πρώτα με το δουλεμπόριο και στη συνέχεια με την αποικιοκρατία.

Ίσως δεν υπάρχει πιο φρικτό έγκλημα στην παγκόσμια ιστορία από τον μαζικό ξεριζωμό των Αφρικανών και τη βίαιη μεταφορά τους στην άλλη άκρη του κόσμου. Όταν οι Αφρικανοί που κατοικούσαν στο βασίλειο του Κονγκό τον 15ο αιώνα αντίκρισαν για πρώτη φορά Πορτογάλους ναυτικούς, τους θεώρησαν vumbus, δηλαδή φαντάσματα που το χρώμα του δέρματός τους είχε αλλάξει, καθώς είχαν περάσει στο βασίλειο των νεκρών. Καθώς οι Πορτογάλοι άρχισαν να αγοράζουν σκλάβους από την περιοχή, ο μύθος αυτός πήρε μια ολοκληρωμένη μορφή: οι Αφρικανοί, βλέποντας τους λευκούς να τρώνε αλατισμένο κρέας και να πίνουν κρασί, πίστεψαν ότι τα φαντάσματα έτρωγαν τις σάρκες των σκλάβων και έπιναν το αίμα τους. Αυτή ήταν μόνο η αρχή του τρόμου που επρόκειτο να βιώσουν.

Βεβαίως υπήρχε εμπόριο σκλάβων στο εσωτερικό της Αφρικής για αιώνες. Και οι Άραβες ήδη από τον 9ο αιώνα διεξήγαγαν ένα φρικτό εμπόριο ανθρώπων στην Ανατολική Αφρική, μεταφέροντας Αφρικανούς μέσω του Ινδικού ωκεανού και της Σαχάρας. Ωστόσο το Ατλαντικό δουλεμπόριο δεν έχει ιστορικό προηγούμενο. Πάνω από 11 εκατομμύρια Αφρικανοί μεταφέρθηκαν υπό απάνθρωπες συνθήκες για να καλλιεργήσουν τις φυτείες ζαχαροκάλαμου, καπνού και βαμβακιού στον Νέο Κόσμο. Υπολογίζεται ότι πάνω από το 13% των σκλάβων δεν έφθασαν ποτέ στον προορισμό τους. Πάνω από 1,5 εκατομμύριο Αφρικανοί πέθαναν από αφυδάτωση, δυσεντερία και άλλες ασθένειες κατά τη διέλευση του Ατλαντικού.

Η μείωση του πληθυσμού που προκάλεσε το ατλαντικό δουλεμπόριο ήταν ένα σημαντικό δημογραφικό πλήγμα για την ήπειρο. Οι Αφρικανοί για να ξεφύγουν από τους δουλέμπορους στράφηκαν στο εσωτερικό της ηπείρου, εγκαταλείποντας τις ακτές και τις πιο γόνιμες εκτάσεις. Και όχι μόνο: καθώς οι λευκοί χρησιμοποιούσαν Αφρικανούς για να συλλάβουν Αφρικανούς, η μια φυλή στράφηκε κατά της άλλης, προκαλώντας βαθιά κοινωνικά τραύματα με μακροχρόνιες συνέπειες. Σήμερα, οι μνήμες του δουλεμπορίου έχουν αρνητικές επιπτώσεις τόσο για τις σχέσεις Αφρικής και Δύσης όσο και για τις κοινωνικές σχέσεις στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Χάρτης 1.5 Το Ατλαντικό Δουλεμπόριο

Εντούτοις, το δουλεμπόριο παράλληλα δημιούργησε μια αφρικανική διασπορά στη Νότια Αμερική, την Καραϊβική και τις Ηνωμένες Πολιτείες η οποία διακρίθηκε για τα εξαιρετικά πολιτιστικά της επιτεύγματα στο χορό, τη λογοτεχνία, την αρχιτεκτονική, τη γλυπτική, τη ζωγραφική και, πάνω από όλα, τη μουσική (Cohen, 2003: 98). Η μουσική παράδοση της αφρικανικής διασποράς έχει πλέον φανατικούς οπαδούς σε ολόκληρο τον κόσμο. Ο γενικός χαρακτηρισμός είναι «τζαζ» και περιλαμβάνει μια σειρά κινήματων όπως τα «σπρίτσοαλ», τα «μπλουζ», η μουσική των «γκόσπελ» και το «σουϊνγκ» αλλά και τα εμπορικά παράγωγα όπως το «ρυθμ εντ μπλουζ», η «ποπ», η «ροκ», η μουσική «φιούζιον», η βραζιλιάνικη «σάμπα» και η τζαμαϊκανή «ρένγκε».

Αλλά και η συμβολή της αφρικανικής διασποράς στις πολιτικές εξελίξεις ήταν σημαντική. Αφροαμερικανοί δημιούργησαν το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων στις ΗΠΑ. Ο περίφημος λόγος του πάστορα και ακτιβιστή Μάρτιν Λούθερ Κινγκ «Έχω ένα όνειρο» αποτέλεσε το μόνιμο κείμενο-αναφορά ακτιβιστών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ολόκληρο τον κόσμο. Το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων επηρέασε σε σημαντικό βαθμό τις στρατηγικές που χρησιμοποίησαν και άλλες εθνοτικές ομάδες στον αγώνα τους για πολιτική αναγνώριση και χειραφέτηση στις ΗΠΑ και άλλες χώρες. Στη δεκαετία του '80 οι Αφροαμερικανοί των ΗΠΑ κινητοποιήθηκαν πολιτικά εναντίον της Νότιας Αφρικής, συμβάλλοντας αποφασιστικά στο διεθνικό «κίνημα κατά του απαρτχάιντ» που υποχρέωσε τις δυτικές χώρες να επιβάλουν οικονομικές κυρώσεις στο ρατσιστικό καθεστώς της. Σήμερα, οι Αφροαμερικανοί αποτελούν το 12% του πληθυσμού των Ηνωμένων Πολιτειών ενώ στη Βραζιλία η πλειοψηφία των κατοίκων είναι αφρικανικής καταγωγής (μαύροι ή μιγάδες) (Guardian, 2011).

Χρειάστηκαν πολλοί αιώνες για να καταργηθεί το δουλεμπόριο. Ένας συνδυασμός οικονομικών συμφερόντων και κοινωνικού ακτιβισμού (το Κίνημα κατά της Δουλείας θεωρείται ως το πρώτο κοινωνικό κίνημα για τα ανθρώπινα δικαιώματα στη σύγχρονη ιστορία) εξήγει την απαγόρευση του πρώτα από τη Βρετανία και στη συνέχεια από άλλες χώρες. Τη θέση του πήρε η κατάληψη, ο διαμελισμός της ηπείρου από τις μεγάλες δυνάμεις και η αποικιοκρατία.

Μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις δεν διέθεταν παρά μερικούς εμπορικούς σταθμούς στις ακτές της Αφρικής. Το μεγαλύτερο μέρος της ηπείρου παρέμεινε – τουλάχιστον τυπικά – υπό τον έλεγχο Αφρικανών. Το έτος-σταθμός της αλλαγής της κυριαρχίας ήταν το 1884. Τότε, στη Συνδιάσκεψη του Βερολίνου, οι ευρωπαϊκές μεγάλες δυνάμεις διαίρεσαν την ήπειρο σε ζώνες επιρροής. Στις επόμενες δύο δεκαετίες, σχεδόν το σύνολο της Αφρικής είχε τεθεί υπό ευρωπαϊκό έλεγχο. Οι μόνες χώρες που δεν έγιναν αποικίες ήταν η Αιθιοπία και η Λιβερία. Η πρώτη κατάφερε να αντισταθεί επιτυχώς στις αποικιακές φιλοδοξίες της Ρώμης

(το 1896 στη μάχη της Adowa οι δυνάμεις του Αυτοκράτορα Μενελίκ του Β΄ νίκησαν τους Ιταλούς). Η δεύτερη είχε ανακηρυχθεί ανεξάρτητη το 1847 από απελευθερωμένους σκλάβους που είχαν επιστρέψει από τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η Βρετανία και η Γαλλία πήραν τη μερίδα του λέοντος. Η πρώτη απέκτησε μεγάλες εκτάσεις στην ανατολική, νοτιότερη και δυτική Αφρική. Η δεύτερη κυριάρχησε στη δυτική και κεντρική Αφρική. Μικρότερες αποικιοκρατικές δυνάμεις ήταν το Βέλγιο, η Γερμανία, η Ισπανία, η Ιταλία και η Πορτογαλία.

Η κατάληψη της Αφρικής από τους Ευρωπαίους έγινε εφικτή χάρη σε δύο σημαντικές τεχνολογικές ανακαλύψεις (Iliffe, 2007: 192). Η πρώτη ήταν το κινίνο. Η εισαγωγή του στη δεκαετία του 1850 μείωσε κατακόρυφα τους θανάτους των λευκών από μαalaria (ελονοσία), μια ασθένεια που στις αρχές του 19ου αιώνα, και μόνο σε ένα χρόνο, είχε σκοτώσει περίπου τους μισούς Ευρωπαίους που είχαν φθάσει στη Δυτική Αφρική. Η δεύτερη μεγάλη ανακάλυψη ήταν τα οπισθογεμή επαναληπτικά πυροβόλα όπλα. Τα όπλα αυτά έδωσαν στους Ευρωπαίους τη στρατιωτική υπεροχή που απαιτούνταν για την κατάκτηση της Αφρικής, αφού τα μουσκέτα των αρχών του 19ου αιώνα χρειάζονταν τουλάχιστον ένα λεπτό για να γεμίσουν, είχαν μια αποτελεσματική ακτίνα δράσης μόλις 80 μέτρων, ενώ τρεις φορές στις δέκα πάθαιναν αφλογιστία.

Τα μέσα αμύνης που χρησιμοποίησαν οι αφρικανικές κοινωνίες στην ευρωπαϊκή επιδρομή ήταν η αντίσταση, η διαπραγμάτευση και η προσαρμογή. Υστερώντας σε στρατιωτική τεχνολογία, οι ηγέτες της Αφρικής έπρεπε να αποφασίσουν εάν θα έπρεπε να πολεμήσουν ή να διαπραγματευθούν με τους εισβολείς. Κάνοντας πολύπλοκους υπολογισμούς (που ποίκιλλαν από ισορροπίες με εσωτερικούς αντιπάλους μέχρι τη διατήρηση πηγών εισοδήματος από το δουλεμπόριο), οι αφρικανικές πολιτικές ελίτ ήταν βαθύτατα διαιρεμένες ανάμεσα σε «γεράκια» και «περιστερές». Στη Μπουγκάντα, η πιο αδύναμη προτεσταντική παράταξη χρησιμοποίησε τις βρετανικές δυνάμεις ως συμμάχους για να εξασφαλίσει την κυριαρχία της απέναντι σε ρωμαιοκαθολικές, μουσουλμανικές και ανιμιστικές ομάδες (Iliffe, 2007: 194). Στο Χαλιφάτο του Σόκοτο της Δυτικής Αφρικής (που είχε ιδρύσει ο Μουσουλμάνος θεωρητικός Usman dan Fodio στις αρχές του 19ου αιώνα), μια μειονότητα πολέμησε μέχρι θανάτου, ενώ άλλοι προτίμησαν την έξοδο, αναχωρώντας ανατολικά για τη Μέκκα (Iliffe, 2007: 194). Η Ζάιρα, μια άλλη πολιτεία σε ανταγωνισμό με το Σόκοτο άνοιξε τις πύλες της στους εισβολείς ενώ το Κάνο ενίσχυσε τα τείχη του, αποτυγχάνοντας όμως πλήρως να σταματήσει τις βρετανικές δυνάμεις. Άλλες πιο αυτόνομες κοινότητες που ζούσαν για δεκαετίες σε ένα περιβάλλον συνεχών συγκρούσεων και οι οποίες είχαν πολύ έντονες αντιλήψεις για την έννοια της τιμής, επίσης αντιστάθηκαν βίαια στην ευρωπαϊκή επέκταση. Ωστόσο, σύντομα έγινε ξεκάθαρο ότι η αντίσταση ήταν μάταιη.

Η αντίσταση ήταν περιορισμένη – αλλά σε μερικές περιπτώσεις εξαιρετικά αιματηρή. Ο Iliffe (2007: 208) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο εικοσαετής πόλεμος που ακολούθησε την ιταλική εισβολή στη Λιβύη οδήγησε στον θάνατο το 1/3 του πληθυσμού της. Μεγάλα περιθώρια διαπραγμάτευσης δεν υπήρχαν λόγω της τεράστιας ανισοκατανομής ισχύος. Ωστόσο αρκετοί Αφρικανοί ηγεμόνες προσαρμόστηκαν στη νέα πραγματικότητα με επιδεξιότητα και εκμεταλλευόμενοι την αδυναμία των Ευρωπαίων να ελέγξουν τις αποικίες στο σύνολό τους κατάφεραν να διατηρήσουν σε μεγάλο βαθμό την ελευθερία κινήσεών τους για πολλές δεκαετίες.

Η αποικιοκρατία

Οι λόγοι της ακόρεστης όρεξης των δυτικοευρωπαϊκών κρατών – Βρετανία, Γαλλία, Πορτογαλία, Βέλγιο, Γερμανία, Ιταλία και Ισπανία - για εδαφικές κτήσεις στην Αφρική είναι πολύπλοκοι και σε καμία περίπτωση αποκλειστικά συνδεδεμένοι με το «εθνικό/κρατικό συμφέρον» (Tordoff, 2002: 26). Ένας σημαντικός λόγος ήταν ο ανταγωνισμός μεταξύ ιδιωτών. Για παράδειγμα, στη Δυτική Αφρική ιεραπόστολοι και έμποροι πίεσαν τη βρετανική κυβέρνηση να επεκτείνει τα όρια των κτήσεων προς την ενδοχώρα, για να προστατεύσουν τα συμφέροντά τους από τον γαλλικό και γερμανικό ανταγωνισμό.

Αναμφίβολα, η αποικιοκρατία είχε και ένα ιδεολογικό περιεχόμενο που ήταν ίσως πολύ σημαντικό για τη νομιμοποίησή της στα μάτια των λαών των μητροπόλεων. Για τους Ευρωπαίους, η Αφρική αντιπροσώπευε την «άγρια ανθρωπότητα» (savage humanity), το κατεξοχήν έδαφος για να αναπτύξει η «πολιτισμένη ανθρωπότητα» τη λεγόμενη «εκπολιτιστική αποστολή» της (mission civilisatrice για Γάλλους ή White Man's Burden για τους Βρετανούς).

Θα ήταν κατά συνέπεια υπερβολικό να υποστηρίξει κανείς ότι τα αίτια της αποικιοκρατίας – τουλάχιστον στην αρχή - ήταν αποκλειστικά οικονομικά. Για παράδειγμα, πολλοί υπουργοί στο Λονδίνο θεωρούσαν αμφίβολο ότι τα οικονομικά οφέλη θα μπορούσαν να αντισταθμίσουν το κόστος διατήρησης των αποικιών. Ορισμένες φορές οι παράγοντες που ώθησαν τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να διεκδικήσουν εδάφη ήταν στρατηγικοί – για παράδειγμα η επέκταση της βρετανικής παρουσίας στην ανατολική Αφρική συνδεόταν άμεσα με τον έλεγχο του Νείλου.

Ωστόσο, όταν το 1895 ο Joseph Chamberlain έγινε Γραμματέας Αποικιών, η έμφαση στις οικονομικές δραστηριότητες έγινε για τους Βρετανούς προτεραιότητα. Ο Chamberlain εισηγήθηκε την κατασκευή σιδηροδρόμων και λιμανιών, αναζήτησε ευκαιρίες για παραγωγικές δραστηριότητες και υποστήριξε ένθερμα την ανάγκη δημιουργίας νέων αγορών για τη βρετανική βιομηχανία. Η ανεμπόδιστη πρόσβαση σε πρώτες ύλες και η δημιουργία προστατευμένων αγορών για τα βιομηχανικά τους προϊόντα ήταν σημαντικοί στόχοι για όλες τις αποικιοκρατικές δυνάμεις: «οι αποικίες δημιουργήθηκαν από τη μητρόπολη για τη μητρόπολη» έλεγαν οι Γάλλοι. Τόσο μάλιστα που οι Βρετανοί στη Δυτική Αφρική (Ασάντε) όσο και οι Γερμανοί στην Ταγκανίκα αποδείχθηκαν πρόθυμοι να πολεμήσουν για να πετύχουν αυτούς τους στόχους. Επικερδή δίκτυα δημιουργήθηκαν ανάμεσα στους βαμβακοπαραγωγούς της Δυτικής Αφρικής και τις βιομηχανίες υφασμάτων του Μάντσεστερ. Ωστόσο, ενώ οι τιμές των προϊόντων των αφρικανών αγροτών είχαν συχνά καθοδική πορεία, οι τιμές που έπρεπε να πληρώνουν για εισαγωγές έτοιμων ενδυμάτων αυξάνονταν συνεχώς.

Σταδιακά, οι αποικιακές οικονομίες εντάχθηκαν στις οικονομίες των μητροπόλεων εξάγοντας πρώτες ύλες και μερικά αγροτικά προϊόντα και εισάγοντας βιομηχανικά αγαθά. Έτσι δημιουργήθηκαν δομές παραγωγής και ανταλλαγής που βασιζόνταν σε μονοκαλλιέργειες (φωινικέλαιο, βαμβάκι, κακάο και φυστίκια) και στην εξαγωγή ενός μικρού αριθμού ορυκτών. Η έμφαση στις εξαγωγές υπέσκαψε την παραγωγή παραδοσιακών ειδών διατροφής και έκανε την Αφρική ευάλωτη στις συχνές διακυμάνσεις των διεθνών τιμών των εξαγωγικών προϊόντων. Η οικονομική οργάνωση των αποικιών χαρακτηρίστηκε επίσης από την εμφάνιση «δυαδικών οικονομιών» με έντονες περιφερειακές ανισότητες ανάμεσα στις παράκτιες ζώνες και την ενδοχώρα και ανάμεσα στις πόλεις και την ύπαιθρο.

Οι κλιματικές συνθήκες και οι τροπικές ασθένειες απέτρεψαν τους Ευρωπαίους να εγκατασταθούν σε μεγάλους αριθμούς στην Αφρική. Έτσι, ο μαζικός ευρωπαϊκός εποικισμός της ηπείρου περιορίστηκε στη νοτιότερη Αφρική και στα υψίπεδα της Κένυας όπου το κλίμα ήταν εύκρατο. Στις περιοχές αυτές έγινε μαζική αρπαγή γης από τους Αφρικανούς. Ο Ντέσμοντ Τούτου, αρχιεπίσκοπος της Νότιας Αφρικής και αγωνιστής κατά του apartheid, το περιέγραψε με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο:

«Όταν οι ιεραπόστολοι ήλθαν στην Αφρική είχαν τη Βίβλο και είχαμε τη γη. Είπαν: Ας προσευχηθούμε. Κλείσαμε τα μάτια μας. Όταν τα ανοίξαμε είχαμε τη Βίβλο και είχαν τη γη».

Ωστόσο αυτό ήταν περισσότερο η εξαίρεση παρά ο κανόνας. Οι οικονομικές δομές των αποικιών επηρεάστηκαν, οι τιμές των αγροτικών προϊόντων καθορίστηκαν με διατάγματα και επιβλήθηκε βαριά φορολογία αλλά, στις περισσότερες περιπτώσεις, η ιδιοκτησία γης δεν επηρεάστηκε δραστικά από την αποικιοκρατία. Η γη παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό «κοινοτική», καθώς η ατομική ιδιοκτησία ήταν άγνωστη στις περισσότερες αφρικανικές κοινωνίες.

Πάντως, διαφορετικές αποικιοκρατικές δυνάμεις ακολούθησαν διαφορετικές πολιτικές. Και μάλιστα οι πολιτικές αυτές διαφοροποιούνται σημαντικά ανάλογα με τη χρονική περίοδο (με ίσως σημαντικότερα σημεία-καμπής τον Α΄ και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο).

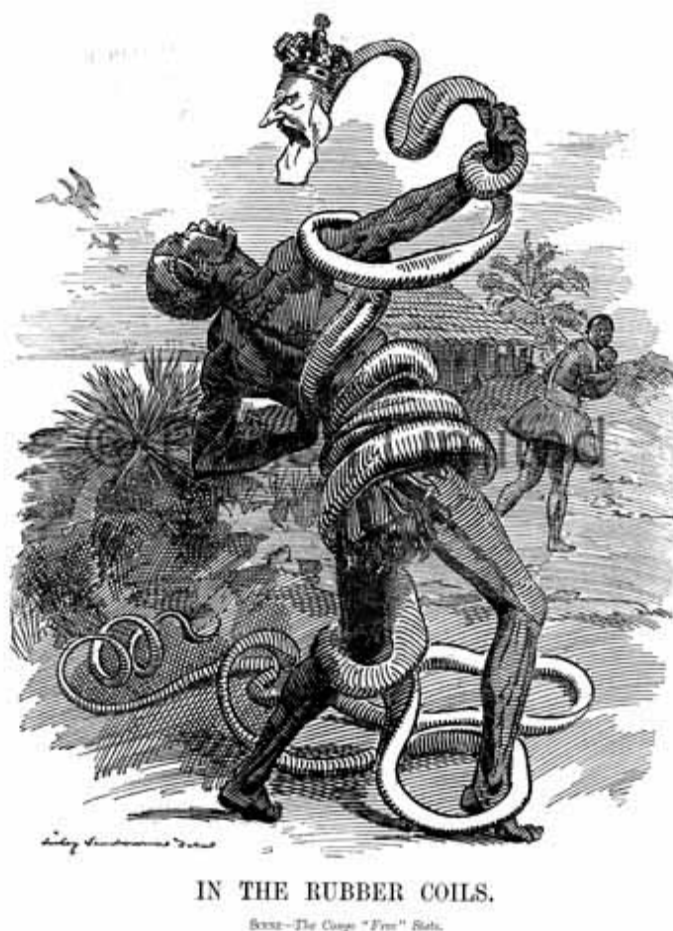
Η Γαλλία οικοδόμησε ένα πολύ συγκεντρωτικό και ιεραρχικό σύστημα με το Υπουργείο Αποικιών στο Παρίσι να παίζει καθοριστικό ρόλο. Στα πρώτα της βήματα η γαλλική αποικιοκρατία ήταν πολύ σκληρή, υποχρεώνοντας τους Αφρικανούς να παρέχουν δωρεάν εργασία σε δημόσια έργα (*travail forcé*). Ωστόσο η καταναγκαστική εργασία καταργήθηκε το 1944 και το Παρίσι άρχισε να προωθεί την ιδέα της «αφομοίωσης» (*assimilation*), μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία οι Αφρικανοί θα μπορούσαν σε βάθος χρόνου να αποκτήσουν τα ίδια δικαιώματα με τους κατοίκους της μητρόπολης.

Αντίθετα από τη γαλλική, η βρετανική αποικιοκρατία υιοθέτησε ένα πολύ λιγότερο συγκεντρωτικό σύστημα και οι διοικητές των αποικιών είχαν πολύ μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων – πάντοτε βέβαια στα πλαίσια της πολιτικής του Γραφείου Αποικιών στο Λονδίνο. Σταδιακά, η Βρετανία στράφηκε στη λεγόμενη «έμμεση διακυβέρνηση» (*indirect rule*) δίνοντας ολοένα και μεγαλύτερο ρόλο σε τοπικούς αφρικανούς αρχηγούς και τα συμβούλιά τους. Ο εμπνευστής και αρχιτέκτονας της «έμμεσης διακυβέρνησης» ήταν ο Λόρδος Frederick Lugard που περιέγραψε λεπτομερώς το σύστημα στο βιβλίο του *The Dual Mandate in British Tropical Africa* το οποίο κυκλοφόρησε το 1922. Η έμμεση διακυβέρνηση λειτουργήσε αποτελεσματικά σε περιοχές όπως η βόρεια Νιγηρία όπου η εξουσία από την προαποικιακή περίοδο ήταν στα χέρια μιας τοπικής μουσουλμανικής αριστοκρατίας (εμίρηδες). Σε άλλες περιοχές όπου δεν υπήρχε τέτοια παράδοση (όπως στη νότια Νιγηρία), οι Βρετανοί παρενέβησαν, «δημιουργώντας» τοπικούς αρχηγούς (*government-created chiefs*), μια πρακτική που προκάλεσε έντονες τριβές ανάμεσα σε διάφορες κοινωνικές ομάδες. Έτσι, το Λονδίνο κατηγορήθηκε για τακτικές «διαίρει και βασίλευε» (*divide and rule*).

Άλλες αποικιοκρατικές δυνάμεις, όπως το Βέλγιο και η Πορτογαλία, αν και σε επίπεδο διακηρύξεων φάνηκαν να υιοθετούν περισσότερο τη γαλλική αντίληψη, αναγκάστηκαν, λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων και αδύναμων διοικητικών δομών, να στραφούν στο βρετανικό μοντέλο της έμμεσης διακυβέρνησης.

Η πορτογαλική αποικιοκρατία ήταν η παλαιότερη στην Αφρική αλλά και αυτή που τελείωσε αργότερα. Για τη Λισαβόνα, η Αγκόλα, η Μοζαμβίκη, η Γουϊνέα Μπισσάου, το Πράσινο Ακρωτήριο και το Σάο Τομέ δεν ήταν αποικίες αλλά πορτογαλικές «επαρχίες». Παρά το γεγονός ότι η Λισαβόνα υποστήριξε ότι η πολιτική της ήταν «εκπολιτιστική», οι πορτογαλικές κτήσεις χαρακτηρίζονταν από έντονη οικονομική εκμετάλλευση και σοβαρές φυλετικές διακρίσεις. Καθώς η ίδια η Πορτογαλία δεν ήταν βιομηχανική δύναμη, οι αποικίες της παρέμειναν παραμελημένες. Το 1959, μετά από 500 χρόνια πορτογαλικής παρουσίας, το ποσοστό αναλφαβητισμού ήταν 97,8% στη Μοζαμβίκη και 96,97% στην Αγκόλα (Tordoff, 2002: 31).

Μια άλλη αποικιοκρατική δύναμη στην Αφρική ήταν η Γερμανία – αλλά η παρουσία της ήταν σύντομη: μετά την ήττα της στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι γερμανικές αποικίες στην Αφρική (Καμερούν, Ναμίμπια, Ουρουντι/Ρουάντα, Ταγκανίκα και Τόγκο) πέρασαν, με απόφαση («εντολή») της Κοινωνίας των Εθνών, στη Βρετανία και τη Γαλλία, το Βέλγιο αλλά και τη Νότια Αφρική, που συμπεριλήφθηκε μ' αυτόν τον τρόπο, στις αποικιοκρατικές δυνάμεις. Ωστόσο, η σύντομη παρουσία τους στην Αφρική συνοδεύθηκε από σοβαρά εγκλήματα με περισσότερο γνωστό τη μαζική σφαγή της εθνότητας των Χερέρο στη Νοτιοδυτική Αφρική (σημερινή Ναμίμπια), μια φυλή που αντιτάχθηκε σθεναρά στη γερμανική αποικιοκρατία.

Εικόνα 1.1 Ο Βασιλιάς Λεοπόλδος Β' και η Αφρική (http://www.brazza.culture.fr/img/missions/iconos/conference_berlin/al_conf_berlin_99_1.jpg)

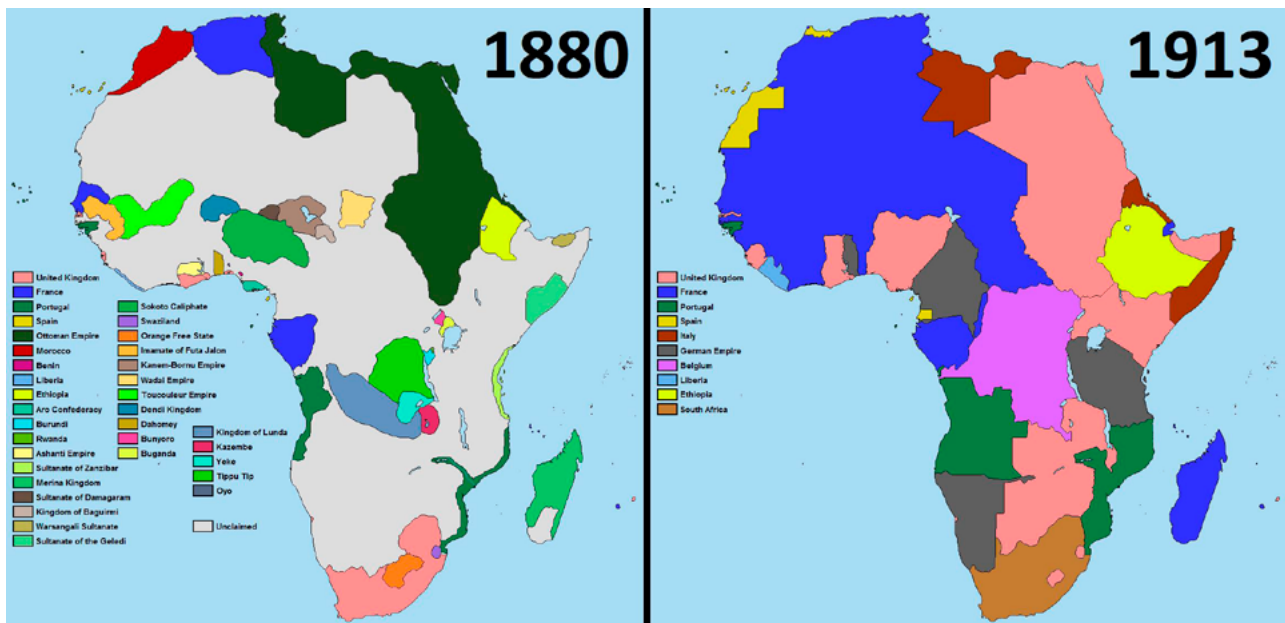
Ίσως το μεγαλύτερο έγκλημα (σε αριθμό θυμάτων) των ευρωπαϊών αποικιοκρατών ήταν από τους Βέλγους (ή μάλλον σωστότερα από τον Βέλγο βασιλιά) στο Κονγκό. Υπολογίζεται ότι μεταξύ 1885 και 1908 πέντε έως οκτώ εκατομμύρια Αφρικανοί που ήταν υποχρεωμένοι να συλλέγουν καουτσούκ για λογαριασμό του βασιλιά Λεοπόλδου Β' πέθαναν από τις επιδημίες, την πείνα και την αποικιακή βία (Hochschild, 1999). Το Ελεύθερο Κράτος του Κονγκό, με έκταση 76 φορές μεγαλύτερη από αυτήν του Βελγίου, αποτελούσε προσωπικό φέου-

δο (ή μάλλον προσωπική εταιρεία) του Λεοπόλδου του Β'. Ο βασιλιάς κληρονόμησε το ενδιαφέρον του για αποικίες από τον πατέρα του. Ο Λεοπόλδος Α' πίστευε ότι η λύση για τα κοινωνικά προβλήματα του πυκνοκατοικημένου Βελγίου ήταν η μετανάστευση. Καθώς όμως η κυβέρνηση του Βελγίου δεν συμμερίζονταν τον ενθουσιασμό του για απόκτηση αποικιών, ο βασιλιάς επιδίωξε μόνος την υλοποίηση των φιλοδοξιών του. Άλλωστε η μεγάλη περιουσία του (ήταν από τους πλουσιότερους κατοίκους του πλανήτη) του επέτρεπε να ασκεί μια προσωπική πολιτική. Έτσι ο βέλγος μονάρχης προσπάθησε κατά καιρούς να αγοράσει την Κρήτη, την Κούβα και το Τέξας. Ο γιος του Λεοπόλδος Β', που τον διαδέχθηκε το 1865, συνέχισε την αναζήτηση αποικιών παρά τη συνεχιζόμενη αδιαφορία των βελγικών κυβερνήσεων και επιδίωξε ανεπιτυχώς να αγοράσει τμήματα του Βόρνεο, των Φιλιππίνων και της Νοτιοαφρικανικής Δημοκρατίας των Μπόερς.

Ο βέλγος βασιλιάς εντυπωσιάστηκε από τις τότε πρόσφατες ανακαλύψεις βρετανών εξερευνητών στην Κεντρική Αφρική. Το 1877 έγραψε στο προσωπικό του ημερολόγιο: «Πρέπει οπωσδήποτε να αποκτήσουμε ένα κομμάτι από αυτό το έξοχο αφρικανικό γλύκισμα». Ο βέλγος μονάρχης οικοδόμησε ένα δίκτυο ψευδοφιλανθρωπικών οργανώσεων για τον υποτιθέμενο «εκπολιτισμό» της περιοχής και χρησιμοποίησε έναν φιλόδοξο αμερικανό εξερευνητή, τον Χένρι Στάνλεϊ, ο οποίος δημιούργησε μια σειρά σταθμούς ανεφοδιασμού στην, ως τότε ανεξερεύνητη, Κεντρική Αφρική. Εντέλει ο βασιλιάς του Βελγίου κατάφερε να εκμεταλλευθεί, χρησιμοποιώντας τις διπλωματικές του δεξιότητες, τις αντιθέσεις των μεγάλων αποικιοκρατικών δυνάμεων της εποχής και να επιτύχει το 1884 τη διεθνή αναγνώριση του «Ελεύθερου Κράτους του Κονγκό». Η προσωπική αποικία του Λεοπόλδου είχε έκταση 2,5 εκατ. τετραγωνικών χιλιομέτρων, διασχίζονταν από 2.700 χιλιόμετρα πλωτών ποταμών και διέθετε εκπληκτικούς φυσικούς πόρους: ελεφαντόδοντο, φοινικέλαιο, ξυλεία και χαλκό. Και πάνω από όλα στο Κονγκό κατοικούσαν 10.000.000 άνθρωποι που επρόκειτο να κληθούν να συμβάλουν στην «οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη» της περιοχής. Στην αρχή, παρά την καταναγκαστική εργασία που επιβλήθηκε στους ιθαγενείς, η αποικία δεν ήταν οικονομικά βιώσιμη: τα έσοδα του βασιλιά υστερούσαν κατά πολύ έναντι των εξόδων. Η μεγάλη αλλαγή επήλθε λόγω μιας τεχνολογικής καινοτομίας στην Ευρώπη. Η ανακάλυψη της ρόδας με πεπιεσμένο αέρα από τον Εντουάρ Μισελέν προκάλεσε μια μεγάλη αύξηση της διεθνούς ζήτησης για καουτσούκ. Ο Λεοπόλδος παραχώρησε δικαιώματα εκμετάλλευσης σε βελγικές εταιρείες, οι οποίες με τη σειρά τους οργάνωσαν ένοπλες ομάδες που υποχρέωναν τους ιθαγενείς να συγκεντρώνουν ένα προκαθορισμένο ποσό καουτσούκ. Στην αρχή τα κέρδη ήταν απίστευτα μεγάλα. Τα έσοδα του βασιλιά χρησιμοποιήθηκαν εν μέρει για να χρηματοδοτήσουν μεγαλεπήβολα δημόσια έργα στο Βέλγιο. Η εντυπωσιακή Αψίδα της Πεντηκονταετίας, το φημισμένο Μουσείο Τεχνών και τμήματα του παλατιού του μονάρχη στις Βρυξέλλες υλοποιήθηκαν χάρη στην καταναγκαστική εργασία των αυτοχθόνων του Ελεύθερου Κράτους του Κονγκό. Καθώς όμως η υπερεκμετάλλευση οδήγησε σε εξάντληση των καουτσουκόδενδρων, οι ένοπλοι επιτηρητές άρχισαν να τρομοκρατούν ολόένα και περισσότερο τους Αφρικανούς, οι οποίοι δεν ήταν πια σε θέση να συγκεντρώνουν το ποσό καουτσούκ που τους είχε επιβληθεί. Τελικά η άσκηση βίας (που περιελάμβανε συστηματικούς ακρωτηριασμούς) μετατράπηκε σε μια χωρίς προηγούμενο σφαγή. Προτού αφιχθούν οι εταιρείες ο πληθυσμός του Κονγκό είχε υπολογισθεί σε 20.000.000. Μια επίσημη απογραφή αποκάλυψε ότι το 1911 στην αποικία του βέλγου μονάρχη είχαν απομείνει μόλις 8.500.000 άνθρωποι (Hochschild, 1999). Τα εγκλήματα των ανθρώπων του Λεοπόλδου έγιναν γνωστά στη Δύση χάρη στη δράση τριών Ευρωπαίων: του Ιρλανδού διπλωμάτη Ρότζερ Κέισμεντ, του Πολωνού συγγραφέα Γιώσεφ Κόνραντ και του Γάλλου επιθεωρητή φορτίων πλοίων Έντμουντ Μορέλ (Hochschild, 1999). Οι τρεις, με τη βοήθεια Βρετανών ιεραποστόλων, αποτέλεσαν την αιχμή του δόρατος μιας διεθνούς εκστρατείας εναντίον του Λεοπόλδου, την πρώτη εκστρατεία υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην ιστορία του 20^{ού} αιώνα. Οι μεταρρυθμιστές αυτοί συγκέντρωσαν μαρτυρίες και δημοσιοποίησαν τις σφαγές και τους ακρωτηριασμούς που διαπράττονταν από τους υπαλλήλους του Λεοπόλδου. Χάρη στις πιέσεις της κοινής γνώμης, ο βασιλιάς Λεοπόλδος ο Β' υποχρεώθηκε να παραδώσει το 1908 τον έλεγχο του «Ελεύθερου Κράτους του Κονγκό» στη βελγική κυβέρνηση.

Η αποικιοκρατία είχε ασφαλώς και θετικές συνέπειες. Σε πολλές περιπτώσεις, οι διακοινοτικές συγκρούσεις περιορίστηκαν, δημιουργήθηκαν βασικές υποδομές (από οδικά και σιδηροδρομικά δίκτυα έως σχολεία και νοσοκομεία), εισήχθησαν νέες καλλιέργειες (κάσaba, καλαμπόκι, γλυκοπατάτα) και καταπολεμήθηκαν οι ασθένειες των βοοειδών που ήταν μεγάλη πληγή για τους αφρικανούς κτηνοτρόφους. Ο Ίαν Σμιθ ένας από τους λευκούς εποίκους που ανακήρυξε την «ανεξαρτησία» της Ροδεσίας (υπό λευκή κυριαρχία) είχε πει κάποτε ότι:

«η αποικιοκρατία ήταν ένα θαυμάσιο πράγμα που διέδωσε τον πολιτισμό στην Αφρική. Πριν απ' αυτή δεν είχαν γραπτή γλώσσα, ούτε τον τροχό όπως τον ξέρουμε, ούτε σχολεία, ούτε νοσοκομεία, ούτε κανονικό ρουχισμό».

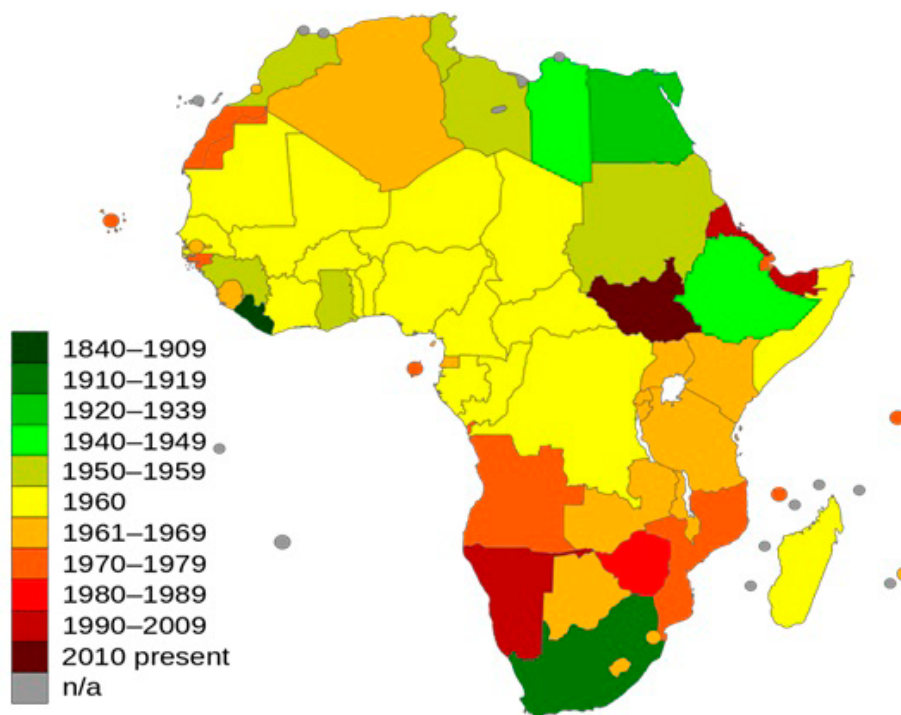
Χάρτης 1.6 Η Αφρική στις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (davidjl123 / Somebody500, <https://en.wikipedia.org/wiki/File:Scramble-for-Africa-1880-1913.png>)

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η αποικιοκρατία είχε πολλές και συχνά αντιφατικές επιπτώσεις. Όπως γράφει ο Illife, «το να δούμε την αποικιοκρατία ως καταστροφή της παράδοσης σημαίνει υποτίμηση της αφρικανικής ανθεκτικότητας (...) το να τη δούμε απλώς ως ένα επεισόδιο σημαίνει υποτίμηση της προσφοράς του βιομηχανικού πολιτισμού στους Αφρικανούς του 20^{ου} αιώνα» (σελ. 212). Στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, χάρη στη μείωση της παιδικής θνησιμότητας και την αυξημένη γονιμότητα, εξελίξεις που οφείλονται στις προόδους της ιατρικής, η Αφρική γνώρισε μια χωρίς προηγούμενο πληθυσμιακή έκρηξη: οι κάτοικοί της από 200 εκατομμύρια το 1950 ξεπέρασαν τα 700 εκατομμύρια το 1995 και το 1 δισεκατομμύριο το 2010. Το 2015 ο πληθυσμός της ηπείρου ήταν 1.166.000.000. Οι δημογραφικές εξελίξεις είναι ένας σημαντικός παράγοντας ιστορικής αλλαγής. Στην Αφρική η αύξηση του πληθυσμού συνέβαλε τόσο στην πτώση της αποικιοκρατίας όσο και στην πολιτική αστάθεια των ανεξάρτητων αφρικανικών κρατών.

Η αποαποικιοποίηση

Η ανεξαρτησία της Λιβύης το 1951 σηματοδότησε την έναρξη του τέλους της αποικιοκρατίας στην Αφρική, μια διαδικασία που ολοκληρώθηκε με την άρση των θεσμοποιημένων φυλετικών διακρίσεων και τον εκδημοκρατισμό στη Νότια Αφρική το 1994. Με το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου οι Αφρικανοί που πολέμησαν στο πλευρό των Συμμάχων στην Ευρώπη, τη Μέση Ανατολή και τη νοτιοανατολική Ασία επέστρεψαν στις πατρίδες τους στην Αφρική - οι οποίες ήταν ακόμη αποικίες των Ευρωπαίων. Αφού βοήθησαν στην απελευθέρωση της Ευρώπης (πολεμώντας για παράδειγμα στο πλευρό των «Ελευθέρων Γάλλων» του Ντε Γκωλ), οι Αφρικανοί ζήτησαν την απελευθέρωση και της δικής τους ηπείρου. Ο Πόλεμος είχε αποδείξει ότι οι λευκοί δεν ήταν ανίκητοι. Και η Ινδία - ανεξάρτητη από το 1947 - έδειχνε το δρόμο. Πλήθος εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων έκαναν την εμφάνισή τους.

Η πρώτη χώρα στην Υποσαχάρια Αφρική που θα κέρδιζε την ανεξαρτησία της ήταν η Χρυσή Ακτή. Εκεί ο πύρινος λόγος του Κουάμε Νκρούμα (Kwame Nkrumah), ενός Αφρικανού αγωνιστή που σπούδασε στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία όπου δραστηριοποιήθηκε πολιτικά με αριστερές και κομμουνιστικές ομάδες, προσέλκυσε γρήγορα οπαδούς. Ο Νκρούμα διοργάνωσε διαμαρτυρίες, διαδηλώσεις και απεργίες, συνελήφθη και φυλακίστηκε, και αφέθηκε ελεύθερος όταν το κόμμα του - το Convention Peoples' Party - κέρδισε τις εκλογές του 1951. Εικοσιτέσσερις ώρες αργότερα έγινε υπουργός. Στην πορεία οι Βρετανοί - που είχαν ενθαρρύνει τη συμμετοχή των ιθαγενών στη διοίκηση της αποικίας - είδαν στο πρόσωπό του ένα σοβαρό πολιτικό με τον οποίο μπορούσαν να συνεννοηθούν. Ο δρόμος για την ανεξαρτησία είχε ανοίξει: η Χρυσή Ακτή έγινε ανεξάρτητη με το όνομα «Γκάνα» το 1957. Ακολούθησαν πολλές άλλες αφρικανικές χώρες λίγα χρόνια αργότερα (το 1960).

Χάρτης 1.7 Η ανεξαρτητοποίηση των κρατών της Αφρικής (https://en.wikipedia.org/wiki/File:Africa_independence_dates.svg)

Οι περισσότερες χώρες της Αφρικής δεν κέρδισαν την ανεξαρτησία τους μετά από ένοπλους αγώνες. Η ανεξαρτησία τους παραχωρήθηκε. Το ερώτημα είναι για ποιον λόγο οι Ευρωπαίοι εγκατέλειψαν τις αποικίες τους. Ο βασικός λόγος ήταν ότι το παγκόσμιο σύστημα μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο είχε αλλάξει και μια μη ευρωπαϊκή χώρα και μάλιστα μια πρώην αποικία ήταν πλέον η κυρίαρχη δύναμη – τουλάχιστον στον δυτικό κόσμο. Ένα σχετικά ξεχασμένο γεγονός από τους ιστορικούς είναι ότι ο στόχος του Αμερικανού Προέδρου Φραγκλίνου Ρούζβελτ στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο δεν ήταν μόνον η νίκη κατά των δυνάμεων του Άξονα αλλά και η διάλυση των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών (Ellis, 2011: 21).

Για τους θεωρητικούς της «Σχολής της εξάρτησης» (dependency school), η αποαποικιοποίηση ήταν επιφανειακή, και στην πράξη η «ανεξαρτησία» περιόρισε ελάχιστα τους πολιτικούς και οικονομικούς δεσμούς των πρώην αποικιών με τις μητροπόλεις (Amin, 1973). Ο όρος που χρησιμοποίησαν οι θεωρητικοί της εξάρτησης, για να υποδηλώσουν την έντονη επιρροή που συνέχισαν να έχουν οι ευρωπαϊκές πρωτεύουσες (ιδιαίτερα το Παρίσι) στις αφρικανικές υποθέσεις ήταν «νέα αποικιοκρατία».

Η μόνη αποικιοκρατική δύναμη που καθυστέρησε να παραχωρήσει την ανεξαρτησία στις κτήσεις της ήταν η Πορτογαλία γιατί, λόγω της αδύναμης οικονομίας της, δεν είχε τις δυνατότητες να «νεοαποικίσει» (neo-colonize) (Tordoff, 2002: 32). Και αυτό οδήγησε σε ένοπλες εξεγέρσεις. Τον ίδιο δρόμο ακολούθησε και η κυβέρνηση λευκής μειοψηφίας της Νότιας Αφρικής σε σχέση με τη Ναμίμπια με τις ίδιες αιματηρές συνέπειες.

Αντίθετα από τη Σχολή της εξάρτησης, για άλλους θεωρητικούς (που ίσως μπορούμε να εντάξουμε σε μια άλλη «Σχολή αποαποικιοποίησης»), η νομική ανεξαρτησία ήταν ένα σημαντικό βήμα σε μια εξελικτική διαδικασία που επέτρεψε στους Αφρικανούς να αποκτήσουν μεγαλύτερο έλεγχο στις εσωτερικές υποθέσεις αλλά και τις διεθνείς σχέσεις των χωρών τους. Όπως σημειώνει ο Zartman (1976: 326-7):

«κάθε επίπεδο αποικιακής επιρροής υποστηρίζεται από το άλλο, και καθώς το κάθε ένα αφαιρείται, αποκαλύπτει και εκθέτει το άλλο επίπεδο που βρίσκεται από κάτω, κάνοντάς το τρωτό, μη διατηρήσιμο και περιττό».

Και σύμφωνα με τον Crawford Young:

«με την πάροδο του χρόνου, οι πολλοί δεσμοί – περισσότερο ή λιγότερο φανεροί – ανάμεσα στην πρώην αποικία και στην πρώην μητρόπολη σταδιακά εξασθένισαν» (Young, 1995: 28).

Ίσως η αλήθεια βρίσκεται κάπου στη μέση – ανάμεσα στη «Σχολή της αποαποικιοποίησης» και τη «Σχολή της εξάρτησης». Η ανεξαρτησία ασφαλώς και είχε σημασία και ήταν κάτι πολύ περισσότερο από ένα τυπικό ή συμβολικό γεγονός, αλλά σίγουρα δεν σήμαινε κατ' ανάγκη τη δραστική μείωση της εξάρτησης από τις μητροπόλεις.

Η πιο βασική επιρροή της Ευρώπης στην Αφρική, όπως εύστοχα έχει παρατηρήσει ο Basil Davidson, ήταν η έννοια του έθνους-κράτους. Στην Ευρώπη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα θεωρούνταν αυταπόδεικτο ότι η ισχύς και η ευημερία οφείλονταν σε κάποια θεϊκής έμπνευσης διαδικασία δημιουργίας εθνών από πολιτισμούς και εθνών-κρατών από έθνη. Όταν έγινε φανερό, ιδιαίτερα στους Βρετανούς, ότι η ιμπεριαλιστική κατοχή δεν μπορούσε να συνεχιστεί, προβλήθηκε η θεωρία των «εθνών-κρατών» της Αφρικής. Οι δυτικοτραφεείς ελίτ της ηπείρου βρήκαν την ευκαιρία για την πραγμάτωση του δικού τους ονείρου: την οικοδόμηση «εθνών-κρατών» ανάλογων μ' αυτά της ισχυρής Δύσης. Οι νέες ελίτ της Αφρικής προσπάθησαν να πείσουν τους κατοίκους των χωρών τους ότι ανήκαν σε ξεχωριστά «έθνη». Ωστόσο, όπως εύστοχα σημειώνει ο Davidson (1981: 185), «τα ενθουσιώδη πλήθη που γιόρταζαν την ανεξαρτησία δεν εμπνέονταν από κάποια 'εθνική συνείδηση', αλλά από την ελπίδα περισσότερης και καλύτερης τροφής και στέγης».

Ίσως η πιο σημαντική επίπτωση της αποικιοκρατίας ήταν η χάραξη αυθαίρετων συνόρων. Οι συχνά ευθείες συνοριακές γραμμές που χαράχθηκαν πάνω στο χάρτη της Αφρικής στο Συνέδριο του Βερολίνου (1884-5) τις περισσότερες φορές δεν σχετίζονταν καθόλου με τις εθνοτικές, εμπορικές ή ακόμη και με τις γεωγραφικές πραγματικότητες της ηπείρου. Μια από τις συνέπειες ήταν ότι συχνά μέλη των ίδιων εθνοτικών ομάδων κατέληξαν να κατοικούν σε δύο ή περισσότερες χώρες. Οι άνθρωποι που μιλούν τα Κονγκό βρέθηκαν σε τρία διαφορετικά κράτη (το Κονγκό, το Ζαΐρ και την Αγκόλα), σε εδάφη δηλαδή που κατείχαν τρεις διαφορετικές αποικιακές δυνάμεις (η Γαλλία, το Βέλγιο και η Πορτογαλία αντιστοίχως). Και τούτο παρά το ότι είχαν ζήσει μαζί στην προαποικιακή εποχή υπό ένα ισχυρό βασίλειο που είχε διαρκέσει πολύ περισσότερο από ό,τι τελικά διήρκεσε η αποικιοκρατία. Οι Σομαλοί «μοιράστηκαν» σε πέντε διαφορετικές χώρες (Βρετανική Σομαλία, Ιταλική Σομαλία, γαλλικό Τζιμπουτί, βρετανική Κένυα και ανεξάρτητη Αιθιοπία). Στη δυτική Αφρική τα σύνορα χαράχθηκαν αντίστροφα (κάθετα) από τα πολιτισμικά όρια των εθνοτήτων (οριζόντια). Οι Ήβε χωρίστηκαν ανάμεσα στο γερμανικό (και μετά το 1918 γαλλικό) Τόγκο και τη βρετανική Γκάνα. Ένα μέρος των Φουλάνι κατέληξε στη βρετανική Νιγηρία και ένα άλλο μέρος στο γειτονικό αλλά γαλλικό Νίγηρα. Και στην κεντρική Αφρική οι Τούτσι βρέθηκαν σε τρεις διαφορετικές χώρες (το Κονγκό, το Μπουρούντι και τη Ρουάντα) – αν και αυτήν τη φορά και οι τρεις ήταν βελγικές κτήσεις (οι δύο τελευταίες μετά την αποχώρηση των Γερμανών).

Πόσο η προαποικιακή αλλά και η αποικιακή ιστορία της Αφρικής επηρέασαν τις μετέπειτα εξελίξεις; Η απάντηση είναι ότι σε αρκετές χώρες το παρελθόν τις προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό. Το Σουδάν και το Τσαντ είναι χαρακτηριστικές περιπτώσεις.

Το Σουδάν είναι, όπως και άλλες χώρες της Αφρικής, ένα τελείως τεχνητό κατασκεύασμα, ουσιαστικά μερικές γραμμές τραβηγμένες στο χάρτη από τους Ευρωπαίους (Deng, 1995). Πριν την αποικιοκρατία, στο βόρειο Σουδάν κατοικούσαν διάφορες αραβικές φυλές ενώ στο νότιο μια ποικιλία αφρικανικών εθνοτήτων. Η βρετανική αποικιοκρατία ενίσχυσε τις διαφορές ανάμεσα στο Βορρά και το Νότο (Makinda, 1993: 119). Έτσι, ενώ η αραβική γλώσσα χρησιμοποιούνταν στα σχολεία του Βορρά, απαγορεύθηκε η διδασκαλία της στα σχολεία του Νότου όπου διδάσκονταν τα αγγλικά. Χριστιανοί ιεραπόστολοι έφθασαν στον νότιο Σουδάν όπου τα μουσουλμανικά σχολεία και τα τζαμιά απαγορεύτηκαν. Ακόμη περισσότερο, οι Βρετανοί περιόρισαν το παραδοσιακό εμπόριο ανάμεσα στον Βορρά και τον Νότο. Σύντομα, μια βαθιά έλλειψη εμπιστοσύνης χαρακτήρισε τις σχέσεις των δύο περιοχών. Οι μνήμες του δουλεμπορίου, όταν ο σουδανικός νότος ήταν η πηγή σκλάβων για τον αραβικό βορρά μετέτρεψαν την έλλειψη εμπιστοσύνης σε μίσος και με την ανεξαρτησία της χώρας, το μίσος μετατράπηκε σε εξέγερση. Ανάλογη με το Σουδάν είναι και η περίπτωση του Τσαντ.

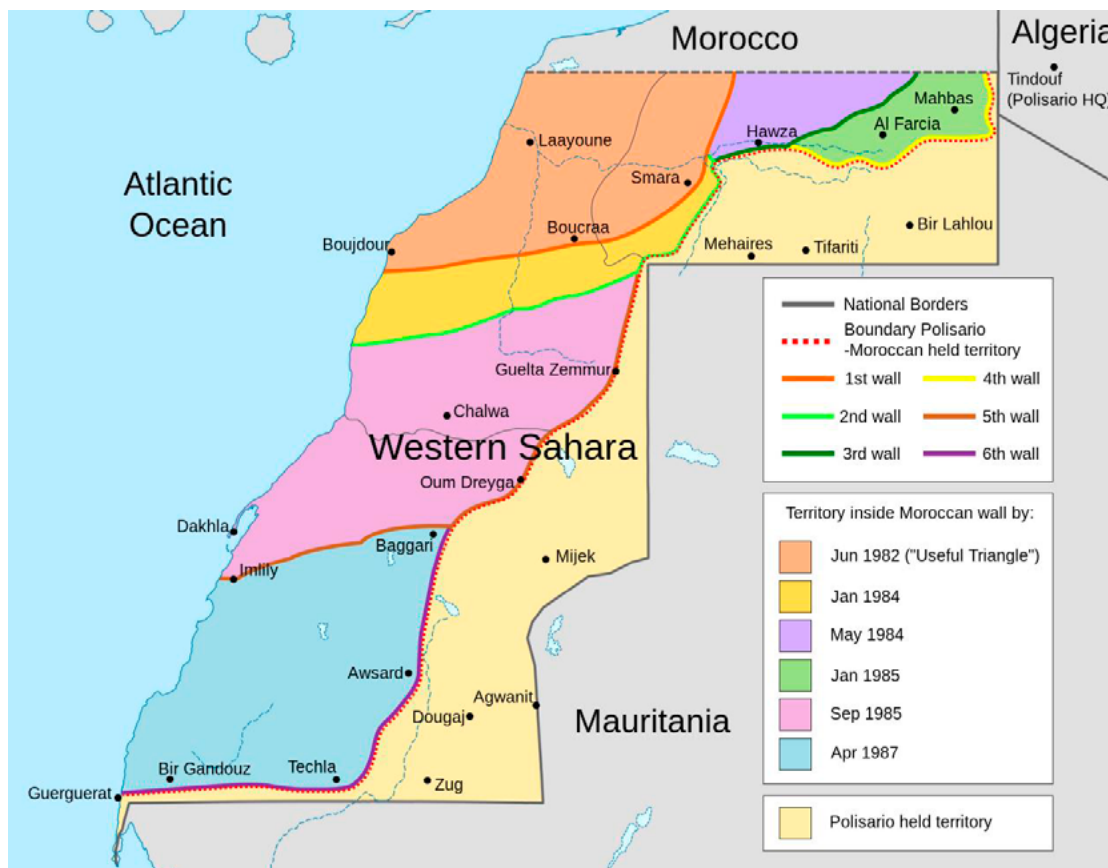
Ο βασικός λόγος στον οποίο το Τσαντ οφείλει την ύπαρξή του είναι ότι οι Ιταλοί και όχι οι Γάλλοι κατέλαβαν την Τριπολιτάνια και την Κυρηναϊκή (που σήμερα αποτελούν τη Λιβύη) τον 19^ο αιώνα. Έτσι, η Ρώμη και το Παρίσι χάραξαν αυθαίρετες γραμμές στον χάρτη που αποτέλεσαν το 1960 τα βόρεια σύνορα του ανεξάρτητου Τσαντ. Απέχοντας χιλιάδες χιλιόμετρα από τη θάλασσα, η χώρα αυτή της κεντρικής Αφρικής παρέμεινε ευάλωτη και φτωχή. Ο μικρός πληθυσμός του Τσαντ ήταν από τους πιο ανομοιογενείς της Αφρικής. Οι ανθρωπολόγοι είχαν καταγράψει περισσότερες από 100 γλωσσικές ομάδες. Εντούτοις, και αυτές οι ομάδες είχαν ελάχιστη εσωτερική συνοχή. Όπως σημειώνει ένας αναλυτής, «είναι σπάνιο μια ολόκληρη γλωσσική ή εθνοτική ομάδα να κινητοποιηθεί υπέρ ενός ηγέτη ή ενός σκοπού» (Foltz, 1995: 17). Η βασική διαίρεση της χώρας ήταν, όπως και στην περίπτωση του Σουδάν αλλά και της Νιγηρίας, η αντίθεση ανάμεσα στο μουσουλμανικό Βορρά (αποτέλεσμα των αραβικών επιρροών) και του χριστιανικού ή/και ανιμιστικού Νότου. Οι μνήμες του δουλεμπορίου (όταν οι Άραβες πουλούσαν τους μαύρους στα σκλαβοπάζαρα της Τρίπολης) έπαιξαν αναμφίβολα ρόλο στην έναρξη μιας ένοπλης σύγκρουσης. Ωστόσο, η διαμάχη Βορρά-Νότου γρήγορα εξελίχθηκε σε

δεκάδες επιμέρους συγκρούσεις ανάμεσα σε ένα πλήθος παραστρατιωτικών ομάδων, οδηγώντας το 1980 το κράτος στην πλήρη κατάρρευση. Εθνοτικές ομάδες του βόρειου Τσαντ, αντιδρώντας σε μια κυριαρχούμενη από Νότιους κυβέρνηση δημιούργησαν το 1965, με την υποστήριξη της Λιβύης, το Εθνικό Μέτωπο Απελευθέρωσης του Τσαντ. Οι στενοί δεσμοί ανάμεσα στις μουσουλμανικές εθνοτικές ομάδες και από τις δύο πλευρές των συνόρων ενθάρρυναν τη Λιβύη να θεωρήσει το βόρειο Τσαντ ως μια περιοχή στην οποία θα μπορούσε να ασκήσει επιρροή. Με βάση μια ανεπικύρωτη συμφωνία μεταξύ Γαλλίας και Ιταλίας, ο Καντάφι που κατέλαβε την εξουσία στη Λιβύη το Σεπτέμβριο του 1969 διεκδίκησε την κυριαρχία στο Αοζου, μιας πλούσιας σε ουράνιο στενής λωρίδας γης στα σύνορα των δύο χωρών (Lanne, 1997: 271). Αυτή ήταν μια από τις σπάνιες περιπτώσεις αμφισβήτησης συνόρων στην μετααποικιακή ιστορία της Αφρικής.

Το παράδοξο των αφρικανικών συνόρων είναι ότι παρά το γεγονός ότι είναι τα πλέον αυθαίρετα (από πολιτισμικής απόψεως) στον κόσμο, αποδείχθηκαν ως τα πιο σταθερά και αμετάβλητα στον κόσμο. Αμέσως μετά την ανεξαρτησία, οι ηγέτες της ηπείρου αποφάσισαν να διατηρήσουν τα σύνορα που κληρονόμησαν από τους αποικιοκράτες. Τα διοικητικά σύνορα μεταξύ βρετανικών ή γαλλικών αποικιών μετατράπηκαν σε διεθνή σύνορα. Στην πρώτη τακτική σύνοδο του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας το 1964 στο Κάιρο, οι ηγέτες της μετα-αποικιακής Αφρικής δεσμεύθηκαν να σεβαστούν τις αυθαίρετες γραμμές που είχαν χαράξει οι Ευρωπαίοι. Οι Αφρικανοί πολιτικοί θεώρησαν ότι οποιαδήποτε προσπάθεια επαναχάραξης τους θα οδηγούσε την ήπειρο στο χάος. Η προ της αποικιοκρατίας Αφρική αποτελούνταν από 6.000-10.000 πολιτικές οντότητες που ποίκιλλαν από φυλές καθοδηγούμενες από έναν αρχηγό μέχρι καλά οργανωμένα βασίλεια (Davidson, 1981). Έτσι, οποιαδήποτε προσπάθεια επιστροφής στο προ της αποικιοκρατίας παρελθόν δεν μπορούσε να προσφέρει εναλλακτικές λύσεις. Κατά έναν παράδοξο, λοιπόν, τρόπο, τα τεχνητά σύνορα της Αφρικής, παρά το γεγονός ότι δεν σήμαιναν σχεδόν τίποτε για τους κατοίκους της ηπείρου, ήταν πρωταρχικής σημασίας για να διευθετήσουν τον ανταγωνισμό ανάμεσα στα ανεξάρτητα κράτη. Ο αυθαίρετος χαρακτήρας τους δημιουργούσε εξ ορισμού την ανάγκη για έναν ισχυρό μηχανισμό προστασίας τους, ο οποίος με τη σειρά του θα δρούσε αποτρεπτικά για πιθανές μελλοντικές συγκρούσεις. Η αποτυχία της προσπάθειας απόσχισης της Κατάνγκας στο Κονγκό (μετέπειτα Ζαΐρ) το 1960-3 και της Μπιάφρας στη Νιγηρία το 1967-70, καθώς και η διάψευση των αλυτρωτικών ονείρων της Σομαλίας στο αιθιοπικό Ογκαντέν, επιβεβαίωσαν την πίστη των αφρικανικών κυβερνήσεων στην αρχή του απαραβίαστου των συνόρων. Αλλά και ο επιτυχημένος αγώνας της Ερυθραίας (1993) για ανεξαρτησία δεν σηματοδότησε κάποια απομάκρυνση από την αρχή, αλλά μια επιστροφή στο παρελθόν, δηλαδή στα αποικιακά σύνορα που είχαν χαραχθεί από τους Ιταλούς.

Αμφισβητώντας τα διεθνή σύνορα

Μαζί με τη Λιβύη, δύο χώρες αμφισβήτησαν το απαραβίαστο των αφρικανικών συνόρων: το Μαρόκο στη Δυτική Σαχάρα και η Σομαλία στο Κέρας της Αφρικής.

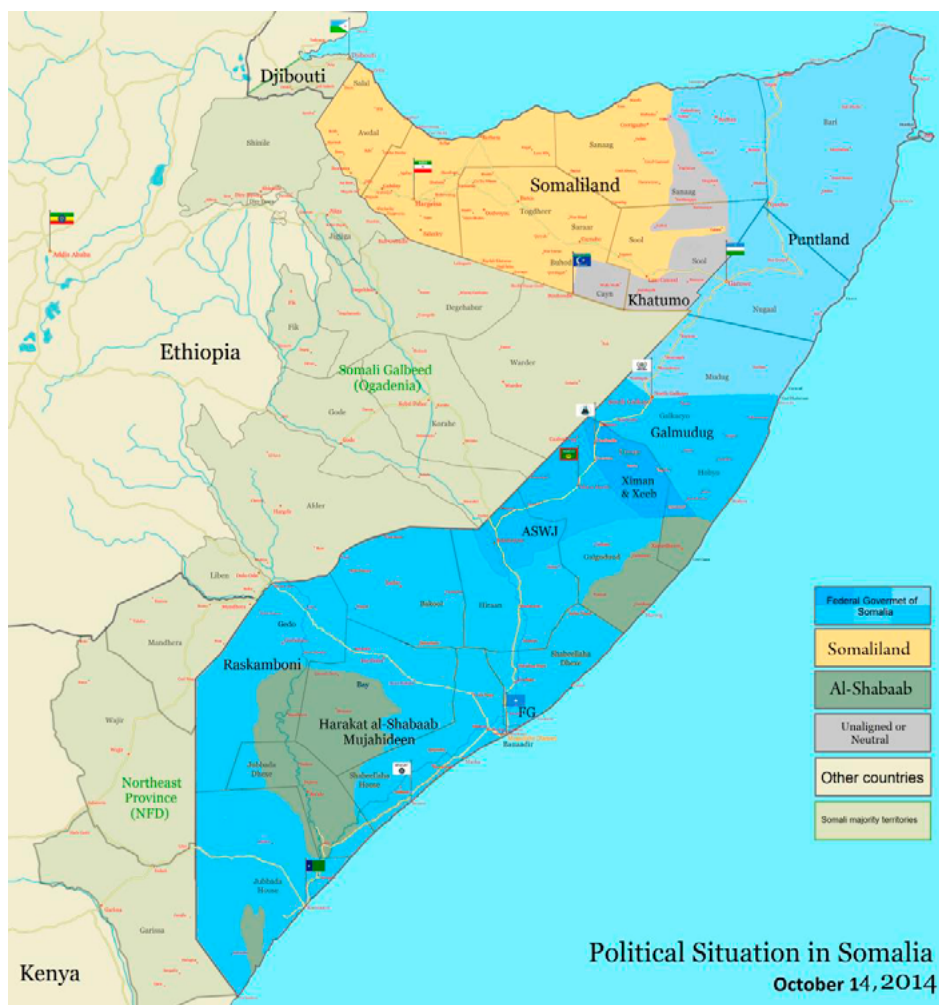

Χάρτης 1.8 Η Δυτική Σαχάρα (https://en.wikipedia.org/wiki/File:Western_sahara_walls_moroccan_map-en.svg)

Με έκταση διπλάσια από την Ελλάδα, η Δυτική Σαχάρα είναι ένα από τα πιο αραιοκατοικημένα κράτη της γης: η πυκνότητα του πληθυσμού δεν ξεπερνά τον ένα κάτοικο ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Αναγνωρισμένη από πολλές χώρες και διεθνείς οργανισμούς (συμπεριλαμβανομένης της Αφρικανικής Ένωσης –διαδόχου του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας) ως «ανεξάρτητο κράτος», η αφιλόξενη (αλλά πλούσια σε φωσφάτα, σιδηρομετάλλευμα και αλιεύματα) αυτή χώρα της βορειοδυτικής Αφρικής υπήρξε το πεδίο των επεκτατικών φιλοδοξιών του βόρειου γείτονά της που επιδίωξε να την ενσωματώσει σε ένα «μεγάλο Μαρόκο». Όλα ξεκίνησαν το 1975 όταν η Ισπανία παραχώρησε τα 2/3 της αποικίας της Ισπανικής Σαχάρας στο Μαρόκο και το 1/3 στη Μαυριτανία. Παρά το ότι η Μαδρίτη είχε υποσχεθεί στους κατοίκους της περιοχής την παραχώρηση της ανεξαρτησίας, ισχυρές πιέσεις από τις Ηνωμένες Πολιτείες που αφενός δεν επιθυμούσαν μια Δυτική Σαχάρα με φιλοσοβιετικό προσανατολισμό και αφετέρου δεν ήθελαν να δυσαρεστήσουν το σύμμαχό τους βασιλιά του Μαρόκου Χασάν τον II οδήγησαν την Ισπανία, που εκείνη την εποχή βρισκόταν σε ένα κρίσιμο στάδιο μετάβασης στη δημοκρατία, σε υποχώρηση από τις αρχικές της θέσεις (Zunes, 1996: 228). Το Μέτωπο Πολισάριο, το απελευθερωτικό κίνημα της Δυτικής Σαχάρας που πολεμούσε εναντίον της Ισπανίας απέρριψε την απόφαση της Μαδρίτης. Ο στρατός του Μαρόκου, όμως, εισέβαλλε στη Δυτική Σαχάρα, υποχρεώνοντας το μεγαλύτερο τμήμα των ιθαγενών Σαχράουι να καταφύγουν στη γειτονική Αλγερία. Περίπου 170.000 Σαχράουι κατοικούν από τότε, υπό καθεστώς αυτονομίας που τους έχει παραχωρήσει το Αλγέρι, στην έρημο της νοτιοανατολικής Αλγερίας.

Τρεις μήνες μετά την εισβολή του Μαρόκου, το Μέτωπο Πολισάριο ανακήρυξε την ανεξαρτησία της «Αραβικής Λαϊκής Δημοκρατίας των Σαχράουι». Παρά το ότι η συντριπτική πλειοψηφία των 250.000 Σαχράουι συνέχισε να κατοικεί εκτός της Δυτικής Σαχάρας, το Πολισάριο διατήρησε τα γραφεία του σε απελευθερωμένες περιοχές της. Πάνω από 75 χώρες αναγνωρίζουν σήμερα τη Δυτική Σαχάρα ως ανεξάρτητο κράτος. Η χώρα έγινε επίσης μέλος του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας. Το 1984 το Μαρόκο αποχώρησε από τον Οργανισμό διαμαρτυρόμενο για την προσχώρηση του Πολισάριο (Magliveras & Naldi, 2009: 42-44). Το 1979, μετά από μια σειρά από στρατιωτικές ήττες, η Μαυριτανία παραιτήθηκε από τα κυριαρχικά της δικαιώματα στο δικό της τμή-

μα της Δυτικής Σαχάρας. Το Μαρόκο, όμως, απλά κατέλαβε και την περιοχή που είχαν εγκαταλείψει οι Μαυριτανοί. Το 1981, οι δυνάμεις του Πολισάριο, χάρη σε σημαντική στρατιωτική βοήθεια από την Αλγερία, κατάφεραν όχι μόνο να απελευθερώσουν το 85% του εδάφους της Δυτικής Σαχάρας, αλλά και να πλήξουν στόχους στο εσωτερικό του Μαρόκου. Το Μαρόκο όμως αντεπιτέθηκε καταλαμβάνοντας το μεγαλύτερο μέρος της χώρας.

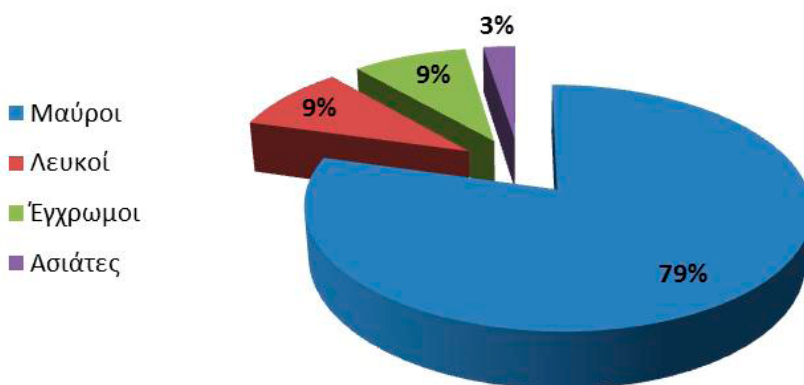
Χάρτης 1.9 Σομαλοί πέρα από τα σύνορα (https://en.wikipedia.org/wiki/File:Somalia_map_states_regions_districts.png)

Η άλλη περίπτωση χώρας που αμφισβήτησε τα διεθνή συνόρα που είχε κληρονομήσει η Αφρική από τους αποικιοκράτες είναι η Σομαλία. Το 1960 η βρετανική και η ιταλική Σομαλία συνενώθηκαν, προκειμένου να αποτελέσουν ένα ενιαίο και ανεξάρτητο κράτος. Είχε προηγηθεί η κατάληψη της Ιταλικής Σομαλίας από τους Βρετανούς (που είχαν αποικήσει τη βόρεια Σομαλία) και η παραίτηση της Ρώμης από όλα τα δικαιώματά της στην περιοχή. Η ενιαία Σομαλία έγινε ίσως η μοναδική από τις χώρες της Αφρικής που ήταν εθνικά ομοιογενής. Οι Σομαλοί μοιράζονταν μια γλώσσα, μια θρησκεία (Ισλάμ) και σε μεγάλο βαθμό κοινά ήθη και έθιμα. Όταν το 1969 κατέλαβε την εξουσία, μετά από ένα πραξικόπημα, ο στρατηγός Mohammed Siad Barré, ο αλτρωτισμός έγινε ο ακρογωνιαίος λίθος της εξωτερικής πολιτικής της Σομαλίας. Βασική του επιδίωξη έγινε η «απελευθέρωση» των τριών εκατομμυρίων Σομαλών που ζούσαν στα γειτονικά κράτη. Αδιάψευστος μάρτυρας του σομαλικού επεκτατισμού ήταν η ίδια η σημαία της χώρας με το αστέρι με τις πέντε κορυφές. Οι δύο κορυφές συμβολίζουν τη βρετανική και ιταλική Σομαλία που συνενώθηκαν, προκειμένου να αποτελέσουν την ανεξάρτητη Σομαλία και οι υπόλοιπες τρεις το Τζιμπουτί, το αιθιοπικό Ογκαντέν και τη βόρεια Κένυα. Είχαν μάλιστα προηγηθεί και δύο αποτυχημένοι για τη Σομαλία πόλεμοι με την Αιθιοπία το 1961 και 1964. Το 1977 ο Barré επιτέθηκε στην Αιθιοπία. Παρά όμως τις αρχικές επιτυχίες, τελικά οι Σομαλοί ηττήθηκαν στο πεδίο της μάχης. Οι εκτιμήσεις είναι ότι έχασαν 8.000 άνδρες, τα μισά άρματα μάχης και τα μισά αεροσκάφη τους. 500.000 Σομαλοί του Ογκαντέν εγκατέλειψαν την Αιθιοπία καταφεύγοντας σε σομαλικό έδαφος. Η διάψευση των αλτρωτικών ονείρων της Σομαλίας εξασθένησε το καθεστώς οδηγώντας τελικά στην ανατροπή του Barré και στη διάσπαση της χώρας – που παραμένει έως σήμερα σε χαοτική κατάσταση.

Η ιδιαίτερη περίπτωση της Νότιας Αφρικής

Η Νότια Αφρική μπορεί να θεωρηθεί ταυτοχρόνως ανεξάρτητη χώρα, αποικία λευκών αλλά και αποικιοκρατική δύναμη (στη Ναμίμπια). Η ιστορία της είναι πολύ διαφορετική από των υπόλοιπων χωρών της ηπείρου, καθώς οι λευκοί έποικοι εγκαταστάθηκαν εκεί πολύ πριν την έναρξη της αποικιοκρατίας. Στα τέλη του 17ου αιώνα Ολλανδοί έποικοι εγκαταστάθηκαν στο νοτιότερο άκρο της ηπείρου και δημιούργησαν ένα εμπορικό σταθμό στο Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας. Τον 19ο αιώνα, η ανακάλυψη διαμαντιών και χρυσού στην περιοχή του Τρανσβάαλ τους έφερε σε σύγκρουση με τους Άγγλους και οδήγησε σε δύο πολέμους (1881-2 και 1899-1902). Αργότερα οι Ολλανδικής καταγωγής έποικοι (που λέγονταν πλέον Μπόερ που σημαίνει «αγρότης»), θα βρουν ένα *modus vivendi* με τους Βρετανούς. Η χώρα έγινε έτσι ανεξάρτητη το 1911, υπό την έντονη όμως επιρροή της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Στις δεκαετίες του 1920 και του 1930 η Νότια Αφρική εκσυγχρονιζόταν με γρήγορους ρυθμούς. Παράλληλα, ο πληθυσμός των μαύρων αυξανόταν ραγδαία και εκατοντάδες χιλιάδες συνέρρεαν στις πόλεις σε αναζήτηση εργασίας σε βιομηχανίες, βιοτεχνίες και εργαστήρια. Σύντομα πολιτικοποιήθηκαν και συνδικαλίστηκαν. Το αίτημα για την εισαγωγή κατώτατου μισθού κινητοποιήσε χιλιάδες. Το 1946 οι μαύροι εργάτες των ορυχείων πραγματοποίησαν τη μεγαλύτερη απεργία στην ιστορία της Νότιας Αφρικής. Οι λευκοί ένιωσαν πολιορκημένοι.

1994: Φυλετική Σύνθεση της Νότιας Αφρικής

Σχήμα 1.3 1994: Φυλετική Σύνθεση της Νότιας Αφρικής

Ιδιαίτερα οι Μπόερς (που τώρα λέγονται Αφρικάνερ) θεώρησαν ότι η κυρίαρχη θέση της λευκής μειοψηφίας (2,5 εκατομμύρια σ' έναν πληθυσμό 11 εκατομμυρίων) βρισκόταν σε κίνδυνο. Το *swart gevaar*, η «μαύρη απειλή», έγινε η μόνιμη επωδός όλων των πολιτικών συζητήσεων. Οι έγχρωμοι κάτοικοι δεν στερούνταν πλήρως πολιτικών δικαιωμάτων, καθώς είχαν μια περιορισμένη εκπροσώπηση. Το κυβερνών Ενωμένο Κόμμα, υπό τον αγγλόφιλο στρατάρχη Σματς, υποστηριζόταν κυρίως από τους βρετανικής καταγωγής λευκούς και τους μιγάδες του Ακρωτηρίου.

Η πολιτική παράταξη των Αφρικάνερ, το Εθνικό Κόμμα, που βρισκόταν στην αντιπολίτευση επεξεργάστηκε ένα σχέδιο, για να εξασφαλίσει τη λευκή κυριαρχία βασισμένο στον αυστηρό φυλετικό διαχωρισμό. Στις εκλογές του 1948 το Εθνικό Κόμμα υπό την ηγεσία του προτεστάντη πάστορα Ντάνιελ Φ. Μάλαν κέρδισε τις εκλογές με οριακή πλειοψηφία. Αμέσως το σχέδιο φυλετικού διαχωρισμού τέθηκε σε εφαρμογή. Οι κάτοικοι της χώρας διαιρέθηκαν σε τέσσερις κατηγορίες: μαύροι, μιγάδες (coloureds), Ινδοί/Ασιάτες και λευκοί. Ακολούθησε η σταδιακή κατασκευή του «απαρτχάιντ», του πιο σύνθετου συστήματος φυλετικού διαχωρισμού και διακρίσεων που γνώρισε ποτέ η ανθρωπότητα. Το απαρτχάιντ οικοδομήθηκε σταδιακά τα επόμενα χρόνια και επιβίωσε για σχεδόν μισό αιώνα. Στο διάστημα αυτό εκατοντάδες χιλιάδες ακτιβιστές φυλακίστηκαν, γιατί αρνήθηκαν να υπακούσουν στις σχετικές ρυθμίσεις, εκατοντάδες δολοφονήθηκαν από τις δυνάμεις ασφαλείας του καθεστώτος σε συνεργασία με διάφορους παρακρατικούς, ενώ τρία εκατομμύρια άνθρωποι απομακρύνθηκαν με κυβερνητικές αποφάσεις και συχνά διά της βίας από τις κατοικίες τους. Το καθεστώς επέβαλλε το διαχωρισμό μεταξύ μαύρων και λευκών σε κάθε επίπεδο. Το 1950 οι κάτοικοι της χώρας απέκτησαν ταυτότητες που αναγράφουν τη φυλετική τους κατηγορία. Σε κάθε φυλετική κατηγορία δόθηκε μια συγκεκριμένη

περιοχή, μια απόφαση που οδήγησε σε πλήθος καταναγκαστικών μετακινήσεων. Κάθε πλευρά της ιδιωτικής και δημόσιας ζωής - κατοικία, εργασία, εκπαίδευση, υγεία - ρυθμίστηκε νομοθετικά με σκοπό τον υποβιβασμό των μαύρων και των άλλων εγχρώμων σε πολίτες δευτέρας κατηγορίας. Το 1949 οι μεικτοί γάμοι τέθηκαν εκτός νόμου και το 1950 με τη Νομοθετική Πράξη περί Ανηθικότητας η ερωτική σχέση μεταξύ ανθρώπων από διαφορετικές φυλετικές ομάδες θεωρήθηκε ποινικό αδίκημα. Βεβαίως ο στόχος όλων αυτών των μέτρων ήταν η διαιώνιση της κυριαρχίας των λευκών. Το παραδέχθηκε δημοσίως μερικά χρόνια μετά (το 1956), μιλώντας μάλιστα στο Κοινοβούλιο ο ίδιος ο πρωθυπουργός της χώρας Hans Strijdom:

«Η θα επικρατήσει ο λευκός άνθρωπος ή ο μαύρος θα καταλάβει την εξουσία (...) Ο μόνος τρόπος για να διατηρήσουμε την εξουσία είναι να μη δώσουμε δικαίωμα ψήφου στους μη Ευρωπαίους».

Η διάκριση και η ταξινόμηση των φυλών με βάση την εμφάνιση δεν ήταν πάντοτε εύκολες. Σταδιακά επικράτησε ένα πρακτικό τεστ: το κατσαρό μαλλί θεωρήθηκε χαρακτηριστικό των μαύρων. Έτσι, αν ένα μολύβι που βυθιζόταν στα μαλλιά κάποιου γλιστρούσε έξω, τότε θεωρούνταν μιγάς. Αν αντίθετα το μολύβι «κολλούσε», ο υποψήφιος κατατασσόταν στους μαύρους! Το απαρτχάντ αντιμετώπισε την αντίσταση των Αφρικανών και των φιλελεύθερων ακτιβιστών από την πρώτη στιγμή. Χιλιάδες αρνήθηκαν να υπακούσουν στους ρατσιστικούς νόμους και βρέθηκαν στις φυλακές του καθεστώτος. Ουσιαστικά το απαρτχάντ καταργήθηκε μόλις το 1994, όταν στις πρώτες δημοκρατικές εκλογές στην ιστορία της χώρας εξελέγη πρόεδρος ο Νέλσον Μαντέλα (ένας άνθρωπος που πέρασε 27 χρόνια στη φυλακή). Για τους Νοτιοαφρικανούς, το 1994 είναι η χρονιά που η χώρα απέκτησε την ανεξαρτησία της.

Οι χώρες των λευκών εποίκων

Η ύπαρξη μεγάλων κοινοτήτων λευκών εποίκων εμπόδιζε την ανεξαρτησία και σε δύο άλλες αποικίες. Στην περίπτωση της Κένυας οδήγησε σε μια εξέγερση που καταπνίγηκε από τους Βρετανούς. Στη δε περίπτωση της Ροδεσίας καθυστέρησε την ανεξαρτησία για σχεδόν δύο δεκαετίες.

Στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η εύφορη γη των υψιπέδων της βρετανικής - από το 1895 - αποικίας της Κένυας προσέλκυσε δεκάδες χιλιάδες Βρετανούς εποίκους που απέκτησαν μεγάλες περιουσίες καλλιεργώντας καφέ και τσάι. Για να προστατεύσουν τα συμφέροντά τους, οι έποικοι όχι μόνο κατέλαβαν εδάφη που χρησιμοποιούνταν για αιώνες από διάφορες φυλές (όπως οι Μασαί), αλλά πίεσαν και πέτυχαν την απαγόρευση της καλλιέργειας καφέ από τους ιθαγενείς. Κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, η Κένυα έγινε σημαντική βάση για τις επιχειρήσεις του βρετανικού στρατού εναντίον της Ιταλίας. Πάνω από 100.000 Κενυάτες αξιωματικοί και στρατιώτες συμμετείχαν στις επιχειρήσεις. Η επιστροφή τους στην Κένυα μετά τον πόλεμο αποτέλεσε τον πυρήνα μιας νέας τάξης εξευρωπαϊσμένων Κενυατών με συγκεκριμένα συμφέροντα.

Ο αριθμός των Βρετανών εποίκων αυξήθηκε θεαματικά μετά τον πόλεμο. Το διάστημα 1945-48 εγκαταστάθηκαν στην Κένυα 8.000 λευκοί, ανεβάζοντας τον αριθμό των εποίκων σε 40.000. Ο πληθυσμός των Κικούγιου, της μεγαλύτερης εθνότητας της Κένυας ανερχόταν σε περίπου 1.000.000 και αυξανόταν με μεγάλους ρυθμούς. Ζώντας στα «Λευκά Υψίπεδα» της Κένυας, δηλαδή κοντά στο Ναϊρόμπι, οι Κικούγιου βίωσαν τις επιπτώσεις της αποικιοκρατίας πολύ περισσότερο από άλλες εθνοτικές ομάδες (όπως π.χ. οι Λούο). Το γεγονός ότι πάνω από 100 τετραγωνικά μίλια «γης των Κικούγιου» είχαν παραχωρηθεί στους Ευρωπαίους εποίκους αποτελούσε μόνιμο αντικείμενο παραπόνων προς τις αποικιακές αρχές (Cooper, 2002: 71-4).

Αναζητώντας γη, πολλοί Κικούγιου μετανάστευσαν σε μια αραιοκατοικημένη περιοχή των υψιπέδων, την επαρχία της Κοιλάδας του Ρήγματος (Rift Valley District). Η γη είχε παραχωρηθεί σε εποίκους, οι οποίοι όμως υποδέχθηκαν στην αρχή θερμά τους Κικούγιου καθώς είχαν ανάγκη από εργατικά χέρια. Τυπικά οι Κικούγιου καταγράφονταν ως «καταπατητές» (squatters), αλλά με την πάροδο του χρόνου μετατράπηκαν σε ανεξάρτητους παραγωγούς: με αντάλλαγμα ένα κομμάτι γης για καλλιέργεια ή για να βόσκουν τα ζώα τους, πλήρωναν στους λευκούς ενοίκιο σε εργασία ή είδος (Cooper, 2002: 72).

Η μεταπολεμική περίοδος έφερε μεγάλες αλλαγές. Η κυβέρνηση των Εργατικών στο Λονδίνο έθεσε ως προτεραιότητα την ανάπτυξη των αποικιών. Πίστευε ότι μπορούσε να εκσυγχρονίσει την αγροτική οικονομία της Κένυας με σκοπό τις εξαγωγές. Τα αγροκτήματα των εποίκων θα μπορούσαν να εξελιχθούν σε εντατικές καλλιέργειες με τη χρήση λιπασμάτων και μηχανημάτων και αυτό, με τη σειρά του, όχι μόνο θα έφερνε έσοδα στις αποικιακές αρχές αλλά θα αποτελούσε και «υπόδειγμα προς μίμηση» για τους Αφρικανούς παραγωγούς. Έτσι οι «καταπατητές» εκδιώχθηκαν από τα υψίπεδα και αναγκάστηκαν να επιστρέψουν στη γη των Κικούγιου που θεωρούσαν ότι τους ανήκει λόγω «προγονικών δικαιωμάτων». Η ελίτ των Κικούγιου, που καλλι-

εργούσε τα κτήματα προς ίδιον όφελος, δεν τους καλωσόρισε. Στο μεταξύ, η αγορά εργασίας στο Ναϊρόμπι - μάλλον φιλική για τους μορφωμένους Κικούγιου - δεν αποτελούσε επιλογή. Οι «καταπατητές» - πλέον πάνω από το 25% του πληθυσμού των Κικούγιου - αντιμετώπισαν αποκλεισμό και περιθωριοποίηση τόσο στην ύπαιθρο όσο και στις πόλεις. Αυτό προκάλεσε τη ριζοσπαστικοποίηση πολλών νεαρών Κικούγιου και κλόνισε τις παραδοσιακές ιεραρχίες. Οι αρχηγοί των φυλών είδαν να αμφισβητείται η εξουσία τους. Οι πλουσιότεροι και πιο μορφωμένοι Κικούγιου που είχαν φοιτήσει σε ιεραποστολικά σχολεία αντέδρασαν στις κατηγορίες των «καταπατητών» ότι ήταν «μαριονέτες» των αποικιοκρατών (Cooper, 2002: 72-3).

Το συνταγματικό κόμμα Kenya African Union υπό την ηγεσία του Jomo Kenyatta δεν ανταποκρίθηκε επαρκώς στα νέα κοινωνικά αιτήματα. Ύστερα από μια αποτυχημένη απεργία στο Ναϊρόμπι, οι επιθέσεις εναντίον αγροκτημάτων εποίκων και κυβερνητικών κτιρίων, αλλά και οι δολοφονίες «πιστών» στους Βρετανούς Αφρικανών από αντάρτες που είχαν τα κρησφύγετά τους στα δάση της κεντρικής Κένυας έγιναν ολοένα και συχνότερες. Πολύ σύντομα οι αποικιακές αρχές κήρυξαν την αποικία σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης και χαρακτήρισαν την οργάνωση των ανταρτών (που ονόμασαν Μάου Μάου) ως «τρομοκρατική».

Οι Βρετανοί από την αρχή θεώρησαν τον Jomo Kenyatta ως τον αρχηγό των Μάου Μάου. Τον κατέκριναν για τις «διασυνδέσεις» του με αριστερούς κύκλους του Λονδίνου, τον κατήγγειλαν για τις «ύποπτες» επισκέψεις του στη Σοβιετική Ένωση, τον παρουσίασαν ως τον άνθρωπο που «κινεί τα νήματα» των δολοφόνων και χρησιμοποιεί τη «μαύρη μαγεία», για να καταλάβει την εξουσία. Τελικά τον παρέπεμψαν σε δίκη και τον καταδίκασαν σε φυλάκιση με τη μαρτυρία ενός και μόνον ανθρώπου, ο οποίος πολλά χρόνια μετά παραδέχθηκε ότι είχε πει ψέματα.

Οι φτωχοί «καταπατητές», τα θύματα της ανάπτυξης της Κένυας, αντιμετώπισαν ένα ιδεολογικό οικοδόμημα που τους παρουσίαζε ως «πρωτόγονους» που «αντιμάχονταν» την πρόοδο. Ήταν επόμενο να τους προσελκύσει η μυστικιστική αφήγηση της αναλλοίωτης «ταυτότητας» των Κικούγιου που είχε ενσωματωθεί στον όρκο, τις τελετές και τα τραγούδια των ανταρτών του δάσους.

Τελικά, η εξέγερση των Μάου Μάου καταπνίγηκε αλλά με ένα πολύ μεγάλο κόστος σε ανθρώπινες ζωές. Ο αριθμός των θυμάτων της οκταετούς αντιπαράθεσης (1952-60) αποτελεί ακόμη και σήμερα αντικείμενο διαφωνιών. Για τα επίσημα βρετανικά αρχεία ο αριθμός των νεκρών ανταρτών είναι 11.000 (συμπεριλαμβανομένων των 1.090 Κενυατών που απαγχονίστηκαν από τη βρετανική διοίκηση). Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Κένυας υποστηρίζει ότι 90.000 Κενυάτες εκτελέστηκαν ή βασανίστηκαν από τις αποικιακές αρχές ενώ 160.000 κρατήθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης υπό κτηνώδεις συνθήκες. Ο καθηγητής David Anderson του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης έχει υπολογίσει τον αριθμό των νεκρών σε 25.000 (BBC, 2011). Πάντως, όποιο και αν είναι το πραγματικό νούμερο, είναι σαφές ότι επρόκειτο για κάτι πολύ πιο σημαντικό από μια απλή «εξέγερση». Και είναι επίσης βέβαιο ότι η συντριπτική πλειονότητα των θυμάτων ήταν Αφρικανοί. Μόνο 32 λευκοί έχασαν τη ζωή τους από τους αντάρτες, λιγότεροι από όσους σκοτώθηκαν σε αυτοκινητιστικά δυστυχήματα στο Ναϊρόμπι την ίδια περίοδο. Ωστόσο, η αντίσταση των Αφρικανών υποχρέωσε το Λονδίνο να παραχωρήσει στη χώρα την ανεξαρτησία της. Η Κένυα έγινε ανεξάρτητο κράτος το 1963. Θα περνούσαν όμως πολλές δεκαετίες, για να αναγνωριστεί η σημασία, το εύρος και οι συνέπειες της εξέγερσης των Μάου Μάου, αλλά και - πάνω από όλα - για να γίνει αντιληπτό το εύρος της σκληρής αντίδρασης των Βρετανών.

Δεν συνέβη το ίδιο στη Νότια Ροδεσία (η Βόρεια Ροδεσία έγινε ανεξάρτητη το 1964 ως «Ζάμπια»). Όπως και στα υψίπεδα της Κένυας, έτσι και στη βρετανική αποικία της Νότιας Ροδεσίας εγκαταστάθηκαν μεγάλοι αριθμοί λευκών εποίκων. Το 1960 διαφωνίες μεταξύ του Λονδίνου και της αποικιακής κυβέρνησης οδήγησαν στη μονομερή «ανεξαρτησία» της χώρας από τον πρωθυπουργό Ίαν Σμιθ. Παρά το γεγονός ότι η «ανεξαρτησία» θεωρήθηκε από τη βρετανική κυβέρνηση «παράνομη» και «προδοτική», η Βρετανία δεν έστειλε στρατιωτικές δυνάμεις, για να καταστείλουν την εξέγερση και περιορίστηκε στην επιβολή οικονομικών κυρώσεων (ήταν οι πρώτες οικονομικές κυρώσεις που επιβλήθηκαν από το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών).

Το καθεστώς Ίαν Σμιθ ακολούθησε μια πολιτική φυλετικού διαχωρισμού - ανάλογη με το απαρτχάιντ της Νοτίου Αφρικής - που βασίστηκε στην αρπαγή γης. Το 1970 250.000 λευκοί κατείχαν σχεδόν το 50% της καλλιεργήσιμης γης της χώρας. Το 1966 ξεκίνησε ένας απελευθερωτικός αγώνας που σύντομα κέρδισε την υποστήριξη των ακτημόνων αγροτών. Με τη βοήθεια αφρικανικών χωρών αλλά και της Σοβιετικής Ένωσης, οι αντάρτες κατάφεραν να υποχρεώσουν την κυβέρνηση (που είχε τη βοήθεια των Νοτιοαφρικανών) σε συμβιβασμό και με τη Συμφωνία του Λάνκαστερ, το 1979, η Ροδεσία έγινε ανεξάρτητη χώρα με το όνομα «Ζιμπάμπουε» και πρωθυπουργό τον αρχηγό του αντάρτικου κινήματος ZANU Ρόμπερτ Μουγκάμπε. Ωστόσο η μετάβαση στην ανεξαρτησία δεν ήταν αναίμακτη και συμπεριελάμβανε και αιματηρές συγκρούσεις ανάμεσα στους αντάρτες του ZANU (που αποτελούνταν κυρίως από την κυρίαρχη εθνότητα των Σόνα) και του ZAPU (που αποτελούνταν από την εθνότητα των Ντεμπέλε).

Πέρα από τα σύνορα

Οι εθνοτικές συγκρούσεις που εκδηλώθηκαν μετά την ανεξαρτησία δεν συνδέονται μόνο με τα αυθαίρετα σύνορα που είχαν αφήσει πίσω τους οι αποικιοκράτες και τα οποία οι αφρικανικές ελίτ είχαν αποφασίσει να διατηρήσουν ως «κόρην οφθαλμού». Αντανακλούσαν και τον τρόπο με τον οποίο οι αποικιοκράτες είχαν κατανοήσει και διαμορφώσει τις αφρικανικές κοινωνίες. Οι αποικιοκράτες ήλεγξαν τα μεταναστευτικά ρεύματα και εξέδωσαν πιστοποιητικά γέννησης, αστυνομικές ταυτότητες και ταξιδιωτικά έγγραφα. Προκειμένου να κάνουν τη διαχείριση των αποικιών ευχερέστερη, ταξινόμησαν τους Αφρικανούς σε «φυλές» (tribes), στις οποίες μάλιστα προσέδωσαν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά («συνεργάσιμες», «πολεμικές», «εργατικές» κλπ.) (Zolberg, 1973). Η ανθρωπολογία, νέα τότε επιστήμη, έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στην υποστήριξη αυτής της ταξινομικής επιχείρησης. Το χρώμα του δέρματος, το μέγεθος του κρανίου, το πλάτος της μύτης, το πάχος των χειλιών, το μήκος της περιφέρειας έγιναν εργαλεία σε μια διαδικασία κατανομής ανθρώπων σε διαφορετικές κοινωνικές κατηγορίες. Μάλιστα, εκεί που δεν υπήρχαν «φυλές», οι αποικιοκράτες έσπευσαν να τις δημιουργήσουν, προσδιορίζοντας τα γεωγραφικά τους όρια και το πληθυσμιακό μέγεθός τους. Έτσι οι χαλαρές κοινωνικές ταυτότητες της προαποικιακής περιόδου έδωσαν τη θέση τους σε αυστηρούς διαχωρισμούς. Οι «φυλές» απέκτησαν αρχηγούς με συγκεκριμένο «κοινό», οι «επαφές» μεταξύ διαφορετικών «φυλών» αποθαρρύνθηκαν ή πήραν συγκεκριμένες μορφές, οι «κοινότητες» απέκτησαν συγκεκριμένα «εδάφη» και σαφώς καθορισμένους κοινωνικούς ρόλους.

Ωστόσο, η «φυλετική κατηγοριοποίηση» δεν ήταν μια μονόπλευρη διαδικασία «από τα πάνω προς τα κάτω». Ανάλογης σημασίας ήταν το γεγονός ότι πολλοί Αφρικανοί έσπευσαν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες, χρησιμοποιώντας τις ρυθμίσεις των Ευρωπαίων προς όφελός τους. Για παράδειγμα, πολλές αφρικανικές κοινότητες που δεν είχαν αρχηγούς έσπευσαν να τους αποκτήσουν (Bayart, 1993: 52). Η αποικιοκρατία, λοιπόν, έκανε πιο «συμπαγείς» και πιο «αδιαπέραστες» τις κοινωνικές ομαδοποιήσεις στην Αφρική, ουσιαστικά υποσκάπτοντας τις προσπάθειες των νέων ανεξάρτητων κρατών να δημιουργήσουν «εθνικές συνειδήσεις» και θέτοντας τις προϋποθέσεις για τις βίαιες συγκρούσεις που επρόκειτο να ακολουθήσουν.

Βιβλιογραφία

- Acemoglu, D. & Robinson J. A. (2014) *Γιατί Αποτυγχάνουν τα Έθνη*, Αθήνα: Εκδ. Α. Α. Λιβάνη.
- Amin, S. (1973) *Neo-colonialism in West Africa*, London: Penguin.
- Bayart, J.-F. (1993) *The State in Africa*, London: Longman.
- BBC (2011) 'Mau Mau Uprising: Bloody history of Kenya conflict', 7 Απριλίου (<http://www.bbc.com/news/uk-12997138>).
- Cohen, R. (2003) *Παγκόσμια Διασπορά*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Cooper, F. (2002) *Africa Since 1940. The Past of the Present*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Davidson, B. (1981) *Ιστορία της Αφρικής*, Αθήνα: Άλμπατρος.
- Deng, F.S. (1995) *War of Visions*, Washington DC: Brookings Institution.
- Diamond, J. (1999) *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies*, New York: W. W. Norton.
- Ellis, S. (2011) *Season of Rains: Africa in the World*, London: Hurst & Co.
- Foltz, W. (1995) 'Reconstructing the State in Tchad', in I. William Zartman, ed., *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*, Boulder, Co: Lynne Rienner, pp. 15-32.
- The Guardian, (2011) 'Brazil census shows African-Brazilians in the majority for the first time', 17 Νοεμβρίου.
- Hochschild, A. (1999) *King Leopold's Ghost: A History of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*, New York: Houghton Mifflin.
- Iliffe, J. (2007) *Africans. The History of a Continent*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lanne, B. (1997) 'Chad: Regime Change, Increased Insecurity, and Blockage of Further Reforms', in John F Clark and David E. Gardinier, eds, *Political Reform in Francophone Africa*, Boulder, CO: Westview Press, pp. 267-86.
- Magliveras, K. & Naldi G. (2009) *The African Union*, Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
- Makinda, S. S. (1993) 'Islamisation and politics in Sudan', *Australian Journal of Political Science*, Vol. 28 (1), pp. 118-34.
- Tordoff, W. (2002) *Government and Politics in Africa*, London: Palgrave Macmillan, 4th edition.
- Young, C. (1995) 'The Heritage of Colonialism', in John W. Harbeson and Donald Rothchild, eds, *Africa in World Politics*, Boulder, CO: Westview Press, pp. 23-40.
- Zartman W. (1976) 'Europe and Africa: Decolonization or Dependency ?', *Foreign Affairs*, Vol. 54, pp. 325-343.
- Zolberg, A. (1973) 'Tribalism through Corrective Lenses', *Foreign Affairs*, Vol. 51 (4), pp. 52-64.
- Zunes, S. (1996) 'Western Sahara: Peace Derailed', *Current History*, Vol. 95 (601), pp. 228-33.

Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 1

1. Γιατί οι Ευρωπαίοι κατέλαβαν την Αφρική και όχι οι Αφρικανοί την Ευρώπη; Αναφερθείτε στις απόψεις του Jared Diamond.
2. Ποιες ήταν οι συνέπειες του δουλεμπορίου για την Αφρική;
3. Ποιοι είναι οι παράγοντες που ώθησαν τους Ευρωπαίους να αποκτήσουν αποικίες στην Αφρική;
4. Ποιες ήταν οι διαφορές άμεσης και έμμεσης διακυβέρνησης στην περίοδο της αποικιοκρατίας;
5. Γιατί οι θεωρητικοί της «σχολής της εξάρτησης» υποστηρίζουν ότι η ανεξαρτησία ήταν μόνον τυπική;
6. Πώς η χάραξη αυθαίρετων συνόρων από τους αποικιοκράτες επηρέασε τις μετέπειτα εξελίξεις στην Αφρική;
7. Γιατί τα αυθαίρετα σύνορα των κρατών της Αφρικής παρέμειναν σταθερά μετά την ανεξαρτησία;
8. Ποιες αφρικανικές χώρες αμφισβήτησαν τα σύνορα που είχαν κληρονομήσει από τους αποικιοκράτες;
9. Πώς δημιουργήθηκε ο φυλετικός διαχωρισμός (απαρτχάιντ) στη Νότια Αφρική;
10. Σε ποιες χώρες, όπου είχαν εγκατασταθεί λευκοί έποικοι, η ανεξαρτησία ήλθε με δυσκολία; Πώς αντέδρασαν οι λευκοί;

Κεφάλαιο 2

Πεδίο μάχης των υπερδυνάμεων: Η Αφρική στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου

Σύνοψη

Την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου η Αφρική υπήρξε ένα από τα πεδία ανταγωνισμού των δύο υπερδυνάμεων κυρίως μέσω «πολέμων δια αντιπροσώπων» (proxy wars). Στο κεφάλαιο αυτό περιγράφεται το πώς η Δύση στήριζε αυταρχικά καθεστώτα με μόνο κριτήριο τις αντικομμουνιστικές τους περγαμηνές. Στο Κέρας της Αφρικής και στις πρώην πορτογαλικές αποικίες της Αγκόλας και της Μοζαμβίκης έχασαν τη ζωή τους σε ψυχροπολεμικές συγκρούσεις εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι. Το κεφάλαιο αναλύει επίσης το πώς οι εναλλαγές ύφεσης και έντασης στις σχέσεις των υπερδυνάμεων επηρέασαν τις εσωτερικές εξελίξεις στην Αφρική. Η Γαλλία ήταν δύναμη που διατήρησε σημαντικό ρόλο στις πρώην αποικίες της καθόλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.

Στο κέντρο της Άκκρας, της πρωτεύουσας της Γκάνας, βρίσκεται ένα πάρκο 20 στρεμμάτων που είναι αφιερωμένο στη μνήμη του πρώτου προέδρου της χώρας, του Osagyefo (Λυτρωτή) Δόκτορος Κουάμε Νκρούμα (Kwame Nkrumah). Πριν από το 1957 το πάρκο ήταν γήπεδο πόλο στο οποίο αποκλειστική πρόσβαση είχαν οι Βρετανοί. Εδώ, στις 6 Μαρτίου του 1957, μπροστά στη δούκισσα του Κεντ που εκπροσώπησε τη βασίλισσα Ελισάβετ, τον Ρίτσαρντ Νίξον, τότε αντιπρόεδρο των ΗΠΑ και τον Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, ο Νκρούμα ανακήρυξε την ανεξαρτησία: «Επιτέλους, ο αγώνας τελείωσε! Και η Γκάνα, η αγαπημένη μας χώρα, είναι ελεύθερη για πάντα!».

Στο κέντρο του πάρκου βρίσκεται το Μανσωλείο, όπου είναι θαμμένος ο ίδιος ο Νκρούμα και η γυναίκα του. Δίπλα υπάρχει ένα μουσείο στο οποίο εκτίθενται προσωπικά του αντικείμενα. Η Γκάνα δεν τον ξέχασε ποτέ. Σε μια ψηφοφορία του ραδιοφώνου του BBC το 1999, οι Γκανέζοι ψήφισαν τον Νκρούμα - και όχι τον Νέλσον Μαντέλα - ως το «σημαντικότερο Αφρικανό της χιλιετίας». Όχι τυχαία. Η Γκάνα είναι η πρώτη χώρα της Υποσαχάριας Αφρικής (πλην δηλαδή της αραβικής Βόρειας Αφρικής) που κέρδισε την ανεξαρτησία της.

Ασφαλώς ο Νκρούμα δεν ήταν τυχαίος. Ήταν κάτι πολύ περισσότερο από ένας απλός πολιτικός ηγέτης. Ήταν ένας προφήτης της ανεξαρτησίας, ένας ένθερμος επικριτής του ιμπεριαλισμού, ένας οραματιστής του Παναφρικανισμού. Η περίφημη φράση του «Seek ye first the political kingdom» («Αναζητήστε πρώτα το πολιτικό βασίλειο») ήταν κάτι πολύ περισσότερο από ένα κάλεσμα στους κατοίκους της αποικίας της Χρυσής Ακτής να αποτινάξουν τη βρετανική κυριαρχία. Ήταν ένα μήνυμα προς όλους τους Αφρικανούς ότι η ανεξαρτησία ήταν η βασική προϋπόθεση για την ευημερία. Τα υπόλοιπα θα ήταν εύκολο να επιτευχθούν. Η Γκάνα έδειχνε τον δρόμο.

Ωστόσο τα αποτελέσματα δεν ήταν τα αναμενόμενα. Αξίζει τον κόπο να δούμε λίγο πιο λεπτομερώς τη μετέπειτα πορεία της Γκάνας γιατί οι εξελίξεις σ' αυτήν μοιάζουν με πολλών άλλων ανεξάρτητων κρατών της Αφρικής.

Ο Νκρούμα παρέλαβε μια από τις πιο ευημερούσες οικονομίες της βρετανικής Αφρικής, η οποία όμως βασιζόταν αποκλειστικά στις εξαγωγές κακάο. Επέλεξε τη διατήρηση των βασικών οικονομικών θεσμών: η Επιτροπή Κακάο (Cocoa Marketing Board) που είχαν ιδρύσει οι Βρετανοί συνέχισε - όπως και πριν - να καθορίζει την τιμή πώλησης του κακάο και να φορολογεί κατά βούληση: το 1965 οι παραγωγοί κακάο πλήρωναν 50% υψηλότερο φόρο από το 1956.

Ο Νκρούμα είχε παγκόσμιες φιλοδοξίες. Δαπάνησε 50 εκατομμύρια δολάρια για μια σύνοδο Αφρικανών ηγετών στην Άκκρα και άνοιξε περισσότερες από 60 πρεσβείες στο εξωτερικό. Αφιέρωσε πολύ χρόνο και ενέργεια, για να προωθήσει την ενοποίηση της Αφρικής. Ακούραστα προπαγάνδισε την «επείγουσα ίδρυση» των «Ηνωμένων Πολιτειών της Αφρικής» - των οποίων μάλιστα φιλοδοξούσε να ηγηθεί. Κανένας Αφρικανός ηγέτης δεν συμμερίστηκε τον ενθουσιασμό του. Γεμάτος πικρία κατηγόρησε τις γαλλόφωνες χώρες της Αφρικής ως «μαριονέτες» της Γαλλίας, ενώ εneπλάκη σε διαμάχες με τις αγγλόφωνες χώρες της Δυτικής Αφρικής στηρίζοντας αντιπολιτευόμενες ομάδες.

Μετά από ένα μακρύ ταξίδι που έκανε το 1961 στη Σοβιετική Ένωση, την Κίνα και άλλες κομμουνιστικές χώρες, πείστηκε ότι η Γκάνα μπορούσε να εκβιομηχανιστεί μέσω της δημιουργίας μεγάλων κρατικών επιχειρήσεων και, έτσι, να απαλλαγεί από τη «νεοαποικιακή κατάρα» της μονοκαλλιέργειας κακάο. Ίδρυσε μια σειρά από κρατικές επιχειρήσεις σε ένα πλήθος τομέων που ποίκιλλαν από την επεξεργασία αγροτικών προϊόντων έως τις αερομεταφορές. Στις διοικήσεις τους τοποθετήθηκαν έμπιστα κομματικά στελέχη. Τα αποτελέσματα ήταν τραγικά. Η κακοδιαχείριση και η διαφθορά έγιναν ο κανόνας. Πολύ σύντομα, οι περισσότερες κρατικές εταιρείες βρέθηκαν αντιμέτωπες με μεγάλα ελλείμματα.

Στο απόγειο των φαραωνικών του φιλοδοξιών, ο Νκρούμα αποφάσισε να κατασκευάσει ένα κολοσσιαίο υδροηλεκτρικό φράγμα στον ποταμό Βόλτα. Η παραγωγή ενέργειας ήταν απαραίτητη για την υλοποίηση του πιο φιλόδοξου σχεδίου του: να κάνει την Γκάνα ισχυρή δύναμη στην παραγωγή αλουμινίου. Στην πραγματικότητα αυτό που κατάφερε ήταν να αυξήσει την επιρροή των πολυεθνικών εταιρειών αλουμινίου (που είχαν την αναγκαία τεχνογνωσία) καθώς και των διεθνών χρηματοδοτικών οργανισμών (που διέθεταν τους απαραίτητους πόρους).

Το 1965 η διεθνής υπερπροσφορά κακάο είχε ως αποτέλεσμα την πτώση της τιμής του στην παγκόσμια αγορά. Ο Νκρούμα κατηγορήσε τους «ιμπεριαλιστές» ότι «εξανάγκασαν» τις τιμές σε πτώση. Οι αγρότες της Γκάνας είδαν το εισόδημά τους να μειώνεται και εγκατέλειψαν τα κακαόδενδρα, στρεφόμενοι σε καλλιέργειες δημητριακών και οσπρίων, για να επιβιώσουν. Η παραγωγή κακάο έπεσε στο μισό. Τα δημόσια έσοδα κατέρρευσαν. Τα εργοστάσια έκλεισαν λόγω απουσίας πρώτων υλών. Τεράστιες ελλείψεις εμφανίστηκαν σε βασικά καταναλωτικά αγαθά. Μεγάλες ουρές σχηματίστηκαν μπροστά στα καταστήματα από ανθρώπους που αγωνίζονταν να βρουν γάλα, ρύζι, ζάχαρη και φάρμακα.

Σε όλο αυτό το διάστημα, ο Νκρούμα γινόταν ολοένα και πιο αυταρχικός. Το 1964 αποφάσισε να κάνει την Γκάνα μονοκομματικό κράτος. Περιστοιχισμένος από συκοφάντες και κόλακες, αποκόπηκε σταδιακά από την πραγματικότητα των λανθασμένων επιλογών του. Σταμάτησε να ανέχεται και την παραμικρή κριτική, δηλώνοντας ότι κάθε αποτυχία ήταν αποτέλεσμα «συνωμοσιών των ιμπεριαλιστών».

Πάντως ήδη από το 1958 κυβερνούσε με διατάγματα. Λίγο μετά την ανεξαρτησία, είχε πει στους εργάτες ότι «ο προηγούμενος ρόλος τους να κάνουν απεργίες κατά των καπιταλιστών ήταν ξεπερασμένος» και ότι η πραγματική τους υποχρέωση ήταν «να ενσταλλάξουν στους ντόπιους την αγάπη για την εργασία και την παραγωγικότητα». Όχι απρόσμενα, το δικαίωμα στην απεργία περιορίστηκε δραστικά και πολλοί συνδικαλιστές, δημοσιογράφοι και πολιτικοί του αντίπαλοι (καθώς και αρκετοί δικοί του σύντροφοι και συνεργάτες) κατέληξαν στη φυλακή ή αναγκάστηκαν να καταφύγουν στο εξωτερικό.

Παρά το γεγονός ότι ο ίδιος ήταν ένας μοναχικός άνθρωπος, ενθάρρυνε την προσωπολατρεία. Απέκτησε βαρύνουσους τίτλους: «Άνθρωπος του Πεπρωμένου», «Αστέρι της Αφρικής», «Λυτρωτής», «Αφοσιωμένος». Η κεφαλή του τυπώθηκε σε χαρτονομίσματα και γραμματόσημα, το άγαλμά του στήθηκε έξω από το κοινοβούλιο, η μέρα των γενεθλίων του έγινε επίσημη αργία και προσωπογραφίες του αναρτήθηκαν σε κυβερνητικά γραφεία, δικαστικές αίθουσες και ιδιωτικά καταστήματα.

Τον Φεβρουάριο του 1966, ενώ βρισκόταν σε επίσημο ταξίδι στην Κίνα, ο Νκρούμα ανατράπηκε από ένα στρατιωτικό πραξικόπημα. Ήταν ίσως ο μόνος τρόπος για να απομακρυνθεί από την εξουσία, καθώς είχε ανακηρύξει τον εαυτό του ισόβιο πρόεδρο. Ο κόσμος βγήκε στους δρόμους πανηγυρίζοντας, πιστεύοντας αφελώς ότι η κατάσταση θα άλλαζε προς το καλύτερο. Η Γκάνα είχε όμως χρεοκοπήσει: το 1957 το χρέος της χώρας ήταν σχεδόν μηδενικό. Το 1966 ξεπερνούσε το ένα δισεκατομμύριο δολάρια (ποσό τεράστιο για το μέγεθος της οικονομίας της χώρας).

Στη συνέχεια, διάφορες βραχύβιες, κυρίως στρατιωτικές κυβερνήσεις, συνέβαλαν με τις πολιτικές και την αδράνειά τους στην οικονομική δυσπραγία. Ο panaφρικανικός σοσιαλισμός του Νκρούμα είχε κάνει την Γκάνα πρώτα παράδειγμα προς μίμηση και στη συνέχεια παράδειγμα προς αποφυγή. Η φήμη αυτή θα την καταδίωκε για σχεδόν δύο δεκαετίες. Ο panaφρικανικός σοσιαλισμός κατέληξε στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Επρόκειτο για μια ιστορία αυταρχισμού και οικονομικής αποτυχίας που επρόκειτο να επαναληφθεί σε πολλές χώρες της Αφρικής.

Στη μια χώρα μετά την άλλη, οι ηγέτες κατήγγησαν τους πλουραλιστικούς θεσμούς που είχαν δημιουργήσει βιαστικά, πριν την αποχώρησή τους, οι αποικιοκράτες. Περιοριοποίησαν νομοθετικά σώματα, παραβίασαν την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και περιόρισαν την ελευθερία του λόγου. Βαθμιαία, οι προσωποπαγείς μορφές διακυβέρνησης έγιναν ο κανόνας και το κυρίαρχο χαρακτηριστικό της πολιτικής ζωής της Αφρικής (Jackson & Rosberg, 1982). Οι αφρικανοί ηγέτες (οι «Μεγάλοι Άνδρες – «Big Men»») κατέληξαν να είναι πάνω από τον Νόμο, περιστοιχισμένοι από έναν στενό κύκλο συνεργατών. Πρόεδροι όπως ο Bourguiba της Τυνησίας, ο Μομπούτου του Ζαΐρ, ο Eyadéma του Τόγκο και ο Tubman της Λιβερίας μιμήθηκαν σε συγκεντρωτισμό και αυταρχισμό τον Νκρούμα, αλλά – σε αντίθεση μ' αυτόν – κατάφεραν να παραμείνουν στην εξουσία για αρκετές δεκαετίες. Η προσωποπαγής εξουσία ευνόησε την αυθαιρεσία και τη διαφθορά. Ο κοινωνιολόγος Stanislaw Andreski επινόησε τον όρο «κλεπτοκρατία» (kleptocracy) για να περιγράψει το σύστημα διακυβέρνησης που κυριάρχησε στην Αφρική μετά την ανεξαρτησία. Ο Μομπούτου συγκέντρωσε μια περιουσία δισεκατομμυρίων δολαρίων με καταθέσεις στην Ελβετία και ακίνητα στην Κυανή Ακτή. Ο Ζαν-Μπεντέλ Μποκάσα δαπάνησε 20 εκατομμύρια δολάρια, για να στεφθεί «αυτοκράτορας» της Κεντροαφρικανικής Δημοκρατίας – μιμούμενος την τελετή στέψης του Ναπολέοντα. Η προσωποπαγής εξουσία προήγαγε επίσης την αναποτελεσματικότητα. Η κατανομή των δημόσιων πόρων άρχισε να αντανakλά ολοένα και λιγότερο τις επιταγές της οικονομικής ανάπτυξης.

Δεν ήταν όμως μόνον ο αυταρχισμός που επέτρεψε στους «Μεγάλους Άνδρες» να παραμείνουν στην εξουσία. Σύντομα οι ελίτ της ηπείρου έμαθαν αφενός να αποσπούν πόρους από την οικονομία και αφετέρου να επιβραβεύουν με πόρους και ρόλους αυτούς που αποτελούσαν το κράτος (δημόσιους υπαλλήλους, δυνάμεις ασφαλείας, κομματικά στελέχη) αλλά και αυτούς που ήταν σε θέση να τους απειλήσουν (συνδικάτα, αντιπολιτευόμενες ομάδες και – κυρίως – το στρατό). Τα πελατειακά δίκτυα ενίσχυσαν την παρουσία του κράτους σε κάθε τομέα της κοινωνικής και οικονομικής ζωής και επέτρεψαν τη γρήγορη και αποτελεσματική – τουλάχιστον στην αρχή - νομιμοποίηση.

Η περίπτωση του Τόγκο στη δυτική Αφρική είναι χαρακτηριστική. Γερμανικό προτεκτοράτο από το 1884, το Τόγκο καταλήφθηκε το 1914 από τους Βρετανούς και τους Γάλλους, που ανέλαβαν και την τυπική διοίκησή του κατόπιν εντολής της Κοινωνίας των Εθνών. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, το Παρίσι και το Λονδίνο συνέχισαν να έχουν τον έλεγχο της χώρας, αυτήν τη φορά όμως στα πλαίσια του Συμβουλίου Κηδεμονίας των Ηνωμένων Εθνών. Στη δεκαετία του '50 οι κάτοικοι του βρετανικού Τόγκο ψήφισαν υπέρ της ενσωμάτωσης στη γειτονική Γκάνα, ενώ το γαλλικό Τόγκο ακολούθησε τον δρόμο της ανεξαρτησίας (1960). Ο πρώτος πρόεδρος της χώρας Sylvanus Olympio δολοφονήθηκε το 1963 από μια ομάδα πρώην στρατιωτών που είχαν πολέμησει με τον γαλλικό στρατό εναντίον των εθνικιστών της Αλγερίας. Οι 300 βετεράνοι που είχαν επιστρέψει στην πατρίδα τους είχαν ζητήσει από τον Olympio να τους εντάξει στον τότε 250μελή στρατό του Τόγκο. Όταν εκείνος αρνήθηκε (πιθανότατα γιατί οι βετεράνοι προέρχονταν από το Βορρά ενώ εκείνος ήταν Νότιος), αποφάσισαν να κινηθούν εναντίον του, κάνοντας το πρώτο πραξικόπημα στην ιστορία της Υποσαχάριας Αφρικής (Mazgwi, 1994: 232-3). Σε ένα δεύτερο πραξικόπημα το 1967, ο πιθανολογούμενος δολοφόνος του Olympio συνταγματάρχης Etienne Eyadéma, ανήσυχος για την αδυναμία του καθεστώτος - που οι βετεράνοι είχαν επιβάλλει το 1963 - να ελέγξει τις αντιδράσεις της εθνότητας των Ewe ανέλαβε προσωπικά την εξουσία. Ο Eyadéma παρέμεινε στην εξουσία για 38 ολόκληρα χρόνια και το 2005, όταν πέθανε, ήταν ο μακροβιότερος πρόεδρος της Αφρικής.

Όπως και σε άλλα κράτη της Δυτικής Αφρικής (π.χ. Μπενίν και Νιγηρία), το σχίσμα Βορρά-Νότου είναι και στο Τόγκο έντονο. Η χώρα κατοικείται από 21 εθνοτικές ομάδες. Οι δύο μεγαλύτερες είναι οι Ewe (περίπου 25% του πληθυσμού) που κατοικούν στο Νότο και οι Kabye (περίπου 15% του πληθυσμού) που κατοικούν στον Βορρά (US Department of State, 1997). Ο Eyadéma ακολούθησε μια πολιτική φαβοριτισμού υπέρ των βόρειων εθνοτικών ομάδων: παρόλο που το μονοκομματικό καθεστώς είχε υποστηρικτές και από το νότιο Τόγκο, οι περισσότεροι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι ήταν μέλη της οικογένειάς του ή Kabye (Heilbrun, 1997: 228). Ο Eyadéma κατάφερε να παραμείνει στην εξουσία αποσπώντας πόρους από την οικονομία και διανέμοντάς τους στους υποστηρικτές τους και, ορισμένες φορές, στους πιθανούς αντιπάλους τους. Στα μέσα της δεκαετίας του '70, μια σύντομη αλλά μεγάλη αύξηση στη διεθνή τιμή των φωσφάτων, κύριου εξαγωγικού προϊόντος της χώρας, επέτρεψε στην κυβέρνηση να συγκεντρώσει τα απαιτούμενα ποσά, για να εθνικοποιήσει μεγάλες επιχειρήσεις. Ωστόσο αυτοί οι πόροι νομιμοποίησης θα είχαν εξαντληθεί πολύ νωρίτερα, αν δεν υπήρχε η διεθνής υποστήριξη που συνδεόταν με τον Ψυχρό Πόλεμο. Χάρη στη σκληρή αντικομμουνιστική του στάση, το Τόγκο του Eyadéma ήταν αποδέκτης μεγάλης αναπτυξιακής βοήθειας από τη Δύση (και ιδιαίτερα τη Γαλλία).

Οι περισσότερες χώρες της Αφρικής είχαν γίνει ανεξάρτητες μέχρι το 1975. Το διάστημα 1957-75 ήταν η εποχή του Ψυχρού Πολέμου και η ήπειρος δεν κατάφερε να μείνει ανεπηρέαστη. Με την πρώτη ματιά δεν υπήρχε λόγος η Αφρική να εμπλακεί στη σύγκρουση Ανατολής-Δύσης. Η ήπειρος ήταν πολύ φτωχή και γεωγραφικά πολύ περιφερειακή για να απασχολήσει τους πρωταγωνιστές του διπολικού κόσμου. Ωστόσο, με δεδομένη την πυρηνική ισορροπία του τρόμου στο βόρειο ημισφαίριο, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Σοβιετική Ένωση αναζήτησαν στρατηγικά πλεονεκτήματα αλλού.

Η διπλωματία των ανεξάρτητων αφρικανικών κρατών είχε ανέκαθεν δύο στόχους: πρώτον, να εξασφαλίσει την επιβίωση του κράτους και, δεύτερον, να εγγυηθεί τη διατήρηση των καθεστώτων στην εξουσία. Το κρίσιμο ζήτημα για τους Αφρικανούς ήταν εάν θα επέλεγαν την ουδετερότητα ή την ταύτιση με μια από τις δύο υπερδυνάμεις. Για τους περισσότερο ισχυρούς ηγέτες, όπως ο Τζούλιους Νυερέρε της Τανζανίας και ο Κένεθ Κάουντα της Ζάμπιας, η ένταξη στο Κίνημα των Αδεσμεύτων ήταν μια ρεαλιστική επιλογή. Άλλωστε στη δεκαετία του '60, ο φόβος της επανάληψης των εκμεταλλευτικών σχέσεων της αποικιοκρατίας, αυτήν τη φορά από τη Δύση ή την Ανατολή ήταν κυρίαρχος. Για τις αφρικανικές ελίτ ο περιορισμός της εξάρτησης από το εξωτερικό ήταν βασική προτεραιότητα (Harris, 1970: 60-82). Ωστόσο, καθώς οι υψηλές προσδοκίες για τα οφέλη από το τέλος της αποικιοκρατίας σταδιακά διαψεύστηκαν και ο ανταγωνισμός των υπερδυνάμεων κλιμακώθηκε, οι αφρικανοί ηγέτες υποχρεώθηκαν να επιλέξουν κάποια από τις δύο πλευρές του διπολικού ανταγωνισμού και, στην περίπτωση των γαλλόφωνων χωρών, να ενισχύσουν τους δεσμούς τους με το Παρίσι.

Όπως εύστοχα το έθεσε ο Πρόεδρος του Γκαμπόν Ομάρ Μπόνγκο:

«παρά τη συμμετοχή ενός σημαντικού αριθμού αφρικανικών κρατών στο Κίνημα των Αδεσμεύτων, στην πραγματικότητα όλοι επέλεξαν να ευθυγραμμιστούν με ένα από τα δύο μεγάλα στρατόπεδα».

Έτσι, ο ανταγωνισμός επεκτάθηκε στην Αφρική. Και παρά το γεγονός ότι καθόλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου η ήπειρος παρέμεινε σχετικά χαμηλά στις προτεραιότητες τόσο της Ουάσιγκτον όσο και της Μόσχας, οι συνέπειες της εμπλοκής τους στην Αφρική είχαν δραματικές συνέπειες. Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα είναι η κρίση στο Κονγκό (1960-1).

Η κρίση στο Κονγκό

Το Σεπτέμβριο του 1961 ο Σουηδός Dag Hammarskjöld, δεύτερος Γενικός Γραμματέας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, ταξίδεψε για τέταρτη φορά στην επαρχία της Κατάνγκα του - πρόσφατα τότε - ανεξάρτητου Κονγκό, προκειμένου να διαπραγματευθεί μια εκκενρία ανάμεσα στους αντάρτες του Μόιζε Τσόμπε και των δυνάμεων του ΟΗΕ. Το αεροσκάφος που τον μέτεφερε κατέπεσε στη Βόρεια Ροδεσία (σημερινή Ζάμπια) και όλοι οι επιβάτες του σκοτώθηκαν. Υπάρχουν ενδείξεις ότι το αεροπλάνο καταρρίφθηκε. Ο πρώην πρόεδρος των ΗΠΑ, Χάρυ Τρούμαν, δήλωσε ότι «τον σκότωσαν ενώ ήταν κοντά στο να πετύχει κάτι». Πιο πρόσφατα, άλλοι υποστήριξαν ότι ο Hammarskjöld υπήρξε θύμα μιας συνωμοσίας στην οποία συμμετείχαν εταιρείες που δραστηριοποιούνταν στην εξόρυξη χαλκού στην Κατάνγκα, όπως η βελγική Union Minière (Hughes, 2001). Καθώς τελευταία προέκυψαν νέα στοιχεία, τον Μάρτιο του 2015, ο νυν ΓΓ του ΟΗΕ Μπαν Κι Μουν ανέθεσε σε μια Ανεξάρτητη Επιτροπή Εμπειρογνομόνων την επανεξέταση των συνθηκών του πρόωρου θανάτου του (Feeney, 2015).

Ο θάνατος του Hammarskjöld δεν είναι το μοναδικό μυστήριο της κρίσης στο Κονγκό (1960-1). Ένα άλλο μυστήριο αφορά το ρόλο της CIA και της βελγικής κυβέρνησης στην εκτέλεση του πρώτου εκλεγμένου πρωθυπουργού της χώρας Πατρίς Λουμούμπα. Ο Λουμούμπα ήταν μέλος μιας πολύ μικρής μεσαίας τάξης του Βελγικού Κονγκό – των *evolues*. Η άνοδος του στην εξουσία ήταν μετεωρική: μέσα σε τέσσερα μόλις χρόνια εξελίχθηκε από υπάλληλος ταχυδρομείου σε ηγέτη μιας χώρας με την έκταση της Δυτικής Ευρώπης. Πριν αναλάβει τα ηνία της χώρας φυλακίστηκε δύο φορές – την πρώτη για υπεξαίρεση και τη δεύτερη για τις πολιτικές του δραστηριότητες. Το 1958 ίδρυσε με άλλους *evolues* ένα πολιτικό κόμμα, το Εθνικό Κίνημα του Κονγκό (MNC) που κέρδισε τις πρώτες εκλογές που διεξήχθησαν λίγο πριν την παραχώρηση της ανεξαρτησίας. Η νίκη του δεν ήταν τυχαία: το MNC ήταν ίσως το μοναδικό πολιτικό κόμμα το οποίο δεν βασιζόταν σε μια συγκεκριμένη φυλή (εθνότητα) (Freund, 1998: 200).

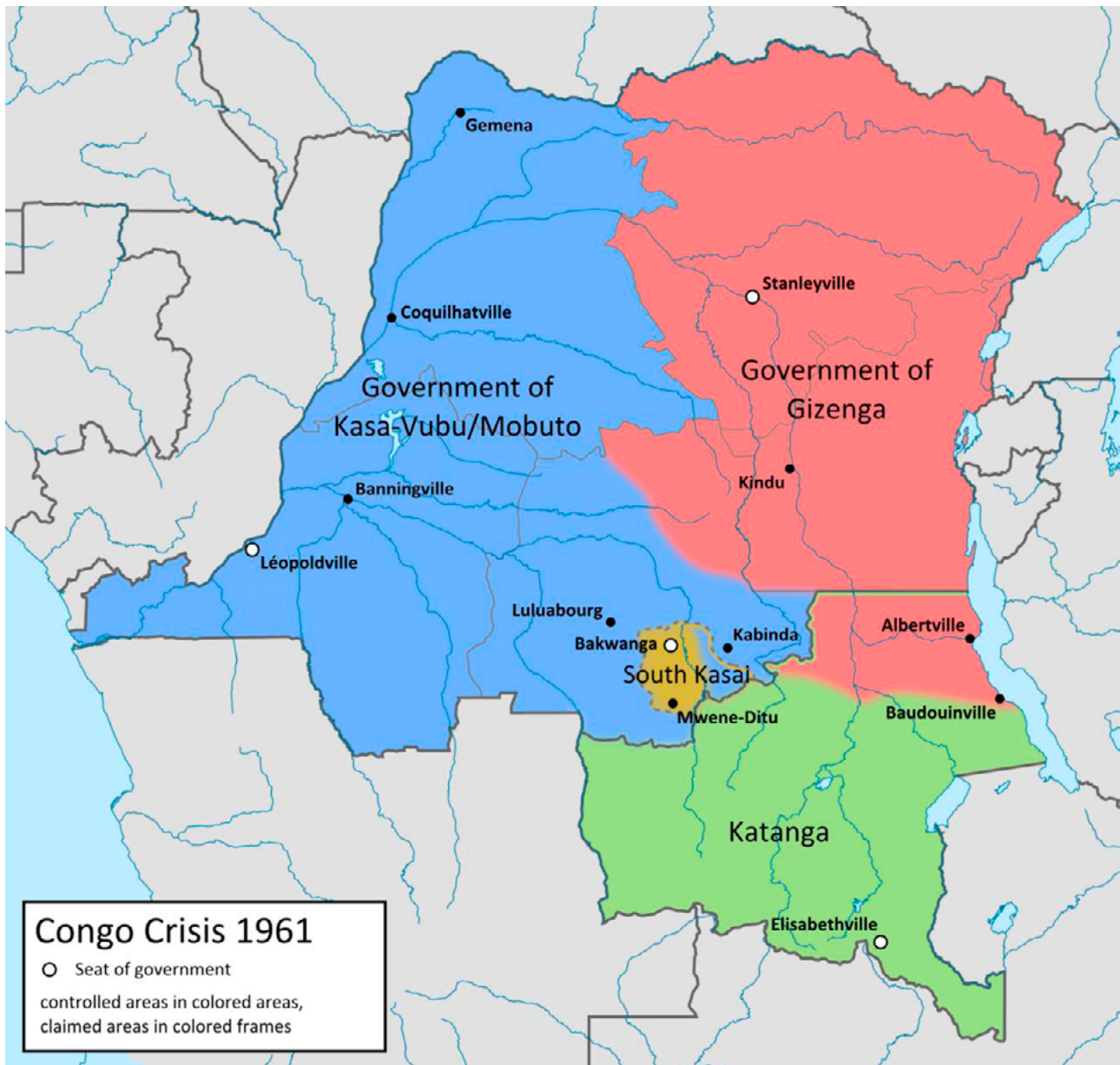
Από το 1908, όταν ο Βασιλιάς Λεοπόλδος ο Β΄ παρέδωσε την «προσωπική κτήση» του στη βελγική κυβέρνηση, οι συνθήκες βελτιώθηκαν σημαντικά. Ωστόσο το 1960 η χώρα είχε μόνο 30 αποφοίτους πανεπιστημίου (Meredith, 2005: 101). Αντιμέτωπη με τα αιτήματα των ιθαγενών, οι Βρυξέλλες εμφανίστηκαν πρόθυμες να παραχωρήσουν την ανεξαρτησία στην αποικία αλλά με αντάλλαγμα οι βασικοί πυλώνες του αποικιακού κράτους – η γραφειοκρατία, ο στρατός και η οικονομία – να παραμείνουν σε βελγικά χέρια.

Στους εορτασμούς για την ανεξαρτησία, παρουσία του βασιλιά και του πρωθυπουργού του Βελγίου, ο Λουμούμπα έβγαλε μια ομιλία όπου καταδίκασε τη βελγική αποικιοκρατία με πολύ σκληρούς χαρακτηρισμούς. «*Nous ne sommes plus vos singes*» είπε ο Λουμούμπα στο Βασιλιά Baudouin στο Palais de Nation στις Βρυξέλλες – «Δεν είμαστε πλέον οι μαϊμούδες σας».

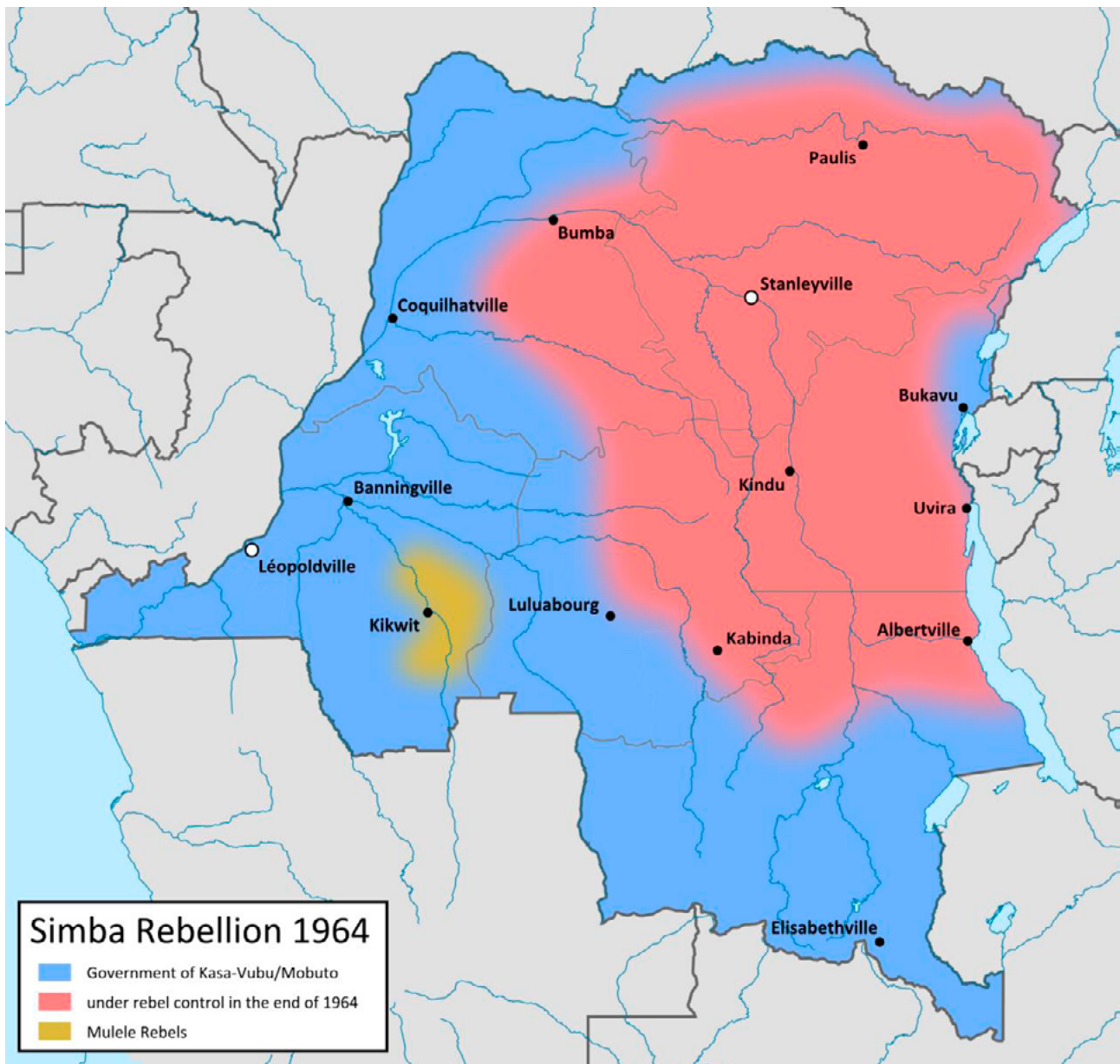
Λόγω των χαμηλών αμοιβών και των περιορισμένων προοπτικών ανέλιξης, οι ιθαγενείς του στρατού – στον οποίο ήταν επικεφαλής 1.100 Βέλγοι αξιωματικοί – στασίασαν. Ο βέλγος διοικητής της Force Publique Στρατηγός Emile Jannsens ζήτησε «απόλυτη πειθαρχία», γράφοντας σε έναν μαυροπίνακα «Πριν την ανεξαρτησία = Μετά την ανεξαρτησία» (Meredith, 2005: 102). Ο Λουμούμπα κατηγορήσε τους Βέλγους αξιωματικούς για εξέγερση, απέπεμψε τον Jannsens και διόρισε αρχηγό του Γενικού Επιτελείου έναν από τους βοηθούς του, τον επιλοχία Τζόζεφ Μομπούτου. Παρά αυτές τις αλλαγές, η ανταρσία των ιθαγενών του στρατού επεκτάθηκε με επιθέσεις σε βέλγους ιερείς και βιασμούς μοναχών. Πανικόβλητοι, χιλιάδες λευκοί εγκατέλειψαν τη χώρα. Ο Λουμούμπα ήταν πεπεισμένος ότι το Βέλγιο θα επιχειρούσε να ανακτήσει την εξουσία. Διέκοψε τις διπλωματικές σχέσεις με την πρώην μητρόπολη και δήλωσε ότι ήταν πλέον σε πόλεμο.

Στις 11 Ιουλίου η κρίση κλιμακώθηκε. Μετά από συνεννόηση με το Βέλγιο και την υποστήριξη βελγικών μεταλλευτικών εταιρειών, ο διοικητής της Κατάνγκα Μόιζε Τσόμπε ανακήρυξε την ανεξαρτησία της επαρχίας που, λόγω του πλούσιου υπεδάφους της, ήταν η πλουσιότερη του Κονγκό. Βελγικές στρατιωτικές δυνάμεις απόπλισαν και απέλασαν τους στρατιώτες της Force Publique και άρχισαν να εκπαιδεύουν μια τοπική πολι-

τοφυλακή. Ωστόσο οι Βρυξέλλες απέφυγαν να αναγνωρίσουν την Κατάνγκα ως ανεξάρτητο κράτος. Ο κύριος σκοπός των Βέλγων ήταν να απομονώσουν την επαρχία από το χάος που κατέκλυζε το υπόλοιπο Κονγκό και να προστατεύσουν τις δυτικές επενδύσεις. Απελπισμένος, ο Λουμούμπα απευθύνθηκε στα Ηνωμένα Έθνη, ζητώντας βοήθεια. Ο Hammarskjöld έδρασε με απίστευτη ταχύτητα: μέσα σε λίγες μέρες ο ΟΗΕ οργάνωσε και απέστειλε την πρώτη ειρηνευτική δύναμη με σημαντικό αριθμό ενόπλων στην ιστορία του Οργανισμού, μια δύναμη αποτελούμενη κυρίως από Αφρικανούς. Ο Λουμούμπα όμως πίεσε τα Ηνωμένα Έθνη να εκδιώξουν τις βελγικές δυνάμεις. Ο επικεφαλής της δύναμης του ΟΗΕ Λουίς Μπούντσε, ένας Αφροαμερικανός που το 1949 είχε κερδίσει το Νόμπελ Ειρήνης, ανέφερε ότι «ο Λουμούμπα ήταν τρελός και αντιδρούσε σαν παιδί» (Meredith, 2005: 104). Στις 17 Ιουλίου ο Λουμούμπα εξέδωσε ένα τελεσίγραφο, όπου απειλούσε ότι, αν ο ΟΗΕ δεν απομάκρυνε όλες τις βελγικές δυνάμεις από το Κονγκό εντός 48 ωρών, θα προσκαλούσε τη Σοβιετική Ένωση να επέμβει.

Χάρτης 2.1 Η κρίση στο Κονγκό, Α' Φάση (https://en.wikipedia.org/wiki/File:Kongo_1961_map_en.png)

Χάρτης 2.2 Η κρίση στο Κονγκό, Β' Φάση (https://en.wikipedia.org/wiki/File:Kongo_1964_map_en.png)

Αυτό έφερε το Κονγκό στο επίκεντρο του Ψυχρού Πολέμου. Στις 22 Ιουλίου, σε μια συνάντηση του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας των ΗΠΑ υπό τον Πρόεδρο Λικ Αϊζενχάουερ στην Ουάσιγκτον, ο επικεφαλής της CIA Άλλεν Ντάλλες περιέγραψε τον Λουμούμπα ως «Κάστρο ή κάτι χειρότερο» και προσέθεσε ότι «είναι ασφαλές να υποθέσουμε ότι έχει εξαγοραστεί από τους κομμουνιστές» (Meredith, 2005: 104). Ακολούθησε μια επίσκεψη του Λουμούμπα στην Ουάσιγκτον, η οποία απέτυχε πλήρως να αλλάξει την εικόνα. Αμερικανοί αξιωματούχοι περιέγραψαν τον πρωθυπουργό του Κονγκό ως «μια ανορθολογική, σχεδόν ψυχωτική προσωπικότητα» (Meredith, 2005: 104). Τελικά οι βελγικές δυνάμεις αποσύρθηκαν από το Κονγκό. Οι διαμάχες του Λουμούμπα όμως με τον ΟΗΕ συνεχίστηκαν με αιτήματα για υποστήριξη, απειλές και τελεσίγραφα. Ο Hammarskjöld φοβήθηκε ότι ο Λουμούμπα θα καταστρέψει όχι μόνο το Κονγκό αλλά και τον ίδιο τον ΟΗΕ.

Στις 15 Αυγούστου, αντιμετωπίζοντας ένα άλλο αποσχιστικό κίνημα στα ανατολικά της χώρας, στο Νότιο Κασάι, μια επαρχία πλούσια σε διαμάντια, ο Λουμούμπα πήρε τη μοιραία απόφαση να ζητήσει από τη Σοβιετική Ένωση άμεση βοήθεια. Σε μια συνάντηση στο Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας, ο Αϊζενχάουερ ζήτησε από τη CIA να «εξαλείψει» (eliminate) τον Λουμούμπα. Στο μεταξύ οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στο Νότιο Κασάι οδήγησαν σε μαζικές σφαγές και σε ένα κύμα 250.000 προσφύγων. Ο Hammarskjöld περιέγραψε τα γεγονότα ως «έχοντα τα χαρακτηριστικά γενοκτονίας». Με την υποστήριξη της CIA και σε συνεννόηση με αξιωματούχους του ΟΗΕ, ο 29-χρονος αρχηγός του στρατού, πρώην προστατευόμενος του Λουμούμπα, συνταγματάρχης Μομπούτου, κατέλαβε την εξουσία. Μια από τις πρώτες του κινήσεις ήταν η απέλαση όλων των Ρώσων και Τσέχων αξιωματούχων από τη χώρα.

Ο Λουμούμπα τέθηκε σε κατ' οίκον περιορισμό. Πήρε τη μοιραία όμως απόφαση να αποδράσει. Ωστόσο συνελήφθη από στρατιώτες πιστούς στο Μομπούτου και στάλθηκε πρώτα στη Λεοπόντβιλ (σημερινή Κινσάσα), όπου εμφανίστηκε μπροστά σε δημοσιογράφους και διπλωμάτες αλυσοδεμένος πίσω από ένα φορητό, αιμορραγώντας και χωρίς τα γυαλιά του. Στη συνέχεια μεταφέρθηκε στη βίλα του Μομπούτου όπου νεαροί στρατιώτες συνέχισαν να τον βασανίζουν μπροστά στις τηλεοπτικές κάμερες. Ο Βέλγος Υπουργός Αφρικανικών Υποθέσεων έγραψε στον Τσόμπε στην Κατάγγκα να δεχθεί τον Λουμούμπα χωρίς καθυστέρηση. Επρόκειτο για θανατική καταδίκη. Μετά από κάποιο δισταγμό, ο Τσόμπε δέχθηκε. Ο Λουμούμπα μεταφέρθηκε αεροπορικώς στην Ελίζαμπεθβίλ (σημερινό Λουμουμπάσι). Κατά τη διάρκεια της διαδρομής βασανίστηκε για πολλοστή φορά. Λίγο αργότερα εκτελέστηκε από ένα απόσπασμα με επικεφαλής ένα βέλγο μισθοφόρο παρουσία του Τσόμπε. Το πτώμα τοποθετήθηκε σε οξύ από τα γειτονικά βελγικά ορυχεία και ό,τι απέμεινε ρίχτηκε στη φωτιά. Ήταν ένα φρικτό τέλος για έναν εκλεγμένο πρωθυπουργό – θύμα της έλλειψης κατανόησης των διεθνών ισορροπιών του Ψυχρού Πολέμου. Ο Τσόμπε θα γινόταν αργότερα για λίγο πρωθυπουργός του Κονγκό. Η ενότητα της χώρας είχε διατηρηθεί. Και η επιρροή της Σοβιετικής Ένωσης είχε αποτραπεί.

Η Σοβιετική Ένωση και άλλες κομμουνιστικές χώρες

Η Σοβιετική Ένωση παρουσίασε τον εαυτό της ως τον φυσικό σύμμαχο των ανεξάρτητων κρατών της Αφρικής. Άλλωστε η τσαρική Ρωσία δεν είχε αποικίες στην Αφρική. Και το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης συμμεριζόταν τα αντιιμπεριαλιστικά συνθήματα των αφρικανών εθνικιστών.

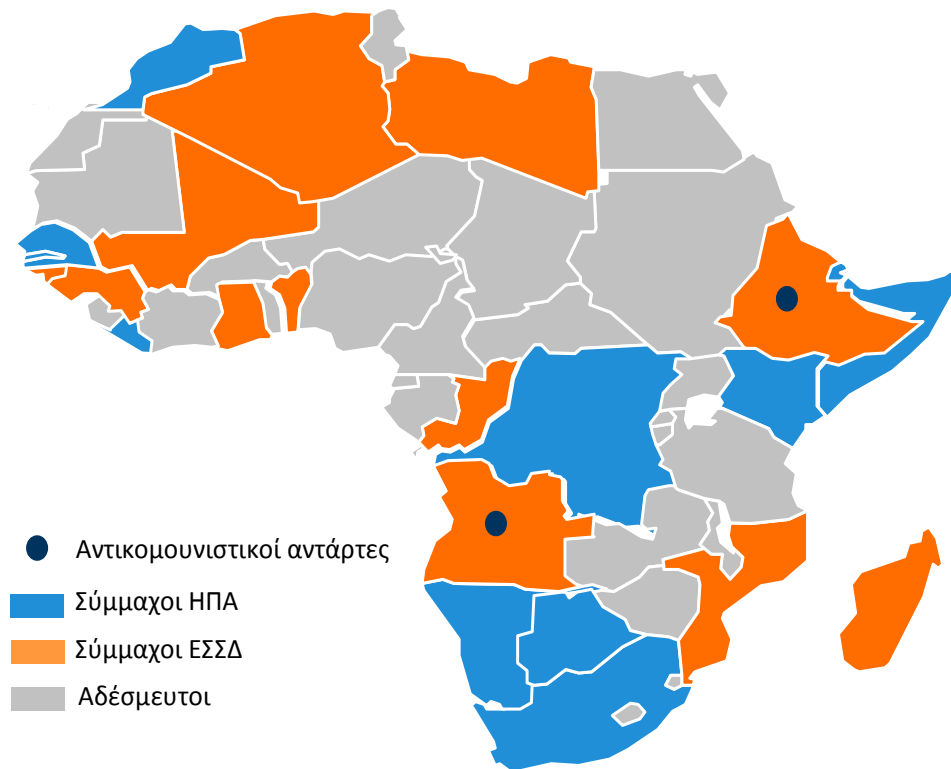
Από την άλλη πλευρά, ο σοσιαλισμός ήταν πολύ λογικό να φανεί ελκυστικός στους αφρικανούς ηγέτες. Η ταξική πάλη και η εκμετάλλευση και η προοπτική μιας κοινωνίας όπου θα επικρατεί η ισότητα και η κοινωνική δικαιοσύνη ήταν προσφιλή θέματα για πάρα πολλούς αφρικανούς διανοούμενους. Η αποικιοκρατία ταυτιζόταν με τον καπιταλισμό, ενώ η ανεξαρτησία και η οικονομική ανάπτυξη υπό την καθοδήγηση ενός παρεμβατικού κράτους θεωρούνταν ότι θα οδηγούσαν σε μια ευημερούσα και δίκαιη κοινωνία.

Έτσι πολλοί αφρικανοί ηγέτες – όπως ο Νκρούμα στη Γκάνα - υιοθέτησαν σοσιαλιστικές πολιτικές και η Μόσχα έσπευσε να παράσχει υποστήριξη. «Αδελφικές σχέσεις» αναπτύχθηκαν ανάμεσα στην ΕΣΣΔ και τις κυβερνήσεις της Γκάνας, του Μάλι και της Γουινέας και, αργότερα, με τις μαρξιστικές-λενινιστικές κυβερνήσεις της Αγκόλας, της Αιθιοπίας και της Μοζαμβίκης. Η Μόσχα επιχείρησε να προωθήσει τη δική της εκδοχή του σοσιαλισμού στην Αφρική. Παράλληλα χρησιμοποίησε τη διπλωματία και την αναπτυξιακή και στρατιωτική βοήθεια, για να αποδυναμώσει τις σχέσεις των αφρικανικών χωρών με τις πρώην αποικιοκρατικές δυνάμεις. Στις δεκαετίες του '50 και του '60, η Σοβιετική Ένωση προσπάθησε να εκμεταλλευθεί ευκαιρίες, για να διευρύνει την επιρροή της στην ήπειρο. Στην Αίγυπτο, η Μόσχα βοήθησε το καθεστώς Νάσερ να κατασκευάσει το Μεγάλο Φράγμα του Ασουάν. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία είχαν αποχωρήσει από την κατασκευή του φράγματος όταν η Αίγυπτος δέχθηκε ένα φορτίο όπλων από την Τσεχοσλοβακία (Thomson, 2000: 144). Επίσης, η Σοβιετική Ένωση έγινε ο πάτρωνας της Γουινέας, όταν ο Σεκού Τουρέ αποφάσισε να διακόψει πλήρως τις σχέσεις της χώρας του με τη Γαλλία.

Πάντως, παρά τις σχέσεις που αναπτύχθηκαν με τη Μόσχα, δεν υπήρχε ούτε ένας μαρξιστής-λενινιστής ηγέτης στην πρώτη γενιά των αφρικανών ηγετών της δεκαετίας του '60. Οι αφρικανικές ελίτ στα πρώτα τους βήματα στράφηκαν στην αναζήτηση κάποιας μορφής «αφρικανικού σοσιαλισμού», πιο κατάλληλου για τις ιδιαιτερότητες των αγροτικών και εθνοτικά διαιρεμένων κοινωνιών τους. Ο Τζούλιους Νυερέρε της Τανζανίας προσπάθησε να εφαρμόσει – σε μεγάλο βαθμό ανεπιτυχώς – ένα αφρικανικό είδος κολλεκτιβοποίησης (ujamaa) και ο Κένεθ Κάουντα στη Ζάμπια αύξησε τις δημόσιες δαπάνες με τα έσοδα των ορυχείων χαλκού.

Μόνο στη δεκαετία του '70, η Μόσχα κατάφερε να εκμεταλλευθεί την πολιτική αστάθεια που δημιουργήθηκε με την ανεξαρτησία των κτήσεων της Πορτογαλίας και την ανατροπή του Χαϊλέ Σελασιέ στην Αιθιοπία, για να προωθήσει τον σοβιετικού τύπου σοσιαλισμό. Η Αγκόλα και η Μοζαμβίκη υπήρξαν αποδέκτες μεγάλων ποσών σοβιετικής βοήθειας η οποία ήταν αποφασιστικής σημασίας προκειμένου τα μαρξιστικά-λενινιστικά καθεστώτα τους να αντισταθούν σε «αντεπαναστατικές» δυνάμεις. Σε μια περίοδο δεκατριών ετών, η σοβιετική στρατιωτική βοήθεια στην Αιθιοπία ξεπέρασε τα 11 δισεκατομμύρια δολάρια – και μαζί με τα κουβανικά στρατεύματα – έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη νίκη στον πόλεμο με τη Σομαλία (Keller, 1992).

Η Μόσχα εφοδίασε επίσης με όπλα απελευθερωτικά κινήματα της νοτιότερης Αφρικής (όπως το ANC στη Νότια Αφρική, το SWAPO στη Ναμίμπια και το ZAPU στη Ζιμπάμπουε) που επιδίωκαν να ανατρέψουν κυβερνήσεις λευκών μειοψηφιών. Παράλληλα, η Σοβιετική Ένωση απέκτησε πρόσβαση σε αεροδρόμια και λιμάνια και βελτίωσε ιδιαίτερα τη δυνατότητά της να παρακολουθεί τις κινήσεις των δυτικών πλοίων στον Ατλαντικό. Τέλος και άλλα, μη μαρξιστικά καθεστώτα της Αφρικής έγιναν αποδέκτες σημαντικής σοβιετικής στρατιωτικής βοήθειας.

Χάρτης 2.3 Σύμμαχοι των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ στη δεκαετία του '80

Η Σοβιετική Ένωση δεν ήταν η μόνη κομμουνιστική χώρα που ενεπλάκη στην Αφρική την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της Κούβας η οποία, εν μέρει για ιδεολογικούς λόγους, έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τις αφρικανικές εξελίξεις. Χιλιάδες κουβανοί γιατροί, μηχανικοί, δάσκαλοι και γιατροί, εστάλησαν για να βοηθήσουν στην οικοδόμηση του αφρικανικού σοσιαλισμού. Μάλιστα, η Αβάνα αποδείχθηκε πρόθυμη να στείλει και στρατιωτικές δυνάμεις στην ήπειρο. Περίπου 50.000 Κουβανοί στρατιώτες αναπτύχθηκαν στην Αγκόλα και την Αιθιοπία από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και μετά. Στην Αγκόλα, οι Κουβανοί βοήθησαν τις κυβερνητικές δυνάμεις να αποκρούσουν την εισβολή νοτιοαφρικανικών μονάδων που είχαν με τη σειρά τους επέλθει, για να υποστηρίξουν τους αντάρτες της UNITA.

Η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας έδειξε επίσης ενδιαφέρον για την Αφρική. Η μαοϊκή Κίνα, μετά τη ρήξη με τη Μόσχα το 1961, προσπάθησε να προωθήσει τη δική της εκδοχή του σοσιαλισμού στην ήπειρο. Σε γενικές γραμμές, η παρουσία της ήταν πιο διακριτική από της Σοβιετικής Ένωσης και της Κούβας. Χιλιάδες Κινέζοι δάσκαλοι και μηχανικοί (αλλά όχι στρατιώτες) εστάλησαν σε διάφορες αφρικανικές χώρες. Το έργο-σύμβολο της κινεζικής βοήθειας στην Αφρική ήταν η σιδηροδρομική γραμμή Λουζάκας (Ζάμπια) – Νταρ ες Σαλαάμ, ένα έργο μήκους 1.680 χιλιομέτρων που δυτικές κυβερνήσεις είχαν απορρίψει ως τεχνικά πολύ δύσκολο και υπερβολικά ακριβό (Thompson, 2000: 145). Η ολοκλήρωση της σιδηροδρομικής σύνδεσης έδωσε τη δυνατότητα στη Ζάμπια να αποκτήσει πρόσβαση στη θάλασσα χωρίς να χρειάζεται να μεταφέρει προϊόντα μέσω της Ροδεσίας και της Νότιας Αφρικής στις οποίες την εξουσία κατείχαν λευκές μειοψηφίες. Ωστόσο, η μεγάλη αναστάτωση που προκάλεσε η Πολιτιστική Επανάσταση (1966-76) δεν επέτρεψε στην Κίνα να ακολουθήσει μια συνεπή αφρικανική πολιτική και η ανάληψη της εξουσίας από τον Ντενγκ Σιάο Πινγκ δεν βοήθησε σ' αυτήν την κατεύθυνση, καθώς το Πεκίνο επικεντρώθηκε σε εσωτερικές μεταρρυθμίσεις.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες

Η βασική προτεραιότητα της εξωτερικής πολιτικής των Ηνωμένων Πολιτειών στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου ήταν η «ανάσχεση» (containment) του «κομμουνιστικού κινδύνου». Παρά το γεγονός ότι η Αφρική δεν αποτέλεσε ποτέ προτεραιότητα, η Ουάσιγκτον δεν επιθυμούσε σε καμία περίπτωση να δει αφρικανικές χώρες να μετατρέπονται σε σοβιετικούς δορυφόρους. Για τους αμερικανούς διαμορφωτές πολιτικής μια τέτοια εξέλιξη θα μπορούσε σταδιακά να ανατρέψει την ισορροπία δυνάμεων και θα έπρεπε να αποφευχθεί. Οι ΗΠΑ επέλεξαν να στηρίξουν μερικές χώρες που θεώρησαν κομβικής σημασίας: το Ζαΐρ, την Κένυα, το Μαρόκο,

πρώτα την Αιθιοπία και στη συνέχεια – όταν αυτή στράφηκε στην ΕΣΣΔ - τον αντίπαλό της, τη Σομαλία. Η Ουάσιγκτον παρείχε σ' αυτές τις χώρες διπλωματική υποστήριξη και σημαντική οικονομική βοήθεια. Για παράδειγμα, οι ΗΠΑ στήριζαν τις μαροκινές διεκδικήσεις στη Δυτική Σαχάρα. Καθώς το Μαρόκο θεωρούνταν ένας σημαντικός σύμμαχος της Δύσης, η Ουάσιγκτον βοήθησε το βασιλιά Χασάν το ΙΙ να αποκρούσει τους αντάρτες του Πολισάριο στη δεκαετία του '80. Με αμερικανική βοήθεια οι Μαροκινοί ύψωσαν 1.500 χιλιόμετρα βαριά εξοπλισμένων αμμιολόφων. Οι αμμιολοφοί οδήγησαν σ' έναν πόλεμο φθοράς. Όταν το 1991 υπογράφηκε μια εκεχειρία ανάμεσα στις δύο πλευρές, πάνω από 10.000 άνθρωποι είχαν χάσει τη ζωή τους. Αλλά και η πληθυσμιακή σύνθεση της Δυτικής Σαχάρας είχε αλλάξει καθώς το Μαρόκο είχε στείλει δεκάδες χιλιάδες εποίκους να εγκατασταθούν σε περιοχές που είχε υπό τον έλεγχό του. Από την άλλη πλευρά, η συντριπτική πλειοψηφία των Σαχράουϊ συνέχισε να κατοικεί στην Αλγερία.

Παράλληλα, οι αμερικανικές κυβερνήσεις προσπάθησαν να αποτρέψουν την άνοδο ριζοσπαστικών ομάδων στην εξουσία. Στην κρίση του Κονγκό που προκλήθηκε από τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας της Κατάγκας, η Ουάσιγκτον ενθάρρυνε τόσο τη δολοφονία του πρωθυπουργού Πατρίς Λουμούμπα όσο και την άνοδο στην εξουσία του Στρατηγού – πλέον - Μομπούτου Σέσε Σέκο. Η εμπλοκή στο Κονγκό στη δεκαετία του '70 είναι κλασικό παράδειγμα της αμερικανικής πολιτικής στην Αφρική. Οι ΗΠΑ έδωσαν βοήθεια σε αφρικανικά καθεστώτα με βάση τις στρατηγικές προτεραιότητες του Ψυχρού Πολέμου, αδιαφορώντας για τον αυταρχικό τους χαρακτήρα και τις συστηματικές παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Όπως λέγεται ότι το έθεσε με κυνικό τρόπο ο Πρόεδρος Λίντον Τζόνσον: «μπορεί να είναι μπάσταρδοι, αλλά τουλάχιστον είναι οι δικοί μας μπάσταρδοι». Παρά το γεγονός ότι η αμερικανική υποστήριξη στον Μομπούτου στέρησε τη Σοβιετική Ένωση από ευκαιρίες επιρροής, ωστόσο συνέβαλε στη διατήρηση ενός κλεπτοκρατικού καθεστώτος για πολλές δεκαετίες. Επίσης, παρά το γεγονός ότι δημοσίως οι ΗΠΑ καταδίκαιαν το απαρχαίνι στη Νότια Αφρική, ήταν στην πραγματικότητα απρόθυμες να στραφούν εναντίον του ρατσιστικού καθεστώτος – αν και η κυβέρνηση Τζίμι Κάρτερ, με την έμφαση που έδινε στο σεβασμό των ανθρώπινων δικαιωμάτων ήταν σαφέστερα πιο επικριτική στο λευκό καθεστώς από την κυβέρνηση Ρέγκαν. Η πολιτική της ανάσχεσης του κομμουνισμού ήταν κυρίαρχη στην αμερικανική πολιτική προς την Αφρική καθόλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Ωστόσο, οι Ηνωμένες Πολιτείες θεωρούσαν ότι η αποτροπή της «κομμουνιστικής επέκτασης» στην Αφρική ήταν κυρίως ευθύνη των Ευρωπαίων (Schraeder, 1996: 147).

Γαλλία και Βρετανία

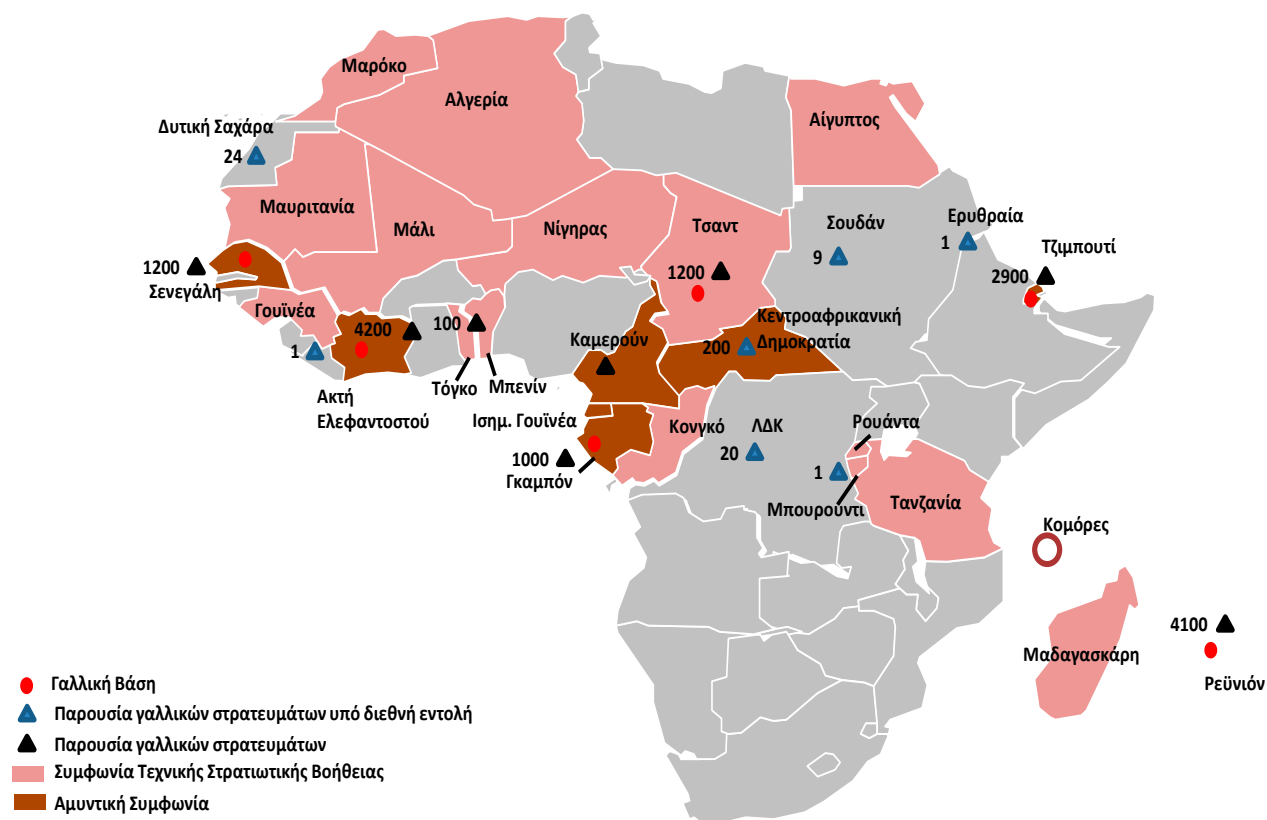
Οι δύο μεγάλες πρώην αποικιοκρατικές δυνάμεις, η Βρετανία και η Γαλλία ακολούθησαν πολύ διαφορετικές πολιτικές προς την Αφρική. Η αδυναμία της Βρετανίας να επιβάλει τη θέλησή της στην Αίγυπτο μετά την εθνικοποίηση της Διώρυγας του Σουέζ από τον Νάσερ (1956), η συνακόλουθη διατάραξη των σχέσεών της με τις ΗΠΑ και οι απειλές του Χρουσώφ για πυρηνικό ολοκαύτωμα οδήγησαν στην παραίτηση του Πρωθυπουργού Άντονι Ήντεν και επηρέασαν την εξωτερική πολιτική της Βρετανίας που ίσως για πρώτη φορά συνειδητοποίησε πλήρως ότι ο κόσμος είχε αλλάξει. Μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η Βρετανία συνέχισε να θεωρεί τον εαυτό της μεγάλη δύναμη, αλλά οι οικονομικοί πόροι που είχε στη διάθεσή της, για να επιβεβαιώσει αυτόν τον ρόλο, ήταν περιορισμένοι.

Η βρετανική κυβέρνηση προσδοκούσε – τουλάχιστον στη δεκαετία του '50 – ότι η Κοινοπολιτεία θα μπορούσε να αποτελέσει μια «πολιτική οντότητα», όπου το Λονδίνο θα έπαιζε τον πρωτεύοντα ρόλο. Ωστόσο η ανεξαρτησία της Ινδίας το 1947 και η μετατροπή της σε μια «ουδέτερη» ασιατική δύναμη, αλλά και η άρνηση της Αιγύπτου και του Σουδάν να γίνουν μέλη της Κοινοπολιτείας υπέσκαψαν τις βρετανικές προσδοκίες. Το 1960, ο βρετανός συντηρητικός πρωθυπουργός Χάρολντ Μακμίλαν, μετά από μια περιοδεία στην Αφρική, έκανε μια περίφημη ομιλία στο Κοινοβούλιο της Νότιας Αφρικής, όπου επιβεβαίωσε την αλλαγή πολιτικής:

«Ο 'άνεμος της αλλαγής' πνέει σε αυτήν την ήπειρο απ' άκρη σ' άκρη», είπε, «και, είτε μας αρέσει είτε όχι, η άνοδος της εθνικής συνείδησης είναι ένα πολιτικό γεγονός. Οφείλουμε να το αποδεχθούμε και να το λάβουμε υπ' όψιν μας στις εθνικές πολιτικές μας».

Σταδιακά η Κοινοπολιτεία μετατράπηκε σε ένα forum πολιτικών συζητήσεων με τους πολιτικούς των πρώην αποικιών της Αφρικής, της Ασίας και της Καραϊβικής να καταδικάζουν με έντονο τρόπο τη βρετανική πολιτική στη Ροδεσία και τη Νότια Αφρική (Young, 1995: 29).

Από τη δεκαετία του '60 και μετά, η Βρετανία αποδείχθηκε πολύ πιο απρόθυμη να παρέμβει στις πρώην αποικίες της από τη Γαλλία, ακολουθώντας μια πολιτική χαμηλών τόνων – με έμφαση στην οικονομική διπλωματία. Το Λονδίνο βοήθησε τις κυβερνήσεις της Κένυας, της Ταγκανίκας και της Ουγκάντας να καταστείλουν στρατιωτικές ανταρσίες το 1964, αλλά δεν ανταποκρίθηκε στις εκκλήσεις άλλων κρατών της Κοινοπολιτείας να επέμβει, για να ανατρέψει τον αρχηγό των λευκών εποίκων Ίαν Σμιθ ο οποίος ανακήρυξε μονομερώς την ανεξαρτησία της Ροδεσίας το 1965 (Thomson, 2000: 146).

Χάρτης 2.4 Γαλλικές στρατιωτικές βάσεις στην Αφρική και Αμυντικές Συμφωνίες

Οι σχέσεις της Γαλλίας με τις πρώην αποικίες της στην Αφρική στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου ήταν πολύ στενές. Η Γαλλία ανέπτυξε ένα είδος «δόγματος Μονρόε» για τη γαλλόφωνη Αφρική, θεωρώντας την ως «ζώνη δικής της επιρροής» (*domaine réservé* ή *pré carré*), που «έπρεπε» να μείνει μακριά από την επιρροή εχθρικών (όπως η ΕΣΣΔ) αλλά και φιλικών δυνάμεων (όπως οι ΗΠΑ) (Schraeder, 1996: 145). Ωστόσο, υπήρξαν ορισμένες φορές που η Γαλλία και οι ΗΠΑ συνεργάστηκαν στενά. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι το Τσαντ. Στη δεκαετία του '70 η Λιβύη του Καντάφι κλιμάκωσε την εμπλοκή της στα τεκταινόμενα σ' αυτήν τη χώρα της Κεντρικής Αφρικής. Στην περίοδο 1973-1987, όχι μόνον η Τρίτολη προσέφερε πολιτική και διπλωματική υποστήριξη σε διάφορες ένοπλες ομάδες του Τσαντ, αλλά και οι λιβυκές ένοπλες δυνάμεις ενεπλάκησαν σε μεγάλης κλίμακας στρατιωτικές επιχειρήσεις στο έδαφός του. Στην αρχή, για λόγους τακτικής, ο Hissene Habré, ένας από τους βόρειους πολέμαρχους του Τσαντ, συμμάχησε με τους Λίβυους. Αργότερα όμως, ζήτησε τη βοήθεια των Γάλλων και των Αμερικανών, για να αντιταχθεί στα επεκτατικά σχέδια της Λιβύης. Η σύγκρουση μεταξύ των δυνάμεων του Habré (με την υποστήριξη των ΗΠΑ, της Γαλλίας, του Σουδάν και του Ζαΐρ) και εκείνων της μεταβατικής κυβέρνησης του Goukouni Oueddei (με την υποστήριξη της Λιβύης) κυριάρχησε στο βόρειο Τσαντ τη δεκαετία του '80. Το 1981, ο Καντάφι ζήτησε από τον Goukouni να δεχθεί την ένωση Λιβύης και Τσαντ. Τα κράτη-μέλη του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας, ανήσυχια με τις εξελίξεις, έπεισαν τον Goukouni να αποδεχθεί μια αφρικανική ειρηνευτική δύναμη η οποία, υποτίθεται, θα τον προστάτευε από τους αντιπάλους του. Εντούτοις, η ειρηνευτική δύναμη παρέμεινε ουδέτερη και το 1982 ο Goukouni, χωρίς την υποστήριξη των Λίβυων, ανατράπηκε από τον Habré (Clapham, 1996: 115). Τελικά, το 1987, με την υποστήριξη Γαλλίας και ΗΠΑ, ο τελευταίος πέτυχε μια αποφασιστικής σημασίας νίκη κατά των δυνάμεων του Καντάφι, ουσιαστικά βάζοντας τέλος στις λιβυκές φιλοδοξίες. Η περίπτωση του Τσαντ δείχνει ότι σε σημαντικό βαθμό, οι σχέσεις Ουάσιγκτον και Παρισιού στην Αφρική δεν ήταν ανταγωνιστικές.

Πάντως, και παρά το γεγονός ότι η Γαλλο-Αφρικανική Κοινότητα που επιθυμούσε ο Ντε Γκωλ δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, η Γαλλία παρέμεινε ως η ξένη δύναμη με τη μεγαλύτερη επιρροή στην Αφρική καθόλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Οι δεσμοί ήταν εν μέρει ιδεολογικοί και συναισθηματικοί. Η αντίληψη της «πολιτισμικής αποστολής» (*mission civilisatrice*) που κατηύθυνε τη Γαλλία την περίοδο της αποικιοκρατίας παρέμεινε ζωντανή. Οι περισσότερες αφρικανικές αποικίες είχαν άλλωστε στηρίξει τον Στρατηγό Ντε Γκωλ και τους «Ελεύθερους Γάλλους» κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Και αρκετοί αφρικανοί ηγέτες της μετααποικιακής περιόδου, όπως ο Λεοπόλδος Σενγκόρ της Σενεγάλης και ο Félix Houphouët-Boi-

gny της Ακτής Ελεφαντοστού, είχαν διατελέσει βουλευτές στο Γαλλικό Κοινοβούλιο και υπουργοί γαλλικών κυβερνήσεων την περίοδο της αποικιοκρατίας.

Η γαλλική επιρροή στη μετααποικιακή γαλλόφωνη Αφρική βασίστηκε στην υλική, πολιτική, οικονομική και συμβολική ισχύ του Communauté Financière Africaine (CFA) φράγκου, στην παρουσία γαλλικών στρατιωτικών δυνάμεων και την αναπτυξιακή βοήθεια. Το CFA φράγκο έδωσε στα κράτη-μέλη της κοινής αυτής νομισματικής ζώνης ένα πλήρως μετατρέψιμο νόμισμα συνδεδεμένο με το γαλλικό φράγκο. Οι πρώην αποικίες της Γαλλίας απεμπόλησαν ουσιαστικά τη δυνατότητα να χαράσσουν τη δική τους νομισματική πολιτική, με αντάλλαγμα ένα βαθμό νομισματικής σταθερότητας, μιας σταθερότητας που απουσίαζε από άλλα μέρη της ηπείρου. Παράλληλα, και η Γαλλία ωφελήθηκε, καθώς εξασφάλισε μια σταθερή ροή πρώτων υλών σε ελεγχόμενες τιμές, ενώ οι γαλλικές επιχειρήσεις διατήρησαν το δικαίωμα να μεταφέρουν κέρδη και κεφάλαια στο εσωτερικό της ζώνης του φράγκου (Tordoff, 2002: 37). Σε ένα άλλο επίπεδο, η Γαλλία υπέγραψε στρατιωτικές συμφωνίες συνεργασίας σχεδόν με όλα τα κράτη της γαλλόφωνης Αφρικής, οι περισσότερες από τις οποίες εξακολουθούν να ισχύουν μέχρι και σήμερα, επιτρέποντας την άμεση στρατιωτική εμπλοκή της σε κράτη όπως το Μάλι. Παράλληλα το Παρίσι διατήρησε σχεδόν 13.000 γάλλους στρατιώτες στην ήπειρο κατανεμημένους σε μια σειρά από στρατιωτικές βάσεις στην Ακτή Ελεφαντοστού, το Γκαμπόν, τη Σενεγάλη, το Τόγκο, την Κεντροαφρικανική Δημοκρατία και το Τζιμπουτί.

Ίσως καμία άλλη χώρα της Αφρικής δεν είχε μεγαλύτερη σημασία για τη Γαλλία από το Γκαμπόν. Μετά την απώλεια της Αλγερίας, η γαλλική ενεργειακή ασφάλεια έγινε πλήρως εξαρτημένη από το πλούσιο σε κοιτάσματα πετρελαίου «Μαύρο Εμιράτο». Το κατά κεφαλήν εισόδημα του Γκαμπόν ήταν από τα υψηλότερα της Αφρικής και η χώρα θεωρούνταν μια όαση σταθερότητας σε μια ταραχώδη περιοχή. Οι αυταρχικές πρακτικές του πρώτου προέδρου της χώρας Léon M'ba προκάλεσαν ένα στρατιωτικό πραξικόπημα το 1964. Μια στρατιωτική επέμβαση της Γαλλίας αποκατέστησε τον M'ba και δημιούργησε τις συνθήκες για την ομαλή μετάβαση της εξουσίας σε έναν διάδοχο που είχαν επιλέξει οι σύμβουλοι του Σαρλ ντε Γκωλ, τον Albert-Bernard (αργότερα Omar) Bongo. Ως μέλος της αριθμητικά μικρής εθνότητας των Τέκέ, ο Bongo διέθετε το πλεονέκτημα της μη εμπλοκής στον ανταγωνισμό ανάμεσα στις μεγαλύτερες εθνότητες της χώρας, τους Myéné και τους Fang.

Πολλοί αναλυτές υποστήριξαν ότι το Γκαμπόν τουλάχιστον στις δεκαετίες του 1970 και του 1980 ήταν μόνον τυπικά ανεξάρτητο. Η Γαλλία κυριαρχούσε στο εμπόριο και τις επενδύσεις, ασκούσε μεγάλη επιρροή στις δυνάμεις ασφαλείας και τη δικαιοσύνη, το εκπαιδευτικό σύστημα και τους πολιτικούς θεσμούς της χώρας. Οι Γάλλοι πολίτες που ζούσαν στη χώρα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ήταν 370.000, δηλαδή πολύ περισσότεροι από ό,τι στην περίοδο της αποικιοκρατίας (50.000) (Yates, 1996). Υπό μια έννοια, το ανεξάρτητο Γκαμπόν ήταν μια φαντασίωση. Το 1968 ο Bongo ανακοίνωσε την κατάργηση του πολυκομματικού συστήματος της χώρας. Χάρη στα έσοδα από το πετρέλαιο και την υποστήριξη της Γαλλίας, κατάφερε να οικοδομήσει ένα πολύπλοκο σύστημα πελατειακών δικτύων που χαρακτηριζόταν από εκτεταμένη διαφθορά με τη συμμετοχή της γαλλικής κρατικής πετρελαϊκής εταιρείας ELF Aquitaine και τις στενές διασυνδέσεις με τη γαλλική πολιτική ελίτ. Σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις, στις δεκαετίες του '70 και του '80 πάνω από 25% των δημόσιων εσόδων του Γκαμπόν κατέληγαν σε ιδιωτικούς λογαριασμούς σε ξένες τράπεζες. Λίγο πριν τον θάνατό του το 2009, μετά από 32 χρόνια παραμονής στην εξουσία, ο Bongo ήταν ένας από τους πλουσιότερους ανθρώπους του πλανήτη, με δεκάδες ακίνητα στη Γαλλία και τεράστιες καταθέσεις σε ευρωπαϊκές τράπεζες.

Η ίδρυση από γκαμπονέζους εξόριστους και φοιτητές στη Γαλλία αντιπολιτευόμενων ομάδων δεν φάνηκε – τουλάχιστον αρχικά – να απειλεί το καθεστώς. Ωστόσο, η πτώση της διεθνούς τιμής του πετρελαίου στις αρχές της δεκαετίας του '80 περιόρισε τα δημόσια έσοδα κατά σχεδόν 50%. Η συνακόλουθη μείωση των δημόσιων δαπανών και η οικονομική κρίση προκάλεσαν έντονες κοινωνικές αντιδράσεις. Τον Ιανουάριο του 1990, απεργίες και διαδηλώσεις απείλησαν σοβαρά το καθεστώς. Ο Bongo, για να εκτονώσει την κατάσταση, αποφάσισε να νομιμοποιήσει μια σειρά από πολιτικές οργανώσεις. Ο θάνατος ενός ηγέτη της αντιπολίτευσης υπό περίεργες συνθήκες σε ένα κρατικό ξενοδοχείο προκάλεσε βίαιες ταραχές στο Port Gentil, θέτοντας σε κίνδυνο τις ζωές γάλλων εργαζομένων στις πετρελαϊκές εγκαταστάσεις. Το Παρίσι αποφάσισε και πάλι να παρέμβει στρατιωτικά, για να αποκαταστήσει την τάξη (Gardinier, 1997) και οι απεσταλμένοι του Προέδρου Μιτερράν έπεισαν τον Bongo να επιταχύνει τις δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις. Ο Bongo εξήλθε νικητής στις προεδρικές εκλογές του 1993 με το 51,2% των ψήφων. Καθώς η αντιπολίτευση μίλησε για νοθεία, νέες βίαιες ταραχές ξέσπασαν στην πρωτεύουσα Libreville. Το Παρίσι όμως έσπευσε να αναγνωρίσει το αποτέλεσμα των εκλογών. Ο Bongo προσπάθησε με επιτυχία να εντάξει πολλά στελέχη της αντιπολίτευσης στην κυβέρνηση. Παράλληλα, η ανακάλυψη νέων κοιτασμάτων πετρελαίου οδήγησε στην ανάκαμψη της οικονομίας. Ο Bongo κατάφερε να παραμείνει στην εξουσία.

Η Γαλλία επενέβη στρατιωτικά δύο φορές στο Γκαμπόν και σχεδόν 30 φορές σε άλλες πρώην αποικίες της στην Αφρική – συνήθως, για να διατηρήσει τους «πελάτες» της στην εξουσία. Ωστόσο θα ήταν λάθος να

υποθέσει κανείς ότι οι στρατιωτικές επεμβάσεις της Γαλλίας στην Αφρική αντανakλούσαν μόνον τα γαλλικά συμφέροντα. Αντίθετα, εξυπηρετούσαν και τα συμφέροντα των αφρικανικών ελίτ. Οι περισσότερες από τις στρατιωτικές επεμβάσεις της Γαλλίας αποφασίστηκαν υπό την πίεση των αφρικανών «πελατών» της: οι γαλλόφωνες ελίτ της ηπείρου ήταν πρόθυμες να παραχωρήσουν κυριαρχικά δικαιώματα με αντάλλαγμα προστασία και πόρους.

Βέβαια, ορισμένες φορές οι «πελάτες» της Γαλλίας έπεφταν σε δυσμένεια. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του Ζαν Μπεντέλ Μποκάσα της Κεντροαφρικανικής Δημοκρατίας: γαλλική παρέμβαση διευκόλυνε την άνοδό του στην εξουσία, αλλά και γαλλικές στρατιωτικές δυνάμεις συνέβαλαν επίσης και στην απομάκρυνσή του το 1979.

Η Κεντροαφρικανική Δημοκρατία αντιμετώπισε αμέσως μετά την ανεξαρτησία της πολύ σοβαρά προβλήματα. Το καθεστώς του πρώτου Προέδρου της David Dacko αποδείχθηκε ταυτόχρονα δεσποτικό και αδύναμο. Η ανακάλυψη διαμαντιών προκάλεσε ένα εκτεταμένο κύμα διαφθοράς. Την Πρωτοχρονιά του 1966, ανώτεροι αξιωματικοί του στρατού, με τη στήριξη της Γαλλίας, επιχείρησαν να ανατρέψουν το διεφθαρμένο καθεστώς του Dacko (Mazgüi & Tidy, 1984: 276). Ο αρχηγός του στρατού αντισυνταγματάρχης Ζαν Μπεντέλ Μποκάσα εκμεταλλεύθηκε τη σύγχυση και κατέλαβε την εξουσία. Ο Μποκάσα, όπως και ο Ίντι Αμίν Νταντά της Ουγκάντας, προερχόταν από τον αποικιοκρατικό στρατό. Έχοντας πολεμήσει με τους Γάλλους και στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο αλλά και στην Ινδοκίνα, εξελίχθηκε στον πιο υψηλόβαθμο στρατιωτικό της αποικίας. Το 1977, μιμούμενος τη στέψη του Ναπολέοντα, ο Μποκάσα ανακήρυξε τον εαυτό του «αυτοκράτορα». Με μια τελετή που κόστισε δεκάδες εκατομμύρια δολάρια – και χρηματοδοτήθηκε εν μέρει από τον γαλλικό κρατικό προϋπολογισμό – ο «Μποκάσα ο Α΄» φόρεσε ένα στέμμα με 2.000 διαμάντια και κάθισε σε ένα χρυσοποίκιλτο θρόνο σε σχήμα αετού, ενώ οι καλεσμένοι του κατανάλωσαν 50 τόνους ροζ σαμπάνιας (Mazgüi & Tidy, 1984: 277). Η τελετή δεν ήταν παρά μια μόνον από τις υπερβολές ενός ανίκανου και μεγαλομανούς προέδρου που οδήγησε τη χώρα του στη χρεοκοπία. Ο Μποκάσα επέτρεψε στη Γαλλία να διατηρήσει τη μεγάλη στρατιωτική της βάση κοντά στο Bangui – μια βάση απαραίτητη τότε για την ενίσχυση του γειτονικού Τσαντ έναντι των επεκτατικών διαθέσεων της Λιβύης. Σε αντάλλαγμα το Παρίσι του παρείχε την υποστήριξή του. Μάλιστα ο Βαλερί Ζισκάρ Ντ' Εσταίν χαρακτήρισε τον Μποκάσα «τον καλύτερο φίλο της Γαλλίας στην Αφρική». Εντούτοις, αργότερα, ο Πρόεδρος της Γαλλίας γνώρισε την ταπείνωση, όταν ο «αυτοκράτορας» αποκάλυψε ότι του είχε δωρίσει ένα μεγάλο αριθμό διαμαντιών (τα οποία ο Ντ' Εσταίν ισχυρίστηκε ότι πούλησε για φιλανθρωπικούς σκοπούς).

Ωστόσο, ο αυταρχισμός του Μποκάσα σύντομα ξεπέρασε τα όρια της γαλλικής ανεκτικότητας. Το 1979, ο «Αυτοκράτορας» υποχρέωσε τους μαθητές των σχολείων να φορέσουν στολές με τη φωτογραφία του, στολές μάλιστα οι οποίες κατασκευάζονταν σε μια βιοτεχνία που ανήκε στον ίδιο. Όταν ξέσπασαν διαδηλώσεις, ο δικτάτορας δεν δίστασε να φυλακίσει 200 μαθητές, από τους οποίους ορισμένοι ξυλοκοπήθηκαν μέχρι θανάτου. Το γεγονός προκάλεσε διεθνή κατακραυγή και, καθώς ο Μποκάσα φάνηκε να προσεγγίζει τον Καντάφι, το Παρίσι αποφάσισε να δράσει: όταν ο «Αυτοκράτορας» βρισκόταν σε επίσημη επίσκεψη στη Λιβύη, 700 γάλλοι στρατιώτες κατέλαβαν το Bangui, αντικαθιστώντας τον Μποκάσα με τον άνθρωπο που ο ίδιος είχε ανατρέψει πριν από 14 χρόνια: τον εξάδελφό του David Dacko (The Economist, 1996). Η στρατιωτική αυτή επέμβαση ήταν η πρώτη – και ίσως η μοναδική – στην ιστορία των σχέσεων Γαλλίας-Αφρικής που δεν αποσκοπούσε στη στήριξη ενός αφρικανού ηγέτη αλλά στην ανατροπή του (Adebajo, 1997: 148). Ο Μποκάσα κατέφυγε στην Ακτή Ελεφαντοστού, όπου αποδείχθηκε ένας ενοχλητικός και αδιάκριτος φιλοξενούμενος. Τελικά εγκαταστάθηκε στον πύργο του στη Γαλλία. Το 1986 αποφάσισε να επιστρέψει στην Κεντροαφρικανική Δημοκρατία. Συνελήφθηκε αμέσως και κατηγορήθηκε για διαφθορά, φόνο και κανιβαλισμό. Αν και ο κανιβαλισμός δεν αποδείχθηκε ποτέ, ο Μποκάσα καταδικάστηκε σε θάνατο που, αργότερα, μετατράπηκε σε ισόβια δεσμά. Τελικά, απελευθερώθηκε το 1993 και πέθανε μετά από τρία χρόνια.

Η τρίτη πτυχή των γαλλοαφρικανικών σχέσεων είναι η αναπτυξιακή βοήθεια. Καμία άλλη χώρα-δωρητής δεν ήταν τόσο γενναιοδωρή όσο η Γαλλία. Για παράδειγμα, το 1985, η Γαλλία χορήγησε το 70% της συνολικής βοήθειας που έλαβε ολόκληρη η Υποσαχάρια Αφρική (Thomson, 2000: 147). Ωστόσο, το Παρίσι χρησιμοποίησε την παροχή βοήθειας, και για να εξασφαλίσει ανταλλάγματα ή να «τιμωρήσει» χώρες που δεν είχαν την επιθυμητή για τη Γαλλία στάση. Για παράδειγμα, όταν η Γουινέα αποφάσισε με ένα δημοψήφισμα να μη συμμετάσχει σε μια αναθεωρημένη εκδοχή μιας Γαλλόφωνης Κοινότητας, ο Ντε Γκωλ διέταξε τη διακοπή κάθε είδους βοήθειας (Schraeder, 1996: 147).

Η γαλλοαφρικανική σχέση κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης του Ψυχρού Πολέμου καθοδηγούνταν από μια Αφρικανική Μονάδα («African cell») στη Γραμματεία της Γαλλικής Προεδρίας. Ο Στρατηγός Ντε Γκωλ ανέθεσε τη χάραξη της γαλλικής εξωτερικής πολιτικής προς την Αφρική σε έναν άνθρωπο: τον Jacques Foccart. Ο Foccart παρέμεινε επικεφαλής της Αφρικανικής Μονάδας για δεκαπέντε χρόνια, συστηματικά πα-

ρακάμπτοντας διπλωματικά κανάλια και τοποθετώντας τους δικούς του ανθρώπους σε σημαντικές θέσεις για την υποστήριξη ή, σε μικρότερο βαθμό, την υπονόμευση αφρικανικών κυβερνήσεων. Η γαλλοαφρικανική σχέση χαρακτηρίστηκε από συνέχεια και στη δεκαετία του '80, μετά την άνοδο στην εξουσία του Φρανσουά Μιτεράν, ο γιός του Μιτεράν, Ζαν Κριστόφ, ανέλαβε την Αφρικανική Μονάδα στο παλάτι του Ελιζέ, συνεισφέροντας την παράδοση του Foccart με τις προσωπικές επαφές/σχέσεις με τους αφρικανούς ηγέτες (Bayart, 1984). Εκτός από την Προεδρία, άλλα ισχυρά πολιτικά και οικονομικά δίκτυα – ιδιαίτερα των μεγάλων γαλλικών εταιρειών – διατήρησαν τις στενές σχέσεις της Γαλλίας με τις πρώην αποικίες της. Ανάμεσα σ' αυτές τις εταιρείες, η κρατική πετρελαϊκή ELF έπαιζε κυρίαρχο ρόλο.

Η γαλλοαφρικανική σχέση την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου χαρακτηριζόταν από δίκτυα προσωπικών σχέσεων εμπιστοσύνης, μακροχρόνιες φιλίες, διασυνδέσεις ελευθερομασονικών στοών και, περιστασιακά, συγγενικούς δεσμούς. Μερικές δεκάδες πρόσωπα-κλειδιά, οι αποκαλούμενοι «Messieurs Afrique» διευκόλυναν ή εμποδίζαν τις αποφάσεις που σχετίζονταν με τη γαλλόφωνη Αφρική (Wauthier, 1995). Μερικοί από αυτούς τους Messieurs βρίσκονταν στα ανώτατα κλιμάκια της δημόσιας διοίκησης και άλλοι στον ιδιωτικό τομέα, μερικοί ήταν ορατοί στη δημόσια ζωή και άλλοι ήταν «αόρατοι» στις μυστικές υπηρεσίες. Βέβαια η διαφθορά ήταν εκτεταμένη. Στη δεκαετία του '80 μια σειρά από σκάνδαλα ενέπλεξαν γάλλους πολιτικούς (όπως ο Ζισκάρ Ντ' Εσταίν), υποσκάπτοντας την αξιοπιστία του «συστήματος της Françafrique», ενός όρου που είχε επινοήσει ο πρόεδρος της Ακτής Ελεφαντοστού Houphouët-Boigny.

Άλλες δυνάμεις

Άλλες δυτικές χώρες επίσης ανέπτυξαν στενές σχέσεις με ορισμένες χώρες της Αφρικής. Η Σουηδία για παράδειγμα στήριξε με μεγάλα ποσά αναπτυξιακής βοήθειας καθεστώτα που θεωρούσε ότι ακολουθούσαν έναν «τρίτο δρόμο» προς το σοσιαλισμό, όπως του Κάουντα στη Ζάμπια και του Νυερέρε στην Τανζανία. Αραβικές χώρες επίσης βοήθησαν το ισλαμικό καθεστώς Νιμέιρι του Σουδάν και εφοδίασαν με όπλα τους αντάρτες της Ερυθραίας. Το Ισραήλ επίσης προσπάθησε να κερδίσει διπλωματική αναγνώριση παρέχοντας τεχνική βοήθεια σε διάφορες αφρικανικές χώρες.

Ίσως πουθενά αλλού η παρέμβαση των υπερδυνάμεων και των Αραβικών χωρών δεν ήταν εντονότερη από το Κέρας της Αφρικής (Horn of Africa), μια περιοχή που περιλαμβάνει την Αιθιοπία, τη Σομαλία, το Σουδάν, το Τζιμπουτί και την Ερυθραία. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, το Κέρας της Αφρικής χαρακτηρίστηκε ως η «πλέον εμπόλεμη περιοχή του πλανήτη». Η Σοβιετική Ένωση θεωρούσε τις χώρες στο Κέρας της Αφρικής ιδιαίτερα σημαντικές στρατηγικά, μια και μαζί με την Υεμένη μπορούσαν να ελέγξουν την πιο σημαντική για τα σοβιετικά στρατιωτικά συμφέροντα θαλάσσια δίοδο στον κόσμο: αυτή των Στενών του Άντεν (Μπαμπ ελ Μαντέμπ) (Zwick, 1990: 320). Από την άλλη πλευρά, οι Ηνωμένες Πολιτείες και οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης ενδιαφέρονταν πολύ για την περιοχή, επειδή συνορεύει με την Ερυθρά Θάλασσα, δηλαδή την οδό από την οποία διέρχονται οι προμήθειες πετρελαίου προς τη Δύση. Το αποτέλεσμα ήταν η έντονη ανάμειξη των μεγάλων δυνάμεων στα εσωτερικά των χωρών του Κέρατος, καθώς και η εναλλαγή συμμαχιών, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις σε εξαιρετικά μικρά χρονικά διαστήματα. Έτσι, η Σομαλία απώλεσε την υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης, η οποία στράφηκε προς τη μαρξιστική Αιθιοπία. Η παροχή σοβιετικής στρατιωτικής βοήθειας στην Αντίς Αμπέμπα και η συμμετοχή χιλιάδων κουβανών στρατιωτών και σοβιετικών συμβούλων συνέβαλαν αποφασιστικά στη νίκη της Αιθιοπίας στον πόλεμο του Ογκαντέν.

Η εμπλοκή της Σοβιετικής Ένωσης και της Κούβας στην περιοχή προκάλεσε την ανάμειξη των Ηνωμένων Πολιτειών. Πάντως, οι Αμερικανοί, ακόμη και επί Ρήγκαν, δίστασαν να υποστηρίξουν, τουλάχιστον άμεσα, κάποιον από τους αντιμαχόμενους στο Κέρας της Αφρικής. Οι ΗΠΑ απέφυγαν να παράσχουν βοήθεια στους αντάρτες της Ερυθραίας που διεκδικούσαν την ανεξαρτησία από την Αιθιοπία, όχι μόνο λόγω των μαρξιστικών τους αντιλήψεων, αλλά και λόγω του αποσχιστικού χαρακτήρα της εξέγερσης (Rosenfeld, 1987: 209). Ακόμη περισσότερο, στα τέλη της δεκαετίας του '80, μέσω ενός μεγάλου επισιτιστικού προγράμματος, ενίσχυσαν την κατά τα άλλα, εχθρική κυβέρνηση του Μεγκίστου στην Αιθιοπία (Rosenfeld, 1987: 209) η οποία, όμως, αντιμετώπιζοντας τη μείωση της σοβιετικής βοήθειας, επίδωκε εκείνη την εποχή βελτίωση των σχέσεών της με τη δυτική υπερδύναμη (Harbeson, 1991: 223).

Ενδιαφέρον για τις χώρες στο Κέρας της Αφρικής επέδειξαν από τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκτός από τη Βρετανία και τη Γαλλία, κυρίως η Ιταλία. Η Ρώμη με σημαντικές επενδύσεις και ισχυρούς ιστορικούς δεσμούς με τη νότια Σομαλία (πρώην ιταλική αποικία), επέδειξε έντονη διπλωματική δραστηριότητα στο Κέρας της Αφρικής.

Πολλές χώρες της Μέσης Ανατολής (Αίγυπτος, Ισραήλ, Ιράν, Ιράκ, Σαουδική Αραβία και Συρία) θεώρησαν ότι οι ισορροπίες στην περιοχή θα μπορούσαν να επηρεάσουν την αραβοϊσραηλινή αντιπαράθεση. Το

Ισραήλ, φοβούμενο την αραβική επιρροή στους αντάρτες της Ερυθραίας, παρείχε σημαντική στρατιωτική βοήθεια σε αλληπάλληλες αιθιοπικές κυβερνήσεις (Styan, 1993: 18-19). Από την άλλη πλευρά, οι Άραβες, ελπίζοντας να μετατρέψουν την Ερυθρά Θάλασσα σε «αραβική λίμνη» ενίσχυσαν τον αγώνα αυτοδιάθεσης των Ερυθραίων (Hecacldes, 1991: 189-91). Τέλος, το Ιράν, λιγότερο επιδιώκοντας την «εξαγωγή» της ισλαμικής επανάστασης και περισσότερο στοχεύοντας στην άσκηση πίεσης στους κύριους περιφερειακούς αντιπάλους του, δηλαδή την Αίγυπτο και τη Σαουδική Αραβία (Medani, 1993: 206), ανέπτυξε στενές σχέσεις με το Σουδάν (Makinda, 1993).

Πάντως πέρα από τις υπερδυνάμεις, την Κίνα, τη Γαλλία και ορισμένες άλλες χώρες, ιδιαίτερα από τα τέλη της δεκαετίας του '70 και μετά, διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί, κατά κύριο λόγο, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, έπαιξαν σημαντικότατο ρόλο στις οικονομικές εξελίξεις στην Αφρική. Ο βασικός λόγος ήταν η κακή οικονομική διαχείριση που οδήγησε αρκετές αφρικανικές χώρες σε κρίσεις δανεισμού. Το Μπενίν και η Τανζανία είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Η Δαχομέη (όπως ήταν γνωστό το Μπενίν πριν από το 1975) απέκτησε την ανεξαρτησία της από τη Γαλλία το 1960. Σε αντίθεση με τα περισσότερα κράτη της Αφρικής, τα σύνορα της Δαχομέης δεν χαράχθηκαν τελείως αυθαίρετα από τους Ευρωπαίους και, σε μεγάλο βαθμό, αντανακλούσαν τα σύνορα μερικών αλληλεξαρτημένων προαποικιακών βασιλείων (Mazgui & Tidy, 1984: 186). Παρά όμως το σχετικό «μη τεχνητό» της χαρακτήρα, η ανεξάρτητη Δαχομέη ήταν βαθιά διχασμένη κατά μήκος συγκεκριμένων εθνοπεριφερειακών γραμμών. Οι βόρειες περιφέρειες ήταν, από την εποχή της αποικιοκρατίας, ιδιαίτερα απομονωμένες και φτωχές σε σχέση με την υπόλοιπη χώρα, ενώ στο Νότο ο ανταγωνισμός της εθνότητας των Fon με τους Nagot-Yoruba ήταν έντονος. Έτσι, στην ανεξάρτητη Δαχομέη εμφανίσθηκαν τρία πολιτικά κόμματα, οργανωμένα γύρω από τρεις αρχηγούς που είχαν την εκλογική τους βάση στις τρεις διαφορετικές περιφέρειες της χώρας (τη βόρεια, τη νοτιοδυτική και τη νοτιοανατολική), σε κάθε μια από τις οποίες την πλειοψηφία είχε και μια συγκεκριμένη εθνότητα (Mazgui & Tidy, 1984: 227). Τα πρώτα δώδεκα χρόνια της ανεξαρτησίας χαρακτηρίστηκαν από βραχύβιες κυβερνήσεις με έντονα εθνοτικό χαρακτήρα και από συχνά στρατιωτικά πραξικοπήματα (με οκτώ απόπειρες το Μπενίν έφθασε να έχει το ρεκόρ στρατιωτικών κινήσεων στην Αφρική). Καμία όμως απ' αυτές τις κυβερνήσεις δεν κατάφερε να εξασφαλίσει μια αποτελεσματική πολιτική ηγεσία. Ακόμη και ο στρατός που θα μπορούσε να παίξει έναν ενοποιητικό ρόλο ήταν βαθιά διαιρεμένος σε εθνοτικές γραμμές, με τους αξιωματικούς να είναι κατά 80% Νότιοι (λόγω του μικρότερου ποσοστού αναλφαβητισμού) και τις χαμηλότερες βαθμίδες να είναι κατά πλειοψηφία Βόρειοι (Decalo, 1997: 45). Τα πράγματα άλλαξαν το 1972, όταν μια ομάδα ανώτερων αξιωματικών, με επικεφαλής έναν Βόρειο, το συνταγματάρχη Μάθιου Κερέκου κατέλαβε την εξουσία. Δύο χρόνια μετά, ο Κερέκου ανακοίνωσε ότι το πραξικόπημα ήταν στην πραγματικότητα μια «σοσιαλιστική επανάσταση», διακήρυξε ότι η επίσημη ιδεολογία του κράτους ήταν ο μαρξισμός και στράφηκε για βοήθεια στη Σοβιετική Ένωση. Σύμφωνα με πολλούς αναλυτές, οι επιλογές του νέου προέδρου δεν ήταν αποτέλεσμα ακλόνητων ιδεολογικών πεποιθήσεων, αλλά συνέπεια πραγματιστικών εκτιμήσεων: για να εξασφαλίσει την επιβίωσή του, το νέο καθεστώς έπρεπε να διαφοροποιηθεί από τα προηγούμενα, να συμμαχήσει με ορισμένες ριζοσπαστικές ομάδες διανοούμενων, φοιτητών και συνδικαλιστών και, σε τελευταία ανάλυση, να πείσει τους Νότιους να αποδεχθούν την εξουσία ενός Βόρειου (Decalo, 1997: 47). Η αλλαγή του ονόματος της χώρας σε «Μπενίν» αντανακλούσε αυτούς τους στόχους, μια και το όνομα «Δαχομέη» προερχόταν από το προαποικιακό βασίλειο των Fon και προκαλούσε αρνητικούς συνειρμούς στις άλλες εθνότητες της χώρας. Οι επιλογές του Κερέκου μπορεί να τον βοήθησαν να παραμείνει στην εξουσία για 18 ολόκληρα χρόνια αλλά, παράλληλα, οδήγησαν τη χώρα στην οικονομική καταστροφή. Πέρα από τον αυταρχισμό του καθεστώτος και την προσωπολατρεία που ενθάρρυνε ο Κερέκου, η οικονομική πολιτική που ακολουθήθηκε είχε οδυνηρές συνέπειες. Με εξαγωγές που βασίζονται σε μικρές ποσότητες ενός περιορισμένου αριθμού αγροτικών προϊόντων (φοινικέλαιο, φυστίκια και βαμβάκι) το Μπενίν ήταν και είναι, από οικονομική άποψη, ένα από τα λιγότερο βιώσιμα κράτη της Αφρικής. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ένας αναλυτής, η χώρα «οφείλει την οικονομική της ύπαρξη, σε μεγάλο βαθμό, στο ρόλο της ως κέντρο λαθρεμπορίου» (Ellis, 1996: 281) με τη γειτονική Νιγηρία. Οι εκτεταμένες εθνικοποιήσεις στις οποίες προχώρησε το καθεστώς συνοδεύθηκαν από τη συνήθη κακή διαχείριση εκτρέφοντας τη διαφθορά. Σύντομα η κυβέρνηση αντιμετώπισε σοβαρά δημοσιονομικά προβλήματα και το 1984, αδυνατώντας να συνάψει νέα δάνεια, στράφηκε στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.

Η Τανζανία είναι μια άλλη περίπτωση στην ανατολική Αφρική που από οικονομικής πλευράς είχε μια ανάλογη πορεία με το Μπενίν. Από εθνοτικής πλευράς, η Τανζανία αποτελεί εξαίρεση στην Αφρική. Παρά το γεγονός ότι ο πληθυσμός της αποτελείται από σχεδόν εκατό εθνότητες, η χώρα ποτέ δεν βίωσε τις έντονες αντιθέσεις και τις συγκρούσεις που χαρακτήρισαν τη μεταποικιακή ιστορία άλλων αφρικανικών κρατών. Το διαφυλετικό μίσος και η βία που συγκλόνισαν την Κένυα, το Μπουρούντι και τη Ρουάντα είναι άγνωστα στους

Τανζανούς. Για πάνω από 75 χρόνια, η χώρα υπέστη δύο διαδοχικές αποικιακές κατακτήσεις: τη γερμανική και, μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, τη βρετανική. Το 1961, η ηπειρωτική Ταγκανίκα απέκτησε την ανεξαρτησία της και το 1964 συνενώθηκε με τη νήσο Ζανζιβάρη για να αποτελέσουν τη σημερινή Τανζανία. Όταν οι πρώτες προσπάθειες της χώρας να προσελκύσει ξένα κεφάλαια απέτυχαν, ο πρόεδρος Τζούλιους Νυερέρε παρουσίασε το 1967 μια εναλλακτική πρόταση ανάπτυξης με τη γνωστή «Διακήρυξη της Arusha», σύμφωνα με την οποία η Τανζανία θα ακολουθούσε έναν «αφρικανικό δρόμο προς το σοσιαλισμό». Στα επόμενα χρόνια, δόθηκε έμφαση στην ανάπτυξη του αγροτικού τομέα, ακολουθήθηκε μια πολιτική υψηλής δασμολογικής προστασίας με σκοπό την υποκατάσταση των εισαγωγών και τονίσθηκε ότι βασικός στόχος της οικονομικής πολιτικής ήταν η μείωση της εξάρτησης από το εξωτερικό. Όμως, ο «σοσιαλισμός της αλληλοβοήθειας» (ujamaa) του Νυερέρε, αν και σε πολιτικό επίπεδο ενίσχυσε τη συνοχή της χώρας, είχε εξαιρετικά αρνητικές συνέπειες για την οικονομική της ανάπτυξη. Μέσα σε δύο δεκαετίες και παρά τα μεγάλα ποσά διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας, η χώρα βρέθηκε σε αδιέξοδο: οι δραματικές ελλείψεις βασικών καταναλωτικών αγαθών, η κατάρρευση του δικτύου μεταφορών και των συστημάτων υγείας και παιδείας καθώς κι ένα τεράστιο εξωτερικό χρέος ήταν η πικρή κληρονομιά του «αφρικανικού δρόμου προς το σοσιαλισμό».

Ίσως μια από τις σημαντικότερες πράξεις του Νυερέρε ήταν η παραίτησή του από την προεδρία. Μέχρι τότε, κανένας άλλος αφρικανός ηγέτης δεν είχε εγκαταλείψει με τη θέλησή του την εξουσία (Rugumanu, 1997). Έτσι, ο Νυερέρε άνοιξε το δρόμο για τον Ali Hassan Mwinyi που ο ίδιος, όμως, είχε επιλέξει ως διάδοχο. Ο τελευταίος, αφού συμφώνησε να παραμείνει στην εξουσία για δύο πενταετίες (μέχρι το 1995), άρχισε, με βάση ένα σταθεροποιητικό πρόγραμμα του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου να φιλελευθεροποιεί σταδιακά και μάλλον απρόθυμα την οικονομία, ιδιωτικοποιώντας κρατικές εταιρείες και μειώνοντας τις δημόσιες δαπάνες. Ωστόσο η διαφθορά έφθασε σε πρωτοφανή επίπεδα. Οι φοροαπαλλαγές που διεφθαρμένοι κυβερνητικοί αξιωματούχοι παραχωρούσαν σε συγκεκριμένες ιδιωτικές επιχειρήσεις οδήγησαν σε τόσο μεγάλες απώλειες εσόδων που η Παγκόσμια Τράπεζα και αρκετοί διεθνείς δωρητές αναγκάστηκαν να παγώσουν την αναπτυξιακή βοήθεια που χορηγούσαν στη χώρα.

Όχι απρόσμενα, η οικονομία δεν έδειξε να ανακάμπτει: με ετήσιους ρυθμούς ανάπτυξης μόλις 1%, το κατά κεφαλήν εισόδημα των Τανζανών συνέχισε να μειώνεται (η ετήσια αύξηση του πληθυσμού ξεπερνούσε το 3%). Η Τανζανία έπεσε από τη θέση της 14ης φτωχότερης χώρας στον κόσμο με κατά κεφαλήν εισόδημα 280 δολαρίων στη θέση της 2ης φτωχότερης χώρας με εισόδημα μόλις 110 δολαρίων.

Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο επέβαλλε προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής στις δεκαετίες του '70 και του '80 στις περισσότερες χώρες της Αφρικής. Σχεδόν παντού οι δημόσιες δαπάνες μειώθηκαν, κρατικές επιχειρήσεις ιδιωτικοποιήθηκαν και οι έλεγχοι τιμών καταργήθηκαν. Σταδιακά ο πολυμερής αυτός οργανισμός έγινε ένας σημαντικότερος δρών στην Αφρική.

Η πολυμέρεια έπαιξε ένα πολύ σημαντικό ρόλο στην αφρικανική διπλωματία καθόλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Καθώς πολλά κράτη της ηπείρου είχαν περιορισμένα μέσα διπλωματικής αντιπροσώπευσης, βρήκαν στο σύστημα των Ηνωμένων Εθνών ένα αναντικατάστατο πλαίσιο διαπραγματεύσεων. Κατά την ίδρυσή του, ο ΟΗΕ είχε μόλις τέσσερα μέλη από την Αφρική (Αίγυπτος, Αιθιοπία, Λιβερία και Νότια Αφρική). Ωστόσο, μετά τη δεκαετία του '60, δεκάδες ανεξάρτητα αφρικανικά κράτη εντάχθηκαν στον Οργανισμό και μαζί με Ασιατικές και Λατινοαμερικανικές χώρες απέκτησαν την πλειοψηφία στη Γενική Συνέλευση. Οι Αφρικανοί χρησιμοποίησαν τη θέση τους στον ΟΗΕ, για να επιβληθούν κυρώσεις στη Ροδεσία και τη Νότια Αφρική και για να αναγνωριστεί το απελευθερωτικό κίνημα SWAPO ως ο νόμιμος εκπρόσωπος του λαού της Ναμίμπιας. Επίσης προώθησαν ιδέες για μια «Νέα Διεθνή Οικονομική Τάξη», μίλησαν για ένα «δίκαιο της ανάπτυξης» και υποστήριξαν το «δικαίωμα στην ανάπτυξη».

Ο φόβος όμως αρκετών δυτικών αναλυτών ότι οι χώρες της Αφρικής και του Τρίτου Κόσμου θα απέρριπταν συνολικά το διεθνές δίκαιο ως ηγεμονικό δημιούργημα της Ευρώπης και της Δύσης διαψεύστηκαν. Σταδιακά οι Αφρικανοί συνέβαλαν στη δημιουργία της αντίληψης ότι όλα ανεξαιρέτως τα κράτη μπορούν να συμμετάσχουν στη διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου. Το τελευταίο δεν εκλαμβάνονταν πια ως «εργαλείο» των ισχυρών που χειραγωγούν τους πιο ανίσχυρους. Αντίθετα κυριάρχησε η αντίληψη ότι μπορούσε να γίνει το «όπλο» των μικρών, φτωχότερων και πιο αδύναμων κρατών έναντι των ισχυρών.

Οι επιπτώσεις του Ψυχρού Πολέμου

Πέρα από τις εξωτερικές πολιτικές των άλλων χωρών, ο Ψυχρός Πόλεμος είχε σοβαρές επιπτώσεις όχι μόνον στις εξωτερικές πολιτικές αλλά και στις εσωτερικές εξελίξεις των αφρικανικών κρατών. Οι συνέπειες του ανταγωνισμού των υπερδυνάμεων για άλλες χώρες, όπως η Κορέα, η Κούβα και το Βιετνάμ ή άλλες περιοχές του κόσμου όπως η Νοτιοανατολική Ασία και η Μέση Ανατολή έχουν μελετηθεί πολύ περισσότερο από ό,τι

οι συνέπειες για την Αφρική. Παρά το γεγονός όμως ότι η ήπειρος δεν ήταν στις προτεραιότητες των πρωταγωνιστών του διπολικού ανταγωνισμού, ο Ψυχρός Πόλεμος δημιούργησε πολλές ευκαιρίες αλλά και σοβαρές προκλήσεις για τις αφρικανικές κυβερνήσεις. Από τη μια πλευρά, οι αφρικανοί ηγέτες είχαν τη δυνατότητα με επιδέξιους χειρισμούς να εκμεταλλευθούν τον ανταγωνισμό των υπερδυνάμεων, για να εξασφαλίσουν οικονομικά ανταλλάγματα και ασφάλεια, και από την άλλη πλευρά, αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο να εμπλακούν σε ένοπλες συγκρούσεις Ανατολής-Δύσης, σε «πολέμους δηλαδή δι' αντιπροσώπων» (proxy wars).

Οι πρώην αποικιοκρατικές δυνάμεις ήθελαν προφανώς να διατηρήσουν την οικονομική και πολιτική τους επιρροή στα νέα ανεξάρτητα κράτη. Ωστόσο η επιρροή αυτή δεν μπορούσε να εξασφαλιστεί με τον άμεσο τρόπο της εποχής του ιμπεριαλισμού, αλλά ήταν αναγκασμένες να διαπραγματευθούν με - τυπικά τουλάχιστον - κυρίαρχες κυβερνήσεις. Επειδή η σχέση ήταν βαθιά άνιση, προέκυψε ένα είδος διεθνών πελατειακών σχέσεων. Ωστόσο, οι αφρικανικές χώρες είχαν σε πολλές περιπτώσεις μεγάλα περιθώρια ελιγμών, καθώς μπορούσαν να διαπραγματευθούν ζητώντας - κυρίως οικονομικά - ανταλλάγματα για την πρόσβαση των πατρώνων σε πρώτες ύλες και στρατιωτικές βάσεις. Αν οι πόροι και η υποστήριξη που τους προσφέρονταν δεν θεωρούνταν επαρκείς, μπορούσαν να στραφούν σε έναν άλλο πάτωνα.

Ο Μομπούτου Σέσε Σέκο του Ζαΐρ αποδείχθηκε δεινός διαπραγματευτής. Στην αρχή συνδέθηκε στενά με τις ΗΠΑ και μετά με το Βέλγιο, τη Γαλλία, τη Δυτική Γερμανία, τη Σαουδική Αραβία και ακόμη και την Κίνα (Thomson, 2000: 149). Κατά τη διάρκεια μιας επίσημης επίσκεψης στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1973, ο Μομπούτου μίλησε στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών και ανακοίνωσε ότι το Ζαΐρ θα διακόψει τις διπλωματικές του σχέσεις με το Ισραήλ, αιφνιδιάζοντας τελείως το Στέιτ Ντηπάρτμεντ (Schraeder, 1996: 132). Σε άλλες περιπτώσεις, η πρώτη γενιά των αφρικανών ηγετών δεν αποδείχθηκε τόσο ευέλικτη. Ο Πρόεδρος της Σενεγάλης Λεοπόλδος Σενγκόρ που χαρακτηριζόταν από τους συμπατριώτες του «περισσότερο Γάλλος παρά Σενεγαλέζος» ήταν σαφώς λιγότερο πρόθυμος να παίξει ένα αντίστοιχο παιχνίδι. Ωστόσο, ο διάδοχός του Abdou Diouf επιχείρησε να περιορίσει την επιρροή της Γαλλίας, υπογράφοντας συμβόλαια με νοτιοαφρικανικές και αμερικανικές επιχειρήσεις (Schraeder, 1996: 133-4).

Ο Steven David (1991) υποστήριξε ότι πολλοί αφρικανοί διαμορφωτές πολιτικής, ηγούμενοι εύθραυστων καθεστώτων χωρίς ισχυρή εσωτερική νομιμοποίηση και αντιμετωπίζοντας κινήματα ανταρτών που διεκδικούσαν την εξουσία, αναγκάστηκαν να υιοθετήσουν πολιτικές «συνολικής εξισορρόπησης» (omni-balancing) εξωτερικών και εσωτερικών πιέσεων. Για παράδειγμα, ο Αυτοκράτορας Χαϊλέ Σελασιέ της Αιθιοπίας συμμάχησε με τις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά παράλληλα ανέπτυξε επαφές με τη Σοβιετική Ένωση για να περιορίσει την κομμουνιστική υποστήριξη προς τους αντάρτες της Ερυθραίας (Clapham, 1996: 64).

Οι αφρικανοί ηγέτες προσπάθησαν να ισορροπήσουν ανάμεσα σε εξωτερικές και εσωτερικές προκλήσεις. Αν η κύρια απειλή ήταν εσωτερική, οι αφρικανοί ηγέτες συμμαχούσαν με μια εξωτερική δύναμη που μπορούσε να τους παράσχει υποστήριξη. Σε αρκετές χώρες διάφορες ένοπλες ομάδες, που διέθεταν υποστήριξη στην ύπαιθρο και συχνά χρησιμοποιούσαν κρησφύγετα σε γειτονικά κράτη απειλούσαν την επιβίωση των καθεστώτων. Αυτές οι ομάδες σε μεγάλο βαθμό βασιζόνταν σε εξωτερική υποστήριξη. Στην περίοδο πριν την ανεξαρτησία, αυτές οι ομάδες αποσκοπούσαν στην «απελευθέρωση» και συνήθως υποστηρίζονταν από τη Σοβιετική Ένωση και τους συμμάχους της. Στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, διάφοροι νέοι τύποι ένοπλων εξεγέρσεων έκαναν την εμφάνισή τους: από αποσχιστικές ομάδες έως κινήματα διεκδίκησης της εξουσίας. Όλες αυτές οι ομάδες επιδίωκαν και συχνά εξασφάλιζαν υποστήριξη από το εξωτερικό. Στη νοτιότερη Αφρική, ακροδεξιές ομάδες προσπάθησαν να αποσταθεροποιήσουν κομμουνιστικά καθεστώτα (όπως στην Αγκόλα και τη Μοζαμβίκη) με την υποστήριξη των λευκών καθεστώτων της Νότιας Αφρικής και της Ροδεσίας. Στην Ανατολική Αφρική, κυβερνήσεις υποστήριζαν ανταρτικά κινήματα σε γειτονικές χώρες (π.χ. Σουδάν). Και στην Κεντρική και αργότερα τη Δυτική Αφρική οι αντάρτες ενεπλάκησαν σε εκτεταμένες λεηλασίες φυσικών πόρων τους οποίους πουλούσαν στο εξωτερικό. Οι διεθνείς διασυνδέσεις όλων αυτών των ένοπλων ομάδων εκτεινόταν από γειτονικά κράτη των οποίων τα καθεστώτα ήταν εχθρικά στην κυβέρνηση του «κράτους-στόχου» της εξέγερσης μέχρι τις παγκόσμιες δομές συμμαχιών που κυριαρχούσαν στη διεθνή πολιτική (Clapham, 1998: 15). Ιδιωτικά συμφέροντα, συμπεριλαμβανόμενων ομάδων μισθοφόρων, μεταλλευτικών εταιριών και διασπορικών κοινοτήτων βοήθησαν στη δημιουργία μιας πολύπλοκης «διπλωματίας εξεγέρσεων». Οικονομικοί πόροι (που ποίκιλλαν από παράνομο εξωτερικό εμπόριο διαμαντιών μέχρι τον έλεγχο της πρόσβασης σε επισιτιστική βοήθεια) αποδείχθηκαν κρίσιμης σημασίας για την επιβίωση των αντάρτικων κινήματων.

Η εξασφάλιση οικονομικών πόρων (προσέλκυση επενδύσεων και αναπτυξιακής βοήθειας) ήταν ασφαλώς και στις προτεραιότητες των εξωτερικών πολιτικών των κρατών της Αφρικής. Τα κράτη της Αφρικής δέχθηκαν σημαντικά ποσά σε αναπτυξιακή βοήθεια, χαμηλότοκα δάνεια και τεχνική βοήθεια από τους διεθνείς τους πάτρωνες. Μεγάλα ποσά δόθηκαν και σε στρατιωτική βοήθεια - ιδιαίτερα οπτικά συστήματα. Μόνο στο διάστημα 1967-78, η ΕΣΣΔ προμήθευσε όπλα αξίας 2,7 δισεκατομμυρίων δολαρίων στην Αφρική, ενώ

οι ΗΠΑ οπλικά συστήματα αξίας 1,6 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Αλλά και άλλες χώρες όπως η Γαλλία, η Βρετανία, η Δυτική Γερμανία, η Ανατολική Γερμανία, η Τσεχοσλοβακία και το Ισραήλ προμήθευσαν μεγάλες ποσότητες όπλων στην Αφρική, ενισχύοντας αυταρχικά καθεστώτα τα οποία είχαν πλέον τα μέσα να πνίξουν στο αίμα κάθε αμφισβήτηση της κυριαρχίας τους. Ωστόσο οι σχέσεις πατρωνίας δεν ήταν πάντοτε επωφελείς για τους Αφρικανούς. Πάντοτε υπήρχε ο κίνδυνος, όταν η μία υπερδύναμη υποστήριζε κάποιο καθεστώς, η άλλη υπερδύναμη να προσπαθούσε να υπονομεύσει την εξουσία του, εμπλεκόμενη στην εσωτερική πολιτική σκηνή. Αυτό συνέβη στην Αγκόλα, όπου η Σοβιετική Ένωση στήριζε την κυβέρνηση του MPLA και οι ΗΠΑ τους αντάρτες της UNITA.

Χάρτης 2.5 Η Αγκόλα του Ψυχρού Πολέμου (https://en.wikipedia.org/wiki/File:Angola_unita_ENG.png)

Η Αγκόλα ήταν κτήση της Πορτογαλίας. Στη δεκαετία του '70 τρία απελευθερωτικά κινήματα (το Λαϊκό Κίνημα για την Απελευθέρωση της Αγκόλας [MPLA], το Εθνικό Μέτωπο για την Απελευθέρωση της Αγκόλας [FNLA] και το Εθνικό Μέτωπο για την Ολοκληρωτική Ανεξαρτησία της Αγκόλας [UNITA]) ξεκίνησαν μια ένοπλη εξέγερση κατά των Πορτογάλων. Η Λισαβόνα έχασε τον πόλεμο και το 1975 η Αγκόλα έγινε ανεξάρτητη. Ωστόσο τα τρία απελευθερωτικά κινήματα συνέχισαν να πολεμούν μεταξύ τους με σκοπό τον πλήρη έλεγχο της απελευθερωμένης Αγκόλας. Η αντιπαλότητα μεταξύ των ανταρτικών κινήματων είχε τις ρίζες της σε έναν αριθμό χαρακτηριστικών της κοινωνίας της Αγκόλας, με σημαντικότερα την παραδοσιακή αντίθεση Βορρά-Νότου, τη διαίρεση του πληθυσμού σε εθνοτικές γραμμές, την εκμετάλλευση αυτής της εθνοτικής διαίρεσης από τους Πορτογάλους, τους προσωπικούς ανταγωνισμούς καθώς και διάφορες ιδεολογικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις (Young, 1992: 19). Το MPLA, με ηγέτη τον Augustino Neto και από το 1979 και μετά, τον José Eduardo dos Santos, είχε φιλοσοβιετικό προσανατολισμό και βασιζόταν στην υποστήριξη της εθνότητας των Mbundu (της δεύτερης μεγαλύτερης εθνοτικής ομάδας της χώρας που αποτελούσε 25% του συνολικού πληθυσμού), η οποία είχε δεχθεί, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη, έντονες πολιτισμικές επιρροές από τους Πορτογάλους. Αντίθετα, η UNITA, που δημιουργήθηκε από τον Jonas Savimbi, ήταν στην αρχή κινεζόφιλη και διέθετε την υποστήριξη των Ovimbundu, που κατοικούν κυρίως στο νότιο τμήμα της χώρας και αποτελούν, αν και διεσπαρμένοι, την πολυπληθέστερη εθνότητα της Αγκόλας. Τέλος, το FNLA βασιζόταν στους αγρότες Bakongo, μια περιθωριοποιημένη εθνοτική ομάδα που κατοικούσε στο βόρειο τμήμα της χώρας. Με τη συμβολή κουβανικών στρατευμάτων, το MPLA νίκησε το υποστηριζόμενο από νοτιοαφρικανικές δυνάμεις FNLA και σύντομα η κατάσταση εξελίχθηκε σε μια σύγκρουση ανάμεσα στο πρώτο το οποίο αναγνωρίστηκε από πολλά κράτη (πλην των ΗΠΑ) ως η επίσημη κυβέρνηση της Αγκόλας και την UNITA.

Στα τέλη της δεκαετίας του '70, στρατιωτικές δυνάμεις της Νότιας Αφρικής κατέλαβαν τη νότια Αγκόλα. Η κίνηση της Πρετορίας αντανάκλouse μια προσπάθεια για τον έλεγχο των εξελίξεων στη γειτονική Ναμίμπια, της οποίας οι αντάρτες που αντιμάχονταν τη νοτιοαφρικανική κατοχή, διατηρούσαν βάσεις στο έδαφος της Αγκόλας. Επίσης η Νότια Αφρική ενδιαφερόταν να αποτρέψει αυτό που το ρατσιστικό καθεστώς της θεωρούσε ως «κίνδυνο κομμουνιστικής περικύκλωσης». Έτσι, οι Νοτιοαφρικανοί βρήκαν στην UNITA ένα πολύτιμο σύμμαχο. Με τη βοήθειά τους, ο φιλοδυτικός πια Jonas Savimbi είχε σημαντικές στρατιωτικές επιτυχίες, τόσο στη νότια όσο και στη βόρεια Αγκόλα, όπου με τη βοήθεια του Ζαΐρ κατέλαβε πολλά ορυχεία διαμαντιών. Παρά το διπλασιασμό των κουβανικών στρατευμάτων, η κυβέρνηση του MPLA δεν κατάφερε να σημειώσει κάποια αποφασιστικής σημασίας νίκη εναντίον των δυνάμεων της UNITA και της Νότιας Αφρικής. Στα τέλη της δεκαετίας του '80 η κατάσταση είχε καταλήξει σε αδιέξοδο.

Ανάλογη ήταν και η περίπτωση της Μοζαμβίκης, όπου η Μόσχα στήριζε την κυβέρνηση του FRELIMO και η Δύση τους αντάρτες του RENAMO. Ουσιαστικά λόγω του Ψυχρού Πολέμου, αρκετές συγκρούσεις «διεθνοποιήθηκαν» και μετατράπηκαν σε «πολέμους δι' αντιπροσώπων». Ασφαλώς οι συγκρούσεις είχαν κυρίως εσωτερικά αίτια. Ωστόσο η εμπλοκή των υπερδυνάμεων συνέβαλε στη χρονική επέκταση και στην ένταση των συγκρούσεων. Με την πρόσβαση σε εξελιγμένα οπλικά συστήματα, οι συγκρούσεις προκάλεσαν μεγάλες καταστροφές και εκατοντάδες χιλιάδες νεκρούς. Χωρίς τον Ψυχρό Πόλεμο, οι τοπικοί πόροι για τη διεξαγωγή των πολέμων θα είχαν εξαντληθεί και η ειρήνευση θα είχε επιτευχθεί ευκολότερα.

Είναι ενδεικτική η περίπτωση του Τσαντ, όπου μετά τη νίκη κατά της Λιβύης που έγινε εφικτή χάρη στη γαλλική και αμερικανική στρατιωτική βοήθεια, ξέσπασαν διαμάχες για τη διανομή των χρημάτων από την πώληση του λιβυκού οπλισμού που οι δυνάμεις του Habré είχαν καταλάβει στο πεδίο της μάχης. Η αξία του οπλισμού αυτού (άρματα μάχης, πυροβόλα κλπ.) υπολογίστηκε ότι ξεπερνούσε το 1 δισεκατομμύριο δολάρια, δηλαδή υπερέβαινε το συνολικό ΑΕγχΠ του Τσαντ (Foltz, 1995: 17). Μια ομάδα δυσαρεστημένων από τη μοιρασιά αξιωματικών με επικεφαλής τον Idriss Déby, κατέφυγε στο Σουδάν από όπου ξεκίνησε μια ένοπλη εξέγερση για την ανατροπή του Habré. Ο τελευταίος, ύστερα από αλλεπάλληλα λάθη τακτικής, ηττήθηκε στο πεδίο της μάχης και, αφού λεηλάτησε τα δημόσια ταμεία, διέφυγε το 1990 στο εξωτερικό. Οι δυνάμεις των ανταρτών εισήλθαν νικηφόρες στην πρωτεύουσα και ο Déby ανέλαβε την προεδρία της χώρας.

Ο Ψυχρός Πόλεμος ενίσχυσε τις αφρικανικές ελίτ, οι οποίες απέκτησαν τη δυνατότητα μέσω της συμπαράταξης με μια από τις δύο υπερδυνάμεις να εξασφαλίζουν τους αναγκαίους πόρους για την εσωτερική τους νομιμοποίηση. Παράλληλα, οι συχνές στρατιωτικές επεμβάσεις της Γαλλίας συνέβαλαν περαιτέρω στη σταθερότητα των καθεστώτων. Βέβαια, από την άλλη πλευρά, η δυναμική του ανταγωνισμού των υπερδυνάμεων αποτέλεσε πηγή αστάθειας για την Αφρική. Ο πόλεμος του Ογκαντέν ανάμεσα στην Αιθιοπία και τη Σομαλία, και οι εμφύλιοι πόλεμοι στην Αγκόλα και τη Μοζαμβίκη συνδέονται άμεσα με τον Ψυχρό Πόλεμο και είχαν ένα τεράστιο κόστος σε ανθρώπινες ζωές και υλικές καταστροφές. Εντούτοις, ο ανταγωνισμός των δύο υπερδυνάμεων μπορεί να θεωρηθεί ότι ήταν για την Αφρική, όπως και για την Ευρώπη, περισσότερο αίτιο διατήρησης του συννοριακού status quo παρά παράγοντας αλλαγής του.

Παρά ταύτα, το θέμα των συνόρων δεν έπαψε να αποτελεί αντικείμενο συζητήσεων και εντάσεων. Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση της Γκάμπιας.

Χάρτης 2.6 Η Γκάμπια περιβάλλεται από τη Σενεγάλη (<https://en.wikipedia.org/wiki/File:Ga-map.png>)

Η Γκάμπια είναι το μικρότερο σε έκταση κράτος της ηπειρωτικής Αφρικής. Πρόκειται για μια στενή λωρίδα γης που περιβάλλεται από τις τρεις πλευρές της από τη Σενεγάλη. Η χώρα είναι ίσως το καλύτερο παράδειγμα των παράξενων γεωγραφικών και πολιτικών επιπτώσεων της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας. Η Γκάμπια, που εκτείνεται περίπου 10 χιλιόμετρα αριστερά και δεξιά του πλωτού ποταμού Γκάμπια, και ως πρώην βρετανική αποικία είναι αγγλόφωνη, περιβάλλεται από τη γαλλόφωνη Σενεγάλη. Η Βρετανία παραχώρησε στη Γκάμπια την ανεξαρτησία το 1965. Η οικονομία της χώρας βασιζόταν κατά κύριο λόγο στην παραγωγή φυσιτικών και στο λαθρεμπόριο με τη Σενεγάλη. Αργότερα προστέθηκε και το συνάλλαγμα των βρετανών τουριστών. Χάρη μάλιστα στην αντικομμουνιστική στάση της χώρας κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, η Γκάμπια έγινε αποδέκτης σημαντικής αναπτυξιακής βοήθειας από τις ΗΠΑ. Επίσης, η χώρα προβάλλοντας τη μουσουλμανική της ταυτότητα κατάφερε να εξασφαλίσει και βοήθεια από τις μοναρχίες του Αραβικού Κόλπου. Σε αντίθεση μάλιστα με τις περισσότερες άλλες χώρες της Αφρικής στη Γκάμπια λειτούργησε επιτυχώς η κοινοβουλευτική δημοκρατία για τρεις και πλέον δεκαετίες και ο πρόεδρος Sir Dawda Jawara απέκτησε φήμη προστατή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Με δική του μάλιστα πρόταση, ο Οργανισμός Αφρικανικής Ενότητας υιοθέτησε έναν Αφρικανικό Χάρτη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Clapham, 1996: 190). Τον Ιούλιο του 1994, ο Jawara ανατράπηκε από στρατιωτικούς που ζητούσαν μισθολογικές αυξήσεις. Ο στρατός της Γκάμπιας είχε δημιουργηθεί το 1982 (Wiseman, 1996: 917-21). Λίγο νωρίτερα ένα τμήμα της αστυνομίας της χώρας είχε προσπαθήσει να καταλάβει την εξουσία και οι στρατιωτικές δυνάμεις της Σενεγάλης είχαν βοηθήσει τον Jawara να παραμείνει στην εξουσία. Το 1982 ανακοινώθηκε η δημιουργία της Συνομοσπονδίας Σενεγάλης και Γκάμπιας με την παράλληλη δημιουργία στρατού για τη Γκάμπια, ως τμήμα του συνομοσπονδιακού στρατεύματος. Ωστόσο η Συνομοσπονδία αποδείχθηκε βραχύβια. Η πολιτική ελίτ της Γκάμπιας πάντοτε ζούσε υπό το φόβο της υποβάθμισης της χώρας σε κάποια επαρχία της Σενεγάλης. Σε μια συνομοσπονδία η κυβέρνηση θα ήταν στο μακρινό Ντακάρ και οι πολιτικοί της χώρας θα έχαναν την κοινωνική θέση και τη διεθνή αναγνώριση που απολάμβαναν. Η Συνομοσπονδία διαλύθηκε και τυπικά το 1989. Η σύντομη ιστορία της απέδειξε ότι η επαναχάραξη των συνόρων της Αφρικής με τη συνένωση μη βιώσιμων κρατών αντιμετώπιζε ένα σημαντικό εμπόδιο: ότι οι «εθνικές» πολιτικές ελίτ δεν ήταν καθόλου πρόθυμες να μετατραπούν σε διοικητές επαρχιών. Το όνειρο του «Παναφρικανισμού» ήταν πιο απόμακρο από ποτέ.

Συμπερασματικά, η αποικιοκρατία δεν τελείωσε με την ανεξαρτησία. Οι κοινωνικοί επιστήμονες εισήγαγαν τον όρο «μετααποικιακός» (postcolonial), μια έννοια που οδήγησε στη δημιουργία μιας ολόκληρης σχολής σκέψης με μεγάλη επιρροή στην πολιτική επιστήμη, την κοινωνιολογία, την ανθρωπολογία και τις ανθρωπιστικές σπουδές. Ο όρος «μετααποικιακός» περιλαμβάνει μια σειρά από αναλύσεις για τη σχέση μεταξύ εξουσίας (power), λόγου (discourse) και πολιτικών θεσμών και κοινωνικών πρακτικών (Ellis, 2011: 27). Για τους ερευνητές, η Αφρική δεν συνέχισε να είναι εξαρτημένη πολιτικά και οικονομικά αλλά και πολιτισμικά, με όρους εννοιών, αδύναμη να ξεφύγει από τους δεσμούς που είχαν δημιουργηθεί με την Ευρώπη στην περίοδο της αποικιοκρατίας.

Βιβλιογραφία

- Adebajo, A. (1997) 'France and Africa: Folie de Grandeur', *The World Today*, Vol. 53 (6), pp. 147-50.
- Bayart, J.-F. (1984) *La Politique Africaine de François Mitterand*, Paris: Karthala.
- Clapham, C. (1996) *Africa and the International System: The Politics of State Survival*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Clapham, C. (1998) 'Introduction: Analysing African Insurgencies', in C. Clapham, ed., *African Guerrillas*, Oxford: James Currey, pp. 1-18.
- David, S. (1991) 'Explaining Third World Alignment', *World Politics*, Vol. 43 (2), pp. 233-256.
- Decalo, S. (1997) 'Benin: First of the New Democracies', in John F. Clark and David E. Gardinier, eds, *Political Reform in Francophone Africa*, Boulder, Co: Westview Press, pp. 43-61.
- The Economist, (1996) 'Obituary: Jean Bédel Bokassa', 9 Νοεμβρίου, p. 129.
- Ellis, S. (1996) 'Africa's Future and the World', in St. Ellis, ed., *Africa Now: People, Policies, Institutions*, London: James Currey, pp. 261-86.
- Ellis, S. (2011) *Season of Rains: Africa in the World*, London: Hurst & Co.
- Foltz, W. J. (1995) 'Reconstructing the State of Chad', in I. William Zartman, ed., *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*, Boulder, CO: Lynne Rienner, pp. 15-32.
- Feeney, N. (2015) 'UN to Reopen Probe into 1961 Plane Crash That Killed Former Chief', *Time*, 16 Μαρτίου.
- Freund, B. (1998) *The Making of Contemporary Africa*, London: Macmillan Press, 2nd Edition.
- Gardinier, D. E. (1997) 'Gabon: Limited Reform and Regime Survival' in John F. Clark and David E. Gardinier, eds, *Political Reform in Francophone Africa*, Boulder, CO: Westview Press, pp. 145-61.
- Harbeson, J. (1991) 'The Horn of Africa: From Chaos, Political Renewal?', *Current History*, Vol. 90 (556), pp. 221-4.
- Harris, P. B. (1970) *Studies in African Politics*, London: Hutchinson University Library.
- Heilbrunn, J. R. (1997) 'Togo: The National Conference and Stalled Reform', in John F. Clark and David E. Gardinier, eds, *Political Reform in Francophone Africa*, Boulder, Co: Westview Press, pp. 225-45.
- Heraclides, A. (1991) *The Self Determination of Minorities in International Politics*, London: Frank Cass.
- Hughes, M. (2001) 'The Man Who Killed Hammarskjöld?', *London Review of Books*, Vol. 23 (15), 9 Αυγούστου.
- Jackson, R. t H. & Rosberg C. G. (1982) *Personal Rule in Black Africa: Prince, Autocrat, Prophet, Tyrant*, Berkeley, Co: University of California Press.
- Keller, E. J. (1992) 'Drought, war and the politics of famine in Ethiopia and Eritrea', *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 30 (4), pp. 609-24.
- Makinda, S. M. (1993) 'Iran, Sudan and Islam', *The World Today*, Vol. 49 (6), Ιούνιος, pp. 106-11.
- Mazrui, A. A. & Tidy M. (1984) *Nationalism and New States in Africa*, Nairobi: East African Educational Publishers.
- Medani, K. (1993) 'Sudan's Human and Political Crisis', *Current History*. Vol. 92 (574), pp. 203-7.
- Meredith, M. (2005) *The State of Africa: A History of Fifty Years of Independence*, London: Simon & Schuster.
- Rosenfeld, S. S. (1987) 'The Guns of July', in William G. Hyland, ed., *The Reagan Foreign Policy*, New York: Meridian Press, pp. 203-19.
- Rugumanu, S. M. (1997) *Lethal Aid: The Illusion of Socialism and Self-Reliance in Tanzania*, Trenton, NJ: Africa World Press.
- Schraeder, P. J. (1996) 'African International Relations', in April A. Gordon and Donald L. Gordon, eds, *Understanding Contemporary Africa*, Boulder, CO: Lynne Rienner, pp. 129-166.
- Styan, D. (1993) 'Israel, Eritrea and Ethiopia: a convoluted relationship', *Middle East International*, 6 Αυγούστου, pp. 18-9.
- US Department of State (1997) *Background Notes: Togo*, Washington DC: Bureau of African Affairs.
- Thomson, A. (2000) *An Introduction to African Politics*, London: Routledge.
- Tordoff, W. (2002) *Government and Politics in Africa*, London: Palgrave Macmillan, 4th edition.
- Yates, D. A. (1996) *The Rentier State in Africa*, Trenton, NJ: Africa World Press.
- Young, C. (1995) 'The Heritage of Colonialism', in John W. Harbeson and Donald Rothchild, eds, *Africa in World Politics*, Boulder, CO: Westview Press, pp. 23-40.

- Young, T. (1992) 'Angola: Peace at Last', in Larry Benjamin and Christopher Gregory, eds, *Southern Africa at the Crossroads ?*, Johannesburg: Justified Press.
- Wauthier, C. (1995) *Quatre Presidents et l'Afrique: De Gaulle, Pompidou, Giscard d'Estaing, Mitterand*, Paris: Le Seuil.
- Wiseman, J. A. (1996) 'Military rule in the Gambia: An interim assessment', *Third World Quarterly*, Vol. 17 (5), pp. 917-40.
- Zwick, P. (1990) *Soviet Foreign Relations: Process and Policy*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 2

1. Ποιοι ήταν οι στόχοι της αφρικανικής διπλωματίας στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου;
2. Ποιοι είναι οι παράγοντες που εξηγούν την κρίση στο Κονγκό (1960-1);
3. Τι επιδίωκαν η Σοβιετική Ένωση, η Κίνα και η Κούβα στην Αφρική την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου;
4. Ποιος ήταν ο βασικός στόχος της πολιτικής των Ηνωμένων Πολιτειών στην Αφρική την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου;
5. Η Γαλλία ανέπτυξε ένα «Δόγμα Μονρόε» για τις πρώην αποικίες της στην Αφρική; Με ποιους τρόπους επιδίωξε την εφαρμογή του;
6. Τι επιδίωκε το Παρίσι με τις στρατιωτικές επεμβάσεις στην Αφρική;
7. Γιατί το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο απέκτησε σημαντικό ρόλο στην Αφρική από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και μετά;
8. Τι είναι η «συνολική εξισορρόπηση» (omni-balancing) που κατά τον Steven David χαρακτήρισε την αφρικανική διπλωματία;
9. Οι πόλεμοι «δι' αντιπροσώπων» (proxy wars) στην Αγκόλα και τη Μοζαμβίκη. Ποιοι ήταν οι αντιμαχόμενοι;
10. Γιατί απέτυχε η Συνομοσπονδία Σενεγάλης-Γκάμπιας;

Κεφάλαιο 3

Επιτέλους Ελεύθερη;

Η Αφρική μετά το τέλος του Διπολικού Ανταγωνισμού

Σύνοψη

Στο κεφάλαιο αυτό αναλύεται η θέση της Αφρικής στο διεθνές σύστημα μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Μετά το 1991 η Αφρική έχασε τη σημασία της ως πεδίο ανταγωνισμού των δύο υπερδυνάμεων. Πρεσβείες έκλεισαν, η αναπτυξιακή βοήθεια περιορίστηκε και στην ατζέντα των υπουργείων εξωτερικών της Δύσης τα αφρικανικά ζητήματα περιθωριοποιήθηκαν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την πτώση αρκετών καθεστώτων στην Αφρική τα οποία συντηρούνταν χάρη στην υποστήριξη των υπερδυνάμεων. Σε συνδυασμό με μια δεινή οικονομική κρίση, ένα κύμα εκδημοκρατισμού σάρωσε την ήπειρο.

Ο πολωνός δημοσιογράφος Ryszard Kapuscinski έγραψε ότι «ο Ψυχρός Πόλεμος στην Αφρική είναι μια από τις πιο σκοτεινές και επαίσχυντες σελίδες στη σύγχρονη ιστορία και όλοι πρέπει να νοιώθουν ντροπή». Εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους και εκατομμύρια αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους λόγω ένοπλων συγκρούσεων τις οποίες, αν και συνήθως δεν είχαν δημιουργήσει, πάντως είχαν κλιμακώσει και είχαν παρατείνει χρονικά οι υπερδυνάμεις.

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου μείωσε σημαντικά τη «στρατηγική σημασία» της Αφρικής. Στα τέλη της δεκαετίας του '80, η Σοβιετική Ένωση, υποχρεωμένη να δώσει προτεραιότητα στα οικονομικά της προβλήματα, αποφάσισε να περικόψει δραστικά την οικονομική και στρατιωτική βοήθεια που έδινε στα κράτη της ηπείρου (Webber, 1992). Η απόφαση αυτή επηρέασε καταλυτικά τις πολιτικές εξελίξεις σε πολλά κράτη της Αφρικής. Στην Αιθιοπία το καθεστώς Mengistu, χωρίς τη σοβιετική στήριξη και υπό το βάρος της εξέγερσης των Ερυθραίων, κατέρρευσε (Patnam, 1990). Στη Μοζαμβίκη, η κυβέρνηση του Frelimo επιδίωξε ένα *modus vivendi* με το ρατσιστικό καθεστώς της γειτονικής Νότιας Αφρικής (Hall & Young, 1997). Και στην Αγκόλα, ο μαρξιστής dos Santos άρχισε διαπραγματεύσεις με τον ηγέτη των ανταρτών Jonas Savimbi (Young, 1992).

Το ενδιαφέρον των κρατών της Δύσης για μια περιοχή στην οποία δεν είχαν πια να αντιμετωπίσουν την «κομμουνιστική απειλή» μειώθηκε. «Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης», σημειώνει χαρακτηριστικά ένας αναλυτής, «επέτρεψε στην Αμερική να επιδιώξει τα δικά της συμφέροντα στην Αφρική και να ανακαλύψει έτσι ότι δεν είχε κανένα» (Michaels, 1993). Ίσως ο ισχυρισμός είναι λίγο υπερβολικός. Μια έκθεση του αμερικανικού Πενταγώνου συμπέρανε ότι τα συμφέροντα των ΗΠΑ στην υποσαχάρια Αφρική είναι «πολύ περιορισμένα» (US Department of Defense, 1995). Η μείωση της σοβιετικής επιρροής στην ήπειρο επέτρεψε στα κράτη της Δύσης να διαφοροποιήσουν την ατζέντα των σχέσεών τους με τις χώρες της Αφρικής. Η Γαλλία συσχέτισε για πρώτη φορά τη χορήγηση αναπτυξιακής βοήθειας με την πρόοδο σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και εκδημοκρατισμού. Η Νότια Αφρική βρέθηκε αντιμέτωπη με εκτεταμένες οικονομικές κυρώσεις που ανάγκασαν την κυβέρνηση της λευκής μειοψηφίας να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις με το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο, την οργάνωση που εκπροσωπούσε ένα μεγάλο μέρος της μαύρης πλειοψηφίας. Και για πρώτη φορά, καθεστώτα που υπήρξαν στο παρελθόν προπύργια κατά της «κομμουνιστικής εξάπλωσης», όπως του Μομπούτου Σέσε Σέκο στο Ζαΐρ και του Σάμουελ Ντόε στη Λιβερία κατηγορήθηκαν για συστηματικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η αμερικανική ειρηνευτική επέμβαση στη Σομαλία (με 28.000 στρατιώτες) (Γεωργούλης & Χουλιάρας, 1995: 75-110) δημιούργησε την ψευδαίσθηση ότι το ενδιαφέρον της Δύσης για την Αφρική παρέμενε αμείωτο. Εντούτοις, όταν τον Οκτώβριο του 1994, μετά τη δολοφονία 18 Αμερικανών πεζοναυτών, ο Πρόεδρος Κλίντον ανακοίνωσε την απόσυρση των δυνάμεων των ΗΠΑ από μια Σομαλία που, ολοένα και περισσότερο, βυθιζόταν στην αναρχία και το χάος, η αρχική αισιοδοξία είχε χαθεί. Λίγο νωρίτερα, η Δύση είχε μείνει παγερά αδιάφορη στην τραγική γενοκτονία της Ρουάντας που είχε αφήσει πίσω της τουλάχιστον 500.000 νεκρούς και 2.000.000 πρόσφυγες (Χουλιάρας, 1997). Και παρά το μεγάλο αριθμό των θυμάτων στο Ζαΐρ και αργότερα στο Κονγκό-Μπραζαβίλ δεν επιχειρήθηκαν διεθνείς στρατιωτικές επεμβάσεις για την αποκατάσταση της ειρήνης. Στα μέσα του 1998, ακόμη και στην Αγκόλα, όπου ο εμφύλιος πόλεμος έδειχνε σημάδια αναζωπύρωσης, οι δυνάμεις του ΟΗΕ είχαν αρχίσει να αποχωρούν.

Η «κόπωση των δωρητών» (donor fatigue) με την αναποτελεσματικότητα της βοήθειας στην Αφρική (Χουλιάρας, 1998) μείωσε ακόμη περισσότερο το ενδιαφέρον των αναπτυγμένων κρατών για την ήπειρο. Τα δημοσιονομικά προβλήματα και η αυξανόμενη ανεργία στον αναπτυγμένο κόσμο συνέβαλαν επίσης στον

περιορισμό του δυτικού ενδιαφέροντος για τα κράτη της περιοχής. Άλλωστε, καθώς τα πρώην κράτη-μέλη του Συμφώνου της Βαρσοβίας μετατράπηκαν από δωρητές σε αποδέκτες βοήθειας, οι πόροι που κατευθύνονταν στην Αφρική σημείωσαν κατακόρυφη πτώση. Η αναπτυξιακή βοήθεια που παρείχαν τα κράτη-μέλη του ΟΟΣΑ προς την υποσαχάρια Αφρική μειώθηκε κατά 24% μέσα σε έξι μόλις χρόνια (από 11 δισεκατομμύρια δολάρια το 1990 σε 8 δισεκατομμύρια το 1996) (OECD, 1998).

Πέρα όμως από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, η οικονομική παρακμή των κρατών της Αφρικής, κυρίως από τα τέλη της δεκαετίας του '70 και μετά, συνέβαλε αποφασιστικά στην περαιτέρω διεθνή περιθωριοποίηση της ηπείρου. Μεταξύ 1974 και 1990, η μέση ετήσια αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Αφρικής ήταν αρνητική (-0,7%). Μόνο στη δεκαετία του '80, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Αφρικής μειώθηκε κατά 20%, η αξία των εξαγωγών της έπεσε κατά 50% και το συσσωρευμένο χρέος έλαβε διαστάσεις κρίσης (World Bank, 1992). Η πτώση των τιμών πολλών πρώτων υλών αλλά και σημαντικών εξαγωγικών προϊόντων της περιοχής, όπως του καφέ και του κακάο, η άνοδος της τιμής του πετρελαίου, η κακή διαχείριση και η εκτεταμένη διαφθορά και, πάνω από όλα, οι λανθασμένες αναπτυξιακές επιλογές που ακολούθησαν πολλές χώρες μετά την ανεξαρτησία, είναι ανάμεσα στους παράγοντες που επηρέασαν αρνητικά τις αφρικανικές οικονομίες. Το μερίδιο της Αφρικής στο παγκόσμιο εμπόριο μειώθηκε από 9% στη δεκαετία του '60 σε 1% στις αρχές της δεκαετίας του '90 (Mkandawire, 1994: 82). Η οικονομική παρακμή ελαχιστοποίησε το ενδιαφέρον διεθνών επενδυτών. Ενώ οι άμεσες ξένες επενδύσεις στις αναπτυσσόμενες χώρες αυξήθηκαν από 13,1 δισεκατομμύρια δολάρια το χρόνο για την περίοδο 1983-9 σε 34,2 δισεκατομμύρια το χρόνο για την περίοδο 1990-3, οι εισροές άμεσων ξένων επενδύσεων στην Αφρική ήταν για τις ίδιες περιόδους, ύψους μόλις 1,4 και 1,8 δισεκατομμυρίων δολαρίων (Economic Commission for Africa, 1995). Στα μέσα της δεκαετίας του '90, 600 εκατομμύρια Αφρικανοί (εξαιρούμενης της Νότιας Αφρικής) μοιράζονταν ένα ΑΕΠ που ήταν ελάχιστα μεγαλύτερο από εκείνο του Βελγίου.

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ήταν μια οδυνηρή εμπειρία για αρκετά καθεστώτα της Αφρικής. Μετά από σχεδόν δύο δεκαετίες οικονομικής παρακμής και χωρίς την υποστήριξη των υπερδυνάμεων πολλές κυβερνήσεις κατέρρευσαν, ενώ άλλες υποχρεώθηκαν να εισαγάγουν πολυκομματικούς θεσμούς και να διεξαγάγουν εκλογικές αναμετρήσεις. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι δύο μικρές χώρες της Δυτικής Αφρικής: το Μπενίν που άνοιξε το δρόμο για ένα κύμα εκδημοκρατισμού στη γαλλόφωνη Αφρική και το Τόγκο – στο οποίο όμως ο «αιώνιος» Eyadéma κατάφερε να επιβιώσει. Κάπως διαφορετική είναι η περίπτωση μιας τρίτης μικρής γαλλόφωνης χώρας – του Κονγκό-Μπραζαβίλ – όπου ο εκδημοκρατισμός αποδείχθηκε ένας δύσβατος και αιματηρός δρόμος.

Στη δεκαετία του '80 το Μπενίν αντιμετώπιζε μια δεινή οικονομική κρίση – αποτέλεσμα των κακών επιλογών της κυβέρνησης Κερέκου. Η χώρα είχε αναγκαστεί να προσφύγει στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο το οποίο πίεζε για την πιστή εφαρμογή ενός προγράμματος διαρθρωτικής προσαρμογής. Το 1988 η κυβέρνηση συμφώνησε με μια ξένη εταιρεία την ταφή στο Μπενίν δύο εκατομμυρίων τόνων τοξικών ραδιενεργών αποβλήτων, προκειμένου να βρεθούν χρήματα για να πληρωθούν οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων (Decalo, 1997: 50). Το σκάνδαλο που ξέσπασε και οδήγησε στην ακύρωση της συμφωνίας δεν αφορούσε μόνο στο εξαιρετικά χαμηλό ποσό της αποζημίωσης αλλά και τον τρόπο που επιλέχθηκε για την ταφή των αποβλήτων: αποκαλύφθηκε ότι ο Κερέκου και οι βόρειοι σύμβουλοί του είχαν επιλέξει ως τόπο ταφής μια πυκνοκατοικημένη περιοχή του Νότου κοντά στην ιστορική πρωτεύουσα της εθνότητας των Fon. Το 1989 η Παγκόσμια Τράπεζα διέκοψε τη βοήθεια που χορηγούσε στο Μπενίν, ζητώντας από τον Πρόεδρο της χώρας «να αποκτήσει τη συναίνεση του λαού του για τη συνέχιση εφαρμογής του προγράμματος διαρθρωτικής προσαρμογής» του ΔΝΤ (Lancaster, 1993: 10). Το 1990 οι δημόσιοι υπάλληλοι της χώρας δεν είχαν πληρωθεί για περισσότερο από δύο χρόνια (Shiner, 1995: 5). Αντιμέτωπος με μια κοινωνική έκρηξη, ο Κερέκου αποφάσισε να επιτρέψει τη σύγκληση μιας Εθνικής Συνόδου 488 σημαντικών προσωπικοτήτων της χώρας, με στόχο την εθνική συναίνεση για την εισαγωγή οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Η τακτική αυτή κίνηση του Κερέκου αποδείχθηκε, όμως, λανθασμένη. Σύντομα η Σύνοδος διακήρυξε την ανεξαρτησία της, τα μέλη της συμφώνησαν σε ένα σχέδιο συντάγματος, επέλεξαν έναν προσωρινό πρωθυπουργό (τον Nicéphore Soglo) και έθεσαν ημερομηνίες για τη διεξαγωγή εκλογών. Ουσιαστικά, όπως εύστοχα παρατηρεί ένας αναλυτής, η Σύνοδος του Μπενίν ήταν «ο θρίαμβος της καταπιεσμένης κοινωνίας των πολιτών (...) πάνω στο αρπακτικό κράτος» (Decalo, 1997: 55). Στο δεύτερο γύρο των προεδρικών εκλογών του 1991 και παρά τον έντονα εθνοτικό χαρακτήρα της ψήφου (ο Κερέκου είχε ποσοστό μεγαλύτερο του 90% στις βόρειες επαρχίες), ο Soglo αναδείχθηκε νικητής με 68%.

Ο Κερέκου παραδέχθηκε την ήττα του. Η πορεία του Μπενίν άνοιξε το δρόμο για τον εκδημοκρατισμό πολλών γαλλόφωνων χωρών της Αφρικής και εύστοχα χαρακτηρίστηκε ως «δεύτερη απελευθέρωση» (Χουλιάρας, 1995). Η λογική της «εθνικής συνόδου» ενέπνευσε αντιπολιτευόμενες ομάδες σε πολλά κράτη με αυταρχικά καθεστώτα, όπως η Ακτή Ελεφαντοστού, η Γουινέα, το Καμερούν, η Κεντροαφρικανική Δημοκρατία, το Μάλι και το Κονγκό-Μπραζαβίλ.

Έχοντας την υποστήριξη της Γαλλίας, ο Soglo είχε κάποιες επιτυχίες στην εισαγωγή οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Ωστόσο, το οικονομικό κόστος της πολιτικής λιτότητας για τον πληθυσμό και ιδιαίτερα για τους κατοίκους των αστικών κέντρων ήταν σημαντικό. Όταν μάλιστα η Γαλλία το 1994, λόγω των δημοσιονομικών της προβλημάτων, αποφάσισε να προχωρήσει στη υποτίμηση του αφρικανικού φράγκου κατά 50%, οι κάτοικοι του Μπενίν είδαν την αγοραστική τους δύναμη να μειώνεται δραματικά. Ένα μέρος της αντιπολίτευσης, θεωρώντας τον Κερέκου ως τον μόνο ικανό, για να νικήσει τον Soglo, τον επέλεξαν ως υποψήφιο στις προεδρικές εκλογές του 1996. Ο πρώην δικτάτορας, έχοντας προ πολλού εγκαταλείψει τον ούτως ή άλλως αμφίβολο προσανατολισμό του στις αρχές του Μαρξισμού-Λενινισμού, εμφανίσθηκε ως ένας αναγεννημένος δημοκράτης, αυτήν τη φορά ένθερμος υποστηρικτής φιλελεύθερων οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Εξήλθε νικητής των εκλογών με το 54% των ψήφων (Cornwell, 1996: 187). Κατά τον Samuel Huntington που υποστήριξε ότι η «παγίωση» (consolidation) της δημοκρατίας απαιτεί δύο τουλάχιστον εναλλαγές στην εξουσία (Huntington, 1993), το Μπενίν ήταν πλέον δημοκρατικό. Παρόλο που το προσωνόμιο του Κερέκου ήταν πλέον «ο χαμαιλέων». Το γειτονικό και επίσης γαλλόφωνο Τόγκο, αν και αντιμετώπισε παρόμοια προβλήματα, δεν ακολούθησε την ίδια πορεία.

Στη δεκαετία του '80, η διεθνής τιμή των φωσφάτων – του βασικού εξαγωγικού προϊόντος του Τόγκο – σημείωσε κατακόρυφη πτώση. Η χώρα κατέφυγε σε δανεισμό, το εξωτερικό χρέος διογκώθηκε και η χώρα προσέφυγε στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Το τελευταίο επέβαλλε το γνωστό πρόγραμμα διαρθρωτικής προσαρμογής που περιελάμβανε εκτεταμένες αποκρατικοποιήσεις και περιορισμό των δημοσίων δαπανών. Έτσι οι δυνατότητες νομιμοποίησης του καθεστώτος μέσω πελατειακών μεθόδων περιορίστηκαν. Προκειμένου να παραμείνει στην εξουσία, ο Eyadéma άρχισε να καταφεύγει ολοένα και περισσότερο στον αυταρχισμό και τη βία. Ωστόσο διέθετε ακόμη την υποστήριξη της Δύσης και ιδιαίτερα της Γαλλίας που παρείχε σημαντική αναπτυξιακή βοήθεια. Όμως με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και το τέλος του διπολισμού, τα δυτικά κράτη δεν είχαν πλέον σημαντικά κίνητρα, για να στηρίζουν τα καθεστώτα-πελάτες τους. Κατά τη διάρκεια της γαλλοαφρικανικής Συνόδου Κορυφής το 1990, ο Πρόεδρος της Γαλλίας Φρανσουά Μιτεράν μίλησε για την ανάγκη εκδημοκρατισμού των πρώην γαλλικών αποικιών στην Αφρική και κατονόμασε το Τόγκο ως μια από τις χώρες με τις χειρότερες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Heilbrunn, 1998: 226-7). Επρόκειτο για μια σημαντική στροφή στη γαλλική εξωτερική πολιτική που παραδοσιακά μάλλον αδιαφορούσε για τη φύση των αφρικανικών καθεστώτων – εκτός από τον βαθμό που διάκεινταν φιλικά προς το Παρίσι.

Η οικονομική παρακμή και οι διεθνείς πιέσεις επηρέασαν με δραματικό τρόπο τις εξελίξεις στο Τόγκο. Τον Οκτώβριο του 1990 αντικυβερνητικές διαδηλώσεις στην πρωτεύουσα Λομέ οδήγησαν σε αιματηρές συγκρούσεις με τις δυνάμεις ασφαλείας. Αντιμέτωπος με τη λαϊκή δυσανεμία, ο Eyadéma χορήγησε γενική αμνηστεία, δίνοντας τη δυνατότητα σε πολλά στελέχη της αντιπολίτευσης να επιστρέψουν από την εξορία και, παράλληλα, επέτρεψε τη σύγκληση μιας εθνικής συνόδου για να συζητήσει το μέλλον της χώρας. Στην εθνική σύνοδο του Τόγκο (όπως και στις αντίστοιχες του Μπενίν και του Κονγκό-Μπραζαβίλ) τα στελέχη της αντιπολίτευσης αποτελούσαν την πλειοψηφία. Η Σύνοδος αυτοχαρακτηρίστηκε «κυρίαρχη», ψήφισε ένα μεταβατικό σύνταγμα, περιόρισε τις εξουσίες του Eyadéma και εξέλεξε ένα προσωρινό πρωθυπουργό. Ωστόσο, παρόλο που ο Πρόεδρος φαινόταν να έχει υποτιμήσει τους αντιπάλους του, συνέχιζε να ελέγχει τον στρατό και, έτσι, οποιεσδήποτε μεταρρυθμίσεις εξαρτώνταν από τη συναίνεσή του (Heilbrunn, 1997: 233). Καθώς η Γαλλία φάνηκε μάλλον απρόθυμη να διασυνδέσει την αναπτυξιακή βοήθεια που χορηγεί με τη φιλελευθεροποίηση και τον εκδημοκρατισμό (Heilbrunn, 1997: 229), το Δεκέμβριο του 1991 οι δυνάμεις ασφαλείας του Τόγκο επενέβησαν, για να διασφαλίσουν την κυριαρχία του Eyadéma: στελέχη της αντιπολίτευσης φυλακίστηκαν, δολοφονήθηκαν ή εξαναγκάστηκαν να καταφύγουν στο εξωτερικό. Ο Gilchrist Olympio, γιος του άτυχου πρώτου προέδρου της χώρας και ένας από ηγέτες της αντιπολίτευσης τραυματίστηκε σε μια δολοφονική απόπειρα εναντίον του και αναγκάστηκε να καταφύγει στην Γκάνα. Τον Ιανουάριο του 1993 στρατιωτικές δυνάμεις σκότωσαν εκατοντάδες διαδηλωτές στη Λομέ, αναγκάζοντας χιλιάδες να καταφύγουν στο Μπενίν και την Γκάνα. Στις προεδρικές εκλογές που αναγκάστηκε να προκηρύξει ο Eyadéma το 1993, η αντιπολίτευση αποφάσισε να απόσχει ύστερα από μια μυστηριώδη αύξηση των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων. Όχι απρόσμενα επανεξελέγη με το 98% των ψήφων. Οι πρακτικές αλλοίωσης των εκλογικών αποτελεσμάτων επαναλήφθηκαν και το 1998. Σύμφωνα με τον Economist, οι τελευταίες ήταν «ληστεία μέρα-μεσημέρι» (daylight robbery) (The Economist, 1998: 44). Καθώς οι ψήφοι άρχισαν να καταμετρώνται και έγινε φανερό ότι ο Olympio – υποψήφιος in absentia – επρόκειτο να είναι νικητής, η παραστρατιωτική αστυνομία εμπόδισε την ολοκλήρωση της καταμέτρησης. Ο πρόεδρος της Ανεξάρτητης Εκλογικής Επιτροπής παραιτήθηκε και ο υπουργός Εσωτερικών ανακήρυξε τον Eyadéma νικητή με το 52% των ψήφων. Ο «Μεγάλος Πηδαλιούχος» (όπως του αρέσει να τον αποκαλούν) παρέμεινε στην εξουσία. Έτσι, η πορεία εκδημοκρατισμού του Τόγκο δεν ήταν επιτυχής όπως η αντίστοιχη του Μπενίν. Η τρίτη περίπτωση γαλλόφωνης χώρας είναι η Δημοκρατία του Κονγκό ή Κονγκό-Μπραζαβίλ.

Το Κονγκό-Μπραζαβίλ είναι μια από τις πιο αστικοποιημένες χώρες της Αφρικής: ο μισός πληθυσμός κατοικεί στις δύο μεγαλύτερες πόλεις: τη Μπραζαβίλ και το Pointe-Noire. Επίσης, το Κονγκό-Μπραζαβίλ παρουσιάζει ένα από τα μικρότερα ποσοστά αναλφαριθμητισμού στην ήπειρο: η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού γνωρίζει ανάγνωση και γραφή. Πάνω από όλα, η χώρα διαθέτει πλούσια κοιτάσματα πετρελαίου που της επέτρεψαν στη δεκαετία του '70 να επιτύχει ένα από τα υψηλότερα κατά κεφαλήν εισοδήματα της υποσαχάριας Αφρικής. Το Κονγκό-Μπραζαβίλ, όμως, έχει και πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τα άλλα κράτη της ηπείρου. Ιδιαίτερα ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις πολλές εθνοτικές ομάδες αποτελούσε, ακόμη από την εποχή των πρώτων επαφών με τους Ευρωπαίους, ένα από τα κύρια κοινωνικοπολιτικά της γνωρίσματα (Clark, 1997: 62-3). Επίσης, όπως και τα περισσότερα άλλα αφρικανικά κράτη, το Κονγκό-Μπραζαβίλ, μετά την ανεξαρτησία του το 1960, έγινε ένα μονοκομματικό κράτος. Σε αντίθεση με άλλα κράτη της περιοχής, όμως, οι κυβερνήσεις του δεν ακολούθησαν μόνο μια πολιτική «κρατισμού», αλλά προσχώρησαν στον «επιστημονικό σοσιαλισμό», συνάπτοντας στενές σχέσεις με την ΕΣΣΔ, την Κίνα, την Κούβα και τη Βόρεια Κορέα. Παρά όμως το μαρξιστικό προσανατολισμό, μεγάλα τμήματα της οικονομίας (όπως η γεωργία) δεν επηρεάστηκαν από τις επίσημες πολιτικές (Clark, 1997: 65). Ακόμη πιο παράδοξα και παρά την αντι-ιμπεριαλιστική ρητορεία, το Κονγκό-Μπραζαβίλ διατήρησε άριστες σχέσεις με τη Γαλλία καθόλη τη διάρκεια των 26 ετών του «σοσιαλιστικού πειράματος». Η γαλλική εταιρεία Elf-Aquitaine ανέλαβε σχεδόν πλήρως την εκμετάλλευση των πλούσιων κοιτασμάτων πετρελαίου, η παραγωγή και πώληση του οποίου κατέληξε να αποτελεί το 90% των συναλλαγματικών εσόδων της χώρας. Μάλιστα, το 1987 οι Γάλλοι προσέφεραν στρατιωτική υποστήριξη στο καθεστώς του Sassou-Nguesso, προκειμένου να αντιμετωπίσει ένα πραξικόπημα.

Το καθεστώς αντιμετώπισε μια κρίση νομιμοποίησης που οφειλόταν στην οικονομική παρακμή της χώρας (Clark, 1997: 66). Η νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος είχε εξασφαλιστεί με μια σπάταλη πολιτική δι-ορισμών και πάσης φύσεως κοινωνικών παροχών. Οι δημόσιοι υπάλληλοι της χώρας είχαν αυξηθεί από 3.300 το 1960 σε 73.000 το 1986, ενώ άλλοι 30.000 είχαν διοριστεί σε διάφορες δημόσιες επιχειρήσεις που επιβάρυναν, με την αδυναμία τους να καταστούν κερδοφόρες, ακόμη περισσότερο τον κρατικό προϋπολογισμό. Η πτώση της τιμής του πετρελαίου το 1985 έφερε στην επιφάνεια τις συνέπειες της κακής διαχείρισης, επιτα-χύνοντας την έλευση της κρίσης: το εξωτερικό χρέος της χώρας αυξήθηκε από 1,2 δισεκατομμύρια δολάρια το 1980 σε 4,5 δισεκατομμύρια το 1990 ή σχεδόν 2 φορές το ΑΕΠ της. Η κυβέρνηση προσέφυγε στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, το οποίο ζήτησε να εφαρμοστεί η γνωστή «συνταγή».

Οι εξελίξεις σε άλλα γαλλόφωνα κράτη της Δυτικής Αφρικής και οι πιέσεις της Γαλλίας για εκδημοκρα-τισμό οδήγησαν στη σύγκληση μιας Εθνικής Συνόδου το 1991 (Philippe, 1991). Η Σύνοδος επέλεξε μια με-ταβατική κυβέρνηση και στις εκλογές που ακολούθησαν νικητής αναδείχθηκε ο Pascal Lissouba. Εντούτοις, όπως και σε άλλα κράτη της Αφρικής, ο εθνοτικός χαρακτήρας της ψήφου ήταν έντονος (Clark, 1994). Μετά τις εκλογές, οι αντίπαλοι του Lissouba οργάνωσαν πολιτοφυλακές αποτελούμενες κυρίως από λιποτάκτες του στρατού και άνεργους νέους και έστησαν οδοφράγματα στην πρωτεύουσα. Η επιμονή του Lissouba να προ-ωθήσει στον στρατό και τη δημόσια διοίκηση ανθρώπους από τη δική του περιοχή (τον Νότο) ενίσχυσε τις δυνατότητες στρατολόγησης των αντιπάλων του. Σε συγκρούσεις που ξέσπασαν το 1993 και το 1994 χιλιάδες άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους. Με διεθνή διαμεσολάβηση, η κατάσταση εξομαλύνθηκε μέχρι το 1997 όταν ξέσπασαν εκ νέου συγκρούσεις ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα. Μετά από στρατιωτική επέμβαση της Αγκόλας, ο Sassou-Nguesso κατέλαβε την εξουσία και ο Lissouba διέφυγε στο εξωτερικό. Ο Sassou κέρδισε τις εκλογές του 2002 με το 90% των ψήφων (καθώς η αντιπολίτευση απείχε).

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου επηρέασε αρνητικά τη δυνατότητα των καθεστώτων να παραμένουν στην εξουσία. Ακόμη και στην ακραία περίπτωση του Τόγκο, ο Eyadéma χρειαζόταν πλέον τουλάχιστον μια επι-φανειακή νομιμοποίηση μέσω εκλογών. Άλλα καθεστώτα δεν τα κατάφεραν να επιβιώσουν. Η μεγάλη όμως αλλαγή με το τέλος του διπολικού ανταγωνισμού ήταν η επίλυση των ένοπλων συγκρούσεων που είχαν κο-στίσει εκατοντάδες χιλιάδες ζωές.

Το τέλος των ένοπλων συγκρούσεων: Ερυθραία, Μοζαμβίκη, Αγκόλα

Τον Απρίλιο του 1993, οι κάτοικοι της Ερυθραίας κλήθηκαν να αποφασίσουν αν η μικρή αυτή χώρα στο Κέ-ρας της Αφρικής θα γινόταν ανεξάρτητη. Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος που έγινε υπό την επίβλεψη των Ηνωμένων Εθνών ήταν συντριπτικό, σφραγίζοντας και τυπικά τη λήξη ενός από τους πλέον μακροχρό-νιους πολέμους στην ιστορία της Αφρικής: το 99,8% των Ερυθραίων ψήφισε υπέρ της ανεξαρτησίας. Στις 24 Μαΐου 1993, ο Πρόεδρος Issayas Afewerki, μπροστά σε ένα ενθουσιώδες πλήθος, ανακήρυξε την ανεξαρτη-σία. Επρόκειτο για μια συμβολική ημερομηνία: ακριβώς δύο χρόνια πριν, ο ηγέτης της Αιθιοπίας, Μενγκίστου Χαϊλέ Μαριάμ, εγκατέλειπε την Αντίς Αμπέμπα, όπου σε λίγο θα εισέρχονταν νικηφόροι οι αντάρτες του Μετώπου για την Απελευθέρωση του Τιγκράι.

Χάρτης 3.1 Η ανεξάρτητη Ερυθραία (<https://en.wikipedia.org/wiki/File:Un-eritrea.png>)

Η Ερυθραία υπήρξε αποικία των Ιταλών. Το 1941 οι Βρετανοί κατέλαβαν τις κτήσεις της Ρώμης στην Αφρική, συμπεριλαμβανόμενης της Ερυθραίας. Το 1950 τα Ηνωμένα Έθνη αποφάσισαν για το μέλλον της πρώην ιταλικής αποικίας (Heraclides, 1991: 178). Η Σοβιετική Ένωση πίεσε για αυτοδιάθεση, αλλά οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία, που δεν ήθελαν να δυσαρεστήσουν τον αυτοκράτορα της Αιθιοπίας Χαϊλέ Σελασιέ, πρότειναν τη συνένωση με την Αιθιοπία σε μια ομοσπονδία. Όπως το έθεσε ο Τζων Φόστερ Ντάλλες, τότε Υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ:

«Από την άποψη της δικαιοσύνης, η γνώμη του ερυθραϊκού λαού πρέπει να ληφθεί υπόψη. Παρ' όλ' αυτά, τα στρατηγικά συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών καθιστούν αναγκαία τη σύνδεση της χώρας με τη σύμμαχό μας, την Αιθιοπία» (Brogan, 1990: 29).

Το 1960, η ομοσπονδιακή ένωση έγινε πραγματικότητα με ξεχωριστό σύνταγμα, κοινοβούλιο και μια αυτόνομη εκτελεστική εξουσία για την Ερυθραία. Οι Ηνωμένες Πολιτείες εγκατέστησαν στην Ερυθραία τη μεγαλύτερη κατασκοπευτική τους βάση στο εξωτερικό η οποία, με δεδομένη την απουσία δορυφόρων εκείνη την εποχή, ήταν πολύτιμη για την παρακολούθηση επικοινωνιών της νότιας Σοβιετικής Ένωσης και της Μέσης Ανατολής (Connell, 1993: 2). Ο Χαϊλέ Σελασιέ, όμως, δεν σεβάστηκε τον ομοσπονδιακό χαρακτήρα της ένωσης. Ο αιθίοπας αυτοκράτορας κατάφερε να εκμαιεύσει «με τις πιο δοκιμασμένες μεθόδους της πίεσης και της εξαγοράς» (Φονταίν, 1984: 458) μια απόφαση της Βουλής της Ερυθραίας που ζητούσε ένωση με την Αιθιοπία και, αγνοώντας τις αποφάσεις του ΟΗΕ, ανακοίνωσε το 1962 την πλήρη ενσωμάτωση της Ερυθραίας στην Αιθιοπία (Sherman, 1980: 40-3). Πολύ σύντομα, οι Ερυθραίοι πήραν τα όπλα.

Στις δεκαετίες του '70 και του '80 το αυτονομιστικό κίνημα δεν ήταν ενιαίο. Θρησκευτικές, εθνοτικές και οργανωτικές αντιπαλότητες εξηγούν την απουσία ενότητας. Παρά όμως την υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης και της Κούβας στο καθεστώς Μεγκίστου της Αιθιοπίας, οι αντάρτες της Ερυθραίας κατάφεραν να πάρουν την πρωτοβουλία των κινήσεων στα τέλη της δεκαετίας του '80. Η στενή τους συνεργασία με τα κινή-

ματα ανταρτών στο εσωτερικό της Αιθιοπίας (και ιδιαίτερα με το EPRDF) ήταν ο παράγοντας-κλειδί των εξελίξεων (The Economist, 1991a). Η απόφαση της Μόσχας στις αρχές του 1991 να εγκαταλείψει την Αιθιοπία ήταν το σημείο καμπής στη σύγκρουση. Στα μέσα του Μαΐου του 1991, οι σοβιετικές δυνάμεις αποσύρθηκαν από τη μεγάλη ναυτική βάση στα νησιά Νταχλάκ, στο κέντρο της Ερυθράς Θάλασσας (Plaut, 1991: 203). Στις 26 Μαΐου, δύο μέρες πριν οι δυνάμεις του EPRDF εισέλθουν στην Αντίς Αμπέμπα, οι αντάρτες της Ερυθραίας μπήκαν στην Ασμάρα (την πρωτεύουσα της Ερυθραίας). Για τρεις γενιές, ο πληθυσμός της Ερυθραίας είχε ζήσει τον πόλεμο και την καταστροφή. Πάνω από 50.000 αντάρτες είχαν χάσει τη ζωή τους (The Economist, 1991), ενώ ο πόλεμος άφησε πίσω του 56.000 αναπήρους, 90.000 ορφανά και εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες (Pateman, 1994: 228).

Η νέα μεταβατική κυβέρνηση της Ερυθραίας αποφάσισε να αναβάλλει για δύο χρόνια τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος για την ανεξαρτησία. Επρόκειτο για μια διπλωματική κίνηση: οι Ερυθραίοι επεδίωκαν να περιορίσουν τις αντιδράσεις για την επαναχάραξη διεθνών συνόρων, ιδιαίτερα μεταξύ των μελών του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας. Λίγο πριν το δημοψήφισμα, η νέα κυβέρνηση της Αιθιοπίας υποσχέθηκε να σεβασθεί το αποτέλεσμα, καθισχύζοντας πολλές κυβερνήσεις της ηπείρου. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για ένα «βελούδινο διαζύγιο». Η αλήθεια πάντως ήταν ότι η ανεξαρτησία της Ερυθραίας δεν αμφισβητούσε τα σύνορα που η ήπειρος είχε κληρονομήσει από τους αποικιοκράτες. Στην πραγματικότητα αποτελούσε μια ακόμη απόδειξη ότι η νόρμα του «απαραιτήτου των συνόρων», όπως είχαν χαραχθεί από την αποικιοκρατία, παρέμεινε ζωντανή.

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου επέτρεψε την επίλυση αρκετών πολέμων «δι' αντιπροσώπων» (proxy wars). Η Μοζαμβίκη είναι η χαρακτηριστική περίπτωση. Για περισσότερα από τριάντα χρόνια, η χώρα βρισκόταν σε πόλεμο. Έπειτα από μια δεκαετή ένοπλη εξέγερση εναντίον των Πορτογάλων, απέκτησε την ανεξαρτησία της το 1975 (έναν χρόνο μετά την κατάληψη της εξουσίας στη Λισαβόνα από μια ομάδα ριζοσπαστών αξιωματικών του πορτογαλικού στρατού). Το FRELIMO (Μέτωπο για την Απελευθέρωση της Μοζαμβίκης), η μαρξιστική οργάνωση που πολέμησε τους Πορτογάλους, ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας. Ωστόσο, ο πόλεμος έμελλε να συνεχιστεί, αυτήν τη φορά όμως ως εμφύλια διαμάχη. Στη δεκαετία του '70 οι αντάρτες που αντιμάχονταν το λευκό καθεστώς της Ροδεσίας μετέφεραν τις βάσεις τους από την Τανζανία στην κεντρική Μοζαμβίκη, όπου αναδιοργανώθηκαν με τη βοήθεια του FRELIMO. Για να ασκήσουν πίεση στο τελευταίο, οι μυστικές υπηρεσίες της Ροδεσίας δημιούργησαν στο έδαφος της Μοζαμβίκης το RENAMO (Εθνική Αντίσταση της Μοζαμβίκης), μια οργάνωση μαύρων ανταρτών (Penvenne, 1998: 254). Καθώς το FRELIMO ακολούθησε μια πολιτική καταναγκαστικής κολεκτιβοποίησης, το RENAMO κατάφερε να κερδίσει σημαντική υποστήριξη από τον πληθυσμό της χώρας. Ακόμη, το γεγονός ότι ολόένα και περισσότερο η νέα ελίτ της Μοζαμβίκης αποτελούνταν από νότιους της εθνότητας των Shangaan προκάλεσε αισθήματα αποξένωσης στις βόρειες και κεντρικές περιφέρειες και έτσι το RENAMO μπόρεσε να στρατολογήσει πολλούς δυσαρεστημένους πρώην υποστηρικτές του FRELIMO από τις εθνότητες Shona και Ndau. Τέλος, η άρνηση του FRELIMO να αποδεχθεί τα παραδοσιακά ήθη και έθιμα των λαών της Μοζαμβίκης διευκόλυνε σημαντικά τις κινήσεις των ανταρτών (Schutz, 1995). Δύο αναλυτές ονόμασαν τη σύγκρουση στη Μοζαμβίκη «πόλεμο των πνευμάτων», υποστηρίζοντας ότι το RENAMO εμφανίστηκε ως υποστηρικτής της «διωκόμενης παράδοσης» (Hall & Young, 1997: 175-80).

Η πολιτική μετάβαση στη Ροδεσία και η ανάληψη της διακυβέρνησής της το 1980 (ως Ζιμπάμπουε πλέον) από τη μαύρη πλειοψηφία έγινε δεκτή από το FRELIMO με ενθουσιασμό, καθώς στερούσε από το RENAMO το βασικό εξωτερικό του προστάτη. Ωστόσο η ευφορία δεν κράτησε για πολύ. Καθώς πολλά μέλη του Εθνικού Αφρικανικού Κογκρέσου, της σημαντικότερης οργάνωσης των μαύρων που αντιμάχονταν το ρατσιστικό καθεστώς της Νότιας Αφρικής, επέλεξαν το Μαπούτο (την πρωτεύουσα της Μοζαμβίκης) ως βάση, το ρατσιστικό καθεστώς της Πρετόριας αντικατέστησε τους Ροδεσιανούς στο ρόλο των πατρώνων του RENAMO (Alden, 1992: 84-5). Η υποστήριξη που παρείχε η Νότια Αφρική στο τελευταίο ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο όταν 3.000 σύμβουλοι από τη Σοβιετική Ένωση και άλλα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης έφθασαν στη Μοζαμβίκη. Με τη βοήθεια των Νοτιοαφρικανών το RENAMO εξαπέλυσε μια εκστρατεία τρόμου που περιελάμβανε την καταστροφή σχολείων, νοσοκομείων και κοοπερατίβων, αποκτώντας μια αιμοσταγή φήμη συγκρίσιμη με εκείνη των Ερυθρών Χμερ της Καμπότζης. Ο Πρόεδρος της Μοζαμβίκης Samora Machel, κατανοώντας ότι η σοβιετική βοήθεια δεν επαρκούσε, για να επιτύχει μια στρατιωτική λύση, φιλελευθεροποίησε την οικονομία και επιχείρησε να προσεγγίσει την κυβέρνηση της λευκής μειοψηφίας της Νότιας Αφρικής. Ωστόσο οι προσπάθειές του κατέληξαν σε αδιέξοδο. Τον Οκτώβριο του 1996 ο Machel σκοτώθηκε σε ένα μυστηριώδες αεροπορικό δυστύχημα πάνω από το έδαφος της Νότιας Αφρικής και αντικαταστάθηκε από τον Joaquim Chissano, ο οποίος συνέχισε και ενέτεινε τις προσπάθειες οικονομικών μεταρρυθμίσεων που είχε ξεκινήσει ο προκάτοχός του. Εντούτοις, ο εμφύλιος πόλεμος συνεχίστηκε μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '90. Το

τέλος του Ψυχρού Πολέμου και η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά κυρίως η πορεία εκδημοκρατισμού της Νότιας Αφρικής ήταν οι δύο εξωτερικοί παράγοντες που επέτρεψαν τελικά την επίλυση της σύγκρουσης. Άλλωστε, η ίδια η σύγκρουση φαίνεται ότι είχε αγγίξει το σημείο του «αμοιβαία επιβλαβούς αδιεξόδου» (Zartman, 1989), καθώς καμία από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές δεν μπορούσε να ελπίζει σε οριστική νίκη στο πεδίο της μάχης. Η ξηρασία που έπληξε ολόκληρη τη Νότια Αφρική στις αρχές της δεκαετίας του '90 μείωσε αποφασιστικά την ικανότητα διεξαγωγής πολέμου και των δύο αντιπάλων, ενώ η απειλή μιας ανθρωπιστικής καταστροφής ενέτεινε τις προσπάθειες των δυτικών μεσολαβητών (Edis, 1995: 5-6). Τελικά, το 1992, το FRELIMO και το RENAMO υπέγραψαν μια συμφωνία ειρήνευσης στη Ρώμη και ο ΟΗΕ απέστειλε μια ειρηνευτική δύναμη 6.500 κυανόκρανων για να επιβλέπει την εφαρμογή της. Η πιο κρίσιμη δοκιμασία στη διαδικασία εφαρμογής της συμφωνίας ειρήνευσης ήταν οι διδύμες εκλογές (προεδρικές και κοινοβουλευτικές) – οι πρώτες δημοκρατικές εκλογές στην ιστορία της χώρας – που διεξήχθησαν τον Οκτώβριο του 1994. Στις κοινοβουλευτικές εκλογές το RENAMO έλαβε το 38% των ψήφων και το FRELIMO το 44%, ενώ στις προεδρικές, ο πρόεδρος της χώρας και υποψήφιος του FRELIMO κέρδισε το 53% ενώ ο αρχηγός του RENAMO Alfonso Dhlakama το 34%. Σε αντίθεση με την Αγκόλα, όπου ο Jonas Savimbi αμφισβήτησε το αποτέλεσμα των εκλογών και ο εμφύλιος πόλεμος ξανάρχισε (βλ. παρακάτω), ο Dhlakama αποδέχθηκε την ήττα του και τα εκλεγμένα στελέχη του RENAMO κατέλαβαν τις θέσεις τους στο νέο κοινοβούλιο. Παράλληλα, η επιστροφή των προσφύγων από το εξωτερικό ολοκληρώθηκε με επιτυχία, ενώ στους 82.000 στρατιώτες των αντιμαχόμενων πλευρών δόθηκε η δυνατότητα είτε να υπηρετήσουν στο νέο εθνικό στρατό της Μοζαμβίκης είτε (με τη βοήθεια των δωρητών) να επανενταχθούν στις τοπικές κοινωνίες (Wurst, 1994).

Ωστόσο, στην άλλη μεγάλη πρώην πορτογαλική αποικία, την Αγκόλα, οι εξελίξεις δεν ήταν τόσο θετικές. Η ύφεση στις σχέσεις των υπερδυνάμεων στα τέλη της δεκαετίας του '80 επέτρεψε την ανάληψη διπλωματικών πρωτοβουλιών. Το 1988, μετά από παρέμβαση των Ηνωμένων Πολιτειών, η Κούβα και η Νότια Αφρική συμφώνησαν να αποχωρήσουν από την Αγκόλα, ενώ η Πρετόρια συναίνεσε στην παραχώρηση της ανεξαρτησίας στη Ναμίμπια. Ο δρόμος για μια ειρηνική επίλυση της εμφύλιας σύρραξης στην Αγκόλα που είχε στοιχίσει τη ζωή σε 500.000 ανθρώπους φαινόταν να έχει ανοίξει. Οι εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη, η πτώση του Τείχους του Βερολίνου και η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, επηρέασαν τις αντιλήψεις και τις πολιτικές της κυβέρνησης του dos Santos (Fituni, 1995). Τον Ιούλιο του 1990, το MPLA εγκατέλειψε και επίσημα τον μαρξισμό-λενινισμό και άρχισε να προχωρά σε ιδιωτικοποιήσεις σημαντικών τομέων της, μέχρι τότε, κολλεκτιβοποιημένης οικονομίας. Χάρη στο διαμεσολαβητικό ρόλο των ΗΠΑ και του ΟΗΕ, στις 31 Μαΐου του 1991 στο Bicesse της Πορτογαλίας, οι Santos και Savimbi υπέγραψαν μια συμφωνία ειρήνευσης που προέβλεπε τη δημιουργία ενός εθνικού στρατού, την εισαγωγή ενός πολυκομματικού συστήματος και τη διεξαγωγή «ελεύθερων και δίκαιων εκλογών» (free and fair elections) για το σχηματισμό μιας νέας κυβέρνησης (Knudsen & Zartman, 1995: 135-7). Και οι δύο πλευρές όμως υπέσκαψαν από την αρχή την εφαρμογή των συμφωνιών, διατηρώντας τις καλύτερες δυνάμεις και τα πιο σύγχρονα όπλα τους εκτός του νέου εθνικού στρατού. Τα Ηνωμένα Έθνη έστειλαν μόνον 470 παρατηρητές, για να επιβλέψουν τις διαδικασίες δημιουργίας των νέων ένοπλων δυνάμεων. Τα αποτελέσματα του πρώτου γύρου των προεδρικών εκλογών εξέπληξαν πολλούς αναλυτές. Ενώ πολλοί περίμεναν μια άνετη επικράτηση του Savimbi, ο dos Santos έλαβε το 49,6% των ψήφων (έναντι 40,1% του αρχηγού της UNITA), απέχοντας ελάχιστα από την εξασφάλιση της απόλυτης πλειοψηφίας στο δεύτερο γύρο. Ο Savimbi δεν περίμενε την επαναληπτική εκλογή: αμέσως απέσυρε τους στρατηγούς του από τον εθνικό στρατό, κατηγόρησε την κυβέρνηση για νοθεία και ακολούθησε ξανά τα μονοπάτια του πολέμου.

Πολλοί αναλυτές θεώρησαν ότι το μεγαλύτερο μειονέκτημα της συμφωνίας στο Bicesse ήταν η απόρριψη μιας συμμετοχικής λύσης και η υιοθέτηση μιας αντίληψης ότι «ο νικητής τα παίρνει όλα» (winner-take-all principle) (Knudsen & Zartman, 1995: 138). Το λάθος αυτό κόστισε στα επόμενα δύο χρόνια 200.000 ζωές. Το Νοέμβριο του 1994, μια τρόικα διαμεσολαβητών αποτελούμενη από τις ΗΠΑ, τη Ρωσία και την Πορτογαλία κατάφερε να πείσει τις δύο πλευρές να υπογράψουν στη Λουζάκα της Ζάμπιας μια νέα ειρηνευτική συμφωνία. Σε αντίθεση με τη συμφωνία του Bicesse, αυτήν τη φορά δεν θα διεξάγονταν εκλογές και σε ένα μεταβατικό διάστημα καμία από τις δύο πλευρές δεν θα είχε την αποκλειστικότητα στη διακυβέρνηση της χώρας. Τα συμφωνηθέντα στη Λουζάκα προέβλεπαν το «μοίρασμα» της εξουσίας (power-sharing): ο Savimbi θα καταλάμβανε τη μια από τις δύο θέσεις αντιπροέδρων της μεταβατικής κυβέρνησης και στελέχη της UNITA θα ετίθεντο επικεφαλής τεσσάρων υπουργείων καθώς και ορισμένων σημαντικών κυβερνητικών τομέων. Οι αξιωματικοί της UNITA θα εντάσσονταν στις εθνικές ένοπλες δυνάμεις που θα δημιουργούνταν και οι περισσότεροι από τους αντάρτες θα επάνδρωναν την αστυνομία. Η συμφωνία προέβλεπε επίσης στενή επιτήρηση από τον ΟΗΕ: στρατιωτικές δυνάμεις και των δύο πλευρών θα συγκεντρώνονταν για να παραδώσουν τα όπλα τους σε 15 κέντρα αποστρατείας που θα τελούσαν υπό την αιγίδα του Οργανισμού. Ο ΟΗΕ αποφάσισε να μην κάνει τα ίδια λάθη: αυτήν τη φορά έστειλε 7.000 κυανόκρανους – τη μεγαλύτερη εκείνη την περίοδο ειρη-

νευτική δύναμη στον κόσμο με κόστος 1 εκατομμύριο δολάρια την ημέρα. Ωστόσο, φοβούμενος για τη ζωή του, ο Savimbi δεν πήγε στην πρωτεύουσα και τον Αύγουστο του 1996, αρνήθηκε και τη θέση του αντιπροέδρου. Παρόλο που τον Απρίλιο του 1997, τέσσερα στελέχη της UNITA ανέλαβαν τις υπουργικές τους θέσεις, οι περισσότεροι αντάρτες δεν εμφανίστηκαν στα κέντρα αποστρατείας (demobilization) ούτε παρέδωσαν τα καλύτερά τους όπλα. Βεβαίως ο Savimbi ήταν περισσότερο απομονωμένος από ποτέ άλλοτε. Η χρησιμότητα που είχε την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου για τις ΗΠΑ είχε χαθεί και η Ουάσιγκτον προώθησε στο Συμβούλιο Ασφαλείας αυστηρές κυρώσεις κατά της UNITA. Η πτώση του Μομπούτου στο γειτονικό Ζαΐρ και η ανατροπή του Lissouba στο Κονγκό-Μπραζαβίλ είχαν επίσης στερήσει το Savimbi από στενούς συμμάχους. Η Αγκόλα είχε πλέον εξελιχθεί στο δεύτερο μεγαλύτερο (μετά τη Νιγηρία) πετρελαιοπαραγωγό κράτος της Αφρικής και διέθετε τους πόρους, για να νικήσει στρατιωτικά την UNITA. Η τελική ήττα του Savimbi ήταν πλέον θέμα χρόνου.

Η περίπτωση της Αγκόλας δείχνει ξεκάθαρα ότι το τέλος των συγκρούσεων μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου δεν ήταν ούτε γρήγορο ούτε εύκολο. Δυστυχώς η δυναμική των συγκρούσεων δι' αντιπροσώπων που τόσο έντονα τον χαρακτήρισαν σε αρκετές περιπτώσεις διατηρούνταν. Και όχι μόνον: νέες μορφές συγκρούσεων έκαναν την εμφάνισή τους – πρωτόγνωρες για το εύρος και τη βιαιότητά τους. Η πρώτη στη Σομαλία προκάλεσε μια διεθνή επέμβαση. Η δεύτερη στη Ρουάντα άφησε την ανθρωπότητα παγερά αδιάφορη. Και η τρίτη – στο Ζαΐρ – έδειξε ότι τα σύνορα ήταν περισσότερο διάτρητα από ποτέ άλλοτε.

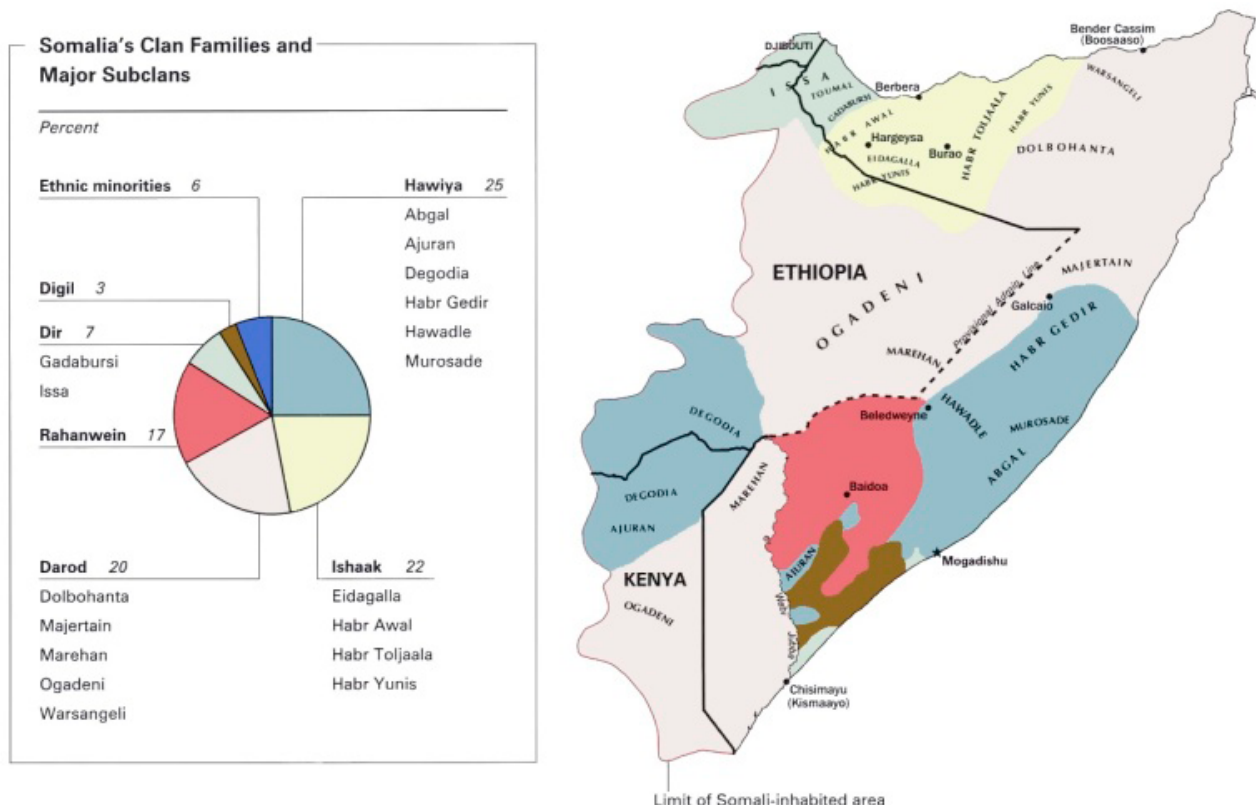
Η επέμβαση στη Σομαλία

Η Σομαλία είναι από τις λίγες χώρες της Αφρικής με πληθυσμό πολιτισμικά ομοιογενή. Ωστόσο είναι βαθιά διχασμένοι σε «πατρίες» (clans) και «υποπατρίες» (sub-clans) που αντανακλούν κάποια κοινή καταγωγή (συχνά φανταστική). Τα παιδιά μαθαίνουν από μικρά να θυμούνται τα ονόματα προγόνων που έζησαν μέχρι και 20 γενιές πριν (Lewis, 1992). «Η βάση της πολιτικής και κοινωνικής δομής της Σομαλίας», παρατηρεί ένας αναλυτής, «είναι η γενεαλογία» (Clark, 1993: 110). Αν και οι «πατρίες» κατοικούν σε συγκεκριμένες εδαφικές περιοχές (βλ. Χάρτη 2), τα νομαδικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού της Σομαλίας, που κυρίως ασχολείται με την κτηνοτροφία, τείνουν να κάνουν τα σύνορα των περιοχών στις οποίες κατοικούν οι «πατρίες» μάλλον ασαφή (Makinda, 1991: 112-3). Συχνά λοιπόν τα μέλη των «πατριών» συγκρούονταν για τον έλεγχο των βοσκοτόπων και των περιορισμένων υδάτινων πόρων. Οι «πατρίες» της Σομαλίας είναι έξι: η Darod, η Digil, η Dir, η Hawiye, η Issaq και η Rahanwin. Αυτές οι «πατρίες» υποδιαιρούνται σε «υποπατρίες». Για παράδειγμα, η Darod αποτελείται από την Dolbahante, τη Majerteen, τη Marehan και την Ogadeni. Αν και σε γενικές γραμμές, τόσο οι Ιταλοί όσο και οι βρετανοί αποικιοκράτες αδιαφόρησαν για την ανάπτυξη της Σομαλίας, προκειμένου να διατηρήσουν τον έλεγχο, ενίσχυσαν τις διαφορές μεταξύ των «πατριών». Έτσι οι Hawiye και οι Issaq επελέγησαν για να στελεχώσουν τη διοίκηση, ενώ οι Darod χρησιμοποιήθηκαν για να επανδρώσουν το στρατό και την αστυνομία.

Ο πρόεδρος Siad Barré από τις αρχές της δεκαετίας του '70 απαγόρευσε οποιαδήποτε δημόσια αναφορά σε «πατρίες». Ωστόσο, ο σομαλός ηγέτης ενίσχυσε ιδιαίτερα την «υποπατρία» από την οποία προερχόταν ο πατέρας του, τους Marehan. Οι πιο έμπιστοι υπουργοί της κυβέρνησής του προέρχονταν από αυτήν. Η πολιτική του λοιπόν χαρακτηριζόταν από έντονο φαβοριτισμό (Makinda, 1991: 112-4). Η ήττα στο Ογκαντέν από την Αιθιοπία πλήγωσε την υπερηφάνεια των Σομαλών και υπέσκαψε το κύρος του Siad Barré. Η πολεμική προσπάθεια εξάντλησε τη σομαλική οικονομία. Το 1990 το κατά κεφαλήν εισόδημα της χώρας έπεσε σε μόλις 120 δολάρια (Weil, 1993: 6). Οι ΗΠΑ, μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, μείωσαν σημαντικά την οικονομική τους βοήθεια υποσκάπτοντας ακόμη περισσότερο τη νομιμοποίηση του καθεστώτος.

Μετά από ένα αποτυχημένο πραξικόπημα, αρκετοί αξιωματικοί του σομαλικού στρατού που προέρχονταν από μια «υποπατρία» των Darod, τους Majerteen οι οποίοι είχαν αποκλειστεί από τα πελατειακά δίκτυα του Barré, κατέφυγαν στην Αιθιοπία που τους παρείχε άσυλο και υποστήριξη στα πλαίσια της πολιτικής «ο εχθρός του εχθρού μου είναι φίλος μου». Σταδιακά εμφανίστηκαν διάφορα ένοπλα κινήματα στη Σομαλία με βάση τις «πατρίες». Ο Barré επιδείνωσε την κατάσταση αρχίζοντας να διανέμει όπλα στον πληθυσμό από τα μεγάλα αποθέματα του στρατού. Το 1991 οι αντάρτες επιτέθηκαν στην πρωτεύουσα και ο Siad Barré κατέφυγε στο εξωτερικό. Η βόρεια Σομαλία (η πρώην Βρετανική Σομαλιλάνδη) ανακήρυξε την ανεξαρτησία της, ενώ στη νότια ξέσπασαν συγκρούσεις ανάμεσα στις διαφορετικές οργανώσεις ανταρτών που διεκδικούσαν την εξουσία. Με την εκτεταμένη διασπορά ελαφρών όπλων, η χώρα κατέληξε σε μια πολυδιάσπαση με πολιτοφυλακές (ουσιαστικά ιδιωτικούς στρατούς) να ελέγχουν τουλάχιστον δώδεκα διαφορετικές περιοχές (Clark, 1993: 110). Μια φοβερή ξηρασία επιδείνωσε την κατάσταση. Η ένταξη στις πολιτοφυλακές έγινε μέσο επιβίωσης, ενισχύοντας τη δυναμική της σύγκρουσης. Δύο χρόνια μετά την έναρξη του πολέμου, 300.000 Σομαλοί είχαν

χάσει τη ζωή τους και πάνω από 1.000.000 είχαν καταφύγει σε διάφορες γειτονικές χώρες. Το Σεπτέμβριο του 1992, ο Ερυθρός Σταυρός υπολόγιζε ότι 1,5 εκατομμύριο Σομαλοί λιμοκτονούσαν (Clark, 1993: 113). Ωστόσο, η διεθνής επισιτιστική βοήθεια γινόταν αντικείμενο συστηματικής αρπαγής από τις πολιτοφυλακές που επιδίωκαν να ελέγξουν την παροχή πόρων, προκειμένου να διατηρήσουν την εξουσία τους.

Χάρτης 3.2 «Πατριές» στη Σομαλία (http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8b/Somalia_ethnic_grps_2002.jpg)

Στην αρχή της κρίσης, ο ΟΗΕ επιδίωξε να έλθει σε κάποια συμφωνία με τα εμπόλεμα μέρη, προκειμένου να αποδεχθούν μια εκεχειρία, να συμφωνήσουν στην προστασία των ανθρωπιστικών αποστολών και να συναινέσουν στην αποστολή μιας διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης. Τελικά αποφασίστηκε η αποστολή μιας ειρηνευτικής δύναμης, 17.500 χιλιάδες (κυρίως πακιστανοί) κυανόκρανοι έφθασαν στο Μογκαντίσου το Νοέμβριο του 1992 (UNOSOM). Καθηλώθηκαν όμως στο αεροδρόμιο της πρωτεύουσας καθώς ο πολέμαρχος Aideed θεωρούσε ότι πρώτα αυτός έπρεπε να εγκρίνει την ανάπτυξη της ειρηνευτικής δύναμης. Ο ΓΓ του ΟΗΕ Μπούτρος Μπούτρος Γκάλι επισκέφθηκε τον αμερικανό Πρόεδρο Μπους (πατέρα) και ζήτησε τη στρατιωτική υποστήριξη των ΗΠΑ για μια μεγάλης κλίμακας επέμβαση στη Σομαλία. Η επιρροή της αφροαμερικανικής κοινότητας και των μη κυβερνητικών οργανώσεων οδήγησαν τον αμερικανό πρόεδρο να διατάξει την έναρξη της επιχείρησης «Αποκατάσταση της Ελπίδας» που ανέλαβαν να εκτελέσουν 28.000 αμερικανοί πεζοναύτες που αποβιβάστηκαν το Δεκέμβριο του 1992 στη Σομαλία (UNITAF – Unified Task Force).

Η UNITAF είχε μια εντολή «επιβολής της ειρήνης» (peace-enforcement), δηλαδή μπορούσε να χρησιμοποιήσει στρατιωτικά μέσα για την επιβολή των στόχων της. Από διοικητική αλλά και νομική άποψη, έμοιαζε πολύ με την υπό την ηγεσία των Αμερικανών, συμμαχική δύναμη που είχε πολεμήσει στην Κορέα την περίοδο 1950-3 (Roberts, 1994: 100). Όμως, η Ουάσιγκτον, φοβούμενη ότι υπήρχε η πιθανότητα εμπλοκής σε έναν παρατεταμένο εμφύλιο πόλεμο, τόνισε ότι η αποστολή δυνάμεων στη χώρα είχε ανθρωπιστικό χαρακτήρα και ότι σύντομα θα έδινε τη θέση της σε μια ειρηνευτική δύναμη των Ηνωμένων Εθνών (Bolton, 1994: 60). Εντούτοις, το πρόβλημα μ' αυτήν τη λύση ήταν ότι μια ειρηνευτική επιχείρηση του ΟΗΕ μπορούσε να λειτουργήσει μόνο με τη συναίνεση των εμπόλεμων μερών. Στη Σομαλία όμως δεν υπήρχε ούτε συναίνεση ούτε βεβαίως κάποια ειρηνευτική συμφωνία για να τεθεί σε εφαρμογή. Έτσι ο Μπούτρος Γκάλι ζήτησε από την UNITAF να προχωρήσει στον αφοπλισμό των διάφορων «πατριών». Ωστόσο, οι ΗΠΑ, ανήσυχες για το εσωτερικό πολιτικό κόστος από πιθανές απώλειες αμερικανών στρατιωτών, αρνήθηκαν.

Η UNITAF σύντομα κατάφερε να βελτιώσει τη διανομή τροφίμων, αλλά δεν κατάφερε να επιβάλει την ειρήνη και την τάξη στη Σομαλία. Εντούτοις, ο νέος αμερικανός Πρόεδρος Μπιλ Κλίντον άλλαξε πολιτική.

Στα πλαίσια των ιδεολογικών προσανατολισμών της νεοεκλεγείσας κυβέρνησης των Δημοκρατικών, η Ουάσιγκτον άρχισε να μιλά για «οικοδόμηση κράτους» (nation-building) και όχι για μια απλή «ανθρωπιστική επέμβαση» (humanitarian intervention). Με την απόφαση 814 του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, αναθεωρήθηκαν οι περιορισμένοι στόχοι της αρχικής επέμβασης, επεκτάθηκε ο χρονικός ορίζοντας της επιχείρησης και τονίστηκε η «κρίσιμη σημασία» του αφοπλισμού. Έτσι, 4.600 αμερικανοί πεζοναύτες παρέμειναν στη Σομαλία στα πλαίσια της δύναμης του ΟΗΕ (UNOSOM II). Πριν όμως η UNITAF δώσει τη θέση της στην UNOSOM II υπήρχαν ενδείξεις ότι ο Aideed σχεδίαζε να δοκιμάσει τις αντιδράσεις της ειρηνευτικής δύναμης (Clarke, 1993: 51-2).

Τον Ιούνιο του 1993, κατά τη διάρκεια μιας προγραμματισμένης επιθεώρησης μιας αποθήκης όπλων, αντάρτες του στρατηγού Aideed έστησαν ενέδρα σε μια δύναμη του ΟΗΕ και δολοφόνησαν 24 πακιστανούς κυανόκρανους. Η απόφαση του πολέμαρχου να συγκρουστεί με τον ΟΗΕ αντανάκλασε τις φιλοδοξίες του για την κατάληψη της εξουσίας. Η «υποπατριά» (sub-clan) στην οποία ανήκε ο στρατηγός, η Habr Gedir, όχι μόνον είναι η πολυπληθέστερη της Σομαλίας (περίπου 800.000 σ' έναν πληθυσμό – προ εμφυλίου – 7.500.000) αλλά ήταν και περιθωριοποιημένη και καταπιεσμένη από το καθεστώς Barré. Ουσιαστικά οι Habr Gedir επιθυμούσαν να αποκτήσουν τα προνόμια που είχε η «πατριά» των Marehan στην εποχή του Barré. Σύμφωνα με τα λόγια ενός Σομαλού επιχειρηματία:

«ο Siad Barre κυριαρχεί στην ψυχολογία αυτής της χώρας. Όλες οι πατριές θέλουν να αποκτήσουν τα προνόμια που διέθετε η δική του πατριά» (αναφέρεται στο Stevenson, 1993: 142).

Αν ο Aideed αποτύγχανε να αναδειχθεί ως ο νέος ηγέτης της Σομαλίας, κινδύνευε να χάσει και την ηγεσία των Habr Gedir (Clarke, 1993: 54). Άλλωστε ο στρατηγός που είχε εκπαιδευθεί από τους Ιταλούς ως αστυνομικός και από τους Σοβιετικούς ως στρατιωτικός, είχε διατελέσει πρέσβης της Σομαλίας στην Ινδία και ήταν σε θέση να κατανοήσει τον εύθραστο χαρακτήρα της UNOSOM II. Με μεγάλη επιδεξιότητα άρχισε να προβάλλει την ειρηνευτική δύναμη ως «νεοαποικιακή» και «αντιμουσουλμανική», φθάνοντας μάλιστα στο σημείο να διατάξει ακόμη και την εκτέλεση αμάχων από τη δική του «υποπατριά», προκειμένου να υπάρχουν πτώματα στις βραδινές ειδήσεις των αμερικανικών τηλεοπτικών δικτύων (Clarke, 1993: 53).

Η ηγεσία της UNOSOM II αντέδρασε επικηρύσσοντας τον πολέμαρχο και βομβαρδίζοντας το αρχηγείο του. Επιδιώκοντας να τον συλλάβουν, οι δυνάμεις του ΟΗΕ ενεπλάκησαν σε συγκρούσεις με τις δυνάμεις του. Το Σεπτέμβριο του 1993 η κυβέρνηση Κλίντον δέχθηκε σφοδρή κριτική από το Κογκρέσο για την εμπλοκή στη Σομαλία. Ένα μήνα μετά, 18 αμερικανοί στρατιώτες έχασαν τη ζωή τους σε ανταλλαγές πυρών στο νότιο Μογκαντίσου. Οι Αμερικανοί είδαν στα δελτία ειδήσεων τους Σομαλούς να σέρνουν τα πτώματα γυμνών αμερικανών στρατιωτών στους δρόμους της σομαλικής πρωτεύουσας. Υπό την πίεση της κοινής γνώμης, η Ουάσιγκτον ανακοίνωσε την αποχώρηση των αμερικανικών δυνάμεων από τη χώρα. Οι τελευταίοι κυανόκρανοι (κυρίως Πακιστανοί και Μπαγκλαντέςιοι) εγκατέλειψαν το Φεβρουάριο του 1995 τις εγκαταστάσεις τους στο Μογκαντίσου στις ληστρικές διαθέσεις εκατοντάδων Σομαλών. Η «οικοδόμηση κράτους» είχε αποτύχει.

Ορισμένοι αμερικανοί αναλυτές, αφού επισημάνουν ότι η UNITAF έσωσε τις ζωές 250.000 Σομαλών από το λιμό, θεωρούν ότι η αποτυχία της επέμβασης οφείλεται αφενός στην ανικανότητα του ΟΗΕ και αφετέρου στις υπερβολικές φιλοδοξίες της κυβέρνησης Κλίντον για την «οικοδόμηση κράτους» (Crocker, 1995· Bolton, 1994). Αντίθετα, άλλοι ερευνητές, περισσότερο πειστικά, τονίζουν ότι η UNITAF όχι μόνο δεν έσωσε από την πείνα περισσότερους από 25.000 Σομαλούς, αλλά υιοθετώντας μια αντισυγκρουσιακή λογική έθεσε τις βάσεις για την επακόλουθη αποτυχία της UNOSOM II (Clarke, 1993· Stedman, 1996: 257-8· Menkhaus, 1994). Αρνούμενη να δεχθεί ότι εξ ορισμού μια στρατιωτική επέμβαση δεν μπορεί ούτε να έχει αποκλειστικά ανθρωπιστικό χαρακτήρα ούτε βεβαίως να είναι πολιτικά ουδέτερη, η UNITAF φάνηκε να αγνοεί ότι η πείνα στη Σομαλία δεν ήταν αίτιο της σύγκρουσης αλλά όπλο στον εμφύλιο πόλεμο: οι διάφοροι πολέμαρχοι έβλεπαν τη στέρηση των τροφίμων ως ένα επιπλέον μέσο με το οποίο μπορούσαν να πιέσουν τους αντιπάλους τους (Carr, 1993: 1-3). Πάντως η προσπάθεια σύλληψης του Aideed δημιούργησε την εντύπωση στους Σομαλούς ότι ο ΟΗΕ και οι Αμερικανοί ευνοούσαν συγκεκριμένες πατριές.

Η αποχώρηση των Αμερικανών από τη Σομαλία μετά τη δολοφονία 18 στρατιωτών ήταν ενδεικτική μιας δέσμευσης χωρίς διάρκεια: οι ΗΠΑ αρνήθηκαν να δεχθούν ότι η επιχείρηση θα είχε κάποιο κόστος σε ανθρώπινες ζωές. Η αποτυχία είχε δραματικές συνέπειες. Ένα χρόνο μετά, οι Αμερικανοί – έχοντας την εμπειρία της Σομαλίας - αρνήθηκαν να κινηθούν, για να σταματήσουν μια πολύ μεγαλύτερης κλίμακας σφαγή.

Η γενοκτονία στη Ρουάντα

Η γενοκτονία στη Ρουάντα είναι μια από τις μεγάλης κλίμακας γενοκτονίες στην ιστορία της ανθρωπότητας (στις άλλες συμπεριλαμβάνονται η σφαγή των Αρμενίων από τους Νεότουρκους και η εξόντωση των Εβραίων

από τους Ναζί, αλλά και οι «αυτογενοκτονίες» [self-genocides] του Στάλιν, του Μάο και του Πολ Ποτ). Ο αριθμός των θυμάτων στη Ρουάντα ξεπέρασε τους 800.000 νεκρούς. Σε αντίθεση με τις άλλες γενοκτονίες, στη σφαγή της Ρουάντας συμμετείχε ενεργά ένα πολύ μεγάλο τμήμα του πληθυσμού. Και ένα άλλο χαρακτηριστικό της είναι ότι το κύριο όπλο της σφαγής ήταν οι «μασέτες» (τα μεγάλα μαχαίρια που χρησιμοποιούνται, για να «ανοίγει» κανείς δρόμο στη ζούγκλα).

Με μια πρώτη προσέγγιση, είναι παράδοξο που οι Χούτου στράφηκαν κατά των Τούτσι. Οι δύο εθνότητες κατοικούσαν για αιώνες στους ίδιους λόφους, μοιράζονταν την ίδια κουλτούρα και μυθολογία, πίστευαν στην ίδια θρησκεία και μιλούσαν την ίδια γλώσσα. Οι Χούτου και οι Τούτσι δεν ήταν ποτέ απόλυτα διακριτές ομάδες. Παρ' όλα αυτά στα διεθνή μέσα ενημέρωσης η σφαγή της Ρουάντας παρουσιάστηκε ως «εθνοτική» ή «φυλετική». Στην πραγματικότητα οι θύτες δεν ήταν όλοι οι Χούτου και, κυρίως, τα θύματα δεν ήταν μόνον οι Τούτσι αλλά και αρκετοί Χούτου.

Οι εξτρεμιστές της εθνότητας των Χούτου που διέπραξαν τη γενοκτονία των Τούτσι αλλά και των πολιτικά μετριοπαθών Χούτου εμπνέονταν από τις ρατσιστικές θεωρίες που κυριαρχούσαν στην Ευρώπη το 19ο αιώνα και που βέβαια σήμερα στερούνται οποιασδήποτε επιστημονικής εγκυρότητας. Οι Τούτσι (περίπου 15% του πληθυσμού της χώρας) θεωρούνταν από τους Βέλγους αποικιοκράτες «Χαμίτες» κτηνοτρόφοι που έφθασαν στη Ρουάντα από την Αιθιοπία, ενώ οι Χούτου θεωρούνταν «Μπαντού» γεωργοί, ανίκανοι να «παίξουν» σημαντικό ρόλο σε μια «πολιτισμένη» κοινωνία. Η ασήμαντη πληθυσμιακά (1%) μειονότητα των πυγμαίων Τούα γίνονταν αντιληπτοί ως «απομεινάρια» κάποιου πρώιμου σταδίου της ανθρώπινης εξέλιξης.

Σύμφωνα με τις ρατσιστικές αυτές απόψεις που εγκαταλείφθηκαν στην Ευρώπη, αλλά συνέχισαν να παραμένουν ζωντανές στη Ρουάντα, οι εξτρεμιστές Χούτου κατηγορήσαν τους Τούτσι ως «ξένους κατακτητές» και επιδίωξαν εκδίκηση για την κοινωνική περιθωριοποίησή τους στοχεύοντας στη δημιουργία μιας «φυλετικά καθαρής» Ρουάντας.

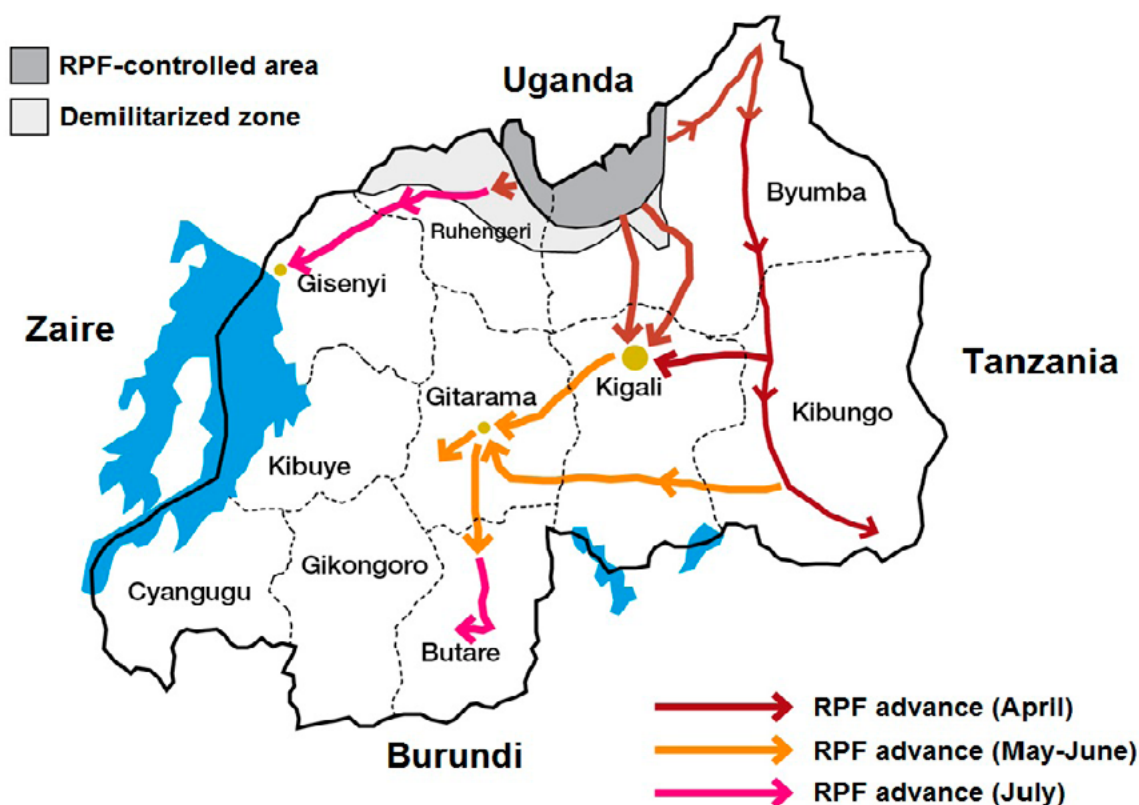
Είναι αλήθεια ότι οι Χούτου και οι Τούτσι έχουν συχνά εμφανισιακές διαφορές. Σε γενικές γραμμές, πολλοί Τούτσι είναι ψηλότεροι, λεπτότεροι, λιγότερο «σκούροι» και τα χαρακτηριστικά του προσώπου τους είναι περισσότερο «ευρωπαϊκά» (λεπτές μύτες και λεπτά χείλη). Οι Βέλγοι αποικιοκράτες ευνόησαν συστηματικά τους Τούτσι και έφθασαν μάλιστα στο σημείο να επιβάλλουν «κριτήρια ύψους» για την εισαγωγή στα σχολεία. Όλοι οι κοντύτεροι από ένα ορισμένο ύψος θεωρούνταν «Χούτου» - ακατάλληλοι δηλαδή για εκπαίδευση. Όμως, σε πολλές περιοχές της Ρουάντας οι «μεικτοί» γάμοι (όπου οι Χούτου παντρεύονταν Τούτσι) ήταν για δεκαετίες συχνοί. Ιδιαίτερα πολλοί άνδρες Χούτου παντρεύονταν γυναίκες Τούτσι. Αυτοί οι μεικτοί γάμοι οδήγησαν στη γέννηση δεκάδων χιλιάδων παιδιών που είχαν «μεικτή» καταγωγή και εμφάνιση που δεν επέτρεπε εύκολη κατηγοριοποίηση. Ωστόσο, οι Βέλγοι εισήγαγαν ταυτότητες στη δεκαετία του 1930, που ανέγραφαν την «εθνότητα» του κατόχου τους με βάση την εθνότητα του πατέρα. Έτσι, αν ο πατέρας ήταν Χούτου και η μητέρα Τούτσι και, άσχετα αν το τέκνο έμοιαζε περισσότερο με Τούτσι, η ταυτότητα ανέγραφε «Χούτου». Έτσι οι Βέλγοι δημιούργησαν «εθνότητες» μετατρέποντας μια περισσότερο «ταξική» διάκριση ή καλύτερα μια διάκριση που έμοιαζε με τις ινδικές «κάστες» σε έναν αυστηρό διαχωρισμό. Και έτσι οι εμφανισιακές διαφορές έγιναν με την πάροδο του χρόνου ολοένα και περισσότερο ασαφείς.

Μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ένα νέο πνεύμα δημοκρατίας άρχισε να πνέει στην Ευρώπη. Η στάση των Βέλγων στη Ρουάντα άλλαξε ριζικά. Τα καθολικά σχολεία δέχθηκαν για πρώτη φορά μαθητές Χούτου, ενώ έκανε την εμφάνισή της και μια μικρή αστική τάξη που δεν ήταν Τούτσι. Ωστόσο η απο-αποικιοποίηση δημιούργησε νέες εντάσεις – αυτήν τη φορά το διακύβευμα ήταν η εξουσία. Παρά το γεγονός ότι ο βασιλιάς ήταν Τούτσι, οι Βέλγοι παραχώρησαν την εξουσία στην πλειοψηφία: τους Χούτου. Το 1959 ξέσπασαν οι πρώτες ταραχές ανάμεσα στους Χούτου και τους Τούτσι που επιδεινώθηκαν την περίοδο 1961-3, όταν 20.000 άτομα σκοτώθηκαν και περισσότεροι από 300.000 Τούτσι αναγκάστηκαν να καταφύγουν στις γειτονικές χώρες Μπουρούντι και Ουγκάντα. Από εκεί οι Τούτσι πρόσφυγες επιδίωξαν να ανακτήσουν την εξουσία που κατείχαν οι Χούτου. Ιδιαίτερα από την Ουγκάντα, οι πρόσφυγες Τούτσι συμπαρατάχθηκαν με το αντάρτικο του Yoweri Museveni που το 1986 κατέλαβε την εξουσία.

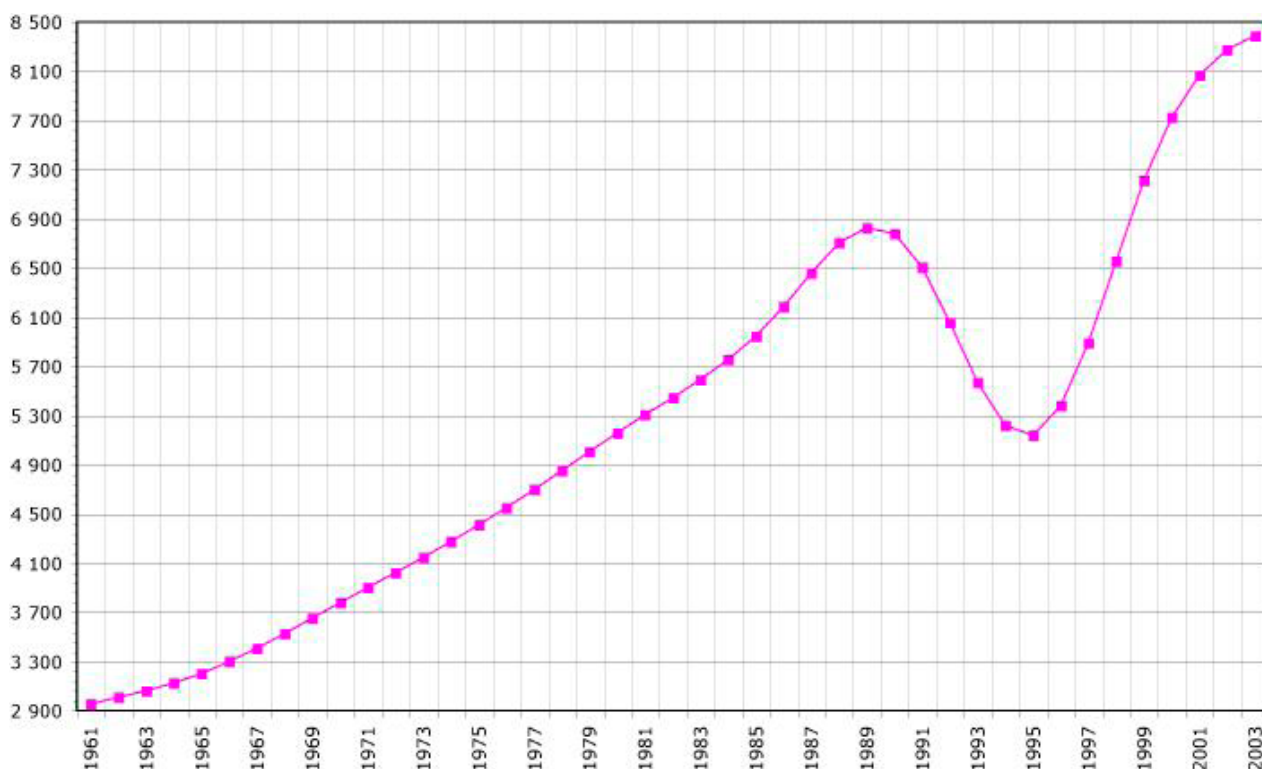
Οι Τούτσι της Ουγκάντας δεν είχαν εγκαταλείψει το όνειρο για επιστροφή στην πατρίδα τους. Τον Οκτώβριο του 1990, η οργάνωσή τους, το Rwandan Patriotic Front (RPF), θεωρώντας την κυβέρνηση της Ρουάντας αδύναμη, αποφάσισε να δράσει (Plaut, 1994: 150). Έτσι οι δυνάμεις της οργάνωσης (περίπου 2.500 άνδρες) λιποτάκτησαν από το στρατό της Ουγκάντας και εισέβαλλαν στη Ρουάντα (Pruniet, 1995: 90-120). Παρά όμως τη διακριτική υποστήριξη της Ουγκάντας, οι αρχικές επιτυχίες του Μετώπου δεν είχαν συνέχεια. Ο στρατός της Ρουάντας, με την υποστήριξη της Γαλλίας, κατάφερε να τους σταματήσει. Διάφορες χώρες της περιοχής, φοβούμενες μια επέκταση της σύγκρουσης, κάλεσαν τις δύο πλευρές σε διαπραγματεύσεις στην πόλη Arusha της Τανζανίας. Τελικά, τον Αύγουστο του 1993, επήλθε μια συμφωνία ανάμεσα στην κυβέρνηση της Ρουάντας και το RPF για την από κοινού συμμετοχή τους σε μια μεταβατική κυβέρνηση. Υπέγραψαν δηλαδή μια

συμφωνία «μοιράσματος της εξουσίας» (power-sharing). Ωστόσο, ο Πρόεδρος Habyarimana, φοβούμενος ότι μπορούσε να ανατραπεί από τους «σκληρούς» της κυβέρνησής του, φάνηκε απρόθυμος να εφαρμόσει τη συμφωνία. Τελικά, οι έντονες διεθνείς πιέσεις τον ανάγκασαν να υποχωρήσει. Στις 6 Απριλίου του 1994, το αεροσκάφος που τον μετέφερε πίσω στη Ρουάντα από την Τανζανία, καταρρίφθηκε από έναν πύραυλο και όλοι οι επιβαίνοντες (συμπεριλαμβανομένου του προέδρου του Μπουρούντι) σκοτώθηκαν. Δεν έχει μέχρι σήμερα διευκρινιστεί το ποιοι κατέρριψαν το αεροσκάφος του Habyarimana. Εντούτοις, φαίνεται ότι πιθανοί υπαίτιοι μπορεί να ήταν μέλη της Προεδρικής Φρουράς που θεώρησαν την υποχώρηση του Προέδρου στις διαπραγματεύσεις της Arusha ως «προδοσία».

Ήταν η αρχή της γενοκτονίας. Οι εξτρεμιστές Χούτου οργάνωσαν τη σφαγή. Τα πρώτα θύματα της γενοκτονίας ήταν οι μετριοπαθείς Χούτου που αντιπολιτεύονταν το Habyarimana. Η σφαγή δηλαδή δεν ήταν «εθνοτική» καθώς δεν υπάρχει «εθνότητα» ή «φυλή» με τον προσδιορισμό «μετριοπαθής». Αργότερα άρχισαν να σφαγιάζονται οι Τούτσι της χώρας. Μέσα σε 100 ημέρες πάνω από 750.000 άνθρωποι είχαν χάσει τη ζωή τους.

Χάρτης 3.3 Η γενοκτονία στη Ρουάντα (1994) (https://en.wikipedia.org/wiki/File:RPF_advance_Rwandan_Genocide_1994.jpg)

Σχήμα 3.1 Η εξέλιξη του πληθυσμού της Ρουάντα (<https://en.wikipedia.org/wiki/File:Rwanda-demography.png>)

Οι ταυτότητες έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη γενοκτονία. Το καθεστώς τις είχε επανεισαγάγει το 1990. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι πολιτοφυλακές Χούτου που έστηναν μπλόκα στους δρόμους ζητούσαν από τους διερχόμενους τις ταυτότητές τους. Αν οι τελευταίοι ήταν Τούτσι, η εκτέλεση ήταν βέβαιη.

Πολλά έχουν γραφεί για τα αίτια της γενοκτονίας στη Ρουάντα. Πολλοί αναλυτές έχουν τονίσει τις ευθύνες της βελγικής αποικιοκρατίας με τα προνόμια που έδωσε στους Τούτσι. Μερικοί ειδικοί έχουν τονίσει το ρόλο των εξτρεμιστικών οργανώσεων των Χούτου που επηρέασαν ευρύτερες ομάδες του πληθυσμού με τη μετάδοση προπαγανδιστικών μηνυμάτων μέσω του ραδιοφώνου (του βασικού μέσου μαζικής ενημέρωσης στην Αφρική). Άλλοι αναλυτές έχουν τονίσει τη ραγδαία αύξηση του πληθυσμού που οδήγησε στην έλλειψη καλλιεργήσιμης γης, σε συνδυασμό με μια εντεινόμενη οικονομική κρίση που είχε προκαλέσει η πτώση της διεθνούς τιμής του καφέ. Δεν είναι τυχαία ότι πολλά από τα θύματα της γενοκτονίας ήταν μικρά παιδιά: με αυτόν τον τρόπο τα κτήματα έμεναν χωρίς διεκδικητές – κληρονόμους και η υφαρπαγή τους ήταν ευκολότερη. Τέλος, αρκετοί ερευνητές έχουν επισημάνει τις τεράστιες ευθύνες της διεθνούς κοινότητας και ιδιαίτερα των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης που δεν παρενέβησαν, για να σταματήσουν τη γενοκτονία. Η δύναμη του ΟΗΕ που είχε αναπτυχθεί στη Ρουάντα πριν τη γενοκτονία αποδείχθηκε πολύ μικρή, για να αντιδράσει, και οι Αμερικανοί έκαναν κυριολεκτικά ό,τι μπορούσαν για να μην επέμβουν: η αποτυχία στη Σομαλία είχε επηρεάσει αποφασιστικά την αμερικανική εξωτερική πολιτική προς την Αφρική. Άλλωστε χωρίς πλέον τον «κομμουνιστικό κίνδυνο», η Ουάσιγκτον δεν είχε σημαντικά συμφέροντα στην περιοχή. Βέβαια αργότερα, το 1998, ο Κλίντον θα επισκεπτόταν τη Ρουάντα, για να ζητήσει συγγνώμη:

«Η διεθνής κοινότητα, μαζί με τα έθνη της Αφρικής, πρέπει να αναλάβει το μερίδιο της ευθύνης της γι' αυτήν την τραγωδία. Δεν δράσαμε γρήγορα όταν ξεκίνησαν οι σκοτωμοί (...) Δεν αποκαλέσαμε αμέσως αυτά τα εγκλήματα με το σωστό χαρακτηρισμό: γενοκτονία» (αναφέρεται στο Ryle 1998).

Ωστόσο δεν πρέπει να αγνοήσει κανείς και τις ευθύνες των ίδιων των Αφρικανών και ιδιαίτερα στην εγκληματική αδιαφορία του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας ο οποίος ουδέποτε παραδέχθηκε τις τεράστιες ευθύνες του και, παρά τις υποδείξεις που του έγιναν από επιτροπή εμπειρογνομόνων που ο ίδιος είχε συστήσει, δεν έκανε απολύτως τίποτε. Όταν η διεθνής κοινότητα συνειδητοποίησε τι είχε συμβεί, ήταν πλέον πολύ αργά. Η γενοκτονία στη Ρουάντα είχε αποσταθεροποιήσει ολόκληρη την περιοχή.

Η κρίση στο Ζαΐρ/Κονγκό και ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος της Αφρικής

Μετά τη γενοκτονία στη Ρουάντα, πάνω από ένα εκατομμύριο Χούτου πρόσφυγες κατέφυγαν στο ανατολικό Ζαΐρ. Στη Ρουάντα την εξουσία κατέλαβαν οι αγγλόφωνοι Τούτσι. Η Γαλλία κατηγορήθηκε από τις ΗΠΑ και άλλες δυτικές χώρες ότι συνέβαλε στη γενοκτονία δημιουργώντας μέσω μιας στρατιωτικής επέμβασης ολίγων εβδομάδων στη Ρουάντα μια ασφαλή περιοχή για τους Χούτου εξτρεμιστές που διέπραξαν τη γενοκτονία (Χουλιάρας, 1997: 60-76). Από τα τέλη του 1994, οι Χούτου πρόσφυγες στο Ζαΐρ οργανώθηκαν και άρχισαν να επιτίθενται στη Ρουάντα, επιδιώκοντας την ανακατάληψη της εξουσίας. Η κυβέρνηση της Ρουάντας αντέδρασε υποστηρίζοντας τους ιθαγενείς Τούτσι του Ζαΐρ. Οι τελευταίοι, γνωστοί ως Banyamulenge, συμμάχησαν με μια μέχρι τότε ασημαντή ζαϊρινή επαναστατική ομάδα υπό τον Λοράν Καμπίλα. Ο τελευταίος, από τα μέσα της δεκαετίας του '60 και μετά, ήταν ο αρχηγός του μαρξιστικού Λαϊκού Επαναστατικού Κόμματος, ενός μικρού ανταρτικού κινήματος που επιδίωκε την ανατροπή του Μομπούτου. Τον Οκτώβριο του 1996, ο Καμπίλα εμφανίστηκε ξαφνικά στην επικαιρότητα ως ο ηγέτης της «Συμμαχίας των Δημοκρατικών Δυνάμεων για την Απελευθέρωση του Κονγκό/Ζαΐρ». Υποστήριζε ότι θα ανατρέψει τον Μομπούτου, ότι θα θέσει τέλος στη διαφθορά και, προς μεγάλη έκπληξη πολλών αναλυτών (δεδομένου του μαρξιστικού παρελθόντος του), ότι θα επιδιώξει την οικονομική ανάπτυξη της χώρας μέσω των μηχανισμών της αγοράς (The Economist, 1997). Σύντομα, οι αντάρτες της Συμμαχίας κατέλαβαν το μεγαλύτερο μέρος του ανατολικού Ζαΐρ και άρχισαν να προελαύνουν προς δυσμάς, κυρίως μέσω του Βορρά. Μετά από λίγους μήνες κατέλαβαν την Κινσάσα, υποχρεώνοντας τον άρρωστο Μομπούτου να καταφύγει στο εξωτερικό. Σχεδόν αμέσως ο Καμπίλα μετονόμασε το Ζαΐρ σε Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό.

Η επιτυχία του Καμπίλα εξέπληξε πολλούς αναλυτές. Ωστόσο, οι δυνάμεις του κατέλαβαν μια χώρα η οποία είχε πάψει προ πολλού να αποτελεί ένα ενιαίο κράτος. Χάρη στις πολιτικές «διαίρει και βασίλευε» του κλεπτοκρατικού καθεστώτος Μομπούτου, το τεράστιο σε έκταση Ζαΐρ είχε εξελιχθεί πριν από πολλά χρόνια σε ένα σύνολο από ημιανεξάρτητα φέουδα. Με πληθωρισμό 750% το χρόνο, δημόσιους υπαλλήλους με μισθούς (όταν καταβάλλονταν) δύο δολαρίων το μήνα και έναν προϋπολογισμό μικρότερο από τους τόκους των καταθέσεων του Μομπούτου στις ελβετικές τράπεζες, το Ζαΐρ ήταν σε χειρότερη οικονομική κατάσταση από την εποχή της αποικιοκρατίας. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, δεν ήταν καθόλου παράδοξο που ο ζαϊρινός στρατός δεν έδειξε διάθεση να πολεμήσει τους αντάρτες του Καμπίλα. Ωστόσο, η άνοδος του Καμπίλα στην εξουσία δεν ήταν το τέλος της κρίσης αλλά η αρχή μιας αιματηρότατης σύγκρουσης που ονομάστηκε «Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος της Αφρικής»

Λέγεται ότι ο όρος «Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος της Αφρικής» είναι επινοήση της Υφυπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ Susan Rice. Πρόκειται για έναν πολύ εύστοχο χαρακτηρισμό. Το 1997 στο έδαφος της Λαϊκής Δημοκρατίας του Κονγκό (όπως μετονόμασε το Ζαΐρ ο Καμπίλα) αναπτύχθηκαν οι στρατοί έξι αφρικανικών κρατών (Prunier, 2008· Reyntjens, 2009). Από τη μια πλευρά παρατάχθηκαν οι στρατοί της Ρουάντας, της Ουγκάντας και δευτερευόντως του Μπουρούντι καθώς και ομάδες τοπικών ανταρτών που δρούσαν στο ανατολικό και βόρειο Κονγκό. Η οργάνωση Rassemblement Congolais pour la Démocratie (RCD) υποστηριζόταν από τη Ρουάντα ενώ οι οργανώσεις Mouvement pour la Libération du Congo (MLC) και RCD-Bunia (μια ομάδα που είχε αποσπαστεί από την RCD) στηρίζονταν από την Ουγκάντα. Από την άλλη πλευρά, εκστρατευτικά σώματα από την Αγκόλα, τη Ζιμπάμπουε και δευτερευόντως τη Ναμίμπια συντάχθηκαν στο πλευρό του κυβερνητικού στρατού του Κονγκό. Ο τελευταίος με τη σειρά του συνεργαζόταν με αντάρτες από τη Ρουάντα και το Μπουρούντι, οι οποίοι από τις βάσεις τους στο ανατολικό Κονγκό πραγματοποιούσαν επιδρομές στις δύο αυτές χώρες. Η γραμμή που χώριζε τους αντιμαχόμενους διασταυρωνόταν στο βορρά με τον ποταμό Κονγκό και ακολούθουσε μια πορεία προς τον Νότο μέσα από τα πυκνά τροπικά δάση του κέντρου της χώρας. Η σύγκρουση ήταν η μεγαλύτερη αλλά και η σημαντικότερη στη σύγχρονη ιστορία της Αφρικής. Ήταν ένα περίεργο μείγμα εμφυλίου και διακρατικού πολέμου.

Ωστόσο, η περιγραφή του πολέμου ως μιας διαμάχης ανάμεσα σε «δύο στρατόπεδα» αγνοούσε τους πολλούς επιμέρους πολέμους που διεξάγονταν «μέσα στον πόλεμο». Η Ρουάντα και η Ουγκάντα διαφώνησαν για την ακολουθητέα στρατηγική καθώς και για την πρόσβαση στους πλουτοπαραγωγικούς πόρους του Κονγκό και βίαιες συγκρούσεις μεταξύ των εκστρατευτικών σωμάτων τους το 1999 και το 2000 απείλησαν να οδηγήσουν τις δύο υποτιθέμενες «συμμαχίες» σε ανοικτό πόλεμο. Παράλληλα, οι συγκρούσεις στο Κονγκό αναζωπύρωσαν παλαιότερες εθνικές εντάσεις (η χώρα κατοικείται από 250 εθνικές ομάδες), προκαλώντας νέες σφαγές. Στα βορειοανατολικά, μια περιοχή που ελεγχόταν από την Ουγκάντα, ένας μακροχρόνιος ανταγωνισμός ανάμεσα στις εθνότητες Lendu και Hema εξελίχθηκε σε συγκρούσεις με χιλιάδες νεκρούς, ενώ στα ανατολικά οι πολεμιστές Mai-Mai που πολεμούσαν το στρατό της Ρουάντας συνέβαλαν στην αναβίωση παλαιότερων διαφορών ανάμεσα σε Μπαντού και Νιλοτικούς πληθυσμούς. Σταδιακά ο πόλεμος στο Κονγκό έγινε τόσο πολύπλοκος που σε αρκετές περιπτώσεις η ανάλυση του ποιος πολεμά ποιον και γιατί είχε γίνει αδύνατη. Επρόκειτο για μια χομπσιανή διαμάχη «όλων εναντίον όλων».

Τα γεγονότα που οδήγησαν στην έναρξη του «Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου της Αφρικής» ξεκίνησαν το Δεκέμβριο του 1997, όταν ο Λωράν Καμπίλα κατέλαβε την εξουσία (Prunier, 2008). Ο σημαντικότερος παράγοντας που εξηγεί την απίστευτη επιτυχία του Καμπίλα ήταν η υποστήριξη της Ρουάντας. Μετά όμως την ανατροπή του Μομπούτου, ο Καμπίλα ήλθε σε σύγκρουση με τους προστάτες του. Ο νέος Πρόεδρος του Κονγκό αδιαφόρησε για την ασφάλεια της Ρουάντας και δεν έκανε αρκετά για να περιορίσει τους Χούτου αντάρτες οι οποίοι, από τις βάσεις τους στο Κονγκό, συνέχισαν να επιτίθενται στο έδαφος της Ρουάντας. Παράλληλα, ο Καμπίλα, στην προσπάθειά του να νομιμοποιήσει την κυβέρνησή του η οποία φαινόταν σε πολλούς Ζαϊρινούς ως υποχείριο ξένων δυνάμεων, περιθωριοποίησε τους Τούτσι που τον είχαν βοηθήσει να καταλάβει την εξουσία, άρχισε να προωθεί συμπατριώτες του από την Κατάνγκα (μια νότια επαρχία του Κονγκό) και απέλασε όλους τους ρουαντέζους συμβούλους του. Η Ουγκάντα είχε ανάλογα συμφέροντα με τη Ρουάντα, καθώς αντιμετώπιζε αντάρτες που είχαν τις βάσεις τους στο Κονγκό – και τους οποίους η κυβέρνηση Καμπίλα φαινόταν απρόθυμη να αντιμετωπίσει. Έτσι, οι δύο χώρες αποφάσισαν να ανατρέψουν τον πρώην προστατευόμενο της Ρουάντας – και μάλιστα με τον ίδιο τρόπο που ο τελευταίος είχε καταλάβει την εξουσία. Τον Αύγουστο του 1998 οι στρατοί της Ρουάντας και της Ουγκάντας εισέβαλαν στο Κονγκό από τα ανατολικά και επιχείρησαν – ανεπιτυχώς – να καταλάβουν την πρωτεύουσα Κινσάσα με αερομεταφερόμενες δυνάμεις (Shearer, 1999). Στο πλευρό του Καμπίλα έσπευσαν με εκστρατευτικά σώματα η Αγκόλα, η Ζιμπάμπουε και, δευτερευόντως, η Ναμίμπια. Η εμπλοκή της πρώτης αφορούσε το δικό της εμφύλιο, καθώς η αντάρτικη οργάνωση UNITA που δρούσε στο έδαφος της Αγκόλας είχε βάσεις στο Κονγκό και είχε επωφεληθεί επί σειρά ετών από την υποστήριξη του καθεστώτος Μομπούτου. Η εμπλοκή της Ζιμπάμπουε αντανάκλούσε λιγότερο στρατηγικά συμφέροντα και περισσότερο οφειλόταν στις προσωπικές φιλοδοξίες του Προέδρου Μουγκάμπε για «περιφερειακή ηγεμονία». Η επέμβαση ξένων δυνάμεων στο πλευρό του Καμπίλα συνέβαλε σημαντικά στην κλιμάκωση της σύγκρουσης (Clark, 2002). Ο «Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος της Αφρικής» είχε αρχίσει.

Η Ουάσιγκτον με τη σιωπή της υποστήριξε στην αρχή την εισβολή της Ρουάντας και της Ουγκάντας στο Κονγκό. Δύο μήνες αργότερα την καταδίκασε (είναι ενδιαφέρον ότι το έπραξε μετά την αποτυχία των εισβολέων να καταλάβουν την Κινσάσα). Αντίθετα, η Γαλλία, αν και υποστήριξε τον Μομπούτου μέχρι τέλους, στη συνέχεια ανέπτυξε φιλικές σχέσεις με το καθεστώς Καμπίλα και καταδίκασε εξ αρχής την εισβολή.

Οι συγκρούσεις είχαν ανατριχιαστικές συνέπειες: σύμφωνα με μια μελέτη της International Rescue Committee, μέσα σε τρία χρόνια ο πόλεμος προκάλεσε (άμεσα και έμμεσα) το θάνατο τριών εκατομμυρίων ανθρώπων. Ο ΟΗΕ υπολόγισε ότι δύο εκατομμύρια άνθρωποι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους, ενώ εκατοντάδες χιλιάδες κατέφυγαν στα αφιλόξενα τροπικά δάση της χώρας. Περίπου το 1/3 των 50 εκατομμυρίων κατοίκων του Κονγκό αντιμετώπιζε το φάσμα της πείνας.

Τον Ιούλιο του 1999, με τη μεσολάβηση του ΟΗΕ, υπογράφηκε μια ειρηνευτική συμφωνία στη Λουζάκα της Ζάμπιας. Η συμφωνία αποτελούνταν από δύο σκέλη, το στρατιωτικό και το πολιτικό. Το στρατιωτικό προέβλεπε την κατάπαυση του πυρός, την ανάπτυξη μιας ειρηνευτικής δύναμης των Ηνωμένων Εθνών, τον αφοπλισμό των ανταρτών (συμπεριλαμβανομένων των Χούτου) και την απόσυρση των ξένων στρατών. Το πολιτικό σκέλος περιελάμβανε τη διοργάνωση ενός «εθνικού διαλόγου» που θα έθετε τους όρους για τη μετάβαση σε ένα δημοκρατικό καθεστώς. Ωστόσο, και παρά την αποκλιμάκωση της σύγκρουσης, η συμφωνία παρέμεινε για σχεδόν δύο χρόνια σε μεγάλο βαθμό ανενεργή. Καθώς, με τη βοήθεια της Αγκόλας και της Ζιμπάμπουε ο κυβερνητικός στρατός κατάφερε να σταματήσει τους εισβολείς, ο πρόεδρος του Κονγκό προσπάθησε να εμποδίσει την εφαρμογή της ειρηνευτικής συμφωνίας θέτοντας διάφορα διαδικαστικά εμπόδια. Στην πραγματικότητα ο Καμπίλα υπέσκαψε συστηματικά τις προσπάθειες για μετάβαση στη δημοκρατία, φοβούμενος πιθανή απώλεια της εξουσίας.

Ο Λωράν Καμπίλα δολοφονήθηκε στις 16 Ιανουαρίου 2001 από ένα μέλος της προσωπικής του φρουράς. Μετά από αρκετές ημέρες, ο γιος του και διοικητής του στρατού Τζοζέφ Καμπίλα ανακηρύχθηκε νέος πρόεδρος της χώρας. Η διαδικασία ειρήνευσης απέκτησε ξαφνικά μια νέα δυναμική. Ο υιός Καμπίλα τόνισε το ενδιαφέρον της Κινσάσας για την εφαρμογή της Συμφωνίας της Λουζάκας και οι Ηνωμένες Πολιτείες – με τις οποίες οι σχέσεις του πατέρα του ήταν το λιγότερο ψυχρές – φάνηκαν να καλωσορίζουν την πολιτική αλλαγή στο Κονγκό. Μάλιστα, ο Τζοζέφ Καμπίλα επισκέφθηκε την Ουάσιγκτον. Σύντομα στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό αναπτύχθηκαν κυανόκρανοι του ΟΗΕ. Οι ξένοι στρατοί αποσύρθηκαν και διεξήχθησαν εκλογές στις οποίες ο υιός Καμπίλα αναδείχθηκε νικητής.

Η σύγκρουση τελικά έληξε ή μάλλον καλύτερα περιορίστηκε καθώς βίαιες συγκρούσεις συνέχισαν να ταλαιπωρούν για χρόνια τις ανατολικές επαρχίες του Κονγκό (Κίβου και Κασάι) οι οποίες συνορεύουν με τη Ρουάντα, την Ουγκάντα και το Μπουρούντι (Prunier, 2008). Οι τελευταίες συνέχισαν να εμπλέκονται υποστηρίζοντας διάφορες αντάρτικες ομάδες στην ευρύτερη περιοχή. Ο πόλεμος είχε αποκτήσει ένα έντονο «οικονομικό περιεχόμενο» που δρούσε ως σημαντικό αντικίνητρο για την απόσυρση των ξένων δυνάμεων.

Παρόλο που στην αρχή οι λόγοι εμπλοκής των ξένων στρατών ήταν περισσότερο πολιτικοί, σταδιακά ισχυρά οικονομικά συμφέροντα επωφελήθηκαν από τις συγκρούσεις, δημιουργώντας έτσι κίνητρα για τη συνέχισή τους. Σύμφωνα με μια Έκθεση εμπειρογνομόνων στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ το 2002, η Ρουάντα, η Ουγκάντα και το Μπουρούντι εμπλέκονταν στη «μαζική λεηλασία» των πλουτοπαραγωγικών πόρων του Κονγκό (UN, 2002). Η Έκθεση υποστήριξε ότι ο πόλεμος είχε εξελιχθεί σε έναν αγώνα για «την πρόσβαση, τον έλεγχο και το εμπόριο πέντε ορυκτών: το columbite tantalium [ένα μέταλλο που χρησιμοποιείται από τη βιομηχανία υψηλής τεχνολογίας], τα διαμάντια, το χαλκό, το κοβάλτιο και τον χρυσό». Σύμφωνα με τους εμπειρογνώμονες του ΟΗΕ, η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων του Κονγκό από τους ξένους στρατούς ήταν «συστηματική και συστημική». Διοικητές στρατιωτικών μονάδων, επιχειρηματίες αλλά και στρατιωτικοί στη Ρουάντα και την Ουγκάντα έγιναν οι «κινήτριες δυνάμεις» της λεηλασίας (αναφέρονται μάλιστα και συγκεκριμένα πρόσωπα). Σύμφωνα με την Έκθεση: «ο μόνος χαμένος σ' αυτήν την κολοσσιαία επιχειρηματική δραστηριότητα είναι ο λαός του Κονγκό». Η Ουγκάντα, η Ρουάντα και το Μπουρούντι δεν ήταν οι μοναδικές χώρες με σημαντικά οικονομικά συμφέροντα στο Κονγκό. Υψηλά ιστάμενα πολιτικά πρόσωπα και ανώτατοι αξιωματικοί του στρατού της Ζιμπάμπουε εξασφάλισαν σημαντικά προσωπικά οικονομικά οφέλη και η Αγκόλα ευνοήθηκε από συμβόλαια εκμετάλλευσης κοιτασμάτων υδρογονανθράκων.

Από τον Ψυχρό Πόλεμο στον γαλλοαμερικανικό ανταγωνισμό;

Οι ΗΠΑ είχαν εγκαταλείψει τον Μομπούτου αρκετά πριν ανατραπεί από τον Λωράν Καμπίλα. Η γαλλική κυβέρνηση, αντίθετα, θεώρησε ότι ο Καμπίλα ήταν «όργανο» της αγγλόφωνης νέας κυβέρνησης της Ρουάντας και ότι η άνοδός του στην εξουσία ήταν στην πραγματικότητα μια διεύρυνση της επιρροής των ΗΠΑ στην Αφρική εις βάρος των γαλλικών συμφερόντων. Το Νοέμβριο του 1996 ο αμερικανός Πρέσβης στην Κινσάσα υποστήριξε ότι «η Γαλλία δεν είναι πια σε θέση να επιβληθεί στην Αφρική» (Zecchini, 1996). «Το Παρίσι», τόνισε ο αμερικανός διπλωμάτης, «υποστηρίζει διεφθαρμένα καθεστώτα» και πρόσθεσε ότι η Ρουάντα «είναι καλά εξοπλισμένη» και «ήλθε να μείνει στο Ζαΐρ για πολύ καιρό». Λίγο αργότερα, ο Υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Warren Christopher δήλωσε ότι «η εποχή που η Αφρική ήταν μοιρασμένη σε ζώνες επιρροής και ξένες δυνάμεις μπορούσαν να θεωρούν ολόκληρες ομάδες χωρών ως το ιδιωτικό τους πεδίο δράσης έχει τελειώσει» (αναφέρεται από τον Tordoff, 2002: 37).

Ορισμένοι (κυρίως Γάλλοι) αναλυτές μίλησαν για την έναρξη μιας νέας εποχής «γαλλοαμερικανικού ανταγωνισμού» στην Αφρική (Huliaras, 1998). Στα δικά τους μάτια, το Ζαΐρ (που ο Καμπίλα μετονόμασε σε Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό) είχε περάσει στην «αγγλοσαξονική ζώνη επιρροής». Λίγοι πρόσεξαν μια σημαντική φράση στη συνέντευξη του αμερικανού πρέσβη: «οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν έχουν πια συμφέροντα στο Ζαΐρ». Την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, οι ΗΠΑ είχαν δώσει βοήθεια ύψους ενός δισεκατομμυρίου δολαρίων στην κυβέρνηση Μομπούτου. Ο στόχος της Ουάσιγκτον ήταν το Ζαΐρ να παραμείνει στο δυτικό στρατόπεδο. Μετά όμως τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, τα τεκταινόμενα στην περιοχή είχαν πλέον περιθωριακή σημασία για τις ΗΠΑ (Huliaras, 1996). Ο υποτιθέμενος γαλλοαμερικανικός ανταγωνισμός για επιρροή αντανακλούσε περισσότερο τις ανησυχίες του Παρισιού για την απώλεια του κύρους του στη γαλλόφωνη Αφρική και πολύ λιγότερο τις αμερικανικές φιλοδοξίες για αυξανόμενη επιρροή στην ήπειρο.

Τα προηγούμενα χρόνια η Γαλλία είχε επανεξετάσει τη σχέση της με την Αφρική. Το 1994, η Τράπεζα της Γαλλίας είχε ανακοινώσει την υποτίμηση του «αφρικανικού φράγκου» (CFA franc) κατά 50%, μια απόφαση που επηρέασε δραματικά τις οικονομικές εξελίξεις στις αφρικανικές χώρες πελάτες της. Με απλά λόγια, η Γαλλία δεν έδειχνε πλέον πρόθυμη να υποστηρίξει οικονομικά τις πρώην αποικίες της στον ίδιο τουλάχιστον βαθμό με την περίοδο της *Françafrique*. Η οικονομική παρακμή της υποσαχάριας Αφρικής στη δεκαετία του '80 είχε επηρεάσει δυσμενώς τις εμπορικές σχέσεις με τη Γαλλία. Το 1993, μόνον το 5,3% των γαλλικών εισαγωγών προερχόταν από την περιοχή και μόνον το 6,9% των γαλλικών εξαγωγών κατευθύνονταν σ' αυτή. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τη δεκαετία το '80 ήταν 10,8% και 13,5% αντιστοίχως (Huliaras, 2002: 163). Το 1994 ήταν επίσης μια χρονιά που ξέσπασε ένα μεγάλο σκάνδαλο στη Γαλλία όταν αποκαλύφθηκε ότι η κρατική πετρελαϊκή εταιρεία Elf-Aquitaine είχε δωροδοκήσει αφρικανούς ηγέτες, οι οποίοι με τη σειρά τους είχαν χρηματοδοτήσει τις προεκλογικές εκστρατείες γάλλων πολιτικών. Οι εξελίξεις και η συζήτηση που προκάλεσαν επηρέασαν τη γαλλική πολιτική – τουλάχιστον στο επίπεδο των διακηρύξεων. Το Παρίσι άρχισε πλέον να μιλά για μια «νέα περίοδο» «εξομάλυνσης» των σχέσεων με τις χώρες της Αφρικής, υποσχόμενο το τέλος των στρατιωτικών επεμβάσεων και πιέζοντας τους αφρικανούς ηγέτες να διεξαγάγουν εκλογές και να σεβασθούν τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ίσως όλες αυτές οι εξελίξεις συνδέονται με την εμφάνιση μιας νεότερης γενιάς γάλλων και αφρικανών πολιτικών προσώπων που δεν είχαν ζήσει την εποχή της αποικιοκρατίας. Ιδιαίτερα οι τελευταίοι ήταν πολύ περισσότερο απρόθυμοι να «υπακούσουν» σε εντολές που προέρχονταν από το Παρίσι.

Βέβαια, η Γαλλία δεν έπαψε να ενδιαφέρεται για την Αφρική, καθώς τουλάχιστον 200 μεγάλες γαλλικές επιχειρήσεις συνέχισαν να δραστηριοποιούνται στην ήπειρο. Ωστόσο, η πολιτική της άλλαξε μορφή. Από μια οπτική, οι έντονες γαλλικές αντιδράσεις στην περίπτωση του Ζαΐρ/Κονγκό ήταν το «κύκναιο άσμα», μια παλαιού τύπου γαλλική αντίδραση που θύμιζε τις δεκαετίες του '70 και του '80, όταν το Παρίσι σκεφτόταν με όρους «ζωνών επιρροής». Η νέα εποχή που ανέτειλε ήταν μια περίοδος που η Γαλλία ήξερε ότι δεν μπορούσε πλέον να συναλλάσσεται με «ελεγχόμενους» ηγέτες. Παράλληλα ήξερε ότι η γαλλόφωνη Αφρική δεν ήταν πλέον δική της αποκλειστικότητα. Το 1997 ο γάλλος Υπουργός Εξωτερικών Hubert Vedrine δήλωσε ότι «η Γαλλία θέλει να προσαρμοστεί στις σημερινές αφρικανικές πραγματικότητες ... [Θέλουμε] να ανοιχτούμε σε ολόκληρη την αφρικανική ήπειρο ... χώρες που προηγουμένως δεν ήταν στο επίκεντρο του γαλλικού ενδιαφέροντος» (αναφέρεται στο Huliaras, 2002: 166).

Οι Αφρικανοί διέθεταν σαφώς μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων. Μπορούσαν πλέον να διαπραγματευθούν με περισσότερες χώρες. Καθώς ο διπολικός κόσμος αποτελούσε πλέον παρελθόν, τα συμφέροντα Γαλλίας και ΗΠΑ ταυτίζονταν σε πολύ μικρότερο βαθμό. Στο Κονγκό-Μπραζαβίλ τόσο ο Pascal Lissouba όσο και ο Sassou-Nguesso διαπραγματεύθηκαν με το Παρίσι και την Elf, απειλώντας ότι θα δώσουν πετρελαϊκά συμβόλαια στους Αμερικανούς.

Η κρίση του κράτους

Η αποτυχία της επέμβασης στη Σομαλία και η σφαγή στη Ρουάντα σε συνδυασμό με την απροθυμία των αναπτυγμένων χωρών να συμβάλουν σε ειρηνευτικές επιχειρήσεις σε μια ήπειρο που είχε χάσει μεγάλο μέρος της στρατηγικής της σημασίας, οδήγησαν τους Αφρικανούς ηγέτες σε προσπάθειες κάλυψης του κενού. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, κυρίως μετά την αποτυχία της Σομαλίας, δεν φάνηκαν διατεθειμένες να δαπανήσουν χρήματα ή να θέσουν σε κίνδυνο τις ζωές αμερικανών στρατιωτών, για να επιβάλουν ή να διατηρήσουν την ειρήνη στην Αφρική. Έτσι, στελέχη της κυβέρνησης Κλίντον δήλωσαν ότι περίμεναν ο Οργανισμός Αφρικανικής Ενότητας να αποκτήσει τη δυνατότητα να σχεδιάζει και να υλοποιεί μεγάλης κλίμακας αποστολές διατήρησης της ειρήνης (The Economist, 1994a). Όχι απρόσμενα, οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης συζήτησαν στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Έσσεν το 1994 μια γαλλοβρετανική πρόταση για μεγαλύτερη συμμετοχή του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας στην πρόληψη και επίλυση των αφρικανικών κρίσεων. Μια άλλη εξέλιξη ήταν η αναγνώριση της αυξανόμενης αλληλεξάρτησης των χωρών της ηπείρου και, κατά συνέπεια, η κατανόηση της ανάγκης δημιουργίας κοινών μηχανισμών ασφάλειας: ήταν σαφές πλέον ότι οι εμφύλιες συγκρούσεις δεν μπορούσαν να συγκρατηθούν εντός των συνόρων, ενώ οι ένοπλες διαμάχες είχαν ευρύτερες δημογραφικές, περιβαλλοντικές και οικονομικές επιπτώσεις. Το Ζαΐρ, η Τανζανία και η Ουγκάντα επιθυμούσαν την εξομάλυνση της κατάστασης στη Ρουάντα που θα επέτρεπε την επιστροφή των 2,5 εκατομμυρίων προσφύγων που φιλοξενούσαν στα εδάφη τους. Η Νότια Αφρική επιθυμούσε τη σταθεροποίηση και τον εκδημοκρατισμό της Μοζαμβίκης, ελπίζοντας στον περιορισμό του λαθρεμπορίου όπλων στο έδαφός της. Κανένα αφρικανικό κράτος δεν μπορούσε να ζήσει ανεπηρέαστο σε έναν κόσμο όπου κυριαρχούσαν η απελευθέρωση των αγορών και η δημιουργία περιφερειακών οικονομικών ενώσεων: μια απεργία στη Νιγηρία επηρέαζε την παγκόσμια τιμή του πετρελαίου, ενώ η απροθυμία της Τράπεζας της Γαλλίας να στηρίξει το αφρικανικό φράγκο δημιουργούσε μια αλυσίδα οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων - και όχι μόνο στις γαλλόφωνες χώρες της ηπείρου.

Βεβαίως, το μεγάλο ερώτημα ήταν κατά πόσο οι χώρες της Αφρικής διέθεταν τις οικονομικές και διοικητικές ικανότητες για να σχεδιάσουν και να υλοποιήσουν μεγάλης κλίμακας αφρικανικές επιχειρήσεις επιβολής και διατήρησης της ειρήνης. Η εμπειρία με την ειρηνευτική δύναμη της ECOWAS (ECOMOG) στη Λιβερία ήταν απ' αυτήν την άποψη ανησυχητική. Στην αποστολή συμμετείχαν 4.000 στρατιώτες και 8.000 προσωπικό υποστήριξης από τη Νιγηρία, τη Γκάνα, τη Γουινέα, τη Σιέρα Λεόνε και το Μάλι. Παρ' όλ' αυτά η αποστολή στηριζόταν κυρίως στην υποστήριξη της Νιγηρίας, η οποία ήταν ο κύριος χρηματοδότης της δύναμης (80% του συνολικού προϋπολογισμού) και ο κύριος συμβάλλων σε δυνάμεις (70% των στρατιωτών) (Adeniji, 1994: 219). Η ECOMOG απέτρεψε την πτώση της Μονρόβιας, της πρωτεύουσας της Λιβερίας, στις δυνάμεις του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου του Τσάρλς Τέηλορ, έχοντας όμως επιδείξει και μια θλιβερή εικόνα λεηλασίας της χώρας. Κανένας δεν είναι σε θέση να υπολογίσει την αξία των αγαθών που κλάπηκαν από τις δυνάμεις της ειρηνευτικής δύναμης στο διάστημα 1990-4. Μόνο στο Μπουκάναν, το δεύτερο λιμάνι της Λιβερίας, σε μια περιοχή υπό τον αποκλειστικό έλεγχο των Νιγηριανών, ένα διυλιστήριο έγινε στόχος λεηλασίας: μέσα σε έξι μήνες εξαφανίστηκαν μηχανήματα αξίας 50 εκατομμυρίων δολαρίων ! (Ellis 1994: 14). Έτσι, η αποστολή διατήρησης της ειρήνης αποδείχθηκε ότι δεν είναι απλά υπόθεση πολιτικής βούλησης, αλλά παράλληλα και θέμα οικονομικών πόρων και διοικητικής ικανότητας. Για μια ακόμη φορά, η διάκριση ανάμεσα στην «υψηλή» και τη «χαμηλή» πολιτική αποδεικνυόταν ξεπερασμένη.

Η δεκαετία του '90 δεν ήταν καλή για την Αφρική. Πολλά κράτη μόνον «κράτη» δεν ήταν με τη βεβηρωτική σημασία του όρου (Jackson, 1992). Πρώτον, δεν διέθεταν επαρκή και συνεχή κυριαρχία στο σύνολο της επικράτειάς τους. Μερικά όπως το Ζαΐρ, το Σουδάν και η Αγκόλα, μόνο στο χάρτη εμφανίζονταν ως ενιαίες οντότητες. Δεύτερον, η έννοια του «πολίτη» (citizen) συχνά σήμαινε ελάχιστα σε σχέση με την ιδιότητα του μέλους μιας εθνότητας, μιας θρησκευτικής σέκτας ή μιας φυλής. Στην Κένυα οι Masaai δεν αντιμετωπίζονταν ως συμπατριώτες τους, ενώ στη Νιγηρία Hausa, Fulani και Ibo αισθάνθηκαν Νιγηριανοί μόνον όσο διήρκεσαν οι επιτυχίες της εθνικής ομάδας ποδοσφαίρου της χώρας στο Παγκόσμιο Κύπελλο (The Economist, 1994). Τρίτον, η δημόσια διοίκηση σε πολλές χώρες της ηπείρου ενδιαφερόταν λιγότερο για τα ζητήματα του κράτους και περισσότερο με το να πουλά εκδουλεύσεις σε ιδιώτες.

Ακόμη, όμως, και αυτά τα αδύναμα «κράτη» στα μέσα της δεκαετίας του '90 έδειχναν βαθμιαία να παρακμάζουν. Έτσι στη διεθνή συζήτηση κυριάρχησε ο «αφροπεσιμισμός». Διάφοροι αναλυτές υποστήριξαν ότι ο φυλετισμός, η υποβάθμιση του περιβάλλοντος, η αύξηση του πληθυσμού, η οικονομική κρίση και η περαιτέρω αποδυνάμωση της ήδη περιορισμένης κρατικής κυριαρχίας θα οδηγούσαν την ήπειρο στην αναρχία. Ο ιστορικός Achille Mbembe περιέγραψε μια Αφρική των αρχών του 21ου αιώνα, όπου κάθε έννοια κρατικής εξουσίας θα έχει καταρρεύσει και όπου καλά οργανωμένες συμμορίες θα ελέγχουν την οικονομική της ζωή με στόχο την εκμετάλλευση των πιο πολύτιμων πόρων της (Mbembe, 1992, 1994). Ο δημοσιογράφος Robert Kaplan, έχοντας ταξιδέψει πολύ στη δυτική Αφρική, διέβλεψε τον πολλαπλασιασμό περιπτώσεων όπως αυτές της Λιβερίας και της Σιέρα Λεόνε, όπου η διάλυση οικονομικών και κοινωνικών δομών φαινόταν δύσκολα αναστρέψιμη. «Η δυτική Αφρική», έγραψε ο Kaplan, «γίνεται το σύμβολο των παγκόσμιων δημογραφικών, περιβαλλοντικών και κοινωνικών πιέσεων όπου η εγκληματική αναρχία προβάλλει ως ο αληθινός 'στρατηγικός κίνδυνος'» (Kaplan, 1994: 44-5). Ο καθηγητής Aristide Zolberg σημείωσε ότι οι χώρες της Αφρικής οδηγούνται σε μια κατάσταση διάλυσης ανάλογη μ' αυτή που χαρακτήριζε τη Γερμανία του 17ου αιώνα (Zolberg, 1992: 311). Οι κοινωνίες της ηπείρου, υποστήριξε, χαρακτηρίζονται ολοένα και περισσότερο από συγκρούσεις «όλων εναντίον όλων», παρόμοιες μ' αυτές που ο Thomas Hobbes περιγράφει στον Λεβιάθαν. Πρέπει να τονιστεί ότι ο Mbembe, ο Kaplan και ο Zolberg δεν πρόλαβαν να αναφερθούν ούτε στην τραγωδία της Ρουάντας αλλά ούτε και στην αποτυχημένη επέμβαση στη Σομαλία, δύο εξελίξεις που φάνηκαν να επιβεβαιώνουν τις απόψεις τους.

Βεβαίως, ο «αφροπεσιμισμός» της δεκαετίας του '90 βασίστηκε σε γενικεύσεις και στερεότυπα. Ούτε οι χώρες της Αφρικής είναι όμοιες, αλλά ούτε και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν είναι παραπλήσιες. Οι εξισωτικές δομές της κτηνοτροφικής κοινωνίας της Σομαλίας διαφέρουν ριζικά από τις ιεραρχικές δομές της γειτονικής Αιθιοπίας, κάνοντας έτσι εξαιρετικά απίθανη την επέκταση της αποσύνθεσης της Σομαλίας στις άλλες χώρες στο Κέρας της Αφρικής. Ακόμη και στις χώρες όπου επικρατούν συνθήκες αναρχίας, τα αίτια των κρατικών δομών έχουν λίγα κοινά στοιχεία: δύσκολα μπορεί κανείς να καταγράψει πολλές ομοιότητες στους παράγοντες που οδήγησαν στην αναρχία τη Λιβερία, τη Ρουάντα, τη Σιέρα Λεόνε και τη Σομαλία. Τέλος, η πορεία αρκετών χωρών ήταν τελείως διαφορετική. Για παράδειγμα, οι συμφωνίες που υπέγραψαν οι αντιμαχόμενες πλευρές στην Αγκόλα ήταν προβληματικές, ενώ στη Ρουάντα η τάξη αποκαταστάθηκε πολύ γρήγορα. Η διάλυση των κρατικών δομών δεν είναι λοιπόν μια «γραμμική διαδικασία» και σήμερα ξέρουμε ότι ήταν τελείως αυθαίρετο να θεωρηθεί μη αναστρέψιμη.

Η διεθνής κοινότητα απέτυχε να επαναφέρει το νόμο και την τάξη στη Σομαλία και να αποτρέψει την τραγωδία στη Ρουάντα. Οι συνέπειες των λανθασμένων επεμβάσεων, της αναποφασιστικότητας αλλά και το κακό timing των ειρηνευτικών επιχειρήσεων αποτέλεσαν χρήσιμες «διαδικασίες γνώσης» (learning processes) για τους διαμορφωτές πολιτικής στις δυτικές πρωτεύουσες. Έτσι, η εμπειρία της γενοκτονίας στη Ρουάντα μείωσε τις πιθανότητες για επανάληψή της στο γειτονικό Μπουρούντι, καθώς οι Δυτικοί διδάχθηκαν πολλά από την αδιανομία που έδειξαν στα πρώτα στάδια της σφαγής των Τούτσι στην πρώτη (Abrams, 1995). Το ίδιο ισχύει και για τους ηγέτες της Αφρικής μια και η πικρή εμπειρία της επέμβασης του ECOWAS στη Λιβερία μείωσε τις πιθανότητες για επανάληψη των ίδιων λαθών σε μελλοντικές επιχειρήσεις των περιφερειακών οργανισμών της Αφρικής και βέβαια του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας (που μετονομάστηκε το 2000 σε Αφρικανική Ένωση).

Σε τελευταία ανάλυση, η απουσία «κρατικής τάξης» κακώς θεωρείται ότι πάντα σημαίνει και γενικότερη απουσία τάξης. Η περίπτωση της Σομαλίας μετά την αποχώρηση του ΟΗΕ είναι χαρακτηριστική. Ο ισλαμικός νόμος (sharia) που επιβλήθηκε από τους πολέμαρχους στο βόρειο Mogadishu εκμηδένισε την εγκληματικότητα, ενώ στην Baidoa, το επίκεντρο της πείνας στις αρχές της δεκαετίας του '90, τοπικά συμβούλια δημιουργήθηκαν, για να επιβλέψουν την καλλιέργεια της γης, ενώ μια τοπική αστυνομική δύναμη ανέλαβε την τήρηση της τάξης. Έτσι, η βίαιη κατάρρευση αυταρχικών καθεστώτων, οι εθνοτικές συγκρούσεις και η αδυναμία κεντρικής διακυβέρνησης δεν οδηγούν κατ' ανάγκη στην αναρχία. Αντίθετα, σε πολλές περιπτώσεις δραστηριοποιούν την «κοινωνία πολιτών» των χωρών της Αφρι-

κής που αναλαμβάνουν να καλύψουν το κενό αστυνόμευσης και επιβολής της τάξης που δημιουργείται (Chazan et al, 1992). Το Δεκέμβριο του 1994 συνέβη στη Σιέρα Λεόνε ένα περίεργο περιστατικό (Riley & Sesay, 1995: 124) που δείχνει την ενεργοποίηση ενός μέχρι πρότινος απαθούς πληθυσμού. Νεαροί αντάρτες επιχείρησαν να καταλάβουν την πόλη Βο στα νότια της χώρας. Διέθεταν λιγότερα από 10-15 όπλα, ενώ οι περισσότεροι κρατούσαν ξύλινα ομοιώματα Καλάσνικοφ. Όταν ο τοπικός πληθυσμός το αντιλήφθηκε, οι αντάρτες κυνηγήθηκαν έξω από την πόλη. Αν και περιορισμένη από τη φύση των εθνοτικά «διαιρεμένων κοινωνιών» (segmentary societies) της ηπείρου, είναι η εθελοντική οργάνωση που σε κάποιο τουλάχιστο βαθμό απέτρεψε τα σενάρια της «επερχόμενης αναρχίας» των αφροπεσιμιστών. Ίσως, παγιδευμένοι στο μοντέλο της «κρατικής τάξης» που επικράτησε στα έθνη-κράτη της Δύσης, δεν είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε την ύπαρξη ασφάλειας και τάξης πέρα και έξω από το κράτος.

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και η οικονομική παρακμή της Αφρικής συνέβαλαν στην περαιτέρω «αποκρατικοποίηση» των διεθνών της σχέσεων. Νέοι, μη κρατικοί δρώντες έκαναν, τα τελευταία χρόνια, ολοένα και πιο αισθητή την παρουσία τους στις εξωτερικές σχέσεις των κρατών της ηπείρου. Οι νέοι αυτοί δρώντες στις διεθνείς σχέσεις της Αφρικής σχετίζονται άμεσα με ευρύτερες διεθνείς εξελίξεις και ιδιαίτερα την παγκοσμιοποίηση:

1. **Οι διεθνείς χρηματοοικονομικοί οργανισμοί.** Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, σχεδόν όλες οι οικονομίες της Αφρικής εισήλθαν σε μια περίοδο δραματικής παρακμής. Στην προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν εισροές κεφαλαίων, τα κράτη της περιοχής αναγκάστηκαν να προσφύγουν στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.) και να υπογράψουν μ' αυτό (και κατ' επέκταση με όλους τους δανειστές τους) συμφωνίες για τη διαχείριση των χρεών τους και για τη σύναψη μελλοντικών δανείων. Αυτές οι συμφωνίες, γνωστές ως «Προγράμματα Διαρθρωτικής Προσαρμογής» (Structural Adjustment Programmes) έθεσαν σημαντικούς περιορισμούς στην άσκηση οικονομικής πολιτικής, μειώνοντας το ρόλο και τα μέσα ελέγχου του κράτους στην οικονομία, αφενός μέσω των ιδιωτικοποιήσεων κρατικών επιχειρήσεων και της απελευθέρωσης των τιμών και αφετέρου μέσω της μείωσης των δημοσίων δαπανών με στόχο τον περιορισμό των δημοσιονομικών ελλειμμάτων (Onimode, 1989). Στα τέλη της δεκαετίας του '80 όχι μόνο έγινε σχεδόν αδύνατη η σύναψη νέων δανείων (ακόμη και από τον ιδιωτικό τομέα) χωρίς αυτές τις συμφωνίες, αλλά και στην οικονομική «αιρεσιμότητα» (conditionality) των πιστώσεων προστέθηκαν και μια σειρά από πολιτικές προϋποθέσεις (φιλελευθεροποίηση του πολιτικού συστήματος, διενέργεια εκλογών, σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων). Ορισμένα κράτη της Αφρικής ακολούθησαν πιστά τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής και ορισμένες φορές τα αποτελέσματα ήταν θετικά για τις οικονομίες τους (π.χ. Γκάνα και Ουγκάντα). Εντούτοις σταδιακά και ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, οι δίδυμοι οργανισμοί του Bretton Woods (το Δ.Ν.Τ. που ασχολείται με τη μακροοικονομική σταθερότητα και η Παγκόσμια Τράπεζα που ασχολείται με αναπτυξιακά ζητήματα) απέκτησαν μια ελευθερία κινήσεων που τους επέτρεψε να αυτονομηθούν σε κάποιο τουλάχιστον βαθμό από τις πολιτικές των κρατών που τους χρηματοδοτούν. Έτσι, συχνά οι οικονομικοί στόχοι των δύο αυτών οργανισμών ήλθαν σε αντίθεση – αν όχι σε σύγκρουση – με τους πολιτικούς στόχους πολλών δυτικών κυβερνήσεων. Για παράδειγμα το 1995 η Παγκόσμια Τράπεζα πρόσφερε ένα δάνειο 90 εκατομμυρίων δολαρίων στη Ζάμπια, την ίδια στιγμή που οι διεθνείς δωρητές παρακρατούσαν την αναπτυξιακή βοήθεια που επρόκειτο να χορηγήσουν στη χώρα, πιέζοντας την κυβέρνηση να λάβει μέτρα εκδημοκρατισμού (Bull, 1995). Αντίθετα στη Μοζαμβίκη η Παγκόσμια Τράπεζα διαφώνησε με τους διεθνείς δωρητές όταν οι τελευταίοι επιθυμούσαν μια πιο χαλαρή οικονομική αιρεσιμότητα (The Economist, 1995).
2. **Οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις.** Οι διεθνικές Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (Μ.Κ.Ο.) είναι εθελοντικές οργανώσεις. Πολλές ασχολούνται, κατά κύριο λόγο, με τη συγκέντρωση και αποστολή βοήθειας στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες (χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η Actionaid, οι Γιατροί Χωρίς Σύνορα, η CARE, η OXFAM, η World Vision). Η αυξανόμενη διαπερατότητα των εθνικών συνόρων και η βελτίωση των επικοινωνιών οδήγησαν, από τη δεκαετία του '80 και μετά, σε μια χωρίς προηγούμενο άνθηση των Μ.Κ.Ο. (Spiro, 1995: 47-8). Το τέλος του ανταγωνισμού των υπερδυνάμεων επέτρεψε στις Μ.Κ.Ο. να καταστούν ένας σημαντικός παράγοντας στις σχέσεις Βορρά-Νότου, καλύπτοντας σε κάποιο βαθμό το κενό που δημιουργήθηκε με τη μείωση του ενδιαφέροντος των βιομηχανικών κρατών για τον λιγότερο αναπτυγμένο κόσμο (Mathews, 1997). Στις αρχές της δεκαετίας του '90, οι Μ.Κ.Ο. του Βορρά χορηγούσαν περίπου 8,3 δισεκατομμύρια δολάρια το χρόνο σε φτωχότερες χώρες (Spiro, 1995: 49). Το 1990 υπήρχαν 100 διεθνικές Μ.Κ.Ο. στη Μοζαμβίκη, ενώ το 1994, 175 οργανώσεις εμφανίστηκαν στη Ρουάντα, 100 από τις οποίες

δραστηριοποιούνταν και στα στρατόπεδα προσφύγων στο ανατολικό Ζαΐρ (Slim, 1997: 209). Οργανώσεις όπως η Oxfam, η Save the Children και οι Γιατροί χωρίς Σύνορα απασχολούσαν χιλιάδες υπαλλήλους και είχαν προϋπολογισμούς μεγαλύτερους από πολλά κράτη της Αφρικής. Μόνο η M.K.O. Care είχε έναν ετήσιο προϋπολογισμό που υπερέβαινε τα 400 εκατομμύρια δολάρια (Mathews, 1997: 53). Αν και πολλές M.K.O. εξαρτώντο από τις χρηματοδοτήσεις δυτικών κυβερνήσεων και διεθνών οργανισμών, όπως ο Ο.Η.Ε. και η Ευρωπαϊκή Ένωση, συχνά διαθέτουν μια οργανωτική αυτονομία που τους επιτρέπει να ασκούν τις δικές τους πολιτικές. Οι πιο πολλές M.K.O. ισχυρίζονται ότι είναι πολιτικά ουδέτερες. Στην πράξη η χορήγηση βοήθειας δεν μπορεί παρά να είναι «πολιτική». Ορισμένες φορές οι M.K.O. προκαλούν τις αντιδράσεις των κυβερνήσεων των χωρών-αποδεκτών, καθώς βλέπουν τις επιλογές τους να περιορίζονται και την εξουσία τους να διαβρώνεται (π.χ. η Ερυθραία και η Ρουάντα ζήτησαν από ορισμένες M.K.O. να σταματήσουν να δραστηριοποιούνται στο έδαφός τους). Καθώς οι περισσότερες M.K.O. αποφάσιζαν μόνες τους για το πού, πότε και πώς θα επέμβουν, εξελίχθηκαν σε έναν σημαντικό παράγοντα στις διεθνείς σχέσεις της Αφρικής, που άρχισε να λαμβάνεται πολύ σοβαρά υπόψη τόσο από «εσωτερικούς» (κυβερνήσεις, αντάρτες, κλπ.) όσο και από «εξωτερικούς» δρώντες (δυτικά κράτη, διεθνείς οργανισμοί, πολυεθνικές επιχειρήσεις, κλπ.).

Αναζητώντας πολιτικές

Οι εμφύλιοι πόλεμοι και οι ανθρωπιστικές κρίσεις στη Λιβερία, τη Ρουάντα και τη Σομαλία προκάλεσαν μια ευρύτερη συζήτηση για το τι πρέπει να κάνει η διεθνής κοινότητα σχετικά με την Αφρική. Ο «κανονιστικός» (normative) αυτός διάλογος κατέδειξε την ύπαρξη πολλών και διαφορετικών προσεγγίσεων. Κάπως σχηματικά, στη μια πλευρά συστρατεύθηκαν οι υποστηρικτές των διεθνών επεμβάσεων που θεώρησαν ότι η κατάρρευση της κεντρικής εξουσίας είναι η κύρια αιτία των εμφύλιων πολέμων και υποστήριξαν ότι η μόνη επιλογή είναι η αποκατάστασή της με εξωτερική παρέμβαση. Από την άλλη πλευρά, ήταν αυτοί που υποστήριξαν ότι η οικοδόμηση μιας ισχυρής κεντρικής εξουσίας απαιτεί επαναχάραξη των συνόρων.

Ο «αφροπεσιμισμός» ήταν κυρίαρχος. Οι ανεξάρτητες χώρες της Αφρικής φαινόταν ότι δεν μπορούσαν να ξεπεράσουν βασικά προβλήματα, να εξασφαλίσουν ασφάλεια και να προωθήσουν την ευημερία των πολιτών τους. Το 1995 ο διεθνούς φήμης δημοσιογράφος και αναλυτής William Pfaff δημοσίευσε ένα άρθρο στο περιοδικό Foreign Affairs στο οποίο, αφού τόνιζε ότι η Αφρική βρίσκεται στο χείλος της καταστροφής, πρότεινε την ανάληψη από τους Ευρωπαίους μιας εξαιρετικά φιλόδοξης προσπάθειας σωτηρίας της ηπείρου που ονόμασα κάπως υπερβολικά «νέα αποικιοκρατία». Η Ευρώπη, υποστήριξε ο Pfaff πρέπει να αναλάβει την ανάπτυξη της ηπείρου όχι μόνο γιατί ευθύνεται για την παρακμή της, αλλά και γιατί έχει να χάσει περισσότερα από τη συνέχισή της (Pfaff, 1995). Ωστόσο οι Ευρωπαίοι δεν είχαν καμία διάθεση να ακολουθήσουν τη συμβουλή του Pfaff. Η περίπτωση των Κομόρων είναι χαρακτηριστική.

Χάρτης 3.4 Κομόρες / Mayotte (<https://en.wikipedia.org/wiki/File:Cn-map.png>)

Τα Νησιά Κομόρες που βρίσκονται στο νοτιοδυτικό τμήμα του Ινδικού Ωκεανού απέκτησαν την ανεξαρτησία τους από τη Γαλλία το 1975. Μόνον ο πληθυσμός του Mayotte, του ενός από τα τέσσερα νησιά του αρχιπελάγους, αποφάσισε σε ένα δημοψήφισμα, με ποσοστό 60% , να παραμείνει υπό γαλλική διοίκηση. Στην πράξη οι Κομόρες διοικούνταν από μια ομάδα μερικών δεκάδων ευρωπαίων μισθοφόρων υπό την ηγεσία του γάλλου συνταγματάρχη Bob Denard. Ο Denard, ούτε λίγο ούτε πολύ, εγκαθιστούσε και ανέτρεπε τους προέδρους της χώρας κατά βούληση (Church, 1996). Στα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας, ο πρόεδρος Ali Soilih κυβέρνησε στη βάση ενός περιέργου μείγματος μαοϊκών και ισλαμικών ιδεών. Το 1978 ανατράπηκε από ένα πραξικόπημα που οργάνωσε ο Denard και την εξουσία ανέλαβε ο Ahmed Abdallah ο οποίος και επέβαλε ένα μονοκομματικό καθεστώς. Η Γαλλία, παρόλο που αρνήθηκε οποιαδήποτε σχέση με τους μισθοφόρους, υποστήριξε τον Abdallah, μια και εξυπηρετούσε τα γεωπολιτικά της συμφέροντα στον Ινδικό Ωκεανό. Το 1989 οι μισθοφόροι του Denard συμμετείχαν σε ένα νέο πραξικόπημα κατά τη διάρκεια του οποίου ο Abdallah δολοφονήθηκε. Η Γαλλία επενέβη στρατιωτικά και υποχρέωσε τους μισθοφόρους να φύγουν από τη χώρα, ενώ οι Κομόρες εισήλθαν σε μια περίοδο εκδημοκρατισμού. Στις προεδρικές εκλογές του 1993 αναδείχθηκε νικητής ο Mohamed Djohar. Το 1995, ο Denard και οι μισθοφόροι του, που είχαν εν τω μεταξύ επιστρέψει στις Κομόρες, επιχείρησαν ένα νέο πραξικόπημα που υποχρέωσε τον Djohar να καταφύγει στη γαλλική Réunion. Πάλι γαλλικές δυνάμεις επενέβησαν, συνέλαβαν τον Denard και τον έστειλαν στο Παρίσι. Κανένας όμως δεν ενδιαφέρθηκε για την επιστροφή του Djohar (Vasset, 1997: 173).

Πιθανολογείται ότι οι γαλλικές μυστικές υπηρεσίες γνώριζαν το σχεδιαζόμενο πραξικόπημα του Denard, το οποίο και θεώρησαν ως ευκαιρία για την απομάκρυνση από την εξουσία ενός προέδρου που είχε αναπτύξει στενές σχέσεις με το Σουδάν, τη Λιβύη και το Ιράν (Cornwell, 1995: 8).

Τον Αύγουστο του 1997, δύο νησιά, το Anjouan και το Mohéli ανακήρυξαν την ανεξαρτησία τους από το Grande Comore (όπου βρίσκεται και η πρωτεύουσα Moroni). Οι κάτοικοι των δύο νησιών κρέμασαν γαλλικές σημαίες στα παράθυρά τους και ηγέτες της εξέγερσης ζήτησαν να επιστρέψουν στο καθεστώς της γαλλικής κυριαρχίας, να ξαναγίνουν δηλαδή γαλλική αποικία ! Στις 3 Σεπτεμβρίου, 300 κυβερνητικοί στρατιώτες αποβιβάστηκαν στο Anjouan για να καταστείλουν την εξέγερση. Η επέμβαση, όμως, του εθνικού στρατού κατέληξε σε πλήρη αποτυχία. Οι κάτοικοι του Anjouan κατάφεραν να σκοτώσουν αρκετούς στρατιώτες και ο Πρόεδρος Mohamed Taki αναγκάστηκε να αποσύρει εσπευσμένα τους υπόλοιπους. Το Παρίσι απέρριψε εκκλήσεις του Taki για στρατιωτική επέμβαση δηλώνοντας ότι το αποσχιστικό κίνημα είναι «εσωτερική υπόθεση» των Κομόρων (Guardian Weekly, 1997). Έτσι, η κυβέρνηση Taki, με την ενθάρρυνση της Γαλλίας, στράφηκε σε διάλογο με τους εξεγερμένους με τη βοήθεια διαμεσολαβητών του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας.

Η κύρια αιτία της αποσχιστικής εξέγερσης ήταν η νήσος Mayotte. Οι κάτοικοί της είναι γάλλοι υπήκοοι και απολαμβάνουν δωρεάν εκπαίδευση και υγειονομική περίθαλψη. Στα μέσα μάλιστα της δεκαετίας του '90 είχαν ένα εξασφαλισμένο κατώτατο εισόδημα 400 δολαρίων το μήνα. Η Mayotte φάνταζε ως παράδεισος σε σχέση με το Anjouan και το Moheli, όπου το μέσο εισόδημα ήταν 30 δολάρια μηνιαίως και η ανεργία έφθανε το 90% του ενεργού πληθυσμού (The Economist, 1997a). Το 1995 η Γαλλία έκανε υποχρεωτική την απόκτηση βίζας για τους κατοίκους των τριών Κομόρων που επιθυμούσαν να επισκεφθούν τη Mayotte (Church, 1996: 300). Εκατοντάδες κάτοικοι των νησιών επιχείρησαν να περάσουν λαθραία τα γεμάτα καρχαρίες νερά που τους χωρίζουν από τη γαλλική κτήση. Το 1996, περισσότεροι από 3.500 είχαν εισέλθει παράνομα στη Mayotte αλλά υποχρεώθηκαν να επιστρέψουν (The Economist, 1997a).

Σε γενικές γραμμές, οι Κομόρες διαθέτουν λίγους φυσικούς πόρους και το εισόδημά τους είναι από τα χαμηλότερα της Αφρικής. Εντούτοις, και παρά τη μεγάλης έκτασης μετανάστευση, τα νησιά είναι πυκνοκατοικημένα (240 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο). Οι Κομόρες στη δεκαετία του '90 είχαν ελαφρώς μικρότερο πληθυσμό από την Κύπρο στο 1/5 της έκτασης (The Economist, 1992). Ιδιαίτερα στο νησί Anjouan η πυκνότητα του πληθυσμού έφθανε τους 446 κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Δεδομένου ότι ο πληθυσμός αυξανόταν κατά 3,3 % ετησίως και η γεωργία ήταν ο κύριος τομέας απασχόλησης (80% του πληθυσμού), υπήρχε μια επιδεινούμενη έλλειψη γης. Την περίοδο 1985-93 το κατά κεφαλήν εισόδημα μειωνόταν κατά 2,3% ετησίως. Η κατάσταση για τον πληθυσμό συνέχισε να επιδεινώνεται, καθώς το αφρικανικό φράγκο υποτιμήθηκε το 1994 και η κυβέρνηση αναγκάστηκε να καταφύγει στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο που επέβαλε ένα πρόγραμμα διαρθρωτικής προσαρμογής με τις γνωστές περικοπές δημοσίων δαπανών. Τα αισθήματα περιθωριοποίησης των κατοίκων δύο νησιών (περιορισμένη εκπροσώπηση στην κυβέρνηση και τη δημόσια διοίκηση) έναντι του Grande Comore έγιναν εντονότερα.

Η Νότια Αφρική ήταν ο βασικός εμπορικός εταίρος των νησιών. Στην εποχή του απαρτχάιντ, η Νότια Αφρική χρηματοδοτούσε την προεδρική φρουρά των Κομόρων και παρείχε βοήθεια, καθώς τα νησιά επέτρεπαν την παράκαμψη των διεθνών κυρώσεων που της είχαν επιβληθεί. Η στρατηγική θέση των Κομόρων της ήταν επίσης χρήσιμη για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις της στη Μοζαμβίκη. Μετά όμως τις δημοκρατικές εκλογές του 1994, η νέα κυβέρνηση πλειοψηφίας στη Νότια Αφρική έπαψε να ενδιαφέρεται για τις Κομόρες.

Το ίδιο όμως συνέβαινε και με τη Γαλλία. Το Παρίσι είχε κουραστεί με τη συνεχή εμπλοκή της στις εσωτερικές εξελίξεις των Κομόρων για δύο δεκαετίες (Mukonoweshuro, 1990).

Η Γαλλία μάλιστα δεν έβρισκε και ιδιαίτερα οφέλη από την κατοχή της Mayotte που κόστιζε πολλά στον κρατικό προϋπολογισμό. Το Παρίσι δεν είχε καμία διάθεση να αναλάβει ευθύνες μιας «νέας αποικιοκρατίας» στην Αφρική, όπως συμβούλευε ο Pfaff. Το Anjouan και το Moheli δεν είχαν καμία ελπίδα να γίνουν εκ νέου γαλλικό έδαφος.

Ο Ali Mazrui υποστήριξε επίσης μια επιστροφή στο παρελθόν, με τη δημιουργία ενός μηχανισμού «επαναποικιοποίησης» ορισμένων κρατών της Αφρικής, σε στενή συνεργασία με τον ΟΗΕ (Mazrui, 1994). Αυτήν τη φορά όμως, οι «νέοι αποικιοκράτες» δεν θα ήταν Δυτικοί, αλλά θα προέρχονταν από την ίδια την ήπειρο. Ο Mazrui ουσιαστικά υποστήριξε την επιβολή ενός νέου συστήματος κηδεμονίας (trusteeship) ανάλογο με εκείνο της Κοινωνίας των Εθνών ή με εκείνο που είχαν επιβάλλει τα Ηνωμένα Έθνη το 1960 στο Κονγκό. Είναι καιρός, σημείωσε ο Mazrui, οι Αφρικανοί να πετύχουν από μόνοι τους κάποια μορφή Pax Africana. Υπάρχει η ανάγκη, πρόσθεσε, μερικές μικρές χώρες της ηπείρου που αντιμετωπίζουν βίαιες συγκρούσεις, «να ελεγχθούν» προσωρινά από άλλα αφρικανικά κράτη. Ο Mazrui πρότεινε τη δημιουργία ενός Αφρικανικού Συμβουλίου Ασφαλείας αποτελούμενου από πέντε μεγάλα κράτη της ηπείρου (Αίγυπτος, Νότια Αφρική, Νιγηρία, Αιθιοπία και, ίσως στο μέλλον, το Ζαΐρ) το οποίο θα διέθετε μια Παναφρικανική Δύναμη Έκτακτης Ανάγκης, δηλαδή ένα στρατιωτικό σώμα διατήρησης της ειρήνης που θα επεμβαίνει σε περιπτώσεις κρίσεων (Mazrui, 1994: 19). Οι απόψεις του Mazrui φαίνεται να άσκησαν σημαντική επιρροή στη χάραξη πολιτικής, καθώς τόσο οι ΗΠΑ όσο και η Γαλλία ανακοίνωσαν σχέδια για την εκπαίδευση αφρικανικών ειρηνευτικών δυνάμεων.

Ο Jeffrey Herbst κατέληξε σε τελείως διαφορετικά συμπεράσματα. Η διεθνής κοινότητα, υποστήριξε, πρέπει να πάψει να συντηρεί τα μη βιώσιμα κράτη της Αφρικής (Herbst, 1996a). Αντίθετα, πρέπει να ανεχθεί την κατάρρευσή τους. Οι επεμβάσεις τύπου Σομαλίας που αποβλέπουν στη «οικοδόμηση κρατών» (nation-building) τα οποία έχουν πάψει προ πολλού να υφίστανται, καθώς και η παροχή αναπτυξιακής βοήθειας προς χώρες που δεν μπορούν να επιβιώσουν χωρίς εξωτερική στήριξη είναι επιλογές που πρέπει να εγκαταλειφθούν. Ο Herbst υποστήριξε μια επιστροφή στην «προαποικιακή αντίληψη της εθνικής κυριαρχίας», σύμφωνα με την οποία «ο πολιτικός έλεγχος πρέπει να κερδίζεται και όχι να θεσμοποιείται μέσω διοικητικών διαταγμάτων» (Herbst, 1996a: 136). Έτσι, πρότεινε περιοχές που αποσχίζονται από ένα κράτος να «δοκιμάζονται» για πέντε χρόνια αν μπορούν να οικοδομήσουν μια καλύτερη και σταθερότερη πολιτική τάξη από εκείνη που αντικατέστησαν. Διεθνής αναγνώριση σ' αυτές τις νέες πολιτικές οντότητες θα έπρεπε να δοθεί, μόνον αν μπορούσαν

να αποδείξουν ότι ήταν ικανές να δημιουργήσουν «λειτουργούντα στρατιωτικά, αστυνομικά και διοικητικά συστήματα» (Herbst, 1996a: 136). Αν η Σομαλιλάνδη που κήρυξε την ανεξαρτησία της από την υπόλοιπη Σομαλία (όπου η κρατική τάξη είχε καταρρεύσει) μπορεί να λειτουργήσει ως ένα αποτελεσματικό κράτος, η διεθνής κοινότητα δεν μπορεί να της αρνείται την αναγνώριση επικαλούμενη την αρχή του απαραβίαστου των συνόρων. Και αν η Νιγηρία δεν είναι βιώσιμη, δεν μπορεί να είναι πειστικό το επιχείρημα ότι οι συζητήσεις περί επαναχάραξης των συνόρων αποτελούν «απειλή» για τη σταθερότητα στην περιοχή (Herbst, 1996). Ένας από τους μεγαλύτερους φόβους των ηγετών του ανταποικιακού κινήματος ήταν ότι οι ευρωπαϊκές δυνάμεις θα ευνοούσαν τη «βαλκανιοποίηση» της ηπείρου. Ο Herbst είδε αυτήν την προοπτική θετικά, ακόμη και αν μπορούσε να οδηγήσει σε μεγάλης κλίμακας εμφύλιες ή διακρατικές συγκρούσεις. Θυμίζοντας τις απόψεις του Charles Tilly για την εμφάνιση του έθνους-κράτους στην Ευρώπη, ο Herbst υποστήριξε ότι οι προσπάθειες αποτροπής της επαναχάραξης των συνόρων και επιβίωσης μη βιώσιμων πολιτικών οντοτήτων δεν επιτρέπουν την ισχυροποίηση των αδύναμων κρατών της Αφρικής.

Ήταν σαφές ότι το διεθνές σύστημα είχε αλλάξει. Τόσο οι απόψεις του Mazrui όσο και εκείνες του Herbst κατέδειξαν ότι η Αφρική βρισκόταν μπροστά σε μια μεγάλη ιστορική ευκαιρία, μια ευκαιρία να αναζητήσει τις δικές της λύσεις στα δικά της προβλήματα, μια ευκαιρία να ανακαλύψει έναν άλλο δρόμο, ένα μέλλον διαφορετικό από τις θλιβερές κληρονομίες του Ψυχρού Πολέμου.

Στα τελευταία χρόνια του 20ού αιώνα, η περιοχή που φαινόταν να διαμορφώνονται νέες δυναμικές σε σχέση με τα σύνορα ήταν το Κέρας της Αφρικής. Εκεί εξελίχθηκαν δύο σημαντικές συγκρούσεις με εδαφικό περιεχόμενο: ο πόλεμος Ερυθραίας-Αιθιοπίας το 1998 και η κλιμάκωση του εμφυλίου πολέμου στο Σουδάν, του πιο μακροχρόνιου στην Αφρική. Πιο σημαντικό όμως από αυτό ήταν η αποδοχή του δικαιώματος της απόσχισης από την Αιθιοπία.

Αιθιοπία: Το δικαίωμα της απόσχισης

Η Αντίς Αμπέμπα επιλέχθηκε το 1963 ως η έδρα του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας. Η επιλογή δεν ήταν τυχαία. Η Αιθιοπία είναι η μοναδική χώρα της Αφρικής (με ίσως την εξαίρεση της Λιβερίας) που δεν υπήρξε ποτέ αποικία. Είναι όμως παράδοξο ότι το αιθιοπικό σύνταγμα του 1995 έθεσε σε αμφισβήτηση την πιο θεμελιώδη αρχή του Οργανισμού: το σεβασμό των συνόρων που η ήπειρος κληρονόμησε από την εποχή της αποικιοκρατίας.

Τα σύνορα της Αιθιοπίας, όπως και οι περισσότερες συνοριακές γραμμές στην Αφρική, δεν αντανακλούν κάποια κοινή εθνοτική ή κοινωνικοοικονομική ταυτότητα. Η Αιθιοπία, που είναι το δεύτερο σε πληθυσμό κράτος της Αφρικής μετά τη Νιγηρία, κατοικείται από 82 εθνοτικές ομάδες που μιλούν 290 γλώσσες. Τόσο στα χρόνια του φεουδαρχικού δεσποτισμού του Χαϊλέ Σελασιέ, όσο και σε εκείνα του μαρξιστικού ολοκληρωτισμού του Μενγκίστου Χαϊλέ Μαριάμ, την εξουσία κατείχαν κυρίως μέλη της εθνοτικής ομάδας των Αμχάρα (περίπου 30% του πληθυσμού). Από το 1991, οι νέοι ηγέτες στην Αντίς προέρχονται από την εθνοτική ομάδα των Tigrai που αποτελεί μόλις το 6% του πληθυσμού της Αιθιοπίας.

Η ιστορία της Αιθιοπίας μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο είναι μια διαρκής πάλη ανάμεσα στις προσπάθειες του κέντρου να επιβληθεί στις περιφέρειες και στις προσπάθειες των περιφερειών να διατηρήσουν την αυτονομία τους. Τα καθεστώτα Σελασιέ και Μεγκίστου, παρά τις τεράστιες ιδεολογικές τους διαφορές, είχαν ένα σημαντικό κοινό στοιχείο: τον συγκεντρωτισμό (Γεωργούλης & Χουλιάρας 1995: 29-39 και 79-81). Τόσο η εξέγερση των Ερυθραίων στον Βορρά (βλ. παραπάνω) όσο και εκείνη των Ογκαντένι στον Νότο τη δεκαετία του '70 (με σκοπό την ένωση με τη Σομαλία), αντανακλούσαν την αντίδραση των περιφερειών στις προσπάθειες ελέγχου της κεντρικής εξουσίας. Ο σομαλοαιθιοπικός πόλεμος του 1977-8 τελείωσε, όπως είδαμε, με νίκη της Αιθιοπίας. Αντίθετα, ο τριαντάχρονος εμφύλιος πόλεμος στο βορρά έληξε με νίκη των Ερυθραίων. Το 1993 η Ερυθραία ανακήρυξε την ανεξαρτησία της, στερώντας την Αιθιοπία από έξοδο στη θάλασσα.

Πάντως, ήδη από το 1991, ο Μεγκίστου είχε ανατραπεί από την εξέγερση των Tigrai που είχε ξεκινήσει από τη βόρεια Αιθιοπία. Ο Μέλες Ζενάουι, ο αρχηγός του Επαναστατικού Δημοκρατικού Μετώπου του Αιθιοπικού Λαού (EPRDF) ανέλαβε μεταβατικός πρόεδρος της χώρας. Το Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς, η μεταβατική κυβέρνηση διαίρεσε τη χώρα σε 12 περιφέρειες με κριτήρια την εθνότητα και τη γλώσσα, λαμβάνοντας όμως υπόψη και ευαίσθητες πολιτικές ισορροπίες. Το EPRDF δημιούργησε «θυγατρικά κόμματα» στις διάφορες περιφέρειες με σκοπό να ελέγξει τις πολιτικές εξελίξεις. Η δημιουργία της Δημοκρατικής Οργάνωσης του Λαού των Ορόμο στη νότια Αιθιοπία (οι Ορόμο είναι η μεγαλύτερη εθνοτική ομάδα της Αιθιοπίας με περίπου 35% του πληθυσμού) προκάλεσε την αντίδραση του Απελευθερωτικού Μετώπου των Ορόμο, μιας από τις ομάδες που είχαν συμμετάσχει στην εξέγερση για την ανατροπή του Μεγκίστου και η οποία μέχρι τότε συμμετείχε στη μεταβατική κυβέρνηση. Μάλιστα, το 1994, το Μέτωπο προσπάθησε να οργανώσει ένοπλη αντίσταση

στην περιοχή των Ορόμο. Την ίδια χρονιά διεξήχθησαν εκλογές για τη σύγκληση Συνταγματικής Συνέλευσης. Τα κυριότερα κόμματα της αντιπολίτευσης δεν πήραν μέρος στις εκλογές και, έτσι, οι εκπρόσωποι του EPRDF θριάμβευσαν. Σύντομα, η Συνέλευση ενέκρινε το νέο σύνταγμα της χώρας το οποίο, διαιρώντας την Αιθιοπία σε εννέα «πολιτείες» με βάση την εθνότητα, εισήγαγε δομές με ομοσπονδιακά χαρακτηριστικά. Το νέο σύνταγμα περιελάμβανε, επίσης, και μια παράγραφο εξαιρετικής σημασίας. Επρόκειτο για το Άρθρο 39 που δίνει στις εθνότητες της Αιθιοπίας το δικαίωμα της απόσχισης. Ουσιαστικά, αν εξαιρέσει κανείς το Σύνταγμα της Σοβιετικής Ένωσης, το Σύνταγμα της Βιρμανίας από το 1945 έως το 1974 και εν μέρει το Γιουγκοσλαβικό Σύνταγμα του 1975, πρόκειται για μοναδική περίπτωση στην παγκόσμια ιστορία (Heraclides, 1991: 23). Η επίσημη αιτιολόγηση της εισαγωγής του δικαιώματος της απόσχισης ήταν ότι επρόκειτο για το μοναδικό τρόπο μείωσης των εθνοτικών εντάσεων που είχαν οδηγήσει την Αιθιοπία σε εμφύλιο πόλεμο (Wrong, 1995). Αν και υπάρχουν σημαντικοί περιορισμοί στην άσκηση του δικαιώματος της απόσχισης (π.χ. απόφαση με ειδική πλειοψηφία στο κοινοβούλιο της ενδιαφερόμενης «πολιτείας» ακολουθούμενη από δημοψήφισμα και μεσολάβηση ενός χρονικού διαστήματος μέχρι την ολοκλήρωση της διαδικασίας), το Άρθρο 39 άνοιξε το δρόμο για μια αμφισβήτηση του απαραβίαστου των αποικιοκρατικών συνόρων. Ορισμένοι βέβαια αναλυτές είδαν – σωστά – μια «κρυφή» πολιτική ατζέντα πίσω από την υιοθέτηση του νέου Συντάγματος. Επισημαίνοντας ότι οι Tigrai δεν αποτελούν παρά ένα πολύ μικρό ποσοστό του συνολικού πληθυσμού της Αιθιοπίας, υποστήριξαν ότι ο σκοπός του Ζενάουϊ ήταν ένα Σχέδιο Β: αν δηλαδή στο μέλλον δεν μπορούσε να ελέγξει το σύνολο της χώρας θα ανακήρυττε την ανεξαρτησία της περιοχής Tigre.

Ο πόλεμος Αιθιοπίας – Ερυθραίας

Στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '90, οι σχέσεις Αιθιοπίας και Ερυθραίας ήταν άριστες. Μετά την υπογραφή μιας «Συμφωνίας Φιλίας και Συνεργασίας», διάφοροι αναλυτές μιλούσαν για τη «στενή φιλία» των δύο ηγετών, του Μέλες Ζενάουϊ της Αιθιοπίας και του Ισσαΐας Αφεγόρκι της Ερυθραίας. Ακόμη και δύο εβδομάδες πριν ξεσπάσει μια ένοπλη σύγκρουση, ερυθραίοι αξιωματούχοι συνεργάζονταν στενά με τους αιθίοπες ομολόγους τους. Οι μάχες ανάμεσα στην Αιθιοπία και την Ερυθραία που ξέσπασαν στις 6 Μαΐου 1998 εξέπληξαν τους πάντες, συμπεριλαμβανομένων των Ηνωμένων Πολιτειών. Η αφορμή ήταν η κυριότητα μιας περιοχής συνολικού μεγέθους 403 τετραγωνικών χιλιομέτρων στα σύνορα των δύο χωρών από την οποία περνά ο δρόμος που συνδέει τις δύο πρωτεύουσες. Σύντομα η σύγκρουση κλιμακώθηκε και τις αψιμαχίες διαδέχθηκαν αεροπορικοί βομβαρδισμοί, μεγάλης κλίμακας επίγειες επιχειρήσεις με βαρύ πυροβολικό και άρματα μάχης. Εκατοντάδες άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους και δυτικές κυβερνήσεις έσπευσαν να απομακρύνουν 1.500 υπηκόους τους από την Ερυθραία. Απόπειρες διαμεσολάβησης του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας, της Ρουάντας και των ΗΠΑ κατέληξαν σε αποτυχία. Η κάθε πλευρά ισχυρίστηκε ότι ήταν αμυνόμενη (International Herald Tribune, 1998· The Guardian, 1998). Σε μερικές εβδομάδες οι συγκρούσεις επεκτάθηκαν και σε δύο άλλα σημεία των συνόρων.

Η περιοχή όπου ξέσπασαν οι συγκρούσεις δεν ήταν και η μοναδική σε αμφισβήτηση. Σε δεκάδες σημεία, η μήκους 1.000 χιλιομέτρων ερυθροαιθιοπική συννοριακή γραμμή ήταν ασαφής και στις περισσότερες περιπτώσεις η ασάφεια αυτή χρονολογούνταν από την εποχή της αποικιοκρατίας. Βέβαια, τα σύνορα στην ευρύτερη περιοχή του Κέρατος της Αφρικής είναι συχνά μη σαφώς προσδιορισμένα. Η Αιθιοπία και η Σομαλία, για παράδειγμα, δεν έχουν ακόμη συμφωνήσει για το που ακριβώς βρίσκονται τα σύνορά τους. Αλλά και η Ερυθραία έχει συννοριακές διαφορές τόσο με την Υεμένη (για τα νησιά Hanish στην Ερυθρά Θάλασσα) όσο και με το Τζιμπουτί (για μια περιοχή έκτασης 420 τ.χ.) (Tekle, 1996: 508). Εντούτοις, η συννοριακή διαφορά με την Αιθιοπία αποδείχθηκε πολύ πιο σοβαρή, καθώς επηρεάστηκε από ευρύτερες εξελίξεις.

Η ανεξαρτησία της Ερυθραίας μετέτρεψε την Αιθιοπία σε «περίκλειστη» (landlocked) χώρα. Χωρίς διέξοδο πλέον στη θάλασσα, το εξωτερικό εμπόριο της χώρας εξαρτάτο πλέον από την πρόσβαση στα λιμάνια της Ερυθραίας (και του Τζιμπουτί). Το 1997 η Ερυθραία αποφάσισε να εισαγάγει το δικό της νόμισμα, το nakfa, απαγορεύοντας τη χρήση του αιθιοπικού birr. Η Αντίς Αμπέμπα αντέδρασε, ζητώντας τη διεξαγωγή του εμπορίου με την Ερυθραία σε δολάρια (Swain, 1998). Η τελευταία δεν μπορούσε να ανταποκριθεί, λόγω των μικρών συναλλαγματικών της διαθεσίμων. Ο οικονομικός πόλεμος που ακολούθησε κλιμακώθηκε όταν η Ερυθραία ζήτησε μεγαλύτερα ποσά από την Αιθιοπία για τη χρήση των λιμανιών της.

Χάρτης 3.5 Αμφισβητούμενες Περιοχές στα σύνορα Αιθιοπίας-Ερυθραίας (https://en.wikipedia.org/wiki/File:Eritrean%E2%80%93Ethiopian_War_Map_1998.png)

Ο οικονομικός πόλεμος ήλθε να προστεθεί στην πικρία πολλών Αιθίοπων για την απόσχιση της Ερυθραίας και την εδαφική συρρίκνωση της χώρας τους. Αμέσως μετά την ανεξαρτησία, η Ερυθραία απομάκρυνε όλους τους Αιθίοπες από το έδαφός της. Αντίθετα, πάνω από 400.000 άτομα ερυθραϊκής καταγωγής συνέχισαν να εργάζονται στην Αιθιοπία (Swain, 1998). Οι Αιθίοπες δεν ήταν καθόλου πρόθυμοι να δεχθούν μια «νέα ταπείνωση» από ένα κράτος που είχε πληθυσμό 3,5 εκατομμυρίων έναντι των 58 εκατομμυρίων της Αιθιοπίας. Ακόμη περισσότερο, όπως είδαμε παραπάνω, η κυβέρνηση της Αιθιοπίας κυριαρχούνταν από μέλη της εθνότητας των Τίγραϊ που αποτελούσαν μόλις το 6% του συνολικού πληθυσμού της χώρας και οι οποίοι είναι εθνοτικά συγγενείς με ένα μέρος των Ερυθραίων. Έτσι, η κυβέρνηση της Αιθιοπίας δεν μπορούσε να διακινδυνεύσει μια στάση που θα την εμφάνιζε ως «υποχωρητική» στα μάτια των Αιθίοπων που ανήκαν σε άλλες εθνότητες και θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο ακόμη και την ίδια την επιβίωσή της. Από την άλλη πλευρά, οι Ερυθραίοι είχαν κερδίσει την ανεξαρτησία τους ενάντια σε όλες τις προβλέψεις, πολεμώντας με ελάχιστη διεθνή υποστήριξη εναντίον του μεγαλύτερου και ισχυρότερου στρατού της Μαύρης Αφρικής που ελάμβανε, μάλιστα, σημαντική στρατιωτική βοήθεια από την ΕΣΣΔ. Οι Ερυθραίοι ένοιωθαν πολύ περήφανοι και ήταν τελείως απρόθυμοι να προβούν σε υποχωρήσεις.

Η σύγκρουση Αιθιοπίας και Ερυθραίας επηρέασε σημαντικά τις ισορροπίες στην ευρύτερη περιοχή της βορειοανατολικής Αφρικής. Οι συγκρούσεις ανάμεσα στις δύο χώρες κλόνισαν το πιστεύω των διαμορφωτών πολιτικής στις ΗΠΑ περί μιας «νέας γενιάς» πεφωτισμένων ηγετών στην Αφρική που μπορούσαν να οδηγήσουν τις χώρες τους (και την ήπειρο) στην «αναγέννηση» (Wrong, 1998). Η αντισουδανική συμμαχία που η Ουάσιγκτον είχε οικοδομήσει στην Ανατολική Αφρική είχε καταρρεύσει. Η Αιθιοπία και η Ερυθραία (μαζί με την Ουγκάντα) ήταν τα κράτη που, σύμφωνα με τα σχέδια του Στέιτ Ντηπάρτμεντ, θα μπορούσαν να αποτρέψουν την επέκταση του ισλαμισμού (βλ. Σουδάν) προς τον Νότο. Με την Αιθιοπία και την Ερυθραία, δηλαδή τους πιο στενούς συμμάχους των ΗΠΑ στην Αφρική, να είναι απασχολημένες με τις συνοριακές τους διαφορές, η αντιμετώπιση της «σουδανικής απειλής» πέρασε σε τελείως δευτερεύουσα μοίρα. Στο Χαρτούμ, η κυβέρνηση του Σουδάν δεν είχε λόγους να κρύψει την ικανοποίησή της. Ο ισχυρός άνδρας του ισλαμικού καθεστώτος Χασσάν Αμπντουλάχ ελ Τουράμπι δήλωσε ότι «χάρη στην επέμβαση του Αλλάχ, Αιθίοπες και Ερυθραίοι έστρεψαν μεταξύ τους τα όπλα που τους είχαν στείλει οι ΗΠΑ, για να καταστρέψουν το Σουδάν».

Ο πόλεμος Αιθιοπίας – Ερυθραίας διήρκεσε περίπου δύο χρόνια και είχε ένα τεράστιο κόστος σε ανθρώπινες ζωές. Περίπου 70.000 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους σε μια σύγκρουση που διεξήχθη με όπλα της εποχής του πολέμου της Κορέας, τακτικές Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και πρακτικές περίθαλψης τραυματιών 19ου αιώνα. Οι δύο χώρες (ιδιαίτερα η Αιθιοπία) απέλασαν δεκάδες χιλιάδες ανθρώπους, στέλνοντάς τους στην άλλη πλευρά. Τελικά, μόνο τον Ιούνιο 2000, οι δύο χώρες αποδέχθηκαν να υπογράψουν μια ειρηνευτική συμφωνία που προέβλεπε την οριοθέτηση (demarcation) των συνόρων από μια ανεξάρτητη διεθνή επιτροπή με την παράλληλη ανάπτυξη μια ειρηνευτικής δύναμης του ΟΗΕ για την επίβλεψη της κατάπαυσης του πυρός. Τρία χρόνια μετά η διεθνής επιτροπή ανακοίνωσε την απόφασή της που δικαίωνε τη χώρα που μάλλον είχε ηττηθεί στο πεδίο της μάχης: την Ερυθραία.

Συμπεράσματα

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου είχε θετικές και αρνητικές επιπτώσεις για την Αφρική. Ορισμένοι «πόλεμοι δι' αντιπροσώπων» τελείωσαν. Ωστόσο νέες συγκρούσεις έκαναν την εμφάνισή τους. Παράλληλα, η Αφρική πέρασε στο περιθώριο της διεθνούς πολιτικής. Με πολύ μικρή σημασία για την παγκόσμια οικονομία, η ήπειρος βρέθηκε χωρίς προοπτικές, με πολλές χώρες πλήρως εξαρτημένες από τη βούληση άλλων. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου αποσταθεροποίησε καθεστώτα και συνέβαλε στον εκδημοκρατισμό αλλά ταυτόχρονα έφερε νέα προβλήματα, όπως συγκρούσεις που δεν προκαλούσαν το διεθνές ενδιαφέρον. Η οικονομική παρακμή της ηπείρου σήμαινε ότι η εξάρτηση από το εξωτερικό συνέχιζε να είναι μεγάλη. Ένα καλό παράδειγμα είναι η περίπτωση της Μοζαμβίκης. Ο εμφύλιος πόλεμος τελείωσε και η χώρα επιδίωξε να προσελκύσει ξένες επενδύσεις. Το 1995 κάλεσε ξένες επιχειρήσεις για την εκμετάλλευση ενός υποθαλάσσιου κοιτάσματος φυσικού αερίου. Οι καλύτερες προσφορές που κατατέθηκαν ήταν από τη Νότια Αφρική και την Αργεντινή. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, όμως, απείλησαν να παρακρατήσουν την αναπτυξιακή τους βοήθεια, αν δεν επιλεγόταν μια αμερικανική εταιρεία. Καθώς τα 2/3 του κρατικού προϋπολογισμού προέρχονταν από διεθνή βοήθεια, η απειλή δεν μπορούσε να αγνοηθεί. Η αμερικανική εταιρεία με το όνομα Enron πήρε το έργο (Ellis, 2011: 40).

Βιβλιογραφία

- Abrams, J. S. (1995) 'Burundi: Anatomy of an ethnic conflict', *Survival*, Vol. 37 (1), pp. 144-64.
- Adeniji, O. (1994) 'Regionalism in Africa', *Security Dialogue*, Vol. 24 (2), pp. 211-20.
- Alden, C. (1992) 'Mozambique: An Abiding Dependency', in L. Benjamin and Ch. Gregory, eds, *Southern Africa at the Crossroads ?*, Johannesburg: Justified Press.
- Bolton, J. R. (1994) 'Wrong Turn in Somalia', *Foreign Affairs*, Vol. 73 (1), Ιανουάριος-Φεβρουάριος, pp. 56-66.
- Brogan, P. (1990) *World Conflicts*, London: Bloomsbury.
- Bull, T. (1995) 'Zambia: Boom, doom or merely gloom', *The World Today*, Vol. 52 (10), pp. 258-60.
- Carr, C. (1993) 'The Consequence of Somalia', *World Policy Journal*, Vol. 10 (3), Fall, pp. 1-4.
- Chazan, N., P. Lewis, R. A. Mortimer, D. Rothchild and St. J. Stedman (1992) *Politics and Society in Contemporary Africa*, Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Church, R. J. Harrison (1996) 'The Comoros', *Africa South of the Sahara 1996*, London: The Europa Publications, pp. 296-302.
- Clark, J. (1991) 'Debacle in Somalia', *Foreign Affairs*, Vol. 72 (1), pp. 109-23.
- Clark, J. F. (2002) *The African Stakes of the Congo War*, London: Palgrave Macmillan.
- Clark, J. F. (1994) 'Elections, Leadership and Democracy in Congo', *Africa Today*, Vol. 41 (3), Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος, pp. 41-60.
- Clark, J. F. (1997) 'Congo Transition and the Struggle to Consolidate', in J. F. Clark and David E. Gardinier, eds, *Political Reform in Francophone Africa*, Boulder, Co: Westview Press, pp. 62-85.
- Clarke, W. S. (1993) 'Testing the World's Resolve in Somalia', *Parameters*, Vol. 23 (4), Χειμώνας, pp. 42-58.
- Connell, D. (1993) 'Eritrea: A Revolution in Process', *Monthly Review*, Ιούλιος-Αύγουστος.
- Cornwell, R. (1995) 'Africa Update', *Africa Institute Bulletin*, Vol. 35 (6), Νοέμβριος-Δεκέμβριος.
- Crocker, C. (1995) 'The Lessons of Somalia: Not Everything Went Wrong', *Foreign Affairs*, Vol. 75 (3), Μάιος-Ιούνιος, pp. 2-8.
- Decalo, S. (1997) 'Benin: First of the New Democracies', in John F. Clark and David E. Gardinier, eds, *Political Reform in Francophone Africa*, Boulder, Co: Westview Press, pp. 43-61.
- Destexhe, A. (1994) 'The Third Genocide', *Foreign Policy*, No 97, Άνοιξη, pp. 3-17.
- Economic Commission for Africa (1995) *Report on the Economic and Social Situation in Africa*, Addis Ababa: ECA.
- The Economist, (1991) 'Coming soon: Coca Cola', 7 Δεκεμβρίου, p. 61.
- The Economist, (1991a) 'Ethiopia under the rebels', 1 Ιουλίου, pp. 45-6.
- The Economist, (1992) 'Comoro Islands: Exciting Times', 18 Απριλίου, p. 50.
- The Economist, (1994) 'Tribalism in Africa: No easy answers', 10 Σεπτεμβρίου, p. 52.
- The Economist, (1994a) 'Peacekeeping in Africa: By Africans', 29 Οκτωβρίου 1994, pp. 53-4.
- The Economist, (1995) 'The IMF in Africa: Affray', 28 Οκτωβρίου, pp. 52-3.
- The Economist, (1997) 'Waiting for the rebels', 8 Μαρτίου, pp. 49-50.
- The Economist, (1997a) 'Comoros Islands: Freedom's follies', 13 Σεπτεμβρίου, p. 48.
- The Economist, (1998) 'Togo: A test for France', 4 Ιουλίου, p. 44.
- Edis, R. (1995) 'Mozambique's Successful Peace Process: An Insider's View', *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. IX (2), pp. 5-21.
- Ellis, S. (1994) 'Liberators or Looters?', *Focus on Africa (BBC)*, Οκτώβριος-Δεκέμβριος.
- Ellis, S. (2011) *Season of Rains: Africa in the World*, London: Hurst & Co.
- Fituni, L. (1995) 'The Collapse of the Socialist State: Angola and the Soviet Union', in I. William Zartman, ed., *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*, Boulder, CO: Lynne Rienner, pp. 143-56.
- Godding, J.-P. (1994) 'Aux origines du drame rwandais', *Etudes*, Septembre, pp. 171-6.
- Guardian Weekly (1997) 'Comoran rebels rejoice', 14 Σεπτεμβρίου.
- Guardian Weekly, The (1998) 'Neighbours die in futile border war', 14 Ιουνίου.
- Hall, M. and T. Young (1997) *Confronting Leviathan: Mozambique since Independence*, London: C. Hurst & Co.
- Heilbrunn, J. R. (1997) 'Togo: The National Conference and Stalled Reform', in John F. Clark and David E. Gardinier, eds, *Political Reform in Francophone Africa*, Boulder, Co: Westview Press, pp. 225-45.
- Heraclides, A. (1991) *The Self Determination of Minorities in International Politics*, London: Frank Cass.
- Herbst, J. A. (1996) 'Is Nigeria a Viable State?', *The Washington Quarterly*, Vol. 19 (2), Άνοιξη, pp. 151-72.

- Herbst, J. (1996a) 'Responding to State Failure in Africa', *International Security*, Vol. 21 (2), Χειμώνας, pp. 120-44.
- Huliaras, A. (1996) 'Sub-Saharan Africa in US Foreign Policy: From Marginalisation to Domestication?', *The South African Journal of International Affairs*, Vol. 4 (1), pp. 71-85.
- Huliaras, A. (1998) 'The Anglosaxon Conspiracy: French Perceptions of the Great Lakes Crisis', *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 36 (4), pp. 593-609.
- Huliaras, A. (2002) 'Continuity and Change in French Foreign Policy towards Africa', in Tunde Zack-Williams, Diane Frost and Alex Thomson, *Africa in Crisis. New Challenges and Possibilities*, London: Pluto Press, pp. 161-78.
- Huntington, S. (1993) *The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century*, Norman: University of Oklahoma Press.
- International Herald Tribune (1998) 'Both Ethiopia and Eritrea Hurl Blame for New Fight', 10 Ιουνίου.
- Jackson, R. (1992) 'Juridical Statehood in Sub-Saharan Africa', *Journal of International Affairs*, Vol. 46 (1), pp. 1-16.
- Jones, B. D. (1995) "'Intervention without Borders": Humanitarian Intervention in Rwanda 1990-4', *Millennium*, Vol. 24 (2), pp. 225-49.
- Kagabo, J. & Vidal C. (1994) 'L'extermination des Rwandais tutsi', *Cahiers d'Etudes Africaines*, Vol. 34 (4), pp. 537-44.
- Kaplan, R. (1994), 'The Coming Anarchy', *The Atlantic Monthly*, Φεβρουάριος, pp. 44-76.
- Knudsen, C. M. & Zartman I. W. (1995) 'The Large Small War in Angola', *Annals, AAPSS*, No 541, Σεπτέμβριος, pp. 130-43.
- Lancaster, Carol (1993) 'Governance and Development: The Views from Washington', *IDS Bulletin*, Vol. 24 (1), pp. 9-15.
- Lewis, I. M. (1992) 'Somalia' in *Africa South of the Sahara*, 22nd edition, London: The Europa Publications.
- Makinda, S. M. (1991) 'Politics and Clan Rivalry in Somalia', *Australian Journal of Political Science*, Vol. 26 (1), pp. 111-26.
- Mathews, J. T. (1997) 'Power Shift', *Foreign Affairs*, Vol. 76 (1), Ιανουάριος-Φεβρουάριος, pp. 50-66.
- Mazrui, A. A. (1994) 'The Message of Rwanda: Recolonize Africa?', *New Perspectives Quarterly*, Vol. 11 (4), Φθινόπωρο, pp. 18-20.
- Mbember, A. (1992) 'Afrique des comptoirs ou Afrique du developement?', *Le Monde Diplomatique*, No 454, Ιανουάριος, pp. 24-5.
- Menkhaus, K. (1994) 'Getting Out vs. Getting Through in Somalia', *Middle East Policy*, Vol. 3 (1), pp. 146-61.
- Michaels, M. (1993) 'Retreat from Africa', *Foreign Affairs*, Vol. 72 (1), pp. 93-108.
- Mkandawire, T. (1994) 'Africa and the Change in Eastern Europe', *The European Journal of Development Research*, Vol. 6 (1), Ιούνιος, pp. 77-88.
- Mugenzi, A. Y. (1994) 'Brewing hatred', *BBC Focus on Africa*, Οκτώβριος-Δεκέμβριος.
- Mukunoweshuro, E. G. (1990) 'The Politics of Squalor and Dependency: Chronic Political Instability and Economic Collapse in the Comoro Islands', *African Affairs*, Vol. 89 (357), pp. 555-577.
- OECD (DAC) (1998) *News Release*, 18 Ιουνίου.
- Onimode, B. (1989) *The IMF, the World Bank and the African Debt: The Economic Impact*, London: Zed Books.
- Pateman, R. (1994) 'Eritrea Takes the World Stage', *Current History*, Vol. 93 (583), Μάιος, pp. 228-9.
- Patnam, R. G. (1990) *The Soviet Union and the Horn of Africa: The Diplomacy of Intervention and Disengagement*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Penvenne, J. M. (1998) 'Mozambique: a tapestry of conflict' in David Birmingham and Phyllis M. Martin, eds, *History of Central Africa*, London: Longman.
- Philippe, C. (1992) 'La démocratie au Congo, la transition difficile', *Défense Nationale*, Vol. 48 (5), pp. 43-56.
- Pfaff, W. (1995) 'A New Colonialism?', *Foreign Affairs*, Vol. 74 (1), Ιανουάριος-Φεβρουάριος, pp. 2-6.
- Plaut, M. (1991) 'Washington's Africa policy – success on every front?', *The World Today*, Vol. 47 (12), pp. 203-4.
- Plaut, M. (1994) 'Rwanda – looking beyond the slaughter', *The World Today*, Vol. 50 (8-9), Αύγουστος-Σεπτέμβριος, pp. 149-51.
- Prunier, G. (2008) *Africa's World War*, Oxford: Oxford University Press.
- Prunier, G. (1995) *History of a Genocide: The Rwanda Crisis, 1959-94*, Kampala: Fountain Publishers.
- Reyntjens, Filip (1999) 'The Second Congo War: More than a Remake?', *African Affairs*, Vol. 98 (391), pp. 241-50.

- Reyntjens, F. (2009) *The Great African War: Congo and Regional Geopolitics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Riley, S. & Sesay M. (1995) 'Sierra Leone: The Coming Anarchy ?', *Review of African Political Economy*, Vol. 22 (63), Μάρτιος, pp. 121-6.
- Ryle, J. (1998) 'A sorry apology from Clinton', *The Guardian*, 13 Απριλίου.
- Roberts, A. (1994) 'The Crisis in UN Peacekeeping', *Survival*, Vol. 36 (3), Αύγουστος, pp. 93-120.
- Schutz, B. (1995) 'The Heritage of Revolution and the Struggle for Governmental Legitimacy in Mozambique' in I. William Zartman, ed., *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*, Boulder, CO: Lynne Rienner, pp. 109-24.
- Shearer, D. (1999) 'Africa's Great War', *Survival*, Vol. 41 (2), pp. 89-106.
- Sherman, R. (1980) *Eritrea: The Unfinished Revolution*, New York: Praeger, 1980.
- Shiner, C. (1995) 'Benin becomes a banker's model', *The Guardian*, 8 Οκτωβρίου, p. 5.
- Slim, H. (1997) 'To the rescue: radicals or poodles ?', *The World Today*, Vol. 53 (8-9), Αύγουστος-Σεπτέμβριος, pp. 209-12.
- Spiro, P. (1995) 'New Global Communities: Nongovernmental Organizations in International Decision-Making Institutions', *The Washington Quarterly*, Vol. 18 (1), Χειμώνας, pp. 45-56.
- Stedman, S. J. (1996) 'Conflict and Conciliation in Sub-Saharan Africa', in Michael Brown, ed., *The International Dimensions of Internal Conflict*, Cambridge: The MIT Press, 1996, pp. 341-76.
- Stevenson, J. (1993) 'Hope Restored in Somalia ?', *Foreign Policy*, No 91, Summer, pp. 138-154.
- Swain, J. (1998) 'Allies fall out over a patch of dirt', *The Sunday Times* (Australia), 8 Ιουνίου.
- Tekle, A. (1996) 'International Relations in the Horn of Africa', *Review of African Political Economy*, Vol. 23 (70), pp. 499-509.
- UN (2002) *Final Report of the Panel of Experts on the Illegal Exploitation of Natural Resources and Other Forms of Wealth of the Democratic Republic of Congo*, New York: United Nations (http://www.pcr.uu.se/digitalAssets/96/96819_congo_20021031.pdf).
- US Department of Defense (1995) *US Security Strategy for Sub-Saharan Africa*, Report published by the Office of International Security Affairs, Defense Studies, Vol. 10 (78).
- Vasset, P. (1997) 'The Myth of Military Aid: The case of French military cooperation in Africa', *SAIS Review*, Vol. 17 (2), καλοκαίρι-Φθινόπωρο, pp. 165-80.
- Waal, A. de & Omaar R. (1995) 'The Genocide in Rwanda and the International Response', *Current History*, Vol. 94 (591), Απρίλιος, pp. 156-61.
- Webber, M. (1992) 'Soviet Policy in Sub-Saharan Africa: The Final Phase', *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 30 (1), Μάρτιος, pp. 1-30.
- Weil, R. (1993) 'Somalia in Perspective: When the Saints Go Marching In', *The Monthly Review*, Vol. 44 (10), pp. 1-15.
- Wende, H. (1994) 'The Torment of Rwanda. Night and Silence: Who is there ?', *Leadership*, Vol. 13 (4).
- World Bank (1992) *Trends in Developing Economies*, Washington: The World Bank.
- Wrong, M. (1995) 'Ethiopia buries the African nation state', *Financial Times*, 5 Μαΐου.
- Wrong, M. (1998) 'Eritrea likely to reject border peace plan', *Financial Times*, 5 Ιουνίου.
- Wurst, J. (1994) 'Mozambique: Peace and More', *World Policy Journal*, Vol. XI (3), Φθινόπωρο, pp. 78-82.
- Young, T. (1992) 'Angola: Peace at Last', in Larry Benjamin and Christopher Gregory, eds, *Southern Africa at the Crossroads ?*, Johannesburg: Justified Press, pp. 19-39.
- Zartman, I. W. (1989) *Ripe for Resolution*, Oxford: Oxford University Press, 2nd edition.
- Zecchini, L. (1996) 'US Envoy in Zaire speaks too freely', *The Guardian Weekly*, 15 Δεκεμβρίου.
- Zolberg, A. (1992) 'The Specter of Anarchy: African states verge on dissolution', *Dissent*, Καλοκαίρι, pp. 303-11.
- Γεωργούλης, Στ. & Χουλιάρης Α. (1995) *Κράτη και Εθνότητες στο Κέρασ της Αφρικής: Προβλήματα, Προοπτικές, Σχέσεις με την Ελλάδα*, Αθήνα: Γνώση.
- Φονταίν, Α. (1984) *Η Ιστορία της Ύφεσης, 1962-1981: Ένα μόνο κρεβάτι για δύο όνειρα*, Αθήνα: Εστία.
- Χουλιάρης, Α. (1995) 'Δημοκρατικοί Θεσμοί και Οικονομική Παρακμή στην Υποσαχαρική Αφρική', *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 6, Νοέμβριος, pp. 147-66.
- Χουλιάρης, Α. (1997) *Η Κατάρρευση του Κράτους στην Αφρική*, Αθήνα: Στοχαστής.
- Χουλιάρης, Α., επιμ. (1998) *Η Διεθνής Αναπτυξιακή Βοήθεια προς τον 21^ο Αιώνα*, Αθήνα: Εξάντας.

Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 3

1. Πώς το τέλος του Ψυχρού Πολέμου επηρέασε την στρατηγική σημασία της Αφρικής;
2. Πώς οι οικονομικές εξελίξεις συνέβαλαν στη διεθνή περιθωριοποίηση της Αφρικής;
3. Πώς το τέλος του διπολισμού οδήγησε σ' ένα «κύμα εκδημοκρατισμού» στην Αφρική;
4. Πώς η Ερυθραία έγινε ανεξάρτητη;
5. Γιατί απέτυχε η αμερικανική επέμβαση στη Σομαλία;
6. Ποια είναι τα αίτια της γενοκτονίας στη Ρουάντα;
7. Πώς κατέρρευσε το καθεστώς Μομπούτου στο Ζαΐρ;
8. Ποιες χώρες ενεπλάκησαν στον «Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο της Αφρικής» και για ποιους λόγους;
9. Τι υποστήριζαν οι αναλυτές του ρεύματος του «αφροπεσιμισμού»;
10. Ποια είναι τα αίτια του πολέμου Αιθιοπίας-Ερυθραίας;

Κεφάλαιο 4

Βγαίνοντας από το περιθώριο:

Η άνοδος της στρατηγικής σημασίας της Αφρικής στον 21ο αιώνα

Σύνοψη

Στο κεφάλαιο αυτό αναλύεται η πορεία της Αφρικής από το 2001 έως σήμερα. Οι υψηλότεροι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης, η αυξημένη παρουσία της Κίνας και άλλων αναδύμενων δυνάμεων όπως η Ινδία και η Βραζιλία, η τρομοκρατία, η μετανάστευση και η κλιματική αλλαγή αναβάθμισαν τη στρατηγική σημασία της Αφρικής και προσέδωσαν το διεθνές ενδιαφέρον για την ήπειρο. Το κεφάλαιο εξετάζει κριτικά όλους αυτούς τους παράγοντες σε συνδυασμό με το ρόλο που άσκησαν ομάδες πίεσης στη Δύση, όπως η αφρικανική διασπορά, οι Μη-Κυβερνητικές Οργανώσεις και διάφορες θρησκευτικές ομάδες. Επίσης τονίζει την αλλαγή πολιτικής παραδοσιακών εταίρων της Αφρικής όπως η Γαλλία και οι Ηνωμένες Πολιτείες.

Στις αρχές του 21ου αιώνα, η διεθνής θέση της Αφρικής επηρεάστηκε από τέσσερις σημαντικές και θετικές εσωτερικές εξελίξεις: πρώτον, το τέλος αιματηρών εμφυλίων, δεύτερον, την εμφάνιση ενός κύματος εκδημοκρατισμού που προήγαγε τη διαφάνεια και τη λογοδοσία, τρίτον, την εισαγωγή μιας σειράς σημαντικών μεταρρυθμίσεων σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο, και τέταρτον, την αύξηση των ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης των περισσότερων της Αφρικής, μια εξέλιξη που αύξησε με τη σειρά της το μέγεθος της μεσαίας τάξης της ηπείρου. Οι επόμενες παράγραφοι εξετάζουν τους παράγοντες αυτούς.

Το εσωτερικό περιβάλλον

Πρώτον, στις αρχές του 20ού αιώνα, η Αφρική φάνηκε να είναι πιο ειρηνική από ποτέ άλλοτε. Τόσο ο αριθμός των πολέμων όσο και ο αριθμός των θυμάτων από ένοπλες συγκρούσεις μειώθηκε σημαντικά. Το 2003 σηματοδότησε το τέλος τριών ιδιαιτέρως αιματηρών «συμπλεγμάτων» πολέμων: οι πόλεμοι της Δυτικής Αφρικής (Λιβερία και Σιέρρα Λεόνε), ο πόλεμος στη Λαοκρατική Δημοκρατία του Κονγκό (που χαρακτηρίστηκε ως ο «Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος της Αφρικής») και ο εμφύλιος πόλεμος της Αγκόλας αποτέλεσαν παρελθόν. Βέβαια η σύγκρουση στο Νταρφούρ του Σουδάν παρέμεινε η «ανοικτή πληγή» της ηπείρου και για περισσότερο από μια δεκαετία η Σομαλία συνέχισε να αποτελεί τη χαρακτηριστικότερη περίπτωση στον κόσμο κράτους που έχει καταρρεύσει (collapsed state). Επίσης, συγκρούσεις «χαμηλής έντασης» στο Δέλτα του Ποταμού Νίγηρα, τη βόρεια Ουγκάντα και το ανατολικό Κονγκό συνέχισαν να κοστίζουν χιλιάδες ανθρώπινες ζωές κάθε χρόνο. Πάντως στις αρχές του 21ου αιώνα η μεγάλη πλειοψηφία των Αφρικανών ζούσε σε χώρες όπου επικρατούσε η ειρήνη. Οι εμφύλιοι πόλεμοι είχαν μειωθεί κατά 50% σε σχέση με τα μέσα της δεκαετίας του '90.

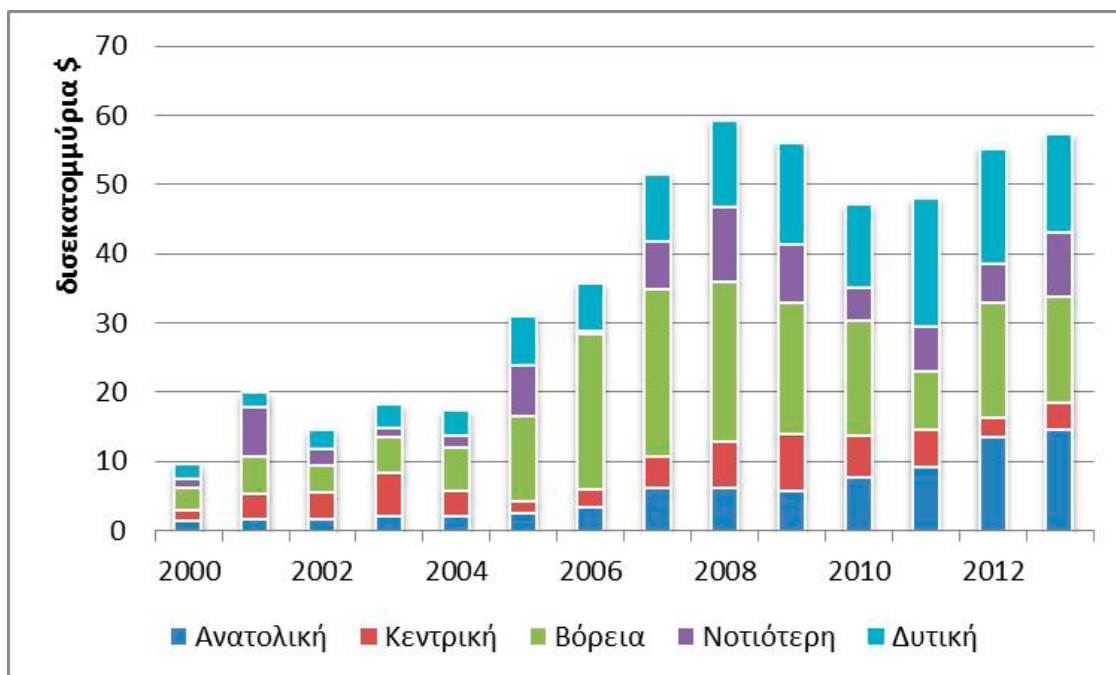
Δεύτερον, τα καθεστάτα των χωρών της Αφρικής στις αρχές του 21ου αιώνα ήταν περισσότερο δημοκρατικά από ποτέ άλλοτε. Αμέσως μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, ένα κύμα εκδημοκρατισμού σάρωσε την Αφρική. Το κύμα αποδείχθηκε και ισχυρό αλλά και βιώσιμο. Στη δεκαετία του '80 μόνον 36 εκλογικές αναμετρήσεις είχαν λάβει χώρα στην ήπειρο. Ο αριθμός αυξήθηκε σε 65 στη δεκαετία του 1990. Και 42 εκλογικές αναμετρήσεις έλαβαν χώρα μόνο στο διάστημα 2000-2005 (Sieff, 2008: 186). Βέβαια αρκετές εκλογικές αναμετρήσεις, όπως στην Κένυα, τη Νιγηρία και τη Ζιμπάμπουε ήταν βαθύτατα προβληματικές, ενώ πραξικοπήματα στη Μαυριτανία και τη Γουινέα αλλοίωσαν κάπως την εν γένει θετική εικόνα. Επίσης οι συχνοί εκφοβισμοί των ψηφοφόρων και οι σημαντικές παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων οδήγησαν μερικούς αναλυτές στην αμφισβήτηση της δυναμικής του κύματος εκδημοκρατισμού (Collier, 2008). Αρκετοί σχολιαστές ισχυρίστηκαν ότι οι Αφρικανικές δημοκρατίες έτειναν να είναι επιφανειακές, «ανελεύθερες» (illiberal) ή «ρηχές» (shallow), χωρίς ιδιαίτερο σεβασμό των ανθρώπινων δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου. Ωστόσο, η σημαντική βελτίωση είναι αδιαμφισβήτητη. Σύμφωνα με το Freedom House (μια Μη Κυβερνητική Οργάνωση που μετρά τις πολιτικές ελευθερίες), το 1977 μόνον 3 χώρες της Υποσαχαρικής Αφρικής μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν ως «ελεύθερες». Ο αριθμός το 2007 ήταν 22. Και ο αριθμός των «μερικώς ελεύθερων» είχε επίσης αυξηθεί από 11 το 1977 σε 16 το 2007, ενώ ο αριθμός των «μη ελεύθερων» είχε μειωθεί σημαντικά από 25 σε 15 (Freedom House, 2007). Σε πλήρη αντίθεση με το παρελθόν, οι περισσότεροι Αφρικανοί ηγέτες εθελοντικά παραιτούνταν μετά από την ολοκλήρωση της προσδιορισμένης από το σύνταγμα θητείας τους ή μετά από εκλογική ήττα. Το αποτέλεσμα ήταν ότι μια νέα γενιά ηγετών σταδιακά αντικατέστησε τους «Μεγάλους Άνδρες» του παρελθόντος. Οι περισσότεροι απ' αυτούς τους νέους ηγέτες είχαν σπουδάσει σε ευρωπαϊκά ή αμερικανικά πανεπιστήμια και

«δεν ήταν προσκολλημένοι στις αντιαποικιακές, αντιδυτικές ιδεολογίες του παρελθόντος. ήταν προσαρμοστικοί, πραγματιστές με καθαρή σκέψη και αρκετές φορές μη ανεκτικοί στη διαφθορά, την αναποτελεσματικότητα και την ανικανότητα» (Sieff, 2008: 192). Τέλος, μια ολοένα και πιο δραστήρια αφρικανική κοινωνία πολιτών (δημοσιογράφοι, φοιτητές, διανοούμενοι) εγγυάτο ότι αυτοί οι ηγέτες παρέμεναν στο σωστό δρόμο. Ωστόσο μια μερική απογοήτευση ήλθε σύντομα καθώς αρκετοί απ' αυτήν τη «νέα γενιά ηγετών», όπως ο Καμπίλα της ΛΔ του Κονγκό, ο Καγκάμε της Ρουάντας και ο Ζενάουι της Αιθιοπίας αποδείχθηκαν εξίσου αυταρχικοί με τους προκατόχους τους – χρησιμοποιώντας εργαλειακά τους θεσμούς, για να επιβάλουν και να νομιμοποιήσουν την παραμονή τους στην εξουσία. Πάντως η τάση εκδημοκρατισμού σε γενικές γραμμές διατηρήθηκε. Το 2012, το Freedom House θεώρησε ότι 25 από τις 53 χώρες της Αφρικής είχαν δημοκρατικούς θεσμούς.

Τρίτον, στις αρχές του 21ου αιώνα, σε περιφερειακό επίπεδο, η Αφρική φάνηκε να αναδιοργανώνεται, για να αντιμετωπίσει τα προβλήματα που την έπλητταν από το τέλος της αποικιοκρατίας. Η δημιουργία της Αφρικανικής Ένωσης το 2002 που αντικατέστησε τον Οργανισμό Αφρικανικής Ενότητας ήταν ένα σημαντικό βήμα σ' αυτήν την κατεύθυνση. Η δημιουργία νέων δομών, όπως το Συμβούλιο για την Ειρήνη και την Ασφάλεια (AU Council for Peace and Security), το Παναφρικανικό Κοινοβούλιο, το Αφρικανικό Δικαστήριο Ανθρώπινων Δικαιωμάτων (African Court for Human and Peoples' Rights) και το Αφρικανικό Δικαστήριο (African Court of Justice) θεωρήθηκαν ευρύτερα ως αποδείξεις ενός πιο ισχυρού «περιφερισμού» (regionalism). Περαιτέρω, σε αντίθεση με τον Οργανισμό Αφρικανικής Ενότητας, η λογική συνεργασίας και ολοκλήρωσης της Αφρικανικής Ένωσης όχι μόνον εστίασε σε κυβερνήσεις αλλά και σε μέλη κοινοβουλίων, πολιτικών κομμάτων, επιχειρηματιών και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών, αντανakλώντας μια ξεκάθαρη προσπάθεια προώθησης της διαβούλευσης και της δημοκρατικής νομιμοποίησης. Η δημιουργία της «Νέας Εταιρικής Σχέσης για την Ανάπτυξη της Αφρικής» (New Partnership for Africa's Development - NEPAD) και η μετέπειτα απόφαση για ένταξή της στην Αφρικανική Ένωση ήταν ενδεικτική αυτής της αλλαγής νοοτροπίας. Η NEPAD αποσκοπούσε στο να θέσει πρότυπα καλής διακυβέρνησης. Το βασικό της εργαλείο ήταν ο Μηχανισμός Αξιολόγησης (African Peer Review Mechanism). Παρά το γεγονός ότι λιγότερες από τις μισές χώρες της ηπείρου προσυπέγραψαν τον Μηχανισμό Αξιολόγησης, η NEPAD μπορεί να θεωρηθεί ως ένα ορόσημο στην αφρικανική πολιτική, γιατί για πρώτη φορά μια πρωτοβουλία που υποστηρίχθηκε από αφρικανούς ηγέτες αμφισβήτησε την επί δεκαετίες νόρμα της «μη επέμβασης» (non-interference) στα εσωτερικά ζητήματα άλλων κρατών. Στην ίδια κατεύθυνση το Συμβούλιο για την Ειρήνη και την Ασφάλεια της Αφρικανικής Ένωσης ανέλαβε σημαντικές πρωτοβουλίες, για να προαγάγει τη σταθερότητα και τη δημοκρατία, να τερματίσει ένοπλες συγκρούσεις και να επιλύσει εκλογικές διαφορές. Αποφάσισε να επιβάλει κυρώσεις και έστειλε ειρηνευτικές δυνάμεις. Η πρώτη μεγάλης κλίμακας αφρικανική ειρηνευτική αποστολή πραγματοποιήθηκε στο Νταρφούρ του Σουδάν, ενώ δυνάμεις της Αφρικανικής Ένωσης εστάλησαν και στη Σομαλία, την Ακτή Ελεφαντοστού και το Νότιο Σουδάν. Παράλληλα, άλλοι αφρικανικοί περιφερειακοί οργανισμοί έδειξαν ένα αυξημένο ενδιαφέρον για ειρηνευτικές αποστολές: η Οικονομική Κοινότητα της Δυτικής Αφρικής (Economic Community of Western Africa – ECOWAS) επενέβη στρατιωτικά στη Λιβερία και την Ακτή Ελεφαντοστού και η Αναπτυξιακή Κοινότητα της Νοτιότερης Αφρικής (Southern African Development Community – SADC) ανέπτυξε τις δυνάμεις της στο Λεσότο.

Και τέταρτον, και πιο σημαντικό, οι αφρικανικές οικονομίες στην πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα επιδείκνυαν έναν αυξανόμενο δυναμισμό. Μετά από δύο δεκαετίες ύφεσης, το ΑΕΠ των αφρικανικών χωρών στο διάστημα 2004-8 αυξήθηκε με μέσους ρυθμούς υψηλότερους από 5% ετησίως (OECD, 2008· ECA, 2009). Μεγάλο μέρος αυτής της μεγέθυνσης οφείλεται στις υψηλότερες διεθνείς τιμές για πρώτες ύλες, όπως τα μεταλλεύματα και τα ορυκτά. Πριν την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, και λόγω της αυξημένης διεθνούς ζήτησης, οι πραγματικές τιμές αυτών των εμπορευμάτων διπλασιάστηκαν μέσα σε μια πενταετία. Από το 2003, η Αγκόλα εισέπραττε πάνω από 50 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως από το πετρέλαιο και η Ζάμπια της οποίας τα ορυχεία χαλκού πριν από μια δεκαετία θεωρούνταν χωρίς αξία, εξήγαγε χαλκό αξίας μεγαλύτερης των 2 δισεκατομμυρίων δολαρίων ετησίως (Collier, 2008). Αλλά, έχει επίσης μεγάλο ενδιαφέρον ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν περιοριζόταν στις χώρες που διέθεταν πετρέλαιο, φυσικό αέριο και μεταλλεύματα. Πολλές από τις οικονομίες της Αφρικής που δεν βασίζονται στο υπέδαφος, επίσης αναπτύσσονταν με υψηλούς ρυθμούς, επιδεικνύοντας ιδιαίτερο δυναμισμό σε τομείς, όπως ο τουρισμός, οι τηλεπικοινωνίες και οι τράπεζες. Αυτό σε μεγάλο βαθμό αντανakλούσε την καλύτερη οικονομική διαχείριση. Είναι ενδεικτική των συνεπότερων μακροοικονομικών πολιτικών, για παράδειγμα, ότι για πρώτη φορά στην ιστορία της ηπείρου, το 2014 ο πληθωρισμός των χωρών της Αφρικής ήταν μικρότερος από το ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ.

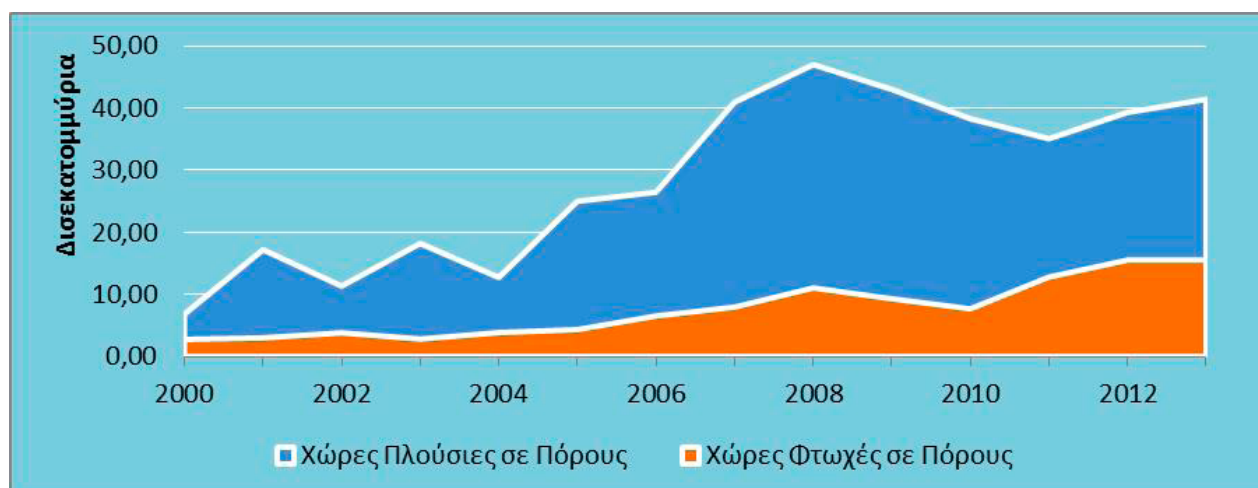
Με την εξαίρεση της Ζιμπάμπουε, οι μακροοικονομικές πολιτικές βελτιώθηκαν σημαντικά σε ολόκληρη την ήπειρο. Σχεδόν όλες οι χώρες της Αφρικής έχουν ιδιωτικοποιήσει αναποτελεσματικές κρατικές επιχειρήσεις, έχουν μειώσει τα ελλείμματα των κρατικών τους προϋπολογισμών και έχουν άρει περιορισμούς στις ξένες επενδύσεις. Ο πληθωρισμός είναι πλέον μονοψήφιος στις περισσότερες αφρικανικές χώρες και οι δασμοί έχουν μειωθεί δραστικά. Η καλύτερη οικονομική διαχείριση έφερε με τη σειρά της περισσότερες επενδύσεις.

Σχήμα 4.1 Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στην Αφρική

Οι ροές Άμεσων Ξένων Επενδύσεων (FDI) αυξήθηκαν θεαματικά. Το 2013 περισσότερα από 57 δισεκατομμύρια δολάρια ξένων επενδύσεων εισέρρευσαν στην Αφρική - μια πολύ μεγάλη αύξηση σε σχέση με τα 9 δισεκατομμύρια του 2000 (Taylor, 2015: 163). Παρόλο που μεγάλο μέρος αυτών των επενδύσεων αφορούσαν ορυχεία και μονάδες άντλησης πετρελαίου και φυσικού αερίου, παρά σε παραγωγικές μονάδες και υποδομές, η αλλαγή είναι εντυπωσιακή. Η αύξηση αυτή συνεχίστηκε τα επόμενα χρόνια και είναι ελπιδοφόρο το γεγονός ότι οι επενδύσεις δεν περιορίζονταν μόνο σε ορυχεία και πετρελαιοπηγές αλλά περιελάμβαναν και άλλους τομείς, όπως οι τηλεπικοινωνίες και ο τουρισμός. Είναι ενδεικτικό ότι το ποσοστό των άμεσων ξένων επενδύσεων που κατευθυνόταν σε λιγότερο πλούσιες σε φυσικούς πόρους αφρικανικές χώρες αυξήθηκε σημαντικά.

Ξένες επενδυτικές εταιρείες (equity firms), όπως η Emerging Capital Partners και η Carlyle Group επένδυσαν μεγάλα κεφάλαια στην Αφρική. Δίπλα τους δραστήριοι αφρικανοί επιχειρηματίες (τόσο από την ήπειρο όσο και από τη διασπορά) ανέπτυξαν μια εντυπωσιακή δραστηριότητα. Υπάρχουν πλέον αξιόλογες πολυεθνικές αφρικανικές εταιρείες, όπως η Ecobank και η Equity Bank στον τομέα των οικονομικών υπηρεσιών, η Nakumatt και η Soprite στο λιανεμπόριο, η Dangote και η Chandaria στη βιομηχανία, η METL στο χονδρεμπόριο και η MTN στις τηλεπικοινωνίες (Taylor, 2015: 166). Αυτές οι εταιρείες κατάφεραν να αντλήσουν σημαντικά κεφάλαια από τα 29 αφρικανικά χρηματιστήρια στα οποία διαπραγματεύονται πλέον μετοχές επιχειρήσεων από 38 χώρες (Taylor, 2015: 166).

Σχήμα 4.2 Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στην Αφρική: Πλούσιες και Λιγότερο Πλούσιες σε Φυσικούς Πόρους Χώρες

Σύμφωνα με πολλές μελέτες, οι επενδύσεις στην Αφρική έχουν πλέον τα υψηλότερα ποσοστά απόδοσης σε σχέση με όλες τις άλλες αναπτυσσόμενες περιοχές του πλανήτη. Βέβαια αυτές οι υψηλές αποδόσεις αντανακλούν την αποζημίωση για τα μεγάλα ρίσκα. Ωστόσο αποδεικνύουν ότι η Αφρική έχει επανέλθει στον παγκόσμιο επιχειρηματικό χάρτη. Οι επενδύσεις φέρνουν ανάπτυξη, θέσεις εργασίας και πλούτο. Η αφρικανική μεσαία τάξη αυξάνεται. Σχεδόν 300 εκατομμύρια Αφρικανοί έγιναν καταναλωτές «μέσου εισοδήματος» με μέσο ατομικό μηνιαίο εισόδημα 200 δολαρίων (Sieff, 2008: 186). Υπολογίζεται μάλιστα ότι 34% του πληθυσμού της ηπείρου δαπανά ημερησίως 2-20 δολάρια (The Economist, 2012). Η δυναμική αυτών των μεγεθών κάνει τις προοπτικές πολύ ελκυστικές. Σύμφωνα με την McKinsey, το 2030 ο πληθυσμός των 18 μεγαλύτερων πόλεων της Αφρικής θα έχει αγοραστική δύναμη 1,3 τρισεκατομμυρίων δολαρίων. Μεγάλες πολυεθνικές, όπως η Unilever και η Nestlé επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους στην ήπειρο. Ωστόσο σοβαρά προβλήματα, όπως η έλλειψη ασφάλειας, η διαφθορά και η ανεπάρκεια των υποδομών παραμένουν.

Ο μισός πληθυσμός της Αφρικής (500 εκ.) είναι ήδη συνδρομητές σε κάποιο δίκτυο κινητής τηλεφωνίας, ενώ μέχρι το 2017 το 30% των νοικοκυριών θα διαθέτει τηλεόραση (πενταπλασιασμός σε 6 μόλις χρόνια). Στο διάστημα 2000-8 η πρόσβαση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αυξήθηκε κατά 48% (καθώς πολλές χώρες κατήγγεισαν τα δίδακτρα). Οι θάνατοι από τη μαλάρια σε πολλές χώρες μειώθηκαν κατά 30%, ενώ οι μολύνσεις από τον ιό HIV που προκαλεί το AIDS περιορίστηκαν μέχρι και 74%. Στην τελευταία δεκαετία το προσδόκιμο ζωής αυξήθηκε κατά 10%.

Βεβαίως η Αφρική συνεχίζει να παραμένει φτωχή: σε ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης το ΑΕΠ κατά κεφαλή είναι 2.500 δολάρια, ενώ στην Κίνα είναι 9.000. Κι αν χρησιμοποιήσουμε ως «κατώφλι φτώχειας» τα 13 δολάρια ημερησίως ανά κάτοικο (το όριο δηλαδή στις ΗΠΑ) τότε μόνο 10 εκατομμύρια Αφρικανοί (ή μόλις το 2% του πληθυσμού της ηπείρου) μπορούν να θεωρηθούν ότι ανήκουν σε μια με διεθνείς όρους «μεσαία τάξη».

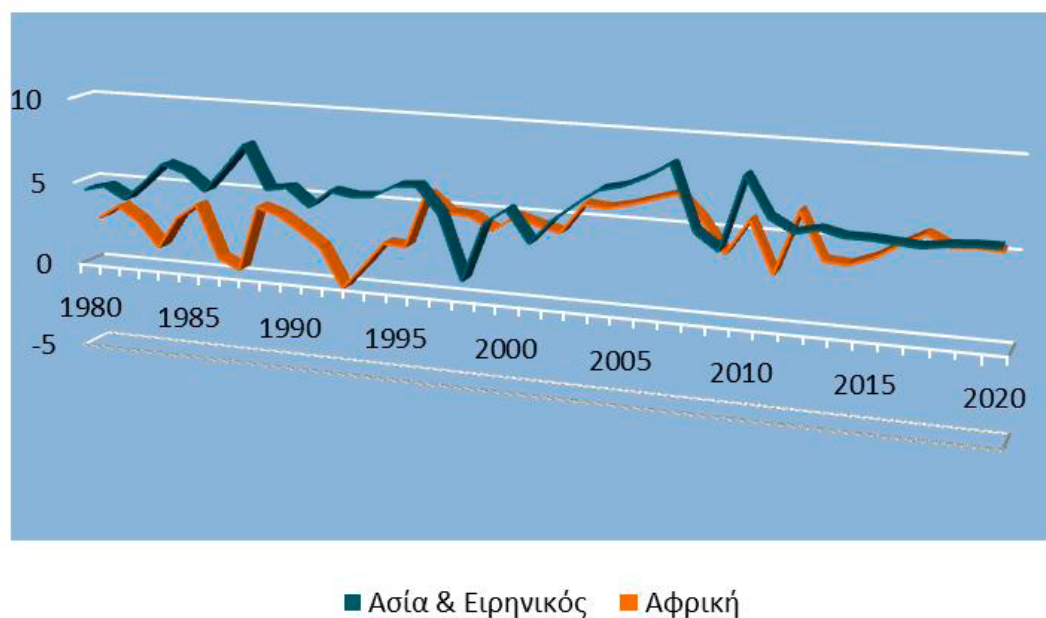
Το 2012 οι ξένες επενδύσεις έφθασαν τα 46 δισεκατομμύρια δολάρια, ξεπερνώντας την αναπτυξιακή βοήθεια που λαμβάνουν οι αφρικανικές χώρες. Η Ernst & Young προβλέπει ότι οι επενδύσεις κεφαλαίων θα ξεπεράσουν τα 150 δισεκατομμύρια δολάρια το 2015. Πάντως θα χρειαστούν τεράστια κεφάλαια, για να αλλάξει η ήπειρος. Οι χώρες της Αφρικής έχουν μεγάλες ελλείψεις σε υποδομές - ιδιαίτερα σε μεταφορικά δίκτυα και ηλεκτρισμό. Περίπου 600 εκατομμύρια άνθρωποι στην Υποσαχάρια Αφρική δεν έχουν ηλεκτρικό ρεύμα. Στο Νταρ ες Σαλαάμ η παροχή ηλεκτρικού ρεύματος περιορίζεται σε δύο ώρες ημερησίως (Economist, 2012). Για να λυθεί το πρόβλημα, απαιτούνται πολύ μεγάλες επενδύσεις (σύμφωνα με την International Energy Agency πάνω από 600 δισεκατομμύρια δολάρια). Τέλος, υπάρχει μεγάλη έλλειψη εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού, ενώ ένας μεγάλος αριθμός ρυθμίσεων συνεχίζουν να εμποδίζουν τον ανταγωνισμό. Για παράδειγμα, στα σύνορα Τανζανίας και Κένυας τα φορτηγά μπορεί να περιμένουν έως και μια εβδομάδα, για να περάσουν τον τελωνειακό έλεγχο. Μάλιστα, σε πολλές χώρες η ατομική ιδιοκτησία περιορίζεται στη χρήση και όχι στην κατοχή γης. Οι περισσότεροι ειδικοί θεωρούν ότι αν τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα περάσουν από τις κυβερνήσεις και τους αρχηγούς των φυλών (κοινοτική γη) στους απλούς αγρότες θα δημιουργηθούν ισχυρά κίνητρα για την αύξηση της αγροτικής παραγωγής.

Ένα πολύ ενδιαφέρον παράδειγμα μεταμόρφωσης αφρικανικής χώρας είναι η Αιθιοπία, η δεύτερη πολυπληθέστερη χώρα της Αφρικής με 84 εκατομμύρια ανθρώπους από τους οποίους σχεδόν οι μισοί είναι κάτω των 15 ετών, η οποία αναπτύσσεται με ετήσιους ρυθμούς 7,5%. Η Αιθιοπία είναι ο μεγαλύτερος παραγωγός κτηνοτροφικών προϊόντων στον κόσμο και μεγάλος εξαγωγέας καφέ και λουλουδιών (Birrell, 2012). Μάλιστα η Ethiopian Airways είναι η δεύτερη εταιρεία στον κόσμο που αγόρασε το νέο Boeing 787. Είναι χαρακτηριστικό της μεταμόρφωσης της χώρας ότι η παιδική θνησιμότητα μειώνεται κατά 5% το χρόνο (ένα εντυπωσιακό ποσοστό που ελάχιστες χώρες έχουν πετύχει στην παγκόσμια ιστορία). Τα καφέ της Αντίς Αμπέμπα είναι γεμάτα από νέους αποφοίτους πανεπιστημίων, ενώ τεράστιοι γερανοί καλύπτουν τον ορίζοντα (Birrell, 2012).

2000-2010		2011-2020	
Ισ. Γουϊνέα	16,37	Τουρκμενιστάν	9,80
Αζερμπαϊτζάν	13,86	Αιθιοπία	8,83
Τουρκμενιστάν	13,79	Μογγολία	8,32
Κατάρ	12,73	Μοζαμβίκη	8,18
Ιράκ	11,51	Μπουτάν	7,88
Αγκόλα	10,72	Λιβύη	7,87

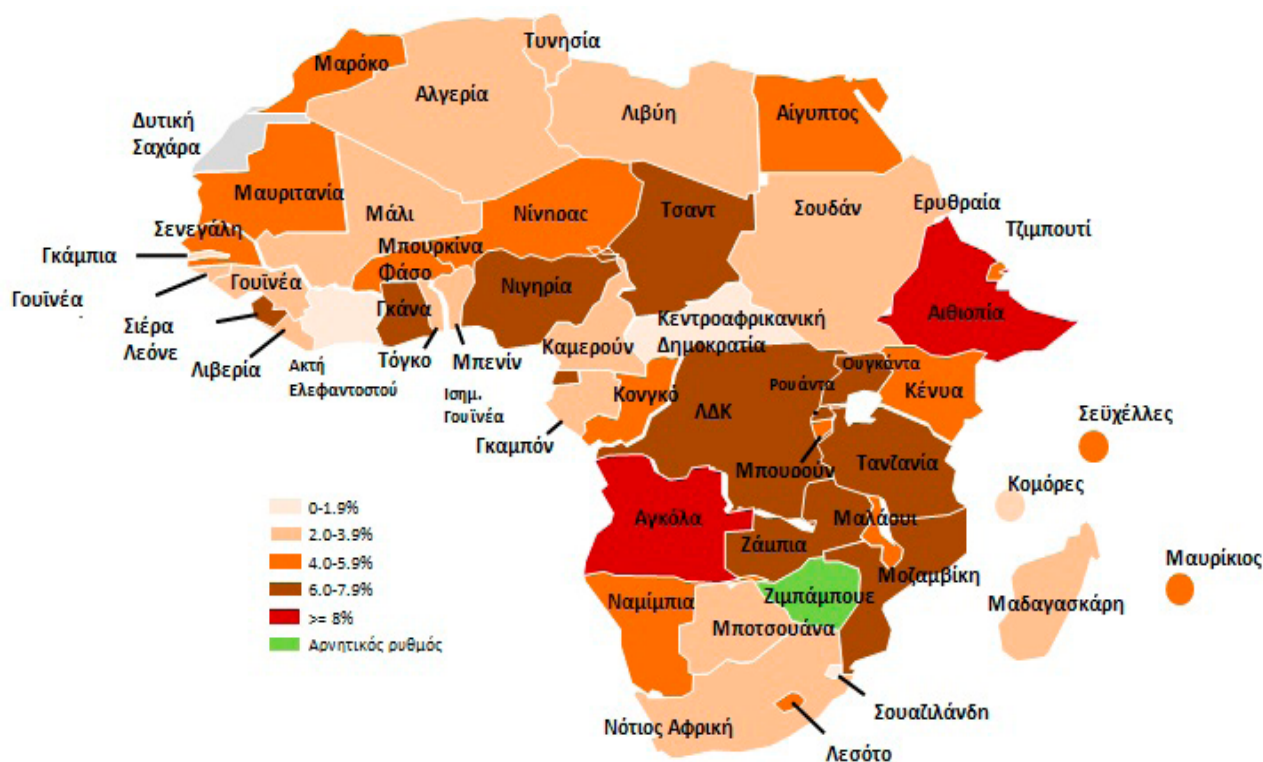
Μυανμάρ	10,65	Μυανμάρ	7,75
Κίνα	10,30	Ανατ. Τιμόρ	7,68
Τσαντ	9,10	ΛΔΚ	7,65
Αφγανιστάν	9,06	Λάος	7,63
Νιγηρία	8,67	Παναμάς	7,47
Σιέρρα Λεόνε	8,63	Καμπότζη	7,25
Καζακστάν	8,46	Ρουάντα	7,20
Αιθιοπία	8,38	Ινδία	7,16
Αρμενία	8,25	Ουζμπεκιστάν	7,13

Πίνακας 4.1 Ρυθμοί Οικονομικής Ανάπτυξης

Σχήμα 4.3 Ρυθμοί Οικονομικής Ανάπτυξης

Τα τελευταία 15 χρόνια οι περισσότερες οικονομίες της Αφρικής αναπτύσσονται με ταχύτατους ρυθμούς. Την περίοδο 2001-10, έξι από τις δέκα ταχύτερα αναπτυσσόμενες οικονομίες στον κόσμο βρισκόντουσαν στην Αφρική. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, την περίοδο 2011-5, επτά στις δέκα ταχύτερα αναπτυσσόμενες οικονομίες θα είναι αφρικανικές (Πίνακας 4.1). Οι επιδόσεις της μέσης αφρικανικής οικονομίας έχουν ξεπεράσει από το 2000 τις επιδόσεις της μέσης ασιατικής.

Χάρτης 4.1 Εισόδημα και Οικονομική Μεγέθυνση

ΧΩΡΑ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΧΩΡΑ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
Ανατολική Αφρική	394 477	Βόρεια Αφρική	223 892
Μπουρούντι	11 179	Αλγερία	39 667
Κομόρες	788	Αίγυπτος	91 508
Τζιμπουτί	888	Λιβύη	6 278
Ερυθρέα	5 228	Μαρόκο	34 378
Αιθιοπία	99 391	Σουδάν	40 235
Κένυα	46 050	Τυνησία	11 254
Μαδαγασκάρη	24 235	Δυτική Σαχάρα	573
Μαλάουι	17 215	Νοτιότερ Αφρική	62 634
Μαυρίκιος	1 273	Μποτσουάνα	2 262
Μαγιότ	240	Λεσότο	2 135
Μοζαμβίκη	27 978	Ναμίμπια	2 459
Ρεϋνιον	861	Νότια Αφρική	54 490
Ρουάντα	11 610	Σουαζιλάνδη	1 287
Σεϋχέλλες	96	Δυτική Αφρική	353 224
Σομαλία	10 787	Μπενίν	10 880
Νότιο Σουδάν	12 340	Μπουρκίνα Φάσο	18 106
Ουγκάντα	39 032	Πράσινο Ακρωτήριο	521
Τανζανία	53 470	Ακτή Ελεφαντοστού	22 702

Ζάμπια	16 212	Γκάμπια	1 991
Ζιμπάμπουε	15 603	Γκάνα	27 410
Κεντρική Αφρική	151 952	Γουϊνέα	12 609
Αγκόλα	25 022	Γουϊνέα-Μπισσάου	1 844
Καμερούν	23 344	Λιβερία	4 503
Κεντροαφρικανική Δημοκρατία	4 900	Μάλι	17 600
Τζαντ	14 037	Μαυριτανία	4 068
Κονγκό	4 620	Νίγηρας	19 899
ΛΔΚ	77 267	Νιγηρία	182 202
Ισημερινή Γουϊνέα	845	Αγία Ελένη	4
Γκαμπόν	1 725	Σενεγάλη	15 129
Σαο Τομε & Πρίνσιπε	190	Σιέρρα Λεόνε	6 453
		Τόνγκο	7 305

Πίνακας 4.2 Πληθυσμός

Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, η Αφρική βρίσκεται στο στάδιο της «οικονομικής απογείωσης» που βρισκόταν η Κίνα πριν από τριάντα χρόνια. Με τα ενθουσιώδη λόγια ενός δημοσιογράφου:

«από την αρχή της νέας χιλιετίας, μέρη της Αφρικής δείχνουν περισσότερα τμήματα του Πρώτου παρά του Τρίτου Κόσμου. Εικόνες μιας ηπείρου που πεινά, υποφέρει και πλήττεται από πολέμους περνούν στο περιθώριο καθώς αντικαθίστανται από νέες εικόνες απαστράπτων ουρανοξυστών και μποτιλιαρισμένων από τα αυτοκίνητα δρόμων» (Dowden, 2009).

Το εξωτερικό περιβάλλον

Εκτός από τις παραπάνω εσωτερικές εξελίξεις, στις αρχές του 21ου αιώνα, η Αφρική επανήλθε στον παγκόσμιο γεωπολιτικό χάρτη. Όπως είδαμε παραπάνω, το τέλος του Ψυχρού Πολέμου είχε αρνητικές επιπτώσεις στη γεωστρατηγική σημασία της Αφρικής. Για σχεδόν μια δεκαετία μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, η Αφρική ήταν μια περιφερειακή περιοχή για τη διεθνή πολιτική. Πρεσβείες και στρατιωτικές βάσεις έκλεισαν και η βοήθεια μειώθηκε. Αλλά από το 2001 και μετά, το παγκόσμιο ενδιαφέρον για την Αφρική αυξήθηκε σημαντικά. Τρεις παράγοντες εξηγούν αυτήν την εξέλιξη: πρώτον, το πετρέλαιο, δεύτερον η τρομοκρατία και τρίτον η Κίνα και άλλες αναδυόμενες δυνάμεις. Οι επόμενες παράγραφοι αναλύουν αυτούς τους παράγοντες.

Πρώτον, το γεγονός ότι η Αφρική μπορεί να περιορίσει την εξάρτηση των Ηνωμένων Πολιτειών από το πετρέλαιο της Μέσης Ανατολής έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αναβάθμιση της στρατηγικής σημασίας της ηπείρου για τους διαμορφωτές πολιτικής στην Ουάσιγκτον. Το 2008 το πετρέλαιο αποτελούσε περισσότερο από τα ¾ των αμερικανικών εισαγωγών από την Αφρική (LeMelle, 2008). Ιδιαίτερα η Δυτική Αφρική (Νιγηρία, Αγκόλα, Δημοκρατία του Κονγκό, Γκαμπόν, Καμερούν και Ισημερινή Γουϊνέα) εξελίχθηκαν σε σημαντικούς προμηθευτές πετρελαίου για τις ΗΠΑ. Το Μάιο του 2001, η Εθνική Πολιτική Ενέργειας της κυβέρνησης Μπους προέβλεπε ότι η Δυτική Αφρική θα γίνει μια «από τις ταχύτερα αυξανόμενες πηγές πετρελαίου και φυσικού αερίου για την αμερικανική αγορά» (Siverstein, 2002). Αυτή η πρόβλεψη αποδείχθηκε απολύτως ακριβής. Πέντε χρόνια μετά, οι ΗΠΑ εισήγαγαν από την Αφρική περίπου τόσο πετρέλαιο όσο και από τη Μέση Ανατολή και αναμένεται ότι το 2015 περίπου το 25% των εισαγωγών πετρελαίου των ΗΠΑ θα προέρχεται από την ήπειρο (LeMelle, 2008). Η Αγκόλα που αντικατέστησε τη Νιγηρία ως ο μεγαλύτερος παραγωγός πετρελαίου στην Υποσαχάρια Αφρική έγινε προτεραιότητα για την αμερικανική εξωτερική πολιτική: η Ουάσιγκτον αγνόησε το δημοκρατικό έλλειμμα της Αγκόλας (η κυβέρνηση της οποίας καθυστέρουσε για σχεδόν δύο δεκαετίες τις προεδρικές εκλογές) και καλλιέργησε συστηματικά τις σχέσεις με μια χώρα η οποία ποτέ

δεν ανήκε στους παραδοσιακούς συμμάχους της (The Economist, 2009). Μεγάλο μέρος της αύξησης των εισαγωγών πετρελαίου των ΗΠΑ από την Αφρική ήταν σκόπιμη και σαφώς διασυνδεδεμένη με τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου στο Κέντρο Παγκοσμίου Εμπορίου και στο Πεντάγωνο που οδήγησαν τους αμερικανούς στρατηγικούς σχεδιασμούς στην απόφαση για τη διαφοροποίηση των προμηθειών υδρογονανθράκων.

Ο δεύτερος παράγοντας είναι η τρομοκρατία. Οι τρομοκρατικές επιθέσεις στις πρεσβείες των Ηνωμένων Πολιτειών στο Νταρ Ες Σαλαάμ της Τανζανίας και το Ναϊρόμπι της Κένυας το 1998 και στη Μομπάσα της Κένυας το 2002 κατέδειξαν ότι χώρες της Αφρικής θα μπορούσαν να αποτελέσουν βάσεις της διεθνικής τρομοκρατίας. Ιδιαίτερης σημασίας για τους αμερικανούς διαμορφωτές πολιτικής ήταν το πρόβλημα των «ακυβέρνητων χώρων» («ungoverned spaces») όπου υπάρχει απουσία της κρατικής εξουσίας λόγω έλλειψης ικανοτήτων ή πολιτικής βούλησης για την άσκηση ελέγχου. Τα «αποτυχημένα κράτη» («failed states») της Αφρικής θεωρήθηκαν ως πιθανά ορμητήρια (safe havens) τρομοκρατών. Αμερικανοί διαμορφωτές πολιτικής επισήμαναν ότι ριζοσπαστικές ισλαμικές ομάδες κερδίζουν σε επιρροή σε χώρες κοντά στη Σαχάρα (Σαχέλ) και το Κέρας της Αφρικής (ιδιαίτερα τη Σομαλία). Η τρομοκρατία και άλλα ζητήματα ασφάλειας θεωρήθηκαν ότι διαπερνούν τα εθνικά σύνορα, επεκτείνονται στο διεθνικό επίπεδο και απειλούν και άλλες περιοχές του κόσμου, πέρα από την ίδια την Αφρική.

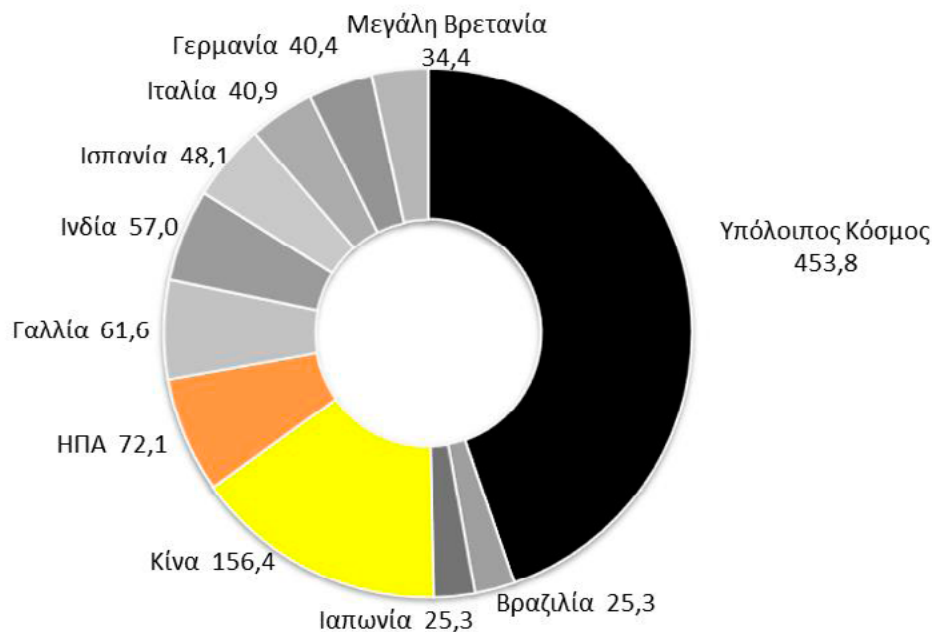

Χάρτης 4.2 Η Αφρική ως δρόμος ναρκωτικών ουσιών (<https://en.wikipedia.org/wiki/File:Drugroutemap.gif>)

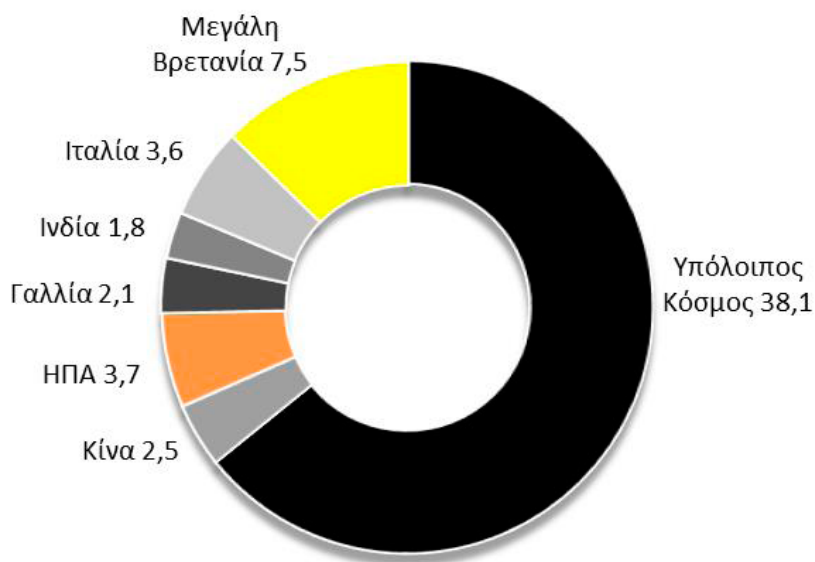
Μια άλλη διεθνική απειλή είναι τα ναρκωτικά. Στον 21ο αιώνα νοτιοαμερικανικά καρτέλ ναρκωτικών άρχισαν να χρησιμοποιούν τη Δυτική Αφρική, για να προωθούν κοκαΐνη στην Ευρώπη. Το 2007 το ένα τέταρτο της κοκαΐνης που καταναλωνόταν στην Ευρώπη περνούσε από τις χώρες της Αφρικής (Sieff 2008: 187). Στην πάμπωχη Γουϊνέα-Μπισσάου, μετά το 1998, μια σειρά από στρατιωτικά πραξικοπήματα επέτρεψαν σε εγκληματικές συμμορίες να αναπτύξουν στενές σχέσεις με την κυβερνώσα ελίτ, οδηγώντας ορισμένους αναλυτές στο ανησυχητικό συμπέρασμα ότι η χώρα είχε μετατραπεί στο πρώτο «ναρκοκράτος» της ηπείρου (Chabal & Green, 2015· The Economist, 2015a). Αργότερα, ένα παράλληλο εμπόριο ηρωΐνης αναπτύχθηκε στην Ανατολική Αφρική με χώρες, όπως η Κένυα και η Τανζανία να εξελίσσονται σε «διόδους» προώθησής της προς την Ευρώπη (Economist, 2015a). Σε πολλές περιπτώσεις οι πολιτικές ελίτ εμπλέκονται σ' αυτό το εμπόριο. Σε χώρες όπως η Γκάμπια και η Ισημερινή Γουϊνέα οι κυβερνώσες ελίτ οι οποίες πάντοτε συνήθιζαν να ιδιοποιούνται ποσοστά από τα κρατικά συμβόλαια (η πιο συνήθης μορφή διαφθοράς), οργάνωσαν ολόκληρα συνδικάτα του εγκλήματος που ελέγχουν το λαθρεμπόριο ναρκωτικών, όπλων και άλλων αγαθών σε μεγάλη κλίμακα. Οι τοπικές πολιτικές ελίτ διαθέτουν όλα τα πλεονεκτήματα της κρατικής κυριαρχίας: «διπλωματικούς σάκους και διπλωματικά διαβατήρια, πρόσβαση στις κεντρικές τράπεζες για το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος, ασυλία από δικαστικές διώξεις κλπ.» (Ellis, 2011: 58). Και βέβαια αυτή η εξέλιξη δεν είναι απλώς διαφθορά. Είναι ο πλήρης έλεγχος της πολιτικής από το οργανωμένο έγκλημα. Δηλαδή το ίδιο το κράτος γίνεται όργανο της μαφίας.

Οι ακτές της Αφρικής, ιδιαίτερα κατά μήκος του Κόλπου του Άντεν και του δυτικού Ινδικού Ωκεανού, αποδείχθηκαν πολύ ευάλωτες σε παράνομες δραστηριότητες: η ανικανότητα των αφρικανικών κρατών να αστυνο-

μεύσουν επαρκώς αυτά τα νερά, επέτρεψε σε εγκληματικά στοιχεία να επιδοθούν σε εκτεταμένο λαθρεμπόριο και να απορρίπτουν επικίνδυνα τοξικά απόβλητα και επίσης να απειλούν την εμπορική ναυσιπλοΐα με πειρατικές επιθέσεις (Ploch, 2009: 14-15). Στην ανατολική Αφρική, στις ακτές της Σομαλίας, πειρατές άρχισαν να αιχμαλωτίζουν εμπορικά πλοία και να ζητούν λύτρα δεκάδων εκατομμυρίων δολαρίων. Όχι απροσδόκητα και αποσκοπώντας να αντιμετωπίσει αυτές τις απειλές, η κυβέρνηση του Μπουρ του Νεότερου απέστειλε εκατοντάδες αμερικανούς στρατιωτικούς συμβούλους στην Αφρική και δημιούργησε μια νέα στρατιωτική διοίκηση (Africa Command) που έγινε επιχειρησιακή τον Δεκέμβριο του 2008.

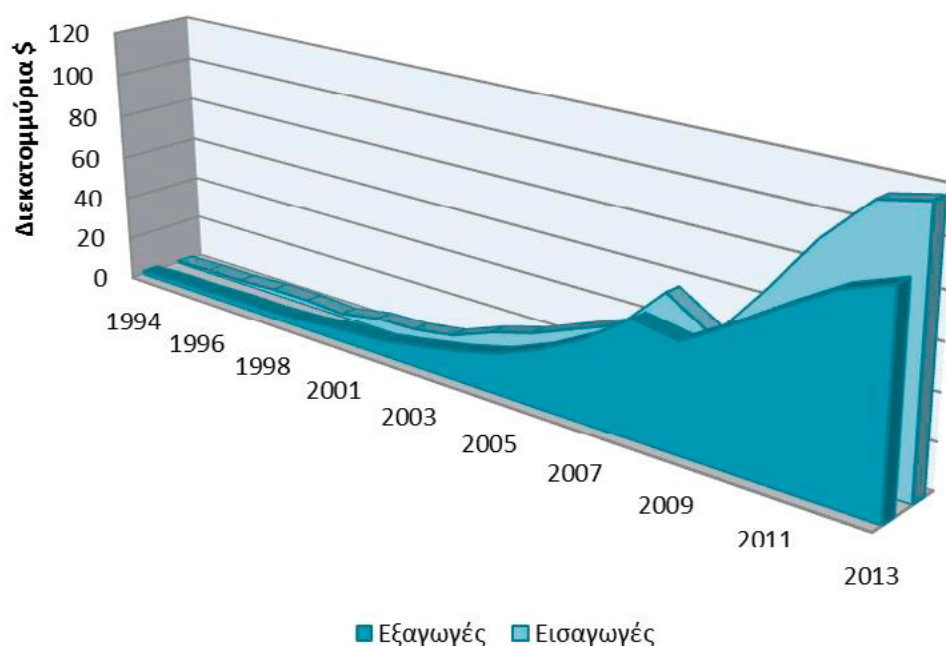

Σχήμα 4.4 Διεθνές εμπόριο της Αφρικής

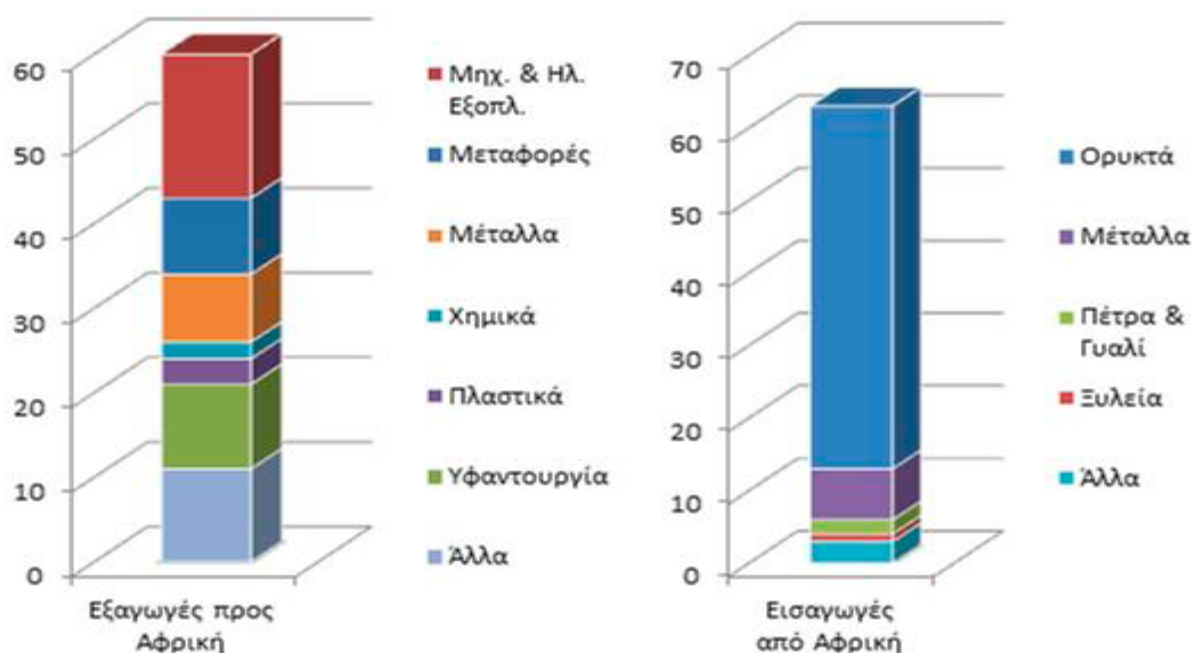

Σχήμα 4.5 ΑΞΕ και Αφρική

Τρίτον, ο 21ος αιώνας χαρακτηρίστηκε από μια αυξανόμενη κινεζική παρουσία στην Αφρική που οδήγησε αρκετούς παρατηρητές να συμπεράνουν ότι η εποχή που η Ευρώπη και οι Ηνωμένες Πολιτείες κυριαρχούσαν στις εξωτερικές σχέσεις της ηπείρου φθάνει στο τέλος της. Η Κίνα έγινε ο μεγαλύτερος εισαγωγέας πρώτων υλών από την Αφρική (πετρέλαιο, ουράνιο, κοβάλτιο και ξυλεία) – και εκατοντάδες κινεζικές επιχειρήσεις επένδυσαν δισεκατομμύρια δολάρια στην ήπειρο (Huliaras & Magliveras, 2008).

Σχήμα 4.6 Εμπόριο Κίνας-Αφρικής Α'

Σχήμα 4.7 Εμπόριο Κίνας-Αφρικής Β'

Το 2000 η Κίνα ξεπέρασε τη Βρετανία και έγινε ο τρίτος μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της Αφρικής (Bezlova, 2009). Το 2007 ξεπέρασε τη Γαλλία καταλαμβάνοντας τη δεύτερη θέση και το 2008, η Κίνα αντικατέστησε τις Ηνωμένες Πολιτείες και έγινε ο σημαντικότερος εμπορικός εταίρος της Αφρικής. Το αφροκινεζικό εμπόριο έφθασε τα 107 δισεκατομμύρια δολάρια το 2008, μια δεκαπλάσια αύξηση μέσα σε μόλις μια δεκαετία. Η αλλαγή ήταν τόσο θεαματική που οδήγησε έναν παρατηρητή στο συμπέρασμα ότι για πρώτη φορά από την εποχή του δουλεμπορίου υπάρχει ένας επαναπροσανατολισμός των αφρικανικών εμπορικών σχέσεων από τον «παγκόσμιο Βορρά» στον «παγκόσμιο Νότο» (Clapham, 2005: 275). Ακόμη περισσότερο, κινεζικές εταιρείες έγιναν βασικοί δρώντες στην Αφρική, επενδύοντας στον κατασκευαστικό τομέα, τις επικοινωνίες, τη βιομηχανία και ακόμη και στη διαστημική τεχνολογία (Huliaras & Magliveras, 2008: 401). Το Μάρτιο του

2008, η Sinosure, η κινεζική υπηρεσία εγγύησης εξαγωγικών πιστώσεων, προσέφερε στη Νιγηρία πόρους 50 δισεκατομμυρίων δολαρίων για τη χρηματοδότηση επιχειρηματικών σχεδίων για ένα διάστημα τριών ετών (Kohnert, 2008: 19). Αυτή ήταν η μεγαλύτερη οικονομική δέσμευση της Κίνας στο εξωτερικό. Αποσκοπούσε στην ενθάρρυνση των κινεζικών επενδύσεων στη Νιγηρία, ιδιαίτερα στους σιδηροδρόμους και τον ενεργειακό τομέα, με αντάλλαγμα άδειες εξόρυξης πετρελαίου. Το 2006, η Κίνα υλοποιούσε 800 έργα σε διάφορες χώρες της Αφρικής με συνολικό προϋπολογισμό 5,75 δισεκατομμυρίων δολαρίων (Kohnert, 2008: 19).

Η προσέγγιση της Κίνας προς την Αφρική «οικοδομήθηκε» με πολύ συστηματικό τρόπο. Το 2000 πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία του Πεκίνου το 1ο Forum on China-Africa Cooperation (FOCAC) με τη συμμετοχή των περισσότερων αφρικανών ηγετών. Από τότε πραγματοποιήθηκαν πέντε αντίστοιχες σύνοδοι κορυφής που συνοδεύθηκαν από εντυπωσιακές συμφωνίες αξίας πολλών δισεκατομμυρίων δολαρίων. Μόνο το 2002, η Κίνα έδωσε 1,8 δισεκατομμύρια δολάρια βοήθειας. Τα επόμενα χρόνια, τα ποσά της βοήθειας αυξήθηκαν θεαματικά. Το 2009, ο Κινέζος Πρόεδρος Χου, υποσχέθηκε να χορηγήσει ακόμη 5 δισεκατομμύρια σε δάνεια και να διπλασιάσει τη βοήθεια (Kohnert, 2008: 19).

Ωστόσο, η κινεζική παρουσία στην Αφρική δεν ήταν ανέφελη, χωρίς προβλήματα και εμπόδια. Για παράδειγμα, η αυξανόμενη παρουσία κινεζικών επιχειρήσεων και κινέζων μεταναστών στη Ζάμπια αντιμετώπισε σημαντικές αντιστάσεις. Παραδοσιακοί τομείς των αφρικανικών οικονομιών, όπως η υφαντουργία και το έτοιμο ένδυμα αντιμετώπισαν σφοδρό ανταγωνισμό από τις φθηνότερες κινεζικές εισαγωγές. Και το Πεκίνο κατηγορήθηκε ότι στηρίζει αυταρχικά και καταπιεστικά καθεστώτα (όπως του Ομάρ Μπασίρ στο Σουδάν και του Ρόμπερτ Μουγκάμπε στη Ζιμπάμπουε) με στρατιωτική και οικονομική βοήθεια αλλά και διπλωματική υποστήριξη. Πάντως, αρκετές αφρικανικές κυβερνήσεις χρησιμοποίησαν τη νέα φιλία τους με την Κίνα, για να αντισταθούν σε δυτικές πιέσεις για εκδημοκρατισμό και οικονομικές μεταρρυθμίσεις.

Ωστόσο, η Κίνα δεν ήταν ο μοναδικός αναδυόμενος εμπορικός εταίρος της Αφρικής. Μια άλλη πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση είναι η Βραζιλία. Το διάστημα 2001-11, το εμπόριο Αφρικής-Βραζιλίας αυξήθηκε θεαματικά από 4,2 σε 27,6 δισεκατομμύρια δολάρια, καταγράφοντας τη δεύτερη μεγαλύτερη αύξηση μετά το εμπόριο Αφρικής-Κίνας (Stolte, 2012). Όπως και στην περίπτωση της Κίνας, το 90% των εισαγωγών της Βραζιλίας από την Αφρική είναι πετρέλαιο και άλλοι φυσικοί πόροι. Οι εξαγωγές της καλύπτουν ένα μεγάλο εύρος αγαθών που ποικίλλουν από αγροτικά προϊόντα (ζάχαρη, γαλακτομικά προϊόντα και κρέας) έως βιομηχανικά αγαθά υψηλής τεχνολογίας, όπως οχήματα. Βραζιλιάνικες εταιρείες όπως η Odebrecht και η Petrobras έχουν επενδύσει κυρίως στις χώρες της Λουζόφωνης Αφρικής (χώρες δηλαδή που μιλούν πορτογαλικά όπως η Αγκόλα) (Stolte, 2012). Το «άνοιγμα» της Βραζιλίας στην Αφρική υποστηρίχθηκε από μια συνειδητή κρατική πολιτική. Ο πρώην Πρόεδρος της Βραζιλίας Lula da Silva (2003-10) επισκέφθηκε 29 κράτη της Αφρικής σε 12 επίσημες περιοδείες και υπέγραψε μια σειρά από οικονομικές συμφωνίες (Stolte, 2012). Η πολιτική της Βραζιλίας ασφαλώς συνδεόταν με μια ευρύτερη φιλοσοφία για τη συνεργασία Νότου-Νότου αλλά και αντανακλούσε και μια πιο συγκεκριμένη πολιτική αναζήτησης υποστήριξης και συμμάχων για την υλοποίηση του στόχου της να γίνει μόνιμο μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Παράλληλα, η Βραζιλία επιδίωκε να προωθήσει τα οικονομικά της συμφέροντα. Ως ο τρίτος μεγαλύτερος εξαγωγέας τροφίμων στον κόσμο και έχοντας αναπτύξει μια σημαντική τεχνολογία στην τροπική γεωργία, η Βραζιλία παρείχε σημαντική τεχνική βοήθεια στην Αφρική για την επίτευξη «επισιτιστικής ασφάλειας». Επίσης, οι συμφωνίες που υπέγραψε ο Lula κάλυπταν και ζητήματα υγείας, όπου η βραζιλιάνικη έρευνα και τεχνολογία (όπως στην επιτυχή καταπολέμηση του AIDS) έχει προφανείς εφαρμογές στο αφρικανικό περιβάλλον.

Figure 1: Development of Brazil–Africa trade, 2001–11 (US\$bn)

Source: Ministério do Desenvolvimento, Indústria e Comércio Exterior, Secretaria de Comércio Exterior: Intercâmbio Comercial Brasileiro África (exclusive oriente médio), 06/08/2012. (Ministry of Development, Industry and Foreign Trade, Secretariat for Foreign Trade: Commercial Exchange Brazil-Africa (without Middle East), 6 August 2012.

Σχήμα 4.8 Εμπόριο Βραζιλίας-Αφρικής

Τέλος, η τρίτη αναδυόμενη οικονομική εταίρος της Αφρικής είναι ένα άλλο κράτος της ομάδας BRIC (Brazil, Russia, India, China): η Ινδία. Η Ινδία είχε βοηθήσει αρκετά εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα στην Αφρική και είχε παίξει σημαντικότατο ρόλο στη δημιουργία του Κινήματος των Αδεσμευτών που προσέλκυσε πολλούς αφρικανούς ηγέτες στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Τα τελευταία δέκα χρόνια, το εμπόριο Αφρικής και Ινδίας έχει αυξηθεί εντυπωσιακά. Ωστόσο τον κυρίαρχο ρόλο σ' αυτήν την προσέγγιση, και σε αντίθεση με τη Βραζιλία και την Κίνα, έχουν παίξει ιδιωτικές επιχειρήσεις (Sidiropoulos, 2011). Βεβαίως, οι εισαγωγές της Ινδίας από την Αφρική επίσης κυριαρχούνται από πρώτες ύλες, ιδιαίτερα πετρέλαιο, καθώς η Ινδία είναι ο τρίτος μεγαλύτερος καταναλωτής πετρελαίου στον κόσμο. Οι εισαγωγές ουρανίου είναι επίσης σημαντικές για το Νέο Δελχί.

Γαλλία: Πίσω στις στρατιωτικές επεμβάσεις;

Πώς διαμορφώθηκε τα τελευταία χρόνια η στάση «παραδοσιακών» εταίρων της Αφρικής, όπως η Γαλλία; Παρά το γεγονός ότι το Παρίσι είχε ανακοινώσει στη δεκαετία του '90 το τέλος των στρατιωτικών επεμβάσεων στην Αφρική, επί Ζακ Σιράκ και αργότερα επί Νικολά Σαρκοζί, η Γαλλία επέστρεψε υπό μια οπτική στο παρελθόν, με δυναμικές επεμβάσεις στην Ακτή Ελεφαντοστού, τη Λιβύη και το Μάλι. Η δεύτερη, που αποσκοπούσε στην ανατροπή του Καντάφι και διεξήχθη μεν από το NATO με εντολή του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ αλλά με πρωτοβουλία της Γαλλίας, δεν περιλαμβάνεται στους στόχους αυτής της μελέτης. Η πρώτη και ίσως η πιο ενδιαφέρουσα, που αφορά ίσως τη σημαντικότερη πρώην αποικία της Γαλλίας στην Αφρική μετά το Γκαμπόν, έλαβε χώρα στην Ακτή Ελεφαντοστού.

Στη δεκαετία του '90 η Ακτή Ελεφαντοστού θεωρούνταν μια όαση (σχετικής) οικονομικής ευημερίας και πολιτικής σταθερότητας στη δυτική Αφρική. Ωστόσο η βαθιά πολιτική κρίση που έπληξε τη χώρα στα τέλη της δεκαετίας – οδηγώντας στη de facto διχοτόμησή της – άφησε πολλούς παρατηρητές της Αφρικής κυριολεκτικά άφωνους. Και περισσότερο απ' όλους τους Γάλλους.

Για πολλές δεκαετίες, η Ακτή Ελεφαντοστού είχε μια – για τα δεδομένα της Αφρικής – ισχυρή οικονομία βασισμένη στο κακάο (η χώρα ήταν ο μεγαλύτερος παραγωγός στον κόσμο). Χιλιάδες άνθρωποι (κυρίως από τις πολύ φτωχότερες γειτονικές χώρες, όπως η Μπουρκίνα Φάσο και το Μάλι) έρχονταν να εργαστούν στην Ακτή Ελεφαντοστού – και συχνά δεν γυρνούσαν ποτέ πίσω. Σύμφωνα με μερικές εκτιμήσεις, το 2000 περίπου το 1/5 των 19 εκατομμυρίων της χώρας ήταν μετανάστες.

Στα τέλη της δεκαετίας του '80 η Ακτή Ελεφαντοστού αντιμετώπισε μια σοβαρή οικονομική κρίση (Woods, 2003: 641-2). Η πτώση της διεθνούς τιμής του κακάο επηρέασε δραματικά τα έσοδά της. Το εξωτερικό χρέος αυξήθηκε και η οικονομία βρέθηκε στα πρόθυρα της κατάρρευσης. Η κυβέρνηση προσέφυγε στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο που επέβαλλε το γνωστό «πρόγραμμα διαρθρωτικής προσαρμογής».

Μετά τον θάνατο του Προέδρου Houphouët-Boigny, ανήλθε στην εξουσία ο Henri Konan-Bédié. Ο τελευταίος κληρονόμησε μια χώρα σε δεινή κρίση: το κατά κεφαλήν εισόδημα μειωνόταν χρόνο με το χρόνο, το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας κατέρρεε και η λαϊκή δυσανεμία αυξανόταν με ταχείς ρυθμούς. Παράλληλα, οι παλαιότερες αντιθέσεις ανάμεσα στο βόρειο, κυρίως μουσουλμανικό και στο νότιο, κυρίως χριστιανικό, τμήμα της χώρας επιδεινώθηκαν. Πολλοί κάτοικοι του Νότου θεώρησαν ότι το κύριο πρόβλημα ήταν οι μετανάστες (που κατοικούσαν κυρίως στο Βορρά). Η κυβέρνηση του Bedié ενθάρρυνε τις αντιλήψεις αυτές, εισάγοντας στο πολιτικό λεξιλόγιο την έννοια της *ivorité* – έναν όρο που υποτίθεται ότι περιελάμβανε όλα εκείνα τα στοιχεία που «χαρακτηρίζουν» τον/την ιθαγενή κάτοικο της Ακτής Ελεφαντοστού.

Η ιδέα της *ivorité* είχε σαφέστατα πολιτικούς στόχους: τη μη πολιτογράφηση στελεχών της αντιπολίτευσης αλλά και τη μη αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων σε μέλη εθνοτήτων που δεν ήταν φιλικά προσκείμενες στην κυβέρνηση. Ως αποτέλεσμα της εισαγωγής νόμων που απέκλειαν από πλήρη δικαιώματα πολλούς κατοίκους της χώρας, οι σχέσεις μεταξύ των εθνοτήτων επιδεινώθηκαν και οι επιθέσεις κατά των «ξένων» έγιναν συνήθειες.

Το Δεκέμβριο του 1999, για πρώτη φορά στην ιστορία της Ακτής Ελεφαντοστού, ο στρατός ανέτρεψε μια εκλεγμένη κυβέρνηση. Ωστόσο, όταν ο νέος Πρόεδρος, στρατηγός Robert Guei, επιχείρησε να νομιμοποιήσει την εξουσία του μέσω μιας «ελεγχόμενης» εκλογικής αναμέτρησης, συνέβη κάτι απροσδόκητο: πρόεδρος της χώρας εξελέγη ένας εκ των υποψηφίων στους οποίους είχε επιτραπεί να συμμετάσχουν στις εκλογές, ο εθνικιστής πολιτικός Laurent Gbagbo. Όπως ήταν αναμενόμενο, η πολιτική κρίση συνεχίστηκε στα επόμενα χρόνια.

Ο Gbagbo όχι μόνο συνέχισε αλλά και επέκτεινε την πολιτική της *ivorité*, δίνοντας έμφαση στην πολιτογράφηση. Με τη συνεχιζόμενη οικονομική ύφεση και με περιορισμένους οικονομικούς πόρους, η κυβέρνηση εκμεταλλεύθηκε και ενθάρρυνε την εχθρότητα εναντίον των «ξένων» που ήδη θεωρούνταν από ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού (ιδίως στο Νότο) υπεύθυνοι για τη μεγάλη ανεργία και την αυξανόμενη εγκληματικότητα. Σταδιακά οι κάτοικοι του Βορρά εξισώθηκαν με τους μετανάστες και κατέληξαν να θεωρούνται και αυτοί «ξένοι» (Woods, 2003: 654). Η αυξανόμενη βία κατά των μουσουλμάνων έθεσε τις βάσεις για μια εξέγερση στο Βορρά. Το Σεπτέμβριο του 2002 μια αιματηρή ανταρσία στο εσωτερικό του στρατεύματος αποτέλεσε την απαρχή της κρίσης. Η ανταρσία εξελίχθηκε σύντομα σε εξέγερση μεγάλης κλίμακας, εκφράζοντας τα αιτήματα των μουσουλμάνων του Βορρά, οι οποίοι έβλεπαν εδώ και χρόνια την κυβέρνηση του Αμπιτζάν ως μια κλίκα Νοτίων που νοιαζόταν μόνο για τους Νότιους (The Economist, 2002: 52). Ταυτόχρονα εμφανίστηκαν άλλα δύο – μικρότερα – κινήματα ανταρτών στα δυτικά της χώρας που σύντομα συνενώθηκαν με τις δυνάμεις του Βορρά, για να αποτελέσουν το αντάρτικο κίνημα «Νέες Δυνάμεις» (Forces Nouvelles).

Η Γαλλία δεν έμεινε αδιάφορη. Στην Ακτή Ελεφαντοστού κατοικούσαν 16.000 γάλλοι πολίτες και οι γαλλικές επιχειρήσεις έπαιζαν κυρίαρχο ρόλο στην οικονομία της. Άλλωστε ο τότε Υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας Dominique de Villepin είχε ένα έντονο προσωπικό ενδιαφέρον, καθώς είχε γεννηθεί και ζήσει στην Ακτή Ελεφαντοστού. Το Παρίσι επενέβη στέλνοντας στρατιωτικές δυνάμεις - αρχικά χωρίς ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Γάλλοι στρατιώτες ανέκοψαν την προέλαση των ανταρτών προς την πρωτεύουσα και στη συνέχεια αναπτύχθηκαν κατά μήκος μιας «πράσινης γραμμής» ανάμεσα στους αντιμαχόμενους. Τον Ιανουάριο του 2003, χάρη σε γαλλική διαμεσολάβηση, υπογράφηκε μια ειρηνευτική συμφωνία. Η τελευταία περιελάμβανε μια επαναδιαπραγμάτευση των κριτηρίων πολιτογράφησης και κατοχής γης, τα οποία μέχρι τότε απέκλειαν εκατομμύρια Βορείων οι οποίοι κατάγονταν από γειτονικές χώρες. Επίσης η συμφωνία προέβλεπε επανεξέταση των κριτηρίων για την κάθοδο υποψηφίων στις προεδρικές εκλογές, κριτηρίων με βάση τα οποία ένας σημαντικός πολιτικός του Βορρά (και πρώην πρωθυπουργός της χώρας) είχε αποκλειστεί από δύο διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις επειδή οι γονείς του είχαν γεννηθεί στη Μπουρκίνα Φάσο. Τέλος, η συμφωνία περιελάμβανε αφοπλισμό των ανταρτών.

Σταδιακά οι γαλλικές στρατιωτικές δυνάμεις στην Ακτή Ελεφαντοστού αυξήθηκαν και ενισχύθηκαν από μια αφρικανική ειρηνευτική δύναμη (όλοι τους στα πλαίσια πλέον μιας αποστολής του ΟΗΕ). Ωστόσο αυτό δεν οδήγησε σε μια αποτελεσματική εφαρμογή της ειρηνευτικής συμφωνίας (Africa Confidential, 2004). Η κυβέρνηση αρνήθηκε να ανακαλέσει συγκεκριμένους νόμους και οι αντάρτες αρνήθηκαν να αφοπλιστούν. Τόσο η πλευρά των Νοτίων με επικεφαλής τον Gbagbo, όσο και εκείνη των Βορείων εξέφρασαν τη δυσανεμία τους για τη συμφωνία. Οι οπαδοί του Gbagbo υποστήριζαν μάλιστα ότι ο Πρόεδρος υποχρεώθηκε από τους Γάλλους να υπογράψει, ενώ οι αντάρτες μίλησαν ανοικτά για απόσχιση.

Τον Οκτώβριο του 2004 ο Gbagbo διέταξε την αεροπορία της χώρας να βομβαρδίσει θέσεις των ανταρτών στο Βορρά. Τα αεροσκάφη έπληξαν – ακούσια ή εκούσια – και μια γαλλική βάση, σκοτώνοντας εννέα γάλλους στρατιώτες και έναν αμερικανό πολίτη (The Economist, 2004: 50-2). Οι Γάλλοι – εν βρασμό ψυχής – κατέλαβαν το αεροδρόμιο του Αμπιτζάν και κατέστρεψαν όλα τα πολεμικά αεροσκάφη και τα ελικόπτερα της χώρας. Στις διαμαρτυρίες του Gbagbo απάντησαν ότι είχαν δικαίωμα να το κάνουν λόγω της εντολής του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών (την οποία είχαν εν τω μεταξύ εξασφαλίσει) «να χρησιμοποιήσουν όλα τα

αναγκαία μέσα, για να επιβάλλουν την τάξη». Όταν διαδηλωτές επιχειρήσαν να καταλάβουν το αεροδρόμιο του Αμπιτζάν, οι γάλλοι στρατιώτες άνοιξαν πυρ. Στη συνέχεια οι διαδηλωτές (με πρωτεργάτες τους «Νέους Πατριώτες» - μια παραστρατιωτική οργάνωση που είχε ιδρύσει ο Gbagbo) επιτέθηκαν σε γαλλικά μαγαζιά, σχολεία και κατοικίες στο κέντρο της πρωτεύουσας (The Economist, 2004: 52). Γαλλικά άρματα μάχης παρένβησαν, για να σώσουν Γάλλους και άλλους ευρωπαίους πολίτες, αυξάνοντας όμως την ένταση. Ο Πρόεδρος του Κοινοβουλίου της Ακτής Ελεφαντοστού μίλησε για ένα «γαλλικό Βιετνάμ». Παρόλο που η κρίση τελικά εκτονώθηκε, θα περνούσαν αρκετά χρόνια, για να χάσει ο Gbagbo την εξουσία και, μάλιστα, και πάλι με επέμβαση της Γαλλίας. Το 2010, αρνήθηκε να δεχθεί την ήττα του στις εκλογές από τον Alassane Ouattara. Τελικά μετά από βίαιες συγκρούσεις και ταραχές και πάλι με τη στρατιωτική βοήθεια της Γαλλίας σε συνεργασία με δυνάμεις του ΟΗΕ που πολιόρκησαν το προεδρικό μέγαρο, ο Gbagbo συνελήφθη και παραπέμφθηκε στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, για να δικαστεί για «εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας» (Piccolino, 2012).

Ορισμένοι αναλυτές στη Γαλλία και αλλού θεώρησαν ότι η στρατιωτική επέμβαση στην Ακτή Ελεφαντοστού το 2011 ήταν μια επιστροφή στο *Françafrique*, δηλαδή στο δόγμα ότι η Γαλλία μπορεί να εμπλέκεται στις εσωτερικές υποθέσεις των πρώην αποικιών της κατά βούληση. Ωστόσο αυτή η άποψη απείχε πολύ από την πραγματικότητα (Bassett & Scott, 2011). Ο Ouattara είχε κερδίσει τις εκλογές και οι δυνάμεις του Βορρά ήλεγχαν το 90% της χώρας. Η αποκατάσταση της δημοκρατίας με την απομάκρυνση του Gbagbo ήταν αίτημα της Αφρικανικής Ένωσης και της Οικονομικής Κοινότητας της Δυτικής Αφρικής. Ο ΟΗΕ είχε ζητήσει την παραπομπή του Gbagbo για εγκλήματα πολέμου. Η Γαλλία δεν είχε επέμβει, για να αποκαταστήσει ένα δικτάτορα στην εξουσία αλλά για να αποτρέψει μια ανθρωπιστική τραγωδία.

Μια άλλη επέμβαση της Γαλλίας με ανάλογο περιεχόμενο ήταν στο Μάλι το 2013. Ένα χρόνο νωρίτερα ομάδες της φυλής Τουαρέγκ εξεγέρθηκαν – για μια ακόμη φορά – στο βόρειο Μάλι ζητώντας μεγαλύτερη αυτονομία ή ανεξαρτησία. Μετά από ένα πραξικόπημα στο Νότο, οι Τουαρέγκ συμάχησαν με ισλαμιστικές ομάδες, κατέλαβαν τρεις σημαντικές πόλεις στο Βορρά και επέβαλλαν τον ισλαμικό νόμο (σαρία) (Heisbourg, 2013). Η κυβέρνηση ζήτησε τη βοήθεια της Γαλλίας, η οποία επενέβη. Γαλλικές στρατιωτικές δυνάμεις ανακατέλαβαν τις τρεις πόλεις και εξεδίωξαν τους ισλαμιστές με μια επιχείρηση-αστραπή. Στη συνέχεια έφθασε μια ειρηνευτική δύναμη της Αφρικανικής Ένωσης, για να επιβάλει μια εύθραυστη εκεχειρία. Η νόρμα του «απαραβίαστου των συνόρων» της Αφρικής παρέμεινε ζωντανή.

Ωστόσο, μια άλλη γαλλική επέμβαση με 2.000 στρατιώτες – αυτήν τη φορά στην Κεντροαφρικανική Δημοκρατία το 2014 μαζί με 6.000 άνδρες της Οικονομικής Κοινότητας της Κεντρικής Αφρικής δεν κατάφερε να επιβάλει την τάξη σε μια σύγκρουση με έντονα εθνοθηρησκευτικά χαρακτηριστικά, όπου όμως ο έντονος κατακερματισμός των αντιμαχόμενων ομάδων δεν ευνοούσε τις εύκολες λύσεις.

Ηνωμένες Πολιτείες: Νέο ενδιαφέρον;

Η κυβέρνηση του Τζόρτζ Μπους του Νεότερου έδειξε ένα πολύ μεγάλο ενδιαφέρον για την Αφρική. Είναι ενδεικτικό ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες τριπλασίασαν την αναπτυξιακή τους βοήθεια προς την ήπειρο – η οποία είχε μείνει στάσιμη για σχεδόν δύο δεκαετίες – ενώ η αμερικανική διπλωματία έπαιξε ένα πολύ σημαντικό δι-αμεσολαβητικό ρόλο στο Σουδάν, που οδήγησε στην υπογραφή μιας ειρηνευτικής συμφωνίας (βλ. Κεφάλαιο 8). Επρόκειτο για μεγάλες αλλαγές στην αμερικανική εξωτερική πολιτική – ιδιαίτερα αν θυμηθεί κανείς την πλήρη αδιαφορία της κυβέρνησης Κλίντον για την αποτροπή της γενοκτονίας της Ρουάντας.

Το ενδιαφέρον της ρεπουμπλικανικής κυβέρνησης του Μπους Jr. για την Αφρική οφείλόταν σε διάφορους παράγοντες, εσωτερικούς και εξωτερικούς. Αναμφίβολα οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 στους Δίδυμους Πύργους της Νέας Υόρκης έπεισαν την Ουάσιγκτον ότι ο απομονωτισμός στην εποχή της παγκοσμιοποίησης δεν αποτελεί επιλογή. Το αντίθετο μάλιστα: οι αμερικανοί διαμορφωτές πολιτικής συνειδητοποίησαν ότι η φτώχεια είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες που ενθαρρύνουν τη βία και νομιμοποιούν την τρομοκρατία και θεώρησαν ότι μόνον αν οι Ηνωμένες Πολιτείες επεδείκνυν ένα πραγματικό ενδιαφέρον για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες θα μπορούσαν να οικοδομήσουν την εικόνα μιας «καλοπροαίρετης υπερδύναμης» (benign superpower) που ήταν απαραίτητη για την απονομιμοποίηση της τρομοκρατίας. Επίσης, η Ουάσιγκτον έδωσε έμφαση στην καταπολέμηση ασθενειών, όπως το AIDS – οι οποίες θα μπορούσαν να μετατραπούν σε πανδημίες απειλώντας ακόμη και τις ίδιες τις ΗΠΑ – χρηματοδοτώντας γενναιόδωρα το Παγκόσμιο Ταμείο κατά του AIDS, της Φυματίωσης και της Μαλάριας (Huliaras, 2008). Ακόμη, στρατηγικοί παράγοντες όπως η εξασφάλιση ενεργειακής ασφάλειας και σημαντικών πρώτων υλών συνέβαλαν στην ενδυνάμωση του ενδιαφέροντος της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής για την Αφρική. Απ' αυτήν την πλευρά, είναι χαρακτηριστική η δημιουργία από τον αμερικανικό στρατό το 2008 μιας ξεχωριστής «Αφρικανικής Διοίκησης» (Africa Command) (Pham, 2014). Επρόκειτο για σαφή ένδειξη της αυξανόμενης στρατηγικής σημασίας της

ηπείρου. Για πρώτη φορά, ο αμερικανικός στρατός ενεπλάκη ενεργά στην Αφρική με ήπιες δράσεις όπως η εκπαίδευση αφρικανικών ειρηνευτικών μονάδων και η παροχή τεχνογνωσίας για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας αλλά – αργότερα – και με πιο «σκληρές» μεθόδους διεξάγοντας επιχειρήσεις κατά ισλαμιστών στη Σομαλία και το δυτικό Σαχέλ με ειδικές δυνάμεις, αεροσκάφη και drones.

Ωστόσο το αυξημένο ενδιαφέρον των ΗΠΑ για την Αφρική αντανakλούσε επίσης πιέσεις της αμερικανικής κοινής γνώμης. Ιδιαίτερο ρόλο έπαιξαν οι κοινότητες των «ευαγγελικών» χριστιανών (ακραίοι προτεστάντες) που αποτελούν περίπου το ¼ του πληθυσμού των ΗΠΑ και παραδοσιακά πρόσκεινται στο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα (Huliaras, 2008). Αρκετές από αυτές τις πολιτικά ενεργές κοινότητες είχαν εκδηλώσει ένα έντονο ενδιαφέρον για χώρες όπου οι Χριστιανοί υφίσταντο διώξεις, όπως η Κίνα και το Σουδάν. Με την άνοδο του Μπους Jr. στην εξουσία (ο οποίος ήταν «αναγεννημένος Χριστιανός» [born-again] Christian) και συνεργαζόμενοι με την Αφρο-αμερικανική διασπορά, με μη κυβερνητικές οργανώσεις και με σταρ του Χόλυγουντ (όπως η Μία Φάροου και ο Τζορτζ Κλούνεϊ) κατάφεραν να επηρεάσουν την αμερικανική εξωτερική πολιτική προς την Αφρική. Με μεγάλες καμπάνιες με συγκεκριμένες ατζέντες, όπως η «κατάργηση της δουλείας», η ONE («Make Poverty History») και η Save Darfur, τελείως ετερογενείς ομάδες (εκκλησιαστικές οργανώσεις μαζί με διάσημους ηθοποιούς και τραγουδιστές) κατάφεραν να κινητοποιήσουν γερουσιαστές και βουλευτές και να ασκήσουν επιρροή στο Στέιτ Ντηπάρτμεντ και το Λευκό Οίκο.

Η άνοδος της εξουσίας του Μπάρακ Ομπάμα προκάλεσε μεγάλο ενθουσιασμό στην Αφρική. Για πρώτη φορά ένα τέκνο της αφρικανικής διασποράς κατάφερε να ανέλθει τόσο ψηλά στην πολιτική ιεραρχία των ΗΠΑ (είχαν προηγηθεί επί Μπους Jr. ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Colin Powell και η Σύμβουλος Εθνικής Ασφαλείας και μετέπειτα Υπουργός Εξωτερικών Condoleezza Rice). Ωστόσο η απογοήτευση ήλθε σύντομα καθώς δεν υπήρξε κάποια θεαματική αλλαγή στην αμερικανική εξωτερική πολιτική προς την Αφρική. Οι στρατιωτικές «επιχειρήσεις σταθεροποίησης» της «Αφρικανικής Διοίκησης» στο Σαχέλ και τη Σομαλία συνεχίστηκαν (Bachmann, 2014) και οι ΗΠΑ συνέχισαν να τονίζουν την ανάγκη εκδημοκρατισμού και «καλής διακυβέρνησης». Ωστόσο τα κριτήρια αυτά συνέχισαν να εφαρμόζονται επιλεκτικά με χώρες, όπως για παράδειγμα η πετρελαιοπαραγωγός Αγκόλα, να μην υπόκεινται στην ίδια σκληρή κριτική με άλλα, μικρότερα και λιγότερο σημαντικά για την Ουάσιγκτον, κράτη. Στην οικονομική και τεχνική συνεργασία, η κυβέρνηση Ομπάμα έδωσε έμφαση στον εκσυγχρονισμό της γεωργίας και, κυρίως, στον εξηλεκτισμό, εξαγγέλοντας ένα κολοσσιαίο σχέδιο με τίτλο «Power Africa» που αποτελεί μια πολύ ενδιαφέρουσα προσπάθεια κινητοποίησης δημόσιων και ιδιωτικών πόρων για τον εξηλεκτισμό της Υποσαχάριας Αφρικής - όπου δύο στους τρεις κατοίκους δεν έχουν πρόσβαση σε ηλεκτρικό ρεύμα (Carson, 2013). Ωστόσο, οι ΗΠΑ άργησαν να ανταποκριθούν στην οικονομική άνθηση της Αφρικής. Είναι ενδεικτικό ότι μόλις το 2014 ο Ομπάμα συγκάλεσε μια Σύνοδο Κορυφής Αμερικανών και Αφρικανών Ηγετών στην Ουάσιγκτον, δηλαδή σχεδόν μιάμιση δεκαετία μετά την πρώτη αφροκινεζική συνάντηση κορυφής στο Πεκίνο.

Επί Ομπάμα και προς μεγάλη απογοήτευση Αφρικανών και ακτιβιστών, η Αφρική παρέμεινε σε γενικές γραμμές μάλλον περιθωριακής σημασίας για τους διαμορφωτές πολιτικής στην Ουάσιγκτον (Zezeza 2013). Ο θεσμικός κατακερματισμός του αμερικανικού συστήματος λήψης αποφάσεων, οι αντιφάσεις στις ακολουθούμενες πολιτικές και η μείωση της θεσμικής ικανότητας του Στέιτ Ντηπάρτμεντ (van de Walle 2010) μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι, άσχετα με την εναλλαγή κομμάτων και προέδρων στην Ουάσιγκτον, το στοιχείο της συνέχειας είναι εντονότερο από το στοιχείο της αλλαγής στην αμερικανική εξωτερική πολιτική προς την Αφρική (Martin, 2004).

Συμπεράσματα

Ασφαλώς, η εμφάνιση νέων εμπορικών εταίρων στην Αφρική, όπως η Κίνα, η Βραζιλία και η Ινδία διέυρυναν τις δυνατότητες ελιγμών των αφρικανικών ελίτ. Και οι υψηλοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης που προσέδωσαν το ενδιαφέρον ξένων επενδυτών έδωσαν στις αφρικανικές κυβερνήσεις μεγαλύτερη διαπραγματευτική δύναμη. Συμπερασματικά μια σειρά θετικών εσωτερικών εξελίξεων σε συνδυασμό με μεγάλες αλλαγές στο εξωτερικό περιβάλλον βοήθησαν στο να ανακτήσει η Αφρική μέρος της σημασίας της για τις παγκόσμιες γεωπολιτικές και οικονομικές εξελίξεις.

Για πρώτη φορά μετά από πολύ καιρό τα μηνύματα από την Αφρική ήταν θετικά. Οι αφρικανοί ηγέτες για δεκαετίες δικαιολογούσαν τις αποτυχίες τους και νομιμοποιούσαν την εξουσία τους με αναφορές στα δεινά της αποικιοκρατίας. Στον αντίποδα υπήρχε η άποψη ότι η φτώχεια και η οικονομική στασιμότητα της Αφρικής στις δεκαετίες του '70 και του '80 ήταν αποτέλεσμα «πολιτιστικών παραγόντων». Ο καθηγητής Goran Hyden (2005) του University of Florida, υποστήριξε ότι οι μορφές προαποικιακής κοινωνικής οργάνωσης της Αφρικής ευθύνονταν για τις θλιβερές επιδόσεις της μετά την ανεξαρτησία. Αλλά και άλλοι αναλυτές, όπως

οι Harrison και Huntington (2000) και ορισμένοι γάλλοι κοινωνιολόγοι (Etounga-Manguelle, 1990) έκλιναν προς αυτήν την άποψη, εμμέσως υποδηλώνοντας ότι το κύριο μειονέκτημα της αποικιοκρατίας ήταν ότι δεν είχε αλλάξει «όσο θα έπρεπε» την Αφρική, ότι δηλαδή χρειαζόταν περισσότερο και όχι λιγότερο αποικιοκρατία. Οι πρόσφατες εξελίξεις καταδεικνύουν ότι καμία από τις δύο αυτές απόψεις δεν είναι σωστή. Ο νέος δυναμισμός της ηπείρου υπογραμμίζει ότι η ευημερία της δεν προσδιορίζεται κατ' ανάγκη από το παρελθόν της πόσο μάλλον από κάποια «ενδογενή» χαρακτηριστικά. Ή μήπως ο δυναμισμός της δεν είναι παρά μια μικρή αναλαμπή μετά από δεκαετίες κακοδιαχείρισης, διαφθοράς και οικονομικής παρακμής;

Βιβλιογραφία

- Africa Confidential (2004) 'Côte d' Ivoire: Cocoa wars', Vol. 45 (17), 27 Αυγούστου, pp. 2-3.
- Bachmann, J. (2014) 'Policing Africa: The US military and visions of crafting "good order"', *Security Dialogue*, Vol. 45 (2), pp. 119-36.
- Bassett, T. J. and S. Straus (2011) 'Defending Democracy in Côte d' Ivoire', *Foreign Affairs*, Vol. 90 (4), pp. 130-40.
- Bezlova, A. (2009) 'US nervous about China's growing footprint across Africa', *InterPress Service*, 31 Ιουλίου.
- Birrell, I. (2012) 'Our image of Africa is hopelessly out of date', *The Guardian Weekly*, 31 Αυγούστου.
- Carson, J. (2013) 'The Obama Administration's Africa Policy: The First Four Years', *American Foreign Policy Interests*, Vol. 35 (6), pp. 317-24.
- Chabal, P. and T. Green (2015) *Guinea-Bissau: Micro-State to 'Narco-State'*, London: Hurst.
- Clapham, C. (2005) 'Introduction', *International Affairs*, Vol. 81, pp. 275-279.
- Collier, P. (2008) 'Paths of progress in Africa', *World Policy Journal*, Vol. 25 (3), Φθινόπωρο, pp. 203-210.
- Dowden, R. (2009), 'Lives on the line', *New Statesman*, 23 Ιουλίου.
- The Economist, (2002) 'Côte d' Ivoire's civil war: Sliding bloodily into chaos', 21 Δεκεμβρίου, p. 50.
- The Economist, (2004) 'Côte d' Ivoire and France: A bloody mess', 13 Νοεμβρίου, pp. 50-2.
- The Economist, (2009) 'Hillary (but not Bill) on safari', 13 Αυγούστου.
- The Economist, (2010) 'West Africa's Drug Trade: The Cocaine Trail', 9 Ιουνίου.
- The Economist, (2011) 'The Chinese in Africa: Trying to Pull Together', 20 Απριλίου.
- The Economist, (2012) 'Consumer goods in Africa: A continent goes shopping', 18 Αυγούστου.
- The Economist, (2013) 'China and Africa: More than Minerals', 21 Μαρτίου.
- The Economist, (2015) 'Drugs smuggling in Africa: The Smack Track', 17 Ιανουαρίου, p. 33.
- The Economist, (2015a) 'China in Africa: One among many', 17 Ιανουαρίου, p. 32.
- Ellis, S. (2011) *Seasons of Rains: Africa in the World*, London: Hurst & Co.
- Etounga-Manguelle, D. (1990) *L'Afrique A-t-Elle Besoin d'un Programme d'Ajustement Culturel?*, Ivry-sur-Seine, France: Editions Nouvelles du Sud.
- Freedom House (2007) *Freedom in Sub-Saharan Africa* (<https://freedomhouse.org/report/special-reports/freedom-sub-saharan-africa-2007>).
- Green, S. (2014) 'China-Africa Cooperation: promises, practice and prospects', *Journal of Contemporary China*, Vol. 23 (90), pp. 993-1011.
- Harrison, L. E. & Huntington S. P. , eds. (2000) *Culture Matters. How Values Shape Human Progress*, New York: Basic Books.
- Heisbourg, F. (2013) 'A Surprising Little War: First Lessons of Mali', Vol. 55 (2), pp. 7-18.
- Huliaras, A. (2008) 'The Evangelical Roots of US Africa Policy', *Survival*, Vol. 50 (6), pp. 161-82.
- Huliaras, A. & Magliveras K. (2008) 'In Search of a policy: EU and US reactions to the growing Chinese presence in Africa', *European Foreign Affairs Review*, Vol. 13 (3), Φθινόπωρο, pp. 399-420.
- Hyden, G. (2005) *African Politics in Comparative Perspective*, Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Kohnert, D. (2008) *EU-African Economic Relations: Continuing Dominance Traded for Aid ?*. Hamburg: GIGA German Institute of Global and Area Studies.
- LeMelle, G. (2008) *Africa Policy Outlook 2008*, Foreign Policy in Focus Policy Report. 7 Φεβρουαρίου.
- Martin, W. G. (2004) 'Beyond Bush: The future of popular movements and US Africa Policy', *Review of Africa Political Economy*, Vol. 31 (102), pp. 585-97.
- Pham, J. P. (2014) 'The Development of the United States Africa Command and its Role in America's Africa Policy under George W. Bush and Barack Obama', *The Journal of the Middle East and Africa*, Vol. 5 (3), pp. 245-75.
- Piccolino, G. (2012) 'David against Goliath in Côte d' Ivoire ? Laurent Gbagbo's war against global governance', *African Affairs*, Vol. 111 (442), pp. 1-23.
- Ploch, L. (2009) *Africa command: US strategic interests and the role of the US military in Africa*, Congressional Research Service Report for Congress, 28 Ιουλίου.
- Sidiropoulos, E. (2011) *India and South Africa as Partners for Development in Africa?*, Chatham House Briefing Paper, No 1 Μάρτιος (https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Africa/bp0311_sidiropoulos.pdf).
- Sieff, M. (2008) 'Africa: Many hills to climb', *World Policy Journal*, Vol. 25 (3), Φθινόπωρο, pp. 185-195.

- Silverstein, K. (2002) 'US oil politics in the Kuwait of Africa', *The Nation*, 4 Απριλίου. (<http://www.thenation.com/article/us-oil-politics-kuwait-africa/>).
- Stolte, C. (2012) *Brazil in Africa: Just Another BRICs Country Seeking Resources ?*, Chatham House Briefing Paper, Νοέμβριος 2012 (http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Africa/1112bp_brazilafrika.pdf)
- Taylor, S. (2015) 'The Warming Business Climate in Africa', *Current History*, Μάιος, pp. 163-69.
- Van de Walle, N. (2010) 'US Policy towards Africa: The Bush Legacy and the Obama Administration', *African Affairs*, Vol. 109 (434), pp. 1-21.
- Woods, D. (2003) 'The tragedy of the cocoa pod: rent-seeking, land and ethnic conflict in Ivory Coast', *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 41 (4), pp. 641-55.
- Zeleva, P. T. (2013) 'Obama's Africa Policy: The Limits of Symbolic Power', *African Studies Review*, Vol. 56 (2), Σεπτέμβριος, pp. 165-78.

Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 4

1. Τι περιελάμβανε ο «περιφερισμός» (regionalism) στην Αφρική;
2. Γιατί αυξήθηκαν οι Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στην Αφρική;
3. Γιατί οι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης αυξήθηκαν στην Αφρική;
4. Ποια είναι η σημασία του πετρελαίου στην αύξηση της στρατηγικής σημασίας της Αφρικής;
5. Πώς η τρομοκρατία και το λαθρεμπόριο ναρκωτικών επηρέασαν το διεθνές ενδιαφέρον για τις εξελίξεις στην Αφρική;
6. Πώς εξηγείται η θεαματική αύξηση των εμπορικών συναλλαγών Κίνας και Αφρικής;
7. Τι επιδιώκει η Κίνα στην Αφρική;
8. Ποιες είναι οι σημαντικότερες διαφορές στις σχέσεις Βραζιλίας και Ινδίας με την Αφρική;
9. Οι νέες στρατιωτικές επεμβάσεις της Γαλλίας στην Αφρική είναι επιστροφή στη λογική της *Fraçafrique*;
10. Πώς οι Ηνωμένες Πολιτείες επί Μπους του Νεότερου αντιμετώπισαν την Αφρική;

Κεφάλαιο 5

Πρώτες ύλες, διεθνής βοήθεια και ανάπτυξη: Η Αφρική στην παγκόσμια οικονομία

Σύνοψη

Το κεφάλαιο πραγματεύεται τα αίτια της οικονομικής υπανάπτυξης της Αφρικής. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στη σημασία των πρώτων υλών και της διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας. Επισημαίνεται ότι αυτές οι εξωτερικές πρόσδοι, αντί να συμβάλουν στην πρόοδο, αποτέλεσαν συχνά εμπόδιο για την ανάπτυξη. Επίσης η εκτεταμένη διαφθορά, οι αδυναμίες της δημόσιας διοίκησης και η κακή διακυβέρνηση συνέβαλαν σημαντικά στην οικονομική υστέρηση. Αλλά και οι μεταρρυθμίσεις που επέβαλε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο δεν είχαν πάντοτε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν χώρες-παραδείγματα προς μίμηση, όπως η Μποτσουάνα που κατάφεραν να εκμεταλλευθούν το πλούσιο υπέδαφός τους, για να επιτύχουν εντυπωσιακούς ρυθμούς μεγέθυνσης.

Η Ζιμπάμπουε (πρώην Ροδεσία) έχει 14,5 εκατομμύρια κατοίκους και βρίσκεται στη νοτιότερη Αφρική. Οι πολιτικές φυλετικής ανοχής και συμφιλίωσης του αρχικά πρωθυπουργού και κατόπιν προέδρου Ρόμπερτ Μουγκάμπε κέρδισαν στη δεκαετία του '80 τη διεθνή υποστήριξη. Παρά μάλιστα το μαρξιστικό προσανατολισμό του κυβερνώντος ZANU-PF, πολλές δυτικές κυβερνήσεις, διεθνείς οργανισμοί και μη κυβερνητικές οργανώσεις έσπευσαν να βοηθήσουν το καθεστώς προσφέροντας βοήθεια. Μόνο το 1980, σε μια σύνοδο δωρητών, ο Μουγκάμπε κατάφερε να εξασφαλίσει 1,2 δισεκατομμύρια δολάρια σε χαμηλότοκα δάνεια (Gregory, 1992). Η Ζιμπάμπουε ευνοήθηκε ιδιαίτερα από τη διεθνή απομόνωση της Νότιας Αφρικής την εποχή του απαρτχάιντ. Με τις καλές υποδομές και το εύκρατο κλίμα της έγινε η έδρα πολλών διπλωματικών αποστολών και μη κυβερνητικών οργανώσεων που δραστηριοποιούνταν στη νοτιότερη Αφρική. Ο ηγετικός της ρόλος στο Κίνημα των Αδεσμεύτων και η γειτνίασή της με δύο χώρες που αντιμετώπιζαν εμφυλίους πολέμους (Αγκόλα και Μοζαμβίκη) συνέβαλαν στη θετική διεθνή εικόνα της χώρας. Στα χρόνια που ακολούθησαν την ανεξαρτησία, οι ευκαιρίες εκπαίδευσης των μαύρων κατοίκων διευρύνθηκαν σημαντικά και η υγειονομική περίθαλψη (ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές) αναβαθμίστηκε. Η Ζιμπάμπουε θεωρήθηκε μια όαση (ατελούς) δημοκρατίας, πολιτικής σταθερότητας και οικονομικής ανάπτυξης σε μια ταραγμένη περιοχή στο νοτιότερο τμήμα της ηπείρου.

Ωστόσο, από τις αρχές της δεκαετίας του '90 η χώρα μπήκε σε μια τροχιά οικονομικής παρακμής. Υψηλός πληθωρισμός, αυξανόμενη ανεργία και παρακμάζουσες κοινωνικές υπηρεσίες ήταν τα πρώτα σημάδια μιας βαθιάς κρίσης. Με την εκλογική νίκη του Νέλσον Μαντέλα στη Νότια Αφρική, οι διπλωματικές αποστολές και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις εγκατέλειψαν τη Ζιμπάμπουε που πια θεωρούνταν ως ένα *de facto* μονοκομματικό κράτος υπό την εξουσία ενός αυταρχικού ηγέτη του οποίου οι πελατειακές πρακτικές είχαν πλουτίσει μια νέα, αυτήν τη φορά μαύρη μειοψηφία.

Η κρίση ήταν κυρίως το αποτέλεσμα κακής διαχείρισης. Η κυβέρνηση του ZANU-PF είχε κληρονομήσει μια ελεγχόμενη από το κράτος οικονομία υπό τον ασφυκτικό έλεγχο μιας λευκής μειοψηφίας (των βρετανών εποίκων) που αποτελούσαν μόλις το 2% του πληθυσμού της χώρας. Προκειμένου να βελτιωθεί η θέση της μαύρης πλειοψηφίας, οι δημόσιες δαπάνες αυξήθηκαν σημαντικά. Παράλληλα, η κυβέρνηση, για να αντιμετωπίσει τη στρατιωτική απειλή της ρατσιστικής Νότιας Αφρικής αύξησε το στρατιωτικό προϋπολογισμό (το 1992 ήταν ο τρίτος μεγαλύτερος στην Αφρική μετά τη Λιβύη και τη Νότια Αφρική). Οι μαρξιστικές αντιλήψεις και (κυρίως) η πελατειακή νοοτροπία του ZANU-PF οδήγησαν σε κρατικοποιήσεις πολλών επιχειρήσεων και σε έλεγχο των τιμών των αγροτικών προϊόντων. Οι δημόσιοι υπάλληλοι αυξήθηκαν από 60.000 το 1980 σε πάνω από 180.000 το 1992 (Adam & Moodley, 1993: 203). Το μερίδιο του δημοσίου τομέα στο ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 50% και το εξωτερικό χρέος της χώρας πολλαπλασιάστηκε κατά 4.000%. Όχι απρόσμενα, η Ζιμπάμπουε αναγκάστηκε να καταφύγει στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο το 1990. Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα που επιβλήθηκε περιελάμβανε μείωση των δημοσίων δαπανών και εκτεταμένες ιδιωτικοποιήσεις. Η κυβέρνηση Μουγκάμπε εφάρμοσε απρόθυμα το πρόγραμμα, περικόπτοντας μεν ορισμένες από τις δημόσιες δαπάνες αλλά αποφεύγοντας εκτεταμένες αποκρατικοποιήσεις που θα διακινδύνευαν τους πελατειακούς μηχανισμούς του ZANU-PF (The Economist, 1996: 38).

Οι λευκοί έποικοι είχαν θέσει υπό την κατοχή τους στο διάστημα 1910-70 σχεδόν το 50% της καλλιεργήσιμης γης της Ζιμπάμπουε (Knight, 1996: 223). Το 1990, ο Μουγκάμπε αποφάσισε να αποκαταστήσει τις αδικίες της αποικιοκρατίας αναδιανέμοντας τη γη από τους λευκούς κατόχους της στους μαύρους αγρότες. Στην αρχή υποστήριξε ότι οι απαλλοτριώσεις θα είναι εθελοντικές και ότι οι ιδιοκτήτες γης θα αποζημιωθούν.

Από το 2000 όμως και μετά, η κυβέρνηση εξαπέλυσε μια συστηματική επίθεση εναντίον των λευκών γαιοκτημόνων ενθαρρύνοντας τις βίαιες καταλήψεις γης. Ωστόσο, αντί τα κτήματα να διατεθούν στους ακτήμονες, πέρασαν στην ιδιοκτησία πολιτικών προσώπων, στελεχών του ZANU-PF και «βετεράνων» του πολέμου της ανεξαρτησίας. Όλοι αυτοί είχαν ελάχιστη εμπειρία στην καλλιέργεια της γης (ιδιαίτερα στις μεγάλες φάρμες) και έτσι η παραγωγή τροφίμων μειώθηκε, οι εξαγωγές περιορίστηκαν και οι τιμές των τροφίμων αυξήθηκαν. Το καθεστώς αντιμετώπισε διεθνείς κυρώσεις (για την επιβολή των οποίων πρωταγωνίστησε το Λονδίνο που φοβόταν μαζική μετανάστευση των λευκών κατοίκων της Ζιμπάμπουε που συνέχιζαν να διατηρούν βρετανικά διαβατήρια). Οι επενδύσεις στη χώρα σταμάτησαν και η ανεργία αυξήθηκε. Η κυβέρνηση τύπωσε χρήμα, για να χτυπήσει την ανεργία. Ο πληθωρισμός έφθασε σε αστρονομικά ύψη και, καθώς ο αριθμός των κόκκινων δανείων αυξήθηκε, το τραπεζικό σύστημα κατέρρευσε. Στις αρχές του 2009, η ανεργία έφθανε το 94% του ενεργού πληθυσμού (Acemoglu & Robinson, 2014: 387)

Σύμφωνα με τους Acemoglu και Robinson, η οικονομική αποτυχία της Ζιμπάμπουε όπως και άλλων χωρών στην Αφρική και αλλού, οφείλεται στους «κλειστούς» θεσμούς. Η δημιουργία των κλειστών θεσμών ανάγεται στην περίοδο της αποικιοκρατίας. Βεβαίως ο Μουγκάμπε δεν υπήρξε ποτέ στρατιωτικός ή δημόσιος υπάλληλος στην αποικιακή Ροδεσία. Δεν ήταν δηλαδή ποτέ ένα «αποικιακό παράσιτο». Ωστόσο κληρονόμησε ένα πλαίσιο «κλειστών θεσμών» που είχαν επιβληθεί από το καθεστώς των λευκών:

«Ανάμεσά τους συγκαταλέγονταν η διατίμηση πολλών προϊόντων, η δασμολόγηση των εισαγόμενων αγαθών, η ύπαρξη πολλών κρατικών βιομηχανιών και οι επιτροπές προώθησης των προϊόντων» (Acemoglu και Robinson, 2014: 388).

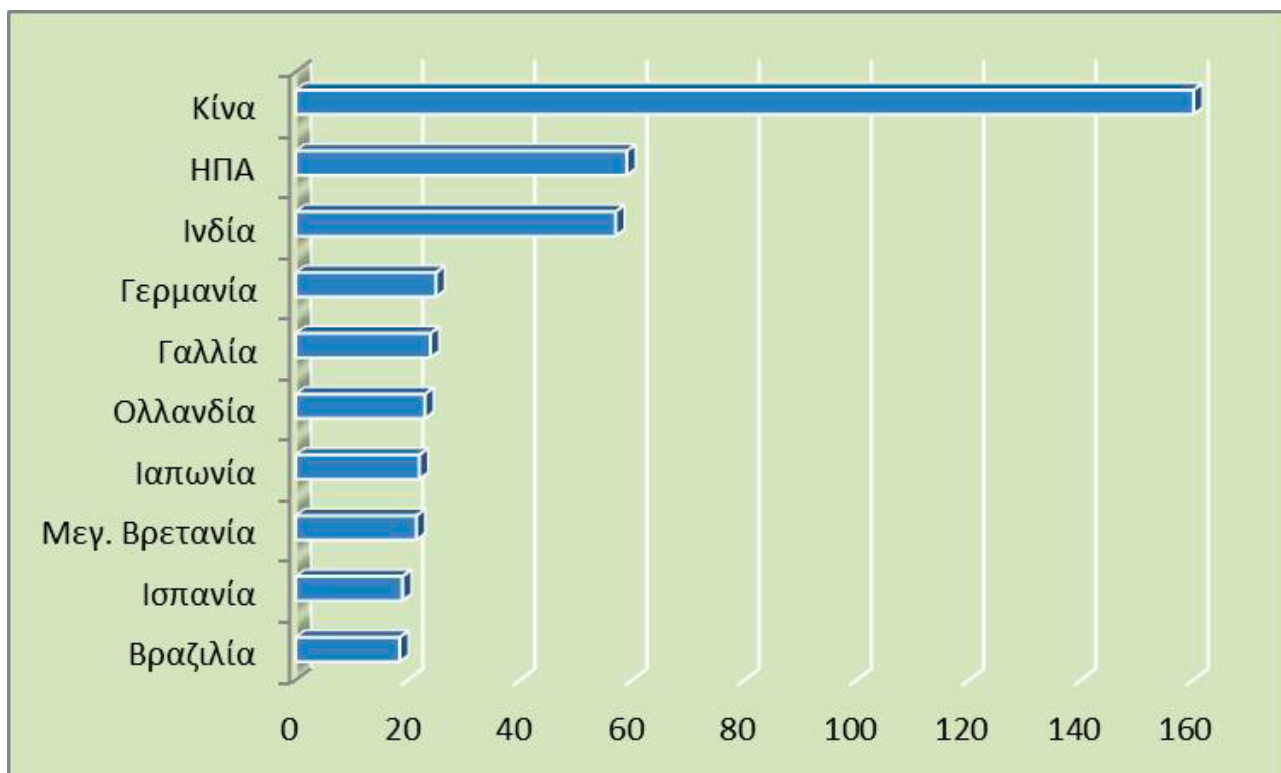
Τελικά, στην ανεξάρτητη Ζιμπάμπουε παρόλο που οι διακρίσεις εις βάρος των μαύρων καταργήθηκαν, οι θεσμοί παρέμειναν «κλειστοί», ευνοώντας μια μαύρη ελίτ και οδηγώντας τη χώρα στην οικονομική παρακμή.

Για τους Acemoglu και Robinson οι «κλειστοί» θεσμοί σε ορισμένες άλλες χώρες της Αφρικής ήταν η κληρονομιά, ακόμη παλαιότερων, προαποικιακών θεσμών. Αναφέρονται ιδιαίτερα στους «κλειστούς θεσμούς» του προαποικιακού Κονγκό. Το 16ο αιώνα ο βασιλιάς και η αριστοκρατική τάξη του Κονγκό με την υποστήριξη του στρατού διέθεταν την απόλυτη εξουσία και δεν παρείχαν ούτε τις στοιχειώδεις υπηρεσίες στους κατοίκους όπως η ασφάλεια και η προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Το αντίθετο, μάλιστα: «η ίδια η κυβέρνηση αποτελούσε τη μεγαλύτερη απειλή για την ιδιοκτησία και τα ανθρώπινα δικαιώματα του βασιλείου του Κονγκό» (Acemoglu & Robinson, 2014: 105). Ο βασιλιάς και οι ευγενείς είχαν τη δυνατότητα να ζουν πλουσιοπάροχα, να εισαγάγουν πολυτελή προϊόντα από την Ευρώπη και να περιστοιχίζονται από υπηρέτες. Η δουλεία κατείχε κεντρική θέση στην οικονομία, καθώς η πολιτική ελίτ χρησιμοποιούσε σκλάβους για τις φυτείες της ή τους πουλούσε στους Ευρωπαίους. Οι φόροι ήταν αυθαίρετοι και συλλέγονταν κάθε φορά που άδειαζε το ταμείο του βασιλιά. Τελικά:

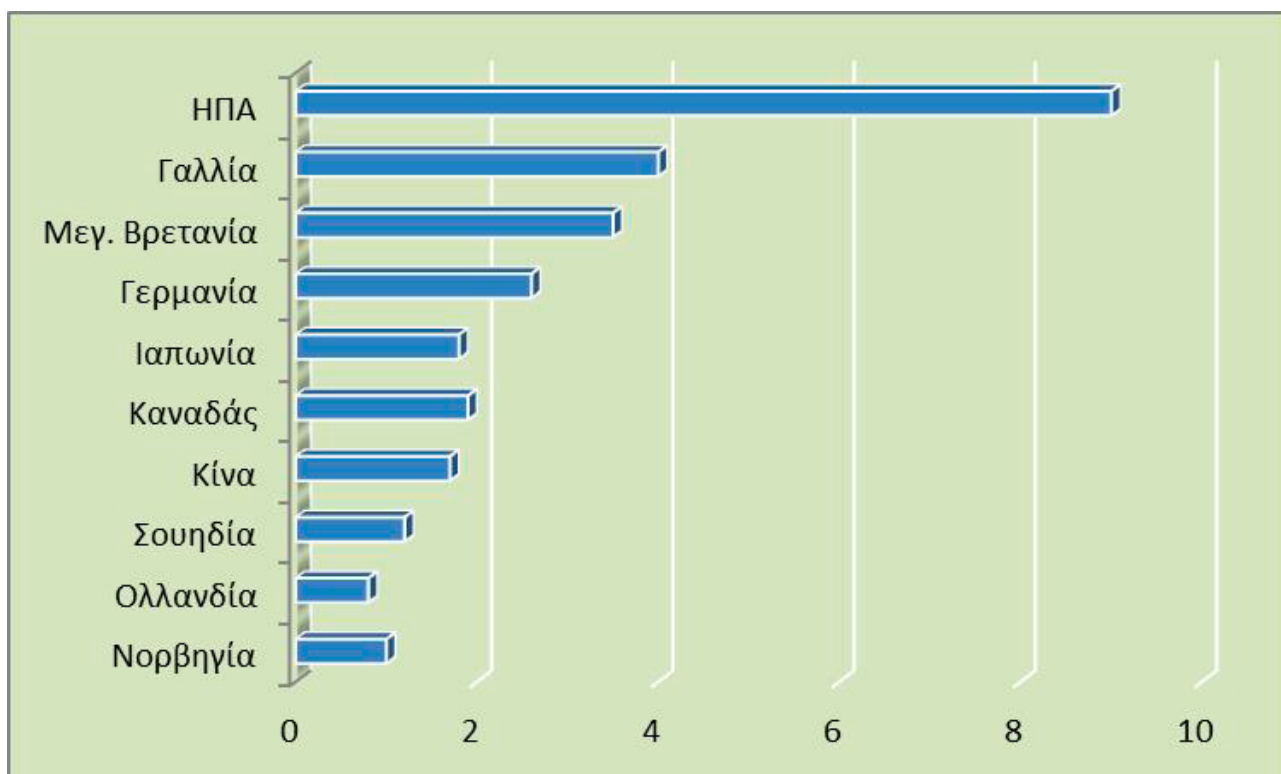
«αντί να επενδύουν στην αύξηση της παραγωγικότητας και να πουλούν τα προϊόντα τους στις αγορές, οι Κονγκολέζοι μετέφεραν τους οικισμούς τους μακριά από τις αγορές: προσπαθούσαν να βρίσκονται όσο το δυνατόν πιο μακριά από τους οδικούς άξονες για να είναι μειωμένες οι πιθανότητες λεηλασίας των οικισμών τους, αλλά και για να έχουν τη δυνατότητα να διαφεύγουν από τους δουλεμπόρους» (Acemoglu και Robinson, 2014: 104-5).

Η αλληλεπίδραση πολιτικών και οικονομικών θεσμών πριν από πεντακόσια χρόνια, γράφουν οι Acemoglu και Robinson (2014: 106), «είναι σημαντική προκειμένου να κατανοήσουμε για ποιούς λόγους το σημερινό κράτος του Κονγκό εξακολουθεί να είναι βυθισμένο στην έσχατη ένδεια».

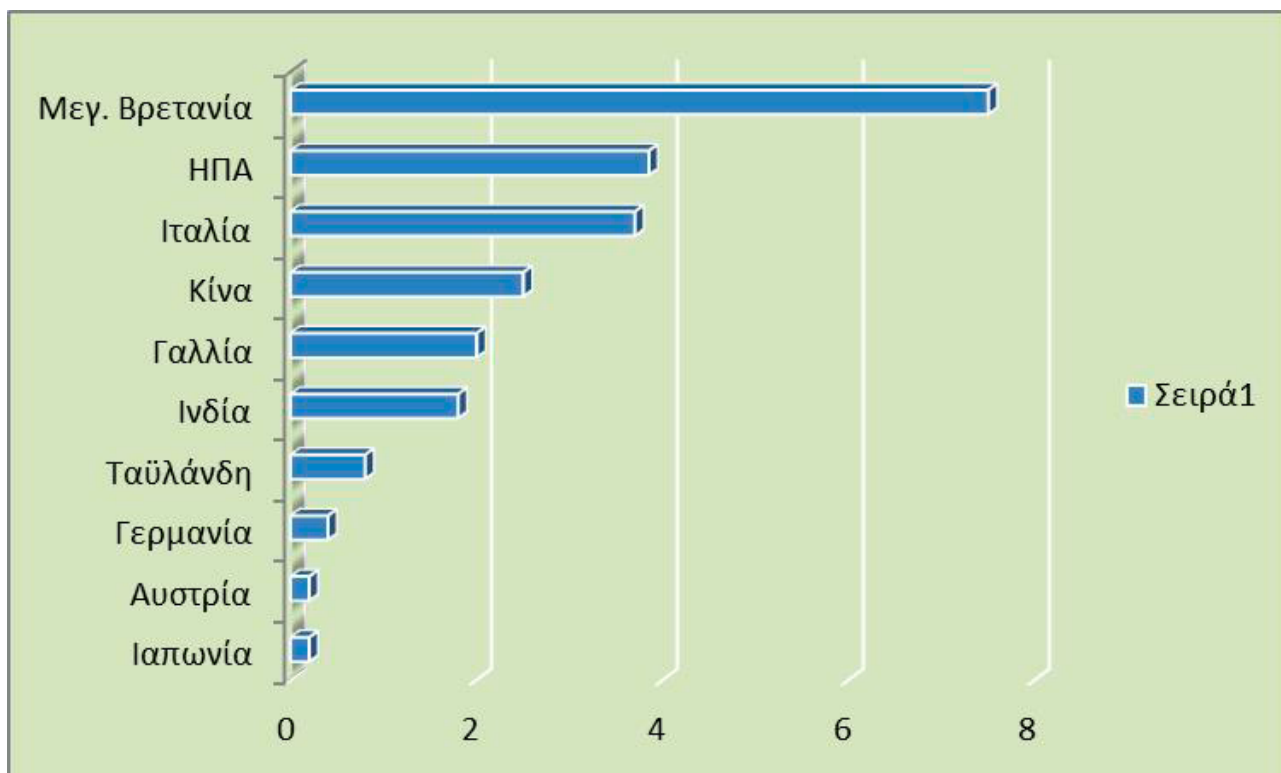
Ίσως το ίδιο ισχύει και για τη Ζιμπάμπουε. Ο Μουγκάμπε ήταν ένα «παιδί» της προαποικιακής Ζιμπάμπουε η οποία χαρακτηριζόταν από μια «γενικευμένη κουλτούρα ενόπλων συμμοριών που επιβίωναν ληστεύοντας εμπόρους και την τάξη των ιδιοκτητών» (Maudeni, 2004: 195). Ωστόσο οι απόψεις Acemoglu και Robinson, παρά το γεγονός ότι υπογραμμίζουν την κρίσιμη σημασία των πολιτικών και οικονομικών θεσμών για την ανάπτυξη, είναι κάπως σχηματικές. Όντως η βιομηχανική επανάσταση στη Μεγάλη Βρετανία μπορεί να εξηγηθεί από τους «ανοικτούς» της θεσμούς. Αλλά πώς μπορεί να εξηγήσει κανείς τη ραγδαία ανάπτυξη της Πρωσίας/Γερμανίας που ποτέ δεν είχε «ανοικτούς» θεσμούς; Η άποψη μάλιστα ότι η μοίρα μιας χώρας προσδιορίζεται από το παρελθόν της είναι κάπως αντιδραστική – παρόλο που οι Acemoglu και Robinson υποστηρίζουν ότι τυχαία γεγονότα και σωρευτικές μικρές αλλαγές μπορεί να οδηγήσουν σε αλλαγές.

Σχήμα 5.1 Οι σημαντικότεροι οικονομικοί εταίροι της Αφρικής – Εμπόριο (σε δις \$)

Σχήμα 5.2 Οι σημαντικότεροι οικονομικοί εταίροι της Αφρικής – Αναπτυξιακή Βοήθεια (σε δις \$)

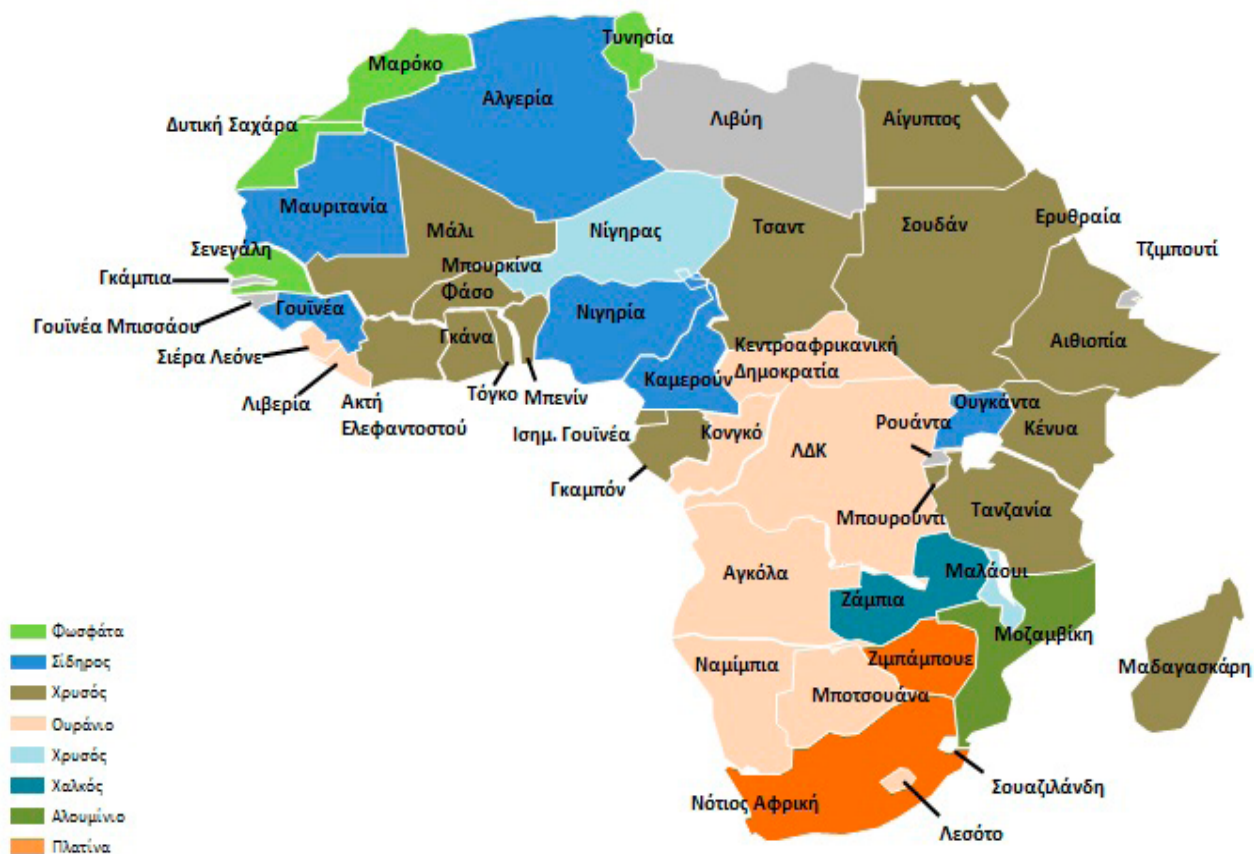

Σχήμα 5.3 Οι σημαντικότεροι οικονομικοί εταίροι της Αφρικής – Επενδύσεις (σε δις \$)

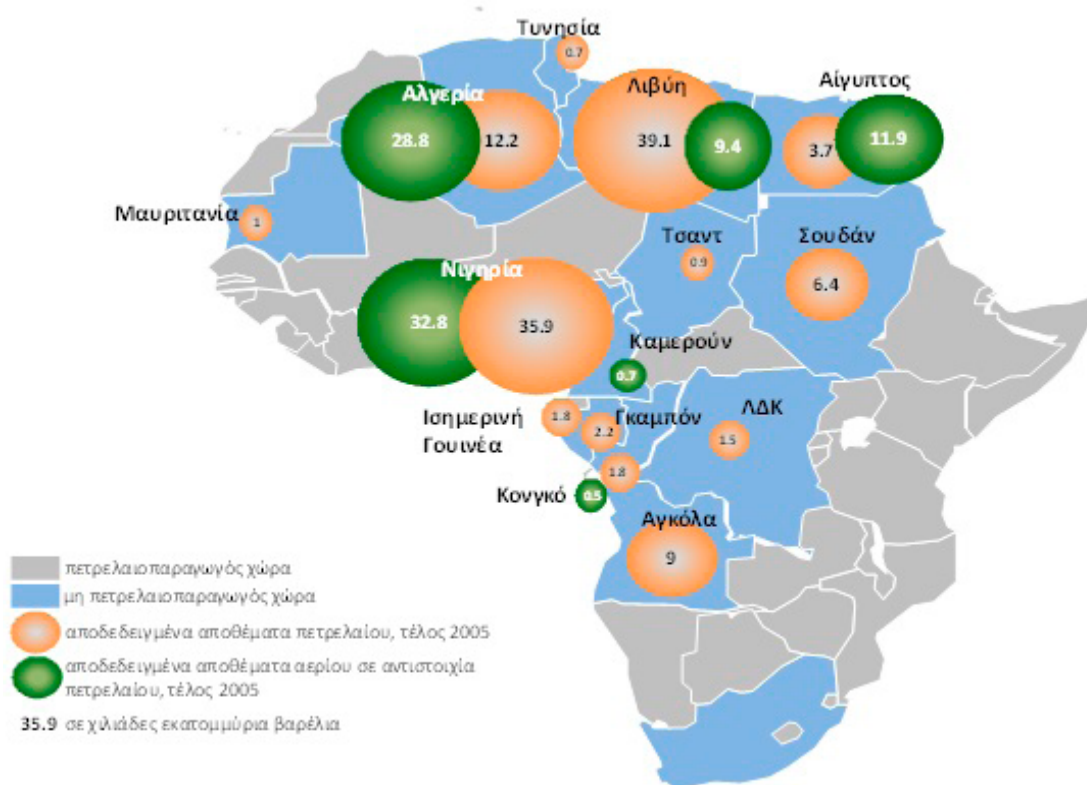
Η Αφρική είναι η πιο προικισμένη σε φυσικούς πόρους ήπειρος, διαθέτοντας περίπου το ένα τρίτο του ορυκτού πλούτου της γης. Ωστόσο ο συνδυασμός αυτού του πλούσιου υπεδάφους με την αδύναμη διακυβέρνηση οδήγησαν στη διαφθορά και τις ένοπλες συγκρούσεις και, πάνω απ' όλα, υπέσκαψαν σε αρκετές περιπτώσεις την οικονομική ανάπτυξη. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που έχει ονομαστεί «κατάρτα των πόρων» (resource curse). Από την ανεξαρτησία και μετά, διεθνείς μεταλλευτικές εταιρείες και πολυεθνικές στον τομέα της ενέργειας (όπως η Shell) συνεργάστηκαν στενά με Αφρικανικές ελίτ για να αφαιρέσουν τον ορυκτό πλούτο της ηπείρου.

Οι μυστικές συμφωνίες, η διαφθορά και οι παράνομες μεταφορές χρημάτων στέρησαν τους πολίτες της Αφρικής από πόρους που μπορούσαν να βελτιώσουν θεαματικά τους κοινωνικούς δείκτες. Μόνον η «πρακτική των υποτιμολογήσεων» (transfer pricing) που χρησιμοποιούν οι πολυεθνικές εταιρείες για να αποφεύγουν τη φορολόγηση, έχει υπολογιστεί ότι κοστίζει στην ήπειρο πάνω από 34 δισεκατομμύρια δολάρια τον χρόνο – περισσότερο από όσα λαμβάνει σε διμερή αναπτυξιακή βοήθεια (Annan et al, 2013). Ορισμένοι μελετητές έχουν υπολογίσει τις παράνομες χρηματικές ροές που προέρχονται από την Αφρική και κατευθύνονται στο εξωτερικό, σε 1,8 τρισεκατομμύρια δολάρια από το 1970 έως το 2008, με τη φοροδιαφυγή να αποτελεί το 60-65% του συνόλου, τα προϊόντα εγκλήματος το 30-35% και τη διαφθορά μόλις το 3% (Ellis, 2011: 53-4).

Στην Αγκόλα μια πολύ μικρή ομάδα του πληθυσμού που ελέγχει το κράτος απέκτησε τεράστιες περιουσίες. Στη Νιγηρία τα έσοδα από το πετρέλαιο μοιράζονταν για δεκαετίες ανάμεσα στην ελίτ που ελέγχει το κράτος και σε πολέμαρχους που το εκβίαζαν ανατινάσσοντας αγωγούς και παίρνοντας ομήρους εργαζόμενους στις πετρελαϊκές εταιρείες. Σε αρκετές χώρες, η αποικιοκρατία αντικαταστάθηκε από δίκτυα πολυεθνικών, μεσαζόντων και διεφθαρμένων και ανίκανων πολιτικών. Αυτά τα διεθνή δίκτυα έπαψαν να γνωρίζουν σύνορα και διέβρωσαν σε πάρα πολλές περιπτώσεις πλήρως τα όρια κράτους / ιδιωτικού τομέα (Burgis, 2014).

Χάρτης 5.1 Ο Ορυκτός πλούτος της Αφρικής

Χάρτης 5.2 Κοιτάσματα πεντρελαιο και φυσικού αερίου στην Αφρική

Το κράτος-εισοδηματία

Η «κατάρα των πόρων» εξηγείται από την πολιτική επιστήμη με τη θεωρία του κράτους-εισοδηματία (rentier state theory). Σύμφωνα με τον Hazem Beblawi, τέσσερα χαρακτηριστικά προσδιορίζουν το «κράτος-εισοδηματία» (Beblawi, 1990: 87-88). Πρώτον, καταστάσεις προσόδων πρέπει να κυριαρχούν στην οικονομία του. Δεύτερον, η πρόσοδος πρέπει να προέρχεται από το εξωτερικό. Το πετρέλαιο, το φυσικό αέριο και τα μεταλλεύματα είναι εξωτερικές πρόσοδοι γιατί αποκτούν αξία για τις περισσότερες χώρες παραγωγής μόνο στο βαθμό που εξάγονται. Τρίτον, σε ένα κράτος-εισοδηματία μόνο λίγοι ασχολούνται με την παραγωγή και τη διαχείριση της προσόδου, ενώ οι περισσότεροι εμπλέκονται μόνο στη διανομή της. Αυτή η παρατήρηση είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς εξαιρεί από τα κράτη-εισοδηματίες χώρες που βασίζουν μεν τα έσοδά τους σε εξωτερική πρόσοδο (π.χ. τουρισμός) αλλά στις οποίες ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας απασχολείται στη διαδικασία παραγωγής πλούτου. Τέταρτον, ως συνέπεια του ρόλου των λίγων, σ' ένα κράτος-εισοδηματία είναι το κράτος που αποτελεί τον κύριο αποδέκτη της εξωτερικής προσόδου. Αυτή η τελευταία παρατήρηση εξαιρεί χώρες που βασίζουν το εισόδημά τους σε εμβάσματα μεταναστών από το εξωτερικό, καθώς τα εμβάσματα αυτά δεν εισρέουν (τουλάχιστον άμεσα) στα δημόσια ταμεία, αλλά εισπράττονται από ιδιώτες. Τα εμβάσματα δημιουργούν περισσότερο μια «οικονομία-εισοδηματία» παρά ένα «κράτος-εισοδηματία».

Η βασική πρόταση της θεωρίας του κράτους-εισοδηματία είναι ότι το είδος των δημοσίων εσόδων όχι μόνον επηρεάζει τη συμπεριφορά αλλά και προσδιορίζει τη φύση του κράτους. Οι παραδοσιακές θεωρίες του κράτους, η βεμπεριανή και η μαρξιστική, δεν είναι σε θέση να ερμηνεύσουν αποτελεσματικά τη φύση του κράτους-εισοδηματία. Η βεμπεριανή προσέγγιση τονίζει μια συγκεκριμένη πτυχή των σχέσεων κράτους-κοινωνίας κατά την οποία το κράτος φορολογεί και στη συνέχεια διανέμει πόρους, πτυχή που είναι σχεδόν απύσχα στα κράτη-εισοδηματίες. Η «απόσπαση πόρων» (extraction) ως βασική λειτουργία του κράτους δεν υφίσταται στα κράτη-εισοδηματίες καθώς τα τελευταία, έχοντας εξασφαλίσει πόρους από το εξωτερικό, δεν επιδιώκουν να τους «αποσπάσουν» από τον πληθυσμό. Από την άλλη πλευρά, η μαρξιστική προσέγγιση του κράτους που βασίζεται στην έννοια της κοινωνικής τάξης δεν έχει ερμηνευτική αξία στην περίπτωση των κρατών-εισοδηματιών, καθώς οι πολίτες τους δεν προσδιορίζουν την ταυτότητά τους σε σχέση με την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής αλλά κυρίως με βάση την οικογένεια, την εθνότητα, την περιφέρεια και τη θρησκεία. Η θεωρία του κράτους-εισοδηματία επιδιώκει να καλύψει το ερμηνευτικό κενό των βεμπεριανών και των μαρξιστικών προσεγγίσεων. Με βάση τη διάκριση του Βέμπερ ανάμεσα στην «απόσπαση» (extraction) και τη «διανομή» (distribution) πόρων, οι αναλυτές χρησιμοποιούν τον όρο «διανεμητικά κράτη» (allocation ή distributive states), υπονοώντας ότι η κύρια οικονομική δραστηριότητα των κρατών-εισοδηματιών είναι η διανομή στους πολίτες τους εσόδων που προέρχονται από την εξωτερική πρόσοδο (Luciani, 1987· Vandewalle. 1998).

Όταν μια εξωτερική πρόσοδος εισρέει απευθείας στα δημόσια ταμεία, το κράτος γίνεται οικονομικά ανεξάρτητο από τις εσωτερικές παραγωγικές ομάδες. Κατά συνέπεια, δεν χρειάζεται να φορολογήσει για να συντηρηθεί κι είναι σε θέση να «αγοράσει» τη νομιμοφροσύνη του πληθυσμού χωρίς να αναλάβει το πολιτικό κόστος επιβολής φόρων. Όπως είναι γνωστό από την εμπειρία της δημιουργίας του σύγχρονου κράτους στην Ευρώπη, η φορολογία δημιουργεί προσδοκίες συμμετοχής και ενδυναμώνει τα αιτήματα πολιτικής αντιπροσώπευσης. Η επιβολή φόρων δηλαδή αποτελεί τη βάση των δημοκρατικών διεκδικήσεων. Το σύνθημα της αμερικανικής επανάστασης «όχι φορολόγηση χωρίς αντιπροσώπευση» (no taxation without representation) αποδίδει με σαφήνεια αυτήν τη σχέση. Στα κράτη-εισοδηματίες, καθώς το κράτος δαπανά χωρίς να φορολογεί, η κυβερνώσα τάξη απελευθερώνεται από την ανάγκη νομιμοποίησης στην κοινωνία.

Το σύνολο της οικονομίας μετατρέπεται σε μια ιεραρχία εισοδηματιών με την κυβέρνηση στην κορυφή, η οποία αποτελεί και το μηχανισμό στήριξης των άλλων εισοδηματιών στα χαμηλότερα επίπεδα της πυραμίδας. Το κράτος μετατρέπεται σε μηχανισμό διανομής ευνοιών. Αυτοί που κατέχουν δημόσιες θέσεις δεν νοιώθουν υπόλογοι στους πολίτες και δεν έχουν ηθικά διλήμματα, για να τις χρησιμοποιήσουν για προσωπικό πλουτισμό. Η πλέον κατάλληλη στρατηγική για τον πληθυσμό είναι η νομιμοφροσύνη σε ένα σύστημα που επιβραβεύει πλουσιοπάροχα την «υποταγή». Οι αντιπολιτευόμενες δυνάμεις εστιάζουν την προσοχή τους στη διανομή των πόρων αλλά ουσιαστικά παραμένουν αδύναμες. Το γεγονός ότι οι πόροι συνήθως κατανέμονται άνισα αποτελεί ένα ανεπαρκές κίνητρο για συντονισμένη πολιτική δράση. Για ένα άτομο που επιδιώκει περισσότερες παροχές, οι ελιγμοί που αποσκοπούν στο προσωπικό όφελος είναι προτιμότεροι από την αναζήτηση πολιτικών συμμαχιών με άλλους σε παραπλήσια κατάσταση (Luciani, 1987: 74). Το σύστημα δηλαδή ευνοεί την εξατομίκευση της πολιτικής.

Η εξωτερική πρόσοδος οδηγεί στην απομόνωση του κράτους από την κοινωνία. Οι κυβερνώντες καταλήγουν να συγχέουν το καλό του τομέα που παράγει την πρόσοδο με το καλό της χώρας. Στον περιορισμένο βαθμό που χρειάζεται να νομιμοποιήσει την ύπαρξή του, το κράτος χρησιμοποιεί ηθικά και πολιτισμικά επιχειρήματα. Είναι αυτή η επιλογή που μετατρέπει την ιδεολογία και την πολιτισμική ταυτότητα τις κύριες αρένες αντιπαράθεσης

μεταξύ κράτους και κοινωνίας (Shambayatim, 1994: 310). Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι η αντιπολίτευση στα κράτη-εισοδηματίες αποτελείται από κινήματα που βασίζονται στην εθνότητα (φυλή) ή στη θρησκεία αντί για ομάδες πίεσης με οικονομικές διεκδικήσεις, όπως είναι οι επαγγελματικοί σύλλογοι και τα συνδικάτα. Γενικότερα, καθώς το πολιτικό σύστημα αντιμετωπίζει μια εξατομικευμένη και αδύναμη αντιπολίτευση χαρακτηρίζεται από σταθερότητα. Μια περίπτωση ανατροπής του πολιτικού κατεστημένου είναι όταν η κυβερνώσα ελίτ θεωρηθεί από αντιπολιτευόμενες ομάδες ότι δεν εκμεταλλεύεται επαρκώς τις ευκαιρίες που υπάρχουν για αύξηση της εξωτερικής προσόδου είτε λόγω ανικανότητας είτε λόγω της «υποταγής» της σε ξένα συμφέροντα». Σ' αυτήν την περίπτωση μια πολιτική ομάδα μπορεί να ανατρέψει την καθεστηκυία τάξη. Ωστόσο, παρά την πολιτική μεταβολή, οι θεσμοί παραμένουν κατά βάση μη δημοκρατικοί (Luciani, 1987: 75).

Τα κράτη-εισοδηματίες χαρακτηρίζονται από ένα παράδοξο: παρά τους εντυπωσιακούς πόρους που διαθέτουν για επενδύσεις, δεν καταφέρνουν να αναπτυχθούν. Διάφορες οικονομικές αναλύσεις συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι ο φυσικός πλούτος έχει συνήθως δυσμενείς επιπτώσεις στην οικονομική ανάπτυξη (Ross, 1999). Η οικονομική θεωρία έχει περιγράψει ένα φαινόμενο που έγινε γνωστό ως «ολλανδική ασθένεια» (επειδή παρατηρήθηκε για πρώτη φορά στις ολλανδικές εξαγωγές φυσικού αερίου από τη Βόρεια Θάλασσα), σύμφωνα με το οποίο οι εξαγωγές φυσικών πόρων οδηγούν σε ανατίμηση του νομίσματος και σε αύξηση των μισθών, εξελίξεις που πλήττουν την ανταγωνιστικότητα άλλων τομέων της οικονομίας (Gelb et al, 1988).

Η θεωρία του κράτους-εισοδηματία υιοθέτησε τη διάκριση των κλασικών οικονομολόγων μεταξύ του εισοδήματος που έχει κερδηθεί και εκείνου που δεν έχει κερδηθεί. Οι κλασικοί οικονομολόγοι χαρακτηρίζαν αντιπαραγωγικό το εισόδημα από πρόσοδο (π.χ. ενοίκιο γης) και θεωρούσαν την κοινωνική ομάδα των εισοδηματιών ως μια σχεδόν αντικοινωνική τάξη η οποία απολαμβάνει χωρίς να καταβάλλει καμία προσπάθεια. Οι θεωρητικοί του κράτους-εισοδηματία αποδέχθηκαν τις αρνητικές απόψεις των κλασικών οικονομολόγων για την πρόσοδο, υποστηρίζοντας ότι δημιουργεί μια συγκεκριμένη «νοοτροπία» (mentality). Η βασική διαφορά αυτής της νοοτροπίας από τη συμβατική οικονομική συμπεριφορά είναι η διάλυση της αιτιακής σχέσης μεταξύ εργασίας και ανταμοιβής. Στα κράτη-εισοδηματίες «η ανταμοιβή – εισόδημα ή πλούτος – δεν σχετίζεται με την εργασία και την ανάληψη κινδύνων αλλά περισσότερο με το τυχαίο» (Beblawi, 1990: 88). Για τον εισοδηματία, η ανταμοιβή είναι ένα αναπάντεχο κέρδος, ένα απομονωμένο γεγονός, τελείως διαφορετικής μορφής από τη συνήθη κατάσταση, όπου η οικονομική επιβράβευση είναι το αποτέλεσμα μια συστηματικής παραγωγικής διαδικασίας. Έτσι, η «νοοτροπία του κράτους-εισοδηματία είναι μια αρρωστημένη ψυχολογική κατάσταση με προφανείς συνέπειες για την αποτελεσματική διαχείριση των πόρων».

Στα συμβατικά κράτη, τα έξοδα δρουν περισσότερο ως περιορισμός παρά ως κίνητρο για δαπάνες. Κατά συνέπεια, επειδή το κράτος επιδιώκει την αύξηση των εσόδων του, είναι υποχρεωμένο να μεριμνά για την ανάπτυξη, αφού μόνον αυτή μπορεί να εξασφαλίσει τη μακροχρόνια και βιώσιμη μεγέθυνση των φορολογικών εσόδων. Με άλλα λόγια, για το «κανονικό» κράτος, προϋπόθεση για τη διεύρυνση των δημοσίων εσόδων είναι η οικονομική ευημερία. Και με περισσότερα έσοδα, το «φυσιολογικό» κράτος μπορεί να «εξαγοράσει» την πολιτική συναίνεση. Αντίθετα, στα κράτη-εισοδηματίες η επιβίωση φαίνεται εξασφαλισμένη και έτσι δεν υφίσταται η ανάγκη το κράτος να μεριμνήσει για την αύξηση της εσωτερικής παραγωγής (Chatelus & Schemeil, 1984). «Εάν», γράφουν οι Beblawi και Luciani, «το κράτος θεωρεί ότι είναι ευκολότερο να αυξήσει το εισόδημά του από εξωτερικές πηγές, το ενδιαφέρον του για υγίη και αποτελεσματική οικονομική ανάπτυξη γρήγορα φθίνει» (Beblawi & Luciani, 1987: 14).

Η πρόσοδος προκαλεί ένα είδος πολιτικής μυωπίας σ' αυτούς οι οποίοι λαμβάνουν τις αποφάσεις. Οι πολιτικές ελίτ που ηγούνται των κρατών-εισοδηματιών επιδεικνύουν μια αδράνεια, μια χαλαρότητα στο σχεδιασμό και μια αδιαφορία για τη χάραξη μακροπρόθεσμων πολιτικών. Όπως σημειώνει ο Mahdavy, στα κράτη-εισοδηματίες η ευημερία και ο πλούτος που εισάγονται από το εξωτερικό «προκαταλαμβάνουν ένα μέρος της επείγουσας ανάγκης για αλλαγή» και συμπίπτουν στην πράξη με «κοινωνικοπολιτική ύφεση» (Mahdavy, 1970: 437). Από την άλλη πλευρά, η επιχειρηματική κοινότητα χαρακτηρίζεται από μια αντίστοιχη μυωπία που εκφράζεται με την έμφαση στο βραχυχρόνιο κέρδος και αντιπροσωπεύει μια «νοοτροπία γρήγορου πλουτισμού» (get-rich-quick mentality).

Καθώς τα κράτη-εισοδηματίες δεν έχουν κίνητρα για να φορολογήσουν, οι γραφειοκρατικοί μηχανισμοί απόσπασης πόρων που διαθέτουν παραμένουν αδύναμοι. Η απουσία ενός αποτελεσματικού φορολογικού μηχανισμού επηρεάζει αρνητικά το σύνολο της δημόσιας διοίκησης και οδηγεί «σε αναποτελεσματικότητα σε οποιαδήποτε πεδίο δράσης απαιτεί εκτεταμένες οργανωσιακές εισροές» (Mahdavy, 1970: 466). Αυτό οδηγεί σε θεσμική ατροφία (Karl, 1997). Έτσι, η εξωτερική πρόσοδος από τη μια πλευρά ενισχύει το κράτος, ελαχιστοποιώντας τις πολιτικές διαμάχες και από την άλλη πλευρά το αποδυναμώνει, υποσκάπτοντας την αποτελεσματικότητα των μηχανισμών του – ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την προώθηση της ανάπτυξης (Chatelus & Schemeil, 1984). Η ικανότητα του κράτους να φορολογεί επηρεάζει τόσο τα περιθώρια ελιγμών του όσο και

το μέγεθος και την ποιότητα των πληροφοριών που έχει στη διάθεσή του. Έχει επισημανθεί ότι τα κράτη-εισοδηματίες, λόγω των ελάχιστα αναπτυγμένων μηχανισμών απόσπασης πόρων, δεν έχουν επαρκή πληροφόρηση για να σχεδιάσουν και να εφαρμόσουν τις κατάλληλες αναπτυξιακές στρατηγικές (Chaudhry, 1989). Συνεπώς, πολιτικές εκτιμήσεις αποτελούν συχνά τη βάση για οικονομικές αποφάσεις. Ιδιαίτερα μάλιστα σε περιπτώσεις όπου το κράτος και η επιχειρηματική κοινότητα εμπλέκονται σε νέες δραστηριότητες χωρίς προηγούμενη εμπειρία, η έλλειψη επαρκούς πληροφόρησης οδηγεί συχνά στην αποτυχία.

Βεβαίως, η θεωρία του κράτους-εισοδηματία είναι μια συμβολή στην επιστήμη των σπουδών της Μέσης Ανατολής και εστίασε κυρίως στη μελέτη πετρελαιοπαραγωγών κρατών, όπως το Ιράν, το Ιράκ και η Σαουδική Αραβία. Ωστόσο μπορεί να εξηγήσει τις επιδόσεις πολλών κρατών της Αφρικής που βασίζουν τα έσοδά τους στο πετρέλαιο όπως η Νιγηρία, η Αγκόλα, το Κονγκό-Μπραζαβίλ (Clark, 1997) και το Γκαμπόν (Yates, 1996), αλλά και σε χώρες που εξαρτώνται από εξαγωγές μεταλλευμάτων όπως η Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό και η Ζάμπια. Ίσως η πιο χαρακτηριστική περίπτωση είναι η Νιγηρία.

Οικονομική παρακμή και διαφθορά στη Νιγηρία

Για αρκετά χρόνια επικρατούσε η βεβαιότητα ότι το πετρέλαιο επρόκειτο να εξασφαλίσει την εύκολη και γρήγορη ανάπτυξη της Νιγηρίας – του πολυπληθέστερου κράτους της Αφρικής. Πριν από την ανακάλυψη και εκμετάλλευση μεγάλων κοιτασμάτων πετρελαίου στις αρχές της δεκαετίας του '70, το κατά κεφαλήν εισόδημα της χώρας ήταν μόλις 200 δολάρια. Στις αρχές της δεκαετίας του '80, χάρη στο πετρέλαιο, το εισόδημα ανήλθε στα 800 δολάρια. Ωστόσο στα μέσα της δεκαετίας του '90, παρά τη μεγάλη αύξηση της παραγωγής, το κατά κεφαλήν εισόδημα της χώρας δεν ξεπερνούσε τα 300 δολάρια (The Economist, 1998: 14-5). Το νόμισμα, το εθνικό νόμισμα, που κάποτε αντιστοιχούσε σε 2 δολάρια κατέληξε να αξίζει σχεδόν το 1/100 του δολαρίου. Σε ολόκληρες τις δεκαετίες του '80 και του '90, η νιγηριανή οικονομία βρισκόταν σε τροχιά ελεύθερης πτώσης και ουσιαστικά η χώρα επιβίωνε μόνο χάρη στις εξαγωγές πετρελαίου και φυσικού αερίου. Όλοι οι δημόσιοι θεσμοί βρισκόταν σε κατάσταση προχωρημένης σήψης. Οι κοινωνικές υπηρεσίες τελούσαν υπό κατάρρευση. Και η κοινωνία είχε «εγκληματοποιηθεί» σε τέτοιο βαθμό που ο χαρακτηρισμός «κλεπτοκρατική» ίσως ήταν πλέον επιεικής. Υπολογίζεται ότι τα 30 πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας η πολιτική ελίτ είχε ιδιοποιηθεί περισσότερα από 30 δισεκατομμύρια δολάρια δημοσίων εσόδων (Lucas, 1999). Στις αρχές της δεκαετίας του '90, στις εκθέσεις της Διεθνούς Διαφάνειας (Transparency International), του μη κυβερνητικού οργανισμού που μελετά τη διαφθορά, η Νιγηρία θεωρούνταν ως το πλέον διεφθαρμένο κράτος στον κόσμο. Η χώρα είχε επίσης μετατραπεί σ' ένα από τους μεγαλύτερους «εξαγωγείς εγκλήματος» στον κόσμο με σημαντικό ρόλο τόσο στο διεθνές εμπόριο ναρκωτικών όσο και στο «ξέπλυμα βρώμικου χρήματος». Παρόλο που ήταν μεγάλος παραγωγός πετρελαίου, δεν ήταν σε θέση να πληρώσει τους δημοσίους υπαλλήλους της και αδυνατούσε να εξυπηρετήσει το μεγάλο της χρέος. Αλληπάλληλες στρατιωτικές κυβερνήσεις είχαν οδηγήσει τη χώρα σε μια φοβερή παρακμή.

Στη δεκαετία του '90, παρά τα τεράστια αποθέματα πετρελαίου και τη λειτουργία τεσσάρων μεγάλων διυλιστηρίων, η Νιγηρία αντιμετώπιζε σοβαρές ελλείψεις καυσίμων! Τα διυλιστήρια της χώρας είχαν μια ημερήσια ικανότητα επεξεργασίας 445.000 βαρελιών αργού πετρελαίου. Η εσωτερική ζήτηση ανερχόταν σε περίπου 250.000 βαρέλια την ημέρα. Θεωρητικά η Νιγηρία θα έπρεπε να εξάγει επεξεργασμένα παράγωγα του πετρελαίου. Στην πράξη εισήγαγε βενζίνη ύψους σχεδόν 1 δισεκατομμυρίου δολαρίων ετησίως! Αλλά και οι εισαγωγές αυτές δεν επαρκούσαν για να καλύψουν την εσωτερική ζήτηση με συνέπεια σοβαρές ελλείψεις καυσίμων. Αυτή η παράδοση κατάσταση αντανάκλούσε την απόφαση του Προέδρου της χώρας Στρατηγού Sani Abacha να χορηγήσει άδειες εισαγωγής πετρελαίου σε ανθρώπους του στενού περιβάλλοντός του. Οι τελευταίοι, αφού βεβαιώθηκαν ότι τα διυλιστήρια της χώρας δεν συντηρούνταν, προχώρησαν στην εισαγωγή καυσίμων, ένα μεγάλο μέρος των οποίων διοχετεύθηκε στη μαύρη αγορά σε τιμή διπλάσια από την επίσημη (Economist, 1999: 45).

Ίσως ο πολυεθνικός χαρακτήρας της Νιγηρίας και το γεγονός ότι όταν κέρδισε την ανεξαρτησία της το 1961 ήταν μόνο μια «γεωγραφική έκφραση» είχαν ως συνέπεια

«το κράτος να γίνεται συχνά αντιληπτό ως απόμακρο και ξένο.
Κατέληξε να γίνεται κατανοητό ως προμηθευτής υπηρεσιών και
εργασίας (...) (Forrest, 1993: 3)»

Έτσι ξέσπασε ένας πολιτικός αγώνας στον οποίο ο έλεγχος του δημόσιου τομέα ήταν κρίσιμης σημασίας τόσο για τον προσωπικό πλουτισμό όσο και για τη δημιουργία και διατήρηση πελατειακών δικτύων. Οι δημόσιες θέσεις κατέληξαν να θεωρούνται ατομική ιδιοκτησία και οι πρακτικές απόκτησης και διανομής κρατικών

πόρων έγιναν απαραίτητες για την οικοδόμηση πολιτικών συμμαχιών. Ασχέτως στρατιωτικών ή δημοκρατικών κυβερνήσεων, η πολιτική ζωή μετατράπηκε σ' έναν αδυσώπητο αγώνα για την κατοχή κυβερνητικών θέσεων με σκοπό την ιδιοποίηση δημόσιων εσόδων. Η διαφθορά έπαψε να αποτελεί εξαίρεση. Όπως με πολύ σαφή τρόπο το έθεσε ο δικαστής Akinola Aguda στα τέλη της δεκαετίας του '70, το σημαντικότερο επίτευγμα κάθε νέας νιγηριανής κυβέρνησης ήταν η δημιουργία περισσότερων εκατομμυριούχων από τους προκατόχους της (Joseph, 1996: 195). Τα λόγια αυτά επρόκειτο να επαληθευθούν πολλές φορές.

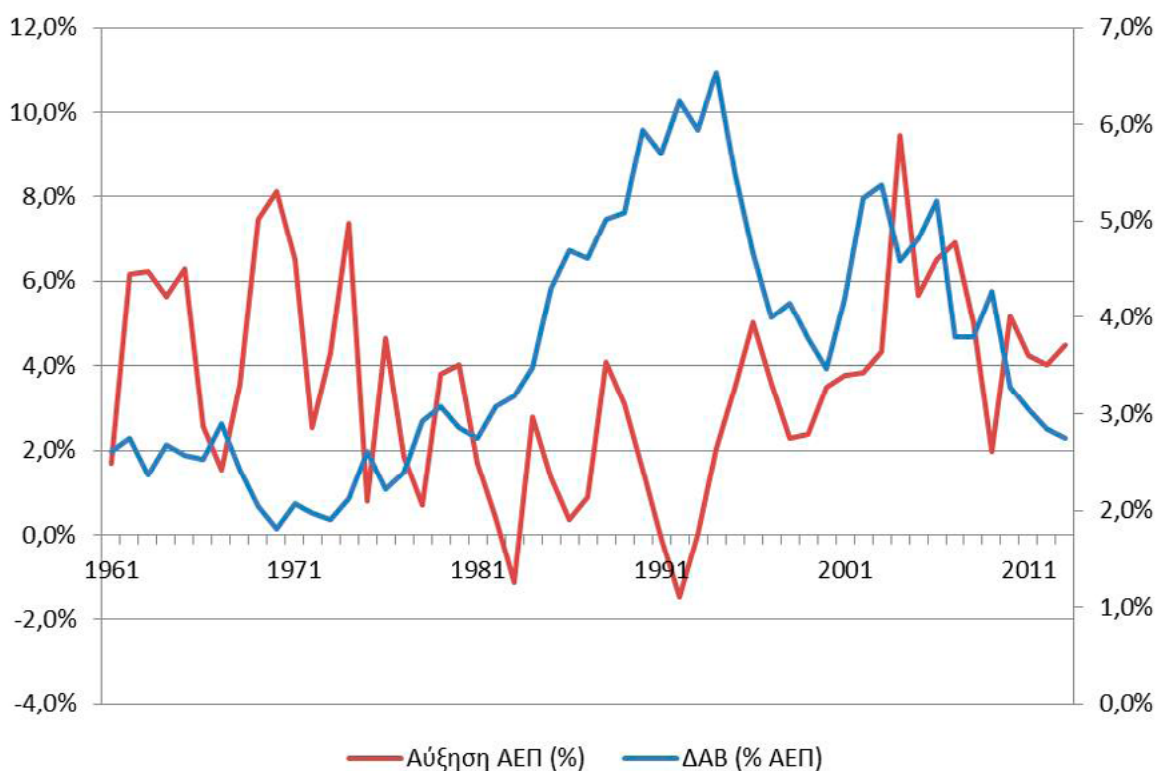
Στη διαφθορά κρίσιμο ρόλο έπαιξε η υπερεξάρτηση της οικονομίας της χώρας από τις εξαγωγές ενεργειακών πόρων. Οι εξαγωγές πετρελαίου οδήγησαν σε ανατίμηση του νομίσματος προκαλώντας μείωση της ανταγωνιστικότητας άλλων τομέων της οικονομίας (Gelb et al, 1998). Το υπερτιμημένο νόμισμα κατέστρεψε τις παραδοσιακές εξαγωγές κακάο, βαμβακιού και φυσιτικών. Τα εισοδήματα εκατομμυρίων αγροτών μειώθηκαν. Παράλληλα, η παραγωγή πετρελαίου ευνόησε τη μεγέθυνση του δημόσιου τομέα (Ross, 1999). Οι πολίτες της χώρας δημιούργησαν ένα κεντρικό μηχανισμό ελέγχου της παραγωγής και εξαγωγής πετρελαίου με σκοπό το προσωπικό όφελος, παραμελώντας ταυτόχρονα τη δημιουργία ενός αποτελεσματικού μηχανισμού συλλογής φόρων. Η πολιτική ελίτ συμμάχησε με τις πολυεθνικές επιχειρήσεις προωθώντας πλήθος ευνοϊκών ρυθμίσεων για τις «πετρελαϊκές ομάδες πίεσης» (oil lobbies). Όταν στις αρχές της δεκαετίας του '80 η διεθνής τιμή του πετρελαίου έπεσε και τα δημόσια έσοδα μειώθηκαν δραστικά, οι νιγηριανές κυβερνήσεις συνέχισαν να δαπανούν όπως στο παρελθόν. Η οικονομική κρίση δεν άργησε να φανεί, επηρεάζοντας δυσμενώς τις εθνικές σχέσεις και επιδεινώνοντας το σχίσμα του Χριστιανικού Βορρά με το Μουσουλμανικό Νότο. Ουσιαστικά η Νιγηρία θα έπρεπε να περιμένει μια δεκαετία για να αποκατασταθεί η δημοκρατία το 1999. Ωστόσο η διαφθορά συνέχισε να είναι ένα σοβαρότατο πρόβλημα.

Συμπερασματικά λοιπόν, το παράδειγμα της Νιγηρίας μας δείχνει πώς ένα πλούσιο υπέδαφος μπορεί να εξασθενίσει τους θεσμούς ενός κράτους και να το οδηγήσει σε οικονομική παρακμή. Το κράτος όμως είναι ιδιαίτερα εύάλωτο στις αρνητικές επιπτώσεις του πετρελαίου κυρίως όταν είναι αδύναμο. Το πετρέλαιο για τη Νιγηρία έγινε αίτιο διαφθοράς και οικονομικής παρακμής. Αντίθετα, χώρες με ισχυρούς κρατικούς θεσμούς, όπως η Νορβηγία, κατάφεραν να εξασφαλίσουν σημαντικά οφέλη από την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων τους. Όπως σημειώνει η Karl (1997), τα κράτη θα πρέπει να αρχίσουν να εκμεταλλεύονται το πλούσιο υπέδαφός τους μόνον εφόσον οι κρατικοί θεσμοί τους έχουν ξεπεράσει το στάδιο της σταθεροποίησης (consolidation).

Η διεθνής αναπτυξιακή βοήθεια

Ωστόσο, η «κατάρα των πόρων» δεν αφορά μόνον τους φυσικούς πόρους αλλά και τη διεθνή αναπτυξιακή βοήθεια. Καμία περιοχή του κόσμου δεν ευνοήθηκε τόσο πολύ από τη διεθνή αναπτυξιακή και ανθρωπιστική βοήθεια όσο η Μαύρη Αφρική. Μόνο τη δεκαετία του '80 τα 47 κράτη της περιοχής έλαβαν βοήθεια 22 δολαρίων κατά κεφαλήν κατ' έτος σε σχέση με τα 0,5 δολάρια που έλαβαν όλες οι υπόλοιπες αναπτυσσόμενες χώρες. Ωστόσο σε καμία άλλη περιοχή του κόσμου η διεθνής βοήθεια δεν αποδείχθηκε περισσότερο ατελέσφορη όσο στην Αφρική. Την προηγούμενη δεκαετία το ΑΕΠ των χωρών της περιοχής αυξανόταν με ρυθμό μόλις 1,8% τον χρόνο σε σχέση με το 3,5% για όλες τις χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος χώρες. Έτσι, λόγω της αύξησης του πληθυσμού, το κατά κεφαλήν εισόδημα μειωνόταν με ρυθμούς της τάξης του 2% ετησίως.

Ο οικονομολόγος William Easterly (2003) έδειξε ότι την περίοδο 1970-2000, η αύξηση της βοήθειας προς την Αφρική συνδυάστηκε με μείωση των ρυθμών μεγέθυνσης (Βλ. Σχήμα 5.4).

Σχήμα 5.4 Βοήθεια και Ανάπτυξη στην Αφρική

Γιατί, με τόσο πολλή βοήθεια, υπήρξε τόσο λίγη ανάπτυξη στην Αφρική; Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι οι μεγάλης κλίμακας ενισχύσεις της βοήθειας συνέβαλαν στην εμφάνιση φαινομένων κρατών-εισοδηματιών. Η βιβλιογραφία έχει αποδείξει ότι η βοήθεια οδήγησε σε αύξηση του μεγέθους του δημόσιου τομέα και αποτέλεσε ένα εύχρηστο εργαλείο για τους Αφρικανούς ηγέτες με σύντομο χρονικό ορίζοντα προκειμένου να υιοθετήσουν πολιτικές που μπορεί μεν να απέφεραν γρήγορα αποτελέσματα, αλλά τελικά δεν ήταν προς το συμφέρον της ανάπτυξης. Μια τέτοια φιλολαϊκή πολιτική ήταν η αύξηση του μεγέθους του δημοσίου τομέα προκειμένου να μειωθούν τα ποσοστά ανεργίας και έτσι οι ενισχύσεις κατασπαταλήθηκαν χωρίς κανένα μακροχρόνιο αναπτυξιακό αποτέλεσμα. Η βοήθεια ενίσχυσε πελατειακά δίκτυα, στρεβλώνοντας την εγχώρια πολιτική ζωή στις χώρες αποδέκτες, οδηγώντας σε πολιτικοποίηση των οικονομικών αποφάσεων και σε αύξηση των μη παραγωγικών κερδοσκοπικών δραστηριοτήτων και των ομάδων πίεσης. Η αναπτυξιακή βοήθεια κατέληξε στο να ενισχύσει διεφθαρμένες και αυταρχικές ελίτ και να διευρύνει τις ανισότητες. Στο τέλος, τα χρήματα της αναπτυξιακής βοήθειας δεν έφθασαν στα φτωχότερα τμήματα του πληθυσμού των αποδεκτριών χωρών. Αντίθετα, κατέληξαν στις πολιτικές και οικονομικές ελίτ και σε όσους είχαν στενούς δεσμούς με όσους βρίσκονταν στην εξουσία.

Ένα σημαντικό πρόβλημα είναι η απόκλιση ανάμεσα αφενός στα κίνητρα και τους στόχους των φορέων που παρέχουν βοήθεια, και αφετέρου τους στόχους των δικαιούχων των εν λόγω ενισχύσεων. Οι διμερείς ή πολυμερείς φορείς ενίσχυσης μπορεί να έχουν τις δικές τους προτεραιότητες, οι οποίες δεν συμπίπτουν αναγκαστικά με αυτές των δικαιούχων. Για παράδειγμα, στον βαθμό που το ύψος της βοήθειας που διαχειρίζεται και «απορροφά» χρησιμοποιείται ως μέτρο της επιτυχίας ενός δωρητή (κράτος ή διεθνής οργανισμός), ο δωρητής αυτός μπορεί να επικεντρωθεί στην προσπάθεια διανομής όσο το δυνατόν μεγαλύτερης βοήθειας και όχι στην αποτελεσματικότητά της (Easterly, 2003).

Βεβαίως οι γεωπολιτικές προτεραιότητες των δωρητών – ιδιαίτερα στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου – δεν συνέβαλαν στη μεγαλύτερη αποτελεσματικότερη της βοήθειας. Οι πόροι των ΗΠΑ, της Γαλλίας και της Βρετανίας, για παράδειγμα, κατευθύνθηκαν σε χώρες με φιλοδυτικό προσανατολισμό, αδιαφορώντας για την ποιότητα της διακυβέρνησης, τη θεσμική ικανότητα των δημοσίων διοικήσεων και τα επίπεδα διαφθοράς. Ένα μεγάλο μέρος της βοήθειας που παρείχαν οι ΗΠΑ και η Γαλλία στην Αφρική κατασπαταλήθηκε στην υποστήριξη αυταρχικών και διεφθαρμένων καθεστώτων όπως του Μομπούτου Σέσε Σέκο στο Ζαΐρ, του Σάμουελ Ντόε στη Λιβερία, του Siad Barré στη Σομαλία. Προφανώς ήταν αυτές οι περιπτώσεις που οδήγησαν τον πρόεδρο της Ουγκάντας Γιόβερι Μουσεβένι να χαρακτηρίσει τη διεθνή βοήθεια «μηχανισμό διατήρησης

στη ζωή κλινικά νεκρών καθεστώτων». Η βοήθεια που παρείχε η Ιαπωνία αντανakλούσε περισσότερο τα εμπορικά της συμφέροντα και τις εξαγωγές της παρά τις ανάγκες των αποδεκτών. Οι Σουηδοί επηρεάστηκαν από τη σοσιαλιστική ρητορική του Κάουντα και του Νυερέρε και δαπάνησαν τεράστια ποσά χωρίς σημαντικά αποτελέσματα στη Ζάμπια και την Τανζανία. Η βοήθεια της ΕΕ επίσης κατασπαταλήθηκε. Ο πρώην Επίτροπος για την Ανάπτυξη Edgard Pisani έφθασε μάλιστα στο σημείο να δηλώσει με μια δόση αυτοσαρκασμού ότι οι Βρυξέλλες «χρηματοδοτούσαν καθεδρικούς ναούς στην έρημο».

Ένα άλλο πρόβλημα που προέκυψε ήταν ότι μεγάλα ποσά κατασπαταλήθηκαν σε «ενδιάμεσους» ή «μεσάζοντες» (επίπεδα διοίκησης, εταιρείες μεταφορών, συμβούλους, τεχνικό προσωπικό κλπ.). Αυτό είναι γνωστό και ως πρόβλημα των «λειτουργικών σχέσεων» ή πρόβλημα του «εντολέα/εντολοδόχου» (principal/agent problem) και προκύπτει όταν τα κίνητρα των ατόμων που ενεργούν για λογαριασμό άλλων ατόμων τείνουν να διαφέρουν σημαντικά από εκείνα των ατόμων για λογαριασμό των οποίων αυτοί ενεργούν. Οι λειτουργικές σχέσεις συνήθως διαμορφώνονται από την κατεύθυνση της ροής των πόρων. Συγκεκριμένα, προκειμένου να διατηρηθεί κάποιος έλεγχος στην παροχή βοήθειας, ο δωρητής συνάπτει συμβάσεις με άλλους φορείς. Οι συμβάσεις αυτές περιλαμβάνουν τη μεταβίβαση της εξουσίας για την υλοποίηση προγραμμάτων και έργων από το δωρητή στον αποδέκτη ή στο μεσάζοντα. Αυτό μπορεί να συμβαίνει επειδή ο δωρητής δεν είναι τόσο εξοικειωμένος με το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο εντός του οποίου παρέχεται η βοήθεια ή επειδή δεν έχει όλες τις πληροφορίες που ο αποδέκτης ή ο μεσάζων μπορεί να έχουν. Άλλωστε, σε αντίθεση με τα εθνικά προγράμματα μεταφοράς πόρων, στην περίπτωση της διεθνούς βοήθειας δεν υπάρχει άμεση ανατροφοδότηση πληροφοριών μεταξύ αυτών που πληρώνουν γι' αυτό (φορολογούμενοι) και εκείνων που λαμβάνουν τις παροχές (αποδέκτρια χώρα). Αυτή η έλλειψη άμεσης ανατροφοδότησης πληροφοριών κατέστησε τα προγράμματα διεθνούς βοήθειας ιδιαίτερα ευάλωτα στη χειραγώγηση της πληροφορίας. Αυτή η ασυμμετρία πληροφόρησης συχνά άφησε τον αρχικό δωρητή ευάλωτο στην εκμετάλλευση από την καλύτερη πληροφόρηση του μεσάζοντα ή του αποδέκτη, που οδήγησε σε ένα κλασικό πρόβλημα «εντολής» (agency problem): ο γραφειοκράτης (αποδέκτης ή μεσάζοντας) υποτίθεται ότι ενεργεί για λογαριασμό του εντολέα-δωρητή, αλλά στην πραγματικότητα αναπτύσσει τη δική του ατζέντα και ενεργεί ανάλογα.

Σε αυτά τα βασικά προβλήματα, η βιβλιογραφία της οικονομικής ανάπτυξης έχει αναπτύξει μια άλλη, περισσότερο πολιτική παρά οικονομική διάσταση που διευρύνει σημαντικά τα πιθανά εμπόδια στην αποτελεσματικότητα της βοήθειας. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι τα κεφάλαια των ενισχύσεων είναι «ανταλλάξιμα» (fungible) και ότι οι δωρητές καταλήγουν να μη χρηματοδοτούν τις δραστηριότητες που προορίζονται για χρηματοδότηση. Αντίθετα, οι εγχώριοι πόροι που απελευθερώνονται μέσω της βοήθειας χρησιμοποιούνται για άλλους σκοπούς (για παράδειγμα, έργα βιτρίνας ή στρατιωτικές δαπάνες) από τις κυβερνήσεις των δικαιούχων. Αν και αυτή η πρακτική δεν είναι απαραίτητα επιβλαβής, ειδικά εάν οι επιπλέον πόροι ανακατανέμονται σε παραγωγικές χρήσεις μέσα στην οικονομία, η ανταλλαξιμότητα της βοήθειας είναι προβληματική στο βαθμό που αυξάνει το εύρος και τις ευκαιρίες διαφθοράς και προσοδοθηρίας. Για παράδειγμα, κατέστη ευκολότερο για διεφθαρμένους αξιωματούχους να ανακατανεύμουν και να «κρύψουν» μερικά από τα «πλεονασματικά κεφάλαια», προκειμένου να τα προωθήσουν στη χρηματοδότηση «άχρηστων» δαπανών ή προμηθειών που αφήνουν περιθώρια για ατομικό όφελος, καθώς στο τέλος της ημέρας οι αρχικοί στόχοι «απορρόφησης» θα έχουν επιτευχθεί.

Τέλος, η αναπτυξιακή βοήθεια μπορεί να δημιουργήσει ένα πρόβλημα «ηθικού κινδύνου» στην αποδέκτρια χώρα καλλιεργώντας μια δημοσιονομική χαλαρότητα. Η συνεχής εισροή οικονομικών πόρων από το εξωτερικό δημιουργεί την εντύπωση ότι η αποδέκτρια χώρα πάντα θα διασώζεται όταν τα πράγματα πηγαίνουν στραβά. Εφόσον οι κυβερνώντες δεν δέχονται καμία πίεση από τους φορολογούμενους, και ουσιαστικά λογοδοτούν μόνο σε ένα σχετικά χαλαρό μηχανισμό ελέγχου που έχουν δημιουργήσει οι δωρητές, δεν έχουν σοβαρό κίνητρο προώθησης της δημοσιονομικής πειθαρχίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Ουσιαστικά, η ενίσχυση λειτουργεί ως «ασφάλεια» για τους ανίκανους ηγέτες από τις επιπτώσεις των ενεργειών τους, αποδυναμώνοντας το κίνητρό τους να αναζητήσουν εναλλακτικές πηγές εσόδων μέσω ορθολογικών πολιτικών που ενθαρρύνουν τις επενδύσεις και τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η οικονομική βοήθεια μετατρέπεται σε εθισμό, μειώνει τα κίνητρα για μεταρρυθμίσεις, καταστρατηγεί το κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ των δημόσιων αρχών και των πολιτών και υπονομεύει τη δημοσιονομική πειθαρχία (Knack, 2004· Svensson, 2000).

Στη βάση των παραπάνω επιχειρημάτων, διάφορες έρευνες έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η αναπτυξιακή βοήθεια δεν θα πρέπει πλέον να αντιμετωπίζεται και να αξιολογείται απλώς ως ένας μηχανισμός μεταφοράς πόρων. Αντίθετα, θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα μέσο το οποίο επηρεάζει έναν μεγάλο αριθμό τομέων και έχει ένα δυνητικά μεγάλο αριθμό αρνητικών συνεπειών. Την ίδια στιγμή η αναπτυξιακή βοήθεια έχει πολύ σημαντικές θετικές επιδράσεις και μπορεί επίσης να εκληφθεί ως «ιμάντας» μετάδοσης/διάδοσης ιδεών, ως ένας μηχανισμός διαμόρφωσης μελλοντικών ηγετών, ένα εργαλείο για τη βελτίωση των δημοσίων

υπηρεσιών και μια πλατφόρμα για την εφαρμογή αναπτυξιακών πολιτικών. Εν κατακλείδι, αντί να δεχτούμε απλοϊκές τοποθετήσεις - ότι η αναπτυξιακή βοήθεια είναι καλή ή κακή - υπάρχει συνεχής ανάγκη να εξετάζουμε τα εμπειρικά δεδομένα. Σε αντίθεση με τους αισιόδοξους ή απαισιόδοξους της αναπτυξιακής βοήθειας, οι οποίοι χρησιμοποιούν επιλεκτικά στοιχεία είτε για να υποστηρίξουν ή για να απορρίψουν τις ενισχύσεις, είναι σαφές ότι οι επιπτώσεις της μεταφοράς πόρων είναι πολύπλοκες και με κανένα τρόπο δεν είναι μετρήσιμες μόνο με χιλιόμετρα αυτοκινητοδρόμων ή/και με αριθμούς ατόμων που εκπαιδεύτηκαν σε κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης ή από το συσχετισμό τους με την οικονομική μεγέθυνση και τα επίπεδα της απασχόλησης. Υπάρχει ανάγκη για ποιοτικές μελέτες που να αξιολογούν τη μακροπρόθεσμη επίδραση της ενίσχυσης στους θεσμούς και στη διακυβέρνηση. Εν τέλει, η αναπτυξιακή βοήθεια σχετίζεται περισσότερο με έμμεσες παρά άμεσες επιπτώσεις (αυτό που έχει ονομαστεί «η κρίσιμη σημασία των παράπλευρων επιπτώσεων των παρενέργειών - the centrality of side effects», Hirschman, 1967/1995).

Αυτή η προσέγγιση σημαίνει έμφαση στην γενική εικόνα και όχι μόνο στις λεπτομέρειες, στην ποιοτική και όχι μόνο ποσοτική πτυχή, και στις μακροπρόθεσμες και όχι μόνο στις βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις. Είναι ανάγκη επομένως να προσδιοριστούν οι πολιτικές επιπτώσεις, να κατανοηθούν οι «παρενέργειες», να διερευνηθεί κατά πόσο η οικονομική βοήθεια από μόνη της μπορεί να βελτιωθεί και να εξεταστεί η σημασία της σε σχέση με άλλες πολιτικές και παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη.

Αυτοί που ασχολούνται με τα οικονομικά της ανάπτυξης έχουν φτάσει στο συμπέρασμα ότι η διεθνής αναπτυξιακή βοήθεια δεν λειτουργεί πάντα, αλλά ούτε και αποτυγχάνει πάντα. Η ανάπτυξη δεν αποτελεί μια απλή διαδικασία και οι σχετικές μελέτες αποφεύγουν τις εύκολες γενικεύσεις. Η βιβλιογραφία υποδεικνύει μια θετική συσχέτιση μεταξύ του όγκου της βοήθειας, της ανάπτυξης και της μείωσης της φτώχειας, αλλά ο βαθμός της έντασης αυτής της σχέσης αμφισβητείται. Παρ' όλα αυτά, οι περισσότεροι οικονομολόγοι της ανάπτυξης τείνουν να πιστεύουν ότι υπάρχει ένα χάσμα μεταξύ των δυνητικών και των πραγματικών επιτευγμάτων της διεθνούς βοήθειας, παρόλο που διαφωνούν στο πόσο ευρύ είναι το χάσμα αυτό. Ωστόσο, υπάρχει συναίνεση σχετικά με τα προβλήματα και τις αδυναμίες που εξηγούν αυτό το χάσμα. Πάντως ιδιαίτερα στην Αφρική όλα αυτά τα μειονεκτήματα οδήγησαν σε μια τεράστια κατασπατάληση πόρων της αναπτυξιακής βοήθειας, από μεγάλα έργα που δεν ολοκληρώθηκαν ποτέ μέχρι ιδιοποίηση τεράστιων ποσών που κατέληξαν σε ιδιωτικούς λογαριασμούς σε ελβετικές τράπεζες.

Τα διαμάντια

Πάνω από το μισό της παγκόσμιας παραγωγής διαμαντιών προέρχεται από την Αφρική. Ο συνδυασμός της μεγάλης αξίας και του μικρού όγκου μετέτρεψαν τα διαμάντια σ' έναν αποσταθεροποιητικό φυσικό πόρο (Cleveland, 2014). Ο όρος «ματωμένα διαμάντια» (blood diamonds) επινοήθηκε για να καταδείξει το πώς η παραγωγή και η εξαγωγή διαμαντιών χρηματοδότησε αντάρτικα κινήματα και προκάλεσε αιματηρές συγκρούσεις στη δυτική (Σιέρα Λεόνε / Λιβερία) και τη νοτιότερη Αφρική (Αγκόλα). Μάλιστα υπήρξαν αναλυτές που υποστήριζαν ότι οι βίαιες συγκρούσεις δεν συμβαίνουν τόσο λόγω της σπανιότητας πόρων (π.χ διαμάχες ανάμεσα σε γεωργούς και κτηνοτρόφους για καλλιεργήσιμη γη / βοσκοτόπια) αλλά κυρίως λόγω της αφθονίας των φυσικών πόρων η οποία οδηγεί σε ανταγωνισμό για την απόκτησή τους (Collier & Sambanis, 2005). Ο επιστημονικός αυτός διάλογος έγινε γνωστός ως η συζήτηση «greed versus grievance» (απληστία κατά γκρίνιας) που αν και δεν περιορίζεται στα διαμάντια, εμπειρικά κυρίως στηρίζεται σ' αυτά.

Από το 1875, όταν ανακαλύφθηκε το πρώτο διαμάντι στη Νότια Αφρική, μέχρι σήμερα τα διαμάντια έχουν επηρεάσει ιδιαίτερα αρνητικά τις εξελίξεις σε αρκετές χώρες της Αφρικής. Εξάιρεση αποτελεί η Μποτσουάνα, η μεγαλύτερη παραγωγός διαμαντιών στην ήπειρο, η οποία χρησιμοποίησε τα αδαμαντωρυχεία της για παραγωγικές επενδύσεις στην εκπαίδευση, την υγεία και τις υποδομές. Πώς τα κατάφερε;

Η Μποτσουάνα απέκτησε την ανεξαρτησία της από τη Βρετανία. Χωρίς να διαθέτει ούτε καν τις στοιχειώδεις υποδομές, η χώρα φαινόταν να έχει ελάχιστες δυνατότητες ανάπτυξης. Το 1966 – τη χρονιά της ανεξαρτησίας - διέθετε μόλις 12 χιλιόμετρα ασφαλτοστρωμένων δρόμων, 22 πτυχιούχους πανεπιστημίου και 100 αποφοίτους Λυκείου (Acemoglu and Robinson, 2014: 426). Με ένα κατά κεφαλήν εισόδημα μόλις 240 δολαρίων το 1970, η Μποτσουάνα ήταν το φτωχότερο κράτος της Αφρικής. Η περιορισμένη παραγωγική δραστηριότητα που βασιζόταν στην κτηνοτροφία απειλούνταν από τις συχνές περιόδους ξηρασίας που έπλητταν την, ούτως ή άλλως, ελλειμματική σε υδάτινους πόρους χώρα.

Ωστόσο, στις επόμενες δεκαετίες η Μποτσουάνα επέδειξε τους υψηλότερους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης στον κόσμο και αποτελεί σήμερα την πλουσιότερη χώρα της Αφρικής με κατά κεφαλήν εισόδημα ανάλογο με ορισμένων χωρών της Ανατολικής Ευρώπης όπως η Εσθονία και η Ουγγαρία. Μάλιστα, οι κοινωνικοί δείκτες είναι από πολλές πλευρές οι καλύτεροι στην Αφρική. Η βασική αιτία των εκπληκτικών οικονομι-

κών επιδόσεων της Μποτσουάνας ήταν η ανακάλυψη και εκμετάλλευση τεράστιων αποθεμάτων διαμαντιών. Για δεκαετίες ολόκληρες τα διαμάντια αποτελούσαν τουλάχιστον το 80% των εξαγωγών της χώρας, κατατάσσοντας την στην πρώτη θέση των παραγωγών διαμαντιών παγκοσμίως. Μάλιστα, ενώ στην αρχή οι εξαγωγές αφορούσαν ακατέργαστα διαμάντια, σταδιακά η κοπή τους άρχισε να γίνεται στη χώρα. Με τη βοήθεια της πολυεθνικής De Beers, η Μποτσουάνα εξασφάλισε τεράστια ποσά που κατευθύνθηκαν ωστόσο σε κοινωνικές υπηρεσίες και όχι – όπως συνέβη με άλλες αφρικανικές χώρες – στους ιδιωτικούς λογαριασμούς ηγετών. Σε αντίθεση με άλλα κράτη της ηπείρου, η Μποτσουάνα απέκτησε μια αποτελεσματική δημόσια διοίκηση, χωρίς πολιτικές παρεμβάσεις και με χαμηλά επίπεδα διαφθοράς (Good, 1994). Διάφορες μελέτες επιδίωξαν να εξηγήσουν αυτήν την επιτυχία (Hillbom, 2012· Beaulier and Subrick, 2006· Robinson, 2006). Τρεις παράγοντες φαίνεται ότι έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην επιτυχία της Μποτσουάνας. Πρώτον, η πολιτική κουλτούρα των Tswana, της κυρίαρχης εθνότητας στη χώρα, με την έμφαση που δίνει στο σεβασμό των κανόνων. Δεύτερον, η στάση των δύο πρώτων προέδρων της χώρας, του Σερέτσε Χάμα (1966-1980) και ο Κετ Μασίρε (1980-1998) που κράτησαν τη δημόσια διοίκηση μακριά από πολιτικές παρεμβάσεις και ακολούθησαν συνετές μακροοικονομικές πολιτικές (όπως π.χ. οι ισοσκελισμένοι προϋπολογισμοί και οι χαμηλές αμυντικές δαπάνες). Όπως σημειώνουν οι Acemoglu και Robinson (2014: 430):

«Η Μποτσουάνα ήταν τυχερή επειδή ο Σερέτσε Χάμα και ο Κετ Μασίρε διέφεραν από τον Σιάκα Στίβενς [της Σιέρα Λεόνε] και τον Ρόμπερτ Μουγκάμπε [της Ζιμπάμπουε]. Χάρη στη φιλοπονία και την εντιμότητά τους κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα πλαίσιο ανοικτών θεσμών...».

Και τρίτον, η ίδια φύση του πολιτικού συστήματος που, αν και δημοκρατικό, κυριαρχούνταν από το Δημοκρατικό Κόμμα της Μποτσουάνας το οποίο κυβερνά χωρίς διακοπή από την ανεξαρτησία.

Οι εθνοτικές εντάσεις που χαρακτήρισαν τα περισσότερα κράτη της Αφρικής ήταν απύσυχες στην Μποτσουάνα. Αυτό οφειλετο σε ένα βαθμό συγκεντρωτισμού που είχαν επιτύχει οι Tswana πριν την αποικιοκρατία αλλά επίσης και σ' ένα βαθμό νομιμοποίησης των ελίτ λόγω του πλουραλισμού που ήταν ενσωματωμένος στους φυλετικούς τους θεσμούς (όπως οι συνελεύσεις kgotla) (Acemoglu and Robinson, 2014: 426). Πρόσθετοι θεσμοί δημιουργήθηκαν μετά την ανεξαρτησία για να προωθήσουν τη συναίνεση (όπως η «Βουλή των Αρχηγών») και χάρη σ' αυτούς η Μποτσουάνα κατάφερε να επιτύχει την ειρηνική επίλυση των διαφορών και ποτέ δεν έζησε φυλετικές συγκρούσεις.

Είναι όμως η Μποτσουάνα η μοναδική επιτυχημένη περίπτωση; Είναι απαραίτητος ο φυσικός πλούτος σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες για να εξασφαλίσει την οικονομική ανάπτυξη; Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του Μαυρίκιου, ενός μικρού νησιού στον Ινδικό Ωκεανό.

Η περίπτωση του Μαυρίκιου

Πριν από 45 περίπου χρόνια, ο μεγάλος οικονομολόγος και κάτοχος του Βραβείου Νόμπελ James Meade επισκέφθηκε το Μαυρίκιο και έκανε μια pesimistic πρόβλεψη για τις περιορισμένες δυνατότητες της μικρής αυτής χώρας να ξεφύγει από τη μαλθουσιανή παγίδα της μεγάλης αύξησης του πληθυσμού και της έλλειψης φυσικών πόρων (Bräutigam, 1997: 231). Κι όμως αποδείχθηκε ότι ο Meade έσφαλλε: το κατά κεφαλήν εισόδημα του Μαυρίκιου εξαπλασιάστηκε από το 1970, το ποσοτό ανεργίας έπεσε θεαματικά και παρέμεινε μέχρι σχετικά πρόσφατα σε εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα ενώ, παράλληλα, ένα κράτος-πρόνοιας εξασφάλισε αρμονικές σχέσεις συμβίωσης ανάμεσα στις διάφορες εθνότητες της χώρας.

Το 1610 ολλανδοί ναυτικοί εγκατέστησαν ένα σταθμό ανεφοδιασμού σ' ένα ακατοίκητο νησί που βρισκόταν 400 ναυτικά μίλια ανατολικά της Μαδαγασκάρης. Οι Ολλανδοί ονόμασαν το νησί «Μαυρίκιο» προς τιμήν του Πρίγκηπα Mauritius της Οράγγης. Ο Μαυρίκιος (μαζί με το γειτονικό του νησί Rodriguez) που αποτέλεσε αποικία της Γαλλίας και, αργότερα, της Βρετανίας, κατοικήθηκε από πληθυσμούς που μετέφεραν οι Ευρωπαίοι για να καλλιεργήσουν τις φυτείες ζαχαροκάλαμου. Οι περισσότεροι από τους κατοίκους του Μαυρίκιου προέρχονται από την Ασία (52% ινδουϊστές, 16% μουσουλμάνοι και 3% Κινέζοι), ενώ οι αφρικανικής καταγωγής Κρεολοί (μεικτής καταγωγής) αποτελούν μια σημαντική μειονότητα (27%). Όμως και παρά το γεγονός ότι το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού κατάγεται από την Ινδία, ο Μαυρίκιος συνέδεσε το μέλλον του με την Αφρική: η χώρα έγινε μέλος του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας καθώς και της Αναπτυξιακής Κοινότητας της Νοτιότερης Αφρικής (SADC).

Όταν το μικρό νησιωτικό κράτος απέκτησε την ανεξαρτησία του το 1968 ήταν απολύτως εξαρτημένο από τις εξαγωγές ζαχαροκάλαμου, ενώ ο εθνοτικά ετερογενής πληθυσμός του υπέφερε από την υψηλή ανεργία και

το χαμηλό εισόδημα. Κι όμως, παρά την πρόβλεψη του Meade, σε λίγες δεκαετίες όλα άλλαξαν: η οικονομία διαφοροποιήθηκε, η φτώχεια καταπολεμήθηκε και οι εισοδηματικές ανισότητες μειώθηκαν. Η χώρα χρησιμοποίησε την προτιμησιακή πρόσβαση στην ευρωπαϊκή αγορά που της προσέφερε το Πρωτόκολλο Ζάχαρης της Σύμβασης Λομέ (βλ. Κεφάλαιο 6) για να αναπτύξει τον τουρισμό και τη βιομηχανία της. Ακολουθώντας έναν εξαγωγικό προσανατολισμό και εμπνεόμενες από την επιτυχία της Ταϊβάν, οι κυβερνήσεις του Μαυρίκιου δημιούργησαν μια ελεύθερη βιομηχανική ζώνη που προσέλκυσε πολλούς ξένους επενδυτές, κυρίως από το Χονγκ Κονγκ και άλλες χώρες της Ανατολικής Ασίας. Η τοπική βιομηχανία πλεκτών ευνοήθηκε από την Πολυϊνική Συμφωνία που εξασφάλιζε προτιμησιακή πρόσβαση στις αγορές των ΗΠΑ και της Ευρώπης και η παραγωγή υφασμάτων ξεπέρασε σύντομα σε αξία την παραγωγή ζάχαρης. Τα αποτελέσματα δεν άργησαν να φανούν: για τέσσερις δεκαετίες το ΑΕΠ του Μαυρίκιου αυξανόταν με ετήσιους ρυθμούς μεγαλύτερους από 5% και η χώρα κατάφερε να προσφέρει δωρεάν εκπαίδευση και υγειονομική περίθαλψη (ACP-EU Courier, 1998). Στη δεκαετία του '90 ο Μαυρίκιος χαρακτηρίστηκε ως «ο μικρός τίγρης της Αφρικής», καθώς οι οικονομικές επιδόσεις του ήταν εφάμιλλες των νέων βιομηχανικών κρατών της ανατολικής Ασίας.

Ορισμένοι ερευνητές έχουν επισημάνει το ρόλο που έπαιξε η αποτελεσματική δημόσια διοίκηση για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας (Carroll & Terrance, 1997). Σε αντίθεση με πολλές άλλες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, το κράτος στο Μαυρίκιο ακολούθησε, όπως η Μποτσουάνα, πρακτικές προσλήψεων και προαγωγών ανάλογων μ' εκείνες των αναπτυγμένων κρατών της Δύσης. Ακόμη, η χώρα επένδυσε πολλά στη διαρκή εκπαίδευση των δημοσίων υπαλλήλων και επέτυχε ένα μεγάλο βαθμό αντιπροσωπευτικότητας των εθνοτικών ομάδων στη δημόσια διοίκηση, χωρίς όμως να διακινδυνεύσει το κριτήριο της αξιοκρατίας. Τέλος, όπως και στην Μποτσουάνα, η δημόσια διοίκηση της χώρας διατήρησε την αυτονομία της και παρέμεινε σχετικά ανεξάρτητη από πολιτικές επιρροές: τα στελέχη της δεν προέρχονταν από τη «λευκή ολιγαρχία της ζάχαρης», αλλά από τις μεσαίες τάξεις των Ινδών και των Κρεολών (Meisenhelder, 1997: 295).

Ένα βασικό χαρακτηριστικό του οικονομικού μοντέλου στο οποίο βάσιαν την επιτυχία τους οι «τίγρεις» της ανατολικής Ασίας είναι η ύπαρξη αυταρχικών καθεστώτων που καθοδήγησαν την οικονομική ανάπτυξη προσδιορίζοντας τους τομείς προτεραιότητας και επενδύοντας σε συγκεκριμένους κλάδους, τουλάχιστον μέχρι την επίτευξη ενός υψηλού βαθμού εκβιομηχάνισης. Ένα σημαντικό ερώτημα που προκύπτει και το οποίο έχει απασχολήσει πολλούς αναλυτές είναι κατά πόσον μια ανάλογη ανάπτυξη είναι εφικτή χωρίς το δεσποτισμό και την καταπίεση που χαρακτήρισαν την ανατολική Ασία. Ο Μαυρίκιος και η Μποτσουάνα είναι από τα ελάχιστα εκείνα κράτη του λιγότερο αναπτυγμένου κόσμου που πέτυχαν ένα επίπεδο οικονομικής μεγέθυνσης ανάλογο με τις νέες βιομηχανικές χώρες της Άπω Ανατολής αλλά, σε αντίθεση με τις τελευταίες, το κατάφεραν με πλουραλιστικούς θεσμούς και δημοκρατικές διαδικασίες (Carroll & Terrance, 1997).

Η Μποτσουάνα δεν είναι πολυθετική σε αντίθεση με το Μαυρίκιο. Όταν ο Μαυρίκιος απέκτησε την ανεξαρτησία του, αντιμετώπιζε μια στάσιμη οικονομία, ενώ ο πληθυσμός τους ήταν διαιρεμένος σε επίπεδο εθνότητας, θρησκείας και κάστας. Όλα αυτά τα στοιχεία συνέθεταν ένα θλιβερό σκηνικό και οδηγούσαν στο συμπέρασμα ότι κινδύνευε από «κοινωνική και οικονομική καταστροφή» (Kearney, 1990: 201). Παρ' όλες όμως τις περί του αντιθέτου προβλέψεις, η δημοκρατία επιβίωσε και ενδυναμώθηκε.

Συμπεράσματα

Τι συμπεράσματα μπορεί να βγάλει κανείς; Το πρώτο ίσως είναι ότι οι φυσικοί πόροι δεν αποτελούν ούτε ικανή αλλά και ούτε και αναγκαία συνθήκη για την οικονομική ανάπτυξη. Συχνά μάλιστα αποτελούν και εμπόδιο. Το δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι οι δημοκρατικοί θεσμοί και η οικονομική ανάπτυξη είναι απολύτως συμβατές έννοιες. Το τρίτο συμπέρασμα είναι – όπως δείχνει το παράδειγμα του Μαυρίκιου – ότι η αδασολόγητη πρόσβαση στις αγορές των αναπτυγμένων κρατών είναι εξαιρετικά σημαντική για τις φτωχότερες χώρες. Το γεγονός ότι οι αναπτυγμένες χώρες (ΗΠΑ, ΕΕ, Ιαπωνία) διατηρούν όχι μόνον υψηλά δασμολογικά τείχη για τα αγροτικά προϊόντα τα οποία είναι συχνά οι βασικές εξαγωγές των αφρικανικών κρατών, αλλά και επιδοτούν τους αγρότες τους (και επομένως τις εξαγωγές τους) με εκατοντάδες δισεκατομμύρια δολάρια είναι σημαντικά εμπόδια για την ανάπτυξη της αφρικανικής γεωργίας. Το τέταρτο συμπέρασμα είναι ότι η αποτελεσματική και αποπολιτικοποιημένη δημόσια διοίκηση είναι μείζονος σημασίας για την ευημερία. Και το τελευταίο και ίσως πιο αμφισβητούμενο συμπέρασμα που προκύπτει από την επιτυχία της Μποτσουάνας και του Μαυρίκιου είναι ότι ίσως οι μικρότερες σε πληθυσμό χώρες έχουν κάποια πλεονεκτήματα που ίσως συνδέονται με την ευελιξία και την ευκολότερη διαχείριση – αν και πολλές μικρές σε πληθυσμό χώρες της Αφρικής, όπως η Γουινέα-Μπισσάου, το Λεσότο και το Τζιμπουτί δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να θεωρηθούν «οικονομικά θαύματα».

Βιβλιογραφία

- Acemoglu, D. and J. A. Robinson (2014) *Γιατί Αποτυγχάνουν τα Έθνη*, Αθήνα: Εκδόσεις Α. Α. Λιβάνη.
- Adam, H. & Moodley K. (1993) *The Negotiated Revolution*, Johannesburg: Jonathan Ball Publishers.
- ACP-EU Courier, The (1998) 'Mauritius: A Changing Economy', No 170, Ιούλιος-Αύγουστος, pp. 18-21.
- Annan, K. et al (2013) *Equity in Extractives*, Africa Progress Report, NY: United Nations (<http://www.africaprogresspanel.org/en/publications/africa-progress-report-2013/>)
- Beaulier, S. A. Subrick J. R. (2006) 'The Political Foundations of Development: The Case of Botswana', *Constitutional Political Economy*, Vol. 17 (2), Ιούνιος, pp. 103-15.
- Beblawi, H. (1990) 'The Rentier State in the Arab World', in G. Luciano, ed., *The Arab State*, London: Routledge.
- Beblawi, H. & Luciani G (1987) 'Introduction', in H. Beblawi and G. Luciani, *The Rentier State*, New York: Croom Helm, pp. 1-21.
- Bräutigam, D. (1997) 'Institutions, Economic Reform and Democratic Consolidation in Mauritius', *Comparative Politics*, Vol. 30 (1), Οκτώβριος, pp. 45-62.
- Burgis, T. (2014) *The Looting Machine: Warlords, Tycoons, Smugglers and the Systematic Theft of Africa's Wealth*, London: William Collins.
- Carroll, B. W. & Terrance C. (1997) 'State and Ethnicity in Botswana and Mauritius', *The Journal of Development Studies*, Vol. 33 (4), Απρίλιος, pp. 464-86.
- Chatelus, M. & Schemeil Y. (1984) 'Towards a New Political Economy of State Industrialisation in the Arab Middle East', *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 16, pp. 251-65.
- Chaudhry, K. A. (1989) 'The Price of Wealth: Business and State in Labor Remittance and Oil Economies', *International Organization*, Vol. 43 (3), Χειμώνας, pp. 101-45.
- Clark, J. (1997) 'Petro-politics in Congo', *Journal of Democracy*, Vol. 8(3), 1997.
- Cleveland, T. (2014) *Stones of Contention: A History of Africa's Diamonds*, New York: Ohio University Press.
- Collier, P. & Sambanis N. (2005) *Understanding Civil War in Africa*, Washington: World Bank.
- Easterly, W. (2003) 'Can foreign aid buy growth?', *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 17(3), pp. 23-48.
- The Economist, (1996) 'Zimbabwe: Privatisation, who needs it?', 4 Μαΐου, p. 38.
- The Economist, e (1998) 'Nigeria's Loss', 11 Ιουλίου, pp. 14-5.
- The Economist, (1999) 'Nigeria's Future: Can Obasanjo save Nigeria?', 6 Μαρτίου, p. 45.
- Ellis, S. (2011) *Season of Rains: Africa in the World*, London: Ashgate.
- Joseph, R. (1996) 'Nigeria: Inside the Dismal Tunnel', *Current History*, Vol. 95 (601), Μάιος, pp. 193-200.
- Forrest, T. (1993) *Politics and Economic Development in Nigeria*, Boulder, Co: Westview Press.
- Gelb, A. et al (1988) *Oil Windfalls: Blessing or Curse*, World Bank Research Publication, Oxford: Oxford University Press.
- Good, K. (1994) 'Corruption and mismanagement in Botswana: a best case example?', *Journal of Modern African Studies*, Vol. 32 (3), pp. 499-592,
- Gregory, C. (1992) 'Zimbabwe's Second Decade: Little Room for Manoeuvre?', in Larry Benjamin and Christopher Gregory, eds, *Southern Africa at the Crossroads ? Prospect for Stability and Development in the 1990s*, Johannesburg: Justified Press, pp. 197-226.
- Hillbom, E. (2012) 'Botswana: A development-oriented gate-keeping state', *African Affairs*, Vol. 111 (442), pp. 67-89.
- Hirschman, A. O. (1967/1995) *Development Projects Observed*, Washington, DC: Brookings Institution.
- Karl, T. L. (1997) *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States*, Berkeley: University of California Press.
- Kearney, R. C. (1990) 'Mauritius and the NIC Model Reduced or How Many Cases Make a Model?', *Journal of Developing Areas*, Vol. 24 (2), pp. 195-216.
- Knack, S. (2004) 'Does Foreign Aid Promote Democracy?', *International Studies Quarterly*, 48, pp. 251-266.
- Knight, V. C. (1996) 'Zimbabwe's Reluctant Transformation', *Current History*, Vol. 95 (601), Μάιος, pp. 222-7.
- Lucas, C. P. (1999) 'Africa's Hopes Rest on Nigeria's Transition', *International Herald Tribune*, 18 Μαρτίου.
- Luciani, G. (1987) 'Allocation versus Production States: A Theoretical Framework', in H. Beblawi and G. Luciano, eds, *The Rentier State*, New York: Croom Helm, pp. 63-82.
- Mahdavy, H. (1970) 'The Pattern and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran', in M. A. Cook, ed., *Studies in the Economic History of the Middle East*, Oxford: Oxford University Press, pp. 428-67.
- Maundeni, Z. (2004) 'Why the African Renaissance Is Likely to Fail: The Case of Zimbabwe', *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 22 (2), pp. 189-212.

- Meisenhelder, T. (1997) 'The Developmental State in Mauritius', *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 35 (2), pp. 279-97.
- Robinson, J. A. & Parsons Nel Q. (2006) 'State Formation and Governance in Botswana', *Journal of African Economies*, Vol. 15 (1), pp. 100-140.
- Ross, M. L. (1999) 'The Political Economy of the Resource Curse', *World Politics*, Vol. 51 (1), pp. 297-322.
- Shambayatim, H. (1994) 'The Rentier State, Interest Groups and the Paradox of Autonomy: State and Business in Turkey and Iran', *Comparative Politics*, Vol. 26 (3), Απρίλιος, pp. 307-31.
- Svensson, J. (2000) 'Foreign Aid and Rent Seeking,' *Journal of International Economics*, Vol. 51, pp. 437-461.
- Vandewalle, D. (1998) *Libya Since Independence*, London: I. B. Tauris.
- Yates, D. A. (1996) *The Rentier State in Africa. Oil Rent Dependency and Neocolonialism in the Republic of Gabon*, Trenton, NJ: Africa World Press

Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 5

1. Γιατί η Ζιμπάμπουε του Ρόμπερτ Μουγκάμπε οδηγήθηκε σε οικονομική κρίση;
2. Πώς η διαφθορά των πολιτικών ελίτ επηρέασε την οικονομική ανάπτυξη στην Αφρική;
3. Τι υποστηρίζει η θεωρία του κράτους-εισοδηματία;
4. Πού οφείλεται η οικονομική παρακμή της Νιγηρίας;
5. Πώς η διεθνής αναπτυξιακή βοήθεια μπορεί να επηρεάσει αρνητικά την οικονομική ανάπτυξη στα κράτη-αποδέκτες;
6. Πού οφείλεται η ραγδαία οικονομική ανάπτυξη της Μποτσουάνας;
7. Γιατί ο Μαυρίκιος διέψευσε τις δυσμενείς προβλέψεις για την οικονομική του βιωσιμότητα;
8. Πώς τα διαμάντια συνέβαλαν στις ένοπλες συγκρούσεις σε Λιβερία και Σιέρα Λεόνε;
9. Πόσο σημαντικοί είναι οι φυσικοί πόροι για την οικονομική ανάπτυξη;
10. Πόσο σημαντική είναι η δημόσια διοίκηση για την οικονομική ανάπτυξη;

Κεφάλαιο 6

Ο αιώνιος εταίρος:

Οι σχέσεις της Αφρικής με την Ευρωπαϊκή Ένωση

Σύνοψη

Το κεφάλαιο αναλύει το ειδικό πλαίσιο ανάπτυξης των σχέσεων μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Αφρικής. Η ΕΕ προσπαθεί να εισαγάγει μια «ηπειρωτική» προσέγγιση στις σχέσεις της με την Αφρική. Το πλαίσιο των σχέσεων προσδιορίζεται από τη Συμφωνία του Κοτονού (2000) με τις χώρες της Ομάδας Αφρικής-Καραϊβικής και Ειρηνικού (ΑΚΕ) και την Κοινή Στρατηγική ΕΕ-Αφρικής (2007). Για την τελευταία, οι τομείς προτεραιότητας είναι η προώθηση της ειρήνης, της ασφάλειας και των επενδύσεων, η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και η διαχείριση της μετανάστευσης. Ευρύτερα, το περιεχόμενο των ευρω-αφρικανικών σχέσεων περιλαμβάνει τρεις τομείς: 1) εμπόριο 2) αναπτυξιακή συνεργασία και 3) πολιτικές σχέσεις (συμπεριλαμβανομένων των ειρηνευτικών αποστολών). Το κεφάλαιο αναλύει όλες τις πτυχές των σχέσεων ΕΕ-Αφρικής με αναφορές στις διαφορετικές οπτικές των κρατών μελών.

Η θεσμοποιημένη σχέση της ΕΕ με την Αφρική έχει σχεδόν τόση ζωή όσο και η ίδια η Ένωση. Η Σύμβαση του Γιαουντέ ήταν η πρώτη συμφωνία που υπέγραψε η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα με 18 Αφρικανικές πρώην αποικίες (κυρίως της Γαλλίας). Η Σύμβαση που υπογράφηκε το 1964 και αναθεωρήθηκε το 1969 ρύθμιζε τις διαπεριφερειακές οικονομικές σχέσεις για μια περίπου δεκαετία. Αντικαταστάθηκε από τις Συμβάσεις Λομέ. Η πρώτη Σύμβαση Λομέ υπογράφηκε το 1975 μεταξύ των τότε εννέα κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και 46 αναπτυσσόμενων χωρών που έγιναν γνωστές ως η «Ομάδα ΑΚΕ» (Αφρική, Καραϊβική και Ειρηνικός). Η μεγάλη αλλαγή ήταν ότι δίπλα στις πρώην αποικίες της Γαλλίας προστέθηκαν οι πρώην αποικίες του Ηνωμένου Βασιλείου (που έγινε μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας το 1973). Αναθεωρούμενη κάθε 5 χρόνια (από τη Λομέ Ι έως τη Λομέ ΙV), η Σύμβαση προέβλεπε αδασμολόγητη πρόσβαση (με αρκετές εξαιρέσεις) των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων και πρώτων υλών των χωρών ΑΚΕ στην Ευρωπαϊκή αγορά. Επίσης η Σύμβαση προέβλεπε ότι η ΕΚ θα διέθετε σημαντικούς πόρους για βοήθεια και επενδύσεις.

Σήμερα, η σχέση ΕΕ-Αφρικής ρυθμίζεται από τη διάδοχο των Συμβάσεων Λομέ, τη Συμφωνία του Κοτονού που υπογράφηκε το 2000 (Babarinde & Faber, 2005) και καλύπτει μια περίοδο 20 ετών (έως το 2023). Ο όρος «εταίρική σχέση» (partnership) εμφανίζεται 52 φορές στο κύριο σώμα της Συμφωνίας και άλλες 9 φορές στα παραρτήματα. Το 2000 πραγματοποιήθηκε η πρώτη Συνάντηση Κορυφής ΕΕ-Αφρικής στο Κάιρο με τη συμμετοχή των 53 κρατών της Αφρικής και των τότε 15 κρατών-μελών της ΕΕ. Το Δεκέμβριο του 2005, η ΕΕ υιοθέτησε μια νέα στρατηγική με τίτλο «Η ΕΕ και η Αφρική: Προς μια Στρατηγική Εταίρική Σχέση». Το κείμενο έδωσε την εντύπωση ότι η ΕΕ ήθελε να υιοθετήσει μια «υψηλή στρατηγική» στη σχέση της με την Αφρική. Ακολούθησαν μια σειρά από άλλες πρωτοβουλίες. Η δεύτερη Σύνοδος Κορυφής ΕΕ-Αφρικής που πραγματοποιήθηκε στη Λισαβόνα το Δεκέμβριο του 2007 μετά από μια μακρά περίοδο «επώασης» με διαφωνίες σχετικά με τη συμμετοχή της Ζιμπάμπουε, έδωσε ένα νέο δυναμισμό στη διαπεριφερειακή συνεργασία. Η Σύνοδος Κορυφής υιοθέτησε με «Κοινή Στρατηγική ΕΕ-Αφρικής» και ένα «Σχέδιο Δράσης». Το Σχέδιο προσδιόρισε συγκεκριμένους στόχους και μέσα και εισήγαγε οκτώ «εταίρικές σχέσεις»: ειρήνη και ασφάλεια, δημοκρατική διακυβέρνηση και ανθρώπινα δικαιώματα, εμπόριο και περιφερειακή ολοκλήρωση, προώθηση των Στόχων της Χιλιετηρίδας, ενέργεια, κλιματική αλλαγή, μετανάστευση, κινητικότητα και εργασία και τέλος, επιστήμη, κοινωνία της πληροφορίας και διάστημα. Η Συμφωνία του Κοτονού, οι Σύνοδοι Κορυφής, τα κείμενα στρατηγικής και τα σχέδια δράσης σηματοδοτούν μια σημαντική διεύρυνση και εμβάθυνση της σχέσης ΕΕ-Αφρικής. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, το εμπόριο και η αναπτυξιακή βοήθεια αποτελούσαν τις δύο πλευρές της σχέσης (Gilli, 1994· Lister, 1997). Σήμερα, η πολιτική της ΕΕ προς την Αφρική αποτελείται από τρεις διαφορετικά θεσμικές διαστάσεις με διαφορετικούς κανόνες λήψης αποφάσεων: πρώτον, τη βοήθεια, δεύτερον το εμπόριο και τρίτον την εξωτερική πολιτική — και καλύπτει ένα εκτεταμένο αριθμό από διαφορετικές ατζέντες που ποικίλλουν από την ανάπτυξη έως την κλιματική αλλαγή, από τις επενδύσεις έως τη μετανάστευση και από την αλιεία έως τη ειρήνη και την ασφάλεια. Στις επόμενες παραγράφους αναλύεται η καθεμία από τις τρεις αυτές πλευρές της σχέσης.

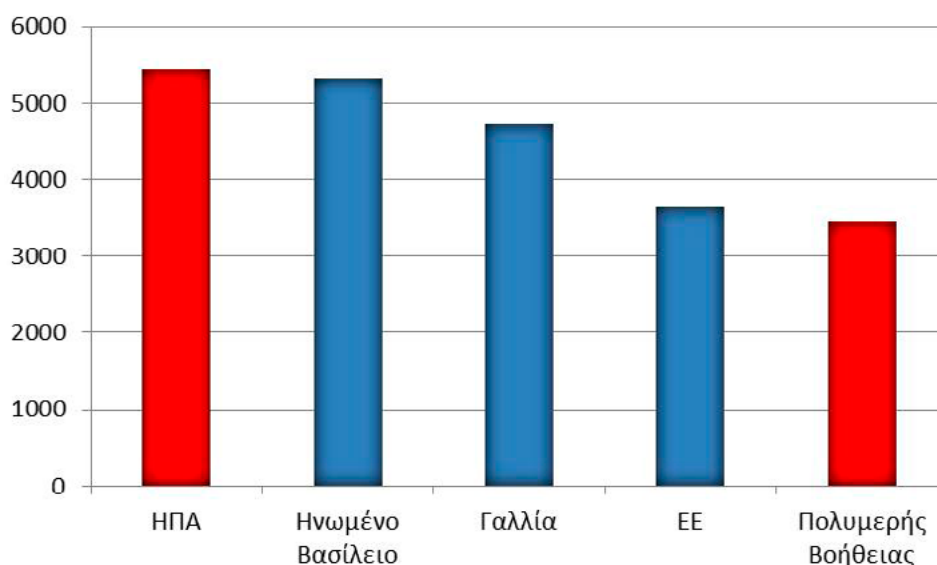
Βοήθεια

Το ποσοστό της ευρωπαϊκής βοήθειας στην Υποσαχάρια Αφρική μειώθηκε στη μεταψυχροπολεμική εποχή. Αυτό αποτελεί μια ξεκάθαρη ένδειξη της μετατόπισης των στρατηγικών προτεραιοτήτων της ΕΕ προς την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη και τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής. Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 6.1, το ποσοστό της βοήθειας της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (δηλαδή της πολυμερούς βοήθειας της ΕΕ) προς τη Νοτίως της Σαχάρας Αφρική μειώθηκε από 65,5% του συνόλου το 1984–85 στο 43,4% το 2004–05. Την περίοδο 1970–74, 13 από τους 15 μεγαλύτερους αποδέκτες ευρωπαϊκής βοήθειας ήταν χώρες της Υποσαχαρικής Αφρικής. Την περίοδο 1996–97 ο αριθμός ήταν μόλις 2 ενώ οι υπόλοιπες ήταν χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της Μεσογείου (Smith, 2004: 62). Επιπρόσθετα, ευρύτερες αλλαγές στις σχέσεις Βορρά-Νότου επηρέασαν τη σχέση αναπτυξιακής συνεργασίας ΕΕ-Αφρικής. Η Λομέ IV που υπογράφηκε το 1989 αντανάκλα την αυξανόμενη επιρροή των νεοφιλελεύθερων ιδεών. Μια από τις μεγαλύτερες αλλαγές που εισήχθησαν ήταν η χρήση της βοήθειας για τη διαρθρωτική προσαρμογή. Μια άμεση συνέπεια αυτής της νέας πολιτικής ήταν «η μείωση των ποσών που η ΕΕ κατηύθυνε στη μακροχρόνια ανάπτυξη» (Hurt, 2004: 159–160).

1984–85	1994–95	2004–05
65.5%	47.9%	43.4%

Πίνακας 6.1 Αναπτυξιακή Βοήθεια της ΕΚ προς την Υποσαχαρική Αφρική (ποσοστό του συνόλου)

Ωστόσο, οι πολιτικές βοήθειας άρχισαν να αλλάζουν από το 2000 και μετά. Η μετατόπιση έγινε πρώτα αισθητή στα διμερή προγράμματα. Το Ηνωμένο Βασίλειο αποφάσισε να καταργήσει τη «δεσμευμένη» βοήθεια (tied aid), να ανακατανείμει τις δωρεές σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και να (ξανα)κάνει την Αφρική τη βασική προτεραιότητα της πολιτικής αναπτυξιακής συνεργασίας. Αρκετά κράτη-μέλη ανακοίνωσαν αλλαγές προς την ίδια κατεύθυνση. Αυτή η εξέλιξη ήταν εν μέρει το αποτέλεσμα της επανεμφάνισης της συζήτησης για την «καταπολέμηση της φτώχειας». Η Σύνοδος Κορυφής της Χιλιετηρίδας που διοργάνωσε ο ΟΗΕ το 2000 βοήθησε να φέρει τη διεθνή αναπτυξιακή βοήθεια στο κέντρο της διεθνούς πολιτικής ατζέντας. Συμμαχίες Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, όπως η καμπάνια «Make Poverty History», με την υποστήριξη ροκ σταρ όπως ο Μπόνο και celebrities του Χόλυγουντ όπως η Αντζελίνα Τζολί, πέτυχαν να πείσουν κυβερνήσεις να υποσχεθούν πιο πολλά χρήματα σε βοήθεια. Σε πολλές περιπτώσεις, η ΕΕ εξέφρασε την πλήρη δέσμευσή της στους Αναπτυξιακούς Στόχους της Χιλιετίας. Τα κράτη-μέλη της ΕΕ συμφώνησαν το 2005 να διαθέτουν σε ετήσια βάση το 0,56% του Ακαθάριστου Εθνικού τους Εισοδήματος (από το 2010 και μετά) σε διεθνή βοήθεια και το 0,7% μέχρι το 2015. Ακόμη πιο σημαντικό, υποσχέθηκαν να κατανείμουν το 50% της αύξησης στην Υποσαχάρια Αφρική (Carbone, 2013).

Σχήμα 6.2 Οι μεγαλύτεροι δωρητές στην Υποσαχαρική Αφρική 2006 (\$ δισ.)

Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Ανάπτυξης (European Development Fund - EDF) είναι το βασικό χρηματοδοτικό εργαλείο για την παροχή βοήθειας στην Αφρική (καθώς και στα κράτη της Καραϊβικής και του Ειρηνικού). Το EDF δεν αποτελεί μέρος του προϋπολογισμού της ΕΕ, αλλά χρηματοδοτείται από τα κράτη-μέλη με βάση ένα συγκεκριμένο «κλειδί», υπόκειται στους δικούς του κανόνες, ενώ η διαχείριση έχει μια συγκεκριμένη επιτροπή. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει επανειλημμένα ζητήσει τη συμπερίληψη του EDF στον προϋπολογισμό της ΕΕ. Από την Συμφωνία του Κοτονού, τα χρηματοδοτικά εργαλεία Stabex και Sysmin του EDF, που είχαν σχεδιαστεί για να βοηθήσουν τον αγροτικό τομέα και τον μεταλλευτικό κλάδο αντιστοίχως, αντικαταστάθηκαν από το μηχανισμό FLEX, που αποσκοπεί στην απάλυνση των δυσμενών συνεπειών της αστάθειας των εσόδων από εξαγωγές (για τις φτωχές χώρες). Η Συμφωνία του Κοτονού επίσης επιχείρησε τον εξορθολογισμό του EDF και εισήγαγε την έννοια του «κυλιόμενου προγραμματισμού» (rolling programming), προσδίδοντας στο όλο σύστημα χρηματοδότησης μεγαλύτερη ευελιξία και ενθαρρύνοντας τις χώρες ΑΚΕ να αναλάβουν περισσότερες πρωτοβουλίες και μεγαλύτερες ευθύνες. Παράλληλα, ο προϋπολογισμός του EDF αυξήθηκε θεαματικά. Το 9ο EDF (2000–07) είχε συνολικούς πόρους περίπου €13,8 δισεκατομμυρίων ενώ το 10ο EDF (2008–13) είχε στη διάθεσή του €22,68 δισεκατομμύρια. Η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων επίσης συνέβαλε με €2 δισεκατομμύρια στην ίδια περίοδο. Ακόμη περισσότερο, η βοήθεια συμπληρώθηκε από τα προγράμματα διμερούς βοήθειας των κρατών-μελών της ΕΕ. Η ΕΕ (δηλαδή η Ευρωπαϊκή Κοινότητα συν τα κράτη-μέλη) χορηγεί περίπου το 60% της συνολικής βοήθειας που λαμβάνουν τα κράτη της Αφρικής (Tull, 2008: 8). Από αυτό το ποσό, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα χορηγεί λιγότερο από το ένα τέταρτο και τα κράτη-μέλη – μέσω των διμερών προγραμμάτων τους περισσότερο από τα τρία τέταρτα.

Μια σημαντική αλλαγή στην πολιτική βοήθειας της ΕΕ προς την Αφρική ήταν η εισαγωγή νέων και ενισχυμένων κριτηρίων πολιτικής αιρεσιμότητας (conditionality). Η Συνθήκη του Κοτονού εστίασε ιδιαίτερα στον εκδημοκρατισμό, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη «χρηστή διακυβέρνηση» (good governance). Παρόλο που αναφορές σε όλα αυτά τα ζητήματα υπήρχαν και σε παλαιότερες συμφωνίες, αυτήν τη φορά εισήχθησαν στη συμφωνία με μεγαλύτερη έμφαση ως «βασικά στοιχεία» (essential elements). Σύμφωνα με ένα άρθρο, η παραβίαση αυτών των αρχών θα μπορούσε να οδηγήσει σε μερική ή πλήρη παύση της συνεργασίας ή της παροχής βοήθειας. Το Άρθρο 96 της Συμφωνίας αναφέρει ότι αν δεν υπάρξει πρόοδος σε ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων εντός 75 ημερών από τις επίσημες διαβουλεύσεις, «κατάλληλα μέτρα», συμπεριλαμβανομένων κυρώσεων μπορεί να ληφθούν. Ωστόσο, παρά αυτές τις ρυθμίσεις, οι ρήτρες της «χρηστής διακυβέρνησης» εφαρμόστηκαν στην πράξη σχετικά επιλεκτικά και ορισμένες φορές σε πλήρη αντίθεση με τη ρητορεία των δημόσιων δηλώσεων. Από το 2000, το Άρθρο 96 της Συμφωνίας του Κοτονού ενεργοποιήθηκε κατά της Ακτής του Ελεφαντοστού (2000), της Λιβερίας (2001), της Ζιμπάμπουε (2002), του Τόγκο (2004), της Γουινέας (2004) και της Μαυριτανίας (2005) (Gegout, 2009: 404). Ωστόσο, δίπλα σ' αυτές τις κυρώσεις, η ΕΕ χρηματοδότησε προγράμματα εκδημοκρατισμού και προώθησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ολόκληρη την Αφρική και βοήθησε την Αφρικανική Ένωση να αναπτύξει τις δικές της ικανότητες στην παρακολούθηση ζητημάτων που συνδέονται με τη διακυβέρνηση (Magliveras and Naldi, 2009: 136).

Πολλοί Αφρικανοί ηγέτες θεώρησαν την έμφαση της ΕΕ στη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα ως «εμμονική», ως ένα είδος «νεοαποικιακής αιρεσιμότητας» που αγνοούσε τις τοπικές συνθήκες. Παρά τις αρχές που ενσωματώθηκαν στα ιδρυτικά κείμενα της Αφρικανικής Ένωσης, πολλοί Αφρικανοί ηγέτες συνεχίζουν να νοιώθουν άβολα με την επιβολή κυρώσεων σε άλλες αφρικανικές χώρες για ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Με εξαίρεση τις αντισυνταγματικές αλλαγές στην εξουσία, η Αφρικανική Ένωση και οι περιφερειακοί οργανισμοί της Αφρικής συνεχίζουν να αποφεύγουν την επιβολή κυρώσεων στα μέλη τους. Ακόμη περισσότερο, πολλοί Αφρικανοί αξιωματούχοι παραπονούνται για τα «διπλά κριτήρια» (double standards) των Ευρωπαίων, ισχυριζόμενοι ότι δεν υπάρχει μια ανάλογη συζήτηση στην Ευρώπη, ιδιαίτερα για τους Αφρικανούς μετανάστες που αντιμετωπίζουν συχνά την άμεση επαναπροώθηση (Kotsopoulos and Sidiropoulos, 2007: 3). Τα παράπονα αυτά έχουν αυξηθεί με το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, το οποίο μέχρι σήμερα έχει στραφεί σχεδόν αποκλειστικά κατά Αφρικανών, συμπεριλαμβανομένου ενός εν ενεργεία αρχηγού κράτους, του Ομάρ Μπασίρ του Σουδάν.

Η πολιτική ενθάρρυνσης του εκδημοκρατισμού της Αφρικής που έχει υιοθετήσει η ΕΕ είναι περισσότερο παθητική παρά ενεργητική. Τα ποσά της βοήθειας που κατευθύνονται στην ανάπτυξη και την παγίωση της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου και της προώθησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών είναι περιορισμένα. Μερικοί αναλυτές θεωρούν ότι η ΕΕ πρέπει να υιοθετήσει μια πιο «θετική» στρατηγική που, αντί για κυρώσεις, να δώσει έμφαση στην «οικοδόμηση θεσμών», ιδιαίτερα ενισχύοντας τις διεθνικές πρωτοβουλίες. Ωστόσο, μια τέτοια στρατηγική για να αποδειχθεί αποτελεσματική απαιτεί τεράστιους πόρους που είναι σήμερα μη διαθέσιμοι.

Εμπόριο

Για δεκαετίες, οι χώρες της Αφρικής απολάμβαναν μια σειρά από πλεονεκτήματα στο εμπόριό τους με την ΕΕ. Ωστόσο, αυτό το προνομιακό καθεστώς δεν εμπόδισε τη σχετική παρακμή του ευρωπαϊκού εμπορίου: μεταξύ 1985 και 2006, το μερίδιο της Υποσαχαρικής Αφρικής στο εξωτερικό εμπόριο της ΕΕ μειώθηκε από 3,2% σε 1,4% (Tull, 2008: 4). Το εμπόριο της Βρετανίας με την περιοχή μειώθηκε από 3,7% το 1985 σε 2,3% το 2006, ενώ το ποσοστό της Αφρικής νοτίως της Σαχάρα στο εξωτερικό εμπόριο της Γαλλίας μειώθηκε ακόμη πιο πολύ, από 5,2% το 1985 σε 2% το 2006 (Tull, 2008: 4). Παρόλο που αυτή η μείωση ήταν εν μέρει το αποτέλεσμα των φτωχών οικονομικών επιδόσεων της Αφρικής, ήταν επίσης μια ξεκάθαρη ένδειξη ότι οι εμπορικές προτιμήσεις δεν είχαν μπορέσει να βελτιώσουν τις εξαγωγικές επιδόσεις της ηπείρου. Πολλοί επιστήμονες και διαμορφωτές πολιτικής ζήτησαν μια επανεξέταση της εμπορικής σχέσης Ευρώπης-Αφρικής. Επιπλέον διαμορφώθηκε μια αντίληψη τόσο στην Επιτροπή όσο και σε αρκετές αφρικανικές πρωτεύουσες ότι η Σύμβαση Λομέ «είχε γίνει υπερβολικά πολύπλοκη κι ότι αυτό υπέσκαπτε την αποτελεσματικότητά της» (Hurt, 2004: 163). Η εμφάνιση και εξέλιξη της «Συναίνεσης της Ουάσιγκτον» (Washington Consensus) και οι νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις που προώθησαν το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα επηρέασαν περαιτέρω την εμπορική σχέση ΕΕ-Αφρικής. Ακόμη περισσότερο, οι νέες συμφωνίες συνεργασίας της ΕΕ με χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Ασίας σήμαιναν ότι οι ρυθμίσεις για το εμπόριο με την Ομάδα ΑΚΕ δεν ήταν πλέον «ιδιαίτερες» ή «ξεχωριστές» (Smith, 2004: 62). Τέλος, και πιο σημαντικό, έγινε σαφές ότι οι εμπορικές συμφωνίες μεταξύ ΕΕ και Αφρικής αντίκεινταν στους νέους κανόνες του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ).

Ο ΠΟΕ επιτρέπει τις εμπορικές προτιμήσεις μόνον όταν είναι αμοιβαίες (όπως στο εσωτερικό της ΕΕ) ή όταν παραχωρούνται στις αναπτυσσόμενες χώρες χωρίς διακρίσεις (όπως με το αποκαλούμενο Γενικευμένο Σύστημα Προτιμήσεων [Generalised System of Preferences]). Ωστόσο, οι Συμβάσεις Λομέ με την Ομάδα ΑΚΕ βασιζόνταν στην αρχή της μη-αμοιβαιότητας και παραβίαζαν τους κανόνες του ΠΟΕ. Το 1994 μια ομάδα εργασίας του προκατόχου του ΠΟΕ, της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT), κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το καθεστώς Λομέ, με την απουσία αμοιβαιότητας και τη φύση των διακρίσεων υπέρ των χωρών ΑΚΕ, ήταν ασύμβατη με ένα πολυμερές εμπορικό σύστημα (Flint, 2009: 83) και απαιτούνταν έγκριση εξαίρεσης (waiver). Ο διάδοχος της GATT, ΠΟΕ, επέτρεψε αυτήν την εξαίρεση μέχρι την 31η Δεκεμβρίου 2007.

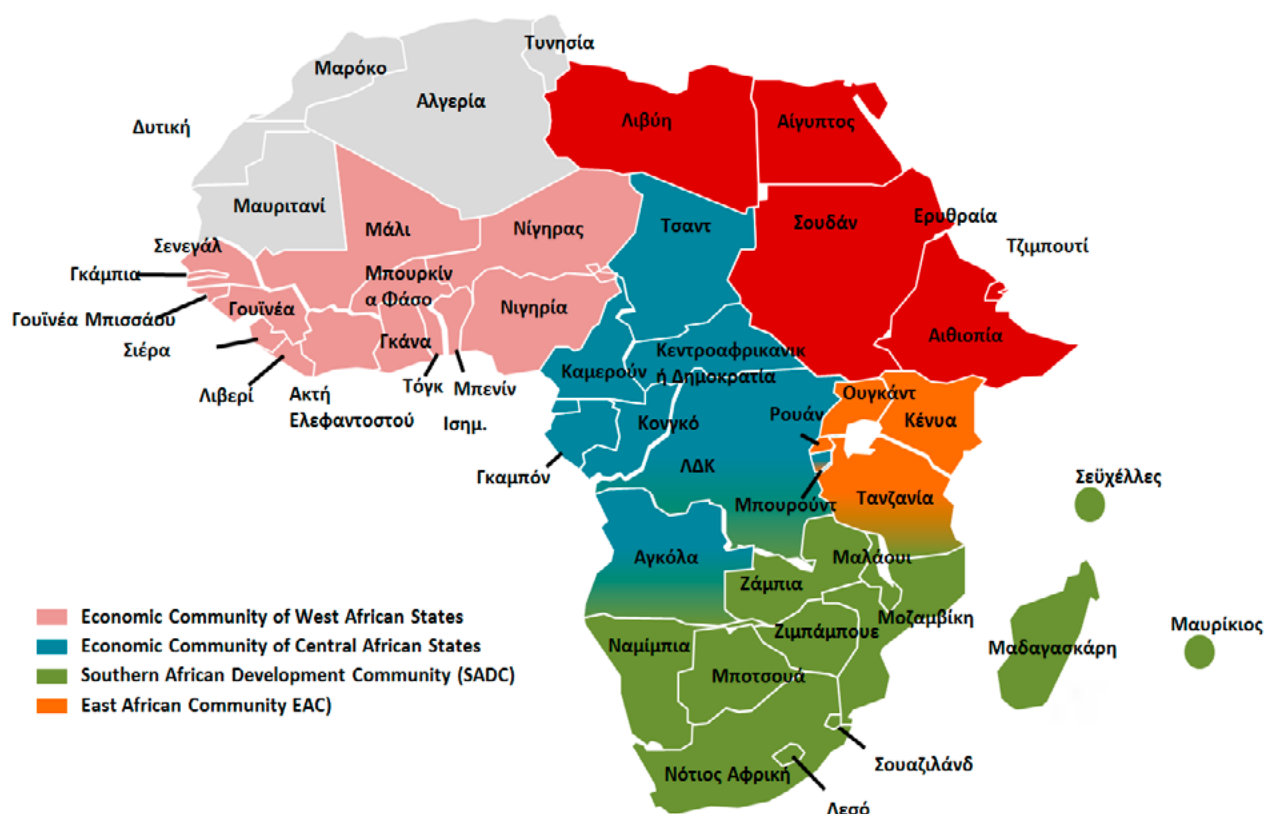
Η προθεσμία αυτή δεν αφορούσε τις Ελάχιστα Αναπτυγμένες Χώρες (Least Developed Countries - LLDCs) - 33 χώρες στην Αφρική με μέσο όρο (για τρία χρόνια) ετήσιου κατά κεφαλήν εισοδήματος μικρότερο από 750 δολάρια. Σύμφωνα με τον ΠΟΕ, οι LLDCs δικαιούνταν τη συνέχιση της ανεμπόδιστης πρόσβασης στην αγορά της ΕΕ - χωρίς να είναι υποχρεωμένες να «ανοίξουν» τις δικές τους αγορές (αρχή της αμοιβαιότητας). Έτσι η ΕΕ αποφάσισε να διαφοροποιήσει την πολιτική της για τις Ελάχιστα Αναπτυγμένες Χώρες. Οι LLDCs έγιναν μέρος της πρωτοβουλίας «Τα Πάντα Εκτός από τα Όπλα» ('Everything But Arms') που επέτρεψε αδασολόγητη πρόσβαση στις ευρωπαϊκές αγορές για σχεδόν όλα τα προϊόντα τους. Στα τέλη του 2009, η ΕΕ ήρε γι' αυτήν την κατηγορία χωρών 919 επιπλέον δασμούς (Flint, 2009: 87).

Ως απάντηση στις διεθνείς εξελίξεις και τους κανόνες του ΠΟΕ, το 1998 τα κράτη-μέλη της ΕΕ υιοθέτησαν μια πρόταση για την αντικατάσταση των μονομερών εμπορικών προτιμήσεων με μια σειρά από περιφερειακές Οικονομικές Εταιρικές Συμφωνίες και έδωσαν στην Επιτροπή την εντολή να διαπραγματευθεί. Η Επιτροπή ισχυρίστηκε ότι οι προτεινόμενες ρυθμίσεις θα ενδυναμώσουν το εμπόριο (Gibb, 2006: 472) και θα μειώσουν τη φτώχεια. Διάφοροι αναλυτές αμφισβήτησαν αυτόν τον ισχυρισμό και υποστήριξαν ότι η ΕΕ απλά προσπαθεί να προωθήσει τις εξαγωγές της στην Αφρική, εις βάρος άλλων αναπτυγμένων κρατών (Raffer, 2001). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή απάντησε ότι το κίνητρο δεν ήταν τα εμπορικά συμφέροντα αφού η ΕΕ «εξάγει πολύ λίγο στις χώρες ΑΚΕ και οι Ευρωπαίοι επενδυτές έχουν δείξει πολύ μικρό ενδιαφέρον για να δημιουργήσουν εταιρείες σ' αυτές τις αγορές» (European Commission, 2008).

Μεγάλη έμφαση δόθηκε στην περιφερειακή οικονομική ολοκλήρωση ανάμεσα στις αφρικανικές χώρες (Farrell, 2005: 266). Βεβαίως, αυτή η έμφαση στην περιφερικότητα (regionalism) βασιζόταν στους κανόνες του ΠΟΕ που, παρόλο που απαγορεύουν τη μη-αμοιβαιότητα, επιτρέπουν συμφωνίες ανάμεσα σε οικονομικά μπλόκ (Flint, 2009: 85). Η ΕΕ ανακοίνωσε ότι θα διαπραγματευθεί με συγκεκριμένες ομάδες των Χωρών ΑΚΕ: πέντε στην Υποσαχαρική Αφρική και μια στην Καραϊβική (βλ. Χάρτη 1). Οι διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν το 2002 με προθεσμία ολοκλήρωσης το 2007 - όταν η ρήτρα εξαίρεσης του ΠΟΕ έληγε.

Από την αρχή υπήρχαν πολλοί επικριτές της νέας πολιτικής της ΕΕ και οι αντιδράσεις έγιναν σταδιακά εντονότερες. Πολλοί επιστήμονες και μεγάλος αριθμός αναπτυξιακών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων υποστήριξαν ότι οι Οικονομικές Εταιρικές Συμφωνίες (Economic Partnership Agreements - EPAs) θα έχουν αρνητικές επιπτώσεις στις αφρικανικές οικονομίες σε πολλά επίπεδα. Πρώτον, ισχυρίστηκαν ότι τα κράτη της Αφρικής θα χάσουν σημαντικούς πόρους από τους δασμούς στις εισαγωγές. Μερικοί αναλυτές πρόβλεψαν μια

μείωση στα κρατικά έσοδα ύψους 10-30% (McQueen, 1999: 228). Άλλοι υποστήριζαν ότι αυτές οι αρνητικές επιπτώσεις στα έσοδα μάλλον υποτιμώνται – ιδιαίτερα αν ληφθούν υπόψη τα αποτελέσματα από την εκτροπή του εμπορίου (Goodison, 2007: 149). Δεύτερον, και πιο σημαντικό, πολλοί παρατηρητές ισχυρίστηκαν ότι οι Αφρικανοί παραγωγοί δεν θα είναι σε θέση να ανταγωνιστούν στις διεθνείς αγορές. Μερικοί μελετητές τόνισαν ότι η αποβιομηχάνιση που θα προκαλέσουν οι EPAs θα είναι εντονότερη στη Δυτική Αφρική (Goodison, 2007: 149). Η απαίτηση για άμεση φιλελευθεροποίηση, συμπεράνε ένας απαισιόδοξος αναλυτής, θα εμπόδιζε τις αφρικανικές χώρες «από το να επεκτείνουν την προστασία σε εσωτερικές εμβρυακές βιομηχανίες από τον εξωτερικό ανταγωνισμό, θα έκανε πιο δύσκολο να διατηρήσουν δημόσιες υπηρεσίες υπό εθνική ιδιοκτησία και θα μείωνε τις δυνατότητες της βιομηχανικής διαφοροποίησης ως μέρος ενός συνολικού προγράμματος για οικονομική ανάπτυξη» (Farrell, 2005: 279). Τρίτον, μερικοί επικριτές των EPAs τόνισαν ότι η νέα περιφερειοποίηση θα ακύρωνε προσπάθειες δεκαετιών για περιφερειακή ολοκλήρωση στην Αφρική (βλ. Χάρτη 1). Παρόλο που αυτοί οι επικριτές αναγνώριζαν ότι οι υπάρχοντες περιφερειακοί οργανισμοί στην ήπειρο είχαν αλληλεπικαλυπτόμενους καταλόγους μελών και περιορισμένη συμπληρωματικότητα, «η προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στις διαπραγματεύσεις για τις EPA είναι πιθανό να επιδεινώσει μια κατάσταση που είναι ήδη ατελής και κατακερματισμένη» (Farrell, 2005: 269). Καθώς η κάθε περιφέρεια περιλαμβάνει ένα μείγμα Ελάχιστα Αναπτυγμένων και Μη Ελάχιστα Αναπτυγμένων Χωρών, η εφαρμογή των EPA θα απαιτήσει την επιβολή αυστηρών ελέγχων στο διαπεριφερειακό εμπόριο οι οποίοι μπορεί να είναι δύσκολα εφαρμόσιμοι (Hurt 2004: 166). Μερικοί έχουν κατηγορήσει την ΕΕ ότι χρησιμοποιεί τακτικές «διαίρει και βασίλευε», επαναχαράσσοντας το χάρτη περιφερειακής ολοκλήρωσης στην Αφρική. Ένας αναλυτής συμπεράνε ότι οι EPA ήταν «φτωχά σχεδιασμένες» (poorly-thought) και «ασαφώς προσδιορισμένες» (ill-defined) (Watts, 1998: 52–53). Άλλοι ισχυρίστηκαν ότι οι συμφωνίες ήταν ακόμη ένα παράδειγμα της ασύμμετρης φύσης των ευρωπαϊκών σχέσεων, δύο ομάδων χωρών με «πολύ άνιση πολιτική και οικονομική ισχύ» (Farrell, 2005: 280). Το νέο πλαίσιο των EPA, σημείωσαν οι επικριτές, ήταν περισσότερο μια «διαταγή» (diktat) παρά μια αληθινή εταιρική σχέση (Flint, 2009: 79). Ωστόσο, θεωρούμε ότι είναι πρώιμο να καταλήξουμε σε συμπεράσματα για τις οικονομικές επιπτώσεις των EPA. Είναι ακόμη πιο δύσκολο να ισχυριστούμε ότι η νέα εμπορική πολιτική της ΕΕ προς την Αφρική, υποσκάπτει τους διακηρυγμένους στόχους της αναπτυξιακής της πολιτικής (την καταπολέμηση της φτώχειας), όπως ισχυρίστηκαν μερικοί αναλυτές (Olsen, 2008). Πολλά θα εξαρτηθούν όχι μόνο από τα αποτελέσματα των διαπραγματεύσεων αλλά και από τη μελλοντική εφαρμογή οποιασδήποτε συμφωνίας (Meyn, 2008).

Χάρτης 6.1 Οι Ζώνες των Οικονομικών Εταιρικών Συμφωνιών στην Αφρική.

Φαίνεται ότι η τρέχουσα οικονομική κρίση επηρεάζει αρνητικά τις διαπραγματεύσεις. Η Νότια Αφρική, η ισχυρότερη οικονομία της Αφρικής, που αντιμετωπίζει μια σοβαρή ύφεση με αρνητικές συνέπειες για τη βιομηχανική παραγωγή και τις εξαγωγές, είναι ιδιαίτερα επικριτική στην όλη διαδικασία. Τον Οκτώβριο του 2008, ο Υπουργός Εμπορίου και Βιομηχανίας Rob Davies κατηγόρησε την ΕΕ ότι είναι «πολύ προσανατολισμένη σε εμπορικά συμφέροντα [...] ιδιαίτερα σε σχέση με τον ανταγωνισμό με την Κίνα και την Ινδία» (Roelf, 2009). Ο Davies άσκησε κριτική στην Ένωση ότι «υποσκάπτει τις προσπάθειες για μια πιο δίκαιη συμφωνία με τη Νότια Αφρική» (Roelf, 2009). Η Νότια Αφρική, όπως η Αγκόλα και η Ναμίμπια, θεωρεί ότι οι ΕΡΑ θα επηρεάσουν αρνητικά την περιφερειακή οικονομική ολοκλήρωση.

Από την Ομάδα ΑΚΕ, μόνον η Περιφέρεια της Καραϊβικής κατάφερε να υπογράψει μια πλήρη ΕΡΑ με την ΕΕ πριν την προθεσμία της 31ης Δεκεμβρίου 2007. Η Επιτροπή προσπάθησε να επιταχύνει τις διαπραγματεύσεις, ξεκινώντας διμερείς συνομιλίες με μερικές Αφρικανικές χώρες, απομακρυνόμενη έτσι εν μέρει από την αρχική περιφερειακή προσέγγιση. Συνολικά, 20 χώρες ΑΚΕ συμφώνησαν να υπογράψουν ενδιάμεσες συμφωνίες που τηρούσαν του κανόνες του ΠΟΕ, ενώ 43 χώρες αποφάσισαν, για διαφορετικούς λόγους, να μην υπογράψουν καθόλου συμφωνίες (Flint, 2009: 89). Βεβαίως, οι περισσότερες από αυτές είναι Ελάχιστα Αναπτυγμένες Χώρες που δεν κινδυνεύουν από κυρώσεις, καθώς η πρόσβασή τους στην αγορά της ΕΕ είναι ήδη εγγυημένη μέσω της πρωτοβουλίας «Όλα εκτός από Όπλα (Everything But Arms)». Η Νιγηρία, το Γκαμπόν και η Δημοκρατία του Κονγκό έχουν εγκαταλείψει τις διαπραγματεύσεις και η Νότια Αφρική αποφάσισε να μην υπογράψει μια ενδιάμεση συμφωνία (Flint, 2000: 90). Σήμερα, οι μη-Ελάχιστα Αναπτυγμένες Χώρες υπόκεινται στο καθεστώς του Συστήματος Γενικευμένων Προτιμήσεων που εφαρμόζεται σε όλες τις τρίτες χώρες.

Έτσι, η συνολική διαδικασία έχει προκαλέσει μεγάλες εντάσεις. Μια διακήρυξη του Συμβουλίου Υπουργών της Ομάδας ΑΚΕ κατηγόρησε την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για «τεράστια πίεση» (enormous pressure) «που έρχεται σε αντίθεση με το πνεύμα της εταιρικής σχέσης Χωρών ΑΚΕ-ΕΕ» (Flint, 2009: 90). Υπάρχει αρκετή αλήθεια σ' αυτόν τον ισχυρισμό. Τα Άρθρα 37.5 και 37.6 της Συμφωνίας του Κοτονού αναφέρουν ρητά ότι οι ΕΡΑ θα αποτελέσουν αντικείμενο διαπραγμάτευσης μόνο με χώρες που «θεωρούν τους εαυτούς τους στην κατάσταση να διαπραγματευθούν» και ότι η ΕΕ θα εξετάσει «όλες τις εναλλακτικές λύσεις» (Flint, 2009: 89). Ωστόσο, τόσοι οι αρνητικές αντιδράσεις πολλών αφρικανικών κυβερνήσεων όσο και η υπογραφή ενδιάμεσων συμφωνιών έδρασαν ως κίνητρα για την επανεξέταση της διαδικασίας. Μερικοί παρατηρητές ισχυρίστηκαν ότι η Αφρική δεν πρέπει να εξαναγκαστεί να φιλελευθεροποιήσει το εξωτερικό της εμπόριο απότομα. Αντίθετα, θα πρέπει να της προσφερθεί η δυνατότητα μιας βαθμιαίας μετάβασης «ίσως διάρκειας δύο δεκαετιών κατά την οποία οι εταιρείες μπορούν να προσαρμόσουν την παραγωγή αλλά και οι κυβερνήσεις μπορούν να προσαρμόσουν τα έσοδα» (Nicolaidis and Collier, 2008). Αυτό πάντως ήδη συμβαίνει. Με τους όρους των ενδιάμεσων συμφωνιών, οι αφρικανικές χώρες έχουν αποκλείσει πολλά προϊόντα από την απελευθέρωση και θα μειώσουν τους δασμούς του σε μια περίοδο 10-15 ετών (European Commission, 2008: 1). Για παράδειγμα, η ΕΕ και η Γκάνα συμφώνησαν να αποκλείσουν όλα τα προϊόντα που συνδέονται με την πτηνοτροφία από την απελευθέρωση έτσι ώστε να μην υπάρξουν αλλαγές στη δασμολογική προστασία που προσέφερε η Γκάνα στην πτηνοτροφία της (European Commission, 2008: 1). Αρκετές άλλες χώρες της Αφρικής έχουν υπογράψει ενδιάμεσες συμφωνίες στις οποίες αποκλείστηκε ένα μεγάλο εύρος ευαίσθητων προϊόντων και τομέων της οικονομίας από οποιαδήποτε μορφή φιλελευθεροποίησης.

Αυτή η βαθμιαία μετάβαση θα βοηθήσει στη μείωση του ετήσιου βάρους του κόστους της διαρθρωτικής προσαρμογής που συνδέεται με τις ΕΡΑ. Αυτά τα κόστη προσαρμογής περιλαμβάνουν, ανάμεσα σε άλλα, την απώλεια εσόδων από δασμούς, την αναδιάρθρωση τομέων της οικονομίας, την εναρμόνιση πολιτικών με τους γείτονες κ.ο.κ. Η Γραμματεία της Κοινοπολιτείας υπολόγισε τα κόστη διαρθρωτικής προσαρμογής σε 11,7 δισεκατομμύρια δολάρια για όλες τις χώρες ΑΚΕ (Bilal and Rampa, 2006). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, παρόλο που ισχυρίζεται ότι είναι «έτοιμη να βοηθήσει με δημοσιονομικές μεταρρυθμίσεις και προσαρμογές για να μειωθεί το κόστος των καθαρών απωλειών σε έσοδα» (European Commission, 2008), έχει αρνηθεί να προσφέρει ένα ταμείο διαρθρωτικής προσαρμογής και έχει υποστηρίξει ότι τα κόστη θα αναληφθούν από το 10ο EDF. Ωστόσο, καθώς δεν υπάρχουν πολλά νέα χρήματα στον προϋπολογισμό του EDF, αρκετοί αναλυτές φοβούνται ότι τα κόστη της προσαρμογής θα πρέπει να αναληφθούν εις βάρος προγραμμάτων για την παιδεία και την υγεία (Flint, 2009: 86).

Βεβαίως, το βασικό ζήτημα είναι η πρόσβαση των προϊόντων των χωρών της Αφρικής στην αγορά της ΕΕ. Αυτή η πρόσβαση δεν εξασφαλίζεται με το τρέχον πλαίσιο, δηλαδή την πρωτοβουλία «Όλα εκτός από Όπλα» (Everything But Arms - EBA). Η ΕΒΑ περιλαμβάνει μόνον τις Ελάχιστες Αναπτυγμένες Χώρες ενώ οι πιο δυναμικές οικονομίες της Αφρικής – όπως η Γκάνα και η Κένυα – δεν έχουν αυτήν τη δυνατότητα. Ακόμη περισσότερο, πολλές μελέτες έχουν δείξει ότι οι επιπτώσεις της ΕΒΑ στην ανάπτυξη ήταν πολύ μέτριες (Faber & Orbie, 2007). Μερικοί παρατηρητές έφτασαν μάλιστα στο σημείο να υποστηρίξουν ότι η ΕΒΑ είναι μια «προβληματική διευθέτηση» που απέτυχε να εκπληρώσει τους διακηρυγμένους στόχους της: οι Κανόνες

Προέλευσης (Rules of Origin) που εισήχθησαν για να εμποδίσουν την επανεξαγωγή προϊόντων από μη Αφρικανικές χώρες «είναι πολύ πολύπλοκοι και περιοριστικοί για να έχουν ένα απτό αποτέλεσμα στην ανάπτυξη της Αφρικής» (Kohnert, 2008: 10).

Από μια άλλη οπτική, η δέσμευση της ΕΕ στο ελεύθερο εμπόριο με την Αφρική είναι στην καλύτερη περίπτωση μερική. Εστιάζοντας στους δασμούς, η ΕΕ αρνείται να αναγνωρίσει ότι οι αγροτικές επιδοτήσεις της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής εκτρέπουν το εμπόριο ΕΕ-Αφρικής. Υπολογίζεται για παράδειγμα, ότι με την κατάργηση των επιδοτήσεων στα σιτηρά, οι περισσότεροι ευρωπαίοι γεωργοί θα μείωναν την καλλιεργήσιμη γη τους κατά 50% (Goodison, 2007: 143). Σύμφωνα με μερικούς υπολογισμούς, οι επιδοτήσεις της ΕΕ στο βαμβάκι, μειώνουν ετησίως κατά 38% το εισόδημα των παραγωγών βαμβακιού στη Δυτική και Κεντρική Αφρική (Gillson et al, 2004). Πρόσφατα, ο βρετανός οικονομολόγος Nicholas Stern, σημείωσε ότι ενώ η μέση ευρωπαϊκή αγελάδα επιδοτείται με 2,50 δολάρια την ημέρα, το 75% του πληθυσμού της Υποσαχαρικής Αφρικής ζει με λιγότερα από 2 δολάρια την ημέρα.

Συμπερασματικά, όλες οι εξελίξεις που αναλύθηκαν παραπάνω δείχνουν ότι η «ειδική μεταχείριση» στις εμπορικές συναλλαγές που χαρακτήριζε την σχέση ΕΕ-Αφρικής για περισσότερες από τρεις δεκαετίες έχει τελειώσει. Για την ΕΕ, η Αφρική δεν είναι πλέον ξεχωριστή αλλά μια μόνο από πολλές περιφέρειες με τις οποίες συναλλάσσεται σε παγκόσμια κλίμακα.

Εξωτερική πολιτική

Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '90, οι προσπάθειες για μια κοινή εξωτερική πολιτική της ΕΕ ήταν αδύναμες και ασυντόνιστες. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ εισήγαγε ένα νέο στοιχείο στην ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική: τις «κοινές δράσεις» (joint actions). Η πρώτη κοινή δράση έλαβε χώρα στην Αφρική, με την αποστολή εκλογικών παρατηρητών στη Νότια Αφρική (1994). Οι πρώτες δημοκρατικές εκλογές στην ιστορία της Νότιας Αφρικής ήταν μια ευκαιρία προκειμένου «η νέα Ένωση να εκφράσει τον παγκόσμιο ρόλο της» (Holland, 1997: 174). Ωστόσο, μερικές μέρες αργότερα, η απάντηση της ΕΕ στη γενοκτονία της Ρουάντας ήταν ρητορική και αδύναμη (Hurt, 2004: 168–169). Μόνο το 1996, η ΕΕ έστειλε τον πρώτο της ειδικό απεσταλμένο, τον Ιταλό Aldo Ajello, στην περιοχή των Μεγάλων Λιμνών της Αφρικής.

Παρόλο που η Γαλλία επενέβη στρατιωτικά περισσότερες από 30 φορές στην μετααποικιακή Αφρική, η ΕΕ μέχρι πολύ πρόσφατα ήταν απρόθυμη να εμπλακεί σε ένοπλες συγκρούσεις στην Αφρική. Εντούτοις, πολιτικά αδιέξοδα και ιδιαίτερα αιματηρές συγκρούσεις στη Ρουάντα (1994) και το Ζαΐρ (1997) βαθμιαία υποχρέωσαν τα κράτη-μέλη να επανεκτιμήσουν τις προηγούμενες θέσεις τους σε σχέση με τις στρατιωτικές επεμβάσεις. Η υιοθέτηση της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας (CFSP) και της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας (ESDP) έδωσαν μια νέα ώθηση σε μια ποικιλία από κοινές δράσεις.

Τον Ιούνιο του 2003, το Συμβούλιο Υπουργών της ΕΕ αποφάσισε να αποστείλει στρατιωτικές δυνάμεις της ΕΕ στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό (DRC) (Faria, 2004: 20–30· Olsen, 2004· Olsen, 2008: 163). Αυτή ήταν η πρώτη φορά που η ΕΕ έστειλε δυνάμεις εκτός Ευρώπης. Η αποστολή προωθήθηκε από τη Γαλλία, που ανυπομονούσε να δείξει η «Ευρώπη την ισχύ και την ενότητά της στον απόηχο των αντιθέσεων σχετικά με τον πόλεμο στο Ιράκ» (Chivvis, 2007: 28). Η Επιχείρηση Άρτεμις, όπως αποκλήθηκε, είχε ως κύριο στόχο τη σταθεροποίηση της κατάστασης ασφαλείας στην επαρχία Ituri και ιδιαίτερα στην πρωτεύουσα Bunia. Η δύναμη της ΕΕ αποτελούνταν από 1.850 στρατιώτες που αναπτύχθηκαν ταχύτατα χωρίς τη βοήθεια του ΝΑΤΟ. Η Γαλλία έδρασε ως το «βασικό κράτος» (framework nation) για την επιχείρηση, προμηθεύοντας τις περισσότερες δυνάμεις αλλά και τον διοικητή της αποστολής. Η Επιχείρηση Άρτεμις θεωρήθηκε σχετικά επιτυχής, βελτιώνοντας τις συνθήκες ασφαλείας και επιτρέποντας την επιστροφή των προσφύγων. Στη συνέχεια έδωσε τη θέση της στις δυνάμεις του ΟΗΕ σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό. (Olsen, 2004: 432). Παρόλο που η Bunia δεν έγινε μια «πόλη χωρίς όπλα», όπως ήταν το αρχικό σχέδιο, τα όπλα έγιναν σχεδόν «αόρατα» (invisible) (Chivvis, 2007: 28). Επίσης αξίζει να σημειωθεί ότι η ευρωπαϊκή επιτυχία στην ειρήνευση της Bunia δεν ήταν μόνον το αποτέλεσμα της στρατιωτικής ανωτερότητας των Ευρωπαίων αλλά και της ευρωπαϊκής πίεσης σε τοπικούς πολέμαρχους να διαπραγματευθούν τις διαφορές τους (Chivvis, 2007: 28).

Λίγους μήνες μετά, το Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων, μετά από αίτημα της Αφρικανικής Ένωσης, δημιούργησε το Αφρικανικό Ταμείο Ειρήνης (Peace Facility for Africa [APF]) μ' ένα προϋπολογισμό 250 εκατομμυρίων ευρώ (Faria, 2004: 36· Olsen, 2008: 163). Το APF θα χρηματοδοτούνταν από πόρους του EDF και θα αποσκοπούσε στην κάλυψη μέρους των δαπανών για Αφρικανικές ειρηνευτικές δυνάμεις όπως το κόστος μεταφοράς δυνάμεων, τα έξοδα διαβίωσης των στρατιωτών και την ανάπτυξη περαιτέρω ικανοτήτων. Ωστόσο, αυτά τα χρήματα δεν μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να καλύψουν άμεσες στρατιωτικές και εξοπλιστικές δαπάνες. Τον Οκτώβριο του 2006, το APF υποστήριξε την ειρηνευτική δύναμη της Αφρικανικής Ένωσης στο

Νταρφούρ του Σουδάν (AMIS) προμηθεύοντας υλικά και προμήθειες, βοηθώντας στο σχεδιασμό και παρέχοντας τεχνική βοήθεια, στρατιωτικούς παρατηρητές, εκπαίδευση για τις αφρικανικές δυνάμεις, στρατηγική μεταφορά και αστυνομικούς.

Το Δεκέμβριο του 2004, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφάσισε να αναπτύξει μια ευρωπαϊκή αστυνομική δύναμη στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό. Αυτή ήταν η πρώτη «μη στρατιωτική» (civilian) αποστολή διαχείρισης κρίσης στην Αφρική. Δύο χρόνια μετά, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου και με εντολή του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, η ΕΕ ανέπτυξε 1.100 στρατιώτες στην Κινσάσα. Αυτήν τη φορά τη διοίκηση ανέλαβε Γερμανός και το Βερολίνο προμήθευσε περίπου το ένα τρίτο της δύναμης (Chivvis, 2007: 33). Το άλλο ένα τρίτο αποτελούνταν από Γάλλους, ενώ 18 άλλα κράτη-μέλη συν την Τουρκία έστειλαν στρατιώτες και βοηθητικό προσωπικό (Chivvis, 2007: 33). Μια μεγαλύτερη δύναμη-υποστήριξης παρέμεινε «πίσω από τον ορίζοντα» στο γειτονικό Γκαμπόν (Howorth, 2007: 238–239· Olsen, 2008: 164). Αυτή η επιχείρηση ήταν επίσης επιτυχής: παρόλο που υπήρξαν περιστατικά παρενόχλησης ψηφοφόρων και βίαιες συγκρούσεις ανάμεσα σε οπαδούς πολιτικών κομμάτων, οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν ομαλά (Chivvis, 2007: 33). Εικοσιπέντε εκατομμύρια ψηφοφόροι πήραν μέρος στην εκλογική διαδικασία που είχε ένα συνολικό κόστος διεξαγωγής 400 περίπου εκατομμυρίων δολαρίων που κάλυψε σε μεγάλο βαθμό η ΕΕ.

Η τρίτη αποστολή της ΕΕ στην Αφρική και η πιο φιλόδοξη επιχείρηση μέχρι σήμερα έλαβε χώρα στο Τσαντ και την Κεντροαφρικανική Δημοκρατία το Φεβρουάριο του 2008. Η ιδέα ήλθε στην επιφάνεια τον Ιούνιο του 2007, μετά από μια αποτυχημένη προσπάθεια του Γάλλου Υπουργού Εξωτερικών, Bernard Kouchner, να δημιουργήσει έναν «ανθρωπιστικό διάδρομο» μέσω Τσαντ στο Νταρφούρ (IISS, 2008a: 251). Με την έγκριση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, η ΕΕ ανέπτυξε 3.700 στρατιώτες. Η Γαλλία συνέβαλε με 2.000, η Ιρλανδία με 450, η Πολωνία με 400, η Αυστρία με 210, η Σουηδία με 200, η Ρουμανία και το Βέλγιο με 120 έκαστη, η Ισπανία με 80, η Ολλανδία με 60, η Φινλανδία με 40 και η Σλοβενία με 15. Ωστόσο το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γερμανία δεν συνέβαλαν με προσωπικό (IISS, 2008). Η αποστολή είχε σχεδιαστεί για να δράσει συμπληρωματικά με τις δυνάμεις του ΟΗΕ και της Αφρικανικής Ένωσης στο Νταρφούρ και αποσκοπούσε στην προστασία των σχεδόν 500.000 προσφύγων στο ανατολικό Τσαντ, τη διευκόλυνση της παροχής βοήθειας και την προστασία του προσωπικού του ΟΗΕ (IISS, 2008). Το Μάρτιο του 2009, ακολουθώντας μια συνήθη πρακτική, η Ευρωπαϊκή ειρηνευτική δύναμη παραχώρησε τη θέση της σε μια δύναμη του ΟΗΕ (BBC, 2009). Αυτή η πολιτικά ευαίσθητη (λόγω των προηγούμενων Γαλλικών στρατιωτικών επεμβάσεων στο Τσαντ) αποστολή θεωρήθηκε ως απολύτως επιτυχής. Μερικοί αναλυτές ισχυρίστηκαν ότι θα μπορούσε να αποτελέσει «πρότυπο για επιχειρήσεις-γέφυρες οι οποίες αναπτύσσονται γρήγορα ως εμπροσθοφυλακές πριν την κυρίως ειρηνευτική δύναμη» (IISS, 2009b: 285).

Οι τρεις στρατιωτικές αποστολές της ΕΕ στην Αφρική είναι ιδιαίτερα σημαντικές γιατί:

1. Αποτελούν εξαιρετικά παραδείγματα επιτυχούς συνεργασίας ΕΕ-ΟΗΕ.
2. Δείχνουν τη μεγάλη σημασία της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ασφάλειας και Αμυνας, και
3. Αποδεικνύουν ότι η ΕΕ είναι σε θέση να σχεδιάσει τις δικές της στρατιωτικές επιχειρήσεις χωρίς προσφυγή στην υποστήριξη του NATO (σε αντίθεση με τις αντίστοιχες επιχειρήσεις στα Βαλκάνια) (Bagoyoko and Gibert, 2009: 796).

Η εναλλακτική λύση θα ήταν για τα κράτη-μέλη να αναλάβουν ανεξάρτητες στρατιωτικές επιχειρήσεις, όπως οι Βρετανοί στη Σιέρα Λεόνε ή οι Γάλλοι στην Ακτή Ελεφαντοστού. Αναμφίβολα, μια ανεξάρτητη αποστολή «δεν θα είχε την ίδια νομιμοποίηση με μια αποστολή της ΕΕ» (Chivvis, 2007: 35). Ωστόσο, μερικοί σχολιαστές, εστιάζοντας στο γεγονός ότι όλες οι επεμβάσεις της ΕΕ στην Αφρική «αποτελούσαν πρωτοβουλίες της Γαλλίας», ισχυρίστηκαν ότι το Παρίσι απλά χρησιμοποιούσε την ΕΕ για να διατηρήσει τους ισχυρούς δεσμούς της Γαλλίας με τις πρώην αποικίες της αποφεύγοντας τη μομφή της νεο-αποικιοκρατίας. Περαιτέρω, υποστήριξαν ότι η Γαλλία ήθελε να αποδείξει τις στρατιωτικές δυνατότητες της ΕΕ χωρίς προσφυγή στο NATO. Το μήνυμα ότι η ΕΕ είναι μια ανεξάρτητη οντότητα ικανή να επιλύει προβλήματα αναπτύσσοντας τη δική της στρατιωτική δύναμη απευθυνόταν κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες του Προέδρου Bush του Νεότερου (Gegout, 2009: 407–408). Αυτοί οι σχολιαστές ισχυρίστηκαν ότι τα περισσότερα κράτη-μέλη της ΕΕ ήταν μάλλον απρόθυμα να στείλουν δυνάμεις στην Αφρική και ότι αποφάσισαν να συμμετάσχουν λόγω των πιέσεων της Γαλλίας και γιατί και οι τρεις αποστολές ήταν «χαμηλού ρίσκου, περιορισμένες χωρικά και χρονικά και χωρίς να υπάρχουν σοβαρές διαφωνίες» καθώς η ΕΕ «είχε προσκληθεί από Αφρικανικές χώρες με εντολή των Ηνωμένων Εθνών» (Gegout, 2009: 411). Ωστόσο αυτή η ρεαλιστική αντίληψη των πολιτικών της ΕΕ αγνοεί ότι και οι τρεις αποστολές ήταν τμήμα μια ευρύτερης προσέγγισης για την επίλυση συγκρούσεων στην Αφρική και δεν μπορούν να εξηγηθούν μόνον από τις γαλλικές πιέσεις.

Είναι βέβαια αλήθεια ότι η Γαλλία «παρέμεινε επί μακρόν εμπόδιο για την περαιτέρω εμπλοκή της ΕΕ σε ζητήματα ασφαλείας στην Αφρική» (Bagoyoko & Gibert, 2009: 800). Είναι επίσης αλήθεια ότι από τότε που η Γαλλία αποφάσισε να «εξευρωπαϊσεί» την Αφρικανική της πολιτική όλες αυτές οι αποστολές έγιναν εφικτές. Ωστόσο, άλλα μεγάλα κράτη-μέλη της ΕΕ επίσης άλλαξαν τις πολιτικές τους σχετικά με τις κοινές στρατιωτικές αποστολές – και όχι μόνον ως αποτέλεσμα των γαλλικών πιέσεων. Οι Βρετανοί ακολούθησαν ένα δρόμο παραπλήσιο με της Γαλλίας, επιλέγοντας τον «εξευρωπαϊσμό» των στρατιωτικών επιχειρήσεων και οι θέσεις της Γερμανίας μετεξελίχθηκαν σημαντικά από την αρχική απροθυμία σε μια αυξανόμενη βούληση ενεργής παρουσίας σε σύντομες αποστολές (Bagoyoko & Gibert, 2009: 800–801). Ακόμη περισσότερο, πολύ πριν αυτές οι πολιτικές γίνουν ο κανόνας, η ΕΕ είχε επιδείξει ένα έντονο ενδιαφέρον για την ασφάλεια στην Αφρική, αφιερώνοντας σημαντικούς πόρους για Αφρικανικές ειρηνευτικές δυνάμεις και ασκώντας πιέσεις στους Αφρικανικούς περιφερειακούς οργανισμούς να αναλάβουν μεγαλύτερες ευθύνες στην επίλυση συγκρούσεων. Αναγνωρίζοντας την ανάγκη να υπάρξει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση στην αποτροπή συγκρούσεων, η ΕΕ ανέλαβε μια σειρά από πρωτοβουλίες, περιλαμβάνοντας τον ορισμό ειδικών απεσταλμένων για την περιοχή των Μεγάλων Λιμνών (από το 1996), το Σουδάν (από το 2005), την Αφρικανική Ένωση (από το 2007) και για τις Αφρικανικές ικανότητες διατήρησης της ειρήνης (από το 2008) (Gegout, 2009: 405). Παρόλο που οι θέσεις των Ειδικών Απεσταλμένων έγιναν στη βάση συγκεκριμένων εξελίξεων και δεν μπορούν να θεωρηθούν ως μια συστηματική «διπλωματική προσέγγιση» (diplomaticisation) της παρουσίας της ΕΕ στην Αφρική (Bagoyoko & Gibert, 2009: 795), αποτέλεσαν μια ξεκάθαρη ένδειξη ενός αυξανόμενου ενδιαφέροντος για διαμεσολάβηση σε συγκρούσεις. Τέλος, η ΕΕ με συνέπεια υποστήριξε ότι τα ζητήματα ανάπτυξης και ασφαλείας είναι στενά διασυνδεδεμένα. Σε πολλές περιπτώσεις, οι θεσμοί των Βρυξελλών συνεργάστηκαν στενά με τις Ηνωμένες Πολιτείες, ιδιαίτερα για την καταπολέμηση της πειρατείας στις ακτές της Σομαλίας.

Το Δεκέμβριο του 2008, η ΕΕ ξεκίνησε την υλοποίηση της πρώτης ναυτικής της αποστολής, της Επιχείρησης Αταλάντα. Ο βασικός στόχος της ήταν η καταπολέμηση της σομαλικής πειρατείας, η οποία είχε εξελιχθεί σε μια σοβαρή απειλή για τη διεθνή ναυσιπλοΐα. Πολεμικά πλοία της ΕΕ επίσης ανέλαβαν την προστασία σκαφών που μετέφεραν ανθρωπιστική βοήθεια για λογαριασμό του Παγκοσμίου Προγράμματος Τροφίμων του ΟΗΕ (IISS, 2009b: 277). Η ναυτική επιχείρηση της ΕΕ, σε συνεργασία με το ΝΑΤΟ και άλλες δυνάμεις (Κίνα, Ρωσία, Ιαπωνία, Νότια Κορέα και Ιράν) ανέλαβε περιπολίες κατά μήκος ενός διαδρόμου που ακολουθούσαν τα εμπορικά πλοία στον Κόλπο του Άντεν, για να προστατευθούν από επιθέσεις πειρατών. Με συντονισμό από ένα αρχηγείο στο Northwood, έξω από το Λονδίνο, στις αρχές του 2009 η Ευρωπαϊκή δύναμη αποτελούνταν από τέσσερα πολεμικά σκάφη από τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ελλάδα και το Ηνωμένο Βασίλειο με την υποστήριξη αεροσκαφών από τη Γαλλία και την Ισπανία (IISS, 2009). Σύντομα στις δυνάμεις αυτές προστέθηκαν μονάδες από το Βέλγιο, την Ολλανδία και τη Σουηδία, φθάνοντας τον Απρίλιο του 2009 στα δέκα πλοία (IISS, 2009). Η Επιχείρηση Αταλάντα ήταν μια πολύ σημαντική πρωτοβουλία που έδειξε ότι η δέσμευση της ΕΕ στην Αφρική ήταν μεγαλύτερη απ' αυτή που υπέθεταν μερικοί σκεπτικιστές παρατηρητές και ασφαλώς πολύ σημαντικότερη από ένα απλό «προπέτασμα καπνού» για γαλλικές «νεοαποικιακές» επεμβάσεις. Ωστόσο, η αλήθεια είναι ότι η προσέγγιση της ΕΕ στην Αφρική δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως συστηματική και συνεπής. Άλλες αφρικανικές συγκρούσεις με πολλούς νεκρούς δεν προσέλκυσαν το ενδιαφέρον των Βρυξελλών.

Το μέλλον των σχέσεων ΕΕ-Αφρικής

Απλουστεύοντας μια πολύπλοκη συζήτηση, υπάρχουν δύο αντιτιθέμενες επιστημονικές απόψεις για την τρέχουσα σχέση ΕΕ-Αφρικής. Η πρώτη αμφισβητεί το ρόλο (actorness) της ΕΕ στη σχέση και υποστηρίζει ότι η προσέγγιση «ήπειρος-προς-ήπειρο» (continent-to-continent) είναι σε μεγάλο βαθμό στην καλύτερη περίπτωση ένα όραμα και στη χειρότερη ένας μύθος (Helly, 2013: 151). Η δεύτερη άποψη, αν και αποδέχεται ότι η «διαπεριφερικότητα» (interregionalism) υπερτονίζεται σε επίσημα κείμενα και διακηρύξεις, ισχυρίζεται ότι η Αφρικανική πολιτική της ΕΕ είναι από πολλές πλευρές σημαντική και δυναμική.

Ωστόσο και οι δύο απόψεις, απορρίπτουν τον ισχυρισμό ότι η Αφρική μπορεί να δράσει ως ένας «ενιαίος δρών» (unitary actor). Υποστηρίζουν ότι η Αφρικανική Ένωση (που διαδέχθηκε τον Οργανισμό Αφρικανικής Ενότητας το 2000) είναι θεσμικά και οικονομικά αδύναμη ενώ τα κράτη της Αφρικής όχι μόνον έχουν αποκλίνουσες απόψεις σε πολλά ζητήματα αμοιβαίου ενδιαφέροντος αλλά επίσης ανταγωνίζονται για οικονομική και πολιτική υποστήριξη από το εξωτερικό και αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες για την ανάληψη κοινών δράσεων (π.χ. αποστολές διατήρησης ή επιβολής της ειρήνης) ή ακόμη και για την υιοθέτηση κοινών θέσεων. Επίσης σημειώνουν ότι οι διαπραγματεύσεις για τις Οικονομικές Εταιρικές Σχέσεις έχουν επιδεινώσει τις σχέσεις στο εσωτερικό των Αφρικανικών περιφερειακών οργανισμών, υποσκάπτοντας «προσπάθειες δεκαετιών για την οικοδόμηση θεσμών» (Helly, 2013: 141). Άλλωστε η δομή των εμπορικών σχέσεων ΕΕ-Α-

φρικής είναι τέτοια που δεν επιτρέπει εύκολους συμβιβασμούς. Οι εμπορικές ροές ανάμεσα στην Ευρώπη και την Αφρική είναι κατακερματισμένες: «η μερίδα του λέοντος του εμπορίου ανάμεσα στις δύο ηπείρους λαμβάνει χώρα ανάμεσα σε ένα πολύ περιορισμένο αριθμό χωρών»: Νότιος Αφρική, Λιβύη, Αλγερία, Μαρόκο, Αίγυπτος, Τυνησία, Νιγηρία, Αγκόλα, Γκάνα, Ακτή Ελεφαντοστού και Σενεγάλη από την πλευρά της Αφρικής και Γαλλία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ισπανία, Ιταλία, Γερμανία, Ολλανδία, Σουηδία και Λουξεμβούργο από την πλευρά της Ευρώπης (Helly, 2013: 139).

Όπως υποστηρίξαμε πιο πάνω, υπάρχουν πολλές διαφωνίες στην επιστημονική κοινότητα για τις σχέσεις ΕΕ-Αφρικής. Η πρώτη άποψη υποστηρίζει ότι παρά την επίσημη ρητορική, οι εξωτερικές πολιτικές των κρατών-μελών της ΕΕ επιδεικνύουν τελείως διαφορετικό ενδιαφέρον για τα Αφρικανικά ζητήματα και, κατά συνέπεια, μόνον ένας μικρός αριθμός κρατών-μελών καταλήγει να προσδιορίζει τις θέσεις της Ένωσης. Σύμφωνα μ' αυτήν την άποψη, οι αποφάσεις για στρατιωτικές και πολιτικές (civilian) αποστολές της ΕΕ στην Αφρική επηρεάζονται από τα «εθνικά συμφέροντα» της Γαλλίας και του Ηνωμένου Βασιλείου (Olsen, 2015). Περαιτέρω, αυτή η επιστημονική άποψη, επισημαίνει την κατακερματισμένη αναπτυξιακή πολιτική της ΕΕ με τους πόρους που διαχειρίζονται οι Βρυξέλλες να είναι μικροί συγκρινόμενοι μ' εκείνους των κρατών-μελών: για παράδειγμα, το 2010, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διαχειρίστηκε περίπου το 18% του συνολικού προϋπολογισμού βοήθειας της ΕΕ, με τα κράτη-μέλη να διαχειρίζονται το υπόλοιπο 82% (Carbone, 2013: 341, 351 n.1). Επίσης, εκτός από τις αποκλίνουσες απόψεις των κρατών-μελών σε διάφορα ζητήματα όπως η στρατιωτική επέμβαση στη Λιβύη, διάφοροι θεσμικοί ανταγωνισμοί επίσης επηρεάζουν τη «συνεκτικότητα» (coherence) των ευρωπαϊκών πολιτικών. Ιδιαίτερα, οι συχνά αλληλοσυγκρουόμενες στάσεις της Επιτροπής, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου στέλνουν ένα «συγκεχυμένο μήνυμα» (confused message) στους εταίρους της ΕΕ (Carbone, 2011). Ακόμη και στο εσωτερικό της Επιτροπής υπάρχουν αποκλίνουσες απόψεις, με τη Γενική Διεύθυνση Ανάπτυξης να τονίζει το στόχο της καταπολέμησης της φτώχειας και τη Γενική Διεύθυνση Εξωτερικών Σχέσεων να εστιάζει στη μείωση των μεταναστευτικών ροών από την Αφρική (Carbone, 2011: 211).

Ωστόσο, άλλοι αναλυτές επισημαίνουν ότι η πολιτική της ΕΕ προς την Αφρική, δεν είναι απλά «ρητορική» αλλά έχει – ιδιαίτερα μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λισαβόνας – και ουσιαστικό περιεχόμενο. Η Κοινή Στρατηγική ΕΕ-Αφρικής που υιοθετήθηκε στη Σύνοδο Κορυφής ΕΕ-Αφρικής το 2007 σηματοδοτεί από πολλές πλευρές μια σημαντική αλλαγή στις σχέσεις των δύο ηπείρων. Σε επίπεδο ασφαλείας, η νέα διπλωματική υπηρεσία της ΕΕ, η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης (European External Action Service – EEAS) παρήγαγε δύο σημαντικά κείμενα στρατηγικής για το «Κέρασ της Αφρικής» και το Σαχέλ (Helly, 2013: 146). Αυτά τα κείμενα είναι αρκετά λεπτομερή, περιγράφοντας συγκεκριμένες πολιτικές και εργαλεία πολιτικής και αποτελούν κάτι πολύ περισσότερο από ευχολόγια και διακηρύξεις χωρίς περιεχόμενο. Η αποτροπή των κρίσεων (crisis prevention) και η διαχείριση των κρίσεων (crisis management) βρίσκονται ψηλά στις προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής ατζέντας. Το Αφρικανικό Ταμείο Ειρήνης δημιουργήθηκε το 2004 από την ΕΕ για να υποστηρίξει την «Αφρικανική Δομή Ειρήνης και Ασφάλειας» (African Peace & Security Architecture) που είχε ιδρυθεί από την Αφρικανική Ένωση για την αποτροπή, διαχείριση και επίλυση των συγκρούσεων (Keukeleire & Raube, 2013: 560). Το APF διαχειρίζεται η Γενική Διεύθυνση Ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και χρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Ανάπτυξης. Από τη δημιουργία του, το APF έχει δαπανήσει πάνω από 740 εκατομμύρια ευρώ (Keukeleire & Raube, 2013: 561). Ένας άλλος αξιοσημείωτος θεσμός είναι το Εργαλείο Σταθερότητας (Instrument for Stability - IFS) που δημιουργήθηκε το 2007, για να επιτρέψει στην ΕΕ να στηρίξει δραστηριότητες που σχετίζονται με την ασφάλεια την υλοποίηση των οποίων αναλαμβάνουν άλλοι δρώντες όπως ο ΟΗΕ (Keukeleire & Raube, 2013: 562). Το IFS δεν αφορά αποκλειστικά την Αφρική, αλλά έχει χρηματοδοτήσει ορισμένες δράσεις στην ήπειρο όπως τις δίκες σομαλών πειρατών. Επίσης είναι σημαντικές οι δράσεις της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ασφαλείας και Άμυνας που – όπως είδαμε – έχει δραστηριοποιηθεί ιδιαίτερα στην Αφρική. Πάντως οι στρατιωτικές αποστολές χρηματοδοτούνται από τους προϋπολογισμούς των κρατών-μελών και, με λίγες εξαιρέσεις, είναι μικρές με προσωπικό μικρότερο από 100 άτομα (Keukeleire & Raube, 2013: 563). Τέλος, στο επίπεδο της αναπτυξιακής πολιτικής, η ΕΕ υιοθέτησε το Μάιο του 2007 ένα Κώδικα Δεοντολογίας για τη Συμπληρωματικότητα και τον Καταμερισμό της Εργασίας. Ο Κώδικας πιέζει τα κράτη-μέλη να συγκεντρώσουν τη βοήθεια που χορηγούν σε λιγότερες χώρες, να μειώσουν τους τομείς προτεραιότητας και να εστιάσουν σ' εκείνους που έχουν συγκριτικό πλεονέκτημα. Ο Κώδικας είχε σημαντικές πολιτικές και κανονιστικές συνέπειες (Carbone, 2013: 347), καθώς πολλοί διμερείς δωρητές βαθμιαία μείωσαν τον αριθμό των χωρών και των τομέων που δραστηριοποιούνται. Πολλοί παρατηρητές είδαν τη συμπληρωματικότητα και τον καταμερισμό της εργασίας ως συμβολή της ΕΕ στην παγκόσμια αναπτυξιακή ατζέντα. Η ΕΕ εμφανίστηκε ως «δημιουργός νορμών» (norm-maker) προωθώντας ένα είδος «λειτουργικής ολοκλήρωσης» (functional integration) (Carbone, 2013: 346-8). Όλες οι παραπάνω πρωτοβου-

λίες καταδεικνύουν ότι η ΕΕ προσπαθεί να διασυνδέσει την ασφάλεια με την ανάπτυξη, προσδίδοντας μια νέα δυναμική στη σχέση μεταξύ Ευρωπαϊκής Επιτροπής (ανάπτυξη) και Συμβουλίου Υπουργών (άμυνα).

Πέρα από τα ανωτέρω, η ΕΕ κατάφερε να «εξαγάγει» σε κάποιο τουλάχιστον βαθμό το «μοντέλο ολοκλήρωσης» που ακολουθεί στην Αφρική. Η Αφρικανική Ένωση αποτελείται από θεσμούς και πλαίσια πολιτικής που «καθρεφτίζουν» την ΕΕ. Ωστόσο μια κοντινότερη ματιά στους Αφρικανικούς θεσμούς, καταδεικνύει ότι είναι αρκετά διαφορετικοί από τους αντίστοιχους ευρωπαϊκούς. Σε αντίθεση με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Αφρικανική Επιτροπή δεν είναι ένας υπερεθνικός αλλά ένας διακυβερνητικός θεσμός χωρίς πραγματικές εξουσίες στη λήψη αποφάσεων (Haastруп, 2013: 791). Περαιτέρω, σχεδόν 15 χρόνια μετά την ίδρυσή της, η Αφρικανική Ένωση δεν διαθέτει ακόμη ένα δικαστήριο, κάτι ζωτικής σημασίας για μια ήπειρο με σοβαρές παραβιάσεις κανόνων δικαίου (Magliveras & Naldi, 2013: 123). Και το Παναφρικανικό Κοινοβούλιο ακόμη έχει πολύ δρόμο να διανύσει για να μοιάσει – σε κάποιο τουλάχιστο βαθμό – με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο της δεκαετίας του '80 (Magliveras & Naldi, 2003). Τέλος, οι προσπάθειες της Αφρικανικής Ένωσης για τη δημιουργία οικονομικών θεσμών είναι ακόμη στο στάδιο της ρητορικής. Όπως τονίζει ένας αναλυτής (Soderbaum, 2010: 59), οι Αφρικανοί ηγέτες επαινούν δημοσίως την περιφερειακή συνεργασία (regionalism) αλλά δεν δείχνουν διατεθειμένοι να την προωθήσουν.

Το γεγονός ότι η ΕΕ προωθεί μια προσέγγιση «ηπείρου-προς-ήπειρο» αλλά από πολλές πλευρές δεν αντιμετωπίζει την Αφρική ως σύνολο περιπλέκει τα πράγματα. Οι διαπραγματεύσεις για τις Οικονομικές Εταιρικές Συμφωνίες με περιφερειακές ενώσεις στην Αφρική, συνεχίζονται από το 2002, με πολύ περιορισμένη όμως πρόοδο και χάνοντας τη μια προθεσμία μετά την άλλη. Έχει μάλιστα υποστηριχθεί ότι προκειμένου να αρθεί το αδιέξοδο, η ΕΕ θα καταλήξει να υπογράψει ξεχωριστές διμερείς συμφωνίες με κράτη της Αφρικής. Περαιτέρω, οι σχέσεις της ΕΕ με τις χώρες της Βόρειας Αφρικής καλύπτονται με ad hoc Συμφωνίες Σύνδεσης που υπογράφονται διμερώς. Η στρατηγική της ΕΕ προς τις τρίτες χώρες της Μεσογείου είναι από πολλές πλευρές πιο γενναϊόδωρη καθώς περιλαμβάνει «τα πάντα εκτός από ένταξη» (Everything but accession) στα πλαίσια της «Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας» (European Neighborhood Policy – ENP). Η Υποσαχαρική Αφρική αντιμετωπίζεται από τις Βρυξέλλες λιγότερο ευνοϊκά. Ωστόσο παρά τις διαφορές, η ΕΕ σε επίπεδο διακηρύξεων συστηματικά τονίζει μια σχέση «ηπείρου-προς-ήπειρο». Σε αρκετά επίπεδα (ιδιαίτερα σε ζήτημα ανάπτυξης και ασφάλειας) αυτή η «δυναδική» προσέγγιση έχει πραγματικό περιεχόμενο. Ένα καλό παράδειγμα είναι η 4η Ευρω-Αφρικανική Συνάντηση Κορυφής που έλαβε χώρα στις Βρυξέλλες τον Απρίλιο του 2014 και όπου ο τότε Πρόεδρος της Επιτροπής Manuel Barroso ανακοίνωσε ένα Παναφρικανικό Πρόγραμμα €845 εκατομμυρίων από το 2014 έως 2020 με σκοπό την προώθηση της Αφρικανικής ολοκλήρωσης σε ηπειρωτικό επίπεδο. Παρουσιάζοντας την πρώτη φάση του προγράμματος, ο Barroso ισχυρίστηκε ότι οι

«προκλήσεις που έχουμε μπροστά μας δεν μπορούν πλέον να αντιμετωπιστούν στα πλαίσια των εθνικών συνόρων (...) Γι' αυτό πρότεινα να δημιουργήσουμε ένα Παναφρικανικό πρόγραμμα, για να βρούμε λύσεις στο περιφερειακό και ηπειρωτικό επίπεδο και να υποστηρίξουμε τη διαδικασία της αφρικανικής ολοκλήρωσης, στην οποία η Αφρικανική Ένωση παίζει ένα κρίσιμο ρόλο» (http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-908_en.htm).

Έτσι, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι είναι λάθος να ισχυρίζεται κανείς ότι η σχέση «ήπειρος-προς-ήπειρο» είναι ένας μύθος. Ένα είδος «διαπεριφερικότητας» υπάρχει και ενισχύεται με διάφορους τρόπους και με διάφορα μέσα.

Δύο παράγοντες φαίνεται ότι θα παίξουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των σχέσεων ΕΕ-Αφρικής στα επόμενα χρόνια. Ο πρώτος είναι ο ρόλος της Κίνας στην Αφρική. Η συζήτηση έχει ορισμένες φορές παρεκτραπεί σε όρους «σφαιρών επιρροής» του 19ου αιώνα, με πολλούς αναλυτές (κυρίως στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης) να προβάλλουν μια αφήγηση σύμφωνα με την οποία η Κίνα «κατακτά» την Αφρική, περιορίζοντας την επιρροή της Ευρώπης στην ήπειρο. Μερικοί, όπως ο πρώην Επίτροπος Louis Michel, έχουν μιλήσει για ένα «νέο μεγάλο παιχνίδι». Η Γερμανίδα Καγκελάριας Άνγκελα Μέρκελ κάλεσε μάλιστα σε δράση υποστηρίζοντας ότι οι Ευρωπαίοι δεν πρέπει «να αφήσουν τις αφρικανικές δεσμεύσεις τους στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας» (αναφέρεται στο Huliaras, 2012).

Το δεύτερο μεγάλο θέμα είναι η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. Οι Οικονομικές Εταιρικές Συμφωνίες έχουν προκαλέσει οξύτατες αντιδράσεις από χώρες της Αφρικής. Είναι χαρακτηριστική η δήλωση του Υπουργού Πληροφοριών της Σενεγάλης Bacar Dia: «Όταν μας ζητούν να ανοίξουμε τα σύνορά μας για να επιτρέψουμε προϊόντα του Βορρά χωρίς δασμολογικά εμπόδια, χωρίς φόρους, είναι σχεδόν σαν να μας κηρύσσουν πυρηνικό πόλεμο» (αναφέρεται στο Bilal & Stevens, 2009: 50-2).

Συμπερασματικά, από τις αρχές του νέου αιώνα, η Αφρική επέστρεψε στον παγκόσμιο γεωπολιτικό χάρτη. Η αυξανόμενη σημασία σχετικά νέων προκλήσεων στον τομέα της ασφάλειας (τρομοκρατία, αποτυχημένα κράτη και εμφύλιοι πόλεμοι) αύξησαν τη στρατηγική σημασία της Αφρικής. Επίσης, η δυναμική παρουσία της Κίνας στην ήπειρο προσέλκυσε το ενδιαφέρον των διαμορφωτών πολιτικής στη Δύση (Tull, 2008: 8). Η ραγδαία οικονομική ανάπτυξη της Αφρικής με τη σειρά της ενδυνάμωσε αυτό το ενδιαφέρον. Η ήπειρος έγινε πιο σημαντική για την εξωτερική πολιτική της ΕΕ. Η τελευταία τώρα ισχυρίζεται ότι επιδιώκει να οικοδομήσει μια «νέα εταιρική σχέση με την Αφρική». Υπάρχουν πολλά στοιχεία που δείχνουν ότι η ΕΕ κινείται από μια πολιτική για την Αφρική σε μια πολιτική με την Αφρική.

Παρά τα όσα έχουν γραφτεί για την κινεζική «εισβολή» στην Αφρική, η Ευρώπη συνεχίζει να είναι ο πιο σημαντικός εμπορικός εταίρος της ηπείρου και ο πιο σημαντικός δωρητής και κατά πάσα πιθανότητα θα παραμείνει σ' αυτήν τη θέση στο προβλέψιμο μέλλον. Η ΕΕ έχει επίσης προσπαθήσει να οικοδομήσει με την Κίνα ένα διάλογο για την Αφρική. Η προσέγγιση αυτή έχει αποδώσει κάποιους καρπούς, καθώς το Πεκίνο συμπεριφέρεται με μεγαλύτερη υπευθυνότητα.

Το σημαντικότερο ερώτημα είναι κατά πόσον οι Ευρωπαίοι έχουν μια ξεκάθαρη θέση για τα συμφέροντα και τους στόχους τους στην Αφρική. Από ορισμένες πλευρές, οι πολιτικές της ΕΕ προς την Αφρική είναι περισσότερο αποτέλεσμα της εσωτερικής θεσμικής δυναμικής και των διεθνών φιλοδοξιών της Ένωσης και λιγότερο το αποτέλεσμα συγκεκριμένων στόχων που σχετίζονται με την ίδια την Αφρική (Tull, 2008: 12). Διαβάζοντας όλα τα κείμενα στρατηγικής και τις σχετικές συμφωνίες, φαίνεται ότι μια ολοκληρωμένη αντίληψη των Ευρωπαϊκών συμφερόντων και στόχων στην Αφρική ακόμη απουσιάζει.

Βιβλιογραφία

- Babarinde, O. and G. Faber (2005) *The European Union and Developing Countries: The Cotonou Agreement*. Leiden: Brill.
- Bagoyoko, N. & Gibert M. V. (2009) 'The Linkage between security, governance and development: The European Union in Africa', *Journal of Development Studies*, Vol. 45 (5), pp. 789–814.
- BBC (2009) 'EU peacekeeping handover in Chad', 15 March.
- Bilal, S. & Rampa F. (2006) *Alternatives (to) EPAs: Possible scenarios for the future ACP trade relations with the EU*. ECDPM Policy Management Report 11, Φεβρουαρίου.
- Bilal, S. & Stevens C. (2009) *The Interim Economic Partnership Agreements between the EU and African States: Contents, challenges and prospects*, ECDPM Policy Management Report No. 17.
- Carbone, M. (2011) 'The European Union and China's Rise in Africa: Competing Visions, External Coherence, and Trilateral Cooperation', *The Journal of Contemporary African Studies*, Vol. 29 (2), pp. 189–207.
- Carbone, M. (2013) 'Between EU actorness and aid effectiveness: The logics of EU aid to Sub-Saharan Africa', *International Relations*, Vol. 27 (3), pp. 341–55.
- Carbone, M. (2014) 'Beyond Economic Partnership Agreements: the European Union and the trade-development nexus', *Contemporary Politics*, Vol. 20 (1), pp. 1–9.
- Chivvis, C. S. (2007) 'Preserving hope in the Democratic Republic of Congo', *Survival*, Vol. 49 (2), pp. 21–42.
- European Commission (EC) (2008) Six common misconceptions about Economic Partnership Agreements (EPAs), Trade Policy in Practice, Brussels, 11 Ιανουαρίου.
- Faber, G. & Orbie J. (2007) *European Union trade politics and development: 'Everything But Arms' unraveled*, London: Routledge.
- Faria, F. (2004) *Crisis management in Sub-Saharan Africa: The role of the European Union*, Paris: European Union Institute for Security Studies.
- Farrell, M. (2005) 'A Triumph of Realism over Idealism ? Cooperation between the European Union and Africa', *Journal of European Integration*, Vol. 27 (3), pp. 263–283.
- Flint, A. (2009) 'The end of a "special relationship"? The New EU–ACP Economic Partnership Agreements', *Review of African Political Economy*, No. 119, pp. 79–92.
- Gegout, C. (2009) 'EU Conflict management in Africa: The limits of an international actor', *Ethnopolitics*, Vol. 8 (3–4), pp. 403–415.
- Gibb, R. (2006) 'Post Lomé: The European Union and the South', *Third World Quarterly* Vol. 21 (3), pp. 457–481.
- Gillson, I. et al. (2004) *Understanding the impact of cotton subsidies on developing countries*, ODI Working Paper. London: Overseas Development Institute.
- Goodison, P. (2007) 'The future of Africa's trade with Europe: "New" EU trade policy', *Review of African Political Economy*, Vol. 34 (111), pp. 139–151.
- Goodison, P. (2007a) 'EU trade policy and the future of Africa's trade relationship with the EU'. *Review of African Political Economy*, Vol. 34 (112), pp. 247–266.
- Grieco, J. M. (1988) 'Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institution', *International Organization*, Vol. 42 (3), pp. 485–507.
- Grilli, E. (1993) *The European Community and the developing countries*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Haastrup, T. (2013) 'EU as Mentor ? Promoting Regionalism as External Relations Practice in EU-Africa Relations', *European Integration*, Vol. 35 (7), pp. 785–800.
- Helly, D. (2013) 'The EU and Africa since the Lisbon summit of 2007: Continental drift or widening cracks ?', *South African Journal of International Affairs*, Vol. 20 (1), pp. 137–57.
- Holland, M. (1997) 'The Joint Action on South Africa: A successful experiment ?', in M. Holland, ed., *Common foreign and security policy: The record and reforms*, London: Pinter, pp. 174–83.
- Howorth, J. (2007) *Security and Defence Policy in the European Union*, Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Huliaras, A. (2012) 'The Illusion of Unitary Players and the Fallacy of Geopolitical Rivalry: The European Union and China in Africa', *The Round Table*, Vol. 101 (5), pp. 425–34.
- Hurt, S. R. (2004) 'The European Union's external relations with Africa after the Cold War: Aspects of continuity and change', in I. Taylor and P. Williams, eds, *Africa in International Relations. External involvement in the continent*, London: Routledge, pp. 155–73.

- IISS (2007) 'AFRICOM: The United States' new combatant command', *Strategic Comments*, Vol. 13 (2).
- IISS (2008) 'EUFOR in Chad and CAR', *Strategic Comments*, Vol. 14 (4).
- IISS (2008a) 'Africa', *Strategic Survey*, Vol. 108 (1), pp. 246-82.
- IISS (2009) 'Combating piracy off Somalia', *Strategic Comments*, Vol. 15 (1).
- IISS (2009a) 'Power-sharing in Zimbabwe: More experiment than genuine coalition', *Strategic Comments*, Vol. 15 (40).
- IISS (2009b) 'Africa', *Strategic Survey*, Vol. 109 (1), pp. 263-95.
- Keukeleire, S. and K. Raube (2013) 'The security-development nexus and securitization in the EU's policies towards developing countries', *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 26 (3), pp. 556-72.
- Kohnert, D. (2008) *EU-African Economic Relations: Continuing Dominance Traded for Aid ?*, Hamburg: GIGA German Institute of Global and Area Studies.
- Kotsopoulos, J. and E. Sidiropoulos (2007) *Continental shift? Redefining EU-Africa Relations*, Brussels: European Policy Centre Policy Brief.
- Langan, M. (2014) 'Decent work and indecent trade agendas: the European Union and ACP countries', *Contemporary Politics*, Vol. 20 (1), pp. 23-35.
- Lister, M. (2007) *The European Union and the South: Relations with Developing Countries*, London: Routledge.
- Magliveras, K. and G. Naldi (2003) 'The Pan-African Parliament of the African Union: An Overview', *South African Human Rights Law Journal*, Vol. 3, pp. 222-33.
- Magliveras, K. and G. Naldi (2013) *The African Union (AU)*, Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer.
- Manners, I. (2002) 'Normative power Europe, a contradiction in terms?', *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40 (2), pp. 235-58.
- Marangoni, A.-C. and K. Raube (2014), 'Virtue or Vice? The Coherence of the EU's External Policies', *Journal of European Integration*, Vol. 36 (5), pp. 473-489.
- McQueen, M. (1999) 'After Lomé IV: ACP-EU trade preferences in the 21st century', *Intereconomics*, Vol. 34 (5), pp. 223-232.
- Men, J. and B. Barton (2011) *China and the European Union in Africa. Partners or competitors ?*, Farnham: Ashgate.
- Meyn, M. (2008) 'Economic Partnership Agreements: A "historic step" towards a "partnership of equals"?', *Development Policy Review*, Vol. 26 (5), pp. 515-528.
- Nicolaïdis, K. and P. Collier (2008) 'Europe, Africa and EPAs: Opportunity or car-crash?' *Opendemocracy*, 1 July (<http://www.opendemocracy.net>).
- Olsen, G. R. (2004) 'Challenges to traditional policy options, opportunities for new choices: The Africa policy of the EU', *The Round Table*, Vol. 93 (375), pp. 425-436.
- Olsen, G. R. (2008) 'Coherence, consistency and political will in foreign policy: The European Union's policy towards Africa', *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 9 (2), pp. 157-171.
- Olsen, G. R. (2013) 'The European Union's Africa Policy: The Result of Nordicization or Europeanization?', *European Integration*, Vol. 35 (4), pp. 409-24.
- Olsen, G. R. (2015) '"Great power" intervention in African armed conflicts', *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 28 (2), pp. 229-45.
- Raffer, K. (2001) *Cotonou: Slowly undoing Lomé's concept of partnership*, DSA Discussion Paper No. 20, Manchester: DSA.
- Roelf, W. (2009) 'S. Africa wary of EU's new trade pacts', *The Guardian*, 25 Αυγούστου.
- Smith, K. E. (2004) 'The ACP in the European Union's network of regional relationships: Still unique or just one in the crowd?' in K. Arts and A. Dickinson, eds, *EU Development Co-operation*, Manchester: Manchester University Press, pp. 60-79.
- Snidal, D. (1991) 'Relative gains and the pattern of international cooperation', *American Political Science Review*, Vol. 85 (3), pp. 701-26.
- Soderbaum, F. (2010) 'Competing perspectives on the EU and African integration', in Geert Laporte and James Mackie, eds, *Building the African Union institutional architecture: an assessment of past progress and future prospects*, Maastricht: ECPDM.
- Tull, D. M. (2008) *China in Africa: European Perceptions and Responses to the Chinese Challenge*. SAIS Working Papers in African Studies, Washington DC: The Johns Hopkins University African Studies Program.
- Watts, P. (1998) 'Losing Lomé: The potential impact of the Commission guidelines on the ACP non-least developed countries', *Review of African Political Economy*, No. 75, pp. 47-71.

Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 6

1. Τι είναι η Συμφωνία του Κοτονού;
2. Σε ποιο βαθμό η αναπτυξιακή βοήθεια της ΕΕ στην Αφρική είναι «πολυμερής» ή «κοινοτική»;
3. Τι ρόλο παίζει η «πολιτική αιρεσιμότητα» (political conditionality) στις σχέσεις ΕΕ-Αφρικής;
4. Τι γνωρίζετε για τις Οικονομικές Εταιρικές Σχέσεις ΕΕ-Αφρικής;
5. Γιατί οι στρατιωτικές αποστολές της ΕΕ στην Αφρική είναι πολιτικά σημαντικές;
6. Ποια είναι η πρώτη ναυτική επιχείρηση στην ιστορία της ΕΕ; Σε τι αποσκοπεί;
7. Ποια κράτη-μέλη της ΕΕ επηρεάζουν περισσότερο την πολιτική των Βρυξελλών προς την Αφρική;
8. Έχει καταφέρει η ΕΕ να «εξαγάγει» το μοντέλο ολοκλήρωσής της στην Αφρική;
9. Πώς η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας επηρεάζει τη σχέση ΕΕ-Υποσαχάριας Αφρικής;
10. Πώς η σχέση Κίνας-Αφρικής επηρεάζει τη σχέση ΕΕ-Αφρικής;

Κεφάλαιο 7

Ανεξερεύνητες προοπτικές: Η Αφρική και η Ελλάδα

Σύνοψη

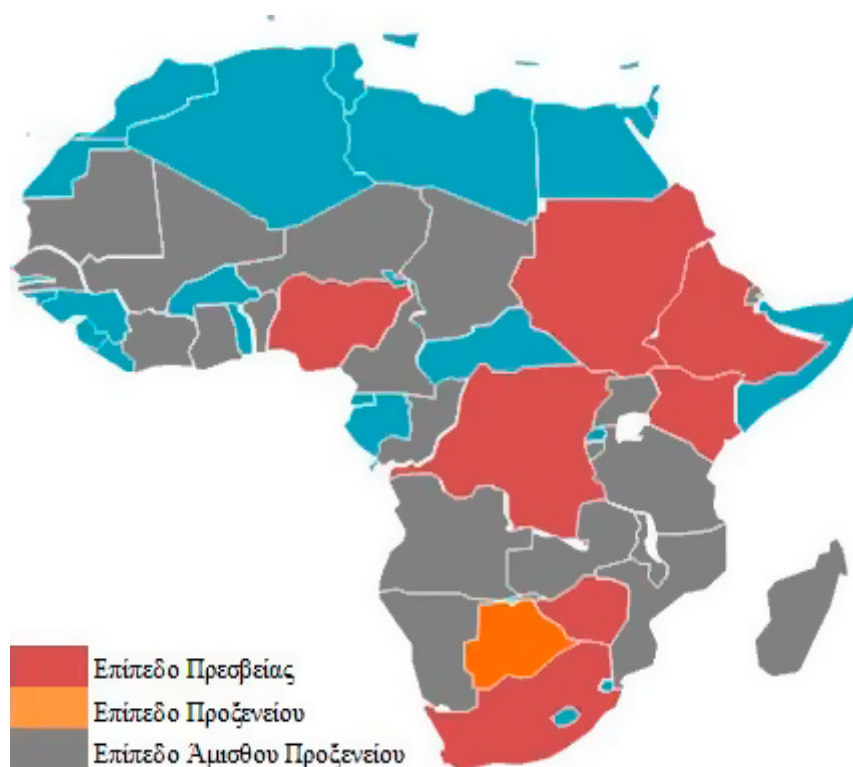
Στο κεφάλαιο αναλύονται οι σχέσεις Ελλάδας-Αφρικής. Υπάρχουν επιχειρηματικά δραστήριες ελληνικές κοινότητες – κυρίως στη Νότια Αφρική, το Σουδάν, τη Νιγηρία, την Κένυα και την Αιθιοπία. Ωστόσο, αποτελούνται πλέον από Έλληνες δεύτερης και τρίτης γενιάς με σαφώς λιγότερους συναισθηματικούς δεσμούς με την Ελλάδα. Το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας ηγείται ενός αρκετά εκτεταμένου δικτύου μητροπόλεων και ενοριών στην ήπειρο. Παράλληλα, ελληνικών συμφερόντων επιχειρήσεις έχουν μια έντονη παρουσία στην Αφρική η οποία έχει αυξηθεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια. Τέλος, ιδιάζουσας σημασίας αποτελεί το ζήτημα των μεταναστευτικών ροών από την Αφρική προς την Ελλάδα. Το κεφάλαιο καταλήγει υποστηρίζοντας ότι υπάρχουν τεράστιες δυνατότητες για την ανάπτυξη των αδύναμων ελληνοαφρικανικών σχέσεων με μεγάλα οφέλη και για τις δύο πλευρές. Η Αφρική αναπτύσσεται με ραγδαίους ρυθμούς τη στιγμή που η Ελλάδα επιδιώκει αύξηση των εξαγωγών της.

Όπως με τις περισσότερες απομακρυσμένες από αυτήν περιοχές του κόσμου, έτσι και με την Υποσαχάρια Αφρική, η Ελλάδα διατηρεί σχετικά περιορισμένες σχέσεις. Αν και ήδη από το 18ο αιώνα καταγράφονται επισκέψεις Ελλήνων στην περιοχή και σταδιακά δημιουργούνται οι πρώτες ελληνικές κοινότητες, η απόσταση, ο περιορισμένος ρόλος της ηπείρου στα ζητήματα που κατά καιρούς απασχόλησαν την Ελλάδα και η προσήλωση της Αθήνας κατά βάση στην άμεση «γειτονιά» δεν ευνόησαν την καλλιέργεια ισχυρών δεσμών και σχέσεων με την Υποσαχάρια Αφρική. Παρ' όλα αυτά, τουλάχιστον έως και τη δεκαετία του 1960, στην περιοχή αναπτύχθηκαν σημαντικές ελληνικές κοινότητες ενώ ιδιαίτερα δραστήρια υπήρξε και η ορθόδοξη εκκλησία, κυρίως μέσω του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας. Στις μέρες μας, δε, η σταδιακή αύξηση αφρικανών μεταναστών στην χώρα μας δημιουργεί μια επιπρόσθετη δυναμική.

Διακρατικές σχέσεις

Οι πολιτικές σχέσεις της Ελλάδας με τις περισσότερες χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής είναι ιδιαίτερα περιορισμένες. Η Ελλάδα διαθέτει επτά πρεσβείες στην περιοχή (Αιθιοπία, Ζιμπάμπουε, Κένυα, Λαϊκή Δημοκρατία Κονγκό, Νιγηρία, Νότια Αφρική, Σουδάν) και ένα πυκνό δίκτυο από επίτιμα προξενεία. Στην Αθήνα αντίστοιχα απαντώνται αρχές από πέντε χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής (Αγκόλα, ΛΔ Κονγκό, Νιγηρία, Νότια Αφρική και Σουδάν), μια απλή παρατήρηση του χαμηλού αριθμού των επίσημων επισκέψεων αξιωματούχων από τις δύο πλευρές αναπόδραστα υποδεικνύει το χαμηλό επίπεδο των σχέσεων.

Πράγματι, ακόμη και στην τελευταία δεκαετία οι επίσημες επισκέψεις είναι πολύ περιορισμένες: ο τώως Πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου ταξίδεψε στη Νότια Αφρική κατά τη διάρκεια της θητείας του, αλλά για να συμμετάσχει σε ένα συνέδριο του ΟΗΕ (Global Conference for Sustainable Development) ενώ ο πρώην Πρόεδρος Γεώργιος Στεφανόπουλος έκανε μια εθιμοτυπική επίσκεψη στη Νότια Αφρική το 2002. Από την αφρικανική πλευρά, δε, καταγράφεται μόνο μια σημαντική επίσημη επίσκεψη, αυτήν του πρώην Νοτιοαφρικανού Προέδρου Thabo Mbeki, το 2005, ο οποίος έκανε μια επίσημη επίσκεψη στην Αθήνα – ως μέρος μιας περιοδείας του στην Ευρώπη. Πιο πρόσφατη και ενθαρρυντική ήταν η επίσκεψη του Υφυπουργού Εξωτερικών Άκη Γεροντόπουλου στη Νότια Αφρική το Δεκέμβριο του 2013 με σκοπό την προσέλκυση επενδύσεων. Σε επίπεδο διακρατικών συμφωνιών, δε, ξεχωρίζουν αυτές μεταξύ Ελλάδας και Νότιας Αφρικής το 1998 που αφορούν την προώθηση και αμοιβαία προστασία των επενδύσεων, τη συνεργασία στον τομέα του τουρισμού και την εμπορική ναυτιλία.

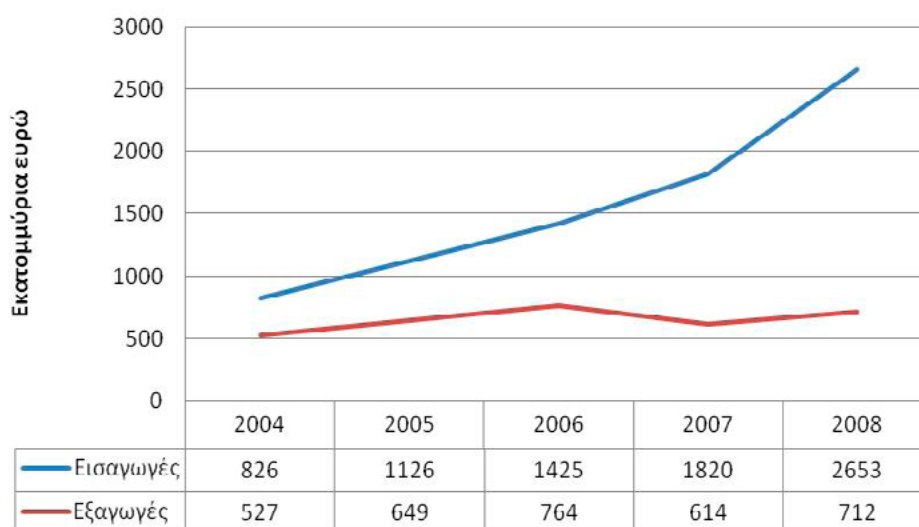

Χάρτης 7.1 Ελληνικές Πρεσβείες και Επίτιμα Προξενεία στην Αφρική

Εμπορικές συναλλαγές

Όπως είναι αναμενόμενο, οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Υποσαχάριας Αφρικής είναι επίσης ιδιαίτερα περιορισμένες. Η ελληνική οικονομία, από την είσοδό της στην τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, μετασηματίστηκε σε τέτοιο βαθμό, ώστε το μεγαλύτερο μέρος των εμπορικών της ροών να κατευθύνεται σε άλλα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και, φυσικά, στα Βαλκάνια και την Τουρκία. Έτσι, οι εμπορικές συναλλαγές με την Υποσαχάρια Αφρική παρέμειναν σε πολύ χαμηλά επίπεδα.

Αξία εμπορικών συναλλαγών Ελλάδας - Αφρικής

Σχήμα 7.1 Αξία εμπορικών συναλλαγών Ελλάδας-Αφρικής

Το ανωτέρω διάγραμμα παρουσιάζει την πορεία του εμπορίου μεταξύ της Ελλάδας και της Αφρικής (ως συνόλου) κατά τα χρόνια πριν από την οικονομική κρίση. Συνολικά η αξία των εμπορικών ροών δεν ξεπερνά τα 3,5 δισεκατομμύρια ευρώ, ενώ καταγράφεται ένα διαρκώς αυξανόμενο εμπορικό έλλειμμα, καθώς οι ελληνικές εξαγωγές κατέγραψαν μεν την περίοδο αναφοράς μια εντυπωσιακή αύξηση ύψους 35%, αλλά οι εισαγωγές από την Αφρική υπερτριπλασιάστηκαν.

Η εικόνα αυτή, όπως φαίνεται και από τον παρακάτω πίνακα (7.1), δεν άλλαξε σημαντικά ούτε μετά την αύξηση των ελληνικών εξαγωγών που καταγράφηκε μετά την έναρξη της οικονομικής κρίσης. Μια ανάλυση των ελληνικών εξαγωγών κατά την περίοδο 2010-2014 καταδεικνύει ότι οι ελληνικές εξαγωγές προς την Υποσαχάρια Αφρική υποχώρησαν από τα 315 περίπου εκατομμύρια ευρώ στα 275 εκατ. ευρώ. Έτσι η συμβολή τους στο σύνολο των ελληνικών εξαγωγών μειώθηκε ακόμη περισσότερο: από 1,5% σε περίπου 1%.

ΠΕΡΙΟΧΗ	ΑΞΙΑ (χιλιάδες ευρώ)		Μερίδιο σε σύνολο εξαγωγών	
	2010	2014	2010	2014
E.E.	11.172.842	12.221.458	54,0%	45,4%
.....				
.....				
ΥΠΟΣΑΧΑΡΙΑ ΑΦΡΙΚΗ	315.779	275.211	1,5%	<1,0%
ΣΥΝΟΛΟ	20.673.499	26.903.536	100,0%	100,0%

Πίνακας 7.1 Θέση Ελληνικών Εξαγωγών προς Υποσαχάρια Αφρική

Η εικόνα αυτή πάντως μερικώς διαφοροποιείται, αν κάποιος εστιάσει στις μεταβολές ανάμεσα στα έτη 2013 και 2014.

Γεωγραφικές περιοχές	Εισαγωγές		% Μεταβολή	% Σύνθεση	
	2014	2013	14/13	2014	2013
ΣΥΝΟΛΟ	46.764,6	46.138,6	1,4%	100,0%	100,0%
ΥΠΟΣΑΧΑΡΙΑ ΑΦΡΙΚΗ	84,3	96,3	-12,5%	0,2%	0,2%
Μαυριτανία	5,6	5,7	-1,4%	0,0%	0,0%
Γκάνα	2,9	3,4	-15,0%	0,0%	0,0%
Νιγηρία	11,6	11,2	3,1%	0,0%	0,0%
Γκαμπόν	8,8	10,5	-16,5%	0,0%	0,0%
Αιθιοπία	13,0	5,6	134,2%	0,0%	0,0%
Κέννα	2,9	2,6	14,3%	0,0%	0,0%
Νότια Αφρική	39,5	57,4	-31,2%	0,1%	0,1%

Πίνακας 7.2 Εισαγωγές από Υποσαχάρια Αφρική 2014 (εκατ. ευρώ)

<i>Γεωγραφικές περιοχές</i>	<i>Εξαγωγές</i>		<i>% Μεταβολή</i>	<i>% Σύνθεση</i>	
	<i>2014</i>	<i>2013</i>	<i>14/13</i>	<i>2014</i>	<i>2013</i>
ΣΥΝΟΛΟ	26.900,2	27.316,0	-1,5%	100,0%	100,0%
ΥΠΟΣΑΧΑΡΙΑ ΑΦΡΙΚΗ	156,8	130,8	19,9%	0,6%	0,5%
Μαυριτανία	7,5	5,0	51,0%	0,0%	0,0%
Γκάνα	15,8	11,7	34,8%	0,1%	0,0%
Νιγηρία	75,0	60,7	23,6%	0,3%	0,2%
Γκαμπόν	0,41	0,66	-37,0%	0,0%	0,0%
Αιθιοπία	8,2	6,3	30,2%	0,0%	0,0%
Κένυα	5,8	5,7	0,4%	0,0%	0,0%
Νότια Αφρική	44,0	40,1	9,9%	0,2%	0,1%

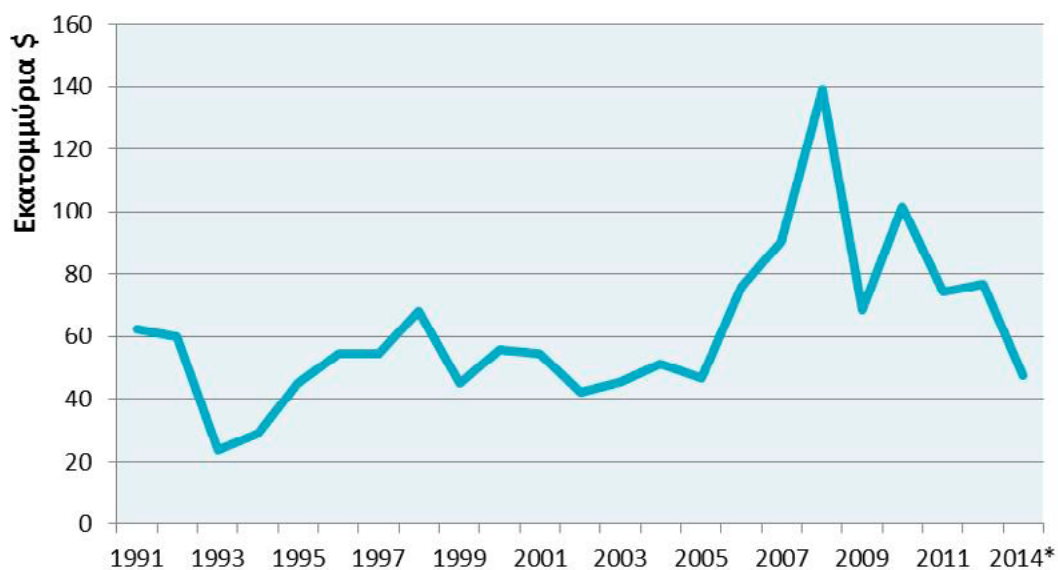
Πίνακας 7.3 Εξαγωγές προς Υποσαχάρια Αφρική 2014 (εκατ. ευρώ)

Στα θετικά καταγράφεται, εκτός από τη σημαντική αύξηση της αξίας των εξαγωγών (+20% περίπου) στο διάστημα 2013-4, και η βελτίωση του ελληνικού εμπορικού ισοζυγίου. Παρ' όλα αυτά, η διείσδυση των ελληνικών προϊόντων στις χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής παραμένει πολύ περιορισμένη παρά το γεγονός ότι (α) οι οικονομίες της περιοχής δεν επλήγησαν σημαντικά από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007-8, ενώ (β) αποτελεί μια από τις πιο γοργά αναπτυσσόμενες περιοχές του κόσμου, με πολλούς οικονομολόγους να την θεωρούν ως το νέο «οικονομικό θαύμα». Ωστόσο, παρά την καλή απόδοση του 2014, η αξία των ελληνικών εξαγωγών είναι ιδιαίτερα χαμηλή, γεγονός που καθιστά τα σχετικά στοιχεία για την εξαγωγή συμπερασμάτων επίφοβα: αρκεί μια μόνο συμφωνία ad hoc εξαγωγής προς κάποια από τις χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής, για να αλλάξει άρδην η εικόνα. Χαρακτηριστικό, δε, αποτελεί το παρακάτω απόσπασμα από το Δελτίο Τύπου του Πανελλήνιου Συνδέσμου Εξαγωγέων της 13ης Ιουλίου 2015 με τίτλο «Η επόμενη ημέρα των ελληνικών εξαγωγών – Ο χάρτης και η σύνθεση των εξαγωγών στα χρόνια των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής 2010-2014»:

«...ο χάρτης των ελληνικών εξαγωγών, όπως διαμορφώνεται μετά από μία 5ετία Προγραμμάτων Προσαρμογής, αναδεικνύει την ανάγκη για αποτελεσματικότερη διείσδυση στις αναπτυσσόμενες αγορές της Υποσαχάριας Αφρικής...».

Όσον αφορά σε επιμέρους κράτη, το εμπόριο της Ελλάδας με την Υποσαχάρια Αφρική κυριαρχείται από τις εμπορικές ροές προς τη Νιγηρία (περίπου 45-50% των συνολικών εξαγωγών) και, κυρίως, από και προς τη Νότια Αφρική (50% των συνολικών εισαγωγών και 30% των συνολικών εξαγωγών).

Διαχρονική Εξέλιξη Εισαγωγών από Νότιο Αφρική

Σχήμα 7.2 Διαχρονική Εξέλιξη Εισαγωγών από Νότιο Αφρική.

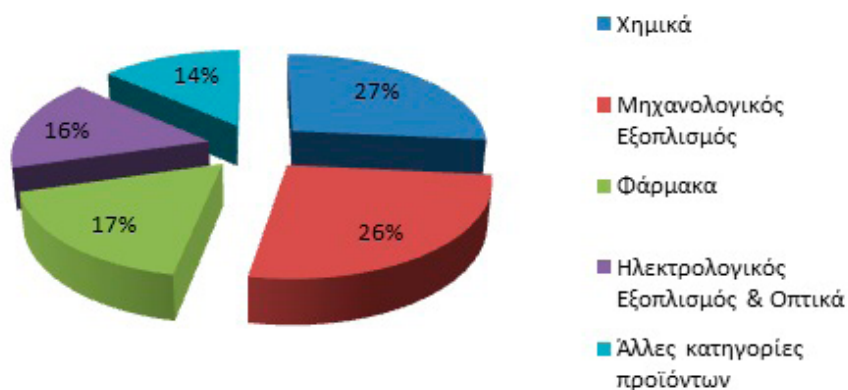
Διαχρονική Εξέλιξη Εξαγωγών προς Νότιο Αφρική

Σχήμα 7.3 Διαχρονική Εξέλιξη Εξαγωγών προς Νότιο Αφρική

Μια ενδελεχέστερη ανάλυση των ελληνικών εισαγωγών και εξαγωγών από και προς τη Νότια Αφρική αναδεικνύει τις κατηγορίες προϊόντων οι οποίες πρωταγωνιστούν στο διμερές εμπόριο. Έτσι, η Ελλάδα φαίνεται να εξάγει κατά κύριο λόγο χημικά προϊόντα καθώς και μηχανολογικό εξοπλισμό

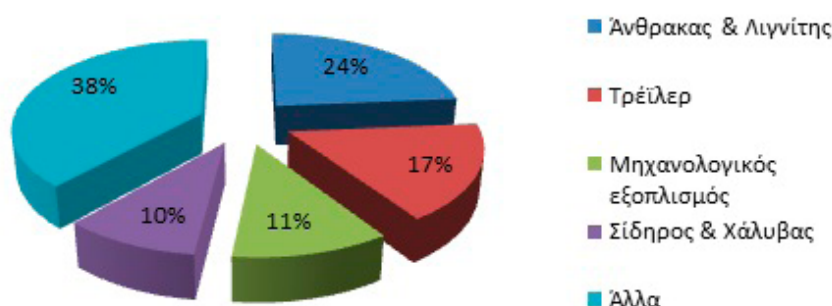
Διαχρονική Σύνθεση Εξαγωγών προς Νότιο Αφρική

Σχήμα 7.4 Διαχρονική Σύνθεση Εξαγωγών προς Νότιο Αφρική

ενώ εισάγει τόσο βιομηχανικά προϊόντα, όσο και πρώτες ύλες, όπως ο άνθρακας, ο λιγνίτης, ο σίδηρος και ο χάλυβας.

Διαχρονική Σύνθεση Εισαγωγών από Νότιο Αφρική

Σχήμα 7.5 Διαχρονική Σύνθεση Εισαγωγών από Νότιο Αφρική

Οι λόγοι για τους οποίους η Νότιος Αφρική κατέχει αυτόν τον πρωταγωνιστικό ρόλο σχετίζονται με το μέγεθος της οικονομίας της (μεγαλύτερη στην περιοχή), του τρόπου με τον οποίο η αποικιοκρατία οργάνωσε το εμπόριο της Υποσαχάριας Αφρικής με τον υπόλοιπο κόσμο (ορίζοντας την Νότιο Αφρική βασική εμπορική πύλη της περιοχής), καθώς και με το γεγονός ότι εξακολουθεί να υπάρχει στη χώρα αυτή μια σημαντική εθνοτική κοινότητα.

Αναπτυξιακή βοήθεια

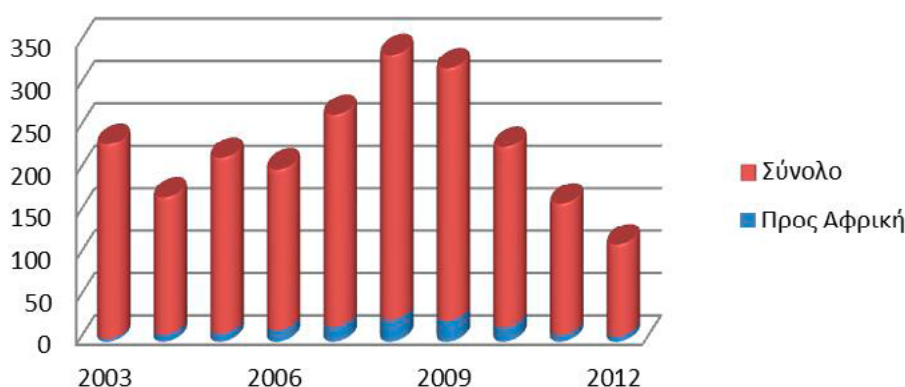
Μια άλλη παράμετρος των σχέσεων της Ελλάδας με την Υποσαχάρια Αφρική αποτελεί η αναπτυξιακή βοήθεια που παρέχει η χώρα μας στο πλαίσιο της προσπάθειας του ΟΗΕ να επιτευχθούν οι Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας. Για τη διαχείριση της αναπτυξιακής βοήθειας εκ μέρους της Ελλάδας λειτουργεί η Υπηρεσία Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας (ΥΔΑΣ) στο Υπουργείο Εξωτερικών. Η ΥΔΑΣ χρηματοδοτούσε επί σειρά ετών αναπτυξιακά έργα ελληνικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) σε συνεργασία με επιτόπιους εταίρους σε χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής, όπως η Ακτή Ελεφαντοστού, η Λιβερία, το Μπενίν και η Νιγηρία. Η Ελλάδα είναι, επίσης, ενεργή και στον τομέα της επισιτιστικής/ανθρωπιστικής βοήθειας έχοντας υποστηρίξει κράτη της Δυτικής Αφρικής τόσο σε διμερές επίπεδο (μέσω ΜΚΟ) όσο και σε πολυμερές (μέσω

του World Food Program (WFP) των Ηνωμένων Εθνών. Κυρίως όμως η Ελλάδα συμβάλει οικονομικά στο Ευρωπαϊκό Ταμείο Ανάπτυξης που χρηματοδοτεί έργα στην Αφρική.

Από το 1997 που υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, η Ελλάδα έχει χρηματοδοτήσει έργα και προγράμματα κόστους άνω των 2,5 δισεκατομμυρίων δολαρίων σε διάφορες του κόσμου (κυρίως στα Βαλκάνια, τον Εύξεινο Πόντο και τη Μέση Ανατολή). Από τα 36 περίπου εκατομμύρια δολάρια το 1997, η ελληνική αναπτυξιακή βοήθεια έφθασε τα 312 εκατομμύρια δολάρια το 2008 ενώ από τότε άρχισε να μειώνεται λόγω της οικονομικής κρίσης (φτάνοντας μόλις τα 107 εκατομμύρια το 2012).

Όπως και στην περίπτωση των πολιτικών και εμπορικών σχέσεων, η Υποσαχάρια Αφρική βρισκόταν στο περιθώριο του ελληνικού ενδιαφέροντος. Με το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής αναπτυξιακής βοήθειας να κατευθύνεται προς τα Βαλκάνια, η Υποσαχάρια Αφρική έγινε αποδέκτης σχεδόν 130 εκατομμυρίων δολαρίων (\$128,46 εκατ.), ήτοι περίπου 5% των συνολικών κεφαλαίων που διατέθηκαν την περίοδο 1997-2012. Μάλιστα, οι πρώτες χρηματοδοτήσεις έργων και προγραμμάτων προς χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής εντοπίζονται μόλις το 2003 και παραμένουν έκτοτε ένα πολύ μικρό υποσύνολο της ελληνικής βοήθειας προς λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι το μόνο έτος στο οποίο μια χώρα της περιοχής συμπεριλαμβάνεται στις 20 χώρες μεγαλύτερους-αποδέκτες ελληνικής βοήθειας είναι το 2012, η Νιγηρία, η οποία έλαβε 1,38 εκατομμύρια δολάρια, σε μια περίοδο δηλαδή όπου είχε ήδη αρχίσει να περιορίζεται δραστικά το μέγεθος της ελληνικής αναπτυξιακής & ανθρωπιστικής βοήθειας.

Ελληνική Αναπτυξιακή Βοήθεια (2003-2012)

Σχήμα 7.6 Ελληνική Αναπτυξιακή Βοήθεια

Η ελληνική βοήθεια προς τις χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής κατά κύριο λόγο σχετιζόταν με «τεχνική / αναπτυξιακή βοήθεια» ενώ ένα μικρό μέρος προοριζόταν για κάλυψη επείγουσών επισιτιστικών / ανθρωπιστικών αναγκών. Παράλληλα, καταγράφεται μια μερική διαφοροποίηση των κυριότερων χωρών-αποδεκτών της ελληνικής βοήθειας κατ' έτος. Για παράδειγμα, από το 2004 οπότε και ξεκίνησε η ομαλοποίηση της κατάστασης στο Νταρφούρ του Σουδάν, η Αθήνα χρηματοδότησε δράσεις, όπως η αποστολή πολιτικών παρατηρητών της Αφρικανικής Ένωσης στην περιοχή, επείγουσα ανθρωπιστική βοήθεια (αποστολή ιατροφαρμακευτικής και επισιτιστικής βοήθειας, πρόγραμμα εξασφάλισης πόσιμου ύδατος και θεραπευτικής διατροφής για τους πρόσφυγες). Αντίστοιχα, το 2005 κατόπιν σχετικού αιτήματος από την Αγκόλα υποστήριξε το Περιφερειακό Πρόγραμμα Επισιτιστικής Ασφάλειας Νοτιότερης Αφρικής του FAO, βοήθησε το Τζιμπουτί και το Νίγηρα (μέσω του WFP) χώρες οι οποίες λόγω μεγάλης ξηρασίας αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα, ενώ συνέβαλε και σε προγράμματα επισιτιστικής βοήθειας προς τους εκτοπισμένους πληθυσμούς της Ζιμπάμπουε (λόγω της εκεί πολιτικής κρίσης).

Πέραν των ανωτέρω (και άλλων) έκτακτων καταστάσεων, η Αθήνα διαχρονικά εστίαζε την προσοχή της κυρίως προς τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό (10% περίπου της συνολικής βοήθειας προς χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής κατά την περίοδο 2006-2012), την Αιθιοπία και το Σουδάν (8%), τη Νιγηρία (7%), αλλά και τη Νότιο Αφρική (5%). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι δύο τελευταίες χώρες είναι οι πλουσιότερες της περιοχής και, συνεπώς, η εστίαση σε αυτές φαίνεται να σχετίζεται περισσότερο με πολιτικές προτεραιότητες. Χαρακτηριστικό είναι ότι στις χώρες αυτές υπάρχουν ελληνικές κοινότητες, ενώ σε αρκετές υπάρχουν ελληνικά επιχειρηματικά συμφέροντα.

Ένας τελευταίος λόγος, δε, σχετίζεται με μια βασική δράση της ελληνικής αναπτυξιακής βοήθειας: η προσφορά κάθε έτος υποτροφιών για πανεπιστημιακές και μεταπτυχιακές σπουδές σε ελληνικά ΑΕΙ, ΤΕΙ και στρατιωτικές σχολές. Η Νιγηρία, για παράδειγμα, αποτελεί μια σημαντική (για τα δεδομένα της Υποσαχάριας Αφρικής) πηγή υποτρόφων αλλοδαπών φοιτητών στην Ελλάδα. Σημειώνεται, τέλος, ότι η εν λόγω διάσταση της ελληνικής αναπτυξιακής βοήθειας είναι η μόνη που φαίνεται να παραμένει αλώβητη τα τελευταία χρόνια, μετά την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα.

Επιχειρηματικά συμφέροντα

Οι επιχειρηματικές σχέσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και την Υποσαχάρια Αφρική αποτελούν μια ιδιαίτερη παράμετρο των συνολικών σχέσεων. Αν και συνολικά οι σχέσεις αξιολογούνται ως περιορισμένες, υπάρχουν πολλές περιπτώσεις σημαντικής παρουσίας επιχειρήσεων ελληνικών συμφερόντων. Μπορούμε, δε, να κάνουμε μια βασική διάκριση ανάμεσα στα επιχειρηματικά συμφέροντα τα οποία σχετίζονται με επιφανή στελέχη των ελληνικών κοινοτήτων στην περιοχή και σε αυτά ελληνικών επιχειρήσεων των οποίων η βάση βρίσκεται στην Ελλάδα και έχουν τις τελευταίες δεκαετίες «ανακαλύψει» την Υποσαχάρια Αφρική.

Όσον αφορά στην πρώτη κατηγορία, επιχειρήσεις ελληνικών συμφερόντων άρχισαν σταδιακά να ακμάζουν ήδη από τα τέλη του 19ο αιώνα, παράλληλα με την έλευση σημαντικών αριθμών Ελλήνων μεταναστών στην περιοχή. Αν και αρχικά οι περισσότεροι Έλληνες εργάστηκαν ως υπάλληλοι σε εταιρείες ευρωπαϊκών συμφερόντων, μια μεγάλη μερίδα σύντομα ίδρυσαν τις δικές τους επιχειρήσεις και ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με το εμπόριο. Αν και γίνεται μεγαλύτερη σχετική ανάλυση σε επόμενη ενότητα, αξίζει να σημειωθούν σημαντικές επιχειρήσεις Ελλήνων στην Αιθιοπία, όπως οι Coscal (Εισαγωγές Οινόπνευματων), Hydro Constructions & Engineering Co. Ltd (Γεωτρήσεις και Οικοδομές), Bambis Supermarket, Mopalco Trading Co. Ltd, S.J. Magdalinos (Εξαγωγές Καφέ), Ethiopian Rift Valey Safaris (Τουριστικό Γραφείο Κυνηγίου), Arabian Trading (Εισαγωγές Φαρμάκων), Antypas Bros. Ltd (Εμπορία Εσπεριδοειδών) και η Unitrade (Εισαγωγές Επίπλων και Ειδών Οικιακού Εξοπλισμού).

Στη Νιγηρία, πάλι, κυρίαρχη θέση διατηρεί η Flour Mills of Nigeria, ιδιοκτησίας Γ. Κουμάνταρου, μια από τις μεγαλύτερες παραγωγούς αλευριού σε ολόκληρη την Υποσαχάρια Αφρική, εταιρεία που έχει επίσης επεκταθεί και σε άλλους επιχειρηματικούς τομείς, όπως το τσιμέντο και η λειτουργία του τερματικού Σταθμού Λιμένος Apara. Πολύ σημαντική είναι η εταιρεία A.G. Leventis (μέλους του επιχειρηματικού ομίλου της οικογένειας Λεβέντη) και η τεχνική εταιρεία ΕΔΟΚ-ΕΤΕΡ-ΜΑΝΤΑΚΑΣ, καθώς και η ελληνοβρετανικών συμφερόντων εταιρεία Cussons-Patterson-Zochonis, η οποία ως επί το πλείστον δραστηριοποιείται στο χώρο του εμπορίου, ενώ διατηρεί και εργοστάσια σαπωνοποιίας, ειδών ατομικής υγιεινής και φαρμακευτικών ειδών.

Σημαντικές έχουν υπάρξει και οι κατά καιρούς επενδύσεις ελληνικών επιχειρήσεων στην περιοχή κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Για παράδειγμα, η εταιρεία παραγωγής γυάλινων μπουκαλιών και ψυγείων Frigoglass, συμφερόντων ομίλου Δανίδ-Λεβέντη, μέσω εξαγορών και επενδύσεων, έχει καταστεί ο μεγαλύτερος παραγωγός γυάλινων μπουκαλιών στη Δυτική Αφρική.

Κατά τη δεκαετία του 1990, η τότε ακμαία εταιρεία παραγωγής πλαστικών σωλήνων και εισηγμένη στο ελληνικό χρηματιστήριο «Πετζετάκης» προχώρησε σε εξαγορά τοπικής θυγατρικής πολυεθνικής εταιρείας, καθώς και στην ίδρυση οικείας θυγατρικής για την παραγωγή πλαστικών σωλήνων. Μάλιστα, στο πλαίσιο της μετέπειτα αναδιοργάνωσης της εταιρείας, οι επενδύσεις της στην Υποσαχάρια Αφρική θεωρήθηκαν ως ιδιαίτερο θετικό και κερδοφόρο περιουσιακό στοιχείο. Η εταιρεία ΦΑΓΕ από την άλλη εξαγόρασε ένα σημαντικό ποσοστό μιας εταιρείας παραγωγής γαλακτοκομικών, ενώ η PALACE S.A. (ομίλου Φιλίππου) μπήκε το 1998 στην αγορά παγωτού της Νότιας Αφρικής.

Άλλες μεγάλες ελληνικές εταιρείες με πολυετή παρουσία στην περιοχή αποτελούν η Γερμανός Α.Ε. (μπαταρίες, είδη κινητής τηλεφωνίας), η Chipita (είδη διατροφής, σνακ), η Eurodrip (παραγωγή σωλήνων), η Intralot (τυχερά παιχνίδια/στοιχηματισμού), η Κορρές (καλλυντικά) καθώς και η Εθνική Τράπεζα (τραπεζικές εργασίες μέσω της Bank of Athens). Στην περιοχή δραστηριοποιούνται επίσης, διάφορες κατασκευαστικές εταιρείες, ανάμεσά τους η Παντεχνική με επίκεντρο το Καμερούν, οι οποίες έχουν προσπαθήσει και σε σημαντικό βαθμό καταφέρει να εκμεταλλευτούν τις σημαντικές ευκαιρίες που η ανοικοδόμηση της περιοχής προσφέρουν (κυρίως ως υπεργολάβοι).

Τέλος, ειδική περίπτωση αποτελεί η ελληνικών συμφερόντων ναυτιλία. Για παράδειγμα, ένα μεγάλο μέρος των εξαγωγών πετρελαίου και φυσικού αερίου της Νιγηρίας πραγματοποιείται από ελληνικά πλοία, ενώ ισχυρές εφοπλιστικές εταιρείες (Ομιλος Ρέστη, Elmar, Tsakos Group, κα) δραστηριοποιούνται σε ολόκληρη την περιοχή.

Ιδιαίτερης μνείας αξίζει το ΕλληνοΑφρικανικό Επιμελητήριο Εμπορίου και Ανάπτυξης (<http://www.helafrican-chamber.gr>), το οποίο έχει υποστηρίξει σημαντικά στην ενημέρωση Ελλήνων επιχειρηματιών για

τις ευκαιρίες που προσφέρουν οι αφρικανικές αγορές. Μάλιστα, τα τελευταία χρόνια είχε υπάρξει σημαντική κινητικότητα για αναζήτηση επιχειρηματικών ευκαιριών στην περιοχή λόγω της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα.

Μεταναστευτικές κοινότητες και εμβάσματα

Αν και στο παρελθόν η κύρια μεταναστευτική ροή ανάμεσα στις δύο περιοχές ήταν από την Ελλάδα προς τις διάφορες χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής, πλέον η κατάσταση έχει αντιστραφεί. Έτσι, στο πλαίσιο μιας εντεινόμενης πορείας από την φτωχή Αφρική προς την πλούσια Ευρώπη, η Ελλάδα, ως σημαντικός ενδιάμεσος σταθμός, φιλοξενεί στις μέρες έναν σημαντικό αριθμό αφρικανών μεταναστών. Καθ' ότι ένα σημαντικό μέρος των Αφρικανών εγκαταλείπουν τις γενέτειρές τους προς αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής, αποτελούν παράτυπους μετανάστες, με συνέπεια να μην υπάρχουν απόλυτα αξιόπιστα στοιχεία για το πόσοι διαμένουν στην Ελλάδα.

Παρ' όλα αυτά η ύπαρξη συλλόγων μεταναστών από πολλές Αφρικανικές χώρες υποδεικνύουν ότι ο αριθμός των συγκεκριμένων μεταναστευτικών ομάδων δεν είναι αμελητέος. [Μια πρόσφατη μελέτη](#) καταμέτρησε το 2009 29 συλλόγους Αφρικανών (βλέπε παρακάτω πίνακα – 7.5). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, ενώ ο παλαιότερος σύλλογος (Νιγηριανή Κοινότητα Θεσσαλονίκης & Βορείου Ελλάδος) ιδρύθηκε το 1977, οι περισσότεροι σύλλογοι ιδρύθηκαν μετά την αλλαγή της χιλιετίας – απόδειξη της αύξησης των ροών.

A/A	Όνομα Συλλόγου	Σχετιζόμενη Χώρα	Έτος Ίδρυσης
1	Αιθιοπική Κοινότητα Ελλάδας	Αιθιοπία	1988
2	Ένωση Αφρικανών Γυναικών στην Ελλάδα 2005	Αφρική	2005
3	Ένωση Γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε	Σιέρα Λεόνε	1998
4	Ένωση Νιγηριανών Γυναικών	Νιγηρία	2005
5	Ένωση Πολιτών Ακτής Ελεφαντοστού	Ακτή Ελεφαντοστού	2004
6	Ένωση Πρόνοιας και Συνεργασίας Κοινότητας Ικένγκα	Αφρική	2007
7	Ένωση Αφρικανικών Κοινοτήτων στην Ελλάδα	Αφρική	2007
8	Ένωση Υπηκόων της Γουϊνέας στην Ελλάδα	Γουϊνέα	2007
9	Ένωση Υπηκόων Γκάνας	Γκάνα	1994
10	Εθνική Ένωση Πολιτών Ουγκάντας	Ουγκάντα	2009
11	Κοινότητα Σιέρα Λεόνε	Σιέρα Λεόνε	1995
12	Κενυατική Κοινότητα Ελλάδος	Κένυα	1997
13	Κοινότητα Ίμπο	Νιγηρία	1997
14	Κοινότητα Νιγηριανών από το Delta State	Νιγηρία	2009
15	Κοινότητα Σομαλίας στην Ελλάδα	Σομαλία	2009
16	Κονγκολέζικη Κοινότητα της Ελλάδας	Κονγκό	1991
17	Νιγηριανή Κοινότητα AKBA	Νιγηρία	2009
18	Νιγηριανή Κοινότητα Ελλάδας	Νιγηρία	1993
19	Νιγηριανή Κοινότητα Θεσσαλονίκης & Βορείου Ελλάδος	Νιγηρία	1977
20	Νιγηριανοί Φοιτητές στην Ελλάδα	Νιγηρία	2008
21	Οργανισμός των Νιγηριανών της Διασποράς Ελλάδας	Νιγηρία	2009
22	Παναφρικανικός Σύνδεσμος Ελλάδας	Αφρική	1993

23	Σουδανική Κοινότητα Ελλάδος	Σουδάν	1998
24	Σουδανική Κοινότητα Θεσσαλονίκης & Βορείου Ελλάδος	Σουδάν	2002
25	Σύλλογος Αφρικανών Χριστιανών Ποιμένων της Ελλάδας	Αφρική	2003
26	Σύλλογος Μεταναστών από το κράτος Rivers Bayelsa στην Ελλάδα	Νιγηρία	2000
27	Σύλλογος Νοτιοαφρικανών στην Ελλάδα	Νότια Αφρική	2006
28	Σύνδεσμος Σουδανών Προσφύγων	Σουδάν	2005
29	Τανζανική Κοινότητα Ελλάδας	Τανζανία	2002

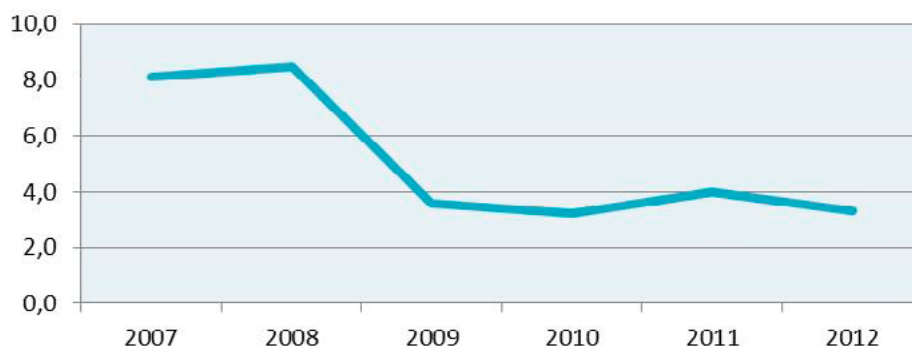
Πίνακας 7.5 Σύλλογοι Αφρικανών στην Ελλάδα

Σύμφωνα με σχετικές έρευνες, η πολυπληθέστερη σχετική ομάδα Αφρικανών μεταναστών στην Ελλάδα θεωρείται αυτή των Νιγηριανών. Οι Νιγηριανοί, δε, καταγράφονται να ασχολούνται με διάφορες επιχειρηματικές δραστηριότητες που αφορούν και την ίδρυση δικών τους επιχειρήσεων, ενώ υπολογίζεται ότι διαμένουν στην Ελλάδα για αρκετά μεγάλο σχετικά διάστημα (περί τα 14,7 έτη) (Λαμπριανίδης 2007).

Από την πλευρά των επίσημων καταγραφών της Γενικής Διεύθυνσης Μεταναστευτικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ένταξης του Υπουργείου Εσωτερικών στην Ελλάδα διαβιούν συνολικά 19.196 άτομα προερχόμενα από την Αφρικανική Ήπειρο (στοιχεία Μαΐου 2015). Πέραν της Αιγύπτου η οποία αποτελεί με διαφορά την πολυπληθέστερη ομάδα, στην Ελλάδα διαμένουν 1.931 Νιγηριανοί (10% του συνολικού μεταναστευτικού πληθυσμού από την Αφρική), 1.048 Αιθίοπες, 826 Μαροκινοί καθώς και 605 άτομα με Γκανέζικη ιθαγένεια. Η κοινή πεποίθηση πάντως είναι ότι ο συνολικός πληθυσμός (νόμιμος και παράτυπος) είναι αρκετά μεγαλύτερος.

Οι σημαντικοί αυτοί πληθυσμοί είναι βέβαιο ότι αποτελούν πηγές ενημέρωσης για την Ελλάδα των χωρών καταγωγής των μεταναστών καθώς και βιοπορισμού, μέσω των σχετικών εμβασμάτων. Πάντως, σύμφωνα με την Eurostat, οι κυριότερες χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής οι οποίες τυγχάνουν αποδέκτες μεταναστευτικών εμβασμάτων από την Ελλάδα είναι το Καμερούν, ο Μαυρίκιος, η Ζάμπια, η Νότιος Αφρική, η Γκάνα, η Λιβερία και η Νιγηρία. Διαθέσιμα στοιχεία για τη ροή εμβασμάτων από την Ελλάδα προς τις χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής υπάρχουν μόνο για την περίοδο 2007-2012, αλλά γίνεται εμφανής η επιρροή της οικονομικής κρίσης. Βέβαιο, μεγάλο μέρος των πραγματικών ροών θεωρείται ότι δεν καταγράφεται, καθώς αφορούν παράτυπους μετανάστες και γίνεται μέσω άτυπων δικτύων.

Εμβάσματα από την Ελλάδα προς χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής (εκατομμύρια ευρώ)

Σχήμα 7.7 Εμβάσματα από την Ελλάδα προς χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής

Ελληνικές κοινότητες στην Αφρική

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενες ενότητες, από τον 18ο αιώνα και πιο εντατικά από τον 19ο και έως τουλάχιστον τη δεκαετία του 1960, ένας σημαντικός αριθμός Ελλήνων μετανάστευσαν προς την Αφρικανική ήπειρο. Βέβαια, οι Έλληνες της Αφρικής (με εξαίρεση ίσως την Αίγυπτο) αποτέλεσαν ένα μικρό μέρος μόνο των μεταξύ 2,7 και 4,5 εκατομμυρίων ατόμων τα οποία θεωρείται – βάσει εκτιμήσεων προξενικών αρχών και ομογενειακών φορέων – ότι απαρτίζουν τον λεγόμενο «Απόδημο Ελληνισμό».

Κατά βάση, οι λόγοι για τους οποίους αρκετοί Έλληνες μετανάστευσαν προς την Αφρική ήταν οικονομικοί. Αν και καταγράφονται μετακινήσεις προς την Υποσαχάρια Αφρική και κατά τον 18ο αιώνα, βασικό ορόσημο αποτέλεσε η διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ (1859-69), έργο το οποίο κινητοποίησε σημαντικό αριθμό Ελλήνων, τεχνιτών και μη, οι οποίοι μετέβησαν στην Αίγυπτο, για να εργαστούν. Δεν είναι τυχαίο, δε, ότι οι βασικές εκτιμήσεις για τους αρχικούς αριθμούς Ελλήνων στην Αφρική έχουν ως αφετηρία τη δεκαετία του 1870. Για παράδειγμα κάποιες εκτιμήσεις μιλούν για περισσότερους από 120.000 Έλληνες στην ήπειρο κατά την περίοδο 1870-1930, με τα 2/3 αυτών να εντοπίζονται στην Αίγυπτο.

Η μετακίνηση προς άλλες, νοτιότερες, χώρες της Αφρικανικής ηπείρου ακολούθησε, με μερικές εξαιρέσεις, την εντατικοποίηση της παρουσίας των ευρωπαϊών αποικιοκρατών. Το σταθερό περιβάλλον που η αποικιοκρατία προσέφερε σε συνδυασμό με τις πολλές ευκαιρίες πλουτισμού (χρυσωρυχεία, καλλιέργεια και εμπόριο καπνών, αγροτική παραγωγή, σιδηροδρομικά και άλλα κατασκευαστικά και δημόσια έργα, κτλ) προσέλκυσαν πολλούς Έλληνες, αρκετοί εκ των οποίων αρχικά εργάστηκαν σε ευρωπαϊκών συμφερόντων επιχειρήσεις και σε δεύτερο χρόνο ξεκίνησαν τις δικές τους και απέκτησαν σημαντικό πλούτο και κοινωνική θέση.

Οι προσωπικές ιστορίες των Ελλήνων της Αφρικής είναι αρκετές φορές συγκινητικές, όπως για παράδειγμα του Σάββα Καραβασίλη, ο οποίος, όντας αξιωματικός της αιθιοπικής στρατιάς του Νότου κατά την εισβολή του Μουσολίνι στην Αιθιοπία, αιχμαλωτίστηκε από τους Ιταλούς και εκτελέστηκε με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας επειδή καταγόταν από τα ιταλοκρατούμενα Δωδεκάνησα (Μαρκάκης, 1998: 69), και άλλοτε είναι ενδεικτικές για τον τυχοδιωκτισμό των πρώτων μεταναστών όπως του Γιώργου Λάμπρου που βρέθηκε γύρω στα 1820 στη Μαδαγασκάρη, όταν το πλοίο του, το οποίο πήγαινε στην Ινδία, ναυάγησε. Εκεί ενεπλάκη σε τοπικούς πολέμους και εξελίχθηκε σε τοπικό φεουδάρχη! (Μαρκάκης, 1998: 41).

Η περίοδος της ανεξαρτητοποίησης των Αφρικανικών κρατών, ειδικά από τη δεκαετία του 1960, δημιούργησε σημαντικά προβλήματα στις ευημερούσες έως τότε ελληνικές κοινότητες, κυρίως λόγω της ανατροπής του σταθερού οικονομικού/επιχειρηματικού περιβάλλοντος και της πολιτικής των εθνικοποιήσεων. Ενδιαφέρον στοιχείο πάντως αποτελεί το γεγονός ότι η έξοδος Ελλήνων από τις χώρες αυτές (π.χ. το Ζαΐρ) κατά την ταραχώδη τότε περίοδο δεν μετατράπηκε σε ροή προς την Ελλάδα αλλά σε μετακίνηση σε άλλες, περισσότερο φιλόξενες χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής. Σε άλλες όμως περιπτώσεις οι Έλληνες κατάφεραν να επιβιώσουν και να πλουτίσουν. Η οικογένεια Λεβέντη, για παράδειγμα, κατάφερε, στη δύσκολη εποχή μετά την ανεξαρτησία, να διατηρήσει και να επεκτείνει την οικονομική αυτοκρατορία της στη Δυτική Αφρική (Μαρκάκης, 1998: 133-135).

Ανάλογη ήταν και η πορεία του αριθμού των Ελλήνων στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, όπου από 20.000 τη δεκαετία του 1960 μειώθηκαν σε λιγότερους από 5.000 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Από την άλλη πλευρά, στη Δυτική Αφρική ο κύριος όγκος Ελλήνων μεταναστών φαίνεται να έφτασε κατά τις δεκαετίες 1920-30 και αρκετοί από αυτούς εργάστηκαν σε ήδη επιτυχημένες επιχειρήσεις άλλων παλαιότερων Ελλήνων μεταναστών, όπως αυτές του Λεβέντη και του Ζοχώνη. Αξιοσημείωτο, τέλος, θεωρείται το γεγονός ότι από τις αλλαγές που επέφεραν οι ανεξαρτητοποιήσεις των διαφόρων αφρικανικών κρατών, «ευεργετήθηκαν» οι ελληνικές κοινότητες των πιο σταθερών χωρών, όπως το Καμερούν και η Νότια Αφρική.

Όσον αφορά στα επαγγέλματα στα οποία απασχολήθηκαν οι Έλληνες της Αφρικής, αυτά ήταν κυρίως οι αγροτικές εργασίες, οι κατασκευές και, λίγο αργότερα, το εμπόριο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι μια ομάδα Ελλήνων υπήρξαν ιδιαίτερα δραστήριοι στον τομέα της αλιείας στην λίμνη Τανγκανίκα. Ξεχωρίζουν οι περιπτώσεις του Νικόλαου Βλαχάκη στην Ακτή Ελεφαντοστού που μεγαλούργησε στο ναυτιλιακό τομέα, του Γεώργιου Ζοχώνη στη Νιγηρία και Καμερούν που δημιούργησε μια πολυεθνική επιχείρηση με έμφαση στο εμπόριο και την παραγωγή, των οικογενειών Αρνόπουλου, Σταματιάδη και Χριστοδουλίδη στην Κεντρική Αφρική που διεύθυναν επιτυχημένες εμπορικές επιχειρήσεις αλλά και του Γεράσιμου Μαυρομμάτη, ο οποίος κατασκεύασε το πρώτο ξενοδοχείο στην Ντουάλα του Καμερούν. Στη Νότια Αφρική, τέλος, η εκεί ελληνική κοινότητα εξελίχθηκε στις πλέον εύπορες με επιχειρήσεις που πρόσφεραν εργασία σε 150-200.000 άτομα.

Ωστόσο, όπως σημειώνει ο καθηγητής Μαρκάκης (1998), ο ρόλος των Ελλήνων (όπως και των Ινδών, των Λιβανέζων και των Σύριων) μεταναστών στις αποικιοκρατικές οικονομίες, ήταν κυρίως ρόλος μεσαζόντων ανάμεσα στο αποικιοκρατικό κεφάλαιο από τη μια μεριά και στον ιθαγενή πληθυσμό από την άλλη. Οι περισσότεροι Έλληνες στην Αφρική ήταν «μικροεπιχειρηματίες, μαγαζάτορες και εστιάτορες» ή «μπακάληδες».

Αυτή η κοινωνική θέση έκανε τους Έλληνες ελάχιστα συμπαθείς στους Αφρικανούς. Οι τελευταίοι θεωρούσαν τους μεσάζοντες

«άμεσα υπεύθυνους για τις ευτελείς τιμές και την ευτελή ποιότητα των εισαγομένων προϊόντων, τους υποπτεύονταν ότι έκλεβαν στο ζύγι (...) [και] αγανακτούσαν με την πολιτική που απέκλειε τους ίδιους από μια οικονομική δραστηριότητα που δεν απαιτούσε ειδικά προσόντα» (Μαρκάκης 1998: 50).

Κατά συνέπεια, η εικόνα του Έλληνα στη σύγχρονη αφρικανική λογοτεχνία δεν είναι καθόλου κολακευτική. Ο Μόνγκο Μπέτι, συγγραφέας από το Καμερούν, π.χ., αποκαλεί στα μυθιστορήματά του τον Έλληνα «χυδαίο» (Μαρκάκης, 1998: 109). Αλλά και οι αποικιοκράτες αντιμετώπισαν τους Έλληνες (όπως και τους Ινδούς αλλά και τους Εβραίους) με προκατάληψη. Σκοπός τους, ο περιορισμός των Ελλήνων στον κοινωνικό ρόλο που τους είχε ανατεθεί προκειμένου να μην έχουν άλλες βλέψεις ή φιλοδοξίες. Αυτή ήταν κυρίως η στάση των Βρετανών στη Νότιο Αφρική και στη Ροδεσία.

Η πολιτική εθνοκοποιήσεων που ακολούθησαν τα περισσότερα κράτη της Αφρικής μετά την ανεξαρτησία οδήγησε στην παρακμή των ελληνικών παροικιών. Οι αλλοδαποί μεσάζοντες στο εμπόριο ήταν τα πρώτα θύματα της οικονομικής πολιτικής των αφρικανών εθνικιστών. Η πολιτική «ριζοσπαστικοποίησης» του Μομπούτου στο Ζαΐρ και το πρόγραμμα εθνοκοποιήσεων του Μεγκίστου στην Αιθιοπία στα μέσα της δεκαετίας του '70 εκμηδένισαν τις σημαντικές ελληνικές παροικίες που είχαν απομείνει σε δύο μεγάλες αφρικανικές χώρες που δεν ακολούθησαν εξαρχής κρατικιστικές οικονομικές πολιτικές. Σήμερα η μόνη αξιόλογη σε μέγεθος ελληνική παροικία στην Αφρική βρίσκεται στη Νότιο Αφρική και αριθμεί μερικές δεκάδες χιλιάδες μέλη. Ο αριθμός των Ελλήνων στις χώρες της Αφρικής γενικότερα παρουσίασε σημαντικές αυξομειώσεις – κυρίως όμως μια ευρύτερη τάση παρακμής από τη δεκαετία του '70 και μετά, αποτέλεσμα οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων αλλά και δραστηκής μείωσης των μεταναστευτικών ροών. Για παράδειγμα, ο αριθμός των Ελλήνων μεταναστών στο Σουδάν αυξήθηκε από 153 στα μέσα του 19^{ου} αιώνα σε 2.000 περί το 1930 και σε 6.000 τη δεκαετία του 1960, προτού καταλήξει στη δεκαετία του '80 σε λίγες εκατοντάδες. Πολλοί Έλληνες του Σουδάν απέκτησαν σημαντικές περιουσίες και ευεργέτησαν την ελληνική κοινότητα (για παράδειγμα ο Γεράσιμος Κοντομίχαλος ο οποίος ίδρυσε το εκεί Γυμνάσιο που έφερε το όνομα Κοντομιχάλειος Σχολή). Η ανεξαρτητοποίηση του Σουδάν το 1956 και η έναρξη του εμφυλίου οδήγησε πολλούς Έλληνες στην έξοδο. Αντίστοιχη, υπήρξε περίπου η διαδρομή των ελληνικών κοινοτήτων στην ανατολική και νοτιότερη Αφρική, όπου οι πρώτοι Έλληνες μετανάστες ακολούθησαν τους Βρετανούς εποίκους. Για παράδειγμα στην Κένυα και την Τανζανία τη δεκαετία του 1960 οι ελληνικές κοινότητες έφτασαν να έχουν περισσότερα από 2.500 μέλη η κάθε μια. Σήμερα ωστόσο παραμένουν λιγότεροι από 300-400 συνολικά.

Όσον αφορά στις ελληνοαφρικανικές σχέσεις, οι ελληνικές κοινότητες λειτούργησαν ως γέφυρες τόσο επικοινωνίας όσο και εμπορικών ροών. Για παράδειγμα, ακόμα και σήμερα πολλές από τις εξαγωγές προϊόντων από χώρες της περιοχής προς την Ελλάδα λαμβάνει χώρα μέσω ελληνικών εμπορικών επιχειρήσεων. Παράλληλα, ιδιαίτερα κατά την περίοδο ανάπτυξης των εκεί ελληνικών κοινοτήτων, δημιουργήθηκαν πλήθος οργανώσεων και συλλόγων οι οποίοι, πέραν της συσπείρωσης του ελληνικού στοιχείου, λειτούργησαν και ως σημείο επαφής με την Ελλάδα, ιδιαίτερα εκεί που απουσίαζαν επίσημες ελληνικές αρχές. Παράλληλα, οι οργανώσεις αυτές υπήρξαν η βάση της αλληλοβοήθειας μεταξύ των Ελλήνων ομογενών, γεγονός το οποίο υποβοήθησε τη σχετική οικονομική τους επιτυχία. Οι παρακάτω πίνακες των ελληνικών ομογενειακών οργανώσεων στην περιοχή είναι ενδεικτικός της δυναμικής που (σε αρκετές περιπτώσεις ακόμα και σήμερα) έχουν οι ελληνικές κοινότητες της Υποσαχάριας Αφρικής.

A/A	Όνομα	Σχετιζόμενη Χώρα
1	Ελληνική Κοινότητα Καπαρόνι	Μποτσουάνα
2	Ελληνική Κοινότητα Μπουρούντι	Μπουρούντι
3	Ελληνική Κοινότητα Κένυας	Κένυα
4	Ελληνική Κοινότητα Λουμπουμπάσι	Κονγκό
5	Ελληνική Κοινότητα Λάγος	Νιγηρία
6	Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Ν. Αφρικής	Νότια Αφρική

7	Ελληνική Κοινότητα Χαρτούμ	Σουδάν
8	Ένωση Ελλήνων Τανζανίας	Τανζανία
9	Σύνδεσμος Ελλήνων Λουσάκας & Περιχώρων	Ζάμπια
10	Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Ζιμπάμπουε	Ζιμπάμπουε
11	Ελληνική Κοινότητα Μαδαγασκάρης	Μαδαγασκάρη
12	Ελληνική Κοινότητα Μαλάουι	Μαλάουι
13	Ελληνική Κοινότητα Μαπούτο	Μοζαμβίκη

Πίνακας 7.6 Ελληνικές Κοινότητες Υποσαχάριας Αφρικής

A/A	Όνομα	Σχετιζόμενη Χώρα
1	Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Ν. Αφρικής	Νότια Αφρική
2	Εθνικός Σύνδεσμος Ελληνικών Οργανισμών Φοιτητών & Νεολαίας Ν. Αφρικής	Νότια Αφρική
3	Παναφρικανική Ελληνική Ομοσπονδία	Αφρική
4	Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Ζιμπάμπουε	Ζιμπάμπουε

Πίνακας 7.7 Ελληνικές Ομοσπονδίες Υποσαχάριας Αφρικής

Περαιτέρω, αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, στην Υποσαχάρια Αφρική υπάρχουν 111 φορείς σχετιζόμενοι με την Ελλάδα. Αν και στις περισσότερες χώρες της περιοχής δεν υπάρχουν περισσότεροι από 1-2 φορείς, η μεγαλύτερη πυκνότητα παρουσιάζεται στη Ζιμπάμπουε (8 φορείς), το Σουδάν (9 φορείς) και τη Νότια Αφρική (66 φορείς). Οι φορείς αυτοί διακρίνονται σε οκτώ βασικές κατηγορίες: πολιτιστικοί (π.χ. η Ελληνο-Νοτιοαφρικανική Πολιτισμική Συνεργασία), αθλητικοί (Ελληνικός Αθλητικός Σύλλογος Χαρτούμ), θρησκευτικοί (π.χ. ο Σύλλογος Ελληνορθόδοξων Χριστιανών) και κοινωνικοί σύλλογοι (π.χ. Σύνδεσμος Ελληνίδων Κυριών), εθnikοτοπικές οργανώσεις, που είναι και η μεγαλύτερη κατηγορία (π.χ. ο Παλλεσβιακός Σύλλογος Κέϊπ Τάουν & Περιχώρων), κοινότητες (π.χ. η Ελληνική Κοινότητα Μαπούτο) και επιμελητήρια (π.χ. Ελληνικό Εμπορικό & Βιομηχανικό Επιμελητήριο Νοτίου Αφρικής).

Η δραστηριότητα των σχετικών συλλόγων ποικίλλει ανά χώρα, πόλη και εποχή αλλά κοινή συνισταμένη αποτελεί η συσπείρωση των Ελλήνων της διασποράς, η ενίσχυση της παράδοσης, καθώς και η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας. Όσον αφορά στην τελευταία διάσταση ιδιαίτερα δραστήρια υπήρξε η κοινότητα της Νότιας Αφρικής καθώς εκτός από το πλήθος σχολείων υποστήριξαν και τη δημιουργία εδρών ελληνικών σπουδών. Πιο συγκεκριμένη, στη Νότια Αφρική λειτουργούν σχετικές με τα ελληνικά έδρες στο Πανεπιστήμιο Νατάλ-Ντερμπαν (Τμήμα Ανθρωπιστικών Σπουδών), στο Πανεπιστήμιο Ράου (Τμήμα Ελληνικών και Λατινικών Σπουδών), στο Πανεπιστήμιο της Πρετόρια (Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας) στην Νοτιοαφρικανική Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας & Ανθρωπιστικών Επιστημών καθώς και στο Πανεπιστήμιο του Κέϊπ Τάουν (Τμήμα Ξένων Γλωσσών). Παράλληλα, λειτουργεί και έδρα Βυζαντινών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Rands Afrikaans.

Εκκλησία

Σε όλες αυτές τις προσπάθειες των ελληνικών κοινοτήτων αρωγός υπήρξε η ελληνορθόδοξη εκκλησία. Αν και σε αρκετές περιπτώσεις ήταν οι ελληνικές κοινότητες οι οποίες προχωρούσαν στην ίδρυση ελληνορθόδοξων εκκλησιών, η υποστήριξη των πρώτων υπήρξε διαχρονική μέριμνα των δεύτερων, στο πλαίσιο μάλιστα ενός συνολικότερου συντονισμού – έως ένα βαθμό – της ελληνικής διασποράς στην Αφρική.

Πρωτεύοντα ρόλο σε αυτήν την προσπάθεια διαδραμάτιζε και διαδραματίζει το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας και Πάσης Αφρικής. Κύρια αποστολή του Πατριαρχείου είναι η συσπείρωση και διατήρηση της ελληνορθόδοξης παράδοσης της ελληνικής διασποράς στην ήπειρο. Έτσι, υποστηρίζει υλικά και οργανωτικά πλήθος

εκκλησιών σε ολόκληρη την ήπειρο, ενώ σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε στον συντονισμό του συνόλου των ελληνικών κοινοτήτων της Αφρικής, καθώς και στην επαφή με τη «μητέρα πατρίδα».

Ο πίνακας 7.8 παρουσιάζει το πυκνό δίκτυο μητροπόλεων, οι οποίες λειτουργούν υπό την αιγίδα του Πατριαρχείου.

A/A	Μητρόπολη	Περιοχή Ευθύνης
1	Αξώμης	Αιθιοπία, Ερυθραία, Τζιμπουτί και Σομαλία
2	Κένυας	Κένυα
3	Καμπάλας & Πάσης Ουγκάντας	Ουγκάντα
4	Ζιμπάμπουε & Αγκόλας	Ζιμπάμπουε και Αγκόλα
5	Νιγηρίας	Νιγηρία, Νίγηρας, Μπενίν και Τόγκο
6	Καλής Ελπίδος	Ναμίμπια, Ζουαζιλάνδη, Λεσόττο και οι περιοχές Ακρωτηρίου (Δυτικού και Ανατολικού), Port Elizabeth, Natal, East London, Bloemfontein, Welkom, George, Knysna, Kimberley, Natal και Pietermaritzburg
7	Μουάνζας	Τανζανία
8	Γουϊνέας	Σιέρρα Λεόνε, Λιβερίας, Γουϊνέα, Γουϊνέα Μπισάο, Γκάμπια, Σενεγάλη και Πράσινο Ακρωτήριο
9	Ειρηνοπόλεως	Τανζανία και Σεϋχέλλες
10	Ζάμπιας & Μαλάουι	Ζάμπια και Μαλάουι
11	Ιωαννουπόλεως & Πρετορίας	Ευρύτερες περιοχές του Γιοχάνεσμπουργκ και της Πρετόρια, ως και τις επαρχίες Μαμουλάγκα και Λιμπόπο.
12	Μαδαγασκάρης	Μαδαγασκάρη και οι νήσοι Μαυρίκιος, Ρενιόν, Κομόρος και Μαγιόττε
13	Καμερούν	Καμερούν, Τσαντ, Κεντροαφρικανική Δημοκρατία, Ισημερινή Γουινέα και οι νήσοι Σαν Τόμας και Πρίγκιπος
14	Άγκρας	Γκάνα
15	Κεντρώας Αφρικής	Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό

Πίνακας 7.8 Δίκτυο Μητροπόλεων στην Αφρική

Παράλληλα, λειτουργούν και πέντε επισκοπές:

- Επισκοπή Κατάγκας (μέρος του Κονγκό)
- Επισκοπή Μποτσουάνας (Μποτσουάνα)
- Επισκοπή Μοζαμβίκης (Μοζαμβίκη)
- Επισκοπή Μπουρούντι και Ρουάντας (Μπουρούντι, Ρουάντα και μέρος του Κονγκό)
- Επισκοπή Μπραζαβίλ και Γκαμπόν (μέρος του Κονγκό και Γκαμπόν)
- Φυσικά, κάθε ελληνική κοινότητα διατηρεί τουλάχιστον έναν ναό.

Αναντίρρητα, οι σχέσεις Ελλάδας-Αφρικής είναι σε μεγάλο βαθμό περιορισμένες. Αν και υπάρχουν επιχειρηματικά δραστήριες ελληνικές κοινότητες – κυρίως στη Νότια Αφρική, το Σουδάν, τη Νιγηρία, την Κένυα και την Αιθιοπία – αποτελούνται πλέον από Έλληνες δεύτερης και τρίτης γενιάς με σαφώς λιγότερους συγγενικούς και συναισθηματικούς δεσμούς με την Ελλάδα. Ταυτόχρονα, αν και το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας ηγείται ενός αρκετά εκτεταμένου δικτύου μητροπόλεων και ενοριών στην ήπειρο δεν είναι σε θέση να υποκαταστήσει διπλωματικές αρχές και να καταστεί βασικός πυλώνας ανάπτυξης των σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Υποσαχάριας Αφρικής. Ταυτόχρονα, οι αυξημένες ροές μεταναστών από την Αφρική αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο σχετικά νέο δεδομένο. Τέλος, αρκετές επιχειρήσεις ελληνικών συμφερόντων έχουν αποκτήσει μια

έντονη παρουσία στην ήπειρο - ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες - αλλά η τρέχουσα οικονομική κρίση φαίνεται μάλλον να έχει μειώσει την τάση και άλλων επιχειρήσεων να «ανακαλύψουν» την περιοχή παρ' ότι ένα μεγάλο μέρος οικονομικών αναλυτών υποστηρίζει ότι η Αφρική αναπτύσσεται με ραγδαίους ρυθμούς. Το τελευταίο αποτελεί κρίσιμης σημασίας καθώς η Ελλάδα επιδιώκει αύξηση των εξαγωγών της, στο πλαίσιο μιας προσπάθειας επανακαθορισμού του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης. Το παράδειγμα της γειτονικής Τουρκίας είναι μάλιστα ενδεικτικό των τεραστίων ευκαιριών που προσφέρει η Αφρική.

Το παράδειγμα της Τουρκίας

Το 2004 η τουρκική κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι το επόμενο έτος θα είναι το «έτος της Αφρικής» (Ozkan & Akgun, 2010: 534-6). Πράγματι το 2005 η Άγκυρα ανέπτυξε μια σειρά από διπλωματικές πρωτοβουλίες. Αρχικά η Τουρκία απέκτησε status παρατηρητή στην Αφρικανική Ένωση και στη συνέχεια έγινε μέλος της Αφρικανικής Τράπεζας Ανάπτυξης. Το 2008 η τουρκική κυβέρνηση συγκάλεσε στην Κωνσταντινούπολη την πρώτη «Τουρκο-Αφρικανική Σύνοδο Κορυφής» με τη συμμετοχή ηγετών και εκπροσώπων από 50 αφρικανικές χώρες. Ταυτόχρονα το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών ανακοίνωσε το άνοιγμα 15 νέων πρεσβειών στην Αφρική – ανεβάζοντας το συνολικό αριθμό τους σε 30. Παράλληλα η Υπηρεσία Διεθνούς Αναπτυξιακής Βοήθειας της Τουρκίας (TIKA) ανακοίνωσε την υλοποίηση ανθρωπιστικών και αναπτυξιακών προγραμμάτων δεκάδων εκατομμυρίων δολαρίων σε 37 αφρικανικές χώρες. Όλες αυτές οι πρωτοβουλίες συνοδεύθηκαν από πληθώρα επιχειρηματικών αποστολών με εντυπωσιακά αποτελέσματα. Ιδιαίτερη δράση ανέπτυξε η Ένωση των Τουρκικών Επιμελητηρίων (TUSKON) που εκπροσωπεί πάνω από 11.500 επιχειρήσεις (Ozkan & Akgun, 2010: 539-40). Τα αποτελέσματα ήταν εντυπωσιακά. Το εμπόριο της Τουρκίας με την Αφρική τριπλασιάστηκε μέσα σε λίγα χρόνια – από 5,4 δισεκατομμύρια δολάρια το 2003 σε 15,8 δισεκατομμύρια δολάρια το 2009. Και οι τουρκικές εξαγωγές προς την Αφρική πενταπλασιάστηκαν – από 2,2 δισεκατομμύρια δολάρια το 2003 σε 10,2 δισεκατομμύρια δολάρια το 2009 (Ozkan, 2010: 101). Είναι ίσως ενδεικτικό της δυναμικής των τουρκοαφρικανικών σχέσεων ότι η Γαλλία ανακοίνωσε το 2010 το ενδιαφέρον της για κοινές γαλλοτουρκικές εμπορικές αποστολές στην Αφρική (Ozkan, 2010:101).

Πού οφείλονται οι πρωτοβουλίες της Άγκυρας; Πώς εξηγείται το ενδιαφέρον της Τουρκίας για την Αφρική; Ένας λόγος που εξηγεί το timing της προσέγγισης είναι η προσπάθεια της Τουρκίας να εκλεγεί ως μη μόνιμο μέλος στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ την περίοδο 2009-10. Οι ψήφοι των 53 αφρικανικών κρατών στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ είναι κρίσιμης σημασίας σε μια τέτοια επιλογή. Τελικά, η προσπάθεια αποδείχθηκε επιτυχής και η Τουρκία εξελέγη το 2008 με 151 ψήφους (Ozkan, 2010: 100). Ωστόσο το «άνοιγμα» στην Αφρική αντί να χάσει τη δυναμική του μετά την εκλογή στο Συμβούλιο Ασφαλείας εντάθηκε.

Έτσι, πρέπει να αναζητήσει κανείς πιο δομικούς παράγοντες για να ερμηνεύσει την τουρκοαφρικανική προσέγγιση. Ένας προφανής λόγος είναι η διάψευση των ελπίδων για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ozkan, 2012: 128). Καθώς ο Σαρκοζί και η Μέρκελ άφησαν σαφώς να εννοηθεί ότι η Τουρκία δεν μπορεί να ελπίζει σε πλήρη ένταξη, η Άγκυρα έχει κάθε λόγο να αναζητά τρόπους διεύρυνσης των διεθνών επιλογών της. Η Αφρική – λόγω γεωγραφικής εγγύτητας – είναι μια προφανής επιλογή. Ένας άλλος παράγοντας είναι ο δυναμισμός της τουρκικής οικονομίας και η αναζήτηση νέων αγορών. Την τελευταία δεκαετία η διεθνοποίηση των τουρκικών επιχειρήσεων είναι μια εντεινόμενη τάση. Κανένας όμως απ' αυτούς τους παράγοντες δεν αρκεί για να ερμηνεύσει την προσέγγιση Τουρκίας και Αφρικής.

Αυτό όμως που είναι πραγματικά παράδοξο είναι ότι η Ελλάδα δεν έχει εκμεταλλευθεί τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που διαθέτει σε σχέση με την Τουρκία σε ό,τι αφορά την Αφρική. Το σημαντικότερο απ' αυτά είναι η ιδιότητα του μέλους της ΕΕ. Η ΕΕ χορηγεί εδώ και δεκαετίες σημαντική βοήθεια στην Αφρική μέσω του Ευρωπαϊκού Ταμείου Ανάπτυξης. Η βοήθεια αυτή χρηματοδοτεί έργα σ' ολόκληρη την ήπειρο και προσφέρει σημαντικές ευκαιρίες σε προμηθευτές, κατασκευαστικές εταιρείες κλπ. Δυστυχώς, ελάχιστες ελληνικές επιχειρήσεις έχουν επωφεληθεί. Ακόμη η ΕΕ έχει αναπτύξει εδώ και πολλά χρόνια μια εμπορική πολιτική και πρόσφατα έχει υπογράψει μια σειρά Οικονομικών Εταιρικών Συμφωνιών (Economic Partnership Agreements) με αφρικανικές χώρες που «ανοίγουν» έτσι τις αγορές τους στις ευρωπαϊκές εξαγωγές. Υπάρχουν δηλαδή όλες εκείνες οι προϋποθέσεις που μπορούν να επιτρέψουν στην Ελλάδα να ακολουθήσει το παράδειγμα της γείτονος.

Βιβλιογραφία

- Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat>
- Ozkan, M. (2010), 'Turkey's Rising Role in Africa', *Turkish Policy*, Vol. 9 (4), pp. 93-105.
- Ozkan, M. (2012), 'A New Actor or Paser-By ? The Political Economy of Turkey's Engagement with Africa', *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 14 (1), pp. 113-133.
- Ozkan, M. & Akgun B. (2010), 'Turkey's opening to Africa', *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 48 (4), pp. 525-546.
- Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, <http://www.ggae.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=1>
- Γενική Διεύθυνση Μεταναστευτικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ένταξης, Υπουργείο Εσωτερικών, http://www.ypes.gr/el/Generalsecretariat_PopulationSC/general_directorate_migratation/dieftinski_metanasteftikis_politikhs
- Ελληνική Στατιστική Αρχή, <http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE>
- Ελληνοαφρικανικό Επιμελήτήριο Εμπορίου και Ανάπτυξης, <http://www.helafrican-chamber.gr>
- Μαρκάκης, Ι. (1998) *Έλληνες στη Μαύρη Αφρική, 1890-1990*, Αθήνα: Τροχαλία.
- Οδηγός ΜΚΟ και Συλλόγων Μεταναστών, 2009, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, http://www.geo.hua.gr/~metanastes/MKO_Metanaston.pdf
- Οι Έλληνες στη Διασπορά 15ος - 21ος αιώνας, 2008, Βουλή των Ελλήνων, <http://www.hellenicparliament.gr/Enimerosi/Ektheseis/?press=cbdd6be2-db69-45de-b4e5-599d95ccd5c8>
- ΟΟΣΑ, www.oecd.org
- Πανελλήνιος Σύνδεσμος Εξαγωγέων, <http://www.pse.gr>
- Πατριαρχείο Αλεξανδρείας και Πάσης Αφρικής, <http://www.patriarchateofalexandria.com>
- Υπηρεσία Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας, <http://www.hellenicaid.gr>

Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 7

1. Πώς θα χαρακτηρίζατε τις πολιτικές σχέσεις Ελλάδας-Αφρικής;
2. Πόσο σημαντικό είναι το εμπόριο Ελλάδας-Αφρικής;
3. Τι εξάγει η Ελλάδα στην Αφρική και τι εισάγει από την Αφρική;
4. Πώς δραστηριοποιούνται επιχειρήσεις ελληνικής ιδιοκτησίας στην Αφρική;
5. Ποιος ο ρόλος της ελληνικής διασποράς στις σχέσεις Ελλάδας-Αφρικής;
6. Πώς οι αφρικανοί μετανάστες στην Ελλάδα ενδυναμώνουν τις σχέσεις Ελλάδας-Αφρικής;
7. Τι παρουσία έχει η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία στην Αφρική;
8. Πώς η πολιτική της Τουρκίας στην Αφρική μπορεί να αποτελέσει παράδειγμα προς μίμηση για τις ελληνικές αρχές;

Κεφάλαιο 8

Αισιόδοξοι κατά απαισιόδοξων: Το Μέλλον της Αφρικής

Σύνοψη

Το κεφάλαιο συμπυκνώνει όλη τη συζήτηση που προηγήθηκε και τονίζει ότι η επαναχάραξη των συνόρων δεν αποτελεί λύση για το πρόβλημα των συγκρούσεων. Αντίθετα, ισχυρίζεται ότι το κρίσιμο ζήτημα για την ευημερία της ηπείρου είναι η ποιότητα της διακυβέρνησης. Το κεφάλαιο παρουσιάζει τις δύο απόψεις για το μέλλον της Αφρικής, απόψεις που βασίζονται κυρίως σε οικονομικές εκτιμήσεις (η πρώτη θετικές, η δεύτερη αρνητικές ή ουδέτερες). Επισημαίνει επίσης τους κινδύνους της γενίκευσης και της προβολής τρεχουσών τάσεων στο μέλλον.

Αφού οι πολίτες του ψήφισαν «ναι» στο δημοψήφισμα του Ιανουαρίου του 2011, το Νότιο Σουδάν έγινε το νεότερο κράτος του κόσμου. Στις 14 Ιουλίου η Γενική Συνέλευση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών καλωσόρισε το 193ο μέλος της. Η ανεξαρτησία του Νοτίου Σουδάν θεωρήθηκε ως η «κατάληξη» ενός από τους πλέον μακροχρόνιους εμφύλιους πολέμους στη σύγχρονη ιστορία, ενός πολέμου που κόστισε τη ζωή σε 2 εκατομμύρια ανθρώπους και που εκτόπισε εντός και εκτός συνόρων αρκετά εκατομμύρια άλλους. Οι κάτοικοι του Νοτίου Σουδάν υπέφεραν πολύ επί μακρόν. Πολιτικοί, μέσα μαζικής ενημέρωσης και ακτιβιστές των ανθρώπινων δικαιωμάτων σε ολόκληρο τον κόσμο δεν είχαν κανέναν ενδοιασμό: η αυτοδιάθεση του Νοτίου Σουδάν βασιζόταν σε στέρεες ηθικές βάσεις, το Νότιο Σουδάν «άξιζε» να γίνει ανεξάρτητο.

Δεν αντέδρασαν όμως όλοι με τον ίδιο τρόπο. Οι περισσότερες χώρες της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής δεν καλωσόρισαν τη διάσπαση του Σουδάν. Οι Άραβες ηγέτες αντέδρασαν αρνητικά. Ο Υπουργός Εξωτερικών της Αλγερίας υποστήριξε ότι «η διχοτόμηση του Σουδάν θα έχει μοιραίες επιπτώσεις για την Αφρικανική ήπειρο» (Kuwait News Agency, 2010). Η γειτονική Αίγυπτος, φοβούμενη επιπλοκές στις συμφωνίες για τη διαχείριση των υδάτων του Νείλου αντιτάχθηκε ενεργά στην προοπτική ανεξαρτησίας του νότιου Σουδάν¹. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ηγέτης των ανταρτών του Νοτίου Σουδάν Salva Kiir αναγκάστηκε να διακόψει την επίσκεψή του στο Κάιρο το 2009 «μετά την πίεση που του άσκησαν Αιγύπτιοι αξιωματούχοι σχετικά με τη διατήρηση της ενότητας του Σουδάν» (Sudan Tribune, 2010). Και ο Υπουργός Εξωτερικών της Σαουδικής Αραβίας Saud al-Faisal χαρακτήρισε τη διαίρεση του Σουδάν «επικίνδυνη» (Business Recorder, 2011). Ο Καντάφι – λίγο πριν την έναρξη της εξέγερσης στην ανατολική Λιβύη που οδήγησε στην ανατροπή του – συνέκρινε τη διάσπαση του Σουδάν με μια «μεταδοτική ασθένεια» που θα επηρεάσει ολόκληρη την Αφρική (Lamloum, 2010). Οι ηγέτες της Υποσαχάριας Αφρικής, επίσης φοβούμενοι το προηγούμενο που δημιουργεί η απόσχιση του Σουδάν, εξέφρασαν κι αυτοί την αντίθεσή τους. Ο Πρόεδρος του Τσαντ Idriss Déby τόνισε: «όλοι έχουμε βορρά και νότο. Αν αποδεχθούμε τη διάσπαση του Σουδάν, οι αλυσιδωτές επιπτώσεις θα είναι αναπόφευκτες και θα είναι μια καταστροφή για την ήπειρο» (Perdix, 2010). Ο Richard S. Williamson (2011: 174), ο Αμερικανός ειδικός απεσταλμένος στο Σουδάν από το 2007 έως το 2009, έγραψε ότι «σε περισσότερες από μια συναντήσεις στην έδρα της Αφρικανικής Ένωσης στην Αντίς Αμπέμπα, οι συνομιλητές μου μού μετέφεραν την ανησυχία τους για τους κινδύνους της (...) διαίρεσης μιας χώρας».

Το Σουδάν ήταν η μεγαλύτερη σε έκταση χώρα της Αφρικής. Ωστόσο υπέφερε από σοβαρές διαιρετικές τομές: θρησκευτικές (70% μουσουλμάνοι, 25% ανιμιστές, 5% χριστιανοί), εθνοτικές (Αφρικανοί και Άραβες) και εθνοφυλετικές (Beja, Kinka, Fur, Nuba, Nubian, Nuer, Zande Azande). Οι τομές αυτές συχνά αποτελούσαν και εστίες εντάσεων και ένοπλων συγκρούσεων. Το Σουδάν ήταν σχεδόν σε ένα διαρκή εμφύλιο από τότε που έγινε ανεξάρτητη χώρα (1956). Η πιο σημαντική σύγκρουση ήταν ανάμεσα στο μουσουλμανικό και αραβικό Βορρά και στο – χριστιανικό/ανιμιστικό και αφρικανικό - Νότο. Η σύγκρουση αυτή εξελίχθηκε σε δύο φάσεις. Ο πρώτος πόλεμος Βορρά-Νότου διήρκεσε από το 1956 έως το 1972 και ο δεύτερος από το 1983 έως το 2002. Οι προσπάθειες για ειρήνευση φάνηκαν να επιτυγχάνουν το 1989, αλλά το Εθνικό Ισλαμικό Μέτωπο (National Islamic Front - NIF), μια ισχυρή πολιτικοθρησκευτική οργάνωση, κατέλαβε την εξουσία με ένα αναίμακτο πραξικόπημα μια μέρα μετά την αναίρεση της εφαρμογής του ισλαμικού νόμου. Η κυβέρνηση του NIF με επικεφαλής το στρατηγό Ομάρ αλ Μπασίρ απαγόρευσε τα πολιτικά κόμματα και κήρυξε «ιερό πόλεμο» κατά του Νότου. Στην αρχή οι αντάρτες του Νότου αντιμετώπισαν το ενδεχόμενο ολοκληρωτικής ήττας. Ο Απελευθερωτικός Στρατός του Σουδανικού Λαού (Sudan's People Liberation Army - SPLA) – η κύρια οργάνωση των ανταρτών του Νότου – αντιμετώπισε δύο προβλήματα που εξασθένισαν τη θέση του: το πρώτο ήταν η απώλεια της υποστήριξης της Αιθιοπίας μετά το 1991 (λόγω της πτώσης του καθεστώτος Μενγκίστου)

και το δεύτερο ήταν οι προσωπικές και εθνοτικές αντιθέσεις στο εσωτερικό του. Ωστόσο ο SPLA κατάφερε να επιβιώσει λόγω της σύναψης «συμμαχιών ευκαιρίας» με την εκτός νόμου σουδανική αντιπολίτευση, της υποστήριξης που κατάφερε να εξασφαλίσει από το εξωτερικό (Ερυθραία και Ουγκάντα) αλλά και της διεθνούς απομόνωσης του καθεστώτος του Χαρτούμ (λόγω της εμπλοκής του στη διεθνή τρομοκρατία). Αντιμέτωπος με το στρατιωτικό αδιέξοδο αλλά ταυτόχρονα εκπλήσσοντας πολλούς παρατηρητές, το 2002 η σουδανική κυβέρνηση και το Απελευθερωτικό Κίνημα του Σουδανικού Λαού (Sudan's People Liberation Movement – SPLM) υπέγραψαν μια ειρηνευτική συμφωνία. Ο εμφύλιος πόλεμος του Σουδάν – ένας από τους πιο μακροχρόνιους και αιματηρούς παγκοσμίως - φάνηκε ότι μπορούσε να αποτελέσει οριστικά παρελθόν.

Το Φεβρουάριο του 2003, στην επαρχία Νταρφούρ του δυτικού Σουδάν, εμφανίστηκαν δύο νέα κινήματα ανταρτών τα οποία πραγματοποίησαν επιθέσεις κατά κυβερνητικών δυνάμεων: ο Απελευθερωτικός Στρατός του Σουδάν (Sudan Liberation Army - SLA) και το Κίνημα για τη Δικαιοσύνη και την Ισότητα (Justice and Equality Movement - JEM). Οι αντάρτες των δύο κινήματων – που αντλούσαν την υποστήριξή τους από αφρικανικές φυλές (Fur, Zaghawa, Massaleit) - δικαιολόγησαν τη δράση τους αναφερόμενοι στην οικονομική και κοινωνική περιθωριοποίηση της επαρχίας. Την άνοιξη του 2003, η κυβέρνηση εξόπλισε μια αραβική πολιτοφυλακή (janjaweed) η οποία στράφηκε κατά αόπλων αφρικανών χωρικών στο Νταρφούρ οι οποίοι θεωρήθηκαν ότι υποστήριζαν την εξέγερση. Οι επιθέσεις είχαν ως αποτέλεσμα το θάνατο πολλών χιλιάδων ανθρώπων, ενώ εκατομμύρια άλλοι, υπό το κράτος της τρομοκρατίας των παρακρατικών πολιτοφυλακών, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Μάλιστα δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι, σε αναζήτηση ασφαλών περιοχών, πέρασαν τα σύνορα με το Τσαντ. Ωστόσο, η σύγκρουση στο Νταρφούρ επιτάχυνε τις διαπραγματεύσεις Βορρά-Νότου καθώς το Χαρτούμ έσπευσε να κλείσει το ένα από τα δύο μέτωπα.

Η ειρηνευτική διαδικασία στο Σουδάν

Στις 20 Ιουλίου του 2002, η κυβέρνηση του Σουδάν και το SPLM υπέγραψαν το Πρωτόκολλο της Machakos (Κένυα), ανοίγοντας το δρόμο για μια ειρηνική επίλυση του εικοσαετούς εμφυλίου πολέμου. Από τη μια πλευρά, η κυβέρνηση της χώρας δέχθηκε τη διεξαγωγή ενός δημοψηφίσματος για την αυτοδιάθεση του Νότου ενώ παράλληλα το SPLM αποδέχθηκε τη διατήρηση του ισλαμικού νόμου στο Βορρά. Σύμφωνα με το Πρωτόκολλο, το δημοψήφισμα θα πραγματοποιούνταν μετά από εξήμισυ χρόνια. Το ερώτημα συμφωνήθηκε να είναι σαφές: είτε αποδοχή της ενότητας του Σουδάν υπό τη μορφή μιας ομοσπονδίας είτε απόσχιση. Η ειρηνευτική συμφωνία προέβλεπε τη διακυβέρνηση του νότιου τμήματος της χώρας στη μεταβατική περίοδο από μια «κοσμική» (secular) διοίκηση. Είναι πάντως ενδιαφέρον ότι, ενώ επισήμως το SPLM ήταν υπέρ της εδαφικής ενότητας του Σουδάν («μία χώρα, δύο συστήματα»), η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων του Νότου επιθυμούσαν την ανεξαρτησία.

Χάρτης 8.1 Σουδάν και Νότιο Σουδάν

Τον Ιανουάριο του 2010, ο Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών Μπαν-Κι-Μουν υποσχέθηκε να «δουλέψει σκληρά» για να αποτρέψει την απόσχιση του Νοτίου Σουδάν (Jopson & Wallis, 2010). Οι Financial Times σημείωσαν ότι τα σχόλια του Γενικού Γραμματέα σηματοδοτούσαν «την έναρξη μιας διεθνούς προσπάθειας, για να αποτραπεί η διάσπαση του Σουδάν εξαιτίας της ανησυχίας ότι θα μπορούσε να ενθαρρύνει αποσχιστικά αισθήματα στην Αφρική και να οδηγήσει στην επανέναρξη του εμφυλίου πολέμου στην ίδια τη χώρα» (Jopson & Wallis, 2010). Τα σχόλια του Μπαν-Κι-Μουν αντανάκλασαν το πνεύμα (αν όχι την ουσία) της Συνολικής Ειρηνευτικής Συμφωνίας που υπογράφηκε 2005 (Comprehensive Peace Agreement - CPA), όταν η κυβέρνηση του Σουδάν και οι αντάρτες του Νότου δεσμεύθηκαν να καταβάλλουν κάθε προσπάθεια «να κάνουν την ενότητα ελκυστική» («make unity attractive»).

Αν οι δύο πλευρές που υπέγραψαν την ειρηνευτική συμφωνία και οι περισσότεροι από τους εξωτερικούς δρώντες δεν υποστήριζαν την απόσχιση, πώς εξηγείται ότι το Νότιο Σουδάν έγινε ανεξάρτητο κράτος το 2011; Γιατί ένα σενάριο που οι περισσότεροι αναλυτές θεωρούσαν ως ελάχιστα πιθανό, έγινε μέσα σ' ένα τόσο σύντομο χρονικό διάστημα πραγματικότητα; Πώς τα διεθνή σύνορα άλλαξαν σε μια ήπειρο που η εδαφική κυριαρχία θεωρείται ιερή και απαραβίαστη; Πώς η διάσπαση του Σουδάν θα επηρεάσει άλλα αποσχιστικά κινήματα; Τι είδους μαθήματα μπορούν να συνάγουν οι διαμορφωτές πολιτικής;

Μια σειρά από παράγοντες (εσωτερικοί και εξωτερικοί) ερμηνεύουν την εξέλιξη. Αν η ιστορία του Νοτίου Σουδάν διδάσκει κάτι είναι ο νόμος των απρόβλεπτων συνεπειών: οι πολιτικές εξελίξεις είναι τόσο πολύπλοκες που είναι δύσκολο να προβλέψει κανείς τις επιπτώσεις πρωτοβουλιών, πράξεων ή πολιτικών. Μερικές φορές οι διαδικασίες του εκδημοκρατισμού και της ειρήνευσης αναπτύσσουν τις δικές τους ανεξέλεγκτες δυναμικές και οδηγούν σε εξελίξεις που τουλάχιστον στην αρχή ήταν τελείως απροσδόκητες ή/και ανεπιθύμητες.

Στα τέλη της δεκαετίας του '90 είχε γίνει φανερό ότι η σύγκρουση Βορρά-Νότου στο Σουδάν είχε φτάσει σ' ένα στρατιωτικό αδιέξοδο, με καμία από τις δύο πλευρές να ελπίζει σε ολοκληρωτική νίκη στο πεδίο της μάχης. Αυτή η εξέλιξη σε συνδυασμό με την ανακάλυψη μεγάλων κοιτασμάτων πετρελαίου στα σύνορα Βορρά και Νότου άνοιξε το δρόμο για διαπραγματεύσεις μεταξύ της κυβέρνησης του Χαρτούμ και των ανταρτών. Διεθνείς πιέσεις συνέβαλαν στην υπογραφή μιας ανακωχής. Οι διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν οδήγησαν στην υπογραφή μιας Συνολικής Ειρηνευτικής Συμφωνίας το 2005. Η Συμφωνία έγινε αποδεκτή μετά από έντονες πιέσεις που άσκησαν διεθνείς διαμεσολαβητές, ιδιαίτερα οι Ηνωμένες Πολιτείες.

Η Συμφωνία δημιούργησε μια αυτόνομη περιοχή στο Νότιο Σουδάν και έφερε τους Νότιους στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Ο ηγέτης του SPLM, John Garang, ορίστηκε Πρόεδρος της αυτόνομης περιοχής και Αντιπρόεδρος της χώρας. Το πρώτο κεφάλαιο της συμφωνίας επιβεβαίωσε το δικαίωμα του Νοτίου Σουδάν στην αυτοδιάθεση. Ωστόσο, η συμφωνία περιελάμβανε επίσης μια υπόσχεση των δύο μερών να εργαστούν για να κάνουν «την ενότητα ελκυστική». Στο Νότο δόθηκε η δυνατότητα διεξαγωγής ενός δημοψηφίσματος στο τέλος της μεταβατικής περιόδου προκειμένου είτε να επιβεβαιωθεί η ενότητα του Σουδάν με την υιοθέτηση του ομοσπονδιακού συστήματος που προέβλεπε η συμφωνία ειρήνευσης είτε να επιλεγεί η απόσχιση.

Η ειρηνευτική συμφωνία χαιρέτιστηκε ως μια μεγάλη επιτυχία που έβαζε ένα τέλος στον εμφύλιο πόλεμο. Επίσης δημιούργησε υψηλές προσδοκίες: πολλοί θεώρησαν ότι ανοίγει ένας νέος δρόμος για ένα ενιαίο και δημοκρατικό Σουδάν. Ωστόσο έξη χρόνια μετά την υπογραφή της, 98,8% των κατοίκων του Νοτίου Σουδάν ψήφισαν υπέρ της ανεξαρτησίας και το Σουδάν διασπάστηκε.

Οι επόμενες παράγραφοι εξετάζουν εν συντομία μερικές ερμηνείες που επικαλέστηκαν διάφοροι σχολιαστές για να εξηγήσουν την αποτυχία της συμφωνίας να κάνει την «ενότητα ελκυστική». Για αναλυτικούς λόγους, ταξινομούμε τις ερμηνείες σε τέσσερις ομάδες επιχειρημάτων: (1) η συμφωνία υπέφερε από σημαντικά μειονεκτήματα που έκαναν τη διαίρεση του Σουδάν αναπόφευκτη (2) το Χαρτούμ ήταν απρόθυμο ή/και ανίκανο να εφαρμόσει τη συμφωνία (3) ο Νότος αποφάσισε να επιλέξει την απόσχιση και (4) η διάσπαση του Σουδάν επιβλήθηκε από ξένες δυνάμεις.

Μπορεί να υποστηριχθεί ότι η επιλογή ενός δημοψηφίσματος για την ανεξαρτησία έγινε μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία. Η προοπτική της ανεξαρτησίας συμπεριλήφθηκε στη Συμφωνία με επιμονή των ανταρτών. Εκείνη την περίοδο θεωρήθηκε ως αντιστάθμισμα στην επιμονή της κυβέρνησης να διατηρήσει τον ισλαμικό νόμο στον Βορρά. Έτσι θεωρήθηκε ως μια «ρήτρα διασφάλισης» εφόσον όλα τα υπόλοιπα αποτύγχαναν. Αυτή δεν ήταν η πρώτη φορά που η πιθανότητα της ανεξαρτησίας αναφερόταν στις διαπραγματεύσεις. Εκτός από τη δημιουργία της δικής της δυναμικής, η διαδικασία ειρήνευσης που οδήγησε στη Συμφωνία του 2005 ήταν προβληματική από την αρχή λόγω του περιορισμένου αριθμού των εμπλεκόμενων μερών (Medani, 2011: 136). Η Συμφωνία υπογράφηκε από την κυβέρνηση και την ηγεσία των ανταρτών του SPLM. Άλλοι δρώντες (ιδιαίτερα αντάρτικες ομάδες στο Νταρφούρ και το Ανατολικό Σουδάν) δεν συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις και ως αποτέλεσμα τα αιτήματά τους δεν εξετάστηκαν ούτε συζητήθηκαν. Έτσι, το 2003, μια εξέγερση χαμηλής έντασης στο Νταρφούρ, μια απομονωμένη περιοχή στα δυτικά της χώρας, μετατράπηκε σε μεγάλης κλίμακας

σύγκρουση. Όπως και ο πόλεμος στο Νότο, η κρίση του Νταρφούρ είχε τις ρίζες της στην περιθωριοποίηση σε μια χώρα με έντονες ανισότητες κέντρου-περιφέρειας. Μερικοί αναλυτές ισχυρίστηκαν ότι η κλιμάκωση στο Νταρφούρ προκλήθηκε εν μέρει από τη Συμφωνία Βορρά-Νότου, καθώς οι αντάρτες της περιοχής, βλέποντας την επιτυχία του Νότου ήθελαν επίσης ένα «κομάτι από την πίτα». Το καθεστώς αντέδρασε στην εξέγερση ακολουθώντας τις ίδιες τακτικές που είχε χρησιμοποιήσει στο Νότο: εξοπλίζοντας και στηρίζοντας τοπικές ομάδες (ιδιαίτερα πολιτοφυλακές από κοινότητες κτηνοτρόφων) και στρέφοντάς τις κατά των ανταρτών αλλά και των κοινοτήτων που τους παρείχαν υποστήριξη. Το αποτέλεσμα ήταν μια σειρά από φρικτές σφαγές που οδήγησαν σε δεκάδες χιλιάδες θανάτους και τον εκτοπισμό εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων.

Η κρίση στο Νταρφούρ και η παγκόσμια προσοχή που προσέλκυσε περιέπλεξαν την εφαρμογή της Συμφωνίας Βορρά-Νότου. Ακτιβιστές των ανθρώπινων δικαιωμάτων στις Ηνωμένες Πολιτείες που οργανώθηκαν υπό την ομπρέλα της «Συμμαχίας Σώστε το Νταρφούρ» (Save Darfur Coalition), περιόρισαν τις δυνατότητες της Ουάσιγκτον να προσφέρει στο Χαρόουμ τα απαραίτητα κίνητρα για την εφαρμογή των συμφωνηθεισών μεταρρυθμίσεων. Το περιοδικό Newsweek σημείωσε ότι Αμερικανοί διπλωμάτες παραπονέθηκαν σε ιδιωτικές συζητήσεις ότι οι ακτιβιστές των ανθρώπινων δικαιωμάτων «έπληξαν τις προσπάθειες» της αμερικανικής διπλωματίας να βρει μια πολιτική λύση για το Σουδάν (Getz, 2007). Το Μάρτιο του 2009, όταν το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο εξέδωσε ένα ένταλμα σύλληψης για τον Πρόεδρο του Σουδάν Ομάρ αλ Μπασίρ για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας στο Νταρφούρ, η εφαρμογή της ειρηνευτικής συμφωνίας έγινε ακόμη δυσκολότερη. Η κυβέρνηση του Σουδάν αντέδρασε στο ένταλμα σύλληψης (το πρώτο για έναν υπηρετούντα Πρόεδρο) απελαύνοντας 13 διεθνείς ανθρωπιστικές μη κυβερνητικές οργανώσεις από το Νταρφούρ.

Χάρτης 8.2 Νταρφούρ: Η δυτική επαρχία του Σουδάν (https://en.wikipedia.org/wiki/File:Map_of_Darfur_2011.png)

Η Συμφωνία Ειρήνευσης ήταν μια ενδιάμεση διευθέτηση που ρύθμιζε τη μεταβατική περίοδο μέχρι τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος. Περιελάμβανε την εισαγωγή ενός ομοσπονδιακού συστήματος διακυβέρνησης και προέβλεπε μεταρρυθμίσεις σε εθνικό επίπεδο: την κατανομή των πόρων (ιδιαίτερα από τις πωλήσεις πετρελαίου), μια περισσότερο αντιπροσωπευτική δημόσια διοίκηση και, εν τέλει, ελεύθερες και δίκαιες εκλογές. Λίγες από αυτές τις μεταρρυθμίσεις υλοποιήθηκαν. Στο τέλος η Συμφωνία περιορίστηκε σε μια ανακωχή και ο στόχος οι δύο πλευρές να εργαστούν «αρμονικά», για να «κάνουν την ενότητα ελκυστική» σχεδόν εξ ολοκλήρου ξεχάστηκε (Woodward, 2011: 8). Η έλλειψη εμπιστοσύνης ανάμεσα στις δύο πλευρές εντάθηκε, καθώς ο Βορράς παραβίασε τις δεσμεύσεις του σε διάφορα στάδια. Ο Richard S. Williamson, ο ειδικός απεσταλμένος του Προέδρου Μπους, γράφει:

«Ο Βορράς δεν αφόπλισε ούτε διέλυσε τις Αραβικές πολιτοφυλακές, όπως είχε δεσμευθεί στη Συμφωνία. Ο Βορράς δεν ενέταξε πλήρως τις δυνάμεις του στις κοινές δυνάμεις ασφαλείας, ούτε προσέφερε διαφανή στοιχεία για το μοίρασμα των εσόδων από το πετρέλαιο όπως είχε συμφωνηθεί (...) Ο Νότος έγινε βαθιά καχύποπτος για την αξιοπιστία του Χαρτούμ» (Williamson, 2011: 172-173).

Σε αρκετές περιπτώσεις ακόμη και η ανακωχή παραβιάστηκε. Υπήρξαν διάσπαρτα περιστατικά βίας σε πολλές περιοχές καθόλη τη μεταβατική περίοδο και το Μάιο του 2008 συγκρούσεις μεγάλης κλίμακας ξέσπασαν στην και γύρω από την αμφισβητούμενη πόλη Abyei – εκτοπίζοντας περισσότερους από 250.000 ανθρώπους.

Πάνω απ' όλα όμως, ο Βορράς εμπόδισε τον εκδημοκρατισμό του Σουδάν, τη βάση της ειρηνευτικής συμφωνίας και το μόνο τρόπο να γίνει η «ενότητα ελκυστική». Στην αρχή, μια απογραφή κρίσιμης σημασίας για την καταγραφή των ψηφοφόρων χαρακτηρίστηκε από προβλήματα. Στο τέλος το SPLM απέρριψε τους αριθμούς που ανακοίνωσε η κυβέρνηση. Καθώς οι εκλογές πλησίαζαν και η κυβέρνηση επιχειρούσε με διάφορες μεθοδεύσεις να επηρεάσει το αποτέλεσμα, όλα τα μεγάλα κόμματα της αντιπολίτευσης αποφάσισαν να μποϊκοτάρουν την αναμέτρηση. Τελικά το κυβερνών κόμμα NCP (National Congress Party) κέρδισε με το 68% των ψήφων σε μια εκλογή που δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ελεύθερη και δίκαιη. Βέβαια, το SPLM εξασφάλισε μια εντυπωσιακή νίκη στο Νότο όπου ουσιαστικά δεν είχε αντίπαλο. Αυτές οι εξελίξεις υπέσκαψαν τελείως την ιδέα της ενότητας και δημιούργησαν μεγάλη αβεβαιότητα για το μέλλον. Τελικά το δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία αποτέλεσε τη μόνη λύση. Παρ' όλα αυτά, ακόμη και λίγες μέρες πριν το δημοψήφισμα, «οι περισσότεροι αναλυτές και παρατηρητές συνέχιζαν να αμφιβάλουν ότι θα λάμβανε χώρα» (Panozzo, 2011: 23)!

Διαφορετικοί παρατηρητές έχουν διατυπώσει διαφορετικές απόψεις για το γιατί ο Βορράς ήταν απρόθυμος να εφαρμόσει τη συμφωνία. Για πολλούς, το κυβερνών NCP ενδιαφερόταν περισσότερο, για να διατηρήσει την εξουσία παρά για να εξασφαλίσει την ενότητα της χώρας. Σύμφωνα με το International Crisis Group (2011), «το NCP αντιστάθηκε στην ουσιαστική εφαρμογή πολλών διατάξεων, γιατί απειλούσαν σοβαρά την παραμονή του στην εξουσία». Έτσι, για το Χαρτούμ, η επιβίωση του καθεστώτος ήταν πολύ πιο σημαντική από την εδαφική ακεραιότητα του Σουδάν. Άλλοι έχουν υποστηρίξει ότι η μη εφαρμογή της Συμφωνίας επίσης αντανάκλασε αδυναμία. Αυτοί οι παρατηρητές σημειώνουν ότι το NCP ήταν πιο αδύναμο απ' όσο υπέθεταν οι περισσότεροι δυτικοί αναλυτές. Έτσι, η κλιμάκωση της βίας σε περιφέρειες όπως το Abeyi ερμηνεύεται ως συνέπεια της κυβερνητικής ανικανότητας να ελέγξει ημι-αυτόνομες πολιτοφυλακές και όχι ως έλλειψη βούλησης για την εφαρμογή των συμφωνηθέντων. Και οι βαθιές διαιρέσεις στο εσωτερικό του NCP έκαναν την επίτευξη συναίνεσης και την εφαρμογή πολιτικών ακόμη δυσκολότερη. Επομένως, η ηγεσία του Σουδάν έτεινε περισσότερο να αντιδρά στις εξελίξεις παρά να εφαρμόζει μια καλοσχεδιασμένη στρατηγική. Πιθανόν η αλήθεια να βρίσκεται κάπου στη μέση. Ούτως ή άλλως στην πολιτική η έλλειψη βούλησης και η απουσία ικανοτήτων είναι συχνά δύσκολο να διαχωριστούν.

Ο John Garang, ο ηγέτης του SPLM/A για σχεδόν τρεις δεκαετίες, ενσάρκωνε τον αγώνα του Νότου. Ήταν επίσης ο αδιαμφισβήτητος εκπρόσωπος του Νότου στην ειρηνευτική διαδικασία (Young, 2005). Ο Garang απέρριπτε ως προοπτική την ανεξαρτησία και ήταν ένας παθιασμένος υπέρμαχος ενός ενωμένου και δημοκρατικού «Νέου Σουδάν». Η προοπτική αυτή ως ο τελικός στόχος περιέχονταν και στο ιδρυτικό μανιφέστο του SPLM. Ο θάνατος του Garang σε μια πτώση ελικοπτέρου λίγες μέρες μετά την ορκωμοσία του ως Αντιπρόεδρος της χώρας, ενίσχυσε εκείνα τα μέλη στο αντάρτικο κίνημα που ήταν υπέρ της ανεξαρτησίας. Ο διάδοχός του, Salva Kiir, δεν ήταν από τους υπέρμαχους της ιδέας ενός «Νέου Σουδάν», αν και είχε αποφύγει να μιλήσει ανοικτά για ανεξαρτησία έως τα τέλη του 2010 (Elnur, 2009: 131). Μετά το θάνατο του Garang, ο νέος ηγέτης του Νότιου Σουδάν δεν έδειξε καμία διάθεση να συνεργαστεί με το Βορρά για τη δημιουργία ενός δημοκρατικού «Νέου Σουδάν». Ο Kiir κατέληξε «να αφιερώνει τον περισσότερο χρόνο του κυβερνώντας το Νότο παρά συμμετέχοντας στην κυβέρνηση του Σουδάν ως ο πρώτος Αντιπρόεδρος του» (Plaut, 2010: 22). Και φοβούμενος μια επιστροφή στον πόλεμο, αγόρασε περισσότερα από 100 άρματα μάχης, αντιαεροπορικά όπλα και ρουκετοβόλα (Plaut, 2010).

Μια άλλη, περισσότερο συνωμοτική, ερμηνεία της διαίρεσης του Σουδάν που είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στον Αραβικό κόσμο, είναι ότι οι ΗΠΑ και άλλες χώρες ήθελαν και προκάλεσαν την ανεξαρτησία του Νότου. Σύμφωνα με τη Μουσουλμανική Αδελφότητα της Αιγύπτου, η διάσπαση του Σουδάν ήταν «η ωρίμανση ενός εκατονταετούς δυτικού εκκλησιαστικού σχεδίου που επιχειρεί να κλείσει το διάδρομο του Ισλάμ προς την Αφρική και η αρχή ενός πλάνου κατακερματισμού των αραβικών χωρών σε αδύναμα κρατίδια με σκο-

πό την υφαρπαγή του πλούτου τους» (The Economist, 2011a). Αυτή η θεωρία ξεκινά με μια σωστή υπόθεση εργασίας: είναι απολύτως αληθές ότι οι ΗΠΑ ενεπλάκησαν με έντονο τρόπο στη διαδικασία ειρήνευσης (Huliaras, 2006). Το Σεπτέμβριο του 2001, ο Πρόεδρος Μπους ο Νεότερος διόρισε τον πρώην Γερουσιαστή John Danforth ως ειδικό απεσταλμένο στο Σουδάν. Επίσης η οικονομική υποστήριξη που προσέφερε η Ουάσιγκτον στη διαδικασία ειρήνευσης και η τεχνική βοήθεια κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων ήταν σημαντική. Πάνω απ' όλα, «οι αμερικανικές παρεμβάσεις σε κρίσιμα σημεία των διαπραγματεύσεων βοήθησαν να ξεπεραστούν ένας αριθμός από αδιέξοδα» (Dagne, 2011). Εσωτερικές ομάδες στις Ηνωμένες Πολιτείες άσκησαν με επιτυχία σημαντική πίεση στην κυβέρνηση Μπους προκειμένου να βρει μια λύση για το οριστικό τέλος του εμφυλίου πολέμου στο Σουδάν. Σύμφωνα με τον John Danforth, το Σουδάν έγινε «μια πολύ, πολύ υψηλή προτεραιότητα για την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ»:

«[Το Σουδάν] ήταν πολύ στην επικαιρότητα, ενδιέφερε πολύ τους Χριστιανούς συντηρητικούς στις Ηνωμένες Πολιτείες, που αποτελούσαν ένα σημαντικό ποσοστό της εκλογικής βάσης του Προέδρου Μπους και ήταν κάτι που τον ενδιέφερε και προσωπικά»²

Ωστόσο, δεν υπάρχουν αποδείξεις ότι η εμπλοκή της Ουάσιγκτον συνοδευόταν από μια ατζέντα διαιρέσεως του Σουδάν. Η προοπτική της ανεξαρτησίας δεν αναφερόταν καν ως προοπτική στην Έκθεση Danforth που έθεσε τις βάσεις για τις διαπραγματεύσεις. Ακόμη περισσότερο, οι Ηνωμένες Πολιτείες συνεργάστηκαν με το Χαρτούμ στην καταπολέμηση της τρομοκρατίας και έστειλαν ξεκάθαρα μηνύματα ότι η εφαρμογή της Συμφωνίας από το NCP θα επιβραβευόταν (συμπεριλαμβανομένης της διαγραφής του Σουδάν από τη λίστα των κρατών-υποστηρικτών της τρομοκρατίας) (Verhoeven & Patey, 2011: 140). Βεβαίως, η πολιτική της Ουάσιγκτον αντιμετώπισε περιορισμούς από εσωτερικές ομάδες στις ΗΠΑ που επιθυμούσαν μια πιο «σκληρή» στάση απέναντι στο NCP. Για παράδειγμα, κάτω από την πίεση του Save Darfur Coalition, το Κογκρέσο πέρασε νομοθεσία (Darfur Peace and Accountability Act) που εμπόδιζε το Λευκό Οίκο να επιβραβεύσει τη σουδανική κυβέρνηση για την υπογραφή της Ειρηνευτικής Συμφωνίας πριν την επίλυση της κρίσης στο Νταρφούρ (Hamilton, 2011). Έτσι, υπό μια έννοια, οι ΗΠΑ δεν μπόρεσαν να εφαρμόσουν πλήρως την πολιτική τους για υποστήριξη της Συμφωνίας με τη χρήση κινήτρων. Κατά συνέπεια, όταν η ανεξαρτησία φάνηκε αναπόφευκτη, η αμερικανική κυβέρνηση άσκησε κάποια «κατεπείγουσα διπλωματία» (emergency diplomacy), ασκώντας πιέσεις στην Αφρικανική Ένωση και συγκεκριμένες αφρικανικές χώρες να δεχθούν το Νότιο Σουδάν ως εξαίρεση στον κανόνα περί απαραβίαστου της εδαφικής κυριαρχίας που θεωρούνταν ως ιερός στην Αφρική. Παρά τις αντιδράσεις, ορισμένες περιφερειακές δυνάμεις είδαν τη διαίρεση του Σουδάν θετικά. Εκτός από την Αίγυπτο που «έκανε περισσότερα από το Χαρτούμ για να κάνει [την ενότητα] ελκυστική» (International Crisis Group, 2010: i), οι περισσότερες άλλες περιφερειακές δυνάμεις είδαν την ανεξαρτησία του Νοτίου Σουδάν με συμπάθεια. Η Ουγκάντα, που αντιμετώπιζε μια ένοπλη εξέγερση στις βόρειες επαρχίες της από μια ένοπλη ομάδα (Lord's Resistance Army) την οποία υποστήριζε το Χαρτούμ, ήταν ίσως ο πιο θερμός υποστηρικτής της ανεξαρτησίας του Νοτίου Σουδάν. Επίσης, η Αιθιοπία είχε υποστηρίξει τον αγώνα του SPLM/A για δεκαετίες. Η Κένυα, προσπαθώντας να παίξει ένα διαμεσολαβητικό ρόλο, πάντοτε έκλινε προς την ουδετερότητα. Ωστόσο, πιο πρόσφατα η συμπάθειά της για τους αντάρτες του Νότου είχε γίνει σαφέστερη (International Crisis Group, 2010: 4). Παρ' όλα αυτά, θα ήταν λάθος να υποθέσει κανείς ότι οι πολιτικές των χωρών της ευρύτερης περιφέρειας ήταν κρίσιμης σημασίας για τη διάσπαση του Σουδάν. Εν συντομία, υπάρχουν μια σειρά από παράγοντες που εξηγούν την αποτυχία του στόχου της ενότητας της χώρας. Ο κρίσιμος παράγοντας ήταν η αποτυχία του Σουδάν να εκδημοκρατισθεί. Οι εξωτερικοί δρώντες δεν επέβαλαν τη διαίρεση της χώρας. Ακόμη περισσότερο, μια σημαντικά «καλύτερη» συμφωνία δεν ήταν εφικτή καθώς το εύρος για συμφιλίωση ήταν περιορισμένο (Rolandsen, 2011). Τέλος, ο θάνατος του Garang ήταν ένας σημαντικός αλλά όχι αποφασιστικός παράγοντας στο δρόμο προς την απόσχιση.

Νόρμες έχουν οριστεί ως οι μορφές αποδεκτής συμπεριφοράς για δρώντες με μια δεδομένη ταυτότητα. Η «νόρμα της εδαφικής ακεραιότητας», σύμφωνα με την οποία τα διακρατικά σύνορα δεν μπορούν να αλλάξουν με τη βία, είναι σήμερα ευρύτερα σεβαστή και νομικά δεσμευτική για τη μεγάλη πλειοψηφία των κρατών. Παρόλο που κάτι τέτοιο είναι κοινός τόπος, δεν συνειδητοποιούμε συχνά για το πόσο πρόσφατα η νόρμα αυτή έγινε ευρέως αποδεκτή. Όπως έχει δείξει ο Zacher, η νόρμα αυτή απέκτησε ισχυρή υποστήριξη μόνο προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970 (Zacher, 2001: 237). Μάλιστα, θεσμοποιήθηκε μόλις στα μέσα της δεκαετίας του '70. Ο Zacher γράφει πειστικά ότι αναπτυγμένες και λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υποστήριζαν τη νόρμα για διαφορετικούς λόγους. Για τα αναπτυγμένα

κράτη, η στενή διασύνδεση του εδαφικού αναθεωρητισμού με τους μεγάλους κλίμακας πολέμους που οδηγούν σε τεράστιες καταστροφές ήταν ο κύριος λόγος. Τα λιγότερο αναπτυγμένα κράτη στηρίζαν τη νόρμα λόγω της ύπαρξης των ίδιων εθνοτικών ομάδων σε γειτονικές χώρες και μάλιστα εκατέρωθεν των ιδίων συνόρων, προσφέροντας προφανείς ευκαιρίες για την εμφάνιση αλυτρωτικών κινημάτων.

Υπάρχουν αρκετές έρευνες για το πώς εμφανίζονται και κυριαρχούν οι νόρμες (norm development ή norm building). Για παράδειγμα, οι Finnemore και Sikkink (1999: 254–256) έχουν προσδιορίσει τρεις φάσεις: εμφάνιση, αποδοχή και «εσωτερικοποίηση» (internalisation) ή θεσμοποίηση μιας νόρμας. Σύμφωνα με την άποψή τους πολλοί παράγοντες μπορεί να οδηγήσουν στην εμφάνιση μιας νόρμας: από πρωτοβουλίες ανθρώπων μέχρι την τυχαιότητα. Ωστόσο υπάρχουν ελάχιστες μελέτες που να αναλύουν πώς οι νόρμες εγκαταλείπονται ή τροποποιούνται. Με μια πρώτη ματιά, η ανεξαρτησία του Σουδάν δεν φαίνεται να είναι μια ξεκάθαρη και σαφής παραβίαση της νόρμας της «εδαφικής ακεραιότητας». Από νομικής πλευράς, το διαζύγιο ήταν συναινετικό και σε συμφωνία με την ειρηνευτική συμφωνία που υπέγραψαν οι δύο πλευρές. Ωστόσο δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το Βόρειο Σουδάν πιέστηκε να υπογράψει τη συμφωνία, να αφήσει το δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία να λάβει χώρα και να αποδεχθεί το αποτέλεσμα. Τα περισσότερα αραβικά και αφρικανικά κράτη αλλά και οι περιφερειακοί τους οργανισμοί – συμπεριλαμβανομένης της Αφρικανικής Ένωσης – που καλωσόρισαν την ανεξαρτησία του Νοτίου Σουδάν ισχυρίστηκαν ότι η περίπτωση του είναι «μοναδική» και η αναγνώρισή του «εξαιρετική». Σε κάποιο βαθμό, η περίπτωση του Σουδάν είναι εξαίρεση. Η χώρα υπέφερε από έναν εμφύλιο πόλεμο (εκτός από την περίοδο 1972-83) διάρκειας τριών δεκαετιών - από το 1964 έως το 2005. Ακόμη περισσότερο, τα σύνορα του Νοτίου Σουδάν οριοθετήθηκαν από τη βρετανική αποικιοκρατία ως μια διοικητική υποδιαίρεση της αποικίας. Είναι χαρακτηριστική πρακτική της διεθνούς τάξης μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ότι στις σπάνιες περιπτώσεις που μια απόσχιση γίνεται αποδεκτή, τα νέα διεθνή σύνορα ακολουθούν τα πρώην διοικητικά όρια. Όπως υποστηρίζει ο Zacher (2001: 234–235) :

«Κατά τη μεταπολεμική περίοδο, όλα τα διάδοχα κράτη που προέκυψαν από τις εννέα διασπάσεις υπάρχοντων κρατών διατήρησαν τα πρώην εσωτερικά διοικητικά όρια ως τα νέα διεθνή τους σύνορα».

Η ανεξαρτησία του Νοτίου Σουδάν ακολούθησε τη διεθνή νόρμα. Αλλά από την άλλη πλευρά, αρκετές άλλες περιοχές της Αφρικής όπως η Κατάνγκα και η Μπιάφρα επιδίωξαν την ανεξαρτησία τους στο παρελθόν στη βάση των αποικιακών διοικητικών συνόρων. Όπως και στην περίπτωση του Σουδάν, η διεκδίκηση της ανεξαρτησίας οδήγησε σε αιματηρούς εμφυλίους πολέμους αλλά, σε αντίθεση με το Νότιο Σουδάν, στο τέλος η αναζήτηση της ανεξαρτησίας ήταν ανεπιτυχής. Αν οι περιπτώσεις είναι παραπλήσιες, γιατί το αποτέλεσμα είναι τόσο διαφορετικό; Είναι οι συνθήκες στη σημερινή Αφρική ή στο σημερινό κόσμο τόσο διαφορετικές;

Τα σύνορα της Αφρικής έχουν μείνει αξιοσημείωτα σταθερά. Με εξαίρεση την ανεξαρτησία της Ερυθραίας δεν υπήρξε αξιόλογη αλλαγή διεθνών συνόρων στην Αφρική από την αυγή της ανεξαρτησίας. Σύμφωνα με τον Herbst (1989: 676) αυτή η σταθερότητα των συνόρων είναι εντυπωσιακή με δεδομένα ότι τα σύνορα είναι αυθαίρετα (44% είναι ευθείες γραμμές), ότι οι περισσότερες χώρες έχουν περιορισμένες δυνατότητες για να τα προστατεύσουν και ότι φαίνεται να υπάρχουν πολλές ομάδες που θα υποδέχονταν θετικά συνοριακές αλλαγές. Εντούτοις φαίνεται ότι όσο πιο αυθαίρετα είναι τα σύνορα, τόσο πιο σεβαστά γίνονται από τα κράτη που φοβούνται ότι η αμφισβήτησή τους θα μπορούσε να ανοίξει το κουτί της Πανδώρας. Είδαμε στο Κεφάλαιο 1 ότι αυτός ήταν ο λόγος που ο Οργανισμός Αφρικανικής Ενότητας αποφάσισε το 1964 να κηρύξει τα υπάρχοντα σύνορα ιερά και απαραβίαστα (Herbst, 1989: 676). Παρ' όλα αυτά κάτι φαίνεται να αλλάζει. Για πρώτη φορά μετά την Μπιάφρα (όταν μερικά Αφρικανικά κράτη αναγνώρισαν τα αποσχιστικά αιτήματα των ανταρτών και η Γαλλία παρείχε έμμεση υποστήριξη), ακούμε, με αυξανόμενη μάλιστα συχνότητα, επιχειρήματα υπέρ της επαναχάραξης των διεθνών συνόρων. Κατά περίεργο τρόπο αυτά τα επιχειρήματα συμπίπτουν με εκείνα που καθιέρωσαν τη νόρμα του απαραβίαστου της εδαφικής κυριαρχίας: την αποφυγή του πολέμου και το τέλος των ενόπλων συγκρούσεων. Οι πρώτες συζητήσεις έκαναν την εμφάνισή τους στα μέσα της δεκαετίας του '90, μετά τη γενοκτονία στη Ρουάντα. Ήταν τότε που μερικοί αναλυτές και κάποιοι Αφρικανοί πολιτικοί (συμπεριλαμβανομένου του πρώην Προέδρου Bagaza του Μπουρούντι) μίλησαν για τη δημιουργία μιας «Χώρας για τους Χούτου» (Hutuland) και μιας «Χώρας για τους Τούτσι» (Tutsiland) προκειμένου να σταματήσουν οι συγκρούσεις στην ασταθή περιοχή των Μεγάλων Λιμνών της Κεντρικής Αφρικής. Η ανεξαρτησία της Ερυθραίας το 1993, παρόλο που αποτελούσε περισσότερο μια επιστροφή στα αποικιακά σύνορα παρά μια παραβίαση της εδαφικής ακεραιότητας της Αιθιοπίας επίσης έπαιξε ένα ρόλο στην πρόκληση παρόμοιων συζητήσεων. Η κατάρρευση της Σομαλίας και η δημιουργία της Σομαλιλάνδης (πρώην βρετανική Σομαλιλάνδη) ως μια σταθερή

περιοχή της Σομαλίας σε σχέση με τη χαοτική πρώην ιταλική Σομαλιλάνδη στο Νότο επίσης συνέβαλε στη συζήτηση ενός πρώην θέματος-ταμπού (Huliaras, 2002). Ο Πρόεδρος της Σομαλιλάνδης, επίσημος προσκεκλημένος στις γιορτές για την ανεξαρτησία του Νοτίου Σουδάν, είπε σε δημοσιογράφους ότι

«εάν το Νότιο Σουδάν και η Ερυθραία μπορεί να κερδίζουν την ανεξαρτησία τους, το ίδιο θα επιτύχει και η Σομαλιλάνδη».³

Ασφαλώς, ένα από τα πρώτα σημάδια ότι κάτι στο απαραβίαστο των αφρικανικών συνόρων άλλαξε ήταν η βαθμιαία εγκατάλειψη από τους Αφρικανούς της αρχής της μη επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα των κρατών. Εν μέρει συνέπεια της περιφερειοποίησης των εμφύλιων πολέμων της Δυτικής Αφρικής και εν μέρει αποτέλεσμα του κύματος εκδημοκρατισμού της δεκαετίας του '90, η αρχή της μη επέμβασης σταδιακά εγκαταλείφθηκε από πολλούς διεθνικούς και εθνικούς δρώντες. Η μετατόπιση έγινε εμφανής όταν οι περιφερειακοί οργανισμοί της Αφρικής (ιδιαίτερα ο ECOWAS και η SADC) επενέβησαν στρατιωτικά για επιβάλουν την ειρήνη σε μερικά από τα μέλη τους αλλά και όταν ο Οργανισμός Αφρικανικής Ενότητας και ο διάδοχός του, η Αφρικανική Ένωση, άρχισαν να μιλούν ανοικτά για «καλή διακυβέρνηση» (good governance) και ανθρώπινα δικαιώματα και δεν δίστασαν – σε πλήρη αντίθεση με το παρελθόν – να επιβάλουν κυρώσεις σε κράτη-μέλη που παραβίαζαν δημοκρατικές νόρμες. Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας ήταν η απογοήτευση με τις «συμφωνίες μοιράσματος της εξουσίας» (power-sharing deals) που προώθησαν στην Αφρική κυρίως – αλλά όχι μόνον – εξωτερικοί δρώντες ως εργαλεία επίλυσης των συγκρούσεων. Η εμπειρία με το μοίρασμα της εξουσίας – μια στρατηγική που χρησιμοποιήθηκε ευρέως σε ζώνες συγκρούσεων στη μεταδιπολική εποχή – είναι συγκεχυμένη και σίγουρα πολύ λιγότερο θετική απ' όσο αρχικά αναμενόταν (Mehler, 2009). Παρόλο που αποδείχθηκε αρκετά αποτελεσματική στην ειρήνευση, το μακροχρόνιο «μοίρασμα της εξουσίας» οδήγησε σε πολύ ασταθείς μορφές διακυβέρνησης, υποσκάπτοντας τη δημοκρατία και σε μερικές περιπτώσεις οδηγώντας σε νέες συγκρούσεις (Spears, 2002).

Έτσι, παρόλο, που δεν φέρνει τίποτε καινούργιο σε όρους νορμών εδαφικής ακεραιότητας, η ανεξαρτησία του Νοτίου Σουδάν μπορεί να θεωρηθεί ως μια προσθήκη σε μια εν εξελίξει συζήτηση για το απαραβίαστο των διεθνών συνόρων. Κάτι φαίνεται να αλλάζει στην Αφρική και την ευρύτερη περιοχή. Και παρόλο που είναι ίσως νωρίς να προβλέψει κανείς εξελίξεις, ο σεβασμός της εθνικής κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας του κάθε κράτους ίσως δεν αποτελεί πλέον μια από τις πιο ασφαλείς εκτιμήσεις για το μέλλον. Παρόλ' αυτά η ανησυχία μετά από έναν πόλεμο ή μια απόσχιση δεν είναι κάτι καινούργιο. Ο Πρόεδρος της Νιγηρίας το 1979 Στρατηγός Obasanjo είχε υποστηρίξει ότι η εισβολή της Τανζανίας στην Ουγκάντα θα δημιουργούσε «ένα επικίνδυνο προηγούμενο απρόβλεπτων συνεπειών».⁴ Και το 1993 ένας σχολιαστής ισχυρίστηκε ότι η ανεξαρτησία της Ερυθραίας θα «ενθαρρύνει εθνικά αποσχιστικά κινήματα από το Κάιρο έως το Κέηπ Τάουν» και προέβλεψε ότι οι συνέπειες «μπορεί να είναι καταστροφικές για άλλες περιοχές της ηπείρου, όπου αποσχιστικές τάσεις έχουν μέχρι σήμερα συγκρατηθεί από την άρνηση της διεθνούς κοινότητας να αναγνωρίσει νέα έθνη» (Kiley, 1993). Η νόρμα της εδαφικής ακεραιότητας αποδείχθηκε πολύ πιο ισχυρή απ' όσο υπέθεσαν ορισμένοι.

Ακόμη περισσότερο, διάφοροι αναλυτές έχουν υπερτονίσει το βαθμό απόρριψης της πιθανότητας απόσχισης από αφρικανούς ηγέτες στις δεκαετίες του '60 και του '70. Διάφορα αφρικανικά κράτη υποστήριξαν αποσχιστικές απόπειρες στο Κονγκό, την Αιθιοπία, την Αγκόλα, τη Γκάνα και τη Νιγηρία (Neuberger, 1986: 80–81). Ο Νυερέρε της Τανζανίας είχε ασκήσει κριτική στους ομολόγους του στον Οργανισμό Αφρικανικής Ενότητας για τη μη αναγνώριση της Μπιάφρας:

«Ο ΟΑΕ δεν είναι το συνδικαλιστικό όργανο των αφρικανών Προέδρων (. . .) Πρέπει να ασχοληθούμε περισσότερο με την ειρήνη και τη δικαιοσύνη στην Αφρική παρά με το αμετάβλητο των συνόρων που κληρονομήσαμε».⁵

Εντούτοις, πριν από έξη χρόνια η διαίρεση του Σουδάν δεν ήταν κάτι που οι περισσότεροι αναλυτές και εμπλεκόμενοι θεωρούσαν έως το πιθανότερο αποτέλεσμα. Η ανεξαρτησία του Νοτίου Σουδάν είναι ένα ξεκάθαρο παράδειγμα του πόσο δύσκολο είναι να προβλέψει κανείς πολιτικές εξελίξεις. Αυτό αποτελεί ένα μάθημα για διαμορφωτές εξωτερικής πολιτικής: είναι συχνά αδύνατο να περιορίσει κανείς αντιδράσεις, να ελέγξει εκροές και να επιτύχει τους αρχικούς στόχους. Αρκετές φορές οι εξελίξεις αναπτύσσουν τη δική τους δυναμική οδηγώντας σε απρόβλεπτες συνέπειες.

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι εφόσον το διεθνές δίκαιο που αφορά στην απόσχιση είναι ελάχιστα ικανοποιητικό (Buchanan, 1992: 348), το «δικαίωμα στην απόσχιση» παραμένει ένα βαθιά πολιτικό ζήτημα. Η διεθνής κοινότητα επιδεικνύει μια σχετικά αόριστη και αμφίσημη αλλά πάντως σε γενικές γραμμές αρνητική στάση στην απόσχιση. Η μεγάλη πλειοψηφία των διεθνών δρώντων (πολιτικοί, κράτη και διεθνείς οργανι-

σμοί) αντιμετωπίζουν την απόσχιση με καχυποψία και να την αναγνωρίζουν μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Αλλά, από την άλλη πλευρά, οι συσσωρευμένες επιπτώσεις των εξαιρετικών περιπτώσεων είναι δύσκολο να προβλεφθούν.

Ωστόσο φαίνεται ότι η περίπτωση του Νοτίου Σουδάν θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια θεμελιώδης αλλαγή: ενώ στο παρελθόν η επαναχάραξη των διεθνών συνόρων θεωρούνταν ως αιτία πολέμου και αυτό με τη σειρά του οδήγησε στην εμφάνιση και τη θεσμοποίηση της νόρμας του απαραβίαστου των συνόρων, τώρα η επαναχάραξη των συνόρων εκλαμβάνεται ολοένα και περισσότερο ως στρατηγική επίλυσης των συγκρούσεων. Αυτή είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα αλλαγή που απέκτησε μια επιπλέον δυναμική μετά την αναγνώριση της ανεξαρτησίας του Κοσόβου – μιας άλλης εξαίρεσης στη νόρμα.

Εντούτοις οι πρόσφατες εξελίξεις στο Νότιο Σουδάν δεν φάνηκαν να επιβεβαιώνουν όσους πίστεψαν ότι η επαναχάραξη των συνόρων θα οδηγήσει σε επίλυση της σύγκρουσης. Στην αρχή η ανεξαρτησία του Νοτίου Σουδάν φάνηκε να αποτελεί εγγύηση ότι οι κάτοικοί του δεν θα συνεχίσουν να αποτελούν τα θύματα φυλετικών και θρησκευτικών διακρίσεων. Ο Βορράς δεν θα ήταν πλέον στη θέση να καταληστεύσει τους τεράστιους φυσικούς πόρους της χώρας (πετρέλαιο, νερό, πλούσια αγροτική γη). Και το μέλλον φαινόταν ελπιδοφόρο. Παρά το γεγονός ότι η χώρα είχε μερικούς από τους χειρότερους κοινωνικούς δείκτες στον κόσμο και υποτυπώδεις υποδομές, είχε τις δυνατότητες να αναπτυχθεί ταχύτατα και να εξελιχθεί στο σιτοβολώνα της Αφρικής. Με την ανεξαρτησία του το 2011, το κράτος του Νοτίου Σουδάν, χάρη στα έσοδα από τις εξαγωγές πετρελαίου, είχε τη δυνατότητα να δαπανά 340 δολάρια κατά κεφαλήν (συν αλλά 100 από διεθνή βοήθεια), ένα ποσό τρεις φορές υψηλότερο από το αντίστοιχο της Κένυας και επτά φορές μεγαλύτερο από εκείνο της Αιθιοπίας (Waal, 2015: 195). Ωστόσο, η απογοήτευση ήλθε σύντομα.

Το 2012, μετά από μια διαμάχη με το Βορρά σχετικά με τα τέλη διέλευσης του πετρελαίου από τον αγωγό που καταλήγει στο βόρειο λιμάνι του Πορτ Σουδάν, ο Πρόεδρος Salva Kiir διέκοψε την παραγωγή πετρελαίου και η κυβέρνηση του Νότου έχασε το 98% των εσόδων της. Ο SPLA δεν ήταν ποτέ ένας τακτικός στρατός με κεντρική διοίκηση, αλλά ένα σύνολο εθνοτικών πολιτοφυλακών. Η συνοχή του διατηρούνταν με ένα πελατειακό σύστημα εξαγοράς της νομιμοφροσύνης. Μεταξύ 2005 και 2011, οι δυνάμεις ασφαλείας είχαν αυξηθεί από 40.000 σε πάνω από 300.000, οι μισθοί είχαν διπλασιαστεί δύο φορές και ο αριθμός των ανώτατων αξιωματικών είχε αυξηθεί από 60 διοικητές σε 745 στρατηγούς! (Waal, 2015: 195). Η κατασπατάληση πόρων στην ασφάλεια είχε συνοδευθεί από μια εκτεταμένη διαφθορά. Η κλεπτοκρατική πολιτική ελίτ είχε υφαρπάξει (σύμφωνα με τον ίδιο τον Kiir) πάνω από 4 δισεκατομμύρια δολάρια (Waal, 2015: 195).

Χωρίς τους αναγκαίους πόρους ο Kiir δεν μπορούσε πλέον να εξαγοράσει την υποστήριξη των πολιτοφυλακών. Όταν απομάκρυνε τον Αντιπρόεδρο της κυβέρνησης Rika Machar, ένα εθνοτικά Nuer (σε αντίθεση με τον Kiir που είναι Dinka), μια εθνοτική σύγκρουση έκανε την εμφάνισή της. Οι Dinka στράφηκαν κατά των Nuer και αντιστρόφως. Στην πραγματικότητα τα αίτια δεν ήταν εθνοτικά αλλά είχαν να κάνουν με τον ανταγωνισμό για τον έλεγχο οικονομικών πόρων, επρόκειτο δηλαδή για ένα κυνικό ανταγωνισμό για πρόσβαση στο δημόσιο ταμείο.

Η σύγκρουση όμως ακολούθησε εθνοτικές γραμμές. Χιλιάδες άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους και η Αποστολή των Ηνωμένων Εθνών στο Νότιο Σουδάν (UNMISS) βρέθηκε να φιλοξενεί 100.000 τρομοκρατημένους αμάχους που βρήκαν καταφύγιο στις βάσεις της. Οι γειτονικές χώρες ενεπλάκησαν στη σύγκρουση. Η Ουγκάντα έστειλε δυνάμεις για να υποστηρίξουν τον Kiir. Το Χαρτούμ άνοιξε τον αγωγό, επιτρέποντας τις εξαγωγές πετρελαίου, αλλά παράλληλα υποστήριζε τον Machar. Και η Αιθιοπία και η Κένυα συνέβαλαν με δυνάμεις στην UNMISS (Waal, 2015: 196).

Η περίπτωση του Νοτίου Σουδάν είναι εξόχως διδακτική και συμπεκνώνει όλες τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Αφρική σήμερα. Καταδεικνύει ότι η επαναχάραξη των συνόρων δεν αποτελεί λύση. Αντίθετα μπορεί να δημιουργήσει νέα σοβαρά προβλήματα. Το θεμελιώδες ζήτημα της Αφρικής σήμερα δεν είναι ούτε ο πολυεθντικός χαρακτήρας των αφρικανικών κοινωνιών ούτε οι επεμβάσεις των μεγάλων δυνάμεων. Η περίπτωση του Νοτίου Σουδάν αναδεικνύει ότι η σημαντικότερη πρόκληση απ' όπου πηγάζουν τα προβλήματα της ηπείρου είναι η ποιότητα της διακυβέρνησης. Ωστόσο, θα ήταν ευχής έργον η – ας ελπίσουμε προσωρινή – αποτυχία του Νοτίου Σουδάν σε ό,τι αφορά τη διακυβέρνηση να αποτελέσει την εξαίρεση παρά τον κανόνα στην Αφρική του 21ου αιώνα.

Το μέλλον της Αφρικής: Η μεγάλη συζήτηση

Μέχρι το τέλος του 20ού αιώνα, η Αφρική θεωρούνταν ως «η ήπειρος χωρίς ελπίδα» (hopeless continent) (εξώφυλλο του περιοδικού The Economist στις 13 Μαΐου 2000), μια χωρική οντότητα «εκτός του διεθνούς συστήματος, στα 'εξωτερικά όρια' του πλανήτη» (Bayart, 2000: 217). Διάφορες μελέτες επικεντρώνονταν στο πώς

και γιατί η Αφρική ήταν σε μια κατάσταση «μόνιμης κρίσης» (Van de Walle, 2001), αντιμέτωπη με συνεχείς συγκρούσεις, μαζική φτώχεια και εγκληματικότητα. Πολλοί εύκολα κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι η Αφρική δεν είχε κανένα ενδιαφέρον για τη διεθνή πολιτική παρά μόνο στο βαθμό που αντιμετώπιζε ανθρωπιστικές καταστροφές. Ωστόσο, μετά από μια δεκαπενταετία υψηλών ρυθμών ανάπτυξης, η συζήτηση έχει πλέον στραφεί στην αντίθετη κατεύθυνση. Πλέον η ήπειρος περιγράφεται ως το «ανατέλλον αστέρι» (the Rising Star) (The Economist, 2011). Στα τέλη του 2012, το περιοδικό Time (3 Δεκεμβρίου) είχε τίτλο «η Αναδύομενη Αφρική» (Africa Rising). Άλλοι παρατηρητές υποστήριζαν ότι ζούμε την «ώρα της Αφρικής» (Africa's moment) (Severino and Ray, 2001) ή τη «σειρά της Αφρικής» (Africa's turn) (Miguel 2009). Στη νέα εποχή η «Αφρική αναδύεται» (Africa emerges) (Rotberg, 2013), κινούμενη από το «σκοτάδι στο πεπρωμένο» (darkness to destiny) (Clarke, 2012) «οδηγώντας τον κόσμο» (leading the way) (Radelet 2010). Πολλοί μιλούν για το «θαύμα της αφρικανικής ανάπτυξης» (African Growth Miracle) (Young, 2012) και προβλέπουν ότι «η Αφρική είναι η επόμενη Ασία» (The Next Asia Is Africa) (French, 2012: 3). Οι πιο ενθουσιώδεις εξηγούν «γιατί η Αφρική θα κυριαρχήσει στον 21ο αιώνα» (Why Africa will rule the 21st century) (African Business, 2013: 16). Προηγούμενες μελέτες για την πολιτική οικονομία της Αφρικής πλέον απορρίπτονται ως «αφροπесиμισμός» και καταδικάζονται για την αδυναμία τους να αξιολογήσουν την ήπειρο ως την «απόλυτη» αναδύομενη αγορά (Matean, 2012). Ένα πρόσφατο βιβλίο για την «ιστορία πίσω από την οικονομική επανάσταση στην Αφρική» έχει έναν σούπερμαν στο εξώφυλλο που βγαίνει μέσα από την Αφρική (Robertson, 2012). Εν συντομία, «έφθασε η ώρα της Αφρικής» (It's time for Africa) (Ernst & Young, 2011). Αυτός ο ενθουσιασμός πηγάζει από τα δεδομένα.

Η Αφρική είναι σήμερα περισσότερο ειρηνική από ποτέ άλλοτε. Οι εμφύλιοι πόλεμοι έχουν μειωθεί κατά 50% σε σχέση με τα μέσα της δεκαετίας του '90 (Straus, 2012). Οι περισσότεροι πόλεμοι είναι πλέον μικρής κλίμακας στις περιφέρειες των κρατών. Οι αφρικανοί αντάρτες δεν είναι σε θέση να διατηρήσουν εδάφη επί μακρόν και σπάνια απειλούν τις πρωτεύουσες. Σε μεγάλο βαθμό η μείωση του αριθμού, της έκτασης και της έντασης των πολέμων οφείλεται στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Το τέλος του ανταγωνισμού των υπερδυνάμεων οδήγησε στη δραστική μείωση της υποστήριξης ανταρτών από το εξωτερικό, στον πολλαπλασιασμό των πολυκομματικών εκλογών και στην αύξηση των πρωτοβουλιών διαμεσολάβησης και τον πολλαπλασιασμό των μηχανισμών επίλυσης των συγκρούσεων. Επίσης η διεύρυνση της επιρροής της Κίνας έδρασε υπό μίαν έννοια θετικά καθώς το Πεκίνο απέφυγε συστηματικά την εμπλοκή στα εσωτερικά ζητήματα των αφρικανικών κρατών.

Πέρα από την υποχώρηση των ένοπλων συγκρούσεων, οι παράγοντες που εξηγούν την οικονομική ανάπτυξη της Αφρικής μπορούν να ομαδοποιηθούν σε πέντε κατηγορίες: τον εκδημοκρατισμό, τις βελτιωμένες οικονομικές πολιτικές, τη μείωση του χρέους, τις νέες τεχνολογίες (ιδιαίτερα την κινητή τηλεφωνία) και την εμφάνιση μιας νέας γενιάς δραστήριων ηγετών (Radelet, 2010). Για να υπογραμμίσει τη σημασία της ποιότητας της ηγεσίας, ο γκανέζος οικονομολόγος George Ayittey κάνει μια ωραία μεταφορά: μιλάει για τους πρώτους Προέδρους μετά την ανεξαρτησία που ονομάζει «ιπποπόταμους» οι οποίοι κυβερνούσαν ως αρχηγοί μικρών κοινοτήτων (με πελατειακά δίκτυα, προσωπικές χάρες και διανομή δημόσιων πόρων στους «φίλους και συγγενείς») και τους συγκρίνει με τους νέους ηγέτες της Αφρικής τους οποίους χαρακτηρίζει «γατόπαρδους» (cheetahs) που, αν και συχνά λειτουργούν αυταρχικά, είναι ευέλικτοι, χωρίς ιδεολογικές εμμονές και έχουν προωθήσει την οικονομική ανάπτυξη μέσω της προσέλκυσης ξένων επενδύσεων (Ayittey, 2006).

Ασφαλώς, οι εξωτερικοί παράγοντες έπαιξαν σημαντικό ρόλο. Ιδιαίτερα η άνοδος των διεθνών τιμών των πρώτων υλών (αποτέλεσμα της ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης της Κίνας, της Ινδίας και άλλων αναδύομενων δυνάμεων) ήταν κρίσιμης σημασίας. Ακόμη, η εφαρμογή των νεοφιλελεύθερης λογικής Διαρθρωτικών Προγραμμάτων Προσαρμογής του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου στη δεκαετία του '90, αν και από πολλές πλευρές καταστροφική για το βιοτικό επίπεδο στην ήπειρο (καθώς περιελάμβαναν περικοπές των δημοσίων δαπανών και αυξήσεις στις τιμές των τροφίμων), είχε δύο θετικές συνέπειες για τις αφρικανικές οικονομίες: πρώτον, περιόρισε την ιδεολογική αντιπάθεια προς την επιχειρηματικότητα που χαρακτήριζε πολλούς αφρικανούς πολιτικούς και, δεύτερον, μείωσε τις κρατικές παρεμβάσεις στην οικονομία μέσω ιδιωτικοποιήσεων κρατικών επιχειρήσεων, κατάργησης των ελέγχων τιμών και ανοίγματος των «κλειστών αγορών» (Taylor, 2015: 163). Η καλύτερη διαχείριση έγινε αισθητή και στους φυσικούς πόρους – που συνεχίζουν να αποτελούν τις βασικές εξαγωγές της Αφρικής. Παρόλο, για παράδειγμα, που στις αρχές του 2008 η διεθνής τιμή του πετρελαίου ξεπέρασε τα 100 δολάρια το βαρέλι, χώρες-εξαγωγείς όπως η Αγκόλα, το Γκαμπόν και η Νιγηρία προγραμματίσαν τους προϋπολογισμούς τους με βάση τιμή βαρελιού 65 δολαρίων. Έτσι,

«όταν η τιμή έπεσε τελικά στο επίπεδο αυτό, το φθινόπωρο του 2008, οι χώρες αυτές δεν πιάστηκαν εξ απήνης, και διέθεταν ένα 'μαξιλάρι' για να τις προστατεύσει» (Devarajan and Fengler, 2013).

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας ήταν η μείωση του εξωτερικού χρέους της ηπείρου. Εν μέρει χάρη στην Πρωτοβουλία για τις Υπερχρεωμένες Φτωχές Χώρες (Heavily Indebted Poor Countries Initiative) και της Πολυμερούς Πρωτοβουλίας Ελάφρυνσης του Χρέους (Multilateral Debt Relief Initiative), τα δύο τρίτα των κρατών της Υποσαχάριας Αφρικής είδαν τα βάρη εξυπηρέτησης των χρεών τους να μειώνονται έως και 87%, απελευθερώνοντας πόρους για την ανάπτυξη (Taylor, 2015: 163).

Ίσως όμως ο πιο σημαντικός παράγοντας που εξηγεί τη ραγδαία ανάπτυξη της Αφρικής είναι εσωτερικός: ο εκδημοκρατισμός. Το 2014 το Freedom House χαρακτήρισε 26 από τα 54 κράτη της ηπείρου ως «ελεύθερα» ή «εν μέρει ελεύθερα». Οι ανταγωνιστικές εκλογές προήγαγαν την υπευθυνότητα που οδήγησε με τη σειρά της σε καλύτερη οικονομική διαχείριση και μια πιο ποιοτική διακυβέρνηση. Τα πιο «ανοικτά» πολιτικά συστήματα προσέφεραν ευκαιρίες για την εμφάνιση νέου πολιτικού προσωπικού. Με τη σειρά τους οι δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις προώθησαν πολύ περισσότερο τις νέες τεχνολογίες που βοήθησαν τις αγορές να γίνουν πιο αποτελεσματικές. Κι αυτό βοήθησε να εμφανιστούν νέοι πολιτικοί οργανισμοί σε επίπεδο βάσης που έπαιξαν ουσιαστικό ρόλο στην ενδυνάμωση των δημοκρατικών θεσμών. Πάνω απ' όλα όμως, ο εκδημοκρατισμός οδήγησε σε καλύτερες οικονομικές πολιτικές. Όπως σημειώνουν οι Devarajan και Fengler (2013):

«Στο παρελθόν, πολλά αυταρχικά καθεστώτα της Αφρικής κρατούσαν τις συναλλαγματικές τους ισοτιμίες σε τεχνητά υψηλ[ά] επίπεδ[α], προς όφελος των μικρών ομάδων της αστικής ελίτ (...) καθιστώντας ευκολότερο για αυτ[ές] να αγοράζουν τρόφιμα και εισαγόμενα αγαθά πολυτελείας. Η πολιτική αυτή κατέληγε σε μεταβίβαση του πλούτου από τους φτωχούς της υπαίθρου στους πλούσιους των πόλεων, δεδομένου ότι οι υψηλές συναλλαγματικές ισοτιμίες καθιστούσαν δυσκολότερο για τους αγρότες να εξαγάγουν τα προϊόντα τους. Με την εισαγωγή των ανταγωνιστικών εκλογών, οι κυβερνήσεις συνειδητοποίησαν ότι χρειάζονται την υποστήριξη των φτωχών αγροτών, οι οποίοι αποτελούν την πλειοψηφία στις περισσότερες αφρικανικές χώρες και έτσι επέτρεψαν τις συναλλαγματικές ισοτιμίες των χωρών τους να γίνουν πιο ανταγωνιστικές. Ως αποτέλεσμα, η γεωργική παραγωγικότητα και η παραγωγή αυξήθηκ[αν] καθώς οι αγρότες κέρδισαν υψηλότερες τιμές για τα προϊόντα τους».

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας ήταν οι νέες τεχνολογίες που έδωσαν μια μεγάλη αύξηση στην παραγωγικότητα. Ανάμεσά τους είναι η κινητή τηλεφωνία, η οποία κάνει κυριολεκτικά θραύση στην Αφρική που φαίνεται ουσιαστικά να «ξεπέρασε» ένα ολόκληρο τεχνολογικό στάδιο, καθώς τα σταθερά τηλέφωνα συνεχίζουν να είναι πολύ λίγα. Το 2013, η κινητή τηλεφωνία είχε διεισδύσει στο 63% του πληθυσμού της Αφρικής και οι ευρυζωνικές συνδέσεις αυξάνονταν με 82% το χρόνο (Taylor, 2015: 164).

Ενδεικτική της προόδου είναι η περίπτωση της Νιγηρίας. Πριν από τριάντα χρόνια, ένας νιγηριανός πολιτικός δήλωσε ότι τα τηλέφωνα δεν ήταν για το «μέσο άνθρωπο». Το 2000 η χώρα είχε μόνον 450.000 συνδρομητές σταθερής τηλεφωνίας. Τον Απρίλιο του 2010 είχε 77,3 εκατομμύρια κινητά τηλέφωνα, παρόλο που χρησιμοποιούνταν από περίπου 38% του πληθυσμού, καθώς πολλοί Νιγηριανοί είχαν περισσότερες από μια κάρτες SIM (Ellis, 2011: 25). Τεχνολογικές καινοτομίες όπως το «κινητό χρήμα» (mobile money), όπου οι χρήστες μεταβιβάζουν χρήματα μέσω των κινητών τους τηλεφώνων (π.χ. κτηνοτρόφοι αγοράζουν ζωοτροφές ή πουλούν το κοπάδι τους) έχουν διαδοθεί ευρύτατα σε χώρες όπως η Κένυα και η Τανζανία.

Υπάρχουν ορισμένοι διαρθρωτικοί παράγοντες που κάνουν πολλούς αναλυτές να προβλέπουν ότι οι υψηλοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης της Αφρικής θα συνεχιστούν. Ένας σημαντικός παράγοντας είναι η δημογραφία. Η Αφρική έχει ένα πολύ μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού της που είναι σε παραγωγικές ηλικίες. Επίσης, οι υψηλοί ρυθμοί αστικοποίησης θα συμβάλουν σημαντικά στην αύξηση της ζήτησης για καταναλωτικά αγαθά. Η αύξηση του πληθυσμού των αφρικανικών πόλεων αλλά και της αγοραστικής τους δύναμης εκτιμάται ότι θα είναι πολύ μεγάλη στις επόμενες δεκαετίες. Αυτές οι δημογραφικές εξελίξεις προσελκύουν ξένες επενδύσεις που δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας. Σήμερα οι ξένες επενδύσεις στην Αφρική έχουν τη μεγαλύτερη απόδοση σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη αναπτυσσόμενη περιοχή του πλανήτη.

Αν όλα πάνε καλά, τότε οι περισσότερες χώρες της Αφρικής θα φτάσουν έως το 2025 ένα κατά κεφαλήν εισόδημα 1.000 δολαρίων, το οποίο η Παγκόσμια Τράπεζα θεωρεί ως «μεσαίο εισόδημα» (Devarajan and Fengler, 2013). Η αύξηση αυτή θα συνοδευθεί από βελτίωση σε όλους τους κοινωνικούς δείκτες, από την πρόσβαση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση έως το προσδόκιμο ζωής.

Ωστόσο, πρέπει να είναι κανείς προσεκτικός. Τα στατιστικά στοιχεία για την Αφρική δεν είναι πολύ αξιόπιστα. Πέρα από το γεγονός ότι όλες οι χώρες της ηπείρου έχουν σημαντικές «γκρίζες οικονομίες» που διαφεύγουν των επίσημων μετρήσεων, οι στατιστικές υπηρεσίες της ηπείρου έχουν σημαντικές αδυναμίες. Μια πρόσφατη μελέτη αμφισβήτησε σε βάθος τα εμπειρικά δεδομένα που έχουμε στη διάθεσή μας (Jerven, 2014). Έφθασε μάλιστα στο σημείο να υποστηρίξει ότι ακόμη κι οι εκτιμήσεις εν γένει αξιόπιστων διεθνών οργανισμών μπορεί να είναι αντιφατικές και παραπλανητικές. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Νοτίου Σουδάν. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο εκτίμησε ότι το 2014 η αύξηση του ΑΕΠ του ήταν 5% ενώ η Παγκόσμια Τράπεζα την υπολόγισε σε 36%!

Ένα άλλο σοβαρό ζήτημα που επίσης οδηγεί σε αμφισβήτηση των δεδομένων είναι η μέτρηση της οικονομικής μεγέθυνσης με όρους Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕγχΠ) (Gross Domestic Product / GDP) το οποίο για τους διεθνείς οργανισμούς, τις εθνικές στατιστικές αρχές και τους περισσότερους οικονομολόγους είναι εδώ και μερικά χρόνια το σημαντικότερο εργαλείο μέτρησης της οικονομικής μεγέθυνσης, έχοντας αντικαταστήσει το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (ΑΕΠ) (Gross National Product – GNP). Το τελευταίο αναφέρεται σε όλα τα αγαθά και υπηρεσίες που παράγονται από έναν κάτοικο μιας δεδομένης χώρας, ασχέτως αν το εισόδημα παράγεται εντός ή εκτός των συνόρων της. Αυτό σημαίνει ότι το εισόδημα που προκύπτει από τις δραστηριότητες μιας πολυεθνικής εταιρείας καταγράφονται στο εισόδημα της χώρας όπου κατοικούν οι ιδιοκτήτες/μέτοχοι της εταιρείας και στην οποία ούτως ή άλλως καταλήγουν τα κέρδη της. Αντίθετα με το ΑΕΠ, στο ΑΕγχΠ το εισόδημα προστίθεται στη χώρα όπου παράγεται, παρά το γεγονός ότι τα κέρδη μπορεί να μην μένουν εκεί. Δηλαδή το εισόδημα που παράγει η Shell στη Νιγηρία καταγράφεται στο ΑΕγχΠ της Νιγηρίας. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Howard French (2012),

«αυτή η εννοιολογική εξέλιξη ... ήταν σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη για τη ραγδαία οικονομική ανάπτυξη πολλών αναπτυσσόμενων κρατών».

Με δεδομένο λοιπόν ότι η φύση των περισσότερων επενδύσεων στην Αφρική είναι στον τομέα των φυσικών πόρων από ξένης ιδιοκτησίας πολυεθνικές επιχειρήσεις, είναι εύκολο να αντιληφθεί κανείς τις διαφορετικές εκτιμήσεις στις οποίες μπορεί να οδηγήσει η μέτρηση της μεγέθυνσης των αφρικανικών οικονομιών με όρους ΑΕγχΠ αντί ΑΕΠ (Taylor, 2014: 150).

Οι αφρικανικές οικονομίες συνεχίζουν να βασίζονται στις εξαγωγές πρωτογενών εμπορευμάτων (ορυκτών, μεταλλευμάτων και αγροτικών προϊόντων). Όπως σημειώνει ένας αναλυτής:

«Η Νιγηρία είναι κατά 95% εξαρτημένη από το πετρέλαιο. Η Γκάνα είναι κατά 90% εξαρτημένη από πετρέλαιο, κακάο και χρυσό. Η Αγκόλα είναι κατά 90% εξαρτημένη από το πετρέλαιο και η Ζάμπια κατά 90% εξαρτημένη από τις εξαγωγές χαλκού και κοβαλτίου. Ακόμη και η Νότια Αφρική που έχει την πιο διαφοροποιημένη οικονομία στην ήπειρο παραμένει εξαρτημένη από μεταλλεύματα όπως ο χρυσός και η πλατίνα για τα συναλλαγματικά της έσοδα» (Taylor, 2015: 168),

Μάλιστα η εξάρτησή της μέσης αφρικανικής οικονομίας απ' αυτά τα αγαθά έχει αυξηθεί από 72% το 1995 σε 81% το 2009 (Taylor, 2014: 148). Το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος της αξίας των εξαγωγών της Αφρικής είναι πετρέλαιο και φυσικό αέριο (69%) και μεταλλεύματα (16%) (Taylor, 2014: 149). Αυτό προφανώς οδηγεί σε μια υπερεξάρτηση από τις διακυμάνσεις των διεθνών τιμών αυτών των αγαθών και μια δομική δυσαρμονία ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση: αυτό που παράγεται καταναλώνεται στο εξωτερικό, κι αυτό που καταναλώνεται εισάγεται από το εξωτερικό. Πέρα όμως απ' αυτό, τα ορυκτά και τα μεταλλεύματα είναι μη ανανεώσιμοι πόροι και, κατά συνέπεια, η βιωσιμότητα αυτού του είδους οικονομικής μεγέθυνσης δεν είναι μακροπρόθεσμα βιώσιμη.

Η διάκριση που κάνει ο Timothy Shaw ανάμεσα στα «διαρθρωτικά/δομικά» και τα «επιφανειακά» χαρακτηριστικά των αφρικανικών οικονομιών είναι αναλυτικά χρήσιμη (Shaw, 1985: 63). Τα «επιφανειακά» χαρακτηριστικά περιλαμβάνουν όλα εκείνα τα στοιχεία (από το ΑΕγχΠ έως τις Άμεσες Ξένες Επενδύσεις) που θεμελιώνουν την αφήγηση για το «λαμπρό μέλλον» της Αφρικής. Τα «διαρθρωτικά/δομικά» χαρακτηριστικά περιλαμβάνουν τη δομή της παραγωγής και των εξαγωγών και ιδιαίτερα τη θέση της Αφρικής στον παγκόσμιο καταμερισμό της εργασίας. Ο τομέας της μεταποίησης στην Υποσαχάρια Αφρική συνεχίζει να αποτελεί το ίδιο μικρό ποσοστό του ΑΕγχΠ, όπως στη δεκαετία του '70 (Devraj & Fengler, 2013). Στην πραγματικότητα, με την εξαίρεση της ανατολικής Αφρικής, η αφρικανική βιομηχανική παραγωγή, ως ποσοστό του ΑΕγχΠ,

αντί να αυξάνεται, μειώνεται. Κι αυτό παρά το γεγονός ότι στις περισσότερες χώρες βρίσκεται σε εμβρυακό στάδιο. Δηλαδή δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι η οικονομική ανάπτυξη της Αφρικής συνοδεύεται απ' αυτό που οι οικονομολόγοι αποκαλούν «δομικό μετασχηματισμό».

Το κατά πόσον οι άμεσες ξένες επενδύσεις συμβάλλουν στην ευρύτερη ανάπτυξη της Αφρικής είναι επίσης ένα άλλο ζήτημα. Ενώ η παραδοσιακή αντίληψη είναι ότι οι ξένες επενδύσεις «ρέουν» (flow) σε λιγότερες αναπτυγμένες χώρες, πολλές επενδύσεις στην Αφρική κατευθύνονται σε συγκεκριμένες «κλειστές και απομονωμένες» περιοχές (enclaves) με ξένους εργαζόμενους που ζουν σε «περιφραγμένες κοινότητες», επηρεάζοντας ελάχιστα την ανάπτυξη των χωρών υποδοχής, καθώς η παραγωγή κατευθύνεται στο εξωτερικό. Στην πραγματικότητα συχνά οι επενδύσεις «πηδούν» (hop) αντί να «ρέουν», χωρίς να έχουν τις θετικές επιδράσεις για τις χώρες υποδοχής που θα περίμεναν οι κλασικοί οικονομολόγοι.

Ίσως αυτή η πρακτική συνδέεται με την έλλειψη βασικών υποδομών. Οι επενδύσεις στην Αφρική παρεμποδίζονται από σοβαρότατες ελλείψεις στις υποδομές: οι διακοπές ρεύματος είναι συνεχείς, πολλοί δρόμοι είναι αδιάβατοι στην περίοδο των βροχών και υπάρχουν μεγάλες ελλείψεις σε σιδηροδρομικά δίκτυα και λιμάνια. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 2010 τα κράτη της Αφρικής διέθεταν μόλις 31 χιλιόμετρα ασφαλτοστρωμένων δρόμων ανά 100 τετραγωνικά χιλιόμετρα, λιγότερο δηλαδή από το ¼ της μέσης οδικής κάλυψης σε χώρες χαμηλού εισοδήματος (Taylor, 2015: 166). Έτσι οι ξένες εταιρείες είναι υποχρεωμένες να φροντίζουν μόνες τους για την ενέργεια που χρειάζονται και τη μεταφορά πρώτων υλών. Και η παραγωγή τους προορίζεται για εξαγωγή αφού η αφρικανική αγορά συνεχίζει να είναι πολύ μικρή. Οι Επιχειρηματικές Έρευνες (Enterprise Surveys) της Παγκόσμιας Τράπεζας αποκαλύπτουν ότι οι επιχειρήσεις στην ήπειρο θεωρούν τις υποδομές (ιδιαίτερα την έλλειψη ηλεκτρικής ενέργειας), τη διακυβέρνηση, το κανονιστικό περιβάλλον και τον ανταγωνισμό από τις μη δηλωμένες επιχειρήσεις του «άτυπου τομέα» ως τα μεγαλύτερα εμπόδια που αντιμετωπίζουν. Ωστόσο το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων (23,4%) τονίζει την περιορισμένη πρόσβαση σε τραπεζικό δανεισμό ως το σημαντικότερο περιορισμό για την ανάπτυξη των επιχειρήσεών τους (Taylor, 2015: 168).

Τέλος, οι πολιτικές φιλελευθεροποίησης που επέβαλλε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο δεν είχαν συχνά θετικά αποτελέσματα για τους φτωχούς αγρότες. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της Ζάμπιας. Στις δεκαετίες του '60, του '70 και του '80 ένα κρατικό μονοπώλιο αγόραζε απ' όλους τους αγρότες το καλαμπόκι στην ίδια για όλη τη χώρα τιμή. Κατόπιν, με τη βοήθεια κρατικών επιδοτήσεων, το καλαμπόκι διοχετευόταν στον πληθυσμό των πόλεων σε χαμηλές τιμές. Η πολιτική αυτή είχε προκαλέσει πολλά προβλήματα: πέρα από το γεγονός ότι οι αγρότες είχαν τελικά μικρότερο εισόδημα απ' ό,τι αν η αγορά ήταν ελεύθερη, η χαμηλή τιμή είχε αυξήσει το λαθρεμπόριο με γειτονικά κράτη, απειλώντας τον πληθυσμό της Ζάμπιας ακόμη και με λιμό (Economist, 1991). Η κατάργηση αυτών των ρυθμίσεων έγινε στη δεκαετία του '90 καθ' υπόδειξη του ΔΝΤ. Η τιμή του καλαμποκιού που αποτελεί βασική διατροφή για τους κατοίκους της χώρας πενταπλασιάστηκε. Οι κύριοι όμως ωφελημένοι ήταν οι μεγάλες φάρμες. Αντίθετα, στις φτωχές κοινότητες μικροκαλλιεργητών στην ύπαιθρο, όπου συνήθως μόνον ένας έμπορος εμφανιζόταν για να αγοράσει την παραγωγή, οι αγρότες δεν κατάφεραν να εξασφαλίσουν καλύτερες τιμές (The Economist 1996). Έτσι, οι φτωχοί αγρότες του οποίους η μεταρρύθμιση επιδίωκε να βοηθήσει βρέθηκαν συχνά σε χειρότερη θέση από ό,τι στο παρελθόν.

Οι μεγάλες προκλήσεις

Ασφαλώς ένα κρίσιμο ζήτημα για το μέλλον της Αφρικής είναι η ποιότητα διακυβέρνησης. Μείζονες παράγοντες για την οικονομική ανάπτυξη είναι οι μακροοικονομικές πολιτικές, η αποτελεσματικότητα της δημόσιας διοίκησης και η διαφθορά. Ωστόσο, ο Δείκτης Ibrahim για την Αφρικανική Διακυβέρνηση (Ibrahim Index of African Governance), ίσως η πληρέστερη συλλογή δεικτών για την ποιότητα της διακυβέρνησης στην ήπειρο, παρά τα όσα ενθουσιώδη έχουν γραφτεί για την πρόοδο της ηπείρου, καταγράφει μια μικρή μόνο βελτίωση από το 2000 έως το 2013 (από 47/100 στο 51,6/100) (IIAG, 2013). Οι χώρες με τις καλύτερες επιδόσεις είναι ο Μαυρίκιος, το Πράσινο Ακρωτήριο, η Μποτσουάνα, η Νότια Αφρική και οι Σεϋχέλλες, οι περισσότερες δηλαδή χώρες με σχετικά μικρούς έως πολύ μικρούς πληθυσμούς. Η Έκθεση του 2014 αποκαλύπτει επίσης ότι η βελτίωση την περίοδο 2009-13 αφορά τους δείκτες της Συμμετοχής και των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων και της Ανθρώπινης Ανάπτυξης, ενώ στην περίοδο 2005-2009 η πρόοδος ήταν στο δείκτη Βιώσιμες Οικονομικές Ευκαιρίες, ο οποίος όμως πλέον παραμένει στάσιμος. Αυτό οφείλεται στη χειροτέρευση των υποκατηγοριών Δημόσια Διαχείριση και Επιχειρηματικό περιβάλλον. Τέλος, ο Δείκτης Ασφάλεια και Κράτος Δικαίου επιδεινώθηκε σε σχέση με το 2000 σε 12 χώρες. Με λίγα λόγια, η δυναμική της βελτίωσης των δεικτών διακυβέρνησης στην Αφρική δεν φαίνεται να είναι ούτε σημαντική, ούτε γραμμική ούτε να έχει τα ίδια χαρακτηριστικά σε όλες τις χώρες της ηπείρου.

Μάλιστα το κύμα εκδημοκρατισμού που χαρακτήρισε την Υποσαχάρια Αφρική στις δεκαετίες του 1990 και του 2000 φαίνεται ότι έχει χάσει τη δυναμική του. Πρόσφατα επιτυχημένα στρατιωτικά πραξικοπήματα στη Γουινέα Μπισσάου, το Μάλι, τη Μαυριτανία, το Νίγηρα, το Τόγκο, την Κεντροαφρικανική Δημοκρατία και την Μπουρκίνα Φάσο δείχνουν μια κάμψη της τάσης πολιτικής φιλελευθεροποίησης. Ένα άλλο ανησυχητικό παράδειγμα αρνητικών εξελίξεων αφορά στα όρια των θητειών των Προέδρων. Από τα μέσα της δεκαετίας του '90 τουλάχιστον 34 από τις 53 χώρες της Αφρικής εισήγαγαν στα συντάγματά τους ανώτατα χρονικά όρια στις θητείες των αρχηγών κυβερνήσεων, συνήθως απαγορεύοντας περισσότερες από δύο πενταετείς θητείες. Οι περισσότεροι αφρικανοί Πρόεδροι σεβάστηκαν τους κανόνες. Μερικοί όπως ο Frederick Chiluba της Ζάμπιας το 2002, ο Bakili Muluzi του Μαλάουϊ το 2004 και ο Olusegun Obasanjo της Νιγηρίας το 2007 παραιτήθηκαν αφού προσπάθησαν ανεπιτυχώς να παρατείνουν τις θητείες τους. Το 2014, διαδηλωτές εξανάγκασαν τον Πρόεδρο της Μπουρκίνα Φάσο Blaise Compaoré σε παραίτηση (The Economist, 2015b). Αρκετοί ωστόσο Πρόεδροι κατάφεραν να εξαναγκάσουν ή να πείσουν τα κοινοβούλια να αναθεωρήσουν τα χρονικά όρια, επιτρέποντάς τους να παραμείνουν στην εξουσία. Ο Yoweri Museveni της Ουγκάντας που με βάση το Σύνταγμα του 1995 είχε δεκαετή θητεία, συμπλήρωσε το 2015 29 χρόνια στην εξουσία. Ο Paul Biya στο Καμερούν επίσης άλλαξε τους κανόνες και βρίσκεται στην εξουσία (πρώτα ως πρωθυπουργός και μετέπειτα ως πρόεδρος) από το 1979.

		Έναρξη θητείας	Έτη στην εξουσία
Paul Biya	Καμερούν	Ιούνιος 1975 (πρώτα πρωθυπουργός, κατόπιν πρόεδρος)	40
Teodor Obiang Nguema Mbasogo	Ισημερινή Γουινέα	Αύγουστος 1979	36
José Eduardo dos Santos	Αγκόλα	Σεπτέμβριος 1989	35
Ρόμπερτ Μουγκάμπε	Ζιμπάμπουε	Απρίλιος 1980 (πρώτα πρωθυπουργός, κατόπιν πρόεδρος)	35
Yoweri Museveni	Ουγκάντα	Ιανουάριος 1986	29
Ομάρ αλ-Μπασίρ	Σουδάν	Ιούνιος 1989	26
Idriss Déby	Τσαντ	Δεκέμβριος 1990	24
Isaias Afwerki	Ερυθραία	Απρίλιος 1991	24

Πίνακας 8.1 Οι Μακροβιότεροι Πρόεδροι της Αφρικής

Μια χαρακτηριστική ιστορία της ποιότητας διακυβέρνησης και συμπεριφοράς των Προέδρων προέρχεται από τη Σενεγάλη, μια χώρα γνωστή για τους σε γενικές γραμμές δημοκρατικούς της θεσμούς. Τον Απρίλιο του 2010, ο Πρόεδρος Abdoulaye Wade έκανε τα αποκαλυπτήρια ενός υπό κατασκευή μνημείου στο Ντακάρ με τον τίτλο «Η Αφρικανική Αναγέννηση», ένα τεράστιο σύμπλεγμα ηρωικών μορφών που επρόκειτο να κατασκευασθεί από μια βορειοκορεάτικη εταιρεία (Gilley, 2010: 91-2). Το κόστος του μνημείου που ο Wade πλήρωσε παραχωρώντας στους Βορειοκορεάτες γη την οποία σχεδόν αμέσως μετά μεταπούλησαν σε πολύ καλύτερη τιμή, υπολογίζεται σε 28 με 70 εκατομμύρια δολάρια. Αν οι Ηνωμένες Πολιτείες δαπανούσαν ένα αντίστοιχο ποσοστό του εθνικού εισοδήματος (0,2% σύμφωνα με τη χαμηλότερη εκτίμηση) σ' ένα τέτοιο άγαλμα, αυτό θα κόστιζε 29 δισεκατομμύρια δολάρια! (Gilley, 2010: 92).

Εικόνα 8.1 Το μνημείο «Η Αφρικανική Αναγέννηση»

Ο Wade ζήτησε από την Αφρικανική Ένωση να ορίσει την ημέρα των αποκαλυπτηρίων ως την ετήσια Ημέρα της Αφρικανικής Αναγέννησης. Έκανε μάλιστα αίτηση στις Ηνωμένες Πολιτείες με το δικό του όνομα για να αποκτήσει τα πνευματικά δικαιώματα (την πατέντα) για το σχέδιο του αγάλματος, μάλλον αφελώς πιστεύοντας ότι εκατομμύρια άνθρωποι θα έσπευδαν να αγοράσουν μικρογραφίες του μνημείου - όπως κάνουν για το Άγαλμα της Ελευθερίας και τον Πύργο του Άιφελ. Ο Wade που για πρώτη φορά εξελέγη το 2000, άλλαξε τα όρια της θητείας που έθετε το Σύνταγμα για να επανεκλεγεί το 2012. Ωστόσο έχασε τελικά τις εκλογές και αναγκάστηκε να παραδώσει την εξουσία στον αρχηγό της αντιπολίτευσης Macky Sall.

Η Σενεγάλη όμως και πάλι αποτελεί εξαίρεση. Σε αρκετές άλλες χώρες της Αφρικής, η τελευταία δεκαετία ήταν πολύ πιο απογοητευτική. Το κύμα εκδημοκρατισμού της δεκαετίας του '90 φάνηκε ότι έχει χάσει την ορμή του. Για μια ακόμη φορά αποδεικνύεται ότι οι εξελίξεις δεν είναι γραμμικές και οι «τάσεις» είναι απολύτως αναστρέψιμες.

Ίσως τελικά το βασικό «δομικό» εμπόδιο για τον εκδημοκρατισμό της Αφρικής είναι η φτώχεια. Όπως υποστηρίζει ο Samuel Huntington:

«Η φτώχεια είναι ένα κύριο και πιθανόν το κυριότερο εμπόδιο στη δημοκρατική ανάπτυξη (...) Το μέλλον της δημοκρατίας εξαρτάται από το μέλλον της οικονομικής ανάπτυξης» (Huntington, 1991: 311).

Θα χρειαστούν πολλές δεκαετίες υψηλών ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης για να μειωθεί η φτώχεια στην Αφρική. Σήμερα, σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα και παρά τα 15 χρόνια ρυθμών ανάπτυξης με ετήσιους ρυθμούς που ξεπερνούν το 5%, 596,4 εκατομμύρια Αφρικανοί (σχεδόν 70% του πληθυσμού της Υποσαχάριας Αφρικής) συνεχίζουν να ζουν με εισόδημα μικρότερο από 2 δολάρια την ημέρα – κάτω δηλαδή από το παγκόσμιο όριο φτώχειας (Taylor, 2014: 156).

Ασφαλώς η τυχαίότητα θα επηρεάσει τις εξελίξεις στις χώρες της Αφρικής. Το παράδειγμα του ιού HIV/AIDS που πλήττει την Αφρική εδώ και τρεις δεκαετίες είναι χαρακτηριστικό. Σήμερα ξέρουμε ότι ο ιός πρωτοεμφανίστηκε στην Αφρική, περνώντας από τον χιμπατζή στον άνθρωπο, και δεν κατασκευάστηκε σε κάποιο εργαστήριο της CIA. Ιδιαίτερα ο ιός έπληξε τη νοτιότερη Αφρική. Στα τέλη του 2010, μόνον η Νότια

Αφρική, όπου η κυβέρνηση καθυστέρησε να πάρει μέτρα για να εμποδίσει την εξάπλωσή του, είχε περίπου 5 εκατομμύρια φορείς. Το κοινωνικό και οικονομικό κόστος αποδείχθηκε τεράστιο και δυσβάστακτο για τις αφρικανικές χώρες. Ο HIV σκοτώνει τους ανθρώπους στην πλέον παραγωγική τους ηλικία (όταν δηλαδή είναι σεξουαλικά ενεργοί), αφήνοντας εκατομμύρια παιδιά χωρίς γονείς. Η (καθυστερημένη) κινητοποίηση της διεθνούς κοινότητας (μέσω του Global Fund For Aids και άλλων φορέων) και η διανομή μέσω της διεθνούς βοήθειας αντιρετροϊκών φαρμάκων σε εκατομμύρια ανθρώπους απέτρεψαν την περαιτέρω εξάπλωση του ιού. Παρ' όλ' αυτά, το HIV/AIDS συνεχίζει να σκοτώνει περίπου 1,5 εκατομμύριο Αφρικανούς το χρόνο, σχεδόν τα $\frac{3}{4}$ του παγκόσμιου συνόλου και έχει αφήσει περίπου 14 εκατομμύρια ορφανά (Gilley, 2010: 93), πολλά από τα οποία αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το σχολείο (σε πολλές χώρες της Αφρικής απαιτούνται δίδακτρα – ιδιαίτερα για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση). Πολλά μάλιστα παιδιά, χωρίς καμία προοπτική, κατέληξαν στο δρόμο και έγιναν για να επιβιώσουν ζητιάνοι ή μέλη εγκληματικών συμμοριών. Η βοήθεια που παρασχέθηκε δεν είχε ασφαλώς αποκλειστικά ανθρωπιστικά κίνητρα. Κυρίως ο αναπτυγμένος κόσμος συνειδητοποιούσε για μια ακόμη φορά, ότι στην εποχή των μαζικών μετακινήσεων πληθυσμών, οι απειλές για την Αφρική θα μπορούσαν να γίνουν παγκόσμιες.

Ένα άλλο παράδειγμα παγκόσμιας υγειονομικής απειλής που προήλθε από την Αφρική είναι η περίπτωση του ιού Έμπολα που έπληξε το 2014 τρεις χώρες της Δυτικής Αφρικής. Παρά το γεγονός ότι οι οικονομικές επιπτώσεις ήταν τραγικές, με μειώσεις του ΑΕγχΠ κατά 35% στη Λιβερία, 30% στη Σιέρα Λεόνε και 13% στη Γουινέα (Economist, 2015a), η κινητοποίηση της διεθνούς κοινότητας, αν και πάλι καθυστερημένη, ήταν εντυπωσιακή, με τις Ηνωμένες Πολιτείες να στέλνουν χιλιάδες στρατιώτες για να αντιμετωπίσουν την κρίση και άλλες χώρες να διαθέτουν εκατοντάδες εκατομμύρια δολάρια σε κινητές ιατρικές μονάδες, νοσηλευτικό προσωπικό και υγειονομικό υλικό. Είναι μάλιστα ευχάριστο ότι το καλοκαίρι του 2015 ανακοινώθηκε ότι έχουν αρχίσει οι πρώτες δοκιμές για ένα νέο εμβόλιο για τον έμπολα.

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η σημασία της Αφρικής για την Ευρώπη πρόκειται να αυξηθεί στα επόμενα χρόνια. Εκτός από τις θετικές οικονομικές προοπτικές και άλλα ζητήματα θα επηρεάσουν τις ευρωαφρικανικές σχέσεις. Οι αυξανόμενες ροές φτωχών μεταναστών από την Αφρική στην Ευρώπη είναι ένα από τα πιο κρίσιμα που εξαναγκάζουν τους διαμορφωτές πολιτικές να αναζητήσουν νέες πολιτικές. Η ΕΕ αντιμετωπίζει στην πραγματικότητα ένα δίλημμα: ενώ επιτρέπει την ελεύθερη μετακίνηση ανθρώπων στο εσωτερικό της, αποτελείται ταυτόχρονα από κράτη που επιθυμούν να διατηρήσουν τον εθνικό έλεγχο των μεταναστευτικών ροών. Αυτή η επιθυμία είναι μια βασική αιτία πίσω από το πιθανό δημοψήφισμα για το Brexit, την επιβολή συνοριακών ελέγχων από τη Δανία, την άνοδο του Εθνικού Μετώπου στη Γαλλία και άλλων ευρωσκεπτικιστικών κομμάτων σε άλλες χώρες. Οι πλούσιες χώρες του ευρωπαϊκού Βορρά δεν θέλουν να μοιραστούν το βάρος των μεταναστευτικών ροών με τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου. Ο έλεγχος των συνόρων έχει ήδη καταστεί ένα πολύ σοβαρό ζήτημα για τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η μετανάστευση εκλαμβάνεται πλέον ως μια σημαντική απειλή για την ευημερία της, ένα μείζον θέμα που απειλεί την κοινωνική συνοχή και το κράτος-πρόνοιας. Μάλιστα, οι δημογραφικές εξελίξεις μας προειδοίζουν ότι το ζήτημα θα ενταθεί στις επόμενες δεκαετίες. Σήμερα, ο πληθυσμός της Ευρώπης είναι 738 εκατομμύρια (500 στην ΕΕ) και της Αφρικής 1,2 δισεκατομμύρια. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του ΟΗΕ, το 2050, ο πληθυσμός της Ευρώπης θα είναι 707 εκατομμύρια και της Αφρικής 2,4 δισεκατομμύρια. Και το 2100, οι Ευρωπαίοι θα έχουν μειωθεί στα 646 εκατομμύρια ενώ οι Αφρικανοί θα είναι 4,4 δισεκατομμύρια ή περίπου τα $\frac{2}{5}$ του παγκόσμιου πληθυσμού (Douthat, 2015). Αν το ποσοστό μετανάστευσης των Αφρικανών προς την Ευρώπη είναι το ίδιο με των Μεξικανών προς τις Ηνωμένες Πολιτείες από τη δεκαετία του '70 και μετά, τότε το 2050 μπορεί το $\frac{1}{4}$ του πληθυσμού της Ευρώπης να έχει γεννηθεί στην Αφρική (Douthat, 2015).

Οι βίαιες συγκρούσεις και τα καταπιεστικά καθεστώτα αποτελούν επίσης ένα σοβαρό ζήτημα για τους Ευρωπαίους, καθώς όχι μόνον προκαλούν ευρύτερη αστάθεια αλλά και εξαναγκάζουν πληθυσμούς σε μετακινήσεις. Η ριζοσπαστικοποίηση του Ισλάμ σε περιοχές της Αφρικής έχει εισαγάγει μια νέα διάσταση στη σχέση ΕΕ-Αφρικής, καθώς υπάρχει ο φόβος ότι αυτές οι αντιλήψεις μπορούν να επηρεάσουν μεταναστευτικές κοινότητες στην Ευρώπη. Η άνοδος του πολιτικού Ισλάμ είναι ένα ζήτημα που θα απασχολήσει ολοένα και περισσότερο τους διαμορφωτές πολιτικής στα επόμενα χρόνια.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η Μπόκο Χαράμ (που σημαίνει «η δυτική εκπαίδευση είναι απαγορευμένη»), μια ισλαμιστική οργάνωση που δρα στη βορειοανατολική Νιγηρία και η οποία μέχρι το 2009 ήταν ελάχιστα γνωστή (Walker, 2015· Comolli, 2015). Η εκτέλεση του αρχηγού της, Mohammed Yusuf, από τις δυνάμεις ασφαλείας της Νιγηρίας συνέβαλε στη ριζοσπαστικοποίηση των μελών της οργάνωσης. Εξαιρετικά βίαιες επιθέσεις, βομβιστικές επιθέσεις (συχνά με βομβιστές αυτοκτονίας) και μαζικές απαγωγές παιδιών και γυναικών έπληξαν πολιτείες της βορειοανατολικής και της κεντρικής Νιγηρίας. Μέσα σε πέντε χρόνια, η δράση της Μπόκο Χαράμ επεκτάθηκε και σε γειτονικές χώρες (Νίγηρας, Τσαντ και Καμερούν) κοστίζοντας τη ζωή σε περίπου

10.000 ανθρώπους και εξαναγκάζοντας σχεδόν 1,5 εκατομμύριο να εγκαταλείψουν τις εστίες τους (Smith, 2014). Στα τέλη του 2014, η οργάνωση κατέλαβε μεγάλο μέρος τριών βορειοανατολικών πολιτειών της Νιγηρίας και διακήρυξε την πρόθεσή της να δημιουργήσει ένα «χαλιφάτο» (η βόρεια Νιγηρία έχει δει πολλά χαλιφάτα στο παρελθόν). Παράλληλα, ανακήρυξε την αφοσίωσή της στο Ισλαμικό Κράτος της Μέσης Ανατολής. Αυτό αποτέλεσε έκπληξη για πολλούς αναλυτές καθώς η γενικότερη αντίληψη είναι ότι το Ισλάμ στην Αφρική συνδέεται περισσότερο με τις ήπιες εκδοχές του (Σούφι) και ελάχιστα με τους ριζοσπάστες σαλαφιστές και ουχαμπιστές της Μέσης Ανατολής. Τα κίνητρα της Μπόκο Χαράμ δεν είναι σαφή και οι πραγματικές προθέσεις της ηγετικής της ομάδας παραμένουν σε μεγάλο βαθμό αδιευκρίνιστες. Πάντως η επιρροή της συνδέεται με ποικίλους παράγοντες, όπως η οικονομική περιθωριοποίηση της βορειοανατολικής Νιγηρίας, η έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης για τους νέους, η αντίδραση παραδοσιακών κοινωνιών στις δυνάμεις του εκσυγχρονισμού και, ίσως πάνω απ' όλα, η αδυναμία και η αδιαφορία της νιγηριανής κυβέρνησης να προστατεύσει τον τοπικό πληθυσμό. Η τελευταία παρέμεινε στην αρχή τελείως αδρανής και όταν καθυστερημένα ο στρατός ανέλαβε δράση, η βιαιότητα των δυνάμεων καταστολής και οι συστηματικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν τέτοιας έκτασης που έστρεψαν τον τοπικό πληθυσμό εναντίον τους (Weeraratne, 2015: 15-6).

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας που συνέβαλε στην αποσταθεροποίηση της Δυτικής Αφρικής ήταν η ανατροπή του Καντάφι στη Λιβύη μετά την επέμβαση του ΝΑΤΟ με εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, την οποία ακολούθησε μια χαοτική κατάσταση με μεγάλα κύματα προσφύγων και διασπορά ελαφρών όπλων στην ευρύτερη περιοχή του Σαχέλ. Η κρίση στο Μάλι και η επέμβαση της Γαλλίας (βλ. Κεφάλαιο 4) συνδέονται με τον εμφύλιο της Λιβύης, καταδεικνύοντας ότι η Βόρεια Αφρική δεν είναι πλέον αποκομμένη γεωπολιτικά από την Υποσαχάρια Αφρική και η Σαχάρα έχει πάψει να είναι το αδιαπέραστο εμπόδιο του παρελθόντος.

Πάντως, οι τεράστιες εκτάσεις της Δυτικής Αφρικής και κυρίως η αδυναμία των κρατών της περιοχής να ελέγξουν την επικράτειά τους και να επιβάλλουν την τάξη σε συνδυασμό με τις εθνοτικές αντιθέσεις, τη φτώχεια και τη διασπορά ελαφρών όπλων κάνουν την καταπολέμηση των ισλαμιστών δύσκολη. Ιδιαίτερα ο κατακερματισμός της Μπόκο Χαράμ στα τέλη του 2014 σε ημιαυτόνομες ομάδες με διαφορετικές ατζέντες, η ανάπτυξη στενών σχέσεων με άλλες τζιχαντιστικές ομάδες στην ευρύτερη περιοχή και τα πορώδη σύνορα που επιτρέπουν στους αντάρτες να καταφεύγουν σε γειτονικές χώρες είναι παράγοντες που εμποδίζουν την αποτελεσματική αντιμετώπιση της ισλαμικής τρομοκρατίας στη Δυτική Αφρική (Weeraratne, 2015).

Η εμφάνιση του ισλαμικού φονταμενταλισμού στην Υποσαχάρια Αφρική έχει επηρεάσει πολιτικές συμπεριφορές και έχει αναδιατάξει συμμαχίες. Η περίπτωση του Σουδάν είναι ενδεικτική. Παρά το γεγονός ότι παλαιότερα ήταν σπόνσορας της διεθνικής τρομοκρατίας, η κυβέρνηση του Ομάρ Μπασίρ έχει εξελιχθεί τελευταία σε σύμμαχο της Δύσης. Πέρα από το γεγονός ότι ο Μπασίρ προσέγγισε το Τσαντ (σύμμαχο της Δύσης στη μάχη κατά των ισλαμιστών), άρχισε να συνεργάζεται στενά και με την Αίγυπτο για την καταπολέμηση του φονταμενταλισμού στη Λιβύη ενώ διέκοψε τις επαφές του με το Ιράν. Λέγεται ότι οι λόγοι είναι κυρίως οικονομικοί, καθώς το Σουδάν, μετά την ανεξαρτητοποίηση του Νοτίου Σουδάν, έχει χάσει σημαντικά έσοδα από τις πωλήσεις πετρελαίου και έχει, επομένως, ανάγκη την υποστήριξη της Σαουδικής Αραβίας και άλλων χωρών του Κόλπου, ελπίζοντας παράλληλα στη χαλάρωση των δυτικών κυρώσεων (Economist, 2015).

Η αφρικανική διπλωματία στον 21ο αιώνα

Η απόσυρση των υπερδυνάμεων από την Αφρική έδωσε μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων στις εξωτερικές πολιτικές των αφρικανικών κρατών. Ωστόσο αυτή η ελευθερία κατανεμήθηκε με άνισο τρόπο. Ισχυρότερες χώρες όπως η Κένυα, η Νιγηρία και η Νότια Αφρική απέκτησαν μεγαλύτερη ελευθερία χειρισμών που τους επέτρεψε να επιτύχουν μια ισχυρότερη παρουσία στις ευρύτερες περιφέρειές τους. Αντίθετα, τα πιο αδύναμα κράτη που προηγουμένως είχαν ελάχιστη επιρροή πέρα από τις περιφέρειές τους, έχουν πλέον λιγότερες ευκαιρίες για πιο αυτόνομες εξωτερικές πολιτικές σε σύγκριση με τους πιο ισχυρούς γείτονές τους.

Μετά την ανεξαρτησία, οι εκτελεστικές εξουσίες είχαν διατηρήσει μια σημαντική αυτονομία στη χάραξη εξωτερικής πολιτικής στις αφρικανικές χώρες. Και μέσα στις εκτελεστικές εξουσίες, ήταν οι Πρόεδροι και οι συνεργάτες τους που προσδιόριζαν το «εθνικό συμφέρον», έθεταν προτεραιότητες και λάμβαναν πρωτοβουλίες. Στην πραγματικότητα δεν αντιμετώπιζαν ανταγωνισμό από άλλους θεσμούς και η κοινή γνώμη ασκούσε ελάχιστη επιρροή στις αποφάσεις τους. Ομάδες συμφερόντων όπως οι μεγάλες επιχειρήσεις, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και οι νομοθετικές εξουσίες είχαν πολύ περιορισμένη επιρροή, ακόμη και σε χώρες όπως η Νότια Αφρική οι οποίες διέθεταν σχετικά αναπτυγμένες δομές διακυβέρνησης. Η κοινή γνώμη ήταν σε μεγάλο βαθμό αδιάφορη για ζητήματα εξωτερικής πολιτικής ακόμη και σε κράτη με δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις. Σε γενικές γραμμές, οι Πρόεδροι αντιμετώπιζαν πολύ μικρή πίεση για να αλλάξουν τις εξωτερικές τους πολιτικές.

Η αφρικανική διπλωματία εξελίχθηκε από την αρχική, σχετικά ιδεαλιστική, περίοδο που ακολούθησε την ανεξαρτησία, στην υιοθέτηση μιας ατζέντας σαφώς προσανατολισμένης στην ασφάλεια κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, για να καταλήξει σε μια πιο ευέλικτη και σύνθετη προσέγγιση στη μεταδιπολική εποχή. Οι νέες διεθνείς σχέσεις της Αφρικής χαρακτηρίζονται από τον πολλαπλασιασμό δρώντων, θεματικών (από στρατιωτικά έως οικονομικά ζητήματα) και επιπέδων (από εθνικό σε περιφερειακό και τελικά παγκόσμιο) (Shaw & Nyang'oro 1999). Για πολλές αφρικανικές χώρες, η έμφαση είναι πλέον στη «χαμηλή» και όχι στην «υψηλή πολιτική», με ζητήματα όπως το χρέος, οι οικονομικές αιρεσιμότητες και η προσέλκυση ξένων επενδύσεων να κυριαρχούν στις ατζέντες της εξωτερικής πολιτικής. Οι διεθνείς σχέσεις των αφρικανικών κρατών είναι πλέον σαφώς λιγότερο κρατοκεντρικές και πολύ λιγότερο προσανατολισμένες σε ζητήματα ασφάλειας. Η αφρικανική διπλωματία δεν αποτελεί πλέον κρατικό μονοπώλιο και οι εξωτερικές πολιτικές έχουν γίνει πιο οικονομικές από πλευράς περιεχομένου και πιο διεθνικές στο χαρακτήρα.

Η διεθνής αναπτυξιακή βοήθεια έχει μετατραπεί από μια σε μεγάλο βαθμό διμερή σχέση με τις πρώην αποικιοκρατικές δυνάμεις σε μια σειρά από πολυμερείς αλληλεπιδράσεις μ' ένα μεγάλο εύρος διεθνών δωρητών που ποικίλλουν από διεθνείς οργανισμούς μέχρι ιδιωτικά ιδρύματα και μη κυβερνητικές οργανώσεις. Θρησκευτικές ομάδες, ιδιωτικοί δρώντες με συγκεκριμένες ατζέντες (όπως το Save Darfur Coalition) και ακτιβιστές celebrities (όπως ο Μπόνο των U2) (Tsaliki, Frangonikolopoulos & Huliaras, 2011) έχουν συμβάλει στην «ιδιωτικοποίηση» της αφρικανικής διπλωματίας που αντιμετωπίζει μεν νέες προκλήσεις αλλά έχει παράλληλα στη διάθεσή της πολλές νέες ευκαιρίες για την ανάληψη πρωτοβουλιών.

Ωστόσο, υπάρχει ακόμη συνέχεια – ιδιαίτερα στη χάραξη πολιτικής. Σε γενικές γραμμές, οι Πρόεδροι διαθέτουν ακόμη πολύ βαρύνοντα λόγο στη λήψη αποφάσεων, αν και σε μερικές αφρικανικές χώρες, όπως η Νότια Αφρική, το προσωπικό των διπλωματικών υπηρεσιών, διάφορα υπουργεία και ποικίλα επιχειρηματικά συμφέροντα επηρεάζουν ολοένα και περισσότερο τις προτεραιότητες και τις μεθόδους άσκησης της εξωτερικής πολιτικής (Siko, 2014).

Ο εκδημοκρατισμός έχει επίσης επηρεάσει την αφρικανική διπλωματία. Για παράδειγμα, στα πρώτα χρόνια μετά το τέλος του apartheid, η διπλωματία της Νότιας Αφρικής στερούνταν μακροχρόνιου σχεδιασμού (Venter, 2001: 168). Όταν ο Νέλσον Μαντέλα εξελέγη πρώτος Πρόεδρος της δημοκρατικής Νότιας Αφρικής το 1994, υποσχέθηκε μια εξωτερική πολιτική βασισμένη στην προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Mandela, 1993). Ωστόσο, ο Μαντέλα και κυρίως ο διάδοχός του Thabo Mbeki δεν εφάρμοσαν την αρχή με ισότιμο τρόπο. Η Νότια Αφρική ζήτησε την επιβολή κυρώσεων κατά του νιγηριανού δικτάτορα Sani Abacha και υποστήριξε με θέρμη τη δημιουργία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (Barber 2005). Εντούτοις, παράλληλα ανέπτυξε στενές σχέσεις με τον Μουαμάρ Καντάφι της Λιβύης (τον οποίο ο Μαντέλα αποκαλούσε «αδελφό ηγέτη» [brother leader]) και υποστήριξε τη Ρωσία και την Κίνα αντιτιθέμενη σε κυρώσεις κατά της Μυανμάρ. Η «σιωπηλή διπλωματία» (quiet diplomacy) του Mbeki προς τη Ζιμπάμπουε είναι χαρακτηριστική περίπτωση (Lipton, 2009): η δημοκρατική Νότια Αφρική δεν ακολούθησε τη «σκληρή» στάση ορισμένων δυτικών χωρών όπως της Βρετανίας, εν μέρει «ξεπληρώνοντας» την υποστήριξη που είχε παράσχει ο Μουγκάμπε στο Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο στα χρόνια του apartheid.

Ωστόσο, με την πρόοδο του χρόνου, η νοτιοαφρικανική εξωτερική πολιτική φάνηκε να «ωριμάζει» και οι ασυνέπειες έγιναν σπανιότερες, παρόλο που ιδεολογικές αντιλήψεις συνέχισαν να επηρεάζουν τη λήψη αποφάσεων. Υπό τον Jacob Zuma, το διάδοχο του Mbeki, η ιδεολογικοποίηση έγινε εντονότερη, δείχνοντας ότι η στροφή στο «ρεαλισμό» δεν είναι μια γραμμική διαδικασία και οι τάσεις είναι απολύτως αναστρέψιμες: έτσι, η Νότια Αφρική αρνήθηκε να δώσει βίζα στον Δαλάι Λάμα για να συμμετάσχει σε μια συνάντηση των τιμηθέντων με το Νόμπελ Ειρήνης αλλά υποδέχθηκε τον Πρόεδρο του Σουδάν Ομάρ αλ Μπασίρ ο οποίος κατηγορείται από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για γενοκτονία και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας στο Νταρφούρ (Economist, 2015c), παραβιάζοντας με τον τρόπο αυτόν τις υποχρεώσεις που έχει αναλάβει ως ένα από τα 34 αφρικανικά κράτη που συμμετέχουν στο Δικαστήριο.

Οι πελατειακές σχέσεις είναι πιθανόν το πιο μόνιμο χαρακτηριστικό σχεδόν όλων των αφρικανικών διπλωματικών υπηρεσιών σε ολόκληρη τη μετααποικιακή περίοδο. Υπάρχει οξύς ανταγωνισμός ανάμεσα στους διπλωμάτες για το διορισμό σε συγκεκριμένες θέσεις, με τις σχετικές έντονες πιέσεις στους πολιτικούς άτρωνες για τις «καλύτερες» πρεσβείες (Λονδίνο, Παρίσι, Ουάσιγκτον, Βρυξέλλες, Βερολίνο, κλπ.). Όπως σημειώνει ο Ian Taylor (2010: 4), «σε πολλές αφρικανικές χώρες, αυτοί που βρίσκονται ψηλά στη διπλωματική ιεραρχία δεν είναι αυτοί με τα περισσότερα προσόντα – αλλά αυτοί με τις καλύτερες διασυνδέσεις». Για παράδειγμα, το διπλωματικό σώμα της Νιγηρίας χαρακτηρίζεται από πολυάριθμους διορισμούς πολιτικών φίλων και συνταξιούχων αξιωματικών (Taylor 2010: 4). Αυτές οι πρακτικές – που παρατηρούνται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό στις περισσότερες περιοχές του κόσμου – συνεχίζουν να έχουν μια προφανώς αρνητική επίδραση στην αποτελεσματικότητα και την αποδοτικότητα της αφρικανικής διπλωματίας.

Συμπεράσματα

Οι Αμερικανοί λένε ότι «οι προβλέψεις είναι εξαιρετικά δύσκολες, ιδιαίτερα αν αφορούν στο μέλλον». Πράγματι είναι σχεδόν αδύνατο να κάνει κανείς προβλέψεις στις κοινωνικές επιστήμες. Τα κοινωνικά φαινόμενα είναι πολυπαραγοντικά και τα αίτια που τα προκαλούν αλληλεπιδρούν με πολύπλοκους τρόπους. Μικρά γεγονότα που δρουν σωρευτικά μπορεί να προκαλέσουν κατακλυσμιαίες αλλαγές. Ουδείς κοινωνικός επιστήμονας ή αναλυτής των μυστικών υπηρεσιών δεν προέβλεψε την κατάρρευση του κομμουνισμού το 1991. Και ουδείς προέβλεψε την Αραβική Άνοιξη το 2011 - πόσο μάλλον τις δυσάρεστες επιπτώσεις της. Σε ό,τι αφορά την Αφρική μια σειρά ντοκιμαντέρ που παρουσίασε ο ιστορικός Basil Davidson στη δεκαετία του '80, κατέληγε στο συμπέρασμα ότι η Ζιμπάμπουε του Ρόμπερτ Μουγκάμπε θα αποτελούσε το λαμπρό παράδειγμα ανάπτυξης στην ήπειρο. Λίγα χρόνια αργότερα, η Ζιμπάμπουε είχε μεταμορφωθεί από το «σιτοβολώνα» (bread-basket) της Αφρικής στο «άδειο καλάθι» (basket case) της ηπείρου. Το Δεκέμβριο του 2007, ο βρετανικός Economist προέβλεψε ότι η Κένυα, «μια όαση σταθερότητας και ευημερίας στην ανατολική Αφρική» θα μπορούσε να αποτελέσει το «παράδειγμα» επιτυχούς εκδημοκρατισμού για ολόκληρη την Αφρική, συμπεριλαμβανομένης της Νότιας Αφρικής (The Economist 2007). Λίγες εβδομάδες αργότερα, η Κένυα είχε βυθισθεί στο χάος με μαζικούς βιασμούς, ακρωτηριασμούς, εκατοντάδες νεκρούς και δεκάδες χιλιάδες εσωτερικούς πρόσφυγες. «Η Κένυα καίγεται» κατέληγε ένα άλλο άρθρο στο ίδιο περιοδικό τον επόμενο μήνα (The Economist 2008).

Η μόνη ίσως ασφαλής πρόβλεψη που μπορεί να κάνει κανείς είναι ότι στα επόμενα χρόνια η Αφρική θα απασχολεί ολοένα και περισσότερο τις χώρες της Δύσης (ΗΠΑ και Δυτική Ευρώπη), την Κίνα, την Ινδία, τη Βραζιλία και ορισμένες άλλες «αναδυόμενες» δυνάμεις (όπως η Τουρκία). Στις επόμενες δεκαετίες θα ακούμε και θα διαβάζουμε ολοένα και περισσότερο για τις εξελίξεις και τις προοπτικές της Αφρικής. Και οι τηλεοράσεις και οι υπολογιστές μας θα κατακλύζονται ολοένα και περισσότερο από εικόνες από την ήπειρο. Τα μεταναστευτικά ρεύματα από την Αφρική προς την Ευρώπη θα αυξηθούν. Περιστασιακές ένοπλες συγκρούσεις θα συνεχίσουν σποραδικά να προκαλούν θύματα και καταστροφές – ιδιαίτερα στη ζώνη του Σαχέλ που συνορεύει με τη Σαχάρα. Η κλιματική αλλαγή θα προκαλέσει – ήδη έχει προκαλέσει – σημαντικές και σοβαρές επιπτώσεις στην Αφρική με αύξηση και επιδείνωση της ξηρασίας, επηρεάζοντας τις ζωές εκατομμυρίων ανθρώπων. Και η οικονομική ανάπτυξη θα συνεχιστεί, αλλά μάλλον με άνισο τρόπο: σε μερικές χώρες θα είναι μεγαλύτερη από ό,τι σε άλλες και σε ορισμένες περιοχές εντονότερη απ' ό,τι σ' άλλες, βελτιώνοντας κυρίως τις ζωές μειοψηφιών στα αστικά κέντρα. Ωστόσο κι αυτή η πρόοδος δεν θα είναι γραμμική, χωρίς πισωγυρίσματα.

Πάντως οι προβλέψεις θα είναι πάντοτε ριψοκίνδυνες. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Μοζαμβίκη. Το 1992 ο εμφύλιος πόλεμος που είχε στοιχίσει τις ζωές σχεδόν ενός εκατομμυρίου ανθρώπων και είχε αναγκάσει εκατομμύρια άλλους να εγκαταλείψουν τις εστίες τους έληξε χάρη σε μια ειρηνευτική συμφωνία. Η χώρα φάνηκε να μπαίνει σε μια περίοδο ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης (με μερικούς από τους υψηλότερους ρυθμούς μεγέθυνσης στον κόσμο) και πολιτικής σταθερότητας με τακτικές εκλογικές αναμετρήσεις και μια αντιπολίτευση (το RENAMO) με τα μεγαλύτερα ποσοστά στην Αφρική. Ωστόσο, την άνοιξη του 2000 η χώρα επλήγη από πλημμύρες – αποτέλεσμα έντονων βροχοπτώσεων - που κατέστρεψαν 1.400 τετραγωνικά χιλιόμετρα καλλιεργήσιμης γης και έπληξαν το ¼ του πληθυσμού. Το 2001 οι πλημμύρες επαναλήφθηκαν. Το 2002 ήταν η σειρά της ξηρασίας να πλήξει την αγροτική παραγωγή της Μοζαμβίκης. Η οικονομία ανέκαμψε τις επόμενες χρονιές, αλλά το 2013 ο αρχηγός της αντιπολίτευσης Afonso Dhlakama απείλησε να «καταστρέψει τη χώρα» αν τα πολιτικά του αιτήματα δεν γίνονταν δεκτά. Λίγο αργότερα αντάρτες του RENAMO στην κεντρική Μοζαμβίκη επιτέθηκαν εναντίον κυβερνητικών δυνάμεων. Ένας αναλυτής (Vines 2013) συμπέρανε ότι η «αντάρτικη νοοτροπία» (guerrilla mentality) συνεχίζει να χαρακτηρίζει το RENAMO – παρά το γεγονός ότι με την ειρηνευτική συμφωνία του 1992 οι δυνάμεις του είχαν ενταχθεί στον τακτικό στρατό. Βέβαια, παρά τις ξένες επενδύσεις και το πλούσιο υπέδαφος, η χώρα συνεχίζει να παραμένει απελπιστικά φτωχή: σχεδόν το 50% του πληθυσμού έχει εισόδημα μικρότερο από 1 δολάριο την ημέρα.

Πάντως η Αφρική αλλάζει με γρήγορους ρυθμούς και η μελέτη των εξελίξεων και της θέσης της στον κόσμο είναι περισσότερο επιτακτική σήμερα από ποτέ άλλοτε. Παρόλο που δεν αλλάζουν όλες οι χώρες με τους ίδιους ρυθμούς ή προς την ίδια κατεύθυνση, η άγνοια για τις εξελίξεις στην ήπειρο οδηγεί (ιδιαίτερα στην Ελλάδα) σε άκριτες γενικεύσεις. Και οι γενικεύσεις με τη σειρά τους οδηγούν στον υπερτονισμό των κρίσεων (οι οποίες κάνουν συχνότερα πρωτοσέλιδα) και των «κινδύνων εξάπλωσής» τους (diffusion effects) σε ολόκληρη την ήπειρο. Τίποτε δεν μπορεί να είναι πιο επικίνδυνο απ' αυτό. Ίσως αυτό είναι το πρόβλημα να μιλά κανείς για την Αφρική ως «ενιαία, ομοιογενή οντότητα». Δεν ήταν, δεν είναι και δεν θα υπάρξει ποτέ. Ακόμη και αν ο «Παναφρικανισμός» γίνει πραγματικότητα.

Σημειώσεις

1. Ένα τηλεγράφημα της Αμερικανικής διπλωματίας που διέρρευσε στα Wikileaks αναφέρει ότι ο αρχηγός των μυστικών υπηρεσιών της Αιγύπτου Omar Suleiman είπε πως «η Αύγυπτος δεν επιθυμεί ένα διηρεμένο Σουδάν».
2. Συνέντευξη John Danforth, BBC, 3 Ιουλίου 2005. Διαθέσιμο στο <https://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/panorama/4647211.stm>
3. [hi/programmes/panorama/4647211.stm](https://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/panorama/4647211.stm)
4. Αναφέρεται στο Al-Mutairi (2012).
5. Αναφέρεται στο Herbst (1989: 682).
6. Αναφέρεται στο Mwakikagile (2010: 308).

Βιβλιογραφία

- African Business (2013) 'Why Africa will Rule the 21st Century', 7 January, σ. 16.
- Alden, C. (2007) *China in Africa*, London: St Martin's Press.
- Al-Mutairi, A. (2012) 'Somaliland: Africa's 56th Country at the doorsteps' (<http://www.somalilandfoundation.com/home/?p=486>).
- Ayittey, G. B. N. (2006) *Africa Unchained: The Blueprint for Africa's Future*, New York: Palgrave Macmillan.
- Barber, J. (2005) 'The New South Africa's Foreign Policy: Principles and Practice', *International Affairs*, Vol. 81 (5), Οκτώβριος, pp. 1079-96.
- Bayart, J.-F. (2000) 'Africa in the World: A History of Extraversion', *African Affairs*, Vol. 99 (395), pp. 217-267.
- Buchanan, A. (1992) 'Self-determination and the right to secede', *Journal of International Affairs*, Vol. 45 (2), pp. 347-365.
- Business Recorder (2011) 'Arab nations eye South Sudanese secession suspiciously', 10 Ιανουαρίου, p. 6.
- Clapham, C. (1977) 'Sub-Saharan Africa' in C. Clapham, ed., *Foreign Policy Making in Developing States: A Comparative Approach*, New York: Praeger.
- Clapham, C. (1996) *Africa and the International System. The Politics of State Survival*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Clarke, D. A. (2012) *Africa's Future. Darkness to Destiny: How the Past is Shaping Africa's Economic Evolution*, New York: Profile Books.
- Comolli, V. (2015) *Boko Haram: Nigeria's Islamist Insurgency*, London: Hurst.
- Dagne, T. (2011) *The Republic of South Sudan: Opportunities and Challenges for Africa's Newest Country*, Ιούλιος, Washington DC: Congressional Research Service.
- Devarajan, S.& Fengler W. (2013) 'Η οικονομική άνθηση της Αφρικής', *Foreign Affairs* (The Hellenic Edition), 25 Οκτωβρίου.
- Douthat, R. (2015) 'Africa's Scramble for Europe', *New York Times*, 8 Αυγούστου.
- The Economist, (1991) 'Zambia: Out of the maize', 5 Οκτωβρίου, p. 58.
- The Economist, (1996) 'Zambia: So that's democracy?', 23 Νοεμβρίου, p. 54.
- The Economist, (2007) 'Democracy in Africa: For all its flaws, an example to others', 19 Δεκεμβρίου.
- The Economist, (2008) 'Kenya's election: Twilight robbery, daylight murder', 3 Ιανουαρίου.
- The Economist, (2011a) 'South Sudan and the Arab world: a plot to do down Islam', 13 Ιανουαρίου.
- The Economist, (2011b) 'Most of the Arab media are glum about the prospect of South Sudan's secession', 13 Ιανουαρίου.
- The Economist, (2015) 'Sudan's politics: May the only man win', 18 Απριλίου.
- The Economist, (2015a) 'Ebola's Legacy: After the Passing', 3 Ιανουαρίου.
- The Economist, (2015b) 'Après moi, moi', 2 Μαΐου, p. 34
- The Economist, (2015c) 'South Africa's foreign policy: Clueless and Immoral', 5 Σεπτεμβρίου.
- Elnur, I. (2009) *Contested Sudan: The Political Economy of War and Reconstruction*, London: Routledge.
- Ellis, S. (2011) *Season of Rains: Africa in the World*, London: Hurst & Company.
- Ernst & Young (2011) It's Time for Africa. Ernst & Young's 2011 Africa Attractiveness Survey, London: Ernst & Young Global.
- Finnemore, M. and Sikkink, K. (1999) 'International norm dynamics and political change', in P. J. Kztzenstein, R. O. Keohane and S. D. Krasner, eds, *Exploration and Contestation in the Study of World Politics*, Cambridge, MA: MIT Press, pp. 247-77.
- French, H. (2012) 'The Next China Is Africa: Inside the Continent's Rapid Economic Growth', *Atlantic Monthly*, 21 Μαΐου.
- French, H. D. (2013) *China's Second Continent*, New York: Alfred A. Knopf.
- Getz, A. (2007) 'Packaging a tragedy', *Newsweek*, 26 Οκτωβρίου (<http://europe.newsweek.com/darfur-packaging-tragedy-103761?rm=eu>).
- Gilley, B. (2010) 'The End of the African Renaissance', *The Washington Quarterly*, Vol. 33 (4), pp. 87-101.
- Hamilton, R. (2011) 'US played key role in Southern Sudan's long journey to independence', *The Atlantic*, 16 Ιουλίου (<http://www.theatlantic.com/international/archive/2011/07/us-played-key-role-in-southern-sudans-long-journey-to-independence/241660/>).
- Harbord, K. (2011) 'The role of the African union in times of discord', *Royal United Services Institute Commentary* (<https://rusi.org/commentary/role-african-union-times-discord>).

- Heisbourg, F. (2013) 'A Surprising Little War: First Lessons of Mali', *Survival*, Vol. 55 (2), pp. 7-18.
- Herbst, J. (1989) 'The creation and maintenance of national boundaries in Africa', *International Organization*, Vol. 43 (4), pp. 673-692.
- Huliaras, A. (2002) 'The viability of Somaliland: internal constraints and regional geopolitics', *The Journal of Contemporary African Studies*, Vol. 20 (2), pp. 157-182.
- Huliaras, A. (2006) 'Evangelists, oil companies and terrorists: the Bush administration's policy toward Sudan', *Orbis*, Vol. 50 (4), pp. 709-724.
- Huliaras, A. (2012), 'The Unanticipated Break-Up of Sudan; Causes and Consequences of Redrawing International Boundaries', *Commonwealth and Comparative Politics*, Vol. 50 (3), 2012, pp. 257-270.
- Huntington, S. (1991) *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman, OK: University of Oklahoma Press.
- IIAG (2013) *2013 Ibrahim Index of African Governance: Data Report*, London: Mo Ibrahim Foundation.
- International Crisis Group (2010) Sudan: regional perspectives on the prospect of Southern independence, *Africa Report*, 159, Brussels, 6 Μαΐου.
- International Crisis Group (2011) Divisions in Sudan's ruling party and the threat to the country's stability, *Africa Report*, 174, 4 Μαΐου.
- International Herald Tribune (2012) 'Sudan claims a victory over south's force', 21-22 Απριλίου.
- International Institute for Strategic Studies (2011) *Strategic Survey 2011: The Annual Review of World Affairs*, Vol. 111 (1), pp. 279-312.
- Jackson, R. (1990) *Quasi States: Sovereignty, International Relations and the Third World*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jerven, M. (2014) *Africa: Why Economists Get it Wrong*, London: Zed Books.
- Jopson & Wallis, W. (2010) UN chief warns on Sudan secession push, *Financial Times*, 31 Ιανουαρίου (<http://www.ft.com/intl/cms/s/0/7a2d03b0-0e8d-11df-bd79-00144feabdc0.html>).
- Kiley, S. (1993) 'Eritrean vote will Fuel breakaway scramble in Africa', *The Times*, 23 Απριλίου.
- Kuwait News Agency (2010) 'Algeria: South Sudan Secession Could Have Serious Impact on African Continent', 25 Οκτωβρίου.
- Lamloum, I. (2010) 'Sudan's partition to be a "Contagious Disease"', *AFP*, 10 Οκτωβρίου.
- Lipton, Merle (2009) 'Understanding South Africa's Foreign Policy: the Perplexing Case of Zimbabwe', *South African Journal of International Affairs*, Vol. 16 (3), pp. 331-46.
- Mandela, N. (1993) 'South Africa's Future Foreign Policy', *Foreign Affairs*, Vol. 72 (5), pp. 86-97.
- Matean, D. (2012) *Africa: The Ultimate Frontier Market*, Petersfield: Harriman House.
- McKinsey Global Institute (2010) Lions on the Move: The Progress and Potential of African Economies, Ιούλιος (http://www.mckinsey.com/insights/africa/lions_on_the_move).
- Medani, K. (2011) 'Strife and secession in Sudan', *The Journal of Democracy*, Vol. 22 (3), pp. 135-149.
- Mehler, A. (2009) 'Peace and power sharing in Africa: a not so obvious relationship?', *African Affairs*, Vol. 108 (432), pp. 453-473.
- Miguel, E. (2009) *Africa's Turn ?*, New York: MIT Press.
- Mwakikagile, G. (2010) *Nyerere and Africa: End of an Era*, Pretoria: New Africa Press.
- Neuberger, B. (1986) *National Self-Determination in Post-colonial Africa*, Boulder: Lynne Rienner.
- Panozzo, I. (2011) 'Sudan's separation: an uneven path ahead for two unstable countries', *The International Spectator*, Vol. 46 (2), pp. 23-28.
- Perdix, P. (2010) 'Sud-sudan: Les frontières Africaines Sont-Elles Menacees?', *Jeune Afrique*, 22 Οκτωβρίου (<http://www.jeuneafrique.com/194532/politique/sud-soudan-les-fronti-res-africaines-sont-elles-menac-es/>).
- Plaut, M. (2010) 'Polling in a powder keg', *The World Today*, Vol. 66 (4), pp. 21-23.
- Radelet, S. (2010) *Emerging Africa: How 17 Countries Are Leading the Way*, Center for Global Development.
- Robertson, C. (2012) *The Fastest Billion: The Story Behind Africa's Economic Revolution*, London: Renaissance Capital.
- Rolandsen, H. (2011) 'A quick fix? A retrospective analysis of the Sudan comprehensive peace agreement', *Review of African Political Economy*, Vol. 38 (130), pp. 551-564.
- Rotberg, R. (2013) *Africa Emerges: Consummate Challenges, Abundant Opportunities*, Cambridge: Polity Press.
- Severino, J.-M. & Ray, O. (2011) *Africa's Moment*, Cambridge: Polity Press.
- Shaw, Timothy (1985) *Towards a Political Economy for Africa: The Dialectics of Dependence*, London: Macmillan.

- Shaw, T. M. & Nyang'Oro, J. E. (1999) 'Conclusion: African Foreign Policies and the Next Millennium: Alternative Perspectives, Practices, and Possibilities' in S. Wright, ed., *African Foreign Policies*, Boulder, Co: Westview Press, pp. 237-48.
- Siko, J. (2014) *Inside South Africa's Foreign Policy: Diplomacy in Africa From Smith to Mbeki*, London: I. B. Tauris.
- Smith, M. (2014) *Boko Haram: Inside Nigeria's Unholy War*, London: I. B. Tauris.
- Straus, S. (2012) 'Wars Do End ! Changing Patterns of Political Violence in Sub-Saharan Africa', *African Affairs*, Vol. 111 (443), pp. 179-201.
- Spears, I. S. (2002) 'Africa: the limits of power-sharing', *Journal of Democracy*, 13(3), pp. 123-136.
- Sudan Tribune (2010) 'Mubarak appears resigned to South Sudan independence', 8 Φεβρουαρίου (<http://www.sudantribune.com/spip.php?article34054>).
- Taylor, I. (2010) *The International Relations of Sub-Saharan Africa*, London: Continuum.
- Taylor, I. (2014) 'Is Africa Rising ?', *Brown Journal of World Affairs*, Vol. XXI (1), pp. 143-161.
- Taylor, I. and P. Williams, eds, (2004) *Africa in International Politics: External involvement on the continent*, London: Routledge.
- Taylor, S. (2015) 'The Warming Business Climate in Africa', *Current History*, Μάιος, pp. 163-9.
- The Economist, (1991) 'Zambia: Out of the maize', 5 Οκτωβρίου, p. 58.
- The Economist, (1996) 'Zambia: So that's democracy ?', 23 Νοεμβρίου, p. 54.
- The Economist, (2007) 'Democracy in Africa: For all its flaws, an example to others', 19 Δεκεμβρίου.
- The Economist, (2008) 'Kenya's election: Twilight robbery, daylight murder', 3 Ιανουαρίου.
- The Economist, (2011a) 'South Sudan and the Arab world: a plot to do down Islam', 13 Ιανουαρίου.
- The Economist, (2011b) 'Most of the Arab media are glum about the prospect of South Sudan's secession', 13 Ιανουαρίου.
- The Economist, (2015) 'Sudan's politics: May the only man win', 18 Απριλίου.
- The Economist, (2015a) 'Ebola's Legacy: After the Passing', 3 Ιανουαρίου.
- The Economist, (2015b) 'Après moi, moi', 2 Μαΐου, p. 34
- The Economist, (2015c) 'South Africa's foreign policy: Clueless and Immoral', 5 Σεπτεμβρίου.
- Thomson, A. (2000) *An Introduction to African Politics*, London: Routledge.
- Tsaliki, L., Frangonikolopoulos Chr. & Huliaras A., eds (2011), *Transnational Celebrity Activism in Global Politics: Changing the World ?*, London: Intellect.
- van de Walle, N. (2001) *African Economies and the Politics of Permanent Crisis, 1979-1999*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Venter, D. (2001) 'South African Foreign Policy Decision Making in the African Context' in G. M. Khadiagala and T. Lyons, eds, *African Foreign Policies: Power and Process*, Boulder, Co: Lynne Rienner.
- Verhoeven, H. and L. A. Patey (2011) 'Sudan's Islamists and the post-oil era: Washington's role after Southern secession', *Middle East Policy*, Vol. 18 (3), pp. 133-143.
- Vines, A. (2013) 'Renamo's Rise and Decline: The Politics of Reintegration in Mozambique', *International Peacekeeping*, Vol. 20 (3), pp. 375-93.
- Waal, Alex de (2015) 'The Price of South Sudan's Independence', *Current History*, Μάιος, pp. 194-6.
- Walker, A. (2015) *'Eat the Heart of the Infidel': The Harrowing of Nigeria and the Rise of Boko Haram*, London: Hurst.
- Weeraratne (2015) 'Theorizing the Expansion of the Boko Haram Insurgency in Nigeria', *Terrorism and Political Violence*, 19 Μαρτίου, pp. 1-25.
- Williamson, R. (2011) 'Sudan on the cusp', *Current History*, Vol. 110 (736), pp. 171-176.
- Woodward, P. (2011) 'Towards two Sudans', *Survival*, Vol. 53 (2), pp. 5-10.
- Young, A. (2012) 'The African Growth Miracle', *Journal of Political Economy*, Vol. 120 (4), pp. 696-739.
- Young, J. (2005) 'John Garang's legacy to the peace process, the SPLM/A & the south', *Review of African Political Economy*, Vol. 32 (106), pp. 535-548.
- Zacher, M.W. (2001) 'The territorial integrity norm: international boundaries and the use of force', *International Organization*, Vol. 55 (2), pp. 215-250.

Ερωτήσεις κατανόησης Κεφαλαίου 8

1. Πώς η διάσπαση του Σουδάν επηρεάζει την αρχή του απαραβίαστου των συνόρων στην Αφρική;
2. Πώς οι πρόσφατες εξελίξεις στο Νότιο Σουδάν καταδεικνύουν τη σημασία της «ποιότητας διακυβέρνησης» (quality of governance);
3. Πώς η μείωση του εξωτερικού χρέους επηρέασε την οικονομική ανάπτυξη της Αφρικής;
4. Πώς οι δημογραφικές εξελίξεις επηρεάζουν τον δυναμισμό των αφρικανικών οικονομιών;
5. Πόσο αξιόπιστες είναι οι στατιστικές για την Αφρική;
6. Πώς οι διαφορές ΑΕΠ/ΑΕγχΠ μπορούν να οδηγήσουν σε λανθασμένες ερμηνείες των ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης;
7. Ποια δεδομένα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το κύμα εκδημοκρατισμού στην Αφρική έχει αναστραφεί;
8. Πώς ο ιός HIV/AIDS έχει πλήξει την Αφρική;
9. Πώς η ισλαμική τρομοκρατία επηρεάζει την σταθερότητα στην Αφρική;
10. Ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της αφρικανικής διπλωματίας στον 21^ο αιώνα;

Ντοκιμαντέρ

Η Αποικιοκρατία

Africa: States of Independence – The Scramble for Africa

<https://www.youtube.com/watch?v=CgzSnZidGuU>

Africa: States of Independence – The Scramble for Africa	Βίντεο
Βίντεο για την περίοδο της αποικιοκρατίας στην Αφρική και της πορεία προς την ανεξαρτησία	

Η Κρίση του Σουέζ

The Other Side of Suez

<https://www.youtube.com/watch?v=ETOUALw2EIs>

The Other Side of Suez	Βίντεο
Βίντεο για την κρίση του Σουέζ	

Η γαλλοαφρικανική σχέση

The French-African Connection 1: France's Thirst for Energy

<https://www.youtube.com/watch?v=IZKHZVVRITY>

The French-African Connection 1	Βίντεο
Βίντεο για την εμπλοκή της Γαλλίας στην Αφρική (μέρος 1ο)	

The French-African Connection 2: The ELF Scandal

<https://www.youtube.com/watch?v=DOM59Ty9yX8>

The French-African Connection 2	Βίντεο
Βίντεο για την εμπλοκή της Γαλλίας στην Αφρική (μέρος 2ο)	

The French-African Connection 3: Turning Tables

<https://www.youtube.com/watch?v=uOambdQnCdw>

The French-African Connection 2	Βίντεο
Βίντεο για την εμπλοκή της Γαλλίας στην Αφρική (μέρος 2ο)	

Οι Διεθνείς σχέσεις της Αφρικής στον 21^ο αιώνα

Empire: The New Scramble for Africa

https://www.youtube.com/watch?v=_KM06hTeRSY

Empire: The New Scramble for Africa	Βίντεο
Βίντεο για τις Διεθνείς σχέσεις της Αφρικής στον 21ο αιώνα	

Σχέσεις Κίνας-Αφρικής

China in Africa: Investment or Exploitation ?

<https://www.youtube.com/watch?v=poPWsFGmKos>

China in Africa: Investment or Exploitation ?	Βίντεο
Βίντεο για τις σχέσεις Αφρικής-Κίνας	

Οικονομία της Αφρικής

Africa's Economic Boom

https://www.ted.com/talks/charles_robertson_africa_s_next_boom

Africa's Economic Boom	Βίντεο
Βίντεο για την οικονομική ανάπτυξη στην Αφρική	

A different view of Africa – land of opportunities

https://www.ted.com/talks/andrew_mwenda_takes_a_new_look_at_africa

A different view of Africa – land of opportunities	Βίντεο
Βίντεο για μια άλλη εικόνα για την Αφρική, αυτή των ευκαιριών	

Βοήθεια προς την Αφρική

BONO talk for aiding Africa

https://www.ted.com/talks/bono_s_call_to_action_for_africa

BONO talk for aiding Africa	Βίντεο
Βίντεο με τον διάσημο μουσικό Bono για τη διεθνή αναπτυξιακή βοήθεια προς την Αφρική	

A different thinking on aid channeled to Africa

https://www.ted.com/talks/jacqueline_novogratz_a_third_way_to_think_about_aid

A different thinking on aid channeled to Africa	Βίντεο
Βίντεο για τη διεθνή αναπτυξιακή βοήθεια προς την Αφρική	

Στερεότυπα για την Αφρική

Another view of Africa – how reporters, NGOs and researchers misrepresent Africa

https://www.ted.com/talks/leslie_dodson_don_t_misrepresent_africa

Another view of Africa – how reporters, NGOs and researchers misrepresent Africa	Βίντεο
Βίντεο για το πώς η εικόνα που προβάλλουν τα διεθνή ΜΜΕ για την Αφρική δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα	

How charity spots misrepresents situation in Africa

https://www.youtube.com/watch?v=xbqA6o8_WC0&x-yt-cl=85114404&x-yt-ts=1422579428#t=22

A different thinking on aid channeled to Africa	Βίντεο
Βίντεο για το πώς η εικόνα που προβάλλουν τα διεθνή ΜΜΕ για την Αφρική δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα	

AIDS

HIV, Promoting Condoms and the case of DRC

https://www.ted.com/talks/amy_lockwood_selling_condoms_in_the_congo

HIV, Promoting Condoms and the case of DRC	Βίντεο
Βίντεο για το πρόβλημα του AIDS στην Αφρική με εστίαση στη ΛΔΚ	

Why Annie Lennox became an HIV activist

https://www.ted.com/talks/annie_lennox_why_i_am_an_hiv_aids_activist

Why Annie Lennox became an HIV activist	Βίντεο
Βίντεο με την Annie Lennox για το πρόβλημα του AIDS στην Αφρική	

Ελλάδα και Υποσαχάρια Αφρική

Συνέντευξη με τον κ. Σωτήρη Μουσούρη, Πρόεδρο Ελληνοαφρικανικού Επιμελητηρίου Εμπορίου & Ανάπτυξης

<https://www.youtube.com/watch?v=GS56YmVx9Hs&feature=youtu.be>

Συνέντευξη με κ. Σωτήρη Μουσούρη	Βίντεο
Συνέντευξη για τις επιχειρηματικές σχέσεις και ευκαιρίες στην Υποσαχάρια Αφρική από τον κ. Σωτήρη Μουσούρη	

Συνέντευξη με τον κ. Jerome Kaluta

<https://www.youtube.com/watch?v=PxYAUPQ9NpM&feature=youtu.be>

Συνέντευξη με κ. Jerome Kaluta	Βίντεο
Συνέντευξη για τη ζωή στην Ελλάδα από τον κ. Jerome Kaluta (καταγωγή ΛΔΚ)	

Συνέντευξη με τον κ. Χάρη Παπασταύρου, πρώην στέλεχος επιχειρησίων στην Υποσαχάρια Αφρική

<https://www.youtube.com/watch?v=7UFHBzCXbDg&feature=youtu.be>

Συνέντευξη με κ. Χάρη Παπασταύρου	Βίντεο
Συνέντευξη για τη ζωή στην Υποσαχάρια Αφρική από τον κ. Χάρη Παπασταύρου	

Διάφορα

Υποσαχαρική Αφρική - Ένα ντοκιμαντέρ του Χάρη Πολιτόπουλου που παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στις 28 Απριλίου 2015 στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
<https://www.youtube.com/watch?v=dTIMPN8kLhU&feature=youtu.be&list=PLXNfZDa7tONhd7qdbSgM9uRU58JxkS9z0>

Υποσαχαρική Αφρική	Βίντεο
Ένα ντοκιμαντέρ του Χάρη Πολιτόπουλου για την Υποσαχάρια Αφρική	

Guns, Germs and Steel 3: Into the Tropics
<https://www.youtube.com/watch?v=zRLXH8EE5bA>

Guns, Germs and Steel 3: Into the Tropics	Βίντεο
Βίντεο για το κλίμα της Αφρικής και το πώς επηρέασε την ανάπτυξή της	

Importance of Leadership in Africa
https://www.ted.com/talks/fred_swaniker_the_leaders_who_ruined_africa_and_the_generation_who_can_fix_it

Importance of Leadership in Africa	Βίντεο
Βίντεο για τον ρόλο των ηγετών στην Αφρική	

Women's position in Africa
https://www.ted.com/talks/kakenya_ntaiya_a_girl_who_demanded_school

Women's position in Africa	Βίντεο
Βίντεο για τη θέση των γυναικών στην Αφρική	

Ευρετήριο

Αγκόλα
Αίγυπτος
Αιθιοπία
Ακτή Ελεφαντοστού
Άμεσες Ξένες Επενδύσεις
Αναπτυξιακή βοήθεια
Απαρτχάιντ
Αφομοίωση
Αφρικάνερ
Αφρικανική Ένωση
Βέλγιο
Βρετανία
Γαλλία
Γερμανία
Γκαμπόν
Γκάνα
Δημογραφία
Διακυβέρνηση (Άμεση / Έμμεση)
Διαμάντια
Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
Δουλεμπόριο
Δυτική Σαχάρα
Έμπολα
Εμπόριο, Διεθνές
Ερυθραία
Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης
Ζαΐρ
Ζιμπάμπουε
Ηνωμένες Πολιτείες
Ισραήλ
Ισλάμ
Κακάο
Καμπίλα, Λοράν
Καντάφι, Μουαμάρ
Κάουντα, Κένεθ
Κατάρα των Πόρων
Κατάνγκα
Κένυα
Κεντροαφρικανική Δημοκρατία
Κικούγιου
Κίνα
Κοινοπολιτεία, Βρετανική
Κομόρες, Νήσοι
Κονγκό, Λαϊκή Δημοκρατία
Κούβα
Κράτος-εισοδηματίας
Λεοπόλδος Β΄
Λιβερία
Λιβύη
Λουμούμπα, Πατρίς
Μασάι
Μάου-Μάου, Εξέγερση
Μεταλλεύματα

Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
Μοζαμβίκη
Μομπούτου Σέσε Σέκο
Μπαν-Κι-Μουν
Μπασίρ, Ομάρ
Μπιάφρα
Μποκάσα, Ζαν-Μπεντέλ
Μποτσουάνα
Ναμίμπια
Ναρκωτικά (Ηρωΐνη, Κοκαΐνη)
Νιγηρία
Νιμέρι, Γκαμάλ
Νκρούμα, Κουάμε
Νότια Αφρική
Νότιο Σουδάν
Νταρφούρ
Νυερέρε, Τζούλιους
Ογκαντέν
Ομάδα ΑΚΕ (Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός)
Οργανισμός Αφρικανικής Ενότητας
Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
Ουάσιγκτον
Ουγκάντα
Παρίσι
Πατριές (Σομαλίας)
Πετρέλαιο
Πορτογαλία
Πρώτες Ύλες
Ρουάντα
Σελασιέ, Χαϊλέ
Σενγκόρ, Λεοπόλδος
Σενεγάλη
Σιέρα Λεόνε
Σμιθ, Ίαν
Σοβιετική Ένωση
Σομαλία
Σομαλιλάνδη
Σουδάν
Συνέδριο του Βερολίνου
Σχολή της Εξάρτησης
Τανζανία
Τουρκία
Τούτσι
Τρομοκρατία
Τσαντ
Φυσικοί Πόροι
Χαρτογραφικές Προβολές (Μερκατορική, Peters)
Χούτου
Χρυσή Ακτή
Aideed, Mohamed Farah
Barre, Siad
Chamberlain, Joseph
CIA
Foccart, Jacques
Hammarhjöld, Dag
Diamond, Jared